

निर्णय नं.८६२७

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री भरतबहादुर कार्की
रिट नं. २०६७-WS-०००८
आदेश मिति: २०६८।१।२९।५
मुद्दा- संविधानसँग बाभिएको कानून बढेर
गरिपाउँ ।

निवेदक: : का.जि.,का.म.न.पा. वडा नं. २९, सामाखुशी
बस्ने सुरेशचन्द्र पौडेल
विरुद्ध

विपक्षी: व्यवस्थापिका संसद् सचिवालय समेत

- कसैले कसैको नाममा चेक काटेपछि सो चेकको भुक्तानी हुनुपर्दछ। चेक काट्ने र सो चेकको भुक्तानी रोक्ने हो भने यसले बैकिङ पद्धतिप्रति सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्न नसकिने।
- बैकिङ व्यवसाय धेरै हदसम्म विश्वासमा आधारित व्यवसाय हो। बैंकमा जम्मा गरिएको रकम माग गरिएको बेलामा भुक्तानी नपाउने हो भने बैंकले आफ्नो साख गुमाउँछ। त्यस्तै बैंकमा खाता खोली चेकमार्फत् भुक्तानी गरिएको वा कारोवार गरिएकोमा चेक लिई जाँदा खातामा रकम जम्मा नरहेको भई भुक्तानी हुन नसकेमा वा बैंकको खातामा रकम रहे पनि खातावालाले जारी गरेको चेकको रकम भुक्तानी हुनबाट खातावाला आफैले वैध कारण बिना रोकेमा चेकमार्फत् भुक्तानी गर्ने गराउने वा कारोवार गर्ने प्रणालीप्रति नै अविश्वास उत्पन्न हुन जान्छ। यसबाट प्रकारान्तरमा कारोवार गर्ने पक्षहरू व्यक्तिगत रूपमा आ-आफैले नगद कारोवार गर्नुपर्ने र बैकिङ प्रकृतिको कारोवारमा विकल्प खोज्नु पर्ने अवस्था सिर्जना गर्दछ।

यस्तो हुनु बैकिङ व्यवसायको स्वास्थ्यको हिसाबले बहुते गम्भीर हुन जाने।

(प्रकरण नं.७)

- राष्ट्र बैंकले अन्य कुराको अतिरिक्त वृहत् अर्थमा मौद्रिक एवं बैकिङ प्रणालीको कार्यान्वयनको लागि भरपर्दो वातावरण खडा गर्ने हो। बैंकहरूको संस्थागत विकास गर्ने, तिनीहरूको कारोवार स्वच्छ भरपर्दो एवं जवाफदेहीपूर्ण बनाउने र बैकिङ व्यवसायमार्फत् गरिने कारोवारबाट सर्वसाधारणको हित संरक्षण गरी तिनीहरूको शोषण गर्न नपाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ। यस प्रयोजनको लागि कानूनले दिएका शर्तहरूको अधीनमा रही उचित नियमहरू बनाउन र निर्देशन जारी गर्नसक्ने नै देखिन्छ। सोबमोजिम बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कामकारवाही नियमित र व्यवस्थित गर्न आवश्यक निर्देशन दिनसक्ने अधिकार नेपाल राष्ट्र बैंकलाई दिएको सन्दर्भमा ऐनद्वारा प्राप्त अधिकारबमोजिम कालोसूचीमा राख्ने सम्बन्धी नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन गैरकानूनी भन्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.८)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता त्रिलोचन गौतम
विपक्षतर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१) र (३)
- नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ७९, १०(१)(२)(३)(४) र (५)
- विनिमय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७(क)
- बैकिङ कसूर र अपराध तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) र १५
- विनिमय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७ क

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) र (२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ ।

विभिन्न व्यक्तिहरूबाट अधिकार लिई प्रत्यार्थी प्रज्जवल श्रेष्ठले मिति २०६३।४।११ गते नारायणगढमा रजिष्टर्ड कार्यालय रहेको उद्यम विकास बैंक लिमिटेड (वित्तीय संस्था) को शेयर खरीदका लागि सम्झौता गर्नु भएको थियो । प्रत्यार्थी प्रज्जवल श्रेष्ठको कलुषित मनसाय र पूर्वाग्रहका कारण प्रत्यार्थी प्रज्जवल श्रेष्ठ र रवीन श्रेष्ठले निजहरूका तर्फबाट पूरा गर्नुपर्ने करारीय दायित्व पालना गर्न असमर्थ भएका कारण करार (Frustrate) कार्यान्वयन हुन सकेन । मैले प्रत्यार्थी प्रज्जवल श्रेष्ठ र रवीन श्रेष्ठबाट प्राप्त गरेका चेकहरू अनादर भई निजहरूबाट कुनै रकम प्राप्त गरेको वा बुझेको अवस्था छैन ।

प्रत्यार्थी रवीन श्रेष्ठले मिति २०६४।१।१० मा म मेरे कार्यालय उद्यम विकास बैंक नारायणगढमा बसिरहेकोमा केहीक्षणको लागी बाहिर निस्केको समय पारी हतियारसहितका अन्य केही व्यक्ति समेत लिई मलाई एकलास स्थलमा लगी नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लि. को १७९२५०० को चेक मलाई करकापमा पारी काट्न लगाएकोले सो चेक काटी दिएको थिएँ । निज प्रत्यार्थी रवीन श्रेष्ठको अपहरण र कारकापबाट मुक्त हुनासाथ नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लि. दरबारमार्ग, काठमाडौँमा फोन गरी तथा निवेदन लेखी सोबापतको दस्तूर समेत तिरी प्रत्यार्थी रवीन श्रेष्ठलाई दिएको चेक भुक्तानी नगर्न (Stop payment) को लागि निवेदन दिएकोमा मेरो निवेदन अनुरूप नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक, दरबारमार्गले उक्त चेकको भुक्तानी रोक्का गरेको हो ।

प्रत्यार्थी रवीन श्रेष्ठले मिति २०६५।३।२४ मा नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लि. लाई पत्र लेखी कालोसूचीमा राख्न माग गर्दै ने.रा. बैंकको परिपत्र मिति २०६३।५।५ को प.सं.नं.ने.बैं.वि.नि.वि. नीति परिपत्र ५-०६३-६४ को आधार लिनु भएको छ । पुनः मिति २०६५।४।३ मा नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंकले निज रवीन श्रेष्ठलाई लेखेको पत्रमा “तहाँले विवाद गर्नु भएको चेकको भुक्तानी

रोक्का गरिपाऊँ सम्बन्धित खातावालाले तहाँबाट चेक भुक्तानीको लागि पेश गर्नुभन्दा अगाडि नै निवेदन दिएको कारण सो चेकको भुक्तानी रोक्का गर्न बैंक बाध्य भएको” भनी जानकारी गराइएकोमा पुनः मिति २०६५।४।३१ मा नेपाल राष्ट्र बैंकलाई पत्र लेखी “कुनै पनि खातावालाले चेक काटिसकेपछि सो चेकको भुक्तानी रोक्का गरी दिनु हुन (Stop Payment Instruction) भनी निर्देशन दिएको अवस्थामा बैंकले त्यस्तो चेकको रकम भुक्तानी रोक्का गर्नुपर्ने वा नपर्ने र कालोसूचीमा राख्ने कार्य अगाडि बढाउन मिल्ने वा नमिल्ने” भनी निर्देशन माग भएकोमा नेपाल राष्ट्र बैंकले आफ्नो मिति २०६५।१।२५ को पत्र मार्फत “त्यस बैंकका खातावाल सुरेश चन्द्र पौडेललाई वर्तमान Cheque Bounce सम्बन्धी यस बैंकबाट जारी भएको निर्देशन, व्यावहारिकता र औचित्यलाई मध्यनजर गरी निजले दिएको निवेदनबमोजिम चेकको भुक्तानी रोक्कालाई यथावत् कायम राखी “.....” यस बैंकको निर्देशनबमोजिम कालोसूचीमा राख्नको लागि प्रक्रिया अगाडि बढाउन निर्णयानुसार अनुरोध” भन्ने पत्र लेखिएकोमा नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंकको मिति २०६५।१।१७ को कर्जा सूचना केन्द्र लिमिटेडलाई लेखेको पत्रबमोजिम मलाई कालोसूचीमा राख्ने कार्य भएको छ ।

प्रत्यार्थी नेपाल राष्ट्र बैंकले मिति २०६३।५।३ मा जारी गरेको परिपत्रमा “कुनै व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संगठित संस्थाले आफ्नो खातामा पर्याप्त मौज्जात नभएको अवस्थामा भुक्तानी नहुने अवस्थाको चेक जतिसुकै रकमको भए तापनि देहायबमोजिम हुने छ” भन्दै सोको प्रकरण (४) मा “कुनै व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संगठित संस्थाले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई त्यस्तो भुक्तानी नहुने चेक दिएमा समेत यस खण्डबमोजिम कालोसूचीमा राख्नु पर्नेछ” भन्ने निर्देशन जारी गरेको छ । प्रत्यार्थी रवीन श्रेष्ठको चेक बाउन्ससम्बन्धी २०६५।३।२४ मा निवेदन दिनु भएको छ । २०६४।१।०।२३ मा बैकिङ कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ प्रमाणीकरण भै प्रकाशन समेत भएको छर सो ऐन सोही मितिदेखि प्रारम्भ भएको छ । सो ऐनको दफा ३ को (ग) ले “आफूले काटेको चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको जानी जानी चेक काटी भुक्तानी लिने वा दिने”

कार्य सोही ऐनको दफा १५ ले कसूर मानी सजायको व्यवस्था गरेको छ साथै उक्त ऐन अन्तर्गतको मुद्दा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूचि-२ मा समावेश समेत भएको छ। यस्तै गरी विनिमय अधिकार-पत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७(क) ले चेक (बाउन्स) अनादर भएको अवस्थामा चेक काट्ने व्यक्तिबाट रकम, व्याज भराई कैद र जरीवाना समेतको व्यवस्था गरेको छ। प्रत्यर्थी रवीन श्रेष्ठले चेक बाउन्स सम्बन्धमा नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लिमिटेड दरबारमार्ग शाखामा मिति २०६५।३।२४ मा निवेदन दिनु भएको छ। र नेपाल राष्ट्र बैंकले मिति २०६५।८।२५ मा निवेदकलाई कालोसूचीमा राख्नको लागि नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लिमिटेड दरबारमार्ग काठमाडौंलाई पत्र लेखेको छ। अर्थात् प्रत्यर्थी नेपाल राष्ट्र बैंक र रवीन श्रेष्ठले चेक बाउन्स सम्बन्धमा कारवाही चलाउँदा विनिमय पत्र अधिकार ऐन, २०३४ र बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ विधिवत संसदले पारीत गरी बहालमा रहेको अवस्थामा छ।

प्रत्यर्थी नेपाल राष्ट्र बैंकले मिति २०६३।५।५ मा जारी गरेको एकीकृत निर्देशनको इ.प्रा. निर्देशन नं. १२/०६१/०६२ मा संशोधन गरी दफा १० को उपदफा (१) को खण्ड (भ) पछि थप गरिएको परिपत्रको प्रकरण समानान्तर कानून (Parallel Legislation) भएको छ। नेपाल कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २(ड) ले “नेपाल कानून यो शब्दले नेपाल ऐन वा नेपालको कुनै भागमा कानून सरह लागू हुने ऐन, सवाल, नियम, आदेश वा उपनियम सम्भन्तुपछि” भन्ने व्याख्या गरिएको हुँदा प्रत्यर्थी नेपाल राष्ट्र बैंकले मिति २०६३।५।५ मा जारी गरेको संशोधित पत्र तथा २०६७ साल असारमा जारी गरेको कर्जा सूचना तथा कालोसूचीसम्बन्धी व्यवस्थाको दफा १०.२ को (ड) र देहायको (१), (२), (३) (४) र नेपाल कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा (२)(ड) को परिभाषाभित्र पर्दछ। यस अर्थमा प्रत्यर्थी नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०६३।५।५ को पत्रमा उल्लेख गरिएको परिपत्रको संशोधित व्यवस्था र २०६७ साल असारमा जारी गरिएको परिपत्रको दफा १०.२(ड) र देहायको (१), (२), (३) र (४), विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७(क) र बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४

को दफा ३ को देहायको (ग) समानान्तर ऐन (Parallel Legislation) का रूपमा तयार गरी सोलाई लागू गर्ने कार्य भएको छ।

माथि प्रकरण प्रकरणमा उल्लेख गरेबमोजिम प्रत्यर्थी नेपाल राष्ट्र बैंकले मिति २०६३।५।५ मा जारी गरेको वै.वि.नि.वि./नीति/परिपत्र/५/०६३/०६४ एकीकृत निर्देशनको इ. प्रा. निर्देशन नं. १२/०६१/०६२ मा उल्लेख गरिएको दफा १० को उपदफा (१) खण्ड (भ) पछि थप गरिएको चेक अनादर भएमा कालोसूचीमा राखिने सम्पूर्ण “कुनै व्यक्तिलाई फर्मदेखिबमोजिम हुनेछ” भन्ने व्यवस्था तथा सोको देहायको (१),(२),(३),(४) र (५) सवैधानिक र कानूनी जनादेश (constitutional and legal mandate) को शुन्यतामा बनाई लागू गरेको र मिति २०६४।१०।२३ मा वैङ्गिड कसूर तथाथ सजाय ऐन, २०६४ लागू भैसकेपश्चात् सोलाई कायम नै राखी निरन्तरता दिएको र कार्य नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१), (३)(च), धारा १९(१), धारा २४ को उपधारा (५) उपधारा (६), संविधानको प्रस्तावना, ICCPR १९६६ को धारा १७(१), १७(२), संविधानको धारा ८४, धारा ८५ को उपधारा (१), (२), (३), (४), (५) र (६) सँग बाभिएको र विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७(क) र वैङ्गिड कसूर र अपराध ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) र १५ को समानान्तर भै कृटिल कानून (Colorable Legislation) भएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) अन्तर्गत प्रत्यर्थी नेपाल राष्ट्र बैंकले मिति २०६३।५।५ जारी गरेको परिपत्र पत्र संख्या वै.वि.नि.वि./नीति/परिपत्र/५/०६३/०६४ थप गरिएको “कुनै ... देखि देहायबमोजिम हुनेछ” भन्ने व्यवस्था र सोको देहायको (१), (२), (३), (४) र (५) तथा मिति २०६७ साल असारमा जारी गरिएको इ.प्रा. निर्देशन नं. १२/०६७ को दफा १०.२ को खण्ड (ड) र सोको देहायको (१) (२)(३), (४) र (५) बदर गरी म निवेदकले काटेको नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लिमिटेडको चेक नं. ८३७३००० को अनादर नभई भुक्तानी रोक्काको आदेश प्राप्त नभै भुक्तानी रोक्का गरिएको भनी नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंकको मिति २०६५।४।३१ को पत्र प्रत्यर्थी नेपाल राष्ट्र बैंकलाई जानकारी गराउँदा

समेत मिति २०६४।१०।२३ मा बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ बहाल रहेको अवस्थामा स्थापित कानूनी मान्यताबाट विचलित भै उपरोक्त संविधान र कानूनविपरीतको परिपत्रको आधारमा निवेदकलाई कालोसूचीमा राख्ने कार्यले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), धारा १३(१), धारा १८(१), धारा १९(१), धारा २८ र ICCPR १९६६ को धारा १७(१), १७(२) द्वारा प्रदत्त हक आघातित गरेको हुँदा निवेदकलाई सरोकारविहीन र अनधिकृत प्रत्यर्थी रवीन श्रेष्ठको निवेदनलाई टेकेर कालोसूचीमा राख्ने कार्य र सोसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण पत्र, निर्णय वा आदेश नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २३।१०७(२) अन्तर्गत बदर गरिपाउँ ।

यसमा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुनपर्ने भए बाटाको म्याद बाहेक पन्ध्र दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति ०६।७।३० को आदेश ।

हामी नेपाल राष्ट्र बैंकको मातहतमा रही नेपाल राष्ट्र बैंकको प्रत्यक्ष नियमन एवं निर्देशनअनुसार सञ्चालन गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ७९ र ८० तथा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ४९ र ५० बमोजिम समेत नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेको आदेश निर्देशन तथा परिपत्र हामी सबैले अनिवार्य रूपमा पालना गर्नुपर्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

यसरी आफू जसको मातहत रहेको छ सोही नेपाल राष्ट्र बैंकबाट आदेश भएमुताविक उसै नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी भएको मिति २०६३।५।१५ पत्र संख्या वै.वि.नि.वि. / नीति/ परिपत्र: ५/०६३।०६४ को निर्देशन तथा मिति २०६५।१०।२५ गतेको पत्रबमोजिम यस बैंकले निज विपक्षी निवेदकलाई कालोसूचीमा राख्ने कार्य अगाडि बढाएको हुँदा हामी बैंकबाट भए गरेको सम्पूर्ण कार्य कानूनानुरूप नै भएको हुँदा विपक्षी निवेदकको निवेदन हाम्रो हकमा खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंकको लिखित जवाफ ।

मिति २०६४।११।१० मा काटेको चेकमा सम्बन्धमा विपक्षीले प्रस्तुत मुद्दामा जेसुकै कुरा लेखेको भएपनि रुपैयाँ तिर्नु नपरोस् भनी पुनरावेदन अदालत पाटनमा संवत् २०६५ सालको रिट नं. ४६८ को

निषेधज्ञा मुद्दाको निवेदन दिई सोबाट निजको उद्देश्य पूरा नभएपछि पुनः सम्मानीत यस अदालतमा संवत् २०६५ सालको रिट नं. ०३४८ को उत्प्रेषण मुद्दाको रिट निवेदन दर्ता गरी सोबाट समेत आफ्नो उद्देश्य पूरा नभएपछि हाल प्रस्तुत मुद्दा दर्ता गरिएको हो । यसमा पनि सो चेक करकापबाट गराएको भनी हालसम्म करकापलगायतका मुद्दा गरी सो दावी पुष्टि गर्न नसकेको अवस्थामा ०६।१।११।१० को कारोबारमा आफूले पटकपटक मुद्दा गरी हाल आएर प्रस्तुत रिट दायर गरेको हुँदा यस रिटबाट विलम्बको सिद्धान्तको आधारमा समेत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने रवीन श्रेष्ठको लिखित जवाफ ।

नेपाल राष्ट्र बैंक देशको केन्द्रीय बैंक भएको र यसले नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ६९, ८०, ८८ तथा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ४९, ५० समेतको व्यवस्थाअनुसार वाणिज्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कामकारवाही नियमित र व्यवस्थित गर्न आवश्यक निर्देशन जारी गर्ने अधिकार प्रदत्त छ । त्यसैगरी नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को प्रस्तावना र दफा ४ मा उल्लिखित उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न विभिन्न विषयमा विनियम बनाउन तथा निर्देशिका बनाई लागू गर्न सक्ने अधिकार समेत ऐनको दफा ११० र १११ ले प्रदान गरेको र सो आधारमा समेत यस बैंकले जारी गरेको उल्लिखित निर्देशन कानूनबमोजिम जारी भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल राष्ट्र बैंकको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकले आफूले काटेको चेकको रकम भुक्तानी नदिनु भनी नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंकमा निवेदन दिएको र उक्त बैंकबाट निवेदनअनुसार भुक्तानी रोक्का राखेको र सो सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी जारी गरेको निर्देशनबमोजिम निवेदकलाई कालोसूचीमा राख्ने गरी भएको कामकारवाहीका सम्बन्धमा यस मन्त्रालयबाट के कस्तो कामकारवाही भएको हो सो कुराको कुनै जिकीर नलिई विना आधार यस मन्त्रालय समेतलाई विपक्षी बनाउनु कानूनसम्मत नहुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने अर्थ मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन २०५८ तथा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को अधिकार प्रयोग गरी नेपाल राष्ट्र बैंकबाट निर्देशन जारी हुन सक्ने र सो सम्बन्धी कार्यमा यस मन्त्रालयको कुनै संलग्नता नभएकोले असम्बन्धित निकायलाई विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने कानून तथा न्याय मन्त्रालय र ऐ. का सचिवको संयुक्त लिखित जवाफ ।

अन्य विपक्षीहरूको लिखित जवाफ म्यादभित्र लिखित जवाफ परेको नदेखिएको ।

नियमबमोजिम आजको पेसी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता त्रिलोचन गौतमले नेपाल राष्ट्र बैंकले नेपाल राष्ट्र बैंक ऐनबमोजिम बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कामकारवाही नियमन गर्ने अधिकार मात्र भएकोमा नेपाल राष्ट्र बैंकले मिति २०६३।५।५ को पत्रमा उल्लेख गरिएको परिपत्रको संशोधित व्यवस्था र २०६७ असारमा जारी गरिएको परिपत्र ऐनको समानान्तर भएकोले समानान्तर ऐन बनाई लागू गर्ने अधिकार नेपाल राष्ट्र बैंकलाई संविधानले नदिएको हुँदा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीको बहस सुनी निवेदन पत्र सहितको सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा नेपाल राष्ट्र बैंकले मिति २०६३।५।५ मा जारी गरेको निर्देशन नं. १२।०६१।०६२ मा उल्लेख गरिएको दफा १० को उपदफा (१) को खण्ड (भ) पछि थप गरिएको चेक अनादर भएमा कालोसूचीमा राखिने भन्ने व्यवस्था तथा सोको देहाय (१)(२)(३)(४) र (५) संवैधानिक र कानूनी जनादेशको शून्यतामा बनाई लागू गरेको र बैंकिङ कसूर तथा सजाय ऐन २०६४ लागू भैसकेपश्चात् सोलाई कायम नै राखी निरन्तरता दिएको र पुनः मिति २०६७ असारमा इ.प्रा. निर्देशन नं. १२।०६७ को व्यवस्थाले पनि सो कुरालाई निरन्तरता दिएको कार्य नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावना र धारा १२(१) र (३) समेत तथा नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अनुबन्ध, १९६६ को धारा १७ को

उपधारा (१) र (२) सँग बाभिएको साथै विनिमय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७(क) र बैंकिङ कसूर तथा सजाय ऐन २०६४ को दफा ३(ग) दफा १५ को समानान्तर भै कुटिल कानून भएकोले नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेको उक्त निर्देशन नं. १२।०६१।०६२ बदर गर्न र निवेदकले काटेको नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लिमिटेडको चेक नं. जी ३७३००० को चेक कानूनसम्मत हुँदा निवेदकलाई कालोसूचीमा राखेको कार्य संवैधानिक र कानूनी प्रावधानविपरीत भएकोले बदर गरिपाऊँ भन्ने निवेदन दावी भएकोमा विपक्षीले बदर गर्न माग गरेको निर्देशन नं. १२।०६१।६२ तथा सोमा मिति २०६३।५।५ मा भएको संशोधन समेत एकीकृत निर्देशन, २०६७ को निर्देशन नं. १२ ले खारेज गरिसकेकोले सो खारेजीको माग समेतको निवेदन स्वतः बदरभागी भएकोले निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ ।

३. यसमा नेपाल राष्ट्र बैंकले मिति २०६३।५।५ मा जारी गरेको एकीकृत निर्देशनको इ.प्रा.निर्देशन नं. १२।०६१।०६२ को दफा (१) खण्ड (भ) पछि थप गरिएको चेक अनादर भएमा कालोसूचीमा राखिने व्यवस्था र सोको देहाय (१), (२), (३), (४) र (५) को व्यवस्था र त्यसलाई निरन्तरता दिएको मिति २०६७ साल असारको इ.प्रा.निर्देशन नं. १२।०६७ को दफा १०.२ को (ड) तथा ऐ. को (१), (२), (३), (४) र (५) को व्यवस्था र सोही व्यवस्थाको आधारमा सरोकारविहीन र अनधिकृत प्रत्यर्थी रवीन श्रेष्ठको निवेदनबमोजिम निवेदकलाई कालोसूचीमा राख्ने कार्य नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) र (२) विपरीत रहेको भन्ने नै निवेदकको मुख्य निवेदन दावी रहेको पाइन्छ ।

४. निवेदकले उल्लेख गरेको नेपाल राष्ट्र बैंकले मिति २०६७ साल असारमा जारी गरेको इ.प्रा. निर्देशन नं. १२।०६७ को दफा १०.२ को (ड) उल्लिखित व्यवस्था हेर्दा कालोसूचीमा समावेश हुने अन्य अवस्थाहरू भन्ने शीर्षकअन्तर्गत भुक्तानी नहुने अवस्थाको चेक जारी गरेमा, खाता मौज्जात अपर्याप्त भएमा भनी कुनै व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संगठित संस्थाले आफ्नो खातामा पर्याप्त मौज्जात नभएको अवस्थामा वा मौज्जात पर्याप्त भए तापनि विभिन्न आधारमा भुक्तानी नहुने अवस्थाको चेक जारी गरेमा देहायबमोजिम हुने भनी देहाय १ देखि ५ नं. सम्म

विभिन्न व्यवस्था उल्लेख गरिएको छ। जसअनुसार एक पटक भुक्तानी नभईकन फिर्ता भएको चेकको हकमा भुक्तानी पाउनु पर्ने व्यक्तिले चेक जारी गर्ने व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संगठित संस्थालाई भुक्तानीको लागि बढीमा ७ दिनको समय दिई सम्बन्धित बैंक वा वित्तीय संस्थामा पुनः चेक पेश गर्न सक्नेछ, सो म्यादभित्र पनि रकम भुक्तानी नभएको खण्डमा रकम भुक्तानी पाउनु पर्ने व्यक्ति फर्म, कम्पनी वा संगठित संस्थाले चेकको रकम भुक्तानी गर्नुपर्ने बैंक वा वित्तीय संस्थामा लिखित रूपमा जानकारी दिन सक्नेछ। यसरी लिखित जानकारी प्राप्त भएपछि सम्बन्धित बैंक वा वित्तीय संस्थाले चेक जारी गर्ने त्यस्ता व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संगठित संस्थालाई चेकको रकम भुक्तानी गर्न बढीमा ७ दिनको सूचना दिनेछ र सो मिति भित्र पनि रकम भुक्तानी हुन नसकेमा त्यस्तो चेक खिच्ने व्यक्ति फर्म, कम्पनी वा संगठित संस्थालाई सम्बन्धित बैंक वा वित्तीय संस्थाले अनिवार्य रूपमा कालोसूचीमा सूचिकृत गर्नुपर्ने छ। सोअनुसार नगरेमा बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई कारवाही हुने, कुनै व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संगठित संस्थाले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई त्यस्तो भुक्तानी नहुने चेक दिएमा समेत कालोसूचीमा राख्नु पर्ने र कालोसूचीमा रहेको व्यक्ति फर्म कम्पनी वा संगठित संस्थाले त्यस्तो सूचीबाट फुकुवा नभएसम्म आफ्नो खातामा रकम जम्मा गर्ने वाहेक अन्य कुनै पनि किसिमको बैकिङ कारोवार गर्न नपाउने भन्ने निर्देशन जारी गरिएको देखिन्छ। सोही व्यवस्था सवैधानिक र कानूनी जनादेशको शून्यतामा बनाई लागू गरेको र विभिन्न अधिकार पत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७ क र बैकिङ कसूर अपराध ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) र १५ को समानान्तर भै कुटिल कानून भएको संविधानविपरीत भएको भनी निवेदकले बढरको लागि माग गरेको अवस्था छ। विनिमय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७ क को कानूनी व्यवस्था हेर्दा बैंकमा आफ्नो निक्षेप छैन वा निक्षेप भएपनि पर्याप्त छैन भन्ने जानी जानी कुनै व्यक्तिले चेक काटी कसैलाई हस्तान्तरण गरेमा र त्यसरी हस्तान्तरण गरिएको चेक भुक्तानीको लागि सम्बन्धित बैंक समक्ष प्रस्तुत गर्दा पर्याप्त निक्षेप नभएको कारणबाट बैंकबाट चेक अनादर भएमा चेक काट्ने व्यक्तिबाट चेकमा उल्लिखित रकम र व्याज समेत धारकलाई भराई

चेक काट्ने व्यक्तिलाई तीन महिनासम्म कैद वा तीन हजार सम्म जरीवाना वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था देखिन्छ। यसैगरी बैकिङ कसूर र अपराध ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) को व्यवस्था कसैले पनि बैंक वा वित्तीय संस्थामा वा रकम भुक्तानी माग गर्दा आफूले काटेको चेकलालाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको जानी जानी चेक काटी भुक्तानी लिन वा दिन हुँदैन भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ भने सोही ऐनको दफा १५ मा कसैले यस्तो कार्य गरेमा कसूरको मात्राअनुसार दशहजार रुपैयासम्म जरीवाना हुने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको मूल्याङ्कन गर्दा कसैले आफ्नो खातामा पर्याप्त निक्षेप नभएको भन्ने जानी जानी चेक काट्न नहुने र यदि त्यसरी चेक काटी चेक अनादर भएमा चेक काट्ने व्यक्तिबाट धारकलाई चेक बराबरको रकम र व्याज समेत भराई चेक काट्नेलाई सजाय समेत हुने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उक्त व्यवस्था अन्तर्गत चेक काट्नेलाई कालोसूचीमा राख्ने व्यवस्था नभएको अवस्थामा राष्ट्र बैंकको निर्देशनबाट कालोसूचीमा राख्ने गरी भएको व्यवस्था विधायिका निर्मित कानूनको समानान्तर रहेको र यस्तो कानून बनाउने अधिकारक्षेत्र राष्ट्र बैंकलाई नभएको भन्ने निवेदकले दावी लिएको देखिन्छ।

५. नेपालको अर्थतन्त्रको दीगो विकासको निमित्त मूल्य स्थिरता कायम गर्न र शोधनान्तर सुदृढिकरण गर्नका लागि आवश्यक मौद्रिक तथा विदेशी विनिमय नीति निर्माण गर्न सुरक्षित स्वस्थ तथा सक्षम भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्न, बैकिङ तथा वित्तीय प्रणालीको स्वस्थ विकासको लागि उपयुक्त नियमन निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण गर्न र मुलुकको समग्र बैकिङ तथा वित्तीय प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले केन्द्रीय बैंकको रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना भएको देखिन्छ। नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ७९(१) ले नेपाल राष्ट्र बैंकलाई वाणिज्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कामकारवाही नियमन गर्ने पूर्ण अधिकार प्रदान गरी सोही दफाको उपदफा (२) ले यसरी नियमन गर्ने सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकले आवश्यक देखेका विषयमा नियम तथा विनिमय बनाउन र आवश्यक आदेश निर्देशन तथा सूचना जारी गर्न सक्ने अधिकार नेपाल बैंकलाई प्रदान गरी त्यस्तो नियम तथा विनिमय र

आदेश निर्देशन तथा सूचनाको पालना गर्नुपर्ने गरी सम्बन्धित वाणिज्य बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई कर्तव्य समेत तोकेको देखिन्छ। नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ७९ ले प्रदान गरेको अधिकार प्रयोग गरेर नेपाल राष्ट्र बैंकको बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागले मिति २०६७ असारमा जारी गरेको इ.प्रा.निर्देशन नं. १२।०६७ को निर्देशन जारी गरेको देखिन्छ। यसरी सुरक्षित स्वस्थ तथा सक्षम भुक्तानी प्रणालीको विकास गरी बैंक तथा वित्तीय संस्था प्रति सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ७९ ले प्रदान गरेको अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत रही जारी गरेको नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन नं. १२।०६७ को दफा १०.२(ड) तथा सोको उपदफा १ देखि ५ सम्मको प्रावधान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) विपरीत छ, भन्ने निवेदन दावी उल्लिखित आधार कारणबाट विश्वसनीय देखिन आएन।

६. जहाँसम्म कालोसूचीमा राख्ने कार्यले संविधान प्रदत्त हकमा आघात परेको हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदकको दावी छ, सो सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लि. दरवारमार्ग शाखाको चेक नं. G378000 बाट A/C 001-4018240 को सुरेश चन्द्र पौडेलले भुक्तानी दिनुपर्ने रु.१७,९२,५००। को चेक दिएकोमा उक्त चेकको रकम भुक्तानी नपाएको पटकपटक सम्पर्क गर्दा सम्पर्कमा नआई ठगी गरेकोले नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०६३।१।५ को परिपत्रको आधारमा कालोसूचीमा राखी रकम दिलाई पाउँ भनी रवीन श्रेष्ठले २०६५।३।२४ मा नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लि. दरवारमार्ग शाखाको प्रबन्धलाई सम्बोधन गरी निवेदन दिएको देखिन्छ। तत्पश्चात् सो बैंकले रवीन श्रेष्ठलाई विवाद गर्नु भएको चेक भुक्तानी रोक्का गरिपाउँ भनी सम्बन्धित खातावालाले चेक भुक्तानीको लागि बैंकमा पेश गर्नुभन्दा अगाडि नै निवेदन दिएको कारणले सो चेकको भुक्तानी रोक्का गर्न बैंक वाध्य भएको भनी जानकारी गराएको देखिन्छ। त्यसपछि निवेदकलाई उक्त बैंकले रवीन श्रेष्ठसंगको चेक भुक्तानी सम्बन्धी विषय ७ दिनभित्र समाधान गर्नु अन्यथा नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन मुताविक कालोसूचीमा राख्ने प्रक्रिया अगाडि बढाईने भनी

पत्राचार गरेको देखिन्छ। नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंकले मिति २०६५।४।३१ मा नेपाल राष्ट्र बैंकलाई लेखेको पत्रमा कुनै पनि खातावालाले चेक काटिसकेपछि सो चेकेको भुक्तानी रोक्का गरिदिनु हुन भनी निर्देशन दिएको अवस्थामा बैंकले त्यस्तो चेकको रकम भुक्तानी रोक्का गर्नुपर्ने वा नपर्ने र त्यसरी भुक्तानी रोक्का भएको चेकबाट रकम नपाएको आधारमा कालोसूचीमा राख्ने कार्य अगाडि बढाउन मिल्ने वा नमिल्ने वारे निर्देशन माग गरेको देखिन्छ। सो सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकले यी निवेदकले दिएको निवेदनबमोजिम चेकको भुक्तानी रोक्कालाई यथावत् कायम राखी पुनः ७ दिनको सुनुवाइको मौका प्रदान गर्ने र सो अवधी भित्र पनि चेकेको भुक्तानीसम्बन्धी विवाद समाधान नभएमा निज पौडेललाई यस बैंकको निर्देशनबमोजिम कालोसूचीमा राख्नको लागि प्रक्रिया अगाडि बढाउनु भनी नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंकलाई निर्देशन दिएको देखिन्छ। नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशनबमोजिम नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंकले यी निवेदकलाई भुक्तानी सम्बन्धी विवाद ७ दिनभित्र मिलाउन मौका दिई सो अवधिभित्र विवाद समाधान नभएपछि निवेदकलाई कालोसूचीमा राखिएको मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिन्छ।

७. कसैले कसैको नाममा चेक काटेपछि सो चेकको भुक्तानी हुनु पर्दछ। चेक काट्ने र सो चेकको भुक्तानी रोक्ने हो भने यसले बैंकिङ पद्धतिप्रति सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्न सकिदैन। बैंकिङ व्यवसाय धेरै हदसम्म विश्वासमा आधारित व्यवसाय हो। बैंकमा जम्मा गरिएको रकम माग गरिएको बेलामा भुक्तानी नपाउने हो भने बैंकले आफ्नो साख गुमाउँछ। त्यस्तै बैंकमा खाता खोली चेकमार्फत् भुक्तानी गरिएको वा कारोवार गरिएकोमा चेक लिई जाँदा खातामा रकम जम्मा नरहेको भई भुक्तानी हुन नसकेमा वा बैंकको खातामा रकम रहे पनि खातावालाले जारी गरेको चेकको रकम भुक्तानी हुनबाट खातावाला आफैले वैध कारण बिना रोकेमा चेकमार्फत् भुक्तानी गर्ने गराउने वा कारोवार गर्ने प्रणालीप्रति नै अविश्वास उत्पन्न हुन जान्छ। यसबाट प्रकारान्तरमा कारोवार गर्ने पक्षहरू व्यक्तिगत रूपमा आ-आफैले नगद कारोवार गर्नुपर्ने र बैंकिङ प्रकृतिको कारोवारमा विकल्प खोज्नु पर्ने अवस्था

सिर्जना गर्दछ। यस्तो हुनु बैंकिङ व्यवसायको स्वास्थ्यको हिसाबले बहुते गम्भीर हुन जान्छ।

८. राष्ट्र बैंकले अन्य कुराको अतिरिक्त वृहत् अर्थमा मौद्रिक एवं बैंकिङ प्रणालीको कार्यान्वयनको लागि भरपर्दो वातावरण खडा गर्ने हो। बैंकहरूको संस्थागत विकास गर्ने, तिनीहरूको कारोवार स्वच्छ, भरपर्दो एवं जवाफदेहीपूर्ण बनाउने र बैंकिङ व्यवसायमार्फत् गरिने कारोवारबाट सर्वसाधारणको हित संरक्षण गरी तिनीहरूको शोषण गर्न नपाउने, व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ। यस प्रयोजनको लागि कानूनले दिएका शर्तहरूको अधीनमा रही उचित नियमहरू बनाउन र निर्देशन जारी गर्न सक्ने नै देखिन्छ। सोबमोजिम बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कामकारवाही नियमित र व्यवस्थित गर्न आवश्यक निर्देशन दिन सक्ने अधिकार नेपाल राष्ट्र बैंकलाई दिएको सन्दर्भमा ऐनद्वारा प्राप्त अधिकारबमोजिम कालोसूचीमा राख्ने सम्बन्धी नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन गैरकानूनी भन्न मिल्ने देखिदैन। निवेदकले आफूले चेक जारी गरेकोमा विवाद नभएपछि भुक्तानी दिने प्रवन्ध गर्नुपर्नेमा चेक भुक्तानी गर्नबाट रोक्ने र भुक्तानीको पर्याप्त समय दिदा पनि भुक्तानीसम्बन्धी विवाद समाधान नगरी बैंकिङ कारोवारलाई दुरुपयोग गर्ने हिसाबले प्रयोग गरेको अवस्थामा कानूनी कारवाही गरी निवेदकलाई पर्याप्त सुनुवाईको मौका समेत दिई कालोसूचीमा राख्ने कार्य संविधान र कानूनविपरीत देखिन आएन।

९. तसर्थ, विवेचित आधार कारणबाट नेपाल राष्ट्र बैंकले मिति २०६३।५ मा जारी गरेको परिपत्र तथा मिति २०६७ असारमा जारी गरिएको निर्देशनको दफा १०.२ को खण्ड (ड) र सोको देहाय १, २, ३, ४ र ५ र सोही आधारमा कालोसूचीमा राख्ने कार्य बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता नदेखिएकोले रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छौं।

न्या. कृष्णप्रसाद उपाध्याय

न्या. भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल वैशाख २९ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत: कृष्णमुरारी शिवाकोटी

निर्णय नं. ८६२८

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ

माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय

माननीय न्यायाधीश प्रा.डा. श्री भरतबहादुर कार्की

रिट नं. २०६७-WS-००२२

आदेश मिति: २०६८।१।२९।५

विषय: उत्प्रेषणसमेत।

निवेदक: जनहित संरक्षण मञ्च (प्रो.पब्लिक) का
तर्फबाट र आफ्नो हकमा समेत अधिवक्ताहरू
प्रकाशमणि शर्मा, दिनेश त्रिपाठी र रमा पन्त
खरेल समेत

विरुद्ध

विपक्षी: कानून तथा न्याय मन्त्रालय समेत

- संरक्षकलाई सम्बन्धित व्यक्तिको हित अहितको विचार गर्ने जिम्मेवार व्यक्तिको रूपमा हाम्रो कानूनले मान्नुका पछाडि नेपाली समाजको पारिवारिक संरचना र सोसँग अन्योन्याश्रित सामाजिक तथा साँस्कृतिक मूल्य मान्यताहरू रहेको देखिन्छ। संयुक्त परिवार प्रथा नेपाली समाजको परम्परागत विशेषताको रूपमा रहेको छ। संयुक्त पारिवारिक संरचनामा संरक्षकको अभिभावकत्वको महत्वपूर्ण भूमिका रहने गर्दछ। संरक्षकको अभिभावकत्वलाई पारिवारिक अनुशासनको रूपमा लिने गरिन्छ। परिवारका प्रत्येक सदस्यको हित अहितको बारेमा विचार गर्ने अधिकार संरक्षकले राख्नु पर्ने।

(प्रकरण नं. १४)

- जुनसुकै अवस्थामा पनि जहाँ जहाँ विवाहको प्रसंग आउँछ त्यहाँ कानूनले सम्बन्धित जोडीहरूको स्वतन्त्रता र पूर्ण पारस्परिक सहमतिलाई पहिलो पूर्वशर्तको रूपमा मानेकै हुन्छ। त्यसकारण १८ वर्ष उमेर पुगेका

महिला वा पुरुषको विवाहको सन्दर्भमा पनि उनीहरूको पूर्ण सहमति र स्वतन्त्रता नै पहिलो पूर्वशर्तको रूपमा रहन्छ र त्यसपछि मात्र संरक्षकको मञ्जुरी वा सहमतिको प्रसंग आउने हुन्छ। त्यसैले संरक्षकको मञ्जुरी आवश्यक हुने भन्ने बिहाबरीको २ नं.को प्रावधान सम्बन्धित जोडीहरूको अहितमा प्रयोग हुने प्रावधान हो र सो प्रावधान उनीहरूको स्वतन्त्रता र सहमतिलाई प्रतिस्थापन गर्नेतर्फ मात्रै परिलक्षित छ भन्ने खालको पूर्वाग्रही र नकारात्मक धारणा बनाई उक्त प्रावधानको संवैधानिकताको परीक्षण गर्नु युक्तिसंगत नदेखिने।

(प्रकरण नं.१५)

- बिहाबरीको २ नं.ले विवाह गर्ने उमेरको सम्बन्धमा महिला र पुरुषका लागि छुट्टाछुट्टै उमेर निर्धारण गरेको देखिँदैन। महिला र पुरुष दुबैका लागि २० वर्षको उमेरलाई विवाहयोग्य उमेरको रूपमा निर्धारण गरी संरक्षकको मञ्जुरी भएमा १८ वर्षमै पनि विवाह हुनसक्ने प्रावधान रहेको देखिँदा त्यसले महिला र पुरुषका बीचमा भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेको र संविधानको धारा १३(१) द्वारा प्रदत्त कानूनको समान संरक्षणको हकलाई कुण्ठित तुल्याएको भन्ने नदेखिने।

(प्रकरण नं.१६)

निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता प्रकाशमणि शर्मा

विपक्षीतर्फबाट: विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता युवराज सुवेदी अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१), (३), १३(१), १०७(१)
- मुलुकी ऐन बिहाबरी महलको २ नं.
- अ.वं. २४ र ८३

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) अन्तर्गत दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :-

UNICEF को एक प्रकाशनमा Birth, marriage and death are the standard trio of key events in most people's lives. But only one – marriage – is a matter of choice. The right to exercise that choice was recognized as a principle of law even in Roman times and has long been established in international human rights instruments. Yet many girls, and a smaller number of boys, enter marriage without any choice of exercising their right to choose भनिएको छ (Early Marriage child spouses. UNICEF Innocenti Research Center, 2001, p.2)

मुलुकी ऐन, बिहाबरीको महलको २ नं. मा बिहाबरी गर्दा महिला पुरुषको उमेर संरक्षकको मञ्जुरी भए १८ वर्ष र संरक्षकको मञ्जुरी नभए २० वर्ष नपुगी बिहाबरी गर्न गराउन हुँदैन भन्ने व्यवस्था रही संरक्षकको मञ्जुरीको आधारमा विवाहको उमेर १८ वर्ष तोकिएको छ। उक्त कानूनी व्यवस्थाले २० वर्ष नपुगेका किशोर किशोरी आफ्नो बारेमा आफै निर्णय लिन सक्षम छैनन् भन्ने स्वीकार गरे तापनि उक्त अपिरपक्वतालाई संरक्षकको मञ्जुरीले परिपूर्ति गर्छ र वैधानिकता दिलाउँछ भन्ने मनसायले विवाह गर्ने व्यक्ति आफ्नो विवाहको बारेमा स्वतन्त्र रूपबाट निर्णय लिन सक्ने उमेर नपुग्दै संरक्षकले हतारमा विवाह गराई दिई बन्धनमा पार्ने पासोको रूपमा रहेको उक्त कानूनी व्यवस्थाले व्यक्तित्व विकासको अवसर कटौती गर्नुका साथै जीवनसाथीको निर्णय लिन अधिकारको स्वतन्त्र प्रयोगमा हस्तक्षेप गरेको हुँदा २० वर्षभन्दा कम उमेरका किशोर किशोरीहरूको नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १२(१), १२(३) (क) तथा १३(१) द्वारा प्रदत्त मौलिक हकउपर बन्देज लगाएको छ।

CEDAW को धारा १६(१) (ख) मा विवाह गर्न इच्छुक महिला तथा पुरुषले स्वतन्त्र रूपमा जीवनसाथी चुन्ने अधिकार राख्छन्। विवाह गर्दा महिला र पुरुषको पूर्ण र स्वतन्त्र सहमतिले मात्र

गर्नुपर्छ भन्ने प्रावधान रहेको छ । त्यस्तै ICCPR को धारा २३(३) मा पनि No marriage shall be entered in to without the free and full consent of the intending spouses भन्ने प्रावधान रहेको छ । मानवअधिकारसम्बन्धी उपरोक्त अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूले विवाह गर्दा महिला र पुरुषको स्वतन्त्र सहमतिलाई नै सर्वोपरी मानी विवाहमा कुनै पनि तेस्रो पक्षको हस्तक्षेपलाई गैरकानूनी मानेको छ । यस परिप्रेक्ष्यमा संरक्षकको मञ्जूरी चाहिने भन्ने विहावरीको महलको २ नं. को व्यवस्थाले विवाह गर्ने कुरामा सम्बन्धित महिला एवं पुरुषको अधिकारमा हस्तक्षेपको अवस्थालाई स्वीकार गरेको हुँदा सो कानूनी व्यवस्था नेपालले हस्ताक्षर गरेका उक्त अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेज समेतको प्रतिकूल रहेको छ ।

अतः विहावरीको महलको २ नं. मा रहेको संरक्षकको मञ्जूरी भए अठार वर्ष भन्ने प्रावधानले किशोर किशोरीहरूको संविधानप्रदत्त सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक, विचार र अभिव्यक्तिको हक र कानूनको समान संरक्षणको हकमा अनुचित बन्देज लगाएको हुँदा उक्त बाक्यांश बदर घोषित गरिपाउँ । साथै कम उमेरमा विवाह गर्दाका नकारात्मक असरहरूको बारेमा चेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु गराउनु भनी विपक्षीका नाममा परमादेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको निवेदनपत्र ।

विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाउनु भन्ने व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६७।१।१२ को आदेश ।

यस मन्त्रालयको के कस्तो कामकारवाहीबाट निवेदकको के कस्तो हक अधिकारमा आघात परेको हो भन्ने सम्बन्धमा कुनै उल्लेख नगरी दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी महिला, बालवालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

२० वर्ष उमेर पूरा भएका वा नभएका जुनसुकै उमेरका महिला वा पुरुषले पनि विवाह गर्दा उनीहरूको इच्छा वा मञ्जूरी आवश्यक हुने ऐनको पूर्व शर्त रहेको छ । संरक्षकले संरक्षण गर्ने हिसावले गरेको कुराले बयस्क किशोर किशोरीहरूको जीवनसाथी स्वतन्त्रपूर्वक रोज्न पाउने हकमा हस्तक्षेप गरेको भन्न मिल्दैन । तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने

व्यहोराको विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

मुलुकी ऐन, विहावरीको महलको २ नं. मा विहावरी गर्दा महिला र पुरुषको उमेर संरक्षकको मञ्जूरी भए १८ वर्ष र संरक्षकको मञ्जूरी नभए २० वर्ष नपुगी विहावरी गर्न गराउन हुँदैन भन्ने व्यवस्था रहेको छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाले विवाह गर्दा विवाह गर्ने महिला र पुरुषको स्वतन्त्र सहमति आवश्यक नपर्ने गरी कुनै अपवादात्मक व्यवस्था गरेको छैन । १८ वर्ष उमेर पूरा भएका तर २० वर्ष नपुगेका महिला वा पुरुषले विवाह गर्न चाहेमा निजहरूको स्वतन्त्रतासहित थप सुरक्षणका लागि संरक्षकको मञ्जूरी हुनुपर्ने गरी कानूनी व्यवस्था भएको हो । यो व्यवस्था उनीहरूकै हितका लागि भएको हुँदा निवेदकको मागबमोजिम बदर घोषित हुन सक्ने अवस्था छैन । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी व्यवस्थापिका संसद सचिवालयको लिखित जवाफ ।

अपवादको रूपमा संरक्षकको मञ्जूरी भएमा १८ वर्ष पूरा भएका महिला र पुरुषबीच पनि निजहरूको स्वेच्छामा विवाह हुन सक्ने कानूनी व्यवस्था रहेको हो र सो व्यवस्था संविधानसँग नबाभिएको हुँदा निवेदन जिकीर निरर्थक छ । भर्खरै नेपाल सरकारले व्यवस्थापिका संसदमा पेश गरेको प्रस्तावित देवानी संहिताको विधेयकमा विवाहका लागि महिला र पुरुषको उमेर क्रमशः २० वर्ष र २२ वर्ष उल्लेख भई पेश भएको हुँदा समेत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्ने विपक्षी कानून तथा न्याय मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिलसंलग्न सम्पूर्ण कागजात अध्ययन गरियो ।

निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता प्रकाशमणि शर्माले विवाह गर्दा सम्बन्धित महिला र पुरुषको स्वतन्त्र सहमतिमा हुनुपर्ने कुरालाई मानवअधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूले पनि मान्यता दिएका छन् । सो बाहेक कुनै तेस्रो पक्षको हस्तक्षेप यस प्रसंगमा गैरकानूनी हुन जान्छ । मुलुकी ऐन विहावरीको महलको २ नं. मा रहेको २० वर्ष नपुगेका महिला र पुरुषले विवाह गर्दा संरक्षकको मञ्जूरी आवश्यक पर्ने भन्ने व्यवस्थाले विवाह गर्ने

सम्बन्धित जोडीहरूको स्वतन्त्रतामा हस्तक्षेप भएको छ । सो कानूनी व्यवस्था संविधानप्रदत्त सम्मानपूर्वक जीवनयापन गर्ने हक, विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता र कानूनको समान संरक्षणको मौलिक हक समेतको प्रतिकूल रहेकोले सो कानूनी प्रावधान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ (१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो । विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता युवराज सुवेदीले विहावरीको महलको विवादित व्यवस्था विवाह गर्ने जोडीहरूको अधिकार वा स्वतन्त्रतालाई कुण्ठित तुल्याउने व्यवस्था होइन, यो उनीहरूकै हितको लागि गरिएको संरक्षणात्मक व्यवस्था हो । उमेरको अपरिपक्वताका कारण युवा युवतीबाट हुनसक्ने त्रुटिलाई अभिभावकहरूबाट सच्याउन सक्ने उद्देश्यबाट गरिएको उक्त कानूनी व्यवस्था संविधानसम्मत रहेको छ भनी बहस गर्नुभयो ।

उल्लिखित बहससमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनको सन्दर्भमा निम्न प्रश्नहरूमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आएको छ :-

- (१) विवाह गर्ने उमेर र विवाह गर्न इच्छुक महिला तथा पुरुषको स्वतन्त्रताका विषयमा मानवअधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूमा के कस्ता मापदण्डहरू निर्धारण गरिएका छन् ?
- (२) अठार वर्ष उमेर पुगेका तर बीस वर्ष उमेर पूरा नभएका महिला र पुरुषले विवाह गर्नुपर्दा संरक्षकको मञ्जूरी आवश्यक पर्ने व्यवस्था गरेको मुलुकी ऐन विहावरीको महलको २ नं.को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(१) द्वारा प्रदत्त कानूनको समान संरक्षणको हकसँग बाझिएको छ छैन ?
- (३) निवेदकको मागबमोजिम मुलुकी ऐन विहावरीको महलको २ नं.को उक्त प्रावधान नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित हुनपर्ने हो होइन ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा १६(२) मा विवाह गर्न इच्छुक जोडीहरूको स्वतन्त्र

र पूर्ण सहमतिमा मात्र विवाह हुन सक्तछ (marriage shall be entered into only with the free and full consent of the intending spouses) भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यस्तै महिला विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्नेसम्बन्धी महासन्धि, १९७९ को धारा १६ मा विवाहयोग्य उमेरका महिला र पुरुषले विवाहको लागि स्वतन्त्रतापूर्वक जोडी छान्न पाउने अधिकार र उनीहरूको पूर्ण सहमतिमा मात्र विवाह हुनसक्ने कुरालाई पक्ष राष्ट्रहरूले समानताका आधारमा सुनिश्चित गर्नुपर्दछ (states parties shall... ensure, on a basis of equality of men and women: (a) the same right to enter into marriage; (b) the same right freely to choose a spouse and to enter into marriage only with their free and full consent भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

३. त्यसैगरी नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९६६ को धारा २३ (२) मा विवाहयोग्य उमेरका महिला र पुरुषको विवाह गर्ने र परिवारको स्थापना गर्ने हकलाई पक्ष राष्ट्रहरूले सम्मान गर्नुपर्दछ (the right of men and women of marriageable age to marry and to found a family shall be recognized) भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । सोही धाराको (३) मा विवाह गर्न इच्छुक सम्बन्धित महिला र पुरुषको पूर्ण र स्वतन्त्र सहमतिबिना विवाह हुन नसक्ने (no marriage shall be entered into without the free and full consent of the intending spouses) कुराको पुनर्पुष्टि गरिएको पाइन्छ । त्यस्तै, विवाहको लागि सहमति, न्यूनतम उमेर र विवाहको दर्तासम्बन्धी महासन्धि १९६४ (Convention on Consent to Marriage, Minimum Age for Marriage and Registration of Marriages, 1964) को धारा १ (१) मा समेत विवाह गर्ने दुबै पक्षको पूर्ण र स्वतन्त्र सहमतिबिना विवाह हुन नसक्ने कुरा (no marriage shall be legally entered into without the full and free consent of both parties) को उद्घोषण गरिएको पाइन्छ ।

४. मानवअधिकारसम्बन्धी उपरोक्त अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूका प्रावधानहरूलाई अध्ययन गरी हेर्दा विवाहलाई विवाह गर्ने उमेर पुगेका सम्बन्धित महिला र पुरुषबीचको नितान्त अन्तरवैयक्तिक

मामिलाको रूपमा लिइएको देखिन्छ। विवाहको विषयमा निर्णय लिने अधिकार सम्पूर्ण रूपमा सम्बन्धित महिला र पुरुषमा निहित रहने कुरालाई मानवअधिकारको रूपमा मान्यता प्रदान गरिएको पाइन्छ। विवाहको लागि उपयुक्त जोडीको छनौट गर्न पाउने अधिकार र विवाह गर्दा सम्बन्धित महिला र पुरुषले स्वतन्त्रतापूर्वक र पूर्ण पारस्परिक सहमतिमा निर्णय गर्न पाउने अधिकारलाई आधारभूत मानवअधिकारको रूपमा स्वीकार गरी विवाहयोग्य उमेरका सम्बन्धित जोडीहरूको पूर्ण र स्वतन्त्र सहमतिमा बाहेक विवाह हुन नसक्ने कुराको घोषणा गरिएको देखिन्छ।

५. विवाह गर्ने विषयमा सम्बन्धित महिला र पुरुषको पूर्ण स्वतन्त्रता र पारस्परिक सहमति अपरिहार्य हुने कुराको उल्लेखन पछि विवाहयोग्य उमेर र सोसम्बन्धी मापदण्डका बारेमा उपरोक्त दस्तावेजहरूमा के कस्ता प्रावधानहरू रहेका छन् भन्ने सम्बन्धमा चर्चा गर्नु सान्दर्भिक हुने देखिन्छ।

तत्सम्बन्धमा उपरोक्त अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरू अध्ययन गर्दा विवाहयोग्य उमेरको सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा कुनै निश्चित उमेर निर्धारण गरिएको पाइँदैन। विवाहको लागि सहमति, न्यूनतम उमेर र विवाहको दर्तासम्बन्धी महासन्धि १९६४ (Convention on Consent to Marriage, Minimum Age for Marriage and Registration of Marriages, 1964) को धारा २ मा विवाह गर्ने न्यूनतम उमेर सदस्य राष्ट्रहरूले कानूनद्वारा निर्धारण गर्नुपर्ने छ। कुनै गम्भीर कारण परी कुनै जोडीको हितमा अत्यावश्यक भएको सम्झी सक्षम निकायले छुट्टा दिएको अवस्थामा बाहेक विवाह गर्ने न्यूनतम उमेरभन्दा कम उमेरमा कसैको विवाह हुनसक्ने छैन (States parties to the present convention shall take legislative action to specify a minimum age for marriage. No marriage shall be legally entered into by any person under this age, except where a competent authority has granted a dispensation as to age, for serious reasons, in the interest of the intending spouses) भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ।

महासन्धिको उक्त व्यवस्थाबाट विवाहयोग्य उमेर निर्धारण गर्ने सम्बन्धमा आ-आफ्नो देश काल र परिस्थितिअनुरूप राज्यहरूले स्वतन्त्र रूपमा कानून

बनाई निर्धारण गर्न सक्ने अधिकार उक्त महासन्धिले राज्यहरूलाई प्रदान गरेको देखिन आउँछ।

६. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, मुलुकी ऐन, विहावरीको महलको २ नं. मा विहावरी गर्दा महिला र पुरुषको उमेर संरक्षकको मञ्जुरी भए अठार वर्ष र संरक्षकको मञ्जुरी नभए बीस वर्ष नपुगी विहावरी गर्न गराउनु हुँदैन भन्ने कानूनी प्रावधान रहेको देखिन्छ। विहावरी गर्दा विवाह गर्न इच्छुक सम्बन्धित महिला र पुरुषको स्वतन्त्र सहमति हुनुपर्ने र त्यसमा अरु कसैको कुनै किसिमको हस्तक्षेप हुन नहुने कुरालाई मानवअधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूले समेत मान्यता प्रदान गरेको सन्दर्भमा विवाह गर्दा संरक्षकको मञ्जुरी आवश्यक पर्ने भन्ने विहावरीको महलको २ नं. को उक्त कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१) द्वारा प्रदत्त सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक, धारा १२ (३) (क) द्वारा प्रदत्त विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा धारा १३(१) द्वारा प्रदत्त कानूनको समान संरक्षणको हक समेतको प्रतिकूल रहेको हुँदा संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने निवेदकको मागदावी रहेको देखिन्छ।

७. प्रस्तुत परिप्रेक्ष्यमा विहावरीको २ नं. को उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाले विवाह गर्न चाहने महिला र पुरुषको वैयक्तिक स्वतन्त्रता र पारस्परिक सहमतिमा कुनै हस्तक्षेप गर्छ वा गर्दैन भन्ने विषयमा विचार गर्नु परेको छ।

८. सो सम्बन्धमा विचार गरी हेर्दा, विहावरीको महलको २ नं. ले विवाहको विषयमा दुई किसिमको उमेरको निर्धारण गरेको पाइन्छ। कुनै महिला र पुरुषको विवाहको सम्बन्धमा निजहरूका संरक्षकको मञ्जुरी भए १८ वर्ष र संरक्षकको मञ्जुरी नभए २० वर्ष उमेर पुगेको हुनु पर्दछ भनिएको छ। यसबाट विवाहको लागि कुनै पनि महिला र पुरुषको परिपक्वताको मापदण्ड २० वर्षको उमेरलाई हाम्रो कानून प्रणालीले मानेको देखिन्छ। त्यसैले विवाहयोग्य उमेर पुगेका अर्थात् २० वर्षको उमेर पुगेका महिला र पुरुषले विवाह गर्न चाहेमा संरक्षकको मञ्जुरी आवश्यक नपर्ने गरी उनीहरूको स्वतन्त्र इच्छा र पारस्परिक सहमतिमा विवाह गर्नसक्ने कुरालाई हाम्रो कानूनले स्वीकार गरेको देखिन्छ।

९. विहाबरीको महलको २ नं. को उक्त कानूनी व्यवस्थाले विवाहका लागि महिला र पुरुष दुबैको उमेर २० वर्ष निर्धारण गरी संरक्षकको मञ्जूरी भए १८ वर्ष उमेर पुगेका युवा युवतीले पनि विवाह गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्थाले २० वर्ष उमेर पुगेका युवा युवती र १८ वर्ष उमेर पुगी २० वर्ष नपुगेका विवाह गर्न इच्छुक युवा युवतीका बीच भेदभाव गरेको र १८ वर्ष पुगेकाहरूको हकमा संरक्षकको मञ्जूरी चाहिने प्रावधानले उनीहरूको स्वतन्त्रतापूर्वक जीवनसाथी छान्न पाउने अधिकारमा हस्तक्षेप गरेको भन्ने निवेदकको दावी रहेको छ। सो सम्बन्धमा हेर्दा, महिला विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी महासन्धि १९७९, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि १९६६ तथा विवाहका लागि सहमति, न्यूनतम उमेर र विवाहको दर्तासम्बन्धी महासन्धि १९६४ समेतका अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूले विवाहको लागि कुनै निश्चित उमेर निर्धारण नगरी राज्यहरूले आ-आफ्नो सामाजिक आर्थिक तथा सांस्कृतिक परिवेशअनुकूल न्यूनतम उमेर निर्धारण गर्नसक्ने अधिकार प्रदान गरेको सन्दर्भमा विवाहको लागि उमेर निर्धारण गर्ने विषय प्रत्येक राष्ट्रको विधायिकी नीतिअन्तर्गतको विषयवस्तुको रूपमा रहेको देखिन आउँछ।

१०. आफ्नो देशमा विवाहको लागि कुन उमेरलाई विवाहयोग्य उमेरको रूपमा निर्धारण गर्ने भन्ने नीतिगत अधिकार सम्बन्धित राष्ट्रको व्यवस्थापिकालाई भएको र आफ्नो देशको आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक परिवेशको सापेक्षतामा विवाहयोग्य उमेरको निर्धारण गर्न विधायिका सक्षम रहेको देखिन आउँछ। सोहीबमोजिम हाम्रो देशको सन्दर्भमा विधायिकाले मुलुकी ऐन विहाबरीको महलको २ नं.मा २० वर्षको उमेरलाई महिला र पुरुष दुबैका लागि विवाहयोग्य उमेरको रूपमा निर्धारण गरेको पाइन्छ।

११. २० वर्ष उमेर पूरा गरेका युवा युवतीका हकमा संरक्षकलगायत अन्य कोही कसैको सहमति वा मञ्जूरी आवश्यक पर्ने गरी विहाबरीको २ नं.ले विवाहलाई शर्तात्मक बनाएको देखिँदैन। विहाबरीको २ नं.को उक्त कानूनी व्यवस्थाबाट २० वर्ष उमेर पूरा

भएका युवा युवती आफ्नो विवाहको विषयमा स्वतन्त्रतापूर्वक आफैँ निर्णय लिन र पारस्परिक सहमतिमा आफ्नो जीवनसाथीको छनौट गर्न पूर्ण स्वतन्त्र रहेको देखिन्छ। यसतर्फ निवेदकहरूको आपत्ति रहेको पनि छैन।

१२. जहाँसम्म १८ वर्षको उमेरको प्रश्न छ, सो सम्बन्धमा विवाहको लागि सहमति, न्यूनतम उमेर र विवाहको दर्तासम्बन्धी महासन्धि १९६४ को धारा २ को व्यवस्था उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक हुने देखिन्छ। उक्त महासन्धिको धारा २ मा विवाह गर्ने न्यूनतम उमेर सदस्य राष्ट्रहरूले कानूनद्वारा निर्धारण गर्नेछन्। त्यस्तो निर्धारित उमेरभन्दा कम उमेरमा कसैको विवाह हुनेछैन भन्ने व्यवस्था गरी अपवादको रूपमा कुनै विशेष कारण परी कुनै जोडीको हितमा विवाह गर्नु आवश्यक देखिएको अवस्थामा उक्त निर्धारित उमेर नपुगेको भए पनि विवाह गर्न सक्ने गरी राज्यहरूले कानून बनाउन सक्नेछन् भन्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ। महासन्धिको उक्त व्यवस्थाबाट विवाहको लागि कुनै राष्ट्रको कानूनद्वारा निर्धारित उमेर नपुगेको अवस्थामा पनि अपवादस्वरूप सम्बन्धित महिला र पुरुषको हितमा हुने गरी कम उमेरमा पनि विवाह हुनसक्ने गरी राष्ट्रहरूले कानूनद्वारा व्यवस्था गर्न सक्ने नै देखिन आउँछ।

१३. महासन्धिको उपरोक्त प्रावधानको परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा मुलुकी ऐन विहाबरीको महलको २ नं.ले नेपालमा विवाहयोग्य उमेरको रूपमा महिला पुरुष दुबैका लागि २० वर्षको उमेरलाई निर्धारण गरी अपवादको रूपमा १८ वर्ष उमेर पुगेको भए पनि संरक्षकको मञ्जूरी भएमा विवाह हुनसक्ने भनी भएको कानूनी व्यवस्था उक्त महासन्धिको प्रावधानअनुकूल नै रहेको देखिन्छ। यसरी अपवादको रूपमा निर्धारित उमेरभन्दा कम उमेरमा हुने विवाहलाई कानूनले नियमित गर्नुपर्दा त्यस्तो विवाह सम्बन्धित जोडीहरूको हितमा हुनुपर्ने कुरालाई भने उक्त महासन्धिले पूर्व शर्तको रूपमा राखेको पाइन्छ। सोहीबमोजिम विहाबरीको २ नं.ले पनि विवाहयोग्य उमेर नपुगेका त्यस्ता जोडीहरूको सम्बन्धमा उनीहरूको हित अहितको विचार गरी उनीहरूको हितको संरक्षण गर्ने जिम्मेवार व्यक्तिको रूपमा उनीहरूकै संरक्षकलाई मानेको देखिन्छ।

१४. यसरी संरक्षकलाई सम्बन्धित व्यक्तिको हित अहितको विचार गर्ने जिम्मेवार व्यक्तिको रूपमा हाम्रो कानूनले मान्नुका पछि नेपाली समाजको पारिवारिक संरचना र सोसँग अन्योन्याश्रित सामाजिक तथा साँस्कृतिक मूल्य मान्यताहरू रहेको देखिन्छ। संयुक्त परिवार प्रथा नेपाली समाजको परम्परागत विशेषताको रूपमा रहेको छ। संयुक्त पारिवारिक संरचनामा संरक्षकको अभिभावकत्वको महत्वपूर्ण भूमिका रहने गर्दछ। संरक्षकको अभिभावकत्वलाई पारिवारिक अनुशासनको रूपमा लिने गरिन्छ। परिवारका प्रत्येक सदस्यको हित अहितको बारेमा विचार गर्ने अधिकार संरक्षकले राख्दछन्। विवाह गर्ने कुरामा मात्र होइन कम उमेरका परिवारका सदस्यहरूका तर्फबाट मुद्दा मामिला गर्ने विषयमा (अ.बं.८३ नं.) तथा त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई कुनै विषयमा बयान वा कागज गराउनु पर्ने जस्ता अवस्थाहरूमा (अ.बं.२४ नं.) समेत संरक्षकको संरक्षणकारी भूमिकालाई हाम्रो कानून प्रणालीले अनिवार्य मानेको छ।

१५. संरक्षकको उपरोक्त भूमिका सम्बन्धित व्यक्तिको हितको लागि मात्र अपेक्षित हो भन्ने कुरा उक्त प्रत्येक कानूनमा अन्तरनिहित रहेको छ। उनीहरूको अहित गर्नका लागि भनेर कानूनले संरक्षकलाई उक्त अधिकार दिएको होइन। त्यसैले १८ वर्ष उमेर पुगेका महिला वा पुरुषले विवाह गर्न चाहेमा संरक्षकको मञ्जुरी आवश्यक हुन्छ, भन्ने बिहाबरीको महलको २ नं.को कानूनी व्यवस्था सम्बन्धित महिला वा पुरुषको हितमै परिलक्षित छ भन्ने बुझ्नु पर्दछ। अर्कोतर्फ उक्त कानूनी व्यवस्थाको अर्थ संरक्षकले जबरजस्ती विवाह गरिदिने हो भन्ने पनि होइन। अर्थात् कानूनले २० वर्ष उमेर नपुगेका युवा युवतीका हकमा विवाह गर्दा संरक्षकको मञ्जुरी आवश्यक पर्छ, भन्नुको तात्पर्य परस्पर सहमतिले विवाहको लागि आफ्नो जोडी छान्ने उनीहरूको स्वतन्त्रतालाई संरक्षकको मञ्जुरीले प्रतिस्थापन गर्दछ, भन्ने होइन। जुनसुकै अवस्थामा पनि जहाँ जहाँ विवाहको प्रसंग आउँछ, त्यहाँ कानूनले सम्बन्धित जोडीहरूको स्वतन्त्रता र पूर्ण पारस्परिक सहमतिलाई पहिलो पूर्वशर्तको रूपमा मानेकै हुन्छ। त्यसकारण १८ वर्ष उमेर पुगेका महिला वा पुरुषको विवाहको सन्दर्भमा पनि उनीहरूको पूर्ण सहमति र स्वतन्त्रता नै पहिलो पूर्वशर्तको रूपमा रहन्छ,

र त्यसपछि मात्र संरक्षकको मञ्जुरी वा सहमतिको प्रसंग आउने हुन्छ। त्यसैले संरक्षकको मञ्जुरी आवश्यक हुने भन्ने बिहाबरीको २ नं.को प्रावधान सम्बन्धित जोडीहरूको अहितमा प्रयोग हुने प्रावधान हो र सो प्रावधान उनीहरूको स्वतन्त्रता र सहमतिलाई प्रतिस्थापन गर्नेतर्फ मात्रै परिलक्षित छ, भन्ने खालको पूर्वाग्रही र नकारात्मक धारणा बनाई उक्त प्रावधानको संवैधानिकताको परीक्षण गर्नु युक्तिसंगत देखिँदैन। बिहाबरीको २ नं.को उक्त प्रावधानले मेरो विवाह गर्ने स्वतन्त्रता र जीवनसाथी चुन्ने हकमा आघात पऱ्यो भनी पीडित व्यक्ति अदालतमा आएको अवस्था पनि यो होइन र त्यस्तो अवस्था परेमा पनि बिहाबरीको सोही २ नं.ले पीडित व्यक्तिलाई उपचारको मार्ग प्रशस्त गरेकै देखिन्छ।

१६. बिहाबरीको महलको २ नं.को उपरोक्त प्रावधान नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १२(१) द्वारा प्रदत्त सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक, धारा १२(३)(क) द्वारा प्रदत्त विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता र धारा १३(१) द्वारा प्रदत्त समानताको हकको प्रतिकूल रहेको छ, भन्ने निवेदकको दावी रहेको देखिन्छ। तर उक्त प्रावधान के कसरी संविधान प्रदत्त जीवनको हक तथा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतासँग बाभिएको छ, भनी निवेदकले स्पष्ट रूपमा दावी लिन सकेको देखिँदैन। जहाँसम्म २० वर्ष उमेर पुगेका युवा युवतीले विवाह गर्दा संरक्षकको मञ्जुरी लिन नपर्ने र २० वर्ष उमेर नपुगेका युवा युवतीले विवाह गर्दा संरक्षकको मञ्जुरी लिनुपर्ने भन्ने प्रावधानले विवाह गर्न इच्छुक युवा युवतीका बीच संविधानको धारा १३(१) को विपरीत भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेको भन्ने निवेदकको दावी रहेको छ, त्यसतर्फ हेर्दा बिहाबरीको २ नं.ले विवाह गर्ने उमेरको सम्बन्धमा महिला र पुरुषका लागि छुट्टाछुट्टै उमेर निर्धारण गरेको देखिँदैन। महिला र पुरुष दुवैका लागि २० वर्षको उमेरलाई विवाहयोग्य उमेर को रूपमा निर्धारण गरी संरक्षकको मञ्जुरी भएमा १८ वर्षमै पनि विवाह हुनसक्ने प्रावधान रहेको देखिँदा त्यसले महिला र पुरुषका बीचमा भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेको र संविधानको धारा १३(१) द्वारा प्रदत्त कानूनको समान संरक्षणको हकलाई कुण्ठित तुल्याएको भन्ने देखिन आउँदैन।

१७. विवाहको लागि कानूनद्वारा खास उमेर निर्धारण गरी संरक्षकको मञ्जूरी भएमा सोभन्दा कम उमेरमा पनि विवाह हुनसक्ने व्यवस्था हाम्रो देशमा मात्र रहेको देखिँदैन। संसारका विभिन्न मुलुकहरूको अभ्यास हेर्दा विश्वभर नै १८ देखि २१ वर्षको उमेरलाई विवाहयोग्य उमेरको रूपमा मान्यता प्रदान गरिएको पाइन्छ। प्रायः सबै मुलुकहरूमा विवाहयोग्य उमेरको निर्धारण गरेपछि विशेष अवस्थामा निर्धारित उमेरभन्दा कम उमेरमा हुने विवाहहरूलाई मान्यता प्रदान गर्ने अपवादात्मक व्यवस्थाहरू पनि रहेको देखिन्छ। यसरी कम उमेरमा हुने विवाहहरूमा नेपालमा जस्तै संरक्षकको मञ्जूरीलाई एउटा पूर्वशर्तको रूपमा अधिकांश मुलुकहरूमा अङ्गिकार गरिएको पाइन्छ भने केही मुलुकहरूमा अदालतको सहमतिलाई आवश्यक मानिएको देखिन्छ। विवाहको लागि तोकिएको विवाहयोग्य उमेर र संरक्षकको सहमतिमा विवाह गर्न सकिने न्यूनतम उमेरका सम्बन्धमा केही देशहरूको अभ्यासको बारेमा यहाँ चर्चा गर्नु सान्दर्भिक हुने देखिन्छ।

हङकङ, इण्डोनेशिया, मलेशिया र सिंगापुरमा विवाहयोग्य उमेर २१ वर्ष निर्धारण गरी संरक्षकको सहमति (parental consent) भएमा मलेशिया र सिंगापुरमा १८ वर्ष, हङकङमा २१ वर्ष र इण्डोनेशियामा महिलाका हकमा १६ वर्ष र पुरुषका हकमा १९ वर्षको उमेरमा पनि विवाह हुनसक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। त्यस्तै जापान र थाइल्याण्डमा विवाहयोग्य उमेर २० वर्ष निर्धारण गरी थाइल्याण्डमा १७ वर्ष र जापानमा महिलाका हकमा १६ वर्ष र पुरुषको हकमा १८ वर्ष पुगेको भए पनि संरक्षकको सहमतिमा विवाह हुनसक्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ।

त्यस्तै अष्ट्रिया, बेलारुस, बेल्जियम, इष्टोनिया, जर्जिया, ग्रीस, आयरल्याण्ड, नेदरल्याण्ड्स, नर्वे, पोल्याण्ड, स्पेन, टर्की, इंग्ल्याण्ड तथा उत्तरी आयरल्याण्डमा विवाहयोग्य उमेर १८ वर्ष निर्धारण गरिएको र संरक्षकको मञ्जूरी भएमा क्रमशः १६, १६, १६, १५, १४, १६, १६, १६, १६, १६, १६, १६, १७, १६ र १६ वर्षको उमेरमा पनि विवाह हुनसक्ने व्यवस्था उक्त मुलुकहरूमा रहेको देखिन्छ।

१८. संयुक्त राज्य अमेरिका र क्यानडाका विभिन्न राज्यहरूमा पनि सामान्यतया: १८ वर्षको

उमेरलाई विवाहयोग्य उमेरको रूपमा निर्धारण गरी सोभन्दा कम उमेरमा पनि संरक्षकको सहमतिमा विवाह हुन सक्ने कानूनी व्यवस्थाहरू प्रचलनमा रहेको देखिन्छ। दक्षिण अमेरिकी मुलुकहरू ब्राजिल, चिली, कोलम्बिया र भेनेजुएलामा पनि १८ वर्षको उमेरलाई विवाहयोग्य उमेरको रूपमा निर्धारण गरी संरक्षकको मञ्जूरी भएमा क्रमशः १६, १६, १४ र १४ वर्षको उमेरमा पनि विवाह हुनसक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। त्यसै गरी अष्ट्रेलिया र न्यूजिल्याण्डमा पनि १८ वर्षको उमेरलाई विवाहयोग्य उमेर निर्धारण गरिएको र संरक्षकको मञ्जूरी भएमा १६ वर्षकै उमेरमा पनि विवाह हुनसक्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

१९. विभिन्न मुलुकहरूका उपरोक्त दृष्टान्तहरूबाट विवाह गर्न कानूनद्वारा निर्धारित उमेरभन्दा कम उमेरमा पनि संरक्षकको मञ्जूरीबाट विवाह हुने हाम्रो जस्तो कानूनी व्यवस्था विश्वभरि नै प्रचलनमा रहेको देखिन्छ।

२०. अब तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, माथि प्रश्न नं. २ मा गरिएको विश्लेषणबाट नेपालमा विवाहयोग्य उमेर २० वर्ष निर्धारण गरी संरक्षकको मञ्जूरी भएमा १८ वर्षको उमेरमा पनि विवाह गर्न सक्ने गरी बिहाबरीको २ नं.ले दिएको छूटले त्यस्ता महिला वा पुरुषको जीवनसाथी छनौट गर्ने स्वतन्त्रतामा तेस्रो पक्षको हस्तक्षेपलाई कानूनले स्वीकार गरेको भन्न मिल्ने देखिँदैन। जुनसुकै उमेर र अवस्थामा पनि विवाह गर्दा संरक्षकको मञ्जूरी आवश्यक पर्ने गरी कानूनले शर्त बन्देज गरेको भए निवेदकको जिकीर विचारणीय हुन सक्थ्यो तर प्रस्तुत विवादमा त्यस्तो अवस्था एकातर्फ विद्यमान रहेको छैन भने अर्कोतर्फ संरक्षकको मञ्जूरी चाहिने भन्ने बिहाबरीको २ नं.को प्रावधानले विवाह गर्न इच्छुक सम्बन्धित महिला र पुरुषको पारस्परिक सहमतिमा स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्नो जीवनसाथी छान्ने हकलाई प्रतिस्थापन गरेको पनि छैन भन्ने सम्बन्धमा समेत माथि विवेचना भइसकेको छ। निष्कर्षमा, निवेदकले चुनौती दिएको बिहाबरीको महलको २ नं.को उक्त व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(१) द्वारा प्रदत्त कानूनको समान संरक्षणको हकसँग बाभिएको छैन भन्ने सम्बन्धमा समेत माथि विवेचना भइसकेको हुँदा निवेदकको मागबमोजिम सो प्रावधानलाई अमान्य र

बदर गरिरहन पर्ने देखिएन । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.कृष्णप्रसाद उपाध्याय

न्या.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल वैशाख २९ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत: मातृकाप्रसाद आचार्य

निर्णय नं.८६२९

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
फौ.पु.इ.नं. ०६७- CF - ००२४
फैसला मिति: २०६८।३।३०।५
मुद्दा :-काठ चोरी निकासी ।
पुनरावेदक वादी: रेञ्जर विजयकुमार गुप्ता समेतको
प्रतिवेदनले नेपाल सरकार
विरुद्ध
प्रत्यर्थी प्रतिवादी: जिल्ला रुपन्देही केरवानी गा.वि.स.
वडा नं ६ बस्ने वेलबहादुर थापा मगर समेत

शुरु फैसला गर्ने :-

मा.जि.न्या.श्री रामेश्वरनाथ अमात्य

पुनरावेदन फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री हरिबाबु भट्टराई

मा.न्या.श्री बमकुमार श्रेष्ठ

- अवैध रुपमा वन पैदावर ओसार-पसार गर्ने कार्यमा सवारीधनी आफू संलग्न पनि नभएको वा अवैध वन पैदावर ओसार-पसार गर्ने निजको मनसाय पनि नभएको तथा आफ्नो सवारी साधन अवैध वन पैदावर ओसार-पसार गर्ने कार्यमा प्रयोग हुँदैछ भन्ने थाहा जानकारी पनि नभएको र त्यस्तो कार्यमा

निजको अनुमति, मञ्जूरी वा सहमति रहेको पनि नदेखिएको अवस्थामा निजको सवारी साधन जफत हुनु न्याय वा औचित्य कुनै पनि दृष्टिबाट तर्कसंगत नहुने ।

(प्रकरण नं.८)

- कानूनको व्याख्या गर्दा सर्वप्रथम कानूनमा प्रयोग भएका शब्द वा शब्दावलीले दिने सामान्य अर्थ सुस्पष्ट, व्यावहारिक, विवेकसम्मत र न्यायपूर्ण भएसम्म सोही अर्थ ग्रहण गर्नुपर्दछ भन्ने कानून व्याख्याको सामान्य सिद्धान्त रहेको छ । तर कानूनको शाब्दिक व्याख्या गर्दा त्यस्तो तर्कपूर्ण, विवेकसंगत, व्यावहारिक एवं न्यायपूर्ण अर्थ ननिस्कने भएमा शाब्दिक व्याख्याको नियमलाई अनुशरण गर्नु उपयुक्त नहुने ।
- “कसूर गरेको ठहरिएमा” भन्ने वाक्यांशको आशय वन ऐनअन्तर्गत घटेको कसूर वा वारदातसँग बरामद भएको बोझबाहक साधनको धनीको कुनै तादम्यता नै रहनु नपर्ने भनी व्याख्या गर्न नमिल्ने ।
- साधनधनी स्वयंको संलग्नतामा वा निजको सहमति, स्वीकृति, मञ्जूरी वा जानकारीमा वन ऐनअन्तर्गतको कसूरमा बोझबाहक साधनको प्रयोग भएको ठहरिएमा त्यस्तो साधन जफत हुनु कानूनसम्मत मात्र नभई न्यायोचित र विवेकसम्मत समेत हुने ।

(प्रकरण नं.११)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान् नायव महान्यायाधिवक्ता श्री राजनारायण पाठक तथा विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री शंकरबहादुर राई

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान् अधिवक्ता श्री मुकुन्दप्रसाद पौडेल

अवलम्बित नजीर:

अमान्य (Overrule) भएको नजीर:

- नेकाप २०६६, अङ्क १०, नि.नं. ८२५४, पृष्ठ १७५१

सम्बद्ध कानून:

- अ.बं. १२४ नं.
- सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(ख)
- वन ऐन, २०४९ को दफा ६६
- लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १५ र १८

फैसला

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की: यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट पूर्व प्रतिपादित सिद्धान्तसँग सहमत हुन नसकेको भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(ख) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश गर्ने गरी संयुक्त इजलासबाट भएको आदेशानुसार पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ :-

मिति २०६०।४।२५ गते राति म १.०० बजेको समयमा प्राप्त सुराकअनुसार सुनवल ७ ज्यामिरे राजमार्ग ज्यामिरे गाउँभन्दा उत्तर, ज्यामिरे खोल्सी देखि दक्षिण, लोकेश्वर जाने बाटोभन्दा पूर्व ज्यामिरे आवादीदेखि पश्चिम यति चारकिल्लाभिन्नको राष्ट्रिय वनमा सालका रुख ढाली टुक्रा बनाई ट्रेक्टरमा लोड गरी निकासी गर्न लाग्दा मद्दत जुटाई पक्राउ गर्न खोज्दा रातिको समय भएकोले ट्रेक्टरबाट गोलिया भाडा भाडै लु.१ त ५०१३ नं. को ट्रेक्टर तथा ट्रेक्टरमा लोड भएको कैयौं सालको गोलिया बरामद गरियो । उक्त ट्रेक्टरमा लोड भएको कैयौं साल काठ चोरी निकासी गराउने काममा सुराकीको काम गर्ने जिल्ला रुपन्देही केरवानी ६ वस्ने रोकाबहादुर थापा मगर १ र निजले सुराकीको कार्यको लागि प्रयोग गरेको हिरो होन्डा स्प्लेन्डर लु.२ प. २६१ नं. को मोटरसाइकल, समेत घटनास्थलमा बरामद गरियो । हामीसँग हतियार नभएकोले रातिको समयमा अन्य अभियुक्तहरूलाई पक्राउ गर्न नसकिएको, पक्राउ परेका मानिस दर्शी प्रमाण, घटनास्थलका बरामदी मुचुल्का, दर्शी प्रमाणको भरपाई समेत यसै प्रतिवेदन साथ संलग्न राखी वन ऐन नियमअनुसार कारवाहीको लागि संयुक्त प्रतिवेदन पेश गरेका छौं भनी सुनवल रे.पो.का रेन्जर विजयकुमार गुप्ता समेत जना ११ ले

वर्दघाट इलाका वन कार्यालयमा मिति २०६०।४।२६ गते पेश गरेको प्रतिवेदन ।

मिति २०६०।४।२५ गते राति अं.१.०० बजे घटनास्थलमा ट्रेक्टर, काठ, मोटरसाइकल र मानिस जवान १ पक्राउ भई बरामद भएको बरामदी मुचुल्का ।

बरामदी ट्रेक्टर, काठ मोटरसाइकल समेत सशस्त्र वन सुरक्षा क्याम्प वर्डरा नवलपरासीको रे.ह. गणेशबहादुर तामाङ्गले आफ्नो जिम्मा जमानीमा लिएको भरपाई कागज ।

तपाई समेतका कर्मचारीले मिति २०६०।४।२५ गते राति टुर गस्ती गर्दै जाँदा सुनवलस्थित ज्यामिरे उत्तरतर्फको राष्ट्रिय वनमा साल काठ ट्रेक्टर, टाली र मोटरसाइकल सहित जिल्ला रुपन्देही केरवानी ६ वस्ने वेलबहादुर थापा मगरलाई पक्राउ गरी यस कार्यालयमा पेश गर्नु भएको द.नं. १८० को प्रतिवेदन सहितको कागजातहरू यसैसाथ छ । व्यहोरा सोही कागजातबाट अवगत गरी अनुसन्धान तहकीकात गरी वन ऐन नियमानुसार मुद्दा दायर गर्नु भन्ने वर्दघाट इलाका वन कार्यालय नवलपरासीको मिति २०६०।४।२६ को पत्रानुसार सुनवल रे. पोष्टका रेन्जर विजयकुमारलाई लेखेको पत्र ।

उक्त राति घटनास्थलमा पक्राउ भएका वेलबहादुर थापा मगरसँग मिति २०६०।४।२६ गते बयान गराउदा तेजु भन्ने बाहुनले मलाई रु.५००।- दिन्छु । नवलपरासी सुनवल ७ ज्यामिरेको वन जंगलमा इन्द्रबहादुर थापा मगरको लु.१.त ५०१३ नं. को ट्रेक्टर टाली काठ लिन गएको छ भन्ने कुरा तेजुले भनेको, उक्त नवलपरासीको जंगलमा सो ट्रेक्टरमा लोड काठ चोरी निकासी कार्यमा मेरो मोटरसाइकलमा तेजु बसी साथमा ज्यामिरे नवलपरासीमा आएको र मोटरसाइकलमा ओहोर दोहर गरी आएका थिए । सो स्थानममा अर्को मानिस हरि कुँवर र भीम भन्ने बाहुन समेत जना २ पनि उक्त ट्रेक्टरको काठ चोरी निकासी गर्ने गराउने काममा त्यस ठाउँमा बसेका थिए । म वेलबहादुर थापा मगर र तेजु मोटरसाइकलमा ओहोर दोहोर गरी उक्त ट्रेक्टरको काठ चोरी निकासी गर्ने कार्यमा थियौं । वन कर्मचारीहरूदेखि तेजु हामफाली भागी गएर म वेलबहादुर थापा मगर पक्राउमा परे भन्ने कुरा निजले जि.वन कार्यालय न.प.मा गरेको बयान ।

तेजु शर्मा मेरो घरमा आई तेजबहादुर थापाको लु.१ त ५०१३ नं. को ट्रेक्टर टालीमा नवलपरासी ज्यामिरेको जंगलबाट साल काठ ट्रेक्टरमा ल्याउनु छ रु.५००।- दिन्छु भनी निजले भनेकोले नवलपरासी ज्यामिरे जंगलमा काठ चोरी निकासी गर्ने काममा उक्त मितिको राति आएको थिएँ। उक्त रातीमा हरि कुँवर पनि सोही ठाउँमा उक्त ट्रेक्टरबाट काठ चोरी निकासी गर्ने कार्यमा बसेको थियो। वन कर्मचारी देखी म भीम पाण्डे र हरि कुँवर समेत भागेका थियौँ। काठ काट्ने मानिसको नाम थर भने तेजु शर्मालाई नै थाहा होला र उक्त ट्रेक्टरबाट काठ चोरी निकासी भई रुपन्देही छोडकी रामनगर २ स्थित स-मिल मोति कुँवर कहाँ जानेवाला थियौँ भन्ने तेजुले मलाई भनेकोले थाहा पाएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६०।४।२८ मा प्र. भीम पाण्डेले जिल्ला वन कार्यालय, न.प.मा गरेको बयान।

मिति २०६०।४।२५ गते राति नवलपरासी ज्यामिरेको वन जंगलबाट साल काठ चोरी निकासी गर्नुछ ट्रेक्टर टाली दिनुस भनी तेजु शर्माले भनेकोले एक ट्रिप काठ बोक्न रु.२५००।- मा भाडा कबुल गराई मेरो लु.१ त ५०१३ को ट्रेक्टर चालक चित्रबहादुर बि.क. लाई भनी पठाएको थिएँ। अर्को दिन मिति २०६०।४।२६ गते मेरो ट्रेक्टर चालक बिहान घर आई ट्रेक्टर र काठ नवलपरासी ज्यामिरेको जंगलमा पक्राउ भयो। म भागी आएको भनी निज चित्रबहादुर बि.क.ले भनेको, काठ कसले काट्यो मलाई थाहा छैन। काठ कटाउने तेजु शर्माले हो। निजलाई नै काट्ने मानिस थाहा होला। काठ कहाँ जाने कुरा मलाई तेजु शर्माले नभनेकोले थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्र.इन्द्रबहादुर थापाले मिति २०६०।४।२९ मा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान।

मिति २०६०।४।२५ गते राति अं. १.०० बजेको समयमा सुनवल ७ ज्यामिरे गाउँ राजमार्गको उत्तर जंगलमा ट्रेक्टर टालीबाट काठ चोरी निकासी गरेको अवस्थामा वन कर्मचारीहरू ट्रेक्टरलाई पिच्छा गर्दै जाँदा ट्रेक्टर चालक र अन्य मानिस भागी गएका लु.१ त ५०१३ नं. को ट्रेक्टर काठ बेलबहादुर थापा मगर १ र लु २ प २६१ नं. को हिरो होण्डा स्पेलेन्डर मोटरसाइकल समेत फेला पारी बरामद भएको अन्य को को थिए सो बारेमा पक्राउ परेका

मानिसहरूबाट सोधेमा थाहा हुन्छ। काठ कहाँ जानेवाला थियो सो बारेमा मलाई थाहा छैन। यस बारेमा पक्राउमा परेका व्यक्तिहरूसँग सोधेमा थाहा हुनेछ भन्ने समेत व्यहोराको सुनवल ७ ज्यामिरे गाउँ बस्ने उदय गुरुङ्गले मिति २०६०।५।२९ गते व्यहोरा उल्लेख गरेको तथा अन्य सरजमिनका मानिसहरूले पनि एउटै किसिमको व्यहोरा उल्लेख गरेको सर्जमिन मुचुल्का।

मिति २०६०।४।२५ गतेको राति भीम पाण्डे, इन्द्रबहादुर थापा मगर, तेजु शर्मा, हरि कुँवर, ट्रेक्टर चालक चित्रबहादुर बि.क., तेजबहादुर थापा र मोतिबहादुर समेतको मिलोमतो र सहभागितामा अवैध रुपमा राष्ट्रिय वन जंगलबाट साल काठ ट्रेक्टरमा लोड गरी चोरी निकासी गर्दै गरेको अवस्थामा प्रतिवादीहरू पक्राउ भएका र अन्य जना ५ फरार भएका ट्रेक्टर काठ र मोटरसाइकल समेत बरामद गरिएको देखि रहेको र उक्त कार्यमा प्र.बेलबहादुर थापा मगरले उल्लिखित कसूरदारलाई प्रोत्साहन दिने र मिलोमतो काम गरेको देखिँदा प्रतिवादी भीम पाण्डे, इन्द्रबहादुर थापा, मोतिबहादुर क्षेत्री समेतले गरेको उल्लिखित कार्य वन ऐन २०४९ को दफा ४९ को देहाय (घ) र (ङ) को कसूर गरेको पुष्टि हुँदा निजहरू जना ७ लाई सोही ऐनको दफा ५०(१)(घ) को देहाय (४) बमोजिम बरामद साल काठ थान ६ को ६०.३२ क्यू फीटको विगो रु.१२०६४।- नोक्सानी समेत गरेबापत कारवाही एवं सजाय गरिपाउन, प्रतिवादीमध्येको बेलबहादुर थापा मगरलाई ऐ ऐनको दफा ५४ बमोजिम सजाय हुन, बरामद काठ साल ६०.३२ क्यू फीट ऐ ऐनको दफा ५०(१)(घ) बमोजिम जफत गरिपाउन तथा बरामद लु.१ त ५०१३ नं. को ट्रेक्टर उक्त काठ ओसार-पसार गरेको ट्रेक्टरको हकमा रु.१०,०००।- भन्दा बढी विगो भएको सोही ऐनको दफा ६६ अनुसार जफत गरी पाउनका लागि प्र.बेलबहादुर, इन्द्रबहादुर र भीम पाण्डे समेतलाई यसै साथ पेश गरेको, फरार तेजु शर्मा, हरि कुँवर, चित्रबहादुर, तेजबहादुर, मोतिबहादुरलाई आदलतबाटै म्याद जारी गरी वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ को (घ) र (ङ) को कसूरमा सोही ऐनको दफा ५०(१) (घ) (४) बमोजिम सजाय गरी पाउन अनुरोध छ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोगपत्र।

मिति २०६०।४।२५ गते राति ८।९ बजेतिर म खैरेनीमा नास्ता खाएर घर जादै गर्दा बाटोमा वन कर्मचारीले पक्राउ गरी ल्याएका हुन् किन पक्राउ गरे मलाई थाहा भएन । त्यहाँबाट पक्राउ गरी वनतिर लागि कुटपीट गरेका हुन । पछि वनबाट काठ चोरी ल्याएको भनी भनेका हुन् । सो चोरी कार्य गरेको होइन । मैले दावी अनुसार कुनै कसूर अपराध गरेको नहुँदा भूठा दावीबाट फुर्सद पाउँ भन्ने प्र.बेलबहादुर थापाले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

२०६०।४।२५ गते दिन रात म बुटवल जेठानको घरमा बसेको थिएँ । चित्रबहादुरलाई ट्रेक्टर लिएर ढुङ्गा लिन पठाएको थिएँ । चित्रबहादुर मेरो ड्राइभर हो । उसले के कसो गरेको कुरा मलाई थाहा भएन । मैले वन पैदावार चोरी निकासी गरे गराएको होइन । मेरो उपरको दावी भूठा हो । भूठा दावीबाट फुर्सद पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्र.इन्द्रबहादुर थापाले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६०।४।२५ गते दिन रात म मेरै घरमा थिएँ । साँझ खैरेनी भन्ने ठाउँमा हरि कुँवर र बेलबहादुरसंग साढे ७ बजेतिर भेट भई मोटरसाइकलबाट त्यहीँ साथीहरू छोडेर घर गएको हुँ । मलाई खैरेनी चौराहाबाट चिया दुकान र साहूको पसलबाट पक्राउ गरी ल्याएका हुन् । म सो दिन मेरै घरमा थिएँ । काठ चोरी निकासी गर्ने क्रममा म संलग्न छैन । घटना घटे नघटेको कुरा मलाई थाहा भएन । म निर्दोष हुनाले मेरा उपरको दावी भूठा हो । भूठा दावीबाट अलग फुर्सद पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्र.भीम पाण्डेले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६०।४।२५ गतेका राति अं. १ बजेको समयमा म बृद्ध अवस्थाको मानिस हुँदा उक्त मिति र समयमा म घरमा नै सुतेको थिएँ । मेरा नाउँको लु. १ त ५०१३ नं. को ट्रेक्टरबाट मेरो समेत संलग्नतामा काठ चोरी गरे गराएको समेत होइन । मेरा उपरको दावी भूठा हुनाले भूठा दावीबाट फुर्सद पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्र.तेजबहादुर थापाले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी तेजु शर्मा, हरि कुँवर, चित्रबहादुर र मोतिबहादुर म्यादमा हाजिर नभई गुजारी बसेको ।

आदेशानुसार बरामदी मुचुल्काको निर्जला अर्याल, गोपाल रायमाभी, प्र. तेजबहादुरको साक्षी शेरबहादुर, बेलबहादुरको साक्षी कृष्ण प्रसादशर्माको बकपत्र भई मिसिल संलग्न रहेको ।

प्रतिवादीहरूको अदालतमा भएको ईन्कारी बयान, निजहरूको अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान स्वतन्त्र रूपमा कसूर गरेकोमा पुष्टि हुन नसकेको अवस्था तथा वादीका साक्षीहरूको बकपत्र बनाई समेतबाट प्रतिवादीहरू बेलबहादुर थापा मगर, भीम पाण्डे, तेजु शर्मा, हरि कुँवर, मोतिबहादुर, ट्याक्टर धनी तेजबहादुर तथा इन्द्रबहादुरले अभियोग माग दावीबाट सफाइ पाउने र प्रतिवादी भीम पाण्डेले तारेख गुजारेको देखिदा निजको धरौट जफत हुने तथा काठ र ट्रेक्टरबाट बरामद भएको र सो ट्रेक्टर चालक चित्रबहादुरले हाँकेको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि हुन आएको र निज चालक चित्रबहादुर फरार रहेको र आफ्नो निर्दोषताको कुनै प्रमाण पनि पेश गर्न नसकेको कारण निज चालक चित्रबहादुरलाई वन ऐन २०४९ को दफा ५०(१) (घ) को देहाय ४ अनुसार विगोको दोब्बर जरीवाना गरी १ महिना कैद समेत हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु जिल्ला अदालतको मिति २०६२।२।१२ को फैसला ।

प्रतिवादी बेलबहादुर थापा मगर र भीम पाण्डेको अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्षको साविती बयान, प्र. बेलबहादुर काठ बरामदी मुचुल्कामा रोहवरमा बसेका, बुझिएका गोपाल रायमाभीले अदालतमा आई गरेको बकपत्रको वास्तै नगरी प्रतिवादी तेजु शर्मा, हरि कुँवर, मोतिबहादुर राना अदालतबाट जारी भएको म्यादमा हाजिरै नभई बसेका र निजहरू उपर प्र. बेलबहादुर समेतले वारदातमा सहभागी भएको भनी उल्लेख गरेको बयान कागज, प्र. इन्द्रबहादुरले प्र. चित्रबहादुरलाई काठ लिन भनी आफ्नो ट्याक्टर सहित पठाएको भनी अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयानको पनि विचारै नगरी फरार चित्रबहादुर वि.क.लाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय नगरी र वन ऐन २०४९ को दफा ६६ को पनि विचारै नगरी भएको शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सच्याई इन्साफ दिलाई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा प्रतिवादी इन्द्रबहादुरको बयानको आधारमा फरारी प्रतिवादी चित्रबहादुरलाई सजाय भएको तथा अनुसन्धान अधिकारी समक्ष कसूर स्वीकार गर्नेलाई समेत सफाइ दिएको तथा अवैध काठ ओसार-पसार गर्ने ट्याक्टर जफत नगरेको शुरुको फैसला नमिली फरक पर्न सक्ने देखिदा छलफलको लागि प्रत्यर्थी भिकाई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६२।१।१७ गतेको आदेश ।

यसमा प्रतिवादी भीम पाण्डे र इन्द्रबहादुर थापा समेतले कसूर गरेको ठहर गर्नु पर्नेमा सो नगरेको हदसम्म नवलपरासी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६२।२।१२ मा भएको फैसला केही उल्टी भई निज प्रतिवादी भीम पाण्डे र इन्द्रबहादुर थापालाई समेत वन ऐन २०४९ को दफा ५०(१)(घ), (४) बमोजिम विगोको दोब्बर जरीवाना हुने ठहर्छ । सो वाहेक अन्य कुरामा शुरुको फैसला मिलेकै देखिदा वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला ।

प्रतिवादी तेजबहादुर थापा आफू उपरको कसूर स्वीकार गरी अदालतको म्यादमा समेत हाजिर नभई बसेको अवस्थामा निजलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिने गरी र वन ऐन २०४९ को दफा ६६ मा विगो रु.१०,०००।- भन्दा बढी मोलपर्ने अवैध वन पैदावार ओसार-पसार गर्न प्रयोग भएको सवारी साधन जफत गर्नुपर्छ भन्ने प्रष्ट कानूनी व्यवस्था भएकोमा अवैध काठ ल्याउन प्रयोग भएको ट्याक्टर जफत नगरी पुनरावेदन अदालत बुटवलबाट भएको फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण भएको हुँदा बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरी बोझ वाहेक ट्याक्टर समेत जफत गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा मुलुकी ऐन अ.व. १२४ नं. ले तारिख गुजारी बसेका प्रतिवादीको धरौटी जफत नगरेको र अवैध काठ हुवानी गर्ने ट्रक जफत नगर्ने गरेको तथा फरार रहेका प्रतिवादीहरूलाई समेत सफाइ दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति ०६३।८।२३ को फैसला फरक पर्न सक्ने देखिदा प्रत्यर्थी भिकाउनु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

यसमा प्रतिवादी भीम पाण्डे र इन्द्रबहादुरलाई फैसलाको ठहर खण्डमा विगोको दोब्बर

जरीवाना हुने उल्लेख गरी तपसील खण्डमा विगो रु.१२०६४। मात्र जरीवाना गर्ने उल्लेख भएको नमिलेको भन्ने पुनरावेदन जिकीरतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीहरूले ६०.३२ क्यु. फीटको विगो रु.१२०६४। नोक्सानी गरेको भन्ने अभियोग दावीबाट देखिन्छ । यी प्रतिवादीहरू मध्ये इन्द्रबहादुरले अदालतसमक्ष बयान गर्दा कसूरमा इन्कार रहेको भए पनि निजले काठ ओसारन प्रयोग गरेको ट्रेक्टर चित्रबहादुरले हाँकी लगेको भन्ने तथ्यलाई स्वीकार गरेको देखिन्छ । अर्का प्रतिवादी भीम पाण्डेले पनि अदालतसमक्षको आफ्नो बयानमा कसूरमा इन्कार रहेको देखिन्छ । तर निजले अनुसन्धानको क्रममा अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयानमा चोरीको अवैध काठ ट्याक्टरमा लोड गरेको र वन कर्मचारीले देखेपछि भागेको भन्ने तथ्यलाई भने स्वीकार गरेको देखिन्छ । निजले उक्त व्यहोरा आफ्नो इच्छाविपरीत जवरजस्ती भन्न लगाएको भन्ने जिकीर पनि नलिएको र त्यस्तो तथ्य मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि भएको अवस्था पनि देखिदैन । यस स्थितिमा यी प्रतिवादीहरूलाई कसूरदार कायम गरी विगोको दोब्बर जरीवाना गरी दुवै प्रतिवादीलाई आधा आधा जरीवाना असूलउपर गर्ने भनी गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसलालाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन ।

प्रतिवादी भीम पाण्डेको हकमा निजले शुरुमा तारिख गुजारेको अवस्थामा पूरै धरौटी जफत गर्नु पर्नेमा धरौटीबाट लागेको जरीवाना कट्टा गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छैन भन्ने पुनरावेदन जिकीर सम्बन्धमा विचार गर्दा यी प्रतिवादीलाई शुरु जिल्ला अदालतबाट १५,०००।- धरौट माग गर्ने गरी मिति ०६०।५।१२ मा आदेश भएबमोजिम निजले धरौटी दाखिला गरी अदालतबाट तोकिएको समय र स्थानमा उपस्थित नभएमा उक्त धरौटी रकम जफत भएमा मञ्जूर छ भनी अ.व. १२४क नं. बमोजिम कागज गरेको मिसिलबाट देखिन्छ । निजले शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतबाट मिति ०६०।७।२५ मा तोकी पाएको तारिख गुजारी बसेको मिसिलबाट देखिएको अवस्थामा निजले राखेको धरौटी अ.व. १२४ नं. बमोजिम पूरै जफत गर्नु पर्नेमा सो नगरी निजलाई लागेको जरीवाना कट्टा गरी रु.३,३८६।- मात्र जफत गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला सो हदसम्म नमिलेको हुँदा केही उल्टी हुने ठहर्छ ।

जहाँसम्म वन ऐन २०४९ को दफा ६६ बमोजिम दश हजारभन्दा बढी मोल पर्ने अवैध वन पैदावार ओसार-पसार गर्न प्रयोग भएको बोझ वाहक सवारी साधन जफत गर्नु पर्नेमा सो नगरेको हदसम्म पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ भन्ने पुनरावेदन जिकीर छ सो सम्बन्धमा विचार गर्दा पक्राउ परेको अवैध काठको साथमा लु.१ त ५०१३ नं. को ट्रेक्टर समेत बरामद भएको भन्नेमा विवाद देखिँदैन। उक्त ट्रेक्टर प्रतिवादी तेजबहादुरको नाउँमा दर्ता भएको भन्ने देखिन्छ। सो ट्रेक्टर, ट्रेक्टर धनी प्रतिवादी तेजबहादुरको मञ्जुरी तथा सहमतिले अवैध काठ ओसार-पसार गर्नमा प्रयोग भएको भन्ने मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिँदैन। अर्कोतर्फ यी सवारीधनी तेजबहादुरले आरोपित कसूर गरेको मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणबाट पुष्टि नभएको भनी निजले वादी दावीबाट सफाई पाएको अवस्था समेत रहेको छ। कुनै पनि व्यक्तिको सम्पत्ति निजको मञ्जुरी विना वा निजलाई थाहा जानकारी नदिई वा एउटा प्रयोजनको लागि भनी लगेर अर्कै प्रयोजनको लागि कसैले प्रयोग गर्दछ भने त्यस्तो सम्पत्तिको धनीलाई आफ्नो सम्पत्तिबाट बञ्चित गर्ने गरी निर्णय गर्नु न्यायोचित देखिँदैन। यसरी सवारीधनीको जानकारी र अनुमति विना नै ट्रेक्टर अवैध काठ ओसार-पसार गर्नमा प्रयोग भएको र यी ट्रेक्टरधनीउपर लागेको अवैध काठ ओसार-पसार गरेको भन्ने अभियोग प्रमाणित नभएको अवस्थामा निजको सवारी साधन जफत हुनुपर्छ भन्ने वादीको पुनरावेदन जिकीर मनासिव देखिएन।

विद्वान् उपन्यायाधिवक्ताले बहसको क्रममा पेश गर्नु भएको पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार विरुद्ध ताराप्रसाद देवकोटा समेत प्रत्यर्थी भएको (नेकाप २०६६, नि.नं.८२५४) मुद्दामा वन पैदावार ओसार-पसार गर्ने कसूरजन्य अपराधमा साधन प्रयोग हुनु नै कसूर हो। सवारी साधनको मालिकको मञ्जुरी होस् वा नहोस् त्यस्तो कार्यमा प्रयोग गरिएको कार्य नै कसूर स्थापित हुने तथ्य नै पर्याप्त हुन्छ भनी सवारीधनीको मञ्जुरी र सहमति विना पनि अवैध काठ ओसार-पसारमा सवारी साधन प्रयोग हुनु नै सो सवारी साधन जफत गर्न पर्याप्त आधार हुने भनी सवारी साधन जफत गर्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति ०६६।६।२६ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसँग

यो इजलास सहमत हुन सकेन। तसर्थ, सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ३ (१) (ख) अनुसार प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलाससमक्ष पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६७।०।४ मा भएको आदेश।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरियो।

पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् नायव महान्यायाधिवक्ता श्री राजनारायण पाठक तथा विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री शंकरबहादुर राईले पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार विरुद्ध ताराप्रसाद देवकोटा समेत प्रत्यर्थी प्रतिवादी भएको मुद्दा (नेकाप २०६६ नि.नं.८२५४) मा अवैध रूपमा वन पैदावार ओसार-पसार गर्ने कसूरजन्य कार्यमा सवारी साधन प्रयोग हुनु नै कसूर हो। सवारी साधनको मालिकको मञ्जुरी होस् वा नहोस् त्यस्तो कार्यमा सवारी साधन प्रयोग भएको तथ्य स्थापित हुनु नै त्यस्तो सवारी जफत हुने आधार बन्दछ भनी प्रतिपादित सिद्धान्त वन ऐन, २०४९ को दफा ६६ को शब्द र भावनाअनुकूल रहेको हुँदा उक्त सिद्धान्त सदर कायम हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो। प्रत्यर्थी प्रतिवादी बेलबहादुर थापा मगर र तेजबहादुर थापाका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री मुकुन्दप्रसाद पौडेलले सवारीधनीको संलग्नता वा निजको सहमति, जानकारी वा मञ्जुरी समेत केही नभएको अवस्थामा जुनसुकै तबरबाट अवैध वन पैदावार ओसार-पसार गर्ने कार्यमा प्रयोग हुनु पुगेको सवारी साधन स्वतः जफत हुने भनी पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार विरुद्ध ताराप्रसाद देवकोटा समेत प्रत्यर्थी प्रतिवादी भएको मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्त न्यायपूर्ण छैन भनी बहस गर्नुभयो।

यसमा प्रतिवादीहरू भीम पाण्डे, इन्द्रबहादुर थापा मगर, तेजु शर्मा, हरि कुँवर, चित्रबहादुर वि.क., तेजबहादुर थापा र मोतिबहादुर क्षेत्रीलाई वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ को देहाय (घ) र (ङ) को कसूरमा ऐ.को दफा ५०(१)(घ) को देहाय (४) बमोजिम र प्रतिवादी बेलबहादुर थापा मगरलाई उक्त ऐनको दफा ५४ बमोजिम सजाय गरी बरामद भएको लु.१ त ५०१३ नं. को ट्रेक्टरसमेत ऐ. ऐनको दफा ६६ बमोजिम जफत गरिपाउँ भन्ने अभियोग मागदावी

रहेकोमा शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीहरू बेलबहादुर थापा मगर, भीम पाण्डे, तेजु शर्मा, हरि कुँवर, मोतिबहादुर क्षेत्री, तेजबहादुर थापा र इन्द्रबहादुर थापालाई अभियोग मागदावीबाट सफाइ दिने र प्रतिवादी चित्रबहादुर वि.क. लाई अभियोग मागदावीबमोजिम वन ऐन, २०४९ को दफा ५०(१)(घ) को देहाय (४) बमोजिम सजाय गरी तारेख गुजार्ने प्रतिवादी भीम पाण्डेले राखेको धरौटसमेत जफत गर्ने गरी मिति २०६२।२।१२ मा फैसला भएको देखिन्छ।

शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको उक्त फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत बटवलबाट प्रतिवादी भीम पाण्डे र इन्द्रबहादुर थापालाई अभियोग माग दावीबमोजिम कसूरदार ठहर गर्नुपर्नेमा नगरेको हदसम्म शुरु फैसला केही उल्टी गरी निज प्रतिवादीहरू भीम पाण्डे र इन्द्रबहादुर थापालाई वन ऐन, २०४९ को दफा ५० (१)(घ)(४) बमोजिम विगोको दोब्बर जरीवाना गर्ने र सोबाहेक बरामद ट्रयाक्टर जफत नगर्नेलगायतको शुरु फैसला सदर गर्ने ठहर गरी मिति २०६३।८।३ मा फैसला भएको देखिन्छ।

२. पुनरावेदन अदालत बटवलको उक्त फैसलामा प्रतिवादी भीम पाण्डे र इन्द्रबहादुर थापालाई विगोको दोब्बर जरीवाना गर्ने भनी ठहर खण्डमा उल्लेख गरे पनि तपसील खण्डमा सो नगरेको र प्रतिवादी भीम पाण्डेले तारेख गुजारेतर्फ धरौट रकम पूरै जफत गर्नुपर्नेमा सो जफत नगरी जरीवाना कट्टा गरेको तथा अवैध काठ ओसार-पसार गर्न प्रयोग गरेको सवारी साधन जफत नगरेको समेत मिलेको छैन भनी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा प्रस्तुत पुनरावेदन दायर भएको र निर्णयार्थ यस अदालतको संयुक्त इजलासमा पेश भएकोमा संयुक्त इजलासबाट शुरु अदालतमा तारेख गुजार्ने प्रतिवादी भीम पाण्डेको धरौटी रकम रु.१५०००।- अ.बं. १२४ नं. बमोजिम पूरै जफत गर्नुपर्नेमा नगरी निजलाई लागेको जरीवाना कट्टा गरी बाँकी रु.३३८६।- मात्र जफत गर्ने गरेको हदसम्म पुनरावेदन अदालत बटवलको फैसला नमिलेको हुँदा सो हदसम्म उक्त फैसला केही उल्टी हुने ठहर्छ भन्ने ठहर फैसला भई अवैध वन पैदावर ओसार-पसार गर्ने कार्यमा प्रयोग भएको सवारी साधन जफत गर्ने सम्बन्धमा पुनरावेदक

वादी नेपाल सरकार वि. ताराप्रसाद देवकोटासमेत भएको मुद्दामा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६६।६।२६ मा प्रतिपादन भएको सिद्धान्त (नेकाप २०६६, नि.नं. ८२५४) सँग सहमत हुन नसकेको हुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(ख) बमोजिम पूर्ण इजलाससमक्ष पेश गर्नु भनी भएको आदेशानुसार यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको देखिन्छ।

३. प्रस्तुत मुद्दामा बरामद भएको लु.१.त ५०१३ नं. को ट्रयाक्टर समेत जफत हुनुपर्दछ भन्ने पुनरावेदन जिकीरको सम्बन्धमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६७।१।०।४ मा फैसला हुँदा “उक्त ट्रेक्टर प्रतिवादी तेजबहादुरको नाउँमा दर्ता भएको भन्ने देखिन्छ। सो ट्रेक्टर, ट्रेक्टर धनी प्रतिवादी तेजबहादुरको मञ्जुरी तथा सहमतिले अवैध काठ ओसार-पसार गर्नमा प्रयोग भएको भन्ने मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिँदैन। अर्कोतर्फ यी सवारीधनी तेजबहादुरले आरोपित कसूर गरेको मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणबाट पुष्टि नभएको भनी निजले वादी दावीबाट सफाइ पाएको अवस्था समेत रहेको छ। कुनै पनि व्यक्तिको सम्पत्ति निजको मञ्जुरी विना वा निजलाई थाहा जानकारी नदिई वा एउटा प्रयोजनको लागि भनी लगेर अर्कै प्रयोजनको लागि कसैले प्रयोग गर्दछ भने त्यस्तो सम्पत्तिको धनीलाई आफ्नो सम्पत्तिबाट बञ्चित गर्ने गरी निर्णय गर्नु न्यायोचित देखिँदैन। यसरी सवारीधनीको जानकारी र अनुमतिविना नै ट्रेक्टर अवैध काठ ओसार-पसार गर्नमा प्रयोग भएको र यी ट्रेक्टर धनीउपर लागेको अवैध काठ ओसार-पसार गरेको भन्ने अभियोग प्रमाणित नभएको अवस्थामा निजको सवारी साधन जफत हुनु पर्छ भन्ने वादीको पुनरावेदन जिकीर मनासिव देखिएन। विद्वान् उपन्यायाधीवक्ताले बहसको क्रममा पेश गर्नु भएको पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार विरुद्ध ताराप्रसाद देवकोटा समेत प्रत्यर्थी भएको (नेकाप २०६६, नि.नं.८२५४) मुद्दामा वन पैदावार ओसार-पसार गर्ने कसूरजन्य अपराधमा साधन प्रयोग हुनु नै कसूर हो। सवारी साधनको मालिकको मञ्जुरी होस् वा नहोस् त्यस्तो कार्यमा प्रयोग गरिएको कार्य नै कसूर स्थापित हुने तथ्य नै पर्याप्त हुन्छ भनी सवारीधनीको मञ्जुरी र सहमति विना पनि अवैध काठ ओसार-पसारमा

सवारी साधन प्रयोग हुनु नै सो सवारी साधन जफत गर्न पर्याप्त आधार हुने भनी सवारी साधन जफत गर्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति ०६६।६।२६ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसँग यो इजलास सहमत हुन सकेन । तसर्थ, सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ३(१) (ख) अनुसार प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलाससमक्ष पेश गर्नु” भन्ने आदेश भई यस इजलाससमक्ष पेश हुनआएको अवस्था हुँदा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट नि.नं. ८२५४ को उक्त मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तमा केन्द्रीत भई सो सिद्धान्त कायम रहनसक्ने हो वा होइन भन्ने प्रश्न सम्म यस इजलासबाट निरोपण गर्नुपर्ने देखिन आएको छ ।

४. सोसम्बन्धमा सर्वप्रथम वन ऐन, २०४९ को दफा ६६ को प्रावधान अध्ययन गर्नु आवश्यक देखिन्छ । वन ऐन, २०४९ को दफा ६६ मा निम्न प्रावधान रहेको छ :-

बरामद भएको माल वस्तु जफत हुने : यो ऐनबमोजिम सजाय हुने कसूर गरेको ठहरिएमा कसूरमा बरामद भएका सबै बोभवाहक, औजार, चौपाया र अन्य साधनहरू जफत हुनेछन् ।

तर विगो दशहजार रुपैयाँभन्दा कम्ती मोल पर्ने वन पैदावर लादी ल्याउने ट्रक्टर, ट्रक, लहरी, मोटर र अन्य सवारी साधनको हकमा त्यस्तो सवारी साधन जफत नगरी उक्त कार्य गर्नेलाई अन्य दफाले हुने सजायमा दश हजार रुपैयाँसम्म थप सजाय हुनेछ ।

५. वन ऐन, २०४९ को दफा ६६ को उपरोक्त कानूनी प्रावधानको व्याख्या गर्दै पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार र प्रत्यर्थी प्रतिवादी ताराप्रसाद देवकोटासमेत भएको सालको अवैध चिरान काठ ओसार-पसार मुद्दा (नेकाप २०६६, माघ, नि.नं. ८२५४, पृष्ठ १७५१) मा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट देहायबमोजिम सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ:-

वन पैदावर ओसार-पसार गर्ने कसूरजन्य अपराधमा साधन प्रयोग हुनु नै कसूर हो । सवारी साधनको मालिकको मञ्जूरी होस् वा नहोस् त्यस्तो कार्यमा प्रयोग गरिएको कार्य नै कसूर स्थापित हुने तथ्य नै पर्याप्त हुन्छ । वन ऐन, २०४९ को दफा ६६ मा भएको व्यवस्था हेर्दा “यो ऐनबमोजिम सजाय हुने कसूर गरेको ठहरिएमा कसूरमा बरामद भएको सबै

बोभवाहक, औजार, चौपाया र अन्य साधनहरू जफत हुनेछन् तर विगो दश हजार रुपैयाँभन्दा कम्ती मोल पर्ने वन पैदावर लादी ल्याउने ट्रक्टर, ट्रक, लहरी, मोटर र अन्य सवारी साधनको हकमा त्यस्तो सवारी साधन जफत नगरी उक्त कार्य गर्नेलाई अन्य दफाले हुने सजायमा दश हजार रुपैयाँसम्म थप सजाय हुनेछ” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा विगो रु.६५,६७६।- कायम भएको र उक्त दफामा भएको व्यवस्थाबमोजिम रु.१०,०००।- भन्दा माथि विगो कायम भएपछि काठ ओसार-पसार गर्ने कार्यमा प्रयोग भएको सवारी साधन जफत गर्नुपर्ने हुन्छ । ऐनले नै रु.१०,०००।- भन्दा माथिको विगोमा प्रयोग भएको बोभवाहक साधन जफत गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेकोले त्यसमा अदालतले स्वविवेक प्रयोग गरी जफत नहुने गरी ठहर गर्न मिल्दैन ।

६. यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट प्रतिपादित उपरोक्त सिद्धान्त हेर्दा अवैध तवरबाट वन पैदावर ओसार-पसार गर्ने कार्यमा प्रयोग भएको सवारी साधन सम्बन्धित धनीको थाहा, जानकारी, मञ्जूरी वा सहमति वा संलग्नता विना नै जोसुकैले जुनसुकै तवरबाट प्रयोग गरेको भए पनि त्यस्तो सवारी साधनले ओसार-पसार गरेको वन पैदावर अवैध भएको तथ्य र सो वन पैदावरको विगो रु.१०,०००।- वा सोभन्दा बढी रहेको भन्ने दुईवटा तथ्य स्थापित भएपछि निरपेक्ष रूपमा त्यस्तो सवारी साधन जफत हुन्छ भनी वन ऐन, २०४९ को दफा ६६ को कानूनी व्यवस्थाको व्याख्या गरेको देखिन्छ । उक्त व्याख्या गर्दा संयुक्त इजलासले सवारी साधन प्रयोग गर्ने विषयमा सम्बन्धित सवारीधनीको संलग्नता, वा इच्छा, चाहना, मनसाय, सहमति वा स्वीकृति हुनु वा नहुनुको कुनै अर्थ नै नरहने उल्लेख गर्दै सम्बन्धित सवारीधनीको आपराधिक कार्य (Actus reus) र आपराधिक मष्तिस्क (Mens rea) विना नै निजउपर आपराधिक दायित्व सिर्जना गर्ने गरी फौजदारी न्यायको मान्य सिद्धान्तविपरीत वन ऐन, २०४९ को दफा ६६ को उक्त प्रावधानको व्याख्या गरेको देखिन आउँछ ।

७. यस परिप्रेक्ष्यमा सम्बन्धित सवारीधनी वा सवारी साधन प्रयोगकर्ताको निर्दोषिता वा तथ्यगत अज्ञानता सन्निहित रहने केही शाश्वत अवस्थाहरूको प्रसंग उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ जसतर्फ संयुक्त

इजलासको ध्यान पुग्न सकेको देखिन आउँदैन । त्यस्ता अवस्थाहरूमा सवारी साधन चोरी वा लुटपाट भई तेलो पक्षबाट गैरकानूनी कार्यमा प्रयोग हुनसक्ने अवस्था तथा सवारी साधन सार्वजनिक परिवहनको साधनको रूपमा प्रयोगमा रहेको अवस्था भई सवारीधनी एवं सवारी साधन जिम्मा लिने व्यक्तिको अपराधिक मनसाय नहुँदा नहुँदै पनि कुनै रूपमा सवारी साधनमा कानूननिषिद्ध वस्तु रहनसक्ने जस्ता अवस्थाहरू पर्न सक्छन् ।

८. वन पैदावर अवैध रूपमा ओसार-पसार गर्ने कार्यमा सवारीधनी स्वयं संलग्न भएको अवस्थामा वा निज आफू संलग्न नभएको भए पनि आफ्नो सवारी साधनमा अवैध वन पैदावर ओसार-पसार हुँदैछ भन्ने थाहा पाई वा सो कुरा जानीजानी आफ्नो सवारी साधन प्रयोग गर्न दिएको अवस्थामा कानूनबमोजिम त्यस्तो सवारी साधन जफत हुनु तर्कसंगत हुनसक्छ । तर अवैध रूपमा वन पैदावर ओसार-पसार गर्ने कार्यमा सवारीधनी आफू संलग्न पनि नभएको वा अवैध वन पैदावर ओसार-पसार गर्ने निजको मनसाय पनि नभएको तथा आफ्नो सवारी साधन अवैध वन पैदावर ओसार-पसार गर्ने कार्यमा प्रयोग हुँदैछ भन्ने थाहा जानकारी पनि नभएको र त्यस्तो कार्यमा निजको अनुमति, मञ्जूरी वा सहमति रहेको पनि नदेखिएको अवस्थामा निजको सवारी साधन जफत हुनु न्याय वा औचित्य कुनै पनि दृष्टिबाट तर्कसंगत हुने देखिँदैन ।

९. वन ऐन, २०४९ ले अवैध रूपमा वन पैदावरको उपभोग, बिक्री वितरण, ओसार-पसार तथा निकासीलाई निषेध गरेजस्तै लागू पदार्थको अवैध उपभोग, बिक्री वितरण, ओसार-पसार तथा निकासीलाई निषेध गर्ने लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ ले पनि लागू औषधको ओसार-पसारमा प्रयोग भएको सवारी साधन जफत गर्ने सम्बन्धमा सवारीधनीको संलग्नता वा सहमति वा मञ्जूरी भएको तथ्य स्थापित हुनुपर्दछ भन्ने कानूनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ । सोसम्बन्धमा उक्त ऐनको दफा १५ र १८ मा निम्न कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ :-

दफा १५ आफ्नो घर, जग्गा वा सवारीमा निषेध गरिएको काम गर्न अनुमति दिनेलाई सजाय: कुनै घर, जग्गा वा सवारीको धनीले वा

त्यसको भोगचलन गर्ने व्यक्तिले जानीजानी त्यस्तो घर, जग्गा वा सवारीमा दफा ४ अन्तर्गत निषेध गरिएको कुनै कार्य गर्न अनुमति दिएमा निजलाई छ, महिनादेखि पाँच वर्षसम्म कैद वा दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ । घर, जग्गा वा सवारीधनीले नै अपराध गरेकोमा वा अपराध गर्न अनुमति दिएकोमा त्यस्तो घर, जग्गा वा सवारीसमेत जफत हुन सक्नेछ ।

दफा १८ अपराधसित सम्बन्धित मालसामान जफत हुने: यस ऐनअन्तर्गत सजाय हुने अपराधसित सम्बन्धित सबै लागू औषध तथा त्यस्तो लागू औषध निर्माण वा उत्पादन गर्न प्रयोग गरिएका सबै मालसामान तथा यन्त्रहरू जफत हुनेछन् र त्यस्तो लागू औषध राखी ओसार-पसार गर्न प्रयोग गरिएका रेल तथा हवाईजहाजबाहेक जुनसुकै सवारीसमेत जफत हुनेछ ।

तर सो सवारी त्यस्तो अपराध गर्न प्रयोग गरिने वा गरिएको कुरा सवारीधनीलाई थाहा थिएन भन्ने कुराको प्रमाण निजले पेश गर्न सकेमा भने त्यस्तो सवारी जफत गरिने छैन ।

१०. त्यसैगरी प्रस्तुत मुद्दाको जस्तै विषयवस्तु समावेश भएको पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार विरुद्ध प्रत्यर्थी प्रतिवादी निरज सिंहसमेत भएको २०६५ सालको फौ.पु.नं. CR- ०००३ को वन पैदावर ओसार-पसार मुद्दामा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट “ट्रक धनी निरज सिंह पनि ट्रकमा सँग साथ नरहेको र ट्रकमा काठ ल्याउन भनी नअह्नाएको अवस्थामा केवल भाडा लिने उद्देश्यले मात्र सवारी चालकले काठ धनीको अनुरोधमा भाडा लिई काठ ओसारी दिएको हुँदा... सवारीधनीलाई सजाय गर्न र निजको सवारी साधन वन ऐन, २०४९ को दफा ६६ अनुसार जफत गर्न मिल्ने देखिँदैन” भनी मिति २०६५।१०।२८ मा फैसला भइरहेको समेत देखिन्छ ।

११. कानूनको व्याख्या गर्दा सर्वप्रथम कानूनमा प्रयोग भएका शब्द वा शब्दावलीले दिने सामान्य अर्थ सुस्पष्ट, व्यावहारिक, विवेकसम्मत र न्यायपूर्ण भएसम्म सोही अर्थ ग्रहण गर्नुपर्दछ भन्ने कानून व्याख्याको सामान्य सिद्धान्त रहेको छ । तर कानूनको शाब्दिक

व्याख्या गर्दा त्यस्तो तर्कपूर्ण, विवेकसंगत, व्यावहारिक एवं न्यायपूर्ण अर्थ ननिस्कने भएमा शाब्दिक व्याख्याको नियमलाई अनुशरण गर्नु उपयुक्त हुँदैन। यस्तो अवस्थामा व्याख्याका स्वर्णिम नियम र दुष्कृतिसम्बन्धी नियम जस्ता अन्य नियमहरूको अवलम्बन गरी कानूनमा प्रयुक्त भाषा वा शब्दहरूको सन्दर्भ सुहाउँदो अर्थ निस्कने गरी व्याख्या गर्नुपर्दछ। वन ऐन, २०४९ को दफा ६६ मा भएको व्यवस्थाअनुसार उक्त ऐनबमोजिम सजाय हुने कसूर गरेको ठहरिएमा बोझवाहक साधनहरू जफत हुने भन्ने देखिन्छ। “कसूर गरेको ठहरिएमा” भन्ने वाक्यांशको आशय उक्त ऐनअन्तर्गत घटेको कसूर वा वारदातसँग बरामद भएको बोझवाहक साधनको धनीको कुनै तादम्यता नै रहनु नपर्ने भनी व्याख्या गर्न मिल्दैन। दफा ६६ को संयोजन र शब्दावलीले बोझवाहक साधन जफत हुनका लागि साधनधनीको समेत उक्त ऐनअन्तर्गतको कसूरमा प्रत्यक्ष वा परोक्ष संलग्नताको अपेक्षा गरेकै देखिन्छ। यसकारण साधनधनी स्वयंको संलग्नतामा वा निजको सहमति, स्वीकृति, मञ्जूरी वा जानकारीमा उक्त ऐनअन्तर्गतको कसूरमा बोझवाहक साधनको प्रयोग भएको ठहरिएमा त्यस्तो साधन जफत हुनु कानूनसम्मत मात्र नभई न्यायोचित र विवेकसम्मत समेत हुने देखिन्छ।

१२. अतः वन ऐन, २०४९ को दफा ६६ को कानूनी प्रावधानको व्याख्या गर्ने क्रममा “वन पैदावर ओसार-पसार गर्ने कसूरजन्य अपराधमा साधन प्रयोग हुनु नै कसूर हो। सवारी साधनको मालिकको मञ्जूरी होस् वा नहोस् त्यस्तो कार्यमा प्रयोग गरिएको कार्य नै कसूर स्थापित हुने तथ्य नै पर्याप्त हुन्छ। वन ऐन, २०४९ को दफा ६६ मा भएको व्यवस्थाबमोजिम रु.१०,०००/- भन्दामाथि विगो कायम भएपछि काठ ओसार-पसार गर्ने कार्यमा प्रयोग भएको सवारी साधन जफत गर्नुपर्ने हुन्छ। ऐनले नै रु.१०,०००/- भन्दा माथिको विगोमा प्रयोग भएको बोझवाहक साधन जफत गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेकोले त्यसमा अदालतले स्वविवेक प्रयोग गरी जफत नहुने गरी ठहर गर्न मिल्दैन” भनी नैकाप २०६६, माघ, पृष्ठ १७५१, नि.नं. ८२५४ को उपरोक्त मुद्दामा यस अदालतको संयुक्त इजलासले गरेको शाब्दिक व्याख्या फौजदारी न्यायको मान्य सिद्धान्त, प्रचलित अन्य कानूनमा रहेको समान

सन्दर्भ र यस अदालतकै पूर्व निर्णयसमेतको प्रतिकूल भई तर्कपूर्ण, विवेकसम्मत र न्यायपूर्ण समेत देखिन नआएकोले उक्त सिद्धान्त कायम रहन नसक्ने हुँदा अमान्य (Overrule) गरिएको छ। अरु तपसीलबमोजिम गर्नु।

तपसील

प्रस्तुत मुद्दामा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६७/१०/१४ मा फैसला हुँदा प्रतिवादी भीम पाण्डेले मुद्दा पुर्पक्षको सिलसिलामा शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतमा राखेको धरौटी पूरै जफत गर्नुपर्नेमा नगरी निजलाई लागेको जरिवाना कट्टा गरी बाँकी रु.३३८६/- मात्र जफत गर्ने गरेको हदसम्म पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला नमिलेको हुँदा सो हदसम्म केही उल्टी हुने ठहर्छ भनी फैसला भएको देखिँदा पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०६३/१८/३ को उक्त फैसलाको तपसील खण्डको दफा १ को लगत कायम रहन सक्दैन। तसर्थ धरौटीवापतको रु.१५,०००/- पूरै जफत गरी सदर स्याहा गर्नु र निज प्रतिवादी भीम पाण्डेलाई हुने ठहरेको जरिवाना रु.१२०६४/- को छुट्टै लगत कसी असूलउपर गर्नु भनी शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु.....१

मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु २

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.सुशीला कार्की

न्या.तर्कराज भट्ट

इति संवत् २०६८ साल असार ३० गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : मातृकाप्रसाद आचार्य

निर्णय नं. ८६३०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
संवत् २०६२ सालको फौ.पु.नं.३६१७, ३६८४,
३६८५, ३६८६ र ३६८७
फैसला मिति: २०६८/१२/१४

मुद्दा :- गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको ।

पुनरावेदक वादी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका तर्फबाट अनुसन्धान अधिकृत चेतनाथ घिमिरेको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: पर्सा जिल्ला सिसिया ३ घर भै काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ७ चावहिल बुलबुले बस्ने, शाही नेपाल वायुसेवा निगमको कार्यकारी अध्यक्ष रामाज्ञा चतुर्वेदी समेत

पुनरावेदक प्रतिवादी: रामाज्ञा चतुर्वेदीको श्रीमती जिल्ला पर्सा, सिसिया गा.वि.स.वडा नं. ३ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ७ चावहिल बुलबुले बस्ने वर्ष ४९ की आशा चतुर्वेदी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका अनुसन्धान अधिकृत चेतनाथ घिमिरेको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: पर्सा जिल्ला सिसिया गा.वि.स. वडा नं. ३ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका, वडा नं. ७ चावहिल बुलबुले बस्ने वर्ष ५५ को रामाज्ञा चतुर्वेदी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका अनुसन्धान अधिकृत चेतनाथ घिमिरेको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: रामाज्ञा चतुर्वेदीको छोरा हाल संयुक्त राज्य अमेरिकामा अध्ययनरत जिल्ला पर्सा गा.वि.स. सिसिया वडा नं. ३ घर भै काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ७ चावहिल बुलबुले बस्ने अभिषेक चतुर्वेदीको अधिकृत वारिस ऐ. बस्ने रामाज्ञा चतुर्वेदी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका अनुसन्धान अधिकृत चेतनाथ घिमिरेको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: रामाज्ञा चतुर्वेदीको छोरी भारत कर्नाटकको मेङ्गलोर स्थित मणिपाल कलेजमा अध्ययनरत जिल्ला पर्सा सिसिया गा.वि.स. वडा नं. ३ घर भई काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ७ चावहिल बुलबुले बस्ने वर्ष २४ की सुश्री अदिती चतुर्वेदी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका अनुसन्धान अधिकृत चेतनाथ घिमिरेको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

शुरु फैसला गर्ने:

विशेष अदालत, काठमाडौं

अध्यक्ष श्री गोविन्दप्रसाद पराजुली

सदस्य श्री रणबहादुर वम

सदस्य श्री भूपध्वज अधिकारी

- जुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुन नसकेको हो त्यस्तो सम्पत्ति आर्जन गर्दा हालको मूल्य तिरिने नभई तत्काल प्रचलित मूल्य नै लगानी भएको हुन्छ। तत्समयको आयस्रोतका आधारमा आर्जित सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भए नभएको कुरालाई नै ऐनले कानूनी र गैरकानूनी आर्जन छुट्याउने मापदण्ड मानेको हुँदा त्यस्तो सम्पत्ति आर्जन गर्दा स्रोत कति थियो र कति लगानी गरेको हो भन्ने कुराबाटै कसूर निर्धारण हुने र विगो कायम गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.१५)

- अभियोग दावीमा स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्तिका सम्बन्धमा किटान नभएको अवस्थामा अदालतले न्यायिक विवेक प्रयोग गरी त्यस्तो वर्गीकरण गर्नुको विकल्प

नभएकोले सो कुरामा प्रश्न उठाउनु उचित हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. १९)

- अनुसन्धानको प्रक्रियामा रहन गएका भनिएका र सम्बन्धित अदालतबाट मौकैमा सुपरिवेक्षण भएका प्राविधिक प्रकृतिका अति सूक्ष्म विषयहरूलाई जुनसुकै तहसम्म उठाइएकै कारणबाट मुद्दाको विषयवस्तुभित्र अन्तर्निहित रहेका मुख्य कानूनी र तथ्यगत प्रश्नहरू ओभरलेभमा परेको वा तिनको सान्दर्भिकता कम भएको सम्झन र अर्थ गर्न नमिल्ने ।
- बकसपत्रबाट सम्पत्ति प्राप्त गर्न सामान्यतया बकसपत्र पाउनेले दातालाई निजको व्यवहारमा कुनै तरहले सहयोग पुऱ्याएको वा सेवा गरी रिभाएको हुनु पर्ने स्थिति र अवस्थाको विद्यमानता अपरिहार्य हुने ।
(प्रकरण नं. ३७)
- देवानी मुद्दामा सम्पत्ति हस्तान्तरणको क्रियाबाट कसैको हक गए नगएको कुरालाई मुख्य रूपमा हेर्ने गरिन्छ । साथै सम्पत्ति प्राप्त गर्ने कुरामा प्राप्तकर्ताको निजी ज्ञान, सीप वा प्रयासले सो सम्पत्ति प्राप्त गरेको हो, होइन र अन्य कसैलाई बण्डा गर्नुपर्ने नपर्ने विषयमा सम्म निर्णय निरोपण हुने गर्दछ । तर बकसपत्र प्राप्त गर्ने कार्य कानूनविपरीत हुँदैन भन्ने कुराको आडमा गैरकानूनी आर्जनलाई लुकाउने माध्यमको रूपमा यस्तो व्यवहारलाई सदैब मान्यता दिइनु पर्दछ भन्ने तर्क न्यायोचित हुन नसक्ने ।
(प्रकरण नं. ३९)
- विगत लामो अवधिको कृषि आयको दावी लिइएको स्थितिमा प्रतिवादीका के कुन जग्गामा के कुन सालमा के कस्तो प्रकृतिको बाली लगाइएको थियो, त्यसबाट के कति परिमाणमा उब्जनी भएको थियो र निजले सोबापत के कति रकम प्राप्त गरेको हो

भन्ने कुरा हाल आएर ठोस रूपमा यकीन गर्ने कार्य सजिलो नभए तापनि स्रोत देखिन्छ भने त्यसबाट आय प्राप्त हुने कुरालाई सहजै इन्कार गर्न न्यायोचित नहुने ।

(प्रकरण नं. ४२)

- न्यायिक प्रक्रियामा प्रमाण बुझ्ने तथा प्राप्त प्रमाण ग्रहण गर्ने सम्बन्धमा निश्चित कानूनी आधार र न्यायिक मापदण्डहरू रहेका छन् । त्यसको विपरीत जुनसुकै प्रक्रियाबाट मिसिलमा समावेश हुन आएका कुरालाई प्रमाणको रूपमा मान्न र त्यसको आधारमा कुनै पनि न्यायिक निष्कर्षमा पुग्न सम्भव नहुने ।
(प्रकरण नं. ४४)
- शपथपत्रको माध्यमबाट विदेशमा सम्पत्ति पाएको भनी जिकीर लिने पक्षले त्यस्तो सम्पत्ति आफ्नो मुलुकमा के कुन मितिमा, के कुन माध्यमबाट आएको, जम्मा भएको, सटही भएको हो सो सबै कुराको कारोवार (Transaction) प्रमाणित हुने आधारसहित पुष्टि गर्नुपर्ने ।
(प्रकरण नं. ५१)
- अमूर्त रूपमा कसैलाई उच्च जीवनशैली बिताएको भनी आरोप लगाउनु मात्र पर्याप्त हुँदैन । यस्तो आरोप प्रमाणित हुनका लागि निश्चित वस्तुगत आधारहरूको उपस्थिति पनि अपरिहार्य हुन्छ भन्ने कुरामा विमति हुन सक्दैन ।
(प्रकरण नं. ५४)
- गैरकानूनी आर्जन वा भ्रष्टाचारको सन्दर्भमा उच्च जीवन यापन गरेको भन्ने प्रश्न उठ्छ भने निःसन्देह रूपमा त्यसको प्रत्यक्ष सम्बन्ध अन्य कुरामा भन्दा मौद्रिक वा आर्थिक गतिविधि वा क्रियाकलापसँग जोडिएको भौतिक विषयसँग रहेको मान्नु पर्ने ।
- अस्वाभाविक तथा उच्च जीवनस्तर यापन गरेको भनी ऐनमा प्रयुक्त भएको उक्त वाक्यांशले कुनै राष्ट्रसेवकले प्राप्त गर्ने

वैध आयस्रोतको तुलनामा अमिल्दो वा नसुहाउने तथा धान्न नसक्ने जीवनस्तर यापन गर्ने वा गरेको कुरालाई ईंगित गरेको सम्झनु पर्ने ।

(प्रकरण नं. ५५)

- हाल साथमा नरहेको (Non-possession) भन्नेसम्मकै आधारमा विगतमा अस्तित्व प्रमाणित भई राष्ट्रसेवको आयको तुलनामा अमिल्दो र अस्वाभाविक तथा निजको जीवनस्तर उच्च बनाउने स्रोतहरूको खोजी गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ५९)

- कर फछ्यौट वा लगतकट्टा प्रयोजनको लागि मौकामा कर कार्यालयमा पेश गरेको विवरण मौजुद हुँदाहुँदै सोको विपरीत हुने गरी पछिबाट पेश गरिएका लेजर वा वासलातबमोजिमको कारोवारको अङ्कलाई मान्यता दिन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ७६)

- खाताको रकम ब्याजबापतको भएकोले त्यसको स्रोत दिनुपर्ने होइन भनी जिकीर लिनको लागि त्यसको मूलधन बैध थियो भन्ने तथ्य पुष्टि गर्न सक्नुपर्ने हुन्छ । तत्काल खातामा नरहेको कारणले मूलधनउपर दावी भएन भन्दैमा ब्याज स्वतः बैध भएको भनी अर्थ गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. १००)

पुनरावेदक वादीतर्फबाट: सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेल

प्रत्यर्था प्रतिवादीतर्फबाट: वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल, विद्वान अधिवक्ताहरू श्री केशवप्रसाद भट्टराई, श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा र श्री शंकरकुमार श्रेष्ठ अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०६६, नि.नं.८२००, पृ.१२६६
- नेकाप २०६७, नि.नं.८४५२, पृ. १४४५
- नेकाप २०६७, नि.नं.८५१९, पृ. २००७

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४

- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग नियमावली, २०४८ को दफा १६(२), (३), (४), (५)
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग नियमावली, २०५९ को नियम १३
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२), १४क., १५ र १६ग.
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१), (२), २४ र ४७
- आर्थिक ऐन, २०५८ को दफा १०, ४२(१) र (३),
- दान बकसको १ नं.
- लेनदेन व्यवहारको १० नं.
- अंशवण्डा महलको १८ नं.

आदेश

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६१।१०।८ को फैसलाउपर विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम वादी र प्रतिवादी दुवै पक्षको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

उजुरी वा जानकारीको व्यहोरा

एन.सी.सी.एन.का तत्कालीन महाप्रबन्धक रामाज्ञा चतुर्वेदीले गैरकानूनी तवरले आफ्नो हैसियतभन्दा अत्याधिक बढी सम्पत्ति आर्जन गरी सो सम्पत्ति लुकाउने छिपाउने र कृत्रिम माध्यमबाट सो सम्पत्तिको स्रोत खडा गर्ने कार्य गरिरहेको र तत्काल निजको चल अचल सम्पत्तिका सम्बन्धमा तलासी लिई अग्रिम कारवाही नगरे सम्पत्ति पछि फेला पार्न नसकिने भनी विभिन्न स्रोतबाट जानकारी हुन आएपछि आवश्यक कारवाही गर्न तोकआदेश भई अनुसन्धान शुरु गरिएको ।

प्रारम्भिक छानबीन

विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त भएको सूचनाको आधारमा कानूनबमोजिम खानतलासी लिनैलगायतका अन्य आवश्यक कार्य गर्ने भन्ने मिति २०५९।७।८ को आदेशानुसार खानतलासी लिई मुचुल्कामा उल्लेख भएबमोजिम नगद, गरगहना र कागजातहरू बरामद गरिएको छ । सूचना संकलन गर्ने क्रममा निज एवं निजका परिवारहरूका नाममा रहेको बैंक खाताहरू रोक्का राख्ने, निजहरूका विभिन्न जिल्लाहरूमा रहेका घर जग्गाको वेचविखन, नामसारी इत्यादि रोक्का राखिएको र बैंक स्टेटमेण्टहरू समेत मगाउने कार्यहरू भएको थियो । निजहरूको नाममा रहेको नेपाल बैंक लिमिटेड, बैंकिङ्ग अफीस काठमाडौंमा रहेको लकर खोली गरगहनाहरू आयोगले कब्जामा लिएर छानबीन गरिएको छ ।

रामाज्ञा चतुर्वेदी तथा निजको परिवारका नाउँमा रहेको चल अचल सम्पत्तिको विवरण:-

हाल निजसँग नेपालभित्र रहेको खुद सम्पत्ति रु.५,९९,८५,९७०।०९ र सेवामा प्रवेश गरेपश्चात् आर्जन गरेको कुल चल अचल सम्पत्ति रु.७,७१,६५,५७३।२९

रामाज्ञा चतुर्वेदीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान

सम्भना भएसम्म विदेशमा कुनै खाता र लकर छैन, नेपालमा नेपाल बैंक लिमिटेड नयाँ सडक, भूगोलपार्कमा नं. ६५२९८, एस.वी.आई. बैंक दरवारमार्गमा नं. ०१५३००१९९६, रा.वा.बैंक विशालनगरमा नं. ४६४२४, हिमालय बैंक न्यरोडमा नं. १५५३३ जे, ओ खाताहरू रहेको छ। नेपाल एस.वी.आई. बैंक काठमाडौँमा मिति २०५८।४।२ मा जम्मा भएको रु.१,१०,०००।- को स्रोतमा कृषिजन्य आय, तलवभत्ता आदिको रकम र मिति २०५९।११।१६ मा रु.३२,०००। जम्मा भएको स्रोतमा भारतीय जीवन बीमाबाट पाएको रकमहरू हुन्। उक्त बैंकबाट निकालिएको रकम रु.१ लाख सम्भना भएसम्म बच्चाहरूको पढाई खर्च र घरायसी प्रयोजनको लागि फिक्री घर खर्चहरूमा प्रयोग गरेको हो। नेपाल बैंक लिमिटेड, काठमाडौँ शाखामा बचत हि.नं.६५८९८ मा मिति २०५४।५।१९ देखि २०५८।७।३ सम्म रु.४७ हजारभन्दा माथिका रकमहरू विभिन्न मितिमा (रु.१०,७०,०७६।२५) जम्मा भएको स्रोत सम्बन्धमा सम्भना भएसम्म मेरो श्रीमती आशा चतुर्वेदीले आ.व.२०४४।०४।५ मा कमला कार्पेटमा २५ प्रतिशत लगानी गरेकोमा सोबाट प्राप्त मुनाफाको रकम, पैतृक सम्पत्ति, कृषिजन्य आय, जग्गा भाडा, घर भाडा र गाउँघरमा लगानी गरेको रकमबाट प्राप्त लाभ एवं मुद्दतीको व्याज तथा स्त्रीधनबाट प्राप्त रकमहरू राखिएका हुन्।

नेपाल बैंक लिमिटेड काठमाडौँबाट विभिन्न मितिमा निकालिएको कुल रु.१५,४०,०००।- मध्ये रु.२ लाख श्रीमती आशा चतुर्वेदीको नाममा बहुअरी-२ कि.नं. २१३ को क्षेत्रफल ०-१-२ ॥ जग्गा खरीद गर्न र श्रीमती आशा चतुर्वेदीको हिमालयन बैंक वीरगञ्जमा जम्मा गर्न, घरायसी प्रयोजन एवं अध्ययनरत छोरी अदितीको पढाई एवं निर्वाह खर्चबाट पटकपटक गरी पठाएको हुनु पर्दछ।

नेपाल मेडिकल कलेजमा रु.३०,००,०००।- लगानी गरेको शेयरको सम्बन्धमा कृषिजन्य आय र चावहिलको घरभाडा, तलवभत्ता, भ्रमणभत्ता, जग्गा भाडा एवं माछापालन, तरकारी विक्री, आँपका रुखहरू विक्री, श्रीमती आशा चतुर्वेदीले कृषि विकास बैंक चावहिलबाट फिक्रको रकम, कृषि विकास बैंक न्युरोड र हिमालयन बैंक वीरगञ्ज खाताबाट फिक्रको रकम तथा वीरगञ्ज उपमहानगरपालिका-८ वस्ने अभयकुमार

सर्वाफवाट रु.११,५०,०००। ऋण लिई लगानी गरेको हो। ओम हस्पिटल एण्ड रिसर्च सेन्टरमा लगानी गरेको शेयर सम्बन्धमा आफ्नी श्रीमती आशा चतुर्वेदीको नाममा हिमालयन बैंक वीरगञ्जमा रहेको बचत खाताबाट फिक्रिएको रकमबाट रु.५,००,०००।- र सोही बैंक खाताबाट रु.२५,००,०००।- गरी रु.३०,००,०००।- लगानी गरेको हो। शिखर पेन्टस्को रु.५,००,०००।- को शेयरमा पत्नी आशा चतुर्वेदीको नाममा कृषि विकास बैंक न्युरोड शाखामा रहेको बचत खाताको रकम, श्रीपुर वीरगञ्जको जग्गामा रहेका सिसौ, आँप, लिचीका रुखहरू विक्री गरेको रकम र अन्य स्रोतबाट लगानी गरेको हो।

छोरा रिदेशलाई अमेरिकाको टेक्सास ए. एण्ड एम. विश्वविद्यालयमा वार्षिक ट्यूशन र शुल्क गरी अमेरिकी डलर ८९५०.०० लाग्ने गरेको र दुई वर्षको अवधिमा अन्दाजी २३,०००.०० अमेरिकी डलर पठाएको हुनुपर्छ। ट्यूशन तथा केही निर्वाह खर्च हामी अभिभावकले दिएको हो। निर्वाह खर्चबाटको रकम पटक-पटक श्रीमती आशा चतुर्वेदीको नेपाल बैंक लिमिटेड न्युरोड खाता नं.६२३०५ बाट फिक्र करीव ७,००,०००। र बाँकी हाम्रो विभिन्न स्रोत कृषिजन्य आय, व्यवसाय, गाउँघरमा लगानी गरेको रकम र सोबाट बढेबढाएको आम्दानी, वीरगञ्ज श्रीपुरको घर भाडा एवं बैंकमा लगानी गरी प्राप्त गरेको व्याज रकम समेत मध्येबाट पठाएको हुनु पर्दछ। छोरा अभिषेक अल इण्डिया इन्स्टिच्यूट अफ मेडिकल साइन्समा निजी खर्चमा पढिरहेका छन्। कलेज शुल्क र निर्वाह खर्च मासिक औसत रु.४,८००।- लाग्ने तथा स्रोत हामी अभिभावक नै भएको, हाम्रो कृषिजन्य आय, तलवभत्ता, भ्रमणभत्ता, वैठकभत्ता आदि बचत रकममध्येबाट पढाई खर्च व्यहोरिएको हो। छोरी अदिती मणिपाल मेडिकल कलेजमा निजी खर्चमा अध्ययनरत रहेको र एक वर्षको भा.रु.१,७६,०००।- र दोस्रो वर्षमा भा.रु.१,७५,०००।- तथा निर्वाह खर्च प्रति महिना अन्दाजी औसत भा.रु.२,५००।- पठाउनु पर्ने र यो रकम हामी अभिभावकले नै विभिन्न स्रोतबाट बचत भएको रकममध्येबाट पठाउने गरेको हो।

छोरी अदितीको नाममा रु.३,४५,०००।- मा आशा चतुर्वेदीको नेपाल बैंक लि.न्युरोडको खाताबाट फिक्रिएको रकममध्येबाट गाडी खरीद गरिएको हो। श्रीमती आशा चतुर्वेदीको नामको चावहिल स्थित घर २०४१ सालमा शुरु भई २०४३ सालमा सम्पन्न भएको र निर्माण लागत रु.५,५०,०००।- सगोलको परिवारको कृषिजन्य आम्दानीबाट भएको बचत रकम, स्व.आमा यशोदादेवीले दिएको, आफ्नो तलवभत्ता, योजनाभत्ता आदिबाट भएको बचत एवं श्रीमती आशा चतुर्वेदीको दाइजो, टिकाटालोबाट प्राप्त रकम, कृषिजन्य आय समेतबाट निर्माण भएको हो।

नेपाल कृषि पत्रिका, २०६८, अन्तरीक

कमलेश तिवारीलाई दिएको ऋण रु.७ लाख कमला कार्पेटको मुनाफामध्येबाट र कृषिजन्य आयबाट दिएको र निज साडुभाई भएको तथा निजलाई दिएको रकम फिर्ता भैसकेको तथा सोही रकम हिमालयन बैंक वीरगञ्जको खाता नं.००७१००९ मा जम्मा गरेको । आफ्नो र आफ्नो परिवारको नाममा रहेको विभिन्न जिल्लाको घर जग्गाहरू अंशवण्डा हुँदा प्राप्त जग्गाहरू, विभिन्न व्यक्तिहरूबाट प्राप्त बकसपत्रहरू एवं कुनै कुनै खरीद भएको हो ।

कमला कार्पेटमा श्रीमती आशा चतुर्वेदीको २५ प्रतिशत साभेदारी रहेको र भैरहवा वडा नं.८ को कि.नं.१६३६ को जग्गा धितो राखी रु.३,५६,०००/- ऋण लिई सोमध्ये रु.३,५०,०००/- कमला कार्पेटमा लगानी गरेको हो । उद्योगले आर्जन गरेको मुनाफामध्ये श्रीमती आशा चतुर्वेदीको भागको रकम अन्दाजी रु.३७/३८ लाख प्राप्त गरेको । यसमध्ये कृषि विकास बैंक, पुतली सडकको साँवा र ब्याज चुक्ता गरेको । आ.व. २०४६/०४७ देखि २०५४/०५५ को मुनाफा २६,१०,०००/- तथा २०५५/०५६ र २०५६/०५७ भित्र मौज्जात रहेको गलैचा बिक्री एवं कारखाना सामान बिक्रीबाट रु.७,००,०००/- प्राप्त गरेकोमा आ.व.२०५२/०५३ देखि घाटा भई २०५३ साउनदेखि गलैचाको उत्पादन बन्द गरी फेक्ट्री समेत बन्द गरिसकेको र मौज्जात रहेको गलैचा बिक्री भैसकेको छ ।

आयका स्रोतहरूमा तलवभत्ता, विदेश भ्रमण, कृषिआय लगानी, आदि उल्लेख गरेकोमा सो शीर्षकहरूमा सेवा प्रवेश गरेपछि हालसम्ममा भएको आम्दानी, पत्नीको दाइजो १,७३,७५०/-, बुवाको देहान्त पश्चात् मुमाबाट पाएको २०३३ देखि २०४५ सम्म रु.१९,४०,०००/-, अंशवण्डा हुँदा घरसारमै प्राप्त रु.११,००,०००/-, अंशवण्डापश्चात् कृषिजन्य आयबाट रु.१७,३०,०००/-, कमला कार्पेटबाट रु.३३,००,०००/-, श्रीमती आशा चतुर्वेदीले आफ्नो माइतबाट विभिन्न रूपमा पाएको रु.२२,००,०००/-, भारतमा बस्ने अम्बिका तिवारीबाट बकस पाएको रु.१३ लाख २०४८ सालदेखि अधिकतम व्याजमा लगाउँदा आएको ३१,८०,०००/-, अंशवण्डा पछि काकी राजपतीदेवीले दिनु भएको रु.१५ लाख २०४९ सालदेखि विभिन्न बैंक तथा गाउँमा लगानी गर्दा हुन आएको रु.३५,००,०००/-, बीमा पोलिसीबाट प्राप्त रु.१,००,०००/-, रितेश चतुर्वेदीको पारिश्रमिक रु.१,६०,०००/-, म लगायत मेरा परिवारको सदस्यहरूका नाममा विभिन्न बैंकहरूमा गरेको लगानीबाट आएको व्याज (२०३३ देखि) ४०,००,०००/-, वीरगञ्ज बस्ने श्री अभयकुमार सर्राफबाट लिएको ऋण ११,५०,०००/-, भारतीय बीमा पोलिसीबाट आएको रु.३२,०००/-, जग्गा भाडामा दिएवापत पाएको रकम रु.८,०३,२८०/-, कृषिजन्य आम्दानी

रु.१५,६०,०००/-, घर भाडाबाट रु.१०,७६,२५०/- तलवभत्तावापत प्राप्त रु.२४,५८,०००/-, विदेश भ्रमणबाट प्राप्त रु.२,००,०००/-, खेत बिक्रीबाट रु.३,२८,०००/- समेतको जम्मा रु.२,९०,७५,०८०/- र यू.एस. डलर २,१००/- प्राप्त भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान ।

आशा चतुर्वेदीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान:

कृषि विकास बैंक वानेश्वरमा बचत हिसाव नं.१४०२१० को खाता रहेको र लगभग रु.१३,०००/- जति हुनसक्ने तथा सो खाता बन्द भइसकेको, कृषि विकास बैंक नयाँसडकको खातामा रु.२३,०००/- जति हुन सक्छ । हिमालयन बैंक वीरगञ्जको खाता र नेपाल बैंक लि. काठमाडौँमा कति रकम छ सम्झना भएन । नेपाल बैंक लि. काठमाडौँमा जम्मा भएका रकमहरू विवाह हुँदाको दाइजो पेवा, स्वर्गीय सासूले दिनु भएको रु.२० लाख, अंशवण्डा हुँदा घरसारमा पाएको करीब रु.१२ लाख र आमाबाट पाएको भा.रु.८ लाख र कृषि आयबाट आएको आम्दानीको स्रोतको हो । नेपाल बैंक लिमिटेड काठमाडौँमा जम्मा भएको रकमबाट बहुश्री गा.वि.स.मा रु.२ लाखको जग्गा र चपली भद्रकाली गा.वि.स.मा रु.३,०६,०००/- मा जग्गा किनेको, उक्त दुवै जग्गा खरीद गर्दा रजिष्ट्रेशन फी समेतको रु.५,५६,०००/- भएको छ । उक्त खर्च बाहेक नेपाल राष्ट्र बैंकको रु.२० लाखको ऋणपत्र खरीद गरेको, छोरा रितेशलाई अमेरिका पठाउन रु.७ लाखको ड्राफ्ट नेपाल राष्ट्र बैंक मार्फत बनाउँको, उक्त नेपाल बैंकबाटै निकालेको रकमबाट रु.४ लाख बराबरको खर्च चावहिलको घर थपत बनाउँनमा लागेको छ । विदेशी बैंकमा खाता रहेको नरहेको बारे मेरो र छोरा अभिषेकको नाममा युनाइटेड बैंक अफ इण्डियामा खाता र लकर थियो, जुन बन्द भइसकेको छ । छोरी अदितीका नाममा मणिपालमा खाता छ, अरुको हकमा मलाई थाहा छैन । राजेन्द्र अग्रवाललाई चिन्दैन निजको नाममा २१/७/२००२ मा रु.६,००,०००/- को चेक काटिएको सम्बन्धमा अहिले सम्झना भएन । कृषि विकास बैंकको नयाँ सडकमा विभिन्न मितिमा रु.१४,९५,०००/- राखेको रकमको स्रोतहरू माथि उल्लेख भएबमोजिम नै रहेको र रु.१४,९५,०००/- को खर्चको हकमा गृहिणी भएको नाताले हिसाव किताव राखेको छैन ।

हिमालयन बैंकको वीरगञ्ज शाखामा जम्मा गरेको रकमको हकमा वहिनीज्वाइबाट फिर्ता पाएको रु.७ लाख, नेपाल राष्ट्र बैंकको रु.२० लाखको ऋणपत्र बेची आएको रकम र अन्य विभिन्न बैंकबाट निकालिएको रकम समेत रु.६१,५०,०००/-राखेको, सो रकममध्येबाट रामगढवाको जग्गा खरीद गरेको, औषधि उपचारमा रु.५ लाख खर्च गरेको, स्वयं आयकर घोषणा गर्दा रु.१२ लाख तिरेको, छोरा छोरीको

८६३० - नेपाल सरकार वि.रामाज्ञा चतुर्वेदी समेत

नेपाल तथा विदेश बैंकमा रहेको खाताको रकमको हकमा एस.वी.आई. बैंक नेपालमा रहेको रकम छोरी अदितीको आफ्नै विभिन्न स्रोतबाट आएको रकम मध्येको हो, छोरी अदितीको पढाई वारे कलेज कोष वाहेक उसको निर्वाह खर्च ७/८ लाख जति पठाएको छ र अरुहरूको पढाई एवं खर्च वारे मेरो श्रीमानलाई थाहा छ। आफ्नो र छोराको युनाइटेड बैंक अफ इण्डियामा रहेको रकमका हकमा दान दक्षिणा, टिकाटालो, उपहार, सहयोग एवं गाउँघरमा लगानी गरेको रकमबाट आएको ब्याज समेत जम्मा गरेको हो भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी आशा चतुर्वेदीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान कागज।

स्रोत खुलेको स्थापित भएको सम्पत्तिको विवरण :-

स्वामित्ववाला र सम्बन्धित व्यक्तिको नाम: आशा चतुर्वेदी	
तालिका नं. ३ को सि.नं. १ का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. ७ ग	कि.नं. ५० को जग्गा मात्र रकम रु. ४९,६२,५००।-
स्वामित्ववाला र सम्बन्धित व्यक्तिको नाम: रामाज्ञा चतुर्वेदी	
तालिका नं. ४ को क्र.सं. ३ र ४ बमोजिमको बैंक मौज्दात	२,२६,७०७।९०
अभिषेक चतुर्वेदी, अदिती चतुर्वेदीलाई भारतमा पढाउँदाको खर्च तालिका नं. १० क्र.सं. २ र ३	९,९०,४००।-
जम्मा ६९,७९,६०७।९०	

स्रोत खुलेको सम्पत्तिको विश्लेषण:-

आशा चतुर्वेदीको नाममा खरीद गरेको जग्गाको स्रोतको विषयमा रामाज्ञा चतुर्वेदीको बयान कथनमा आफ्नो पारिवारिक पृष्ठभूमिका कारण विवाहको समयमा ससुरालीतर्फबाट प्राप्त भएको नगदले विवाह खर्च जुटाई केही रकम बचत भएको थियो, सोही रकमले का.जि.का.म.न.पा. वडा नं.७ (ग) कि.नं.५० को जग्गा खरीद गरेको भनी उल्लेख गरेकोमा विवाह गर्दाको खर्च कटाई बचत भएको आम्दानिबाट खरीद गरेको भन्ने निजको भनाइ मान्न सक्ने कारण, आधार र अवस्था देखिदैन। २०३२ सालमा विवाह गर्दा ससुरालीबाट प्राप्त गरेको नगद सम्पत्तिले विवाह गरेको ५ वर्षपछि २०३७ सालमा जग्गा खरीद गरेको भन्ने निजको जिकीरमा विश्वास गर्ने आधार समेत पाइएन। तर रामाज्ञा चतुर्वेदीले २०३२ सालदेखि एन.सी.सी.एन.को असिष्टेण्ट इन्जिनियर पदबाट सेवा शुरु गरेको र खरीद गर्दाको समय २०३७ साल रहेको हुँदा सो समयसम्म छोरा/छोरीहरूको पढाईका लागि खर्च गर्नुपर्ने स्थिति

नदेखिएकोले साधारणतया कर्मचारीले काठमाडौँमा एउटा घडेरी खरीद गर्न चाहना राख्ने तथा ५ वर्ष अवधिभित्रको तलव/भत्ताबाट बचत भएको रकम र आफन्तहरूले सरसापटमा दिएको केही रकम र घरबाट सहयोग लिई खरीद गरेको हुन सक्ने अवस्था, कारण र आधार भएकोले २०३७ सालमा लिई हाल मूल्याङ्कन भएको रु.४९,६२,५००। बराबरको उक्त जग्गालाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रूपमा लिइएको छ।

रामाज्ञा चतुर्वेदीले नेशनल कन्सकृक्शन कम्पनी नेपाल, नेपाल आयल निगम र शाही नेपाल वायुसेवा निगम जस्ता सार्वजनिक संस्थाहरूको संस्था प्रमुखको हैसियतले पटक/पटक वैदेशिक यात्रा गरेको देखिएकोले वैदेशिक यात्रा गर्दा बचत रहेको परिवर्त्य वैदेशिक मुद्रालाई हिमालयन बैंकमा रहेको अमेरिकी डलर २,१००.०० को प्रति डलर विनिमय दर रु.७७।७५ ले हुने रु.१,६३,२७५। रकमलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरिएको छ। त्यसैगरी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक मुख्य शाखा कार्यालयमा रहेको बैंक मौज्दात रु.६३,४३२।९० को रकम शाही नेपाल वायुसेवा निगममा कार्यरत रहेको समयमा निजको तलवभत्ताबाट जम्मा भएकोले उक्त दुवै बैंकहरूमा रहेको जम्मा रु.२,२६,७०७।९० बैंक मौज्दातलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरिएको छ।

छोरी अदितीलाई निजी खर्चमा मणिपाल कलेज वेङ्लोरमा वि.डी.एस. पढाउँदा लागेको खर्च भा.रु.४,३९,०००।- को हुने ने.रु.७,०२,४००।- र छोरा अभिषेक चतुर्वेदीलाई अल इण्डिया मेडिकल इन्स्टिच्यूटमा छात्रवृत्तिमा पढ्दा निर्वाह खर्चमा लागेको खर्च भा.रु.१,८०,०००।- को हुने ने.रु.२,८८,०००।- रकम समेत जम्मा रु.९,९०,४००।- रकमको स्रोतको सम्बन्धमा रामाज्ञा चतुर्वेदीको जिल्ला पर्सा, सिर्सिया गा.वि.स.मा ४-१५-१४ विगाहा स-साना टुक्रा टुक्रा र विभिन्न स्थानमा छरिएका जग्गा पैतृक सम्पत्तिको रूपमा प्राप्त गरेको देखिएको छ। निजका छोराछोरी भारतीय विश्वविद्यालय अन्तर्गत उच्च शिक्षा हासिल गरिरहेको कुरा प्राप्त कागजातबाट देखिदा र निजहरूको खर्चिलो अध्ययनका लागि प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले मासिक रूपमा पाउने गरेको निश्चित पारिश्रमिक र नगन्य मात्रामा रहेको कृषि आय मात्र पर्याप्त नहुने कुरालाई समेत मनन गर्दा उक्त रकम समेत निजहरूको अध्ययनका अवस्थामा खर्च भइसकेको हुन सक्ने देखिएकोले सो रकमको सम्बन्धमा दावीमा उल्लेख गरिएको छैन।

नेपाल कानून पत्रिका, २०६८, अन्तीम

स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको विवरण (तालिका नं.१३):

क्र. सं.	संश्लेषण नं. र स्रोत वि. सं.	संश्लेषण/संश्लेषण नाम	सम्पत्तिको विवरण	स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रकम रु.	सम्पन्न रकम रु.
१	१	जग्गा नखुलेको	का.सि. जग्गा नखुलेको, जग्गा नं. ५ का क्र.नं. २०० का नखुलेको जग्गा	२२,०००,०००.००	२२,०००,०००.००
२	२, ३	जिरेला नखुलेको	जग्गा, खोक्लु जग्गा नं. २ क्र.नं. २०१२ र २०१३ को जग्गा र जग्गा	२,३०,०००.०० २,३०,०००.०० ४,६०,०००.००	२,३०,०००.००
३	४	जग्गा नखुलेको	सि.जग्गा, खोक्लु का.सि.ज. जग्गा नं. २ का क्र.नं. २०१३ को जग्गा	२,३०,०००.००	२,३०,०००.००
४	५, ६	जिरेला नखुलेको	जग्गा, खोक्लु का.सि.ज. जग्गा नं. २ को क्र.नं. २०१३ र २०१४ को जग्गा	२,३०,०००.०० २,३०,०००.००	२,३०,०००.००
५	७, ८	समाहता नखुलेको	जग्गा, खोक्लु का.सि.ज. जग्गा नं. २ क्र.नं. २०१३ र २०१४ को जग्गा	२,३०,०००.०० २,३०,०००.००	२,३०,०००.००
६	९, १०, ११, १२	जग्गा नखुलेको	का.सि. जग्गा नखुलेको का.सि.ज. जग्गा नं. ३ का क्र.नं. २०१३, २०१४, २०१५, २०१६ को जग्गा	२,३०,०००.०० २,३०,०००.०० २,३०,०००.०० २,३०,०००.००	२,३०,०००.००
७	१३	जग्गा नखुलेको	का.सि. जग्गा नखुलेको का.सि.ज. जग्गा नं. ३ का क्र.नं. २०१६, २०१७ को जग्गा	२,३०,०००.०० २,३०,०००.००	२,३०,०००.००
८	१४	जग्गा नखुलेको	सि.जग्गा नखुलेको २ को क्र.नं. २०१३ र २०१४ को जग्गा	२,३०,०००.०० २,३०,०००.००	२,३०,०००.००
९	१५	समाहता नखुलेको	सि.जग्गा, खोक्लु ज. को क्र.नं. २०१३ को जग्गा	२,३०,०००.००	२,३०,०००.००
१०	१६	समाहता नखुलेको	सि. जग्गा, खोक्लु का.सि.ज. जग्गा नं. ३ को क्र.नं. २०१३ को जग्गा	२,३०,०००.००	२,३०,०००.००
११	१७	समाहता नखुलेको	सि.जग्गा, खोक्लु का.सि.ज. जग्गा नं. ३, क्र.नं. २०१६ को जग्गा	२,३०,०००.००	२,३०,०००.००
१२	१८	समाहता नखुलेको	सि.जग्गा, खोक्लु जग्गा नं. ३ को क्र.नं. २०१३ को जग्गा	२,३०,०००.००	२,३०,०००.००
१३	१९	समाहता नखुलेको	सि. जग्गा, खोक्लु जग्गा नं. ३ को क्र.नं. २०१३ र २०१४ को जग्गा	२,३०,०००.०० २,३०,०००.००	२,३०,०००.००
१४	२०	समाहता नखुलेको	सि. जग्गा, खोक्लु जग्गा नं. ३ को क्र.नं. २०१३ को जग्गा	२,३०,०००.००	२,३०,०००.००
१५	२१	समाहता नखुलेको जीवन निधि दिया खासगरी संश्लेषण	का.सि. सुभाषराज नखुलेका जग्गा नं. २ का क्र.नं. २ को जग्गा	२,३०,०००.००	२,३०,०००.००
१६	२२	जग्गा नखुलेको	सि. जग्गा, खोक्लु का.सि.ज.जग्गा नं. २ को क्र.नं. २०१३ को जग्गा	२,३०,०००.००	२,३०,०००.००
१७	२३	समाहता नखुलेको	सि. जग्गा, खोक्लु का.सि.ज.जग्गा नं. २ को क्र.नं. २३ को जग्गा	२,३०,०००.००	२,३०,०००.००
१८	२४, २५	समाहता नखुलेको	सि.जग्गा, खोक्लु का.सि.ज. जग्गा नं. २ क्र.नं. २०१३, २०१४	२,३०,०००.०० २,३०,०००.००	२,३०,०००.००

८६३० - नेपाल सरकार वि.रामाज्ञा चतुर्वेदी समेत

१९	१५	समाहता चतुर्वेदी	वि.पम्बो त्रिभुवनवाट का.वि.स. महा मं. ७ को वि.सं. ११५ र ११६का वा.वि.स.महा मं. ५ को वि.सं. ७११ को समूह	१,५५०,०००.०० १,५५०,०००.००	१०,५००,०००.००
२०	१६	सिंहल चतुर्वेदी र सिन्धुवाटन समाहता	का.वि.का.म.स.मा. महा मं. ३३, वि.सं. ६३ र का.म.स.मा.महा मं. ७ का को वि.सं. ७११ को समूह	१३,३३,१०३.१३ ३०,६३३.१३	१३,३३,१०३.१३
२१	१७	सिंहल चतुर्वेदी	वि.पम्बो त्रिभुवनवाट का.वि.स. महा मं. ७ को वि.सं. ११५ को समूह	१,५५०,०००.००	१,५५०,०००.००
२२	१८	सिन्धुवाटन चतुर्वेदी	वि. सिन्धुवाटन महामठ म.स. महा मं. ५ को वि.सं. ७११ को समूह	११,३०,०००.००	११,३०,०००.००
२३	१९	समाहता चतुर्वेदी र सिन्धुवाटन समाहता	का.वि. का.म.स.मा.का.स.वि.स. महा मं. ७का को वि.सं. ११५, ११६, ११७, ११९, १२०, १२१, १२२, १२३, १२४, १२५, १२६, १२७, १२८, १२९ को सिन्धुवाटन महा म.स.मा. महा मं. ७को वि.सं. ७११ र ६९ काकाका हुन चतुर्वेदी समूह	१,००,१००.०० १०,१०,३००.००	११,१०,४००.००
२४	२०	समाहता चतुर्वेदी सिन्धुवाटन समाहता काका काका सिन्धुवाटन	वि. सिन्धुवाटन महामठका का.वि.स. महा मं. ३ को वि.सं. ७१५ र ७१६ को समूह	१,१३,०००.००	१,१३,०००.००
२५	२१	समाहता चतुर्वेदी	वि.पम्बो सिन्धुवाटन का.वि.स. महा मं. ५ को वि.सं. ७११ को समूह	१,१३,०००.००	१,१३,०००.००
२६	२२	समाहता चतुर्वेदी	वि. सप्तरीको सिन्धुवाटन म.स. महा मं. को वि.सं. ११६ को समूह	३१,५०,०००.००	३१,५०,०००.००
२७	२३	समाहता चतुर्वेदी	वि.पम्बो त्रिभुवनवाट का.वि.स. महा मं. ७ को वि.सं. ७१० को समूह	१०,००,०००.००	१०,००,०००.००
२८	२४	समाहता चतुर्वेदी	वि. त्रिभुवनवाट सिन्धुवाटन म.स. महा मं. ५ को वि.सं. ७१५ र ११६को को समूह	३,३०,०००.००	३,३०,०००.००
२९	२५	समाहता चतुर्वेदी	वि.पम्बो त्रिभुवनवाट का.वि.स. महा मं. ५ को वि.सं. ७११ को समूह	१,५५,०००.००	१,५५,०००.००
३०		समाहता चतुर्वेदी	सप्तरीको मं. ५ को का.सं. ५ र ६	३९,०००.००	३९,०००.००
३१		समाहता चतुर्वेदी सिन्धुवाटन चतुर्वेदी	सप्तरीको मं. ५ को का.सं. ६, ७, ८, ९, १० र ११ काकोसिन्धुवाटन म.स.मा. महा मं. ७को समूह	१२,६०,०००.००	१२,६०,०००.००
३२		समाहता चतुर्वेदी	सप्तरीको सप्तरीको महा मं. ५	१,१३,०००.००	१,१३,०००.००
३३		सिन्धुवाटन चतुर्वेदी	३० सिन्धुवाटन महा मठ सिन्धुवाटन का.वि.को सप्तरीको महा मं. ५	३१,५०,०००.००	३१,५०,०००.००
३४		समाहता चतुर्वेदी	सप्तरीको सिन्धुवाटन महा मं. ५को सप्तरीको महा मं. ५	३०,००,०००.००	३०,००,०००.००
३५			सिन्धुवाटन का.वि. सप्तरीको महा मं. ५को सप्तरीको महा मं. ५	३,००,०००.००	३,००,०००.००

नेपाल कानून पत्रिका, २०६८, अन्तोन

२४	अतिरिक्त चतुर्वेदी रामाज्ञा चतुर्वेदी	स्टेट बैंक अफ इण्डिया, बन्धारीचोक, पश्चिमीमा जग्गा गरेको भा.र.१०/८१/८४२/०० को हुने र.	१,००,००,०००	१,००,००,०००
२५	अतिरिक्त चतुर्वेदी	युनाइटेड बैंक अफ इण्डिया काठमाडौं, पश्चिमीमा जग्गा गरेको भा.र.१४/१२/००००- को हुने र.र.	२२,००,०००	२२,००,०००
२६	आशा चतुर्वेदी	युनाइटेड बैंक अफ इण्डिया काठमाडौं, पश्चिमीमा जग्गा गरेको भा.र.१४/०१/००००-को हुने र.र.	२०,००,०००	२०,००,०००
२७	आशा चतुर्वेदी	बैंक अफ इण्डिया काठमाडौं, पश्चिमीमा जग्गा गरेको भा.र.१४/०१/००००-को हुने र.र.	२,२५,००,०००	२,२५,००,०००
२८	रिश्ता चतुर्वेदी	बर्दिकाली टेम्पलवा चतुर्वेदी २००० ईश्वर २००२ सम्म उपत्यका पञ्चदेवको बर्दिकाली इलाका २०,०००/०० को अतिरिक्त पति १ इलाका को र.०१/००० को हुने र.र.	१०,००,०००	१०,००,०००
२९	रामाज्ञा चतुर्वेदी	रामाज्ञा चतुर्वेदीको कम्पलेट निवर्तनीलाई जग्गा चतुर्वेदीको भा.र.१४/०१/००००-को हुने र.	०,००,०००	०,००,०००
३०	अतिरिक्त चतुर्वेदी	अतिरिक्त चतुर्वेदीमा नाममा रातो गुराको भा. र. १४/०१/००००-को भा.र.१४/०१/००००-को भा.र.१४/०१/००००-को हुने र.	२,००,०००	२,००,०००
जम्मा			५,००,००,०००	५,००,००,०००

स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको विश्लेषण:-

श्रीमती आशा चतुर्वेदीको नाममा कायम रहेको जग्गा रूपन्देही भैरहवा न. पा. वडा नं. ८ (क) कि.नं.१६३६ को क्षेत्र.०-६-१२ को जग्गा मिति २०४०/४/१९ मा खरीद भएको देखिन्छ। स्रोतको रूपमा २०३२ सालमा विवाहमा भा.र.२,२५,०००/- दाइजो पाएकोमध्येबाट भा.र.१,००,०००/- विवाह खर्च भएको र बाँकी रहन गएको रकमबाट सो जग्गा खरीद गरेको भनी निजका पति रामाज्ञा चतुर्वेदीले बयानमा उल्लेख गरेका छन्। २०३२ सालमा विवाहमा आफूले दाइजो पाएको रकम बचत रहेको र सोही बचत रकमबाट ८ वर्ष पछि अर्थात् २०४० सालमा आएर सो जग्गा खरीद गरेको भन्ने कथन पत्याउन सकिने अवस्था छैन। सो जग्गा खरीद गर्दाको अवस्थामा रामाज्ञा चतुर्वेदी एन.सी.सी.एन. अन्तर्गत लुम्बिनी योजना भैरहवाको योजना प्रमुखमा कार्यरत रहेको र उक्त योजनामा काम गर्दा गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको रकमबाट सो जग्गा खरीद गरेको कुरा निर्विवाद रूपमा स्थापित भएको छ। तसर्थ हालको मूल्याङ्कन अनुसार रु.४९,९०,०००/- मूल्यको उपरोक्त जग्गालाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रूपमा मान्ने अवस्था छैन।

प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले मिति २०४१/६/२५ देखि २०५१/१/३० सम्ममा हालको मूल्याङ्कन अनुसार

रु.२,४२,७६,७४७/६५ निम्न अनुसारका जग्गाहरू खरीद गरेको र त्यसमा पनि निज पहिलो पटक नेशनल कन्स्ट्रक्सन कम्पनी नेपाल लि. (एन. सी. सी. एन.) को महाप्रबन्धक भएको मिति २०५०/४/१९ देखि २०५१/१/३० सम्म अर्थात् १ वर्ष ७ महिनाको अवधिमा मात्र हाल मूल्याङ्कन भएको रु.२,२६,३८,४६६/४० बराबरको देहायका जग्गाहरू खरीद र घर निर्माण गरेको कुरा पुष्टि हुन आएको छ :-

क्रमसंख्या १५ मा उल्लिखित जि. काठमाडौं सुन्तखान बालुवा गा.वि.स. वडा नं. ६ (क) को कि.नं.२ क्षेत्रफल ८-८-३-० रोपनी जग्गा (हाल मूल्याङ्कित रु.१,२८,२०३/१२) रामाज्ञा चतुर्वेदी, जीवन सिंह, रिता चालिसे र राजेन्द्र दाहालको नाममा मिति २०५१/१/१५ मा खरीद गरेको देखिन्छ। सो जग्गाको खरीद गरेको स्रोतमा कमला कार्पेट इण्डष्ट्रीजको मुनाफाबाट खरीद गरेको बयान कथनमा उल्लेख गरेको,

क्रमसंख्या २० मा उल्लिखित जि.काठमाडौं महानगरपालिका हाल वडा नं. ३५ कि.नं. ६५ को क्षेत्रफल २-९-१-३ रोपनी, र वडा नं. ७(ख) कि.नं.७९१ को क्षेत्रफल ०-२-१-० को जग्गा (हाल मूल्याङ्कित रु.१६,३८,२८१/२५ दामासाहीले) दीपेन्द्रनाथ टण्डन र रामाज्ञा चतुर्वेदीको छोरा रितेश चतुर्वेदीको नाममा मिति २०४१/६/२६ मा खरीद गरेको देखिन्छ। सो

८६३० - नेपाल सरकार वि.रामाज्ञा चतुर्वेदी समेत

जग्गाहरू खरीद गरेको स्रोतमा २०४९।५।२९ देखि २०४९।६।२५ मा कमला कार्पेट इण्डस्ट्रीजको मुनाफा रकम मध्येबाट व्यहोरिएको बयानमा उल्लेख गरेको,

क्रमसंख्या २७ मा उल्लिखित, जि.पर्सा, बहुअरी भाठा गा.वि.स. वडा नं.७ कि.नं.५६० क्षेत्रफल ०-१५-१६ विगाहा जग्गा (हाल मूल्याङ्कित रु.२०,००,०००।-) रामाज्ञा चतुर्वेदीको नाममा मिति २०५१।२।८ मा खरीद गरेको देखिन्छ। सोको खरीद स्रोतको रूपमा कमला कार्पेट इण्डस्ट्रीजबाट आ.व.२०५०।०।५९ को प्राप्त मुनाफा रकममध्येबाट खरीद गरिएको भन्ने बयानमा उल्लेख गरिएको,

क्रमसंख्या २४ मा उल्लिखित जि.चितवन, कल्याणपुर गा.वि.स. वडा नं.३ को कि.नं.८६० र ८६२ को क्षेत्रफल ०-१३-५ विगाहा जग्गा (हाल मूल्याङ्कित रु.९,९३,७५०।- दामासाहीले) कमला कार्पेट र आशा चतुर्वेदी, वीरेन्द्रनाथ टण्डन, माला यादव, निर्मला लाभको नाममा मिति २०५१।३।२७ मा खरीद गरेको देखिन्छ। सोको खरीद स्रोतको रूपमा कमला कार्पेट इण्डस्ट्रीजको पूँजीबाट सम्पत्तिको रूपमा जग्गा खरीद गरेको र कमला कार्पेटमा आफ्नी पत्नी आशा चतुर्वेदीको २५ प्रतिशत साभेदारी भएको र साभेदारी लगानीको स्रोतको रूपमा आशा चतुर्वेदीको नाममा भैरहवा वडा नं.८ को कित्ता नं.१६३६ को जग्गा मिति २०४५।१।१४ मा कृषि विकास बैंक, पुतली सडक शाखामा धितो राखी रु.३,५६,०००।०० ऋण उठाई सो मध्ये रु.३,५०,०००।- लगानी गरेको भनी बयान कथनमा उल्लेख भएको देखिन्छ।

यसरी हेर्दा उल्लिखित हालको मूल्याङ्कन रु.४७,६०,२३४।३७ का उपरोक्त जग्गाहरू निजले कमला कार्पेट इण्डस्ट्रीजको मुनाफा र पूँजीबाट खरीद गरेको भन्ने तापनि लगानी रकम हेर्दा भैरहवा स्थित उपरोक्त जग्गा धितो राखी प्राप्त ऋणबाट कमला कार्पेटमा लगानी गरेको कुरा बयान कथनमा उल्लेख गरेको तर भैरहवामा रहेको उपरोक्त जग्गा नै स्रोत नखुलेको सम्पत्ति देखिएको हुँदा त्यसरी स्रोत नखुलेको सम्पत्ति धितो राखी प्राप्त ऋणबाट गरिएको शेयर लगानी र सो लगानीको प्राप्त विवादास्पद मुनाफाबाट खरीद गरिएको वा बढेबढाएको जग्गाहरू पनि अवैध नै हुने हुँदा उल्लिखित जग्गाहरू स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा दावी लिइएको छ।

रामाज्ञा चतुर्वेदीका छोराहरू रितेश चतुर्वेदी, अभिषेक चतुर्वेदी, तथा छोरी अदिती चतुर्वेदीको नाममा रहेको क्र.सं. २, मा उल्लिखित जि. पर्सा, श्रीपुर गा.वि.स. वडा नं. ६ कित्ता नं.८१४ र ८१७ को क्षेत्रफल ०-०-४-३३३३३३ विगाहा जग्गा (हाल मूल्याङ्कित रु.१,३८,०१,५१३।२८), ०-१०-१५-१३ विगाहा, क्र.सं.६ जि.काठमाडौँ धापासी गा.वि.स. वडा नं. ८(क) कि.नं.८७०, ८७५, ८७३, ८६७ जम्मा क्षेत्रफल ०-१४-१-२ रोपनी जग्गा (हाल मूल्याङ्कित रु.२८,७५,०००।-)

तथा क्र.सं. २२ जि. चितवन, भरतपुर नगरपालिका वडा नं.६ कित्ता नं. ३६९ क्षेत्रफल ०-२-४ विगाहा जग्गा (हाल मूल्याङ्कित रु.१९,५०,०००।-), क्र.सं.३ जि. पर्सा नौतन गा.वि.स. वडा नं. ६(क) कि.नं.१६९ को क्षेत्रफल ०-१-३३३३३३ जग्गा (हाल मूल्याङ्कित रु.५,००,०००।-) क्रमशः मिति २०५१।३।२ तथा २०५१।९।१ र २०५१।९।१९ मा क्रमशः प्रशान्त सम्शेर, प्रल्हाद शेरचन र देवेन्द्रकुमार, पञ्चकन्या तेलमील (तेजप्रसाद भट्टराई) र रामहरि शर्माबाट बकस पाएको र बकस दिने व्यक्तिहरूसँग मित्रतापूर्ण पारिवारिक सम्बन्ध रहेको तथा सेवा, घर व्यवहार, भैपरी आएको कार्यमा सहयोग पुऱ्याई रिभाए वापत आफ्ना छोराछोरीले उल्लिखित व्यक्तिहरूबाट बकस पाएको कुरा रामाज्ञा चतुर्वेदीले बयानमा उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसरी बयानमा उल्लिखित कुरा र नेपालको पारिवारिक संरचना एवं सम्बन्धलाई केलाउँदा बकस दिने र बकस लिने बीच प्रत्यक्ष रूपमा कुनै सम्बन्ध देखिदैन भने अर्का तिर अध्ययनमा रहेका छोराछोरीहरूले कसरी र कुन कुन समयमा के कस्तो कार्य गरी बकस पत्र दाताहरूलाई रिभाए सो स्पष्ट छैन। सो अवधिमा निज एन.सी.सी.एन. कम्पनीको महाप्रबन्धक पदमा कार्यरत रहेको र सोही अवधिमा गैरकानूनी रूपमा आर्जित रकमबाट खरीद गरेको र सो लुकाउने, छिपाउने मनसायले हालैको बकस पत्रको लिखत तयार गरेको कुरा देखिन आएको हुँदा हाल मूल्याङ्कित रु.१,९१,२६,५१३।२८ का जग्गाहरूलाई वैधानिक स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा पाइएको छ।

क्रमसंख्या ५ मा उल्लिखित रामाज्ञा चतुर्वेदीको नाममा कायम रहेको श्रीपुर गा.वि.स.वडा नं.६ को कि.नं.९०१ को क्षेत्रफल ०-१५-१२ विगाहा र ९०२ को क्षेत्रफल ०-३-४ विगाहा जग्गा मिति २०५१।९।२९ मा खरीद गरेको देखिन्छ। स्रोतको रूपमा कल्याणी साहलाई आफ्नो केही जग्गा दिई सट्टापट्टाको रूपमा प्राप्त भएको भनी निजले बयानमा उल्लेख गरे तापनि कल्याणी साहबाट के कति सट्टापट्टा गरेको हो त्यसको कुनै लिखत प्रमाण पनि नभएको र सट्टा दिएको सम्पत्ति के हो सोको स्रोत के हो सोको प्रमाण समेत पेश नगरेको हुँदा हालको मूल्याङ्कनअनुसार रु.३,९०,०००।- पर्ने उल्लिखित जग्गाहरूको वैधानिक स्रोत खुल्न सकेको छैन।

यसरी उल्लिखित जग्गाहरू एन.सी.सी.एन.को प्रबन्धक र महाप्रबन्धक पदमा कार्यरत रहेको अवधिमा खरीद गरेको देखिन्छ। ती पदहरूमा रहँदा पदको दुरुपयोग गरी गैरकानूनी रूपमा रकम आर्जन गरी हाल मूल्याङ्कन भएको कुल रु.४२,७६,७४७।६५ बराबरको घर तथा जग्गा खरीद गरेको देखिँदा उल्लिखित घर तथा जग्गाहरूलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा लिइएको छ।

नेपाल कानून पत्रिका, २०६८, अन्तोन

प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदी दोस्रो पटक मिति (२०५५।१०।२० देखि २०५७।१२।२२ सम्म) एन.सी.सी.एन.को महाप्रबन्धक भएको अवस्थामा रकम रु.२१,११,०००।- मूल्य बराबरको निम्नानुसारका जग्गाहरू खरीद गरेको देखिन्छ :-

क्रमसंख्या ७ मा उल्लिखित का.जि.चपली भद्रकाली गा.वि.स. वडा नं.५ को कि.नं.४४२ र ४४६ को क्रमशः क्षे. फ. १-३-२-० र १-१२-२-० रोपनी जग्गा (हाल मूल्याङ्कित रु.१८,००,०००।-) मिति २०५६।११।१६ मा राजीनामाको लिखत गरी लिएको,

क्रमसंख्या २९ को जि.पर्सा बहुअरी गा.वि.स. वडा नं.२ को कि.नं. २१३ को क्षे.फ.०-१-३३३३३ रोपनी जग्गा (हाल मूल्याङ्कित रु.१,७५,०००।-) मिति २०५६।११।१८ मा राजीनामाकै लिखतबाट निजकी पत्नी श्रीमती आशा चतुर्वेदीका नाममा पास गरी लिएको देखिन्छ ।

उल्लिखित जग्गाहरू कुन आयस्रोतबाट खरीद गरी लिएको हो भन्ने सन्दर्भमा निजहरूको बयान हुँदा ती जग्गा बैकमा जम्मा गरिएका रकमहरू भिकी खरीद गरेको भन्ने जवाफ रहेको र बैकमा उक्त रकम के कसरी जम्मा हुन आएका हुन् भनी प्रश्न गर्दा सासूबाट आएको, जग्गाको आय, अंशवण्डाका अवस्थामा पाएको, कृषि आयबाट जम्मा हुन आएको भन्ने जवाफ दिइएको छ ।

प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदी र निजको पत्नीले अंशवापत करीव ४-१५-१४ विगाहा जग्गा मात्र पाएको देखिन्छ । स्वयंले कृषि कार्य नगरेको र बयानमा उल्लेख गरेको सो आय कुन समयदेखि कुन समयसम्मको कृषिजन्य आय हो सो समेत केही कुरा नखुलाई केवल कृषिजन्य आय बैकमा जम्मा भएको र त्यसैबाट लाखौं मूल्य पर्ने जग्गा खरीद गरेको भन्ने भनाइमा कुनै सत्यता र तालमेल देखिदैन ।

क्रमसंख्या १२ को पर्सा जिल्ला वैरियावितर्ता गा.वि.स.वडा नं.७ को कि.नं.२१७ को क्षे.फ. ०-६-१६.५ जग्गा (हाल मूल्याङ्कित रु.१,३६,०००।-) मिति २०५७।३।१४ मा निज रामाज्ञा चतुर्वेदीले गोविन्दलाल के.सी.बाट आफ्नै नाममा हालैको बकसपत्रको लिखत गरी लिएको देखिन्छ । जि. पर्सा सिर्सिया गा. वि. स. वडा नं.७ को कि.नं.२१७ को जग्गा रामाज्ञा चतुर्वेदीले मिति २०५६।१।१५ मा आफ्नै दाजु राम सिंहासन चौवेबाट हालैको बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको देखिन्छ । सामान्य नागरिकको जीवनयापन गरिरहेको दाजुले रामाज्ञा चतुर्वेदी जस्तो सरकारी संस्थानको महाप्रबन्धक रही रहेको भाइलाई बकस गरी जग्गा दिनुपर्ने युक्तिसंगत कारण र औचित्य नदेखिएबाट पहिले उक्त सम्पत्ति दाजुका नाममा खरीद गरी पछि निजबाट आफ्नो नाममा सारेको देखिएबाट हालको मूल्याङ्कनबमोजिम रु.४०,०००।- पर्न सक्ने सो जग्गा स्रोत नखुलेको सम्पत्ति देखिएको छ ।

मिति २०५२।१।२४ देखि २०५२।१।१६ सम्म करीव ११ महिनाको अवधिमा रु.२२,१०,०००।- को निम्नानुसारको जग्गा खरीद गरेको देखिन्छ भने मिति २०५२।१।२४ देखि २०५२।४।२३ सम्मको २ महिनाको अवधिमा मात्र रु.२२,००,०००।- मूल्य पर्ने ५ कित्ता जग्गा खरीद गरेको देखिन्छ जुन निम्नानुसार छन् :-

क्रमसंख्या ८ मा उल्लिखित जि.पर्सा बहुअरी गा.वि.स. वडा.नं.२ का कि.नं.२११ र २१२ को क्रमशःक्षे.फ.०-१-३३३३३ र ०-१-३३३३३ को जग्गा (हाल मूल्याङ्कित रु.८,००,०००।-) मिति २०५२।२।२१ मा निजको पत्नी आशादेवी चतुर्वेदीका नाममा कुनै पारिवारिक सम्बन्ध नै नरहेको व्यक्तिहरू चन्द्रावतीदेवी कोइरी र शम्भुप्रसाद मानन्धरबाट हालैको बकसपत्रको लिखत गरी लिएको देखिन्छ । साथै एन.सी.सी.एन.को महाप्रबन्धक पदमा कार्यरत व्यक्तिको श्रीमतीले बकस दिने व्यक्तिहरूको सेवा सुश्रुषा गरेको भन्ने कुरामा कुनै विश्वसनीयता देखिदैन । रामाज्ञा चतुर्वेदीले पदमा रही गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको रकमबाट जग्गा खरीद गरेको कुरालाई ढाकछोप गर्न मात्र हालैको बकसपत्रको लिखत गरी जग्गा खरीद गरेको हुँदा सो जग्गाहरूलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा लिइएको छ ।

रितेश चतुर्वेदीको नामको क्र.सं.४ मा रहेका श्रीपुर गा.वि.स. वडा नं.६ को कि.नं.९१० र ९११ को क्रमशः क्षे.फ.०-०-१५ र ०-०-५ विगाहा जग्गाहरू (हाल मूल्याङ्कित रु.१०,००,०००।-) मिति २०५२।४।९ र १० मा खरीद गरेको र स्रोतको रूपमा श्रीमती आशा चतुर्वेदीको नाममा श्रीपुर गा.वि.स. वडा नं.८ मा रहेको जग्गा कि.नं.४९२, ५१४ र ५१५ बिक्री गर्दा आएको रकममध्येबाट खरीद गरेको भनी रामाज्ञा चतुर्वेदीले बयानमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । तर बिक्री गरिएको भनिएको जग्गा आशा चतुर्वेदीको नाममा कसरी प्राप्त हुन आएको थियो सोको विवरण पेश नगरेकोले स्रोत नै वैधानिक नदेखिएको हुँदा सो जग्गालाई स्रोत खुलेको मान्न सकिने अवस्था देखिदैन ।

रितेश चतुर्वेदीकै नाममा रहेको क्र.सं.२१ मा उल्लिखित बहुअर्वा भाठा गा.वि.स. वडा नं.७ को कि.नं.१३० को क्षे.फ.०-४-० विगाहा जग्गा (हाल मूल्याङ्कित रु.४,००,०००।-) मिति २०५२।४।२३ मा खरीद गरेको देखिन्छ । सो जग्गा प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले कृषिजन्य आयमध्येबाट खरीद भएको भनी बयानमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । कृषिजन्य आय कुन सालको के कति आय थियो र कति खर्च भई के कति बचत भएको रकममध्येबाट खरीद गरेको हो, सोको तथ्यगत विवरणसहित सोलाई पुष्टि गर्ने कागज प्रमाण समेत पेश हुन नआएकोले स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा पाइएको छ ।

प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीको नाममा रहेको क्र.सं. १४ को वैरियावितर्ता गा.वि.स. वार्ड.नं.७ को कि.नं.३५७ को

८६३० - नेपाल सरकार वि.रामाज्ञा चतुर्वेदी समेत

क्षे.फ.०-०-१० विगाहा जग्गा (हाल मूल्याङ्कित रु.१०,०००।-) मिति २०५२।१।१६ मा खरीद गरेको देखिन्छ। निजले बयान गर्दा अंशवाट पैतृक रुपमा पाएको भनी उल्लेख गरे तापनि पेश हुन आएको बण्डापत्रलगायतका कुनै पनि कागजातबाट सो जग्गा पैतृक हो भन्ने कुरा पुष्टि नहुँदा सोलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रुपमा मान्न मिल्ने देखिएन।

यस प्रकार हालको मूल्याङ्कनअनुसार रु.२२,१०,०००।- मूल्य पर्ने उपरोक्त जग्गा आफ्नो र आफ्ना परिवारका नाममा आउन सीमित मासिक पारिश्रमिक पाउने सरकारी संस्थानको सेवामा रहेको व्यक्तिका लागि स्वभाविक देखिँदैन। अचल सम्पत्तिको स्रोत उल्लेख गर्ने क्रममा जतिसुकै पैतृक सम्पत्तिको आय वा कृषिजन्य आय भने पनि ती सबै कुराहरू गैरकानूनी सम्पत्तिलाई वैध हो भनी देखाउन खोजिएको असफल प्रयास मात्र हो। तसर्थ, सबै सम्पत्तिलाई वैधानिक स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रुपमा दावीमा लिइएको छ।

मिति २०४८।२।३० देखि २०५०।३।२१ अवधिमा मात्र हालको मूल्याङ्कनअनुसार रु.७३,०७,६५६।२५ पर्ने निम्न अनुसारका जग्गाहरू रामाज्ञा चतुर्वेदीले बकस पत्रको लिखत गरी खरीद गरेको देखिन्छ :-

क्रमसंख्या १७ मा उल्लिखित हालको मूल्य रु.५२,६०,०००।- पर्ने जि. पर्सा, रामगढवा गा.वि.स. वडा नं.४ को कि.नं.३२ को क्षे.फ.१-२-० विगाहा जग्गा मिति २०४८।२।३० मा रामाज्ञा चतुर्वेदीले हालैको बकसपत्रको लिखत गरी लिएको देखिन्छ। वेसरोकार व्यक्ति महमद मियाँ अन्सारीबाट बकस प्राप्तकर्ता र बकसदाताका बीच बकस लिनु दिनुपर्ने कारण र औचित्य देखिँदैन। सो जग्गा प्राप्त गर्दा हालैको बकस पत्र भन्ने व्यहोरा भएको लिखत र बकसदाताले स्वामित्व हस्तान्तरण गर्दा बकस भने पनि निजहरू बीच खरीद बिक्री भएको स्पष्ट हुन्छ। सो जग्गा खरीद गर्दा बुझाएको मूल्यको वैधानिक स्रोत उल्लेख गर्न नसेकेको हुँदा स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरिएको छ।

क्रमसंख्या २३ मा उल्लिखित का.जि.का.म.न.पा.वडा नं.३५ को कि.नं.५१ र ६४ का क्षे.फ. १-१३-०-३ रोपनी जग्गाहरूको हालको मूल्याङ्कन रु.२३,९५,३१२।५० भएकोमा उक्त जग्गा रामाज्ञा चतुर्वेदी र वीरेन्द्रनाथ टण्डनको नामको रहेको हुँदा सो मूल्याङ्कन रकमलाई २ भाग लगाई १ भाग निज रामाज्ञा चतुर्वेदीको हिस्सामा राख्दा रु.११,९७,६५६।२५ हुन आउँछ। निजहरूले मिति २०४९।७।५ देखि २०४९।१०।१५ सम्म विभिन्न मितिमा कृष्णदेवी साँय, राजमान वाँडे, भक्तबहादुर दुगु, जगतबहादुर प्रजापती, कृष्णबहादुर प्रजापती, ज्यानबहादुर प्रजापती, तुइसी दुगु, ध्रुवप्रसाद हुंगाना, कमला हुंगाना, रामेश्वरी हुंगाना र काजीबहादुर तकोवाट बकसपत्र पाएको निजको बयान र लिखतबाट देखिन्छ। बकस दिने

व्यक्तिहरू र बकस प्राप्त गर्नेहरू बीच कुनै प्रकारको सम्बन्ध रहेको पाइँदैन। आफू कार्यरत् रहेको पदको पदीय दुरुपयोग गरी गैरकानूनी रुपमा आय आर्जन गरेको रकम लुकाउने, छिपाउने र रजिष्ट्रेशन दस्तूर थोरै बुझाउने मनसायले बकसको लिखत मात्र गरेको कुरा स्पष्ट हुन आएको छ। यसरी खरीद भएका जग्गाको वैधानिक स्रोत खुल्न सकेको छैन।

क्रमसंख्या २८ मा उल्लिखित जिल्ला मकवानपुर हेटौँडा न.पा. वडा नं.९ को कि.नं.४७७ र १०५१ को क्षे.फ. क्रमशः०-२-१४.५ र ०-०-१६ विगाहा जग्गा रामाज्ञा चतुर्वेदीको नाममा मिति २०५०।३।२१ मा श्रीमती पुष्पादेवी महत क्षेत्रीबाट बकस पाएको भनी बयान गरेको र लिखतबाट देखिए तापनि बकस दिने र पाउने बीच कुनै प्रकारको सम्बन्ध देखिँदैन। सरकारी कम्पनीको प्रबन्धक जस्तो उच्च तहमा कार्यरत् व्यक्तिलाई वर्ष ३३ की महिलाले दानपुण्य गर्नुपर्ने कुनै कारण समेत नदेखिएको हुँदा सो जग्गाको पारीत लिखतमा हालैको बकसपत्र भनी लेखिए पनि सो जग्गा खरीद गरेको नै पुष्टि हुन्छ। तसर्थ हालको मूल्याङ्कित रु.८,५०,०००।- को सो जग्गालाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रुपमा लिइएको छ।

क्रमसंख्या १० मा उल्लिखित जि.पर्सा सिसिया गा.वि.स.वडा नं. १ को कि. नं. ४१२ को क्षे.फ.०-०-१६ विगाहा र क्रमसंख्या २५ मा उल्लिखित जि. पर्सा, सिसिया गा.वि.स. वडा नं.१ को कि.नं.३१९ को क्षे.फ.०-०-१६ विगाहा जग्गाहरू क्रमशः रामाज्ञा चतुर्वेदी र श्रीमती आशा चतुर्वेदीका नाममा कायम रहेको र ती जग्गाहरू एउटै मिति २०४५।४।२३ मा खरीद गरेको देखिन्छ। जग्गा खरीदको स्रोतका रुपमा रामाज्ञा चतुर्वेदीले बयान गर्दा सगोलको सम्पत्तिबाट खरीद गरेको भनी बयानमा उल्लेख गरे तापनि मिति २०४६।४।१६ मा निजहरूको दाजुभाइ बीच भएको अंशबण्डामा सो जग्गाको कहिकतै उल्लेख नहुनुबाट निजको सो बयान सरासर भूठो देखिएको छ। उल्लिखित जग्गाहरूको हालको मूल्याङ्कन क्रमशः रु.१,२५,०००।- र १,२५,०००।- गरी जम्मा रु.२,५०,०००।- को उपरोक्त जग्गाहरूलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रुपमा दावीमा समावेश गरिएको छ।

क्रमसंख्या ११ मा उल्लिखित जि. पर्सा, सिसिया गा.वि.स. वडा नं. ७ को कि.नं. २१६ को क्षे.फ. ०-१-१७ जग्गा रामाज्ञा चतुर्वेदीको नाममा मिति २०५०।३।१६ मा दाजु रामाधार चतुर्वेदीबाट खरीद गरेको भनी निजले बयानमा उल्लेख गरेको र स्रोतको रुपमा कुनै कुरा उल्लेख नगरेबाट सो स्रोत नखुलेको प्रष्ट नै हुन्छ। सो अवधिमा निज एन.सी.सी.एन. अन्तरगत यान्त्रिक विभागको कार्य सञ्चालन गर्नको साथै योजना प्रबन्धक रहदा गैरकानूनी रुपमा आय आर्जन गरी खरीद गरेको देखिँदा हाल मूल्याङ्कन भएको रु.४०,०००।- को सो जग्गालाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रुपमा लिइएको छ।

क्रमसंख्या १३ मा उल्लिखित जि.पर्सा वैरियावर्ता गा.वि.स. वडा नं. ७ कि.नं. ३५५ र ३५६ को क्रमशः क्षे.फ.०-२-० र ०-२-० जग्गा मिति २०५२।१।२४ र २०५२।१।२५ मा क्रमशः आफ्नै दाजु रामसिंहसन चौवे र भाई रामअयोध्या चतुर्वेदीबाट रामाज्ञा चतुर्वेदीले हालैको बकसपत्र लिखत गरी लिएको देखिन्छ। यस सम्बन्धमा मिति २०४६ सालमा अंशबण्डा भई सकेको र सो अंशबण्डा पछि रामाज्ञा चतुर्वेदीका दाजुभाइहरूले आफ्नो सामान्य जीवन यापन गरिरहेको र रामाज्ञा चतुर्वेदीले दाजु भाइहरूलाई कुनै आर्थिक सहयोग नगरेको अवस्थामा सरकारी संस्थानको प्रबन्धकको हैसियतमा पुगी सकेको व्यक्तिलाई दाजु भाइले जग्गा बकस गरी दिनुपर्ने कुनै आधार र अवस्था देखिन्न। हाल मूल्याङ्कन भएको रु.८०,०००।- को उपरोक्त जग्गाहरूलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा दावी लिएको छ।

क्रमसंख्या १६ मा उल्लिखित आशा चतुर्वेदीको नाममा कायम रहेको रामगढवा गा.वि.स. वडा नं. ४ को कि.नं. ६२८ को क्षे.फ.०-१-४.५ जग्गा मिति २०५८।२।३० मा खरीद गरेको र जग्गा खरीद गर्दाको स्रोतको बारेमा निजकै बयान कथनमा आशा चतुर्वेदीको हिमालयन बैंक वीरगञ्ज शाखास्थित खातामा रहेको रकम भिक्री खरीद गरेको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। तर निजले सो बैंकमा जम्मा गरेको रकमको स्रोत खुलाउन नसकेको हुँदा उक्त रकम समेत भिक्रीको सो रकममध्येबाट लगानी गरी जग्गा खरीद गरेको देखिएको हुँदा उक्त जग्गाको हाल मूल्याङ्कन भएको रु.१,२०,०००।०० लाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ।

क्रमसंख्या १८ मा उल्लिखित रामाज्ञा चतुर्वेदीको नाममा कायम रहेको रामगढवा गा.वि.स. वडा नं. ४ कि.नं. ७१९ र ७२० को क्रमशः क्षे.फ.०-२-७ र ०-१-० जग्गा मिति २०५८।६।९ मा खरीद गरेको देखिन्छ। सो जग्गा खरीद गर्दाको आयस्रोतका सम्बन्धमा निज रामाज्ञा चतुर्वेदीले बयान गर्दा कृषिजन्य आय, विदेश भ्रमणबाट आएको आम्दानी, गाउँघरमा लगानी गरेको रकमबाट बढेबढाएको, घर भाडा, तलव आदिको बचतबाट भएको भनेको भए तापनि कुन क्षेत्रबाट कति बचत भएको स्पष्ट नखुलाई हचुवाका भरमा दिएको बयान पत्यारिलो र औचित्यपूर्ण नदेखिनुको साथै सो अवधिमा निज एन.सी.सी.एन.को प्रबन्धक पदमा रहेको र सो पदमा रहँदा पदीय दुरुपयोग गरी आर्जन गरेको रकमबाट जग्गा खरीद गरेको देखिदा हाल मूल्याङ्कन भएको रु.७,६०,०००।- को सो जग्गालाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा दावी लिइएको छ।

क्रमसंख्या १९ मा उल्लिखित जि. पर्सा रामगढवा वडा नं. ७ को कि.नं. ११० को जग्गा र सोही जिल्लास्थित श्रीपुर गा.वि.स. वडा नं. ६ को कि.नं. ७४१ को क्षे.फ.०-०-५ र ०-४-० जग्गा मिति २०४८।३।४ मा खरीद गरेको देखिन्छ। एकै दिन हाल मूल्य रु.५,००,०००।- पर्ने ती जग्गाहरू खरीद गरेको

स्रोत सम्बन्धमा प्रश्न गर्दा निजले कृषि आयबाट खरीद गरेको भन्ने जवाफ दिएको भए पनि उक्त जग्गा प्राप्त गर्दाको समयलाई विचार गर्दा निज रामाज्ञा चतुर्वेदी तत्काल सिनियर रेसिडेन्सियल इन्जिनियर भई निजलाई कोहलपुर महाकाली राजमार्ग योजनाको योजना प्रबन्धकको रूपमा खटाएको एवं निजलाई ववइ वियर-कम ब्रिज योजना र भादा पुल योजनाको समेत कार्य सञ्चालन गर्ने गरी तोकिएको अवस्था देखिँदा निजले पाएको पदीय जिम्मेवारी र अधिकारको दुरुपयोग गरी गैरकानूनी रूपमा प्राप्त सम्पत्तिबाट ती जग्गाहरू खरीद गरेको प्रष्ट देखिएकोले ती जग्गाहरूलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावी लिइएको छ।

रामाज्ञा चतुर्वेदीको पैतृक सम्पत्तिबाट प्राप्त भएको जग्गाको कृषि उपजको के कति खपत वा उपभोग गरी के कति बचत भयो सो समेत उल्लेख नभएको, निज रामाज्ञा चतुर्वेदीले २०३२ सालदेखि श्री ५ को सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएको सार्वजनिक संस्थामा प्रवेश गरेदेखि हालसम्म अविच्छिन्न रूपले सेवामै रहेको, आफू र आफ्ना परिवारले कृषकको हैसियतले खेतीपातीको जग्गामा अहोरात्र बसी खेतीको काम गर्ने कुरा बयान कथनमा कतै पनि उल्लेख नभएको अवस्थामा निजले अत्यन्त सरलताका साथ फलफूल बिक्री गरी, आँपको रुख बिक्री गरी तथा अन्नपात बिक्री गरी प्रशस्त आय आर्जन हुने भनी देखाउन खोजेका सबै कुरामा कुनै तार्किक आधार र तथ्यगत अवस्था नरही आफ्नो अपराध लुकाउन रचिएको भूठा कुराहरू मात्र हुन् भन्ने देखिन्छ।

क्रमसंख्या १ मा उल्लिखित श्रीमती आशा चतुर्वेदीको नाममा कायम भएको का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. ७ग को कि.नं. ५० को मिति २०३७।२।३ मा खरीद गरेको जग्गामा २०४१ देखि २०४३ सालसम्ममा घर निर्माण भएको कुरा रामाज्ञा चतुर्वेदीको बयानमा देखिन्छ। सो घर के कुन आयस्रोत खर्च गरी बनाइएको भन्ने सम्बन्धमा सोधनी गर्दा प्र. रामाज्ञा चतुर्वेदीले रु.५,५०,०००।- खर्च भएको र सो खर्चमध्ये रु.३,००,०००।- सगोल परिवारको कृषि आम्दानीबाट आमाले दिनु भएको रकम र बाँकी रु.२,५०,०००।- आफ्नो तलव, भत्ता आदि र श्रीमती आशा चतुर्वेदीको दाइजो, टिकाटालोबाट र कृषिजन्य आयबाट प्राप्त रकमबाट खर्च भएको भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ। निजले आमाबाट पाएको भनिएको रु.३,००,०००।- रकम २०३३ सालमा रु.१,२५,०००।- पाएको भन्दै २०४१ सालसम्ममा रु.३,००,०००।- भएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको बयानबाट देखिन्छ। तर २०४६।४।१९ मा निजहरूको अंशबण्डा हुँदा आफ्ना भागमा धेरैवटा टुक्राटुक्रा कित्ता जोड्दा जम्मा ५ विगाहाभन्दा केही कठार र धुर मात्र पाउने व्यक्तिले २०३३ सालमा नै रु.१,२५,०००।- पाएको सो पछि क्रमशः सालैपिच्छे सोही क्रममा त्यो बेलाको त्यति ठूलो रकम पाएको भनी पत्याउन सकिने अवस्था छैन।

८६३० - नेपाल सरकार वि.रामाज्ञा चतुर्वेदी समेत

त्यस बेलाको रु.२,५०,०००/- रकमलाई फेरि कृषिजन्य आय देखाई बयान लेख्दै अरु स्रोतमा तलवभत्ताको बचत र टिकाटालोबाट पाएको रकम भनी उल्लेख गर्नु आफैमा हास्यास्पद देखिन्छ। त्यसमा पनि करीव ४ वर्षअघि मात्र निजले आफ्ना विभिन्न आयस्रोतबाट जग्गा खरीद गरेकोलाई लुकाउन छिपाउन २०३२ सालमा दाइजो पाएको सम्पत्तिबाट खरीद गरेको भनी उल्लेख गर्नुले निजको बयानमा कुनै सत्यता नरहेको अझ प्रष्ट हुन्छ। यस प्रकार निजले उल्लेख गरेको स्रोतलाई स्थापित गर्ने आधार नदेखिएकोले हालको मूल्याङ्कित रु.२८,०२,८४३।४१ को सो घरलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिबाट निर्माण भएको हुँदा दावीमा लिइएको छ।

नेपालको बैंक खाता

क्रमसंख्या ३० मा उल्लिखित रामाज्ञा चतुर्वेदीको नामको नेपाल एस.वि.आइ बैंक (खाता नं. ०१५३१००१९९६) मा स्रोत खुल्न नसकेको रु.१,४२,०००/-, नेपाल बैंक लिमिटेड बैकिङ्ग अफीस धर्मपथ (खाता नं.६५८९८) मा रहेको स्रोत खुल्न नसकेको तथा अस्वाभाविक परिमाणको रकम रु.२०,४७,५७३/- जम्मा गरेको देखिएको छ। तिनीहरूको जम्मा हुने स्रोत सम्बन्धमा निजले बयान गर्दा कृषिजन्य आय, तलवभत्ता आदिबाट जम्मा भएको भनी बयान गरेको हुँदा सो कथन पत्यार लायक देखिदैन। यसरी ती खाताहरूमा रहेको जम्मा रकम रु.८९,७८८।९९ स्रोत नखुलेको सम्पत्ति देखिएकोले दावीमा लिइएको छ।

क्रमसंख्या ३१ मा उल्लिखित विभिन्न बैंकहरूमा रामाज्ञा चतुर्वेदीका परिवारका सदस्यहरू मध्ये श्रीमती, छोरा र छोरीका नाममा रहेको कुल रु.१२,३६,८६६।६८ बैंक मौज्जातलाई स्रोत नखुलेको हुँदा ती सम्पत्तिलाई देहायबमोजिम दावीमा लिइएको छः

आशा चतुर्वेदीको नाममा नेपाल बैंक लिमिटेड धर्मपथ, काठमाडौं खाता नं.८४५२१५० र कृषि विकास बैंक, वतीसपुतली खाता नं.१४०२१० खातामा जम्मा गरेको जम्मा रु.८८,७६६।६० मौज्जात रहेको देखिएको छ। निजले बयान गर्दा स्वर्गीय सासूले दिनु भएको रकम, कृषि आय, अंशवण्डा हुँदा प्राप्त गरेको भनी बयानमा उल्लेख गरेको देखिन्छ। तर ती दुवै बैंक खाताहरूमा अपत्यारिलो र अस्वाभाविक परिमाणको रकम क्रमशः रु.६६,१५,४३०।३४ (बन्द गरेको खाता नं.६२३००५० मा जम्मा गरेको) र रु.८,९५,०००/- पटकपटक जम्मा भएको देखिएकोले ती खाताहरूमा रहेको जम्मा रु.८८,७६६।६० बैंक मौज्जातलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावी लिइएको छ। सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोग गठन हुँदा साथै आशा चतुर्वेदीले नेपाल बैंक लिमिटेड काठमाडौंमा मिति २०५१।१।२४ मा खाता नं.६२३००५० बन्द गरी सोही मितिमा खाता नं.८४५२१५० नयाँ खाता खोलेबाट आफ्नो अपराध लुकाउने प्रयास गरेको देखिन्छ।

त्यसैगरी हिमालयन बैंक, शाखा कार्यालय वीरगञ्ज स्थित आशा चतुर्वेदीको खाता नं. १३१४०J. मा रहेको रु.७४,९६१।३६ रकम रामाज्ञा चतुर्वेदीको छोरा अभिषेक चतुर्वेदीको नाममा मिति २०५०।१।१९ मा खरीद गरेको रु.१,३५,७१,५१३।२८ मूल्यको घरजग्गा समेतको नै स्रोत नखुलेकोले दावीमा लिएको हुँदा सो घर बहालमा लगाई भाडा बापत उक्त बैंक खातामा जम्मा भएको रु.७४,९६१।३६ रकमलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिबाट बढेबढाएको सम्पत्ति देखिएको हुँदा दावीमा लिइएको छ।

त्यसैगरी कृषि विकास बैंक चावहिलस्थित अभिषेक चतुर्वेदीको नामको खाता नं.२७२७१६ मा रु.५०,१०८।२४ मौज्जात रहेको देखिएको छ। उक्त बैंकबाट पटक-पटक गरी अस्वाभाविक परिमाणको रु.१६,७५,०००/- रकम जम्मा भएको देखिन्छ। सो रकमवारे प्र. रामाज्ञा चतुर्वेदीले केही उल्लेख गर्न नसकेको तर निजकी पत्नी आशा चतुर्वेदीले सो रकम परिवारको विभिन्न स्रोतबाट आएको भनी बयान गरेको भए पनि के कुन स्रोतबाट आएको हो सो स्पष्ट गरेको छैन। त्यसैले उक्त खातामा रहेको रु.५०,१०८।२४ मौज्जात रकमलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्ति देखिएको हुँदा दावीमा लिइएको छ।

एभरेष्ट बैंक, शाखा कार्यालय न्यूरोडस्थित अदिती चतुर्वेदीको नामको खाता नं.०२७६७ मा रहेको रु.१०,२३,०३०।४८ मौज्जात रकमको विषयमा छोरीको दक्षिणा आदिबाट जम्मा भएको भनी रामाज्ञा चतुर्वेदीले बयान कथनमा उल्लेख गरेको देखिन्छ। तर त्यति ठूलो परिमाणको रकम केवल दान दक्षिणाबाट जम्मा हुन सक्ने कुरामा सत्यता रहेको पाइदैन। उक्त बैंक खातामा रहेको बैंक मौज्जात रु.१०,२३,०३०।४८ लाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा लिई दावी गरिएको छ।

क्रमसंख्या ३२ मा उल्लिखित रामाज्ञा चतुर्वेदीको घरमा वरामद भएको रु.१,१३,०००/- रकमको स्रोत खुल्न नसकेको हुँदा स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा दावीको रूपमा लिइएको छ।

शेयर

क्रमसंख्या ३३ मा उल्लिखित ओम हस्पिटल एण्ड रिसर्च सेन्टरमा रु.३०,००,०००/- शेयर श्रीमती आशा चतुर्वेदीको नाममा रहेको हिमालयन बैंक, वीरगञ्जबाट फिक्केको रकमबाट लगानी गरेको भनी बयानमा उल्लेख गरेको पाइन्छ तर श्रीमती आशा चतुर्वेदीको नाममा रहेको हिमालयन बैंक वीरगञ्जमा एकै दिन (२०५७।४।२ मा) रु.६८,५०,०००/- जम्मा गरेको रकम मध्ये रु.२५,००,०००/- मिति २०५८।५।१५ मा चेक मार्फत् शेयर खरीदका लागि भुक्तानी गरेको देखिन्छ। उक्त रु.६८,५०,०००।०० रकमको नै स्रोत खुल्न आएको छैन। निजको बयानमा ऋणपत्रको कुरा उल्लेख भएको तर सो ऋणपत्र कहिले र कुन स्रोतबाट शेयर खरीद गर्न बैंक चेक मार्फत् रु.२५ लाख भुक्तानी दिएको अतिरिक्त थप रु.५ लाख शेयर खरीद गरेको रकमको समेत स्रोत खुल्न सकेको छैन।

नेपाल कानून पत्रिका, २०६८, अन्तीम

हिमालयन बैंक वीरगञ्ज, शाखामा जम्मा गरेको रकमको सन्दर्भमा कुन कुन बैंकबाट भ्रिकिएको हो सो समेत कुनै कुरा स्पष्टसँग उल्लेख हुन नआएकोले हिमालयन बैंक वीरगञ्जमा जम्मा हुन गएको रकम रु.६८,५०,०००/- आफैमा स्रोत खुल्न सक्तैन ।

यस प्रकार कुन स्रोतबाट प्राप्त रकम बैंकमा जम्मा गरिएको हो सो प्रमाणित गर्ने आधारभूत सबूद प्रमाण सहित पेश हुनु पर्नेमा सो नगरी बैंकबाट रकम भ्रिकी भुक्तानी गरिएको भन्नु नै स्रोत खुल्न नसकेको स्पष्ट हुन्छ । विद्यार्थी अवस्थामा रहेको छोर्रो अभिषेकको नाममा शेयर खरीद गरेको समयमा निज रामाज्ञा चतुर्वेदी एन.सी.सी.एन.को उच्च ओहदामा रहेको देखिन्छ । सोही पदमा रही पदीय दुरुपयोग गरी गैरकानूनी रुपमा आय आर्जन गरी प्राप्त आयबाट सो शेयर लगानी भएको रकमको स्रोत नखुलेको हुँदा उक्त शेयरलाई दावीमा लिइएको छ ।

क्रमसंख्या ३४ मा उल्लिखित नेपाल मेडिकल कलेजमा रु.३०,००,०००/- लगानी गरेको शेयरको स्रोतका सम्बन्धमा निजको बयान हुँदा निजले कृषिजन्य आय, घरभाडा, तलव, भत्ता, भ्रमण भत्ता, आँपका रुखहरू बिक्री तथा श्रीमतीको नाममा हिमालयन बैंकमा रहेको मौज्दातबाट रु.१०,००,०००/- समेत रकम भ्रिकी लगानी गरेको उल्लेख गरेको छ । सो रकम बैंकमा जम्मा गर्दाको वैधानिक स्रोत समेत पेश गर्न नसकेको हुँदा उक्त शेयर लगानीको स्रोतका सम्बन्धमा कुनै वैधानिकता देखिदैन । यस्तो लगानी गरेको रकम पदीय दुरुपयोग गरी गैरकानूनी रुपमा आर्जित रकम नै भएको कुरा देखिन आएको हुँदा उक्त रु.३०,००,०००/- बराबरको शेयरलाई दावीमा लिइएको छ ।

क्रमसंख्या ३५ मा उल्लिखित शिखर पेन्टसमा रु.५,००,०००/- को शेयर खरीदको स्रोतका सम्बन्धमा रुख बिक्रीबाट रु.२,५०,०००/-, कमला कार्पेटबाट रु.१ लाख, कृषिजन्य आयबाट रु.१ लाख र श्रीमतीको बैंक खाताबाट रु.५०,०००/- उल्लेख गरेकोमा रुख कहिले र कसलाई बिक्री गरेको हो सो कुराको कुनै प्रमाण पेश हुन सकेको छैन र यस सम्बन्धी कुनै प्रमाण आउन सकेको पनि छैन । सो पेन्टसमा लगानी गरिएको अर्को स्रोतको रुपमा कमला कार्पेटको आय भनी बयानमा उल्लेख भए पनि निज रामाज्ञा चतुर्वेदीको बयानको क्रममा कमला कार्पेट २०५३ सालदेखि नै बन्द गरेको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । त्यसमा पनि कमला कार्पेट स्थापना गर्दाको स्रोत नै अवैधानिक रहेको स्थितिमा सोबाट बढेबढाएको सम्पत्ति वैधानिक सम्पत्ति हुन सक्ने देखिदैन । त्यसै गरी अर्को स्रोतको रुपमा निजले कृषिजन्य आय भनेको पाइन्छ सो पुष्टि हुन आएको देखिदैन । स्रोतलाई पुष्ट्याई गर्ने कागजात प्रमाण पेश नभई बयानलाई मात्र आधार र प्रमाण मान्न नसकिने हुँदा

रु.५,००,०००/- बराबरका शेयर स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रुपमा दावी लिइएको छ ।

भारतीय बैंक खातामा रहेको रकम

क्रमसंख्या ३६ मा उल्लिखित भारतको नयाँदिल्ली, अन्सारीनगर स्थित स्टेट बैंक अफ इण्डियाको (खाता नं.०११९०/०४५८९३) शाखा कार्यालयमा रामाज्ञा चतुर्वेदी र अभिषेक चतुर्वेदीको नाममा रहेको खातामा मिति १९९७, अक्टुबर २१ देखि २००२ नोभेम्बर २० सम्म भा.रु.६०,८९,८५२।०० जम्मा भएको देखिएको छ । उक्त खातामा जम्मा भएको रकममध्ये मिति २०५५।१।९ देखि २०५८।१।०२९ सम्ममा नेपाल अधिराज्यमा दर्ता भएको नेपाल एस.वी.आई.बैंक दरवारमार्ग शाखा कार्यालयबाट मात्र भा.रु.३५,३४,०००।०० रामाज्ञा चतुर्वेदीले र अन्य व्यक्तिहरूले ड्राफ्ट गरी पठाएको तथ्य नेपाल एस.वि.आई. बैंक लि.को सन् २०/१/२००३ को पत्रबाट यकीन भएको छ । तसर्थ उक्त खातामा जम्मा भएको भा.रु.६०,८९,८५२।- ले हुने ने.रु.९७,४३,७६३।२० लाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिका रुपमा गणना गरी दावी लिइएको छ ।

क्रमसंख्या ३७ मा उल्लिखित भारतको युनाइटेड बैंक अफ इण्डिया, लाजपदनगर, नयाँदिल्लीस्थित (खाता नं. एस.वी.२९३२४५) अभिषेक चतुर्वेदीको नामको खातामा सन् २००२।४।१९ देखि २००२।४।१७ सम्म भा.रु.१४,६२,५००।-(ने.रु.२३,४०,०००।-)जम्मा गरी मिति २००२।१।१६ मा खाता बन्द गरेको सम्बन्धमा अभिषेक चतुर्वेदी आयोगमा उपस्थित भई बयान गरी प्रतिवाद गर्ने मौका हुँदाहुँदै पनि निजले उक्त अवसरलाई उपयोग समेत नगरेको तथा निजले बाबु रामाज्ञा चतुर्वेदीलाई आयोगले अनुसन्धानको सिलसिलामा नियन्त्रणमा लिएपश्चात् बैंक खातामा रहेको सम्पूर्ण रकम भ्रिकी खाता बन्द गरेको देखिएको छ । तसर्थ, अभिषेक चतुर्वेदीको खातामा जम्मा भएको भा.रु.१४,६२,५००।- ले हुने ने.रु.२३,४०,०००।- रकमलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रुपमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ ।

क्रमसंख्या ३८ मा उल्लिखित भारतको युनाइटेड बैंक अफ इण्डिया, लाजपदनगर, नयाँदिल्लीस्थित (खाता नं. एस.वी. २९३२६९) आशा चतुर्वेदीको नामको खातामा सन् २००२।४।१५ देखि २००२।४।१७ सम्म जम्मा ३ (तीन) दिनभित्रमा भा.रु.१५,०९,०००।- जम्मा गरी सन् २००२।१।१६ अर्थात् रामाज्ञा चतुर्वेदीलाई हिरासतमा राखिएपछि खाता बन्द गरेको सम्बन्धमा निजले उक्त रकम आफ्ना माइतीले दिएको दाइजो भएकोले बैंकमा राखेको तर पछि बैंकबाट भ्रिकी माइतीलाई नै फिर्ता दिएको भनी बयान कथनमा उल्लेख गरेको भए तापनि सो भनाइमा कुनै सत्यता रहेको देखिदैन । रामाज्ञा चतुर्वेदीलाई आयोगले अदालतको अनुमति लिई हिरासतमा

राखेपछि बैंक खातामा रहेको सम्पूर्ण रकम भिक्री खाताबन्द गरेको देखिँदा उक्त खातामा जम्मा भएको भा.रु.१५,०१,०००/- ले हुने ने.रु.२४,०१,६००/- रकमलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा दावी लिइएको छ ।

लकरबाट बरामद गरगहना

क्रमसंख्या ३९ मा उल्लिखित निजहरूको घरमा खानतलासी लिएको अवस्थामा करीव २० तोला जतिका सुनका गहना पाइएको र ती सवैलाई दावीमा नलिई स्वाभाविक रूपमा माइतबाट पाएको र घरबाट दिएको हुनसक्ने मानी छोडिएको छ । त्यसैगरी आशा चतुर्वेदीले मित्रराष्ट्र भारतको नयाँदिल्लीस्थित युनाइटेड बैंक अफ इण्डिया लाजपतनगरमा बैंक लकर समेत रहेको कुरा निजले बयान गरेको तथ्यलाई समेत दृष्टिगत गर्दा नेपाल बैंक लिमिटेडको लकरबाट बरामद भएका रु.३,२३,८५९।२९ मूल्य बराबरका गहनाहरू स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा लिइएको छ ।

रितेश चतुर्वेदीको अध्ययन खर्च

क्रमसंख्या ४० मा उल्लिखित ३ (तीन) जना छोराछोरीमध्ये रितेश चतुर्वेदीलाई संयुक्त राज्य अमेरिकामा पढाउँदा अमेरिकी डलर २३,०००/- खर्च पठाएको कुरा निजले बयान कथनमा उल्लेख गरेको र उक्त रकमको स्रोतको विषयमा रामाज्ञा चतुर्वेदीले श्रीमती आशा चतुर्वेदीका नामको ने.वै.लि. न्यूरोड बैंक खाताबाट करीव रु.७,००,०००।०० र बाँकी हाम्रो विभिन्न स्रोत, कृषिजन्य आय व्यवसाय, गाउँघरमा लगानी गरेको रकम र सोबाट बढेबढाएको आम्दानी, वीरगञ्ज श्रीपुरको घरभाडा एवं बैंकमा लगानी गरी प्राप्त गरेको ब्याज रकम समेतबाट पठाएको भनी बयान गरेको भएपनि उक्त बैंक खाताको रकमको स्रोत नै खुलेको नहुँदा रु.२३,०००/- अमेरिकी डलरको औसत प्रति १ डलरको औसत सटही दर रु.७४।०८ ले हुने ने.रु.१७,०३,८४०/- को स्रोत खुल्न नआएकोले स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ ।

ऋण सापटी

क्रमसंख्या ४१ मा उल्लिखित रामाज्ञा चतुर्वेदीले कमलेश तिवारीलाई मिति २०५२।१।२२ मा चलन चल्तीको ब्याजमा रु.७,००,०००/- ऋण सापटी दिएको रकमको कपाली तमसुक निजको घरबाट बरामद भएको हुँदा उक्त रकम हालसम्म पनि लगानीमा रही रहेको देखिएको छ । उक्त रकमको स्रोत खुल्न सकेको छैन र कपाली तमसुक रामाज्ञा चतुर्वेदीले सुरक्षित साथ आफैसँग राखेको हुँदा उक्त रु.७,००,०००।०० को विषयमा राखेको भनाइमा सत्यता रहेको देखिएन ।

मारुती गाडी

क्रमसंख्या ४२ मा उल्लिखित रामाज्ञा चतुर्वेदीकी छोरी अदिती चतुर्वेदीको नाममा दर्ता रहेको वा. ३ च. ५२७६ को गाडी मिति २०५७।१।१२ मा खरीद गरेको स्रोतको विषयमा रामाज्ञा चतुर्वेदीले बयान कथनमा नेपाल बैंक लि.मा जम्मा गरेको खाताबाट भिक्री खरीद गरेको भनी उल्लेख गरेको तर बैंक खातामा जम्मा गरेको रकम आफै स्रोत हुन नसक्ने र सोको स्रोत के हो सो केही उल्लेख गरेको नदेखिएकोले बयानबमोजिम लागत मूल्य रु.३,४५,०००/- लाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ ।

सरकारले सुम्पेको महत्वपूर्ण सार्वजनिक जिम्मेवारी र जवाफदेहीका उच्च पदहरूको दुरुपयोग गरी भ्रष्टाचारलाई संस्थागत गर्ने निज चतुर्वेदीले सार्वजनिक सेवाको कार्यकालमा हिमालयन बैंक, वीरगञ्जमा एकै दिनमा रु.६८,५०,०००/- सम्म रकम श्रीमतीको नाउँमा जम्मा गराएको, ६५ लाख रुपैयाभन्दा बढीको शेयर खरीद गरेको, आफू स्वयं र छोरा अभिषेक चतुर्वेदीका नाउँमा एस.बी.आई.बैंक, नयाँदिल्लीमा २०५४।६।८ देखि यता भा.रु.६०,८९,८५२।-(ने.रु. ९७,४३,७६२।२०) जम्मा गरेको, श्रीमती आशा चतुर्वेदी र छोराको नाउँमा युनाइटेड बैंक अफ इण्डिया नयाँदिल्लीमा २०५९ सालमा मात्रै भा.रु.२९,६३,५००/- (ने.रु.४७,४९,६००/-) जम्मा गरी आयोगबाट कारवाई शुरु गरिएपछि रकम भिक्री खाता शून्य गरेको, छोरा रितेश चतुर्वेदीलाई निजकै बयानअनुसार रु.२३,०००/-अमेरिकी डलरको खर्चमा अमेरिकाको टेक्सासमा निजी खर्चमा अध्ययन गराएको, साथै नेपाल स्थित बैंकहरूमा करीव रु.१६ लाख मौज्दात रहेका सम्पत्तिको स्रोत खुलाउन सकेको देखिँदैन । यसरी २०५० सालपछि निजले गैरकानूनी रूपमा रु.२ करोड ३७ लाख बराबरको तरल सम्पत्ति (नगद, शेयर, सुन आदि समेत) जोडेको पाइन्छ ।

माग दावी

उल्लिखित तथ्य विवरणको मूल्याङ्कन समेतका आधारमा प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीको तालिका नं. १३ मा उल्लिखित स्रोत नखुलेको अस्वाभाविक सम्पत्ति गैरकानूनी आर्जन हो भन्ने निर्विवाद निष्कर्ष निस्कन्छ । स्रोत खुल्ने वैध आम्दानीको अनुपातसँग अमिल्दो र अस्वभाविक उच्च जीवनस्तर देखाउने सम्पत्ति भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापको परिणाम हो । साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ ले अनुमानित कसूरसम्बन्धी व्यवस्था गरी दफा १६(ग) ले जफतसम्बन्धी तथा दफा ७(२) ले दण्ड सजाय सम्बन्धी व्यवस्था गरेकोमा सोही कानूनी व्यवस्था एवं अवधारणालाई अझ बढी प्रभावकारी र क्रियात्मक बनाउने उद्देश्यले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) ले यस्ता सम्पत्तिहरू गैरकानूनी रूपमा आर्जन

गरेको मान्दैं ऐ. ऐनको दफा २०(२) र दफा ४७ समेतले जफत समेतका दण्डनीय प्रावधानको व्यवस्था गरेका हुँदा निजले आर्जन गरेको सम्पत्ति र यापन गरिरहेको जीवनशैलीको अन्तर सम्बन्धको तथ्यपरक विश्लेषण गर्दा उपरोक्त उल्लेख भएबमोजिम स्वाभाविक आम्दानीका स्रोतसँग प्रतिवादीहरूको अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्चस्तरको जीवनशैली रहे भएको स्थापित भएको र निजको वैधानिक आय तथा वर्तमान समयमा देखिएको निजको आर्थिक हैसियतबीच विरोधाभाष रहेको र सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित न्यायिक सिद्धान्त समेतका आधारमा प्रतिवादीहरूका हालैका बकसपत्रहरूद्वारा आर्जित सम्पत्ति यस आरोप पत्रका माथिल्ला प्रकरणहरूमा दावी लिइएअनुरूप खरीद हो भन्ने स्पष्ट हुँदा गैरकानूनी रूपमा आर्जित कुल सम्पत्तिमध्ये छोरा रितेश चतुर्वेदीलाई संयुक्त राज्य अमेरिकामा अध्ययन गराउदा भएको खर्च अमेरिकी डलर रु.२३,०००।०० बराबर हुन आउने ने.रु.१७,०३,८४०।- र भारतस्थित विभिन्न वाणिज्य बैंकहरूमा जम्मा गरी हाल लुकाई छिपाई सकेको भा.रु.९,०५,३५२।- को हुन आउने ने.रु.१,४४,८५,३६२।२० गरी जम्मा रु.१,६१,८९,२०३।२० बराबरको सम्पत्ति पनि निज रामाज्ञा चतुर्वेदीको गैरकानूनी आर्जन नै हुँदा सो समेत विगो कायम गरी जरीवाना जफतका हकमा माग गरिएको तथा स्रोत खुलेको तथा अन्य सम्पत्तिबाट यो विगो बराबरको सम्पत्ति जफत हुन र सोबाट नपुग देखिएमा कानूनबमोजिम हुन र स्रोत खुल नसकेको हालसम्म प्राप्त सम्पत्तिको मूल्याङ्कन गराई तदनुरूप नगद र शेयर आदि चल सम्पत्तिलाई जे जस्तो रूपमा छ, सोही मूल्यमा दावी लिइएको छ ।

अतः प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदी र छोरा अभिषेक चतुर्वेदी एवं आशा चतुर्वेदीका नाममा रहेको विदेशी मुलुक भारतमा लुकाई छिपाई राखेको रकमका साथै एक छोरालाई संयुक्त राज्य अमेरिकामा उच्च शिक्षा दिलाउदाको खर्च समेतको कुल आर्जित सम्पत्ति रु.७,७१,६५,५७३।२९ बराबरको चलअचल सम्पत्तिमध्ये रु.६,९१,८२,५३५।७९ बराबरको चलअचल सम्पत्ति भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिम प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको उल्लिखित आधार प्रमाणबाट पुष्टि हुन आएकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४(१) को सान्दर्भिकता तथा साविकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२) र दफा १५ अनुसार कसूर भई त्यसैलाई निरन्तरता प्रदान गरिएको प्रचलित नेपाल कानून भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिम प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले कसूर गरेको देखिन आयो । सो सम्पत्ति निज प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले आफ्नी पत्नी आशा चतुर्वेदी, छोराहरू रितेश चतुर्वेदी, अभिषेक चतुर्वेदी र छोरी अदिती चतुर्वेदीका नाममा राखेकोले निज रामाज्ञा चतुर्वेदीको सम्पत्ति तत्कालीन भ्रष्टाचार

निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२), दफा १५ तथा १६ग. हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को कसूरमा ऐ दफा २०(२) बमोजिम रु.६,९१,८२,५३५।७९ विगोबमोजिम जरीवाना गरी हदैसम्म कैद र निजको गैरकानूनी रूपमा आर्जित तालिका नं.१३ मा उल्लिखित चलअचल सम्पत्ति जफत गरी प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदी नेशनल कन्स्ट्रक्सन कम्पनी नेपाल लि., नेपाल आयल निगम लिमिटेड र शाही नेपाल वायुसेवा निगम जस्ता सार्वजनिक संस्थाहरूको क्रमशः महाप्रबन्धक, कार्यकारी निर्देशक र कार्यकारी अध्यक्षको रूपमा प्रमुख पदाधिकारी भए रहेकोले साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १४क.र हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २४ बमोजिम थप सजाय समेत गरिपाऊँ ।

साथै प्रतिवादी श्रीमती आशा चतुर्वेदी, छोराहरू रितेश चतुर्वेदी, अभिषेक चतुर्वेदी र छोरी अदिती चतुर्वेदीका नाममा रहेका सोही तालिका नं. १३ मा उल्लिखित अवैध आर्जनको सम्पत्ति साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ तथा दफा १६ग. हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ४७ तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९(ख) बमोजिम जफत हुने हुँदा यसका निमित्त ऐ ऐनको दफा ३० बमोजिम कारवाही भई यो सम्पत्ति जफत गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोगपत्र ।

विशेष अदालततर्फको कारवाही

प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीको बयान:

मैले कानूनको पालना गरी संस्थानको हितमा मात्र कार्य गरेको हुँ । कुनै किसिमको भ्रष्टाचार गरेको छैन । मैले गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको भन्ने दावी पूर्वाग्रहपूर्ण छ । मैले २०३२ साल मंसिरदेखि नोकरमा प्रवेश गरेदेखि हालसम्म भएको आम्दानी, ससुरालीबाट पाएको दाइजो रकम, पेवा, टिकाटालो दक्षिणाको रकम, वर्षेनि हुने कृषि आम्दानीको रकम, मेरो श्रीमती आशा चतुर्वेदीले ऊनी गलैचा उत्पादन एवं निर्यातमूलक उद्योगमा साभेदार भै प्राप्त मुनाफा, विभिन्न इष्टमित्रहरूबाट प्राप्त रकम, बागवगैचा, रुख विरुवा बिक्री गरी प्राप्त रकम, देश विदेश भ्रमणबाट बचत भएको रकम, छोरा रितेशको पारिश्रमिक, माछापालन, घरभाडा जग्गा भाडा, जग्गा बिक्री तथा ब्याजमा लगानी गरेका रकम तथा सोबाट बढेबढाएको सम्पत्ति मेरो आर्थिक स्रोतका मुहानहरू हुन् ।

मेरो विवाहको बेला नगद भा.रु.२,२५,०००।-, सुनको गहना ३७ तोला, चाँदी ३५ तोला पाएकोमा विवाहमा रु.१ लाख खर्च भै भा.रु.१,२५,०००।- को ने.रु.१,७३,७५०।- बचत भएको थियो । २०५२ सालमा मेरो आमा यशोदादेवीबाट मेरो श्रीमती

८६३० - नेपाल सरकार वि.रामाज्ञा चतुर्वेदी समेत

आशा चतुर्वेदीलाई १७ तोला सुनको गहना प्राप्त भएको थियो । मेरो पिता स्वर्गे भएपश्चात् २०३२।१।२६ मा हामी परिवारमा मानो छुट्टिएको लिखत खडा गरी आ-आफ्नो व्यवहार छुट्टाछुट्टै राखिएकोमा मेरो पैतृक सम्पत्ति आमा यशोदादेवीसँगै रहेकोले मेरो अंश भागमा परेको जग्गाको कृषिजन्य आय एवं अन्य स्रोतबाट प्राप्त भएको आम्दानी २०३३ सालदेखि २०४५ सालसम्म रु.१९,४०,०००।- आमाबाट प्राप्त गरेको छु । २०४६ साल साउन १९ मा भएको अशंखण्डाको केही दिन अगाडि तत्कालीन सगोल परिवारबाट चल सम्पत्ति रु.११,००,०००।-, श्रीमतीले दाइजोमा पाएको सम्पूर्ण धनमाल तथा निजसँग रहेको सुनको विभिन्न गहना ३७ तोला, चाँदीको गहना ३५ तोला, विवाह पूर्व तिलकमा पाएको सम्पूर्ण भाँडा वर्तनहरू, काठको कडीहरू थान २५, पटरी थान २५ साखुको खम्बा थान २, छोराहरूको पढाई खर्च तथा विवाह खर्च समेत पाएको छु । सो घरसारको चल सम्पत्ति वण्डाको लिखत पेश गरेको छु । २०४६ सालमा भएको अशंखण्डा पछि २०४६ सालदेखि २०५८ सालसम्म मेरो अंशको जग्गाबाट तथा पछि हामीले प्राप्त गरेको र जोडेको थप जग्गामध्येबाट रु.१७,३०,०००।- आम्दानी भएको छ । २०४६ सालको अशंखण्डाबाट स्व.माता यशोदादेवी र काकी राजपतीदेवीको संयुक्त नाममा रहेको वैरियावित्ता वार्ड नं. ९ कि.नं.६९, १३७, ११०, १३०, १७५, १३१ तथा सिसवा वडा नं.९ को कि.नं.३४६ समेतको जग्गा क्षे.फ.३-१६-० जग्गा रहेको र उहाँहरूको सम्पूर्ण रेखदेख, खानपान, तीर्थपूजा एवं औषधि उपचार हामीबाट हुँदै आएकोले उक्त जग्गाहरूबाट २०४७ सालदेखि हालसम्म भएको आम्दानी आधी मोहीलाई दिई बाँकी रु.६,८४,०००।- आय प्राप्त भएको छ । मेरो श्रीमतीले कृषि विकास बैंकबाट २०४५ सालमा रु.३,५६,०००।- ऋण लिई रु.३,५०,०००।- कमला कार्पेट इन्डस्ट्रिजमा लगानी गरी २५ प्रतिशतको साभेदार भएको र उक्त उद्योगले ऊनी गलैचाको उत्पादन, विदेशमा निर्यात तथा विक्री वितरण गरी २०४५ सालदेखि २०५७ साल सम्ममा कृषि विकास बैंकको सावाँब्याज भुक्तानी गरी आ.व. ०४५।०४६ मा रु.१,२१,०००।-, २०४६।४७ मा रु.२,३०,०००।-, २०४७।४८ मा रु.१,५०,०००।-, २०४८।४९ मा रु.३,७०,०००।-, २०४९।५० मा रु.७,२५,०००।-, २०५०।५१ मा रु.२,२५,०००।-, २०५१।५२ मा रु.६,१०,०००।-, २०५४।५५ मा रु.३,००,०००।- मुनाफा प्राप्त गरेको र २०५५।५६ र ०५६।५७ मा मौज्जात गलैचा विक्री र कारखानाको सरसामान विक्रीबाट प्राप्त रकममध्ये रु.७,००,०००।- पाएका हौं ।

मेरो श्रीमती आशा चतुर्वेदीले आफ्ना माईतीतर्फ नातेदारहरूबाट पाएको दानदक्षिणा, टिकाटालो, व्रतवन्ध, विवाह, समारोहमा पाएको बक्सिस र त्यसैगरी ससुराली तर्फबाट सासू काकी सासूहरू, जेठ जेठानीहरू, भतिजाहरूको व्रतवन्ध विवाह

समारोह आदिमा पाएको बक्सिस रकमलाई गाउँघरमा अधिकतम ब्याजदरमा लगानी गरी बढेबढाएको रकमको आम्दानी रु.२२,००,०००।-, मामा अम्बिका तिवारीबाट पाएको भा.रु.९,००,०००।- अर्थात् ने.रु.१३,००,०००।- २०४७ सालदेखि नै विभिन्न बैंकहरू तथा गाउँघरमा अधिकतम ब्याजमा लगानी गरी बढेबढाएको रकमको आम्दानी रु.३१,००,०००।- भएको । मामाले शपथपत्र गरिदिनु भएको प्रमाणको लिखत पेश गरेको छु । मेरो काकी राजपतीदेवी कम समयमानै विधवा भै हाम्रो परिवारसँग वस्तु भएको र उहाँको बुवा हरिनारायण तिवारीबाट प्राप्त गर्नु भएको नगद रु.१५,००,०००।- उहाँको रेखदेख खानपान हामीले गर्दै आएकोले काकी राजपतीदेवी र म रामाज्ञावीच २०४९।४।१० मा शर्तनामा लिखत भई उक्त रु.१५ लाख दिनु भएको र सो रकम विभिन्न बैंकहरू तथा गाउँघरमा लगानी गरी बढेबढाएको आम्दानी रु.३५,००,०००।-हो । मेरो सासू चन्द्रावती देवीले मेरो वच्चाहरूको उच्च शिक्षाको लागि ०५६ मंसिरदेखि ०५७ भाद्रसम्म सहयोगस्वरूप पटकपटक गरी भा.रु.७,५०,०००।- अर्थात् ने.रु.१२,००,०००।- शपथपत्र गरिदिनु भएको छ । मेरो नाममा राष्ट्रिय बीमा संस्थान जीवन बीमा पोलिसीबाट करीव रु.१,००,०००।- प्राप्त गरेको छु । मेरो छोरा रितेश चतुर्वेदी भारतको वैडलोरमा जुलाई १९९० देखि जुन २००० सम्म कार्यरत रही भा.रु.१,००,०००।- पारिश्रमिक प्राप्त गरेको छ ।

२०३३ सालदेखिनै विभिन्न स्रोतबाट आएको आम्दानीलाई मेरो परिवारको नाममा विभिन्न बैंकहरूमा मुद्दती र बचत खातामा राखेको रकमको ब्याज मात्र रु.४० लाख जति आएको हुनु पर्दछ, स्टेटमेन्ट मसँग छैन । वीरगञ्ज निवासी अभयकुमार सराफबाट नेपाल मेडिकल कलेजमा लगानी गर्नको लागि तमसुक लेखी ऋण लिएको रकम रु.११,५०,०००।- प्रमाणको लागि ०५७।१।१४ को तमसुकको प्रतिलिपि पेश गरेको छु । भारतीय जीवन बीमा रक्सौलबाट मेरो नाममा रहेको बीमा पोलिसीवापत भा.रु.२०,०००।- को ने.रु.३२,०००।- प्राप्त गरी नेपाल एस.वि.आई. बैंक दरवार मार्गमा मिति २०५९।३।३५ मा आफ्नो खातामा जम्मा गरेको छु । मेरो श्रीमती आशा चतुर्वेदीको नाममा रहेको नेपालगञ्ज वाड नं.८(ख) स्थित कि.नं.३३७, ३३९ को क्षे.फ.०-२-८ जग्गा तरकारी उत्पादनको लागि जुगलाल भन्ने जगता थारुलाई प्रतिकठठा प्रति महिना रु.३००।-को दरले भाडामा दिई २०३८ सालदेखि ०५२ सालसम्म १५ वर्षको रु.१,२९,६००।- प्राप्त गरेको प्रमाणको हकमा ०३८।२।५ को सम्झौताको प्रतिलिपि पेश छ । रुपन्देही भैरहवा वार्ड नं.८ मा मेरो श्रीमतीको नाममा रहेको कि.नं.१६३६ क्षे.फ.०-६-१२ को जग्गा थमन सिंहलाई प्रति कठठा प्रति महिना रु.४००।- का दरले भाडामा दिएको २०४१ सालदेखि ०५१ सालसम्म रु.३,३०,०००।- प्रमाणको लागि सम्झौता लिखतको प्रतिलिपि

पेश गरेको छु । छोरी अदिती चतुर्वेदीको नाममा रहेको पर्सा, नौतनवा वार्ड नं.६ को कि.नं.१६१ को जग्गा टुकुको वर्कसप राख्न ठाकुर शर्मा लोहारलाई रु.५०००- प्रति महिनाको दरले ०५२ सालदेखि ०५८ सालसम्म भाडामा दिएको जम्मा रु.३६,०००- प्राप्त भएको शर्तनामा कागजको प्रतिलिपि पेश गरेको छु । श्रीमती आशा चतुर्वेदीको नाममा रहेको पर्सा बहुअरी वार्ड नं.२ कि.नं.२११, २१२ को जग्गा प्रति महिना रु.१,०००-को दरले ठाकुर शर्मा लोहारलाई भाडामा दिएको ०५२ सालदेखि ०५८ सालसम्म ६ वर्षको रु.७२,०००- भएको शर्तनामा कागजको प्रतिलिपि पेश गरेको छु । श्रीमती आशा चतुर्वेदीको नाममा रहेको पर्सा बहुअरी वार्ड नं.२ कि.नं.२१३ को जग्गा खेतीको लागि ठाकुर शर्मालाई प्रति महिना ५००- का दरले २ वर्षको लागि दिएको रु.१२,०००- भएको प्रमाण पेश गरेको छु । मेरो नाउँमा रहेको हेटौडा वार्ड नं.८ को कि.नं.४४७ र १०५१ को जग्गा शैलेस कार्कीलाई प्रति महिना रु.७००- मा कृषिको लागि ०५१ देखि ०५७ सम्म ७ वर्ष भाडामा दिई रु.५८,८००- प्राप्त भएको । अभिषेक चतुर्वेदीको नाममा रहेको चितवन भरतपुर वार्ड नं.६ कि.नं. ३६९ को जग्गा वाजे भन्ने व्यक्तिलाई मौखिक आधारमा ०५२ देखि ०५७ सम्म ६ वर्षको लागि प्रति महिना रु.६००- का दरले भाडामा दिएको रु.५०,४००- आम्दानी भएको थियो । रितेश चतुर्वेदी र दीपेन्द्र टण्डनको संयुक्त नाउँमा रहेको का.जि.का.म.न.पा.वडा नं. ७(ख) कि.नं.२०९, २२३, २२४, ७९१ तथा रामाजा चतुर्वेदी र वीरेन्द्रनाथ टण्डनको संयुक्त नाउँमा रहेको का.म.न.पा. वार्ड नं.७(ख) कि.नं.१८७, १९६, १९८, १९९, २०१, २०३, २०४, २०५, २०६, २०७, २०८, २२१, २२२ को जग्गाहरू सानो दाई भन्ने व्यक्तिलाई कृषिको लागि ०५० देखि ०५७ सम्म दिएको र रु.९६,०००- प्राप्त भएकोमा मेरो भागमा रु.४८,०००- प्राप्त भएको । पर्सा श्रीपुर ६ को कि.नं. ८१४ र ८१७ को जग्गाभित्र करीव ३ कठामा रहेको पोखरीमा माछा पालन गरी बिक्री वितरण गरेको र सोही जग्गामा रहेको आँपको फल, लिचीको फल एवं अन्य तरकारी बिक्रीबाट ०५१ देखि ०५५ सम्म आम्दानी रु.३ लाख भएको । यसै जग्गामा रहेको सिसौको रुखहरू, आँपको रुखहरू, लिचीको रुखहरू आ.व. २०५५।५६ मा यज्ञानन्द पुरी हस्ते बिक्री गरी रु.२,४०,०००- प्राप्त भएको कागजको प्रतिलिपि यसैसाथ पेश गरेको छु ।

जिल्ला पर्सा, वैरियावर्ता वार्ड नं.७ कि.नं.२१५, २१६, ३५३ को जग्गाको आँप बिक्रीबाट ०४७ सालदेखि ०५५ साल सम्ममा रु.१,६०,०००- आम्दानी भएको र आँपका रुखहरू ०५४।५५ मा बिक्री गरी रु.२,६०,०००- प्राप्त भएको लिखतको प्रतिलिपि साथै पेश गरेको छु । जिल्ला पर्सा सिसिया वार्ड नं. १ मा मेरो नाउँमा रहेको कि.नं.४२ को जग्गामा रहेको आँप, लिची, कटहर ०४७ देखि ०५७ सम्म फुलेना पण्डितलाई बिक्री

गरी रु.३,५०,०००- प्राप्त भएको, लिखत कागजको प्रतिलिपि पेश गरेको छु साथै विजु आँपको रुख, बाँस, मौवाको रुखहरू बिक्री गरी रु.२,५०,०००- प्राप्त भएको मिति ०५८।१।२ को लिखत कागजको प्रतिलिपि पेश गरेको छु ।

काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वार्ड नं.७ चावहिल मा २०४३ सालमा घर निर्माण लगत्तै प्रो.सामर्थबहादुर सिंहलाई करीव १८ महिना जति रु.७,०००- प्रति महिनाको दरले घरभाडा लगाई रु.१,२६,०००- प्राप्त भएको हो । लिखत प्रमाण छैन । सोही घरमा आ.व. ०५२।५३ देखि ०५३।५४ सम्म करीव १५ महिना जति वच्चाहरूको संरक्षणसम्बन्धी INGO बहिनी फाउण्डेसनलाई रु.११ हजार प्रति महिनाका दरले घरभाडामा दिई प्राप्त भएको रु.१,६५,०००- मध्ये कर कार्यालय क्षेत्र नं. १ मा १५ प्रतिशत कर तिरेको र बाँकी आम्दानी रु.१,४०,२५०- भएको छ । छोरा रितेश चतुर्वेदीको नाममा रहेको श्रीपुर वडा नं. ६ को घर जग्गा २०५१ सालदेखि ०५३ सालसम्म उप्रेती केमिकल इण्डस्ट्रिजलाई रु.१० हजारप्रति महिनाको दरले करीव २१ महिना जति भाडामा दिएबापत रु.२,१०,०००- प्राप्त भएको छ । यसै घर जग्गा ०५५ देखि ५ वर्षको लागि करार गरी भाडामा दिएको र चार वर्षको प्राप्त भाडा रु.६ लाख रहेको छ । सो सम्बन्धमा ६ अगष्ट १९९८ को करार प्रतिलिपि यसैसाथ पेश गरेको छु ।

२०३२ साल मंसिरदेखि ०५० असारसम्म विभिन्न पदमा रही सेवा गरेबापत प्राप्त तलव, योजना भत्ता, ओभरटाईम भत्ता र अन्य भत्ताहरू एवं अन्य सुविधाबाट १७ वर्षमा पाएको करीव रु.६,१२,०००- , ०५०।४।१ देखि ०५९।७।८ सम्म पटकपटक गरी महाप्रबन्धक भएदेखि ९ वर्षमा करीव १२,९६,०००- , २०३२ देखि ०५९ सम्म स्वदेशभित्रै आयोजना आदिमा तथा भारत भ्रमणबाट भएको बचत करीव रु.३,००,०००- , विभिन्न कार्यालयमा विभिन्न पदमा रहँदा पाएको बैठक भत्ता तथा अन्य भत्ताहरू बाट भएको आम्दानी करीव रु.२,५०,०००- छ । अफीसको कामले सन् १९८५ मा दक्षिण कोरिया जाँदा बचत भएको रु.५०,०००- , सन् १९९० मा इजरायल जाँदा बचत रु.५०,०००- सन् १९९७ मा जापान र चिन जाँदा बचत भएको डलरबाट उपयोगी सामान र सुन खरीद गरी बिक्री गरी आएको रकम र सन् २००० मा श्रीलंका जाँदा बचत भएको रकम गरी रु.१,००,०००- प्राप्त भएको । RNAC को कार्यकारी अध्यक्ष भै निगमको विदेशस्थित कार्यालयको निरीक्षण भ्रमण तथा अन्य अफीसियल भ्रमणहरू गरेको र सन् २००२ मा बैकक जाँदा बचत भएको यू.एस.डलर ३२०।- , सन् २००२ मा अमेरिका भ्रमणबाट बचत यू.एस.डलर १०८०।- , सन् २००२ मा दुवही भ्रमणबाट बचत भएको यू.एस.डलर ३६०।- , सन् २००२ मा हडकड भ्रमणमा बचत भएको यू.एस.डलर २२५।- , साँघाई भ्रमणबाट बचत यू.एस. डलर १५०।- गरी

८६३० - नेपाल सरकार वि.रामाज्ञा चतुर्वेदी समेत

जम्मा यू.एस.डलर २११५१- बचत भएको सोमध्ये यू.एस. डलर २१००१- ११ अक्टुबर २००२ मा हिमालयन बैंक लिमिटेड न्युरोड शाखामा खाता खोली ट्राभलर चेक जम्मा गरेको हुँ ।

जिल्ला बाँके नेपालगञ्ज वार्ड नं.८ (ख) कि.नं.३३७ र ३३९ को जग्गा ०५७७१२ मा बिक्री गरी प्राप्त भएको रु.१,८६,०००/- को प्रमाणको प्रतिलिपि पेश गरेको छु । जिल्ला पर्सा श्रीपुर वार्ड नं.८ मा रहेको आशा चतुर्वेदीको नामको कि.नं. ४९१, ५१४, ५१५ को जग्गा ०५२ सालमा बिक्री भई प्राप्त रु.१,४२,५००/- छ, यसको लिखत प्रतिलिपि पेश गरको छु । यिनै मेरा आफ्नो कानूनी वैध स्रोतहरू रहेको व्यहोरा अनुरोध गर्दछु ।

मेरो अचल सम्पत्ति तथा घरको सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अस्वाभाविक मूल्याङ्कन गरेको छ । घर निर्माण भएको समय र अवस्थालाई विचार नगरी बढी मूल्याङ्कन गरेको छ । जग्गा खरीद गर्दाको अवस्था किसिम र मोललाई विचार गरिएको छैन । मा.पो.का.ले हक हस्तान्तरण गर्दा राखेको मूल्यालाई कायम गर्नुपर्नेमा नगरी अस्वाभाविक तरिकाले मूल्याङ्कन गरिएको छ ।

कृषि विकास बैंक वानेश्वर, वत्तिसपुतली शाखामा श्रीमती आशा चतुर्वेदीको नाउँमा रहेको खाता मलाई कारवाही गर्नुपूर्व नै बन्द भइसकेको हुनाले उक्त खातामा रहेको रु.२०,६९०।२० दावीमा सामेल हुने रकम होइन । अद्विती चतुर्वेदीको नाममा रहेको विभिन्न इष्टमित्रबाट टिकाटालो, दानदक्षिणाको रूपमा प्राप्त गरी बचत गरेर करीव १० लाख खातामा जम्मा गरेको हुनु पर्दछ । बैंक मौज्जात विवरण ठीक छ । मेरो वैध स्रोतको हो, दावीबाट हटाई पाऊँ । आरोप पत्रको पाना नं. ३, ४, ५ मा देखाईएको तालिकाको विवरण सम्बन्धमा सि.नं.१ मा देखाईएको जग्गाको मूल्य विपक्षीले रु.४९,६२,५००/- राखेकोमा उक्त जग्गा खरीद गर्दा मेरो रु.८०,०००/-मात्र परेको र रकम दाइजो पेवाको स्रोतको हो । यसैमा बनेको घरको मूल्याङ्कन २८,०२,८४३/- उल्लेख गरे पनि उक्त घर वनाउँदा रु.९,५०,०००/- मात्र परेको छ । सि.नं. २, ३ र ४ मा उल्लिखित जग्गा र सि.नं.३ मा भएको घर समेतमा मेरो पैसा परेको छैन, ती सबै बकसपत्रबाट प्राप्त हुन् र सि.नं.५ र ६ को जग्गा खरीदगर्दा मेरो रु.१,१५,०००/- मात्र परेको छ । सि.नं.७ र ८ मा उल्लिखित जग्गा श्रीमती इन्दिरादेवी नेपालबाट निजको साविक कित्ता २३७ मध्येबाट रु.२०,०००/- मा खरीद गरी मेरो नाममा कायम भएको कि.नं.३८९ कल्याणी शाहसँग सट्टापट्टा भई कायम हुन आएको कि.नं.९०१ र ९०२ हो । सि.नं.९, १०, ११, १२ का जग्गा देवेन्द्रकुमार र प्रल्हाद शेरचनबाट ०५१ सालमा बकस पत्रबाट प्राप्त भएको हो । सि.नं.१३ को कि.नं.४४२ जग्गाको रु.१,२९,८७५/- र कि.नं.४४६ को जग्गा रु.१,७८,१२५/- खरीद गरेको हो । कि.नं.२११ र २१२ को जग्गा

०५२ सालमा चन्द्रादेवी र शम्भुप्रसाद मानन्धरबाट बकसपत्र प्राप्त भएको हो । सि.नं.१५ को जग्गा दाजु राम सिंहासन चौवेबाट ०५७ सालमा बकस पाएको हो । सि.नं.१६ को जग्गा १६ हजारमा, सि.नं.१७ को जग्गा रु.५,०००/- मा खरीद हो । सि.नं.१८ को जग्गा ०५७ मा गोविन्दलाल के.सी. बाट बकस पाएको हो । सि.नं. १९ को कि.नं.३५५ को जग्गा दाजु राम सिंहासन र कि.नं.३५६ को जग्गा भाई राम अयोध्याबाट ०५२ सालमा बकस प्राप्त भएको हो । सि.नं.२० को जग्गा पैतृक हो । सि.नं.२१ को जग्गा ४ जनाको संयुक्त भई मरो भागमा रु.५५,६२५/- मात्र परेको छ । सि.नं.२२ को जग्गा खरीद जग्गा हो । सि.नं.२३ को जग्गा मोहमदमियाँ अन्सारीबाट बकस प्राप्त हो । सि.नं.२४ र २५ को जग्गा खरीदबाट हो । सि.नं.२६ को जग्गा सुरज शाहबाट बकस पाएको हो । सि.नं.२७ को जग्गा रु.५,०००/- मा खरीद भएको हो । सि.नं.२८ को जग्गा साभेदारीमा खरीद भई हाफो भागमा रु.१,५९,२३५/- पर्न आउँछ । सि.नं.२९ को जग्गा ६ हजारमा खरीद जग्गा हो । सि.नं.३० को जग्गा तेजप्रसाद भट्टराईबाट र सि.नं.३१ को जग्गा श्रीमती कृष्णदेवी समेतबाट बकस पाएको जग्गाहरू हो । सि.नं.३२ को जग्गा कमला कार्पेटले खरीद गरेको हो । मेरो भागमा रु.१,६५,६२५/- पर्न आउँछ । सि.नं.३३ को जग्गा रु.१२ हजारमा खरीद हो । सि.नं.३४ को जग्गा दाइजो पेवाबाट रु.३५ हजारमा खरीद जग्गा हो । सि.नं.३५ को जग्गा कमला कार्पेटको आ.व.०४९।५० को मुनाफाबाट खरीद भएको हो । सि.नं.३६ को जग्गा श्रीमती पूण्यदेवीबाट बकस पाएको हो । सि.नं.३७ को जग्गा खरीद भएको हो । मेरो राजीनामाबाट प्राप्त जग्गा राजीनामा गराई लिंदा र घर निर्माण गर्दा परलमूल्य रु.३६,०१,४८५/- मात्र हुन आउँछ । उक्त परल मूल्यलाई मान्यता नदिई विपक्षी आयोगले अस्वाभाविक रूपमा रु.२,२५,६०,५७७।७८ मागदावी लिई रु.१,८९,५९,०९.२।७४ बढी दावी लिएको ले सो रकम माग दावीमा समावेश हुने होइन । त्यस्तै मेरो र परिवारको सदस्यहरूको नाममा बकसपत्रबाट प्राप्त भएको घर जग्गाहरूलाई कानूनको मान्यताविपरीत खरीदको संज्ञा दिई दावी गरेको रु.२,७८,९०,१६९।५३ समेत मागदावीबाट कटाई पाऊँ ।

छोरा अभिषेकको नामबाट SBI बैंक न्यू दिल्लीमा खाता खोलिएको संरक्षकको नाताले मेरो नाम समावेश गरी २१।१०।१९९७ मा भा.रु.८५,०००/- नगद राखी खाता खोलिएको हो । पछि २२।४।१९९८ मा भा.रु.२० लाखको ड्राफ्ट पठाएको हो । उक्त खातामा ड्राफ्ट, जम्मा रकम र ब्याज समेत गरी भा.रु.४०,८९,८५२।- को मात्र कारोबार भएको हो । भा.रु.६०,८९,८५२।- को होइन । हाल सो खातामा रकम नभई खाता बन्द भइसकेकोले विपक्षीको मागदावी बाट उक्त रकम कट्टा गरिपाऊँ । ओम हस्पिटल एण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि.मा छोरा अभिषेक चतुर्वेदीको नाममा रु.३० लाखको

शेयर खरीद मैले माथि उल्लेख गरेका विभिन्न स्रोतहरू तथा बैंकबाट भिकिएको रकमबाट गरेको हो। छोरी अदितीको नाममा खरीद भएको सेकेण्ड हायाण्ड मारुती कार मेरो श्रीमती आशाको ने.बै.लि.न्यूरोड शाखाको खाताबाट रकम भिकी खरीद गरिएको हो। मेरो केटाकेटीलाई पढाउँदा लागेको खर्च रु.२६,९०,०००/-, अचल सम्पत्ति रु.३६,०९,४८५/-, बैंक व्यालेन्स सम्पत्ति रु.९६,४६,३६३।५७, शेयरको लगानी रु.६५,००,०००/-, ऋण रकम रु.७,००,०००/- गरी जम्मा मेरो रु.९,५९,३७,८४८।५७ मात्र हुन्छ, यो रकम मेरो सम्पत्ति हो। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले भनेको जस्तो रु.७,७९,६५,५७३।२९ सम्पत्ति मसँग नभएकोले हुँदै नभएको सम्पत्ति आफै मूल्याङ्कन गरी बढी सम्पत्ति देखाउने दुष्प्रयास गरेको मात्र देखिन्छ। मिति ०५।७।१२ मा एकै दिनमा हिमालयन बैंक वीरगञ्जमा २ वटा भौचरमार्फत् रु.६८ लाख ५० हजार जम्मा भएको सम्बन्धमा सोमध्ये ७ लाख मेरो साडुभाई कमलेश तिवारीले फिर्ता गरेको रकम, करीव ९३ लाख रुपैयां श्रीमतीको नाममा ने.बै.लि.न्यूरोड काठमाडौँबाट भिकिएको रकम, मेरो नाममा सोही बैंकमा रहेको रकममध्येबाट ०५५।९२।९६ देखि ०५६।९२।७ सम्म भिकिएको रकममध्येबाट रु.९३,४०,०००/- तथा श्रीमतीको नाममा नेपाल राष्ट्र बैंकको ऋणपत्र विक्रीको रु.२९ लाख र बाँकी अन्य बैंकहरूबाट भिकिएका रकम हुन्। भारतमा रु.६० लाख पठाएको भन्ने कथन भ्रूटो हो। भा.रु.२० लाख पठाएको हो। सो रकम मामा अम्बिका तिवारीबाट ०४६ सालमा सहयोग स्वरूप प्राप्त रकमबाट बढेबढाएको रकम समेतबाट पठाएको हो।

अकृत सम्पत्ति कमाई उच्चस्तरको जीवन निर्वाह गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐनको प्रतिकूल कार्य गरेको भन्नेतर्फ कुनैपनि सम्पत्तिको स्रोत, सम्पत्ति खरीद, प्राप्त गर्दाको अवस्था हेर्नु पर्दछ। साथै सो सम्पत्तिको मोल वा प्राप्त गर्दाको किसिमलाई पनि हेर्नु पर्दछ। मेरो सम्पत्ति कानूनबमोजिम नै प्राप्त गरेको सम्पत्ति हो। मेरो हैसियतको तुलनामा उच्च जीवन निर्वाह समेत नगरेको हुँदा आरोप तथ्यहीन छ। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले लिएको दावीअनुसारको कसूर मैले गरेको छैन। मैले गैरमाध्यमबाट सम्पत्ति आर्जन गरेको पनि छैन। मेरो धेरै सम्पत्ति जग्गाहरू बकसपत्रबाट प्राप्त भएको छ। बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको जग्गालाई खरीद गरी लिएको भनी दावी लिइएको छ। दाइजो पेवाबाट खरीद भएको सम्पूर्ण जग्गाहरूको पञ्चकिर्ते मोल गरी गराई अचल सम्पत्ति प्राप्त गर्दाको अवस्था तथा किसिम केही पनि विचार नगरी ऐन नियम कानूनको पालना नगरी भ्रष्टाचार गरी अकृत सम्पत्ति आर्जन गरेको भन्ने परिभाषाभित्र पारी अभियोग दायर गरेकोले दावी भ्रूटो छ। मेरो विरुद्धमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ अन्तर्गतको कुनै आरोप लाग्न सक्ने होइन भन्ने

समेत व्यहोराको प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले विशेष अदालतसमक्ष गरेको बयान।

आशा चतुर्वेदीको बयान

मेरो विवाह सन् १९७६ मा भएको र विवाहको समयमा माइतीबाट पाएको नगद भा.रु.२,२५,०००/- मध्ये लगभग एकलाख विवाहमा खर्च भई बाँकी रहेको भा.रु.९,२५,०००/- को ने.रु.९,७३,७५०/- मसँग रही बढेबढाएको हो। सासू यशोदादेवीले सगोलको परिवारबाट ०३३ सालदेखि ०४५ सालसम्म दिनुभएको करीव रु.२०,००,०००/-, २०४६ सालमा तत्कालीन सगोल परिवारमा अंशबण्डाको बखत चल सम्पत्ति घरसारमा श्रीमानले पाउनु भएको रु.९९,००,०००/-, २०४६ सालदेखि २०५८ सालसम्म अंशको जग्गा तथा हामीले जोडेको जग्गाबाट वर्षेनी भएको कृषिजन्य आम्दानीबाट आएको रकम रु.९७,३०,०००/- कमला कार्पेट इन्डस्ट्रिजबाट मेरो भागमा आएको मुनाफा रकम करीव रु.३५,००,०००/- श्रीमानको मामा अम्बिका तिवारीबाट श्रीमानले पाउनु भएको भा.रु.९,००,०००/-, काकी सासू राजपतीदेवीबाट श्रीमानले पाउनु भएको रकम रु.९५,००,०००/-, मेरी आमा चन्द्रावतीदेवीले सहयोगस्वरूप दिनु भएको भा.रु.७,५०,०००/-, वगैँचाको फल आँप विक्रीबाट आएको रकम, माछापालनबाट आएको रकम, वगैँचामा भएको रुखहरू विक्रीबाट आएको रकम, घरभाडाको रकम, जग्गाहरू विक्रीबाट आएको रकम, शपथपत्रबाट प्राप्त भएको रकम, श्रीमानको तलबभत्ता आदिबाट बचत भएको रकम र मेरो स्त्रीधन, दान दक्षिणा एवं पेवाको रकम आदिलाई गाउँघरमा अधिकतम ब्याजदरमा लगानी गरी बढेबढाएको साथै विभिन्न बैंकहरूमा बचत तथा मुद्दतीमा लगानी गरी बढेबढाएको हो। चावहिलमा वनेको घर जम्मा ९,५०,०००/- मा वनेको हो। २०४९ सालमा उक्त घर निर्माणको लागि मेरा पति रामाज्ञा चतुर्वेदीको आमाले दिनु भएको रु.३,००,०००/- सगोलको कृषिजन्य आय तथा पतिको तलबभत्ता आदिबाट भएको बचत एवं मेरो दान दक्षिणा, टिकाटालो, दाइजो पेवा समेत बाट रु.२,५०,०००/- र नेपाल बैंक लिमिटेड भूगोलपार्कबाट भिकिएको रु.४,००,०००/- बाट वनेको हो। का.जि.चपली भद्रकाली गा.वि.स.वडा नं. ५ कि.नं. ४४२ को जग्गा रु.९,२९,८७५/- मा र कि.नं. ४४६ को जग्गा रु.९,७८,९२५/- मा खरीद भएको हो। स्रोतको हकमा सासू यशोदादेवीबाट सगोलको कृषि आयबाट प्राप्त रकम, काकी राजपती देवीबाट प्राप्त सहयोग रकम, कमला कार्पेट उद्योगबाट आएको मुनाफा समेतबाट खरीद भएको हो। पर्सा जिल्ला बहुश्री गा.वि.स. वडा नं. २ कि.नं.२९९ को जग्गा श्रीमती चन्द्रावतीदेवीबाट बकस पाएको, कि.नं.२९२ को जग्गा शम्भुप्रसाद मानन्धरबाट बकस पाएको, रामगढवा गा.वि.स. वडा नं.४ कि.नं.६२८ को जग्गा ०५८ सालमा रु.२,४५,०००/- मा खरीद गरेकी हुँ।

८६३० - नेपाल सरकार वि.रामाज्ञा चतुर्वेदी समेत

स्रोतको हकमा वैनीज्वाई कमलेश तिवारीले लिनु भएको ऋण रु.७,००,०००/- फिर्ता गर्नु भएको रकम, नेपालराष्ट्र बैंकको ऋणपत्रको विक्रीबाट आएको रु.२,००,०००/-, पतिको नामको नेपाल बैंक लिमिटेडमा रहेको खाताबाट भिकिएको रु.१४,००,०००/-, मेरो नाममा नेपाल बैंक लिमिटेडमा रहेको खाताबाट भिकिएको रु.१३,००,०००/- र मेरो श्रीमानका नाममा अन्य बैंकहरूबाट भिकिएको रकम गरी रु.६८,५०,०००/- हिमालयन बैंक वीरगञ्जमा बचत खाता खोली जम्मा गरेको र सोही खाताबाट भिकिएको रकम रु.३,५०,०००/- मध्येबाट सो जग्गा खरीद गरिएको हो । चितवन कल्याणपुर गा.वि.स.वडा नं.३ कि.नं. ८६० र ८६२ को जग्गा कमला कार्पेट इण्डस्ट्रिजले आफ्नो पूँजिबाट खरीद गरेको हो । मेरो भागमा रु.१,६५,६२५/- पर्न आउँछ । पर्सा जिल्ला सिर्सिया गा.वि.स.वडा नं. १ कि.नं. ३१९ को जग्गा रु.१२,०००/- मा ०४५ सालमा सगोल परिवारको कृषिजन्य आमदानीबाट खरीद भएको हो । वहुअरी गा.वि.स. वडा नं. २ कि.नं.२१३ को जग्गा रु.२,००,०००/- मा खरीद भएको स्रोतको हकमा पतिको नाममा ने.वै.लि.न्यूरोडको बचत खाताबाट भिकिएको रकम रु.५,००,०००/- मध्येबाट खरीद भएको हो । रुपन्देही जिल्ला भैरहवा नगरपालिका वडा नं. ८ कि.नं.१६३६ को जग्गा २०४० सालमा रु.३५,०००/- मा दाइजोको रकमबाट बढेबढाएको रकममध्येबाट खरीद भएको हो ।

कृषि विकास बैंक वतीसपुतलीमा देखाइएको बैंक मैज्दात नरहेकोले सो लेखिएको रकम भूठा हो । क्र.सं.९ मा देखाइएको हिमालयन बैंक वीरगञ्जमा देखाइएको बैंक मौज्दात ठीक हो । भारतको यूनाईटेड बैंक अफ इण्डिया, लाजपदनगर नयाँदिल्लीमा मेरो नाममा रहेको खातामा जम्मा भएको रकम मेरो माईती भारतबाट बाल्यकालदेखि समय समयमा पाएको दानदक्षिणा, ससुरालबाट पाएको नगद उपहार मैले आफ्नो माइतीमा अधिकतम ब्याजमा लगानी गरी बढेबढाएको रकम, मैले आमाबाट पाएको रकम साथै मेरो आमासँग रहेको स्त्रीधन समेत मलाई भा.रु.३० लाख दिनुभएको हो । सोमध्ये भा.रु.१५ लाख उपरोक्तानुसार खाता खोली राखेको र बाँकी भा.रु.छोरा अभिषेकलाई दिएको हुं । मेरी आमा चन्द्रावतीदेवीले सन् २००२।४।६ मा शपथपत्र गरिदिनु भएको कागजात यसैसाथ पेश गरेकी छु । बैंक लकरबाट वरामद भएका सुनका गहनाहरू विवाहको बखत माईतीबाट पाएको र पछि मेरो सासू स्वर्गीय यशोदादेवीबाट समेत पाएका गहनाहरू हुन्, जुन मेरो वैध सम्पत्ति हो । सो सम्पत्तिमा जफत मागदावी लिनुपर्ने होइन । मैले मेरो आयको स्वयं आयकर घोषणा गरी रु.१ करोड २० लाखको हुने कर रु.१२ लाख सरकारलाई राजस्व तिरेकी छु ।

मैले कृषि विकास बैंक पुतली सडक शाखाबाट रु.३,५६,०००/- ऋण लिई कमला कार्पेटमा रु.३,५०,०००/- लगानी गरी उनी गलैचा उत्पादन, विदेशमा निर्यात गरी आ.व.

०४५।४६ देखि ०५६।५७ सम्ममा उद्योगले आर्जन गरेको मुनाफामध्ये करीव ३५/३६ लाख मुनाफा आफ्नो भागमा पाएकी हुं । मेरो नाममा रहेको सम्पत्ति वैध आर्जनबाट कमाएको र बढेबढाएको हुनाले जफत हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी आशा चतुर्वेदीले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

थुनछेकको आदेश

पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई प्र.रामाज्ञा चतुर्वेदीबाट विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७ (घ) बमोजिम रु.३,७५,००,०००/- नगद धरौट वा सो बापत आरोप पत्रमा दावी लिएको सम्पत्ति वाहेक जेथा जमानत दिए लिई तारेखमा राखी र दिन नसके कानूनबमोजिमको सिधा खान पाउने गरी थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने भन्ने समेत व्यहोराको विशेष अदालतबाट मिति २०५९।११।१२ मा भएको आदेश ।

अभिषेक चतुर्वेदीको बयान

मेरो नाममा रहेको काठमाडौं जिल्ला धापासी गा.वि.स. वडा नं ८क. कि.नं.८७०, ८७५, ८७३, ८६७ का जग्गाहरू देवेन्द्रकुमार गौचन र श्री इन्द्रबहादुर शेरचनबाट रिभाएवापत बकस पाएको हुं । चितवन जिल्ला भरतपुर न.पा.वडा नं.६ को कि.नं. ३६९ को ०-२-४-० जग्गा पञ्चकन्या तेल मिल प्रा.लि.को मिति २०५१।८।२५ को निर्णयअनुसार श्री तेजबहादुर भट्टराईलाई रिभाएवापत बकस पाएको हुं । मेरो दिल्लीस्थित एस.बी.आई.बैंकमा रहेको खातामा मेरो वावुको नाम संरक्षकको हैसियतले मात्र रहेको हो । पिताले पढाइ खर्चवापत समय समयमा नगद तथा ड्राफ्टद्वारा पठाउनु भएको रकम समेत उक्त खातामा जम्मा भएको हो । पिताले मिति २५।४।१९९८ मा ड्राफ्टद्वारा पठाउनु भएको भा.रु.२०,००,०००/- मध्येबाट नै ४ वटा मुद्धती खातामा जम्मा गरेको हो । सोबाट भा.रु.१२,७०,९२४/- ब्याज प्राप्त भएको थियो र बचत खाताबाट प्राप्त ब्याज रु.१२,९९३/- समेत गरी जम्मा भा.रु.३२,६३,९१७/- प्राप्त भएको थियो । पिताले मिति २५।४।१९९८ मा भा.रु.२०,००,०००/- विभिन्न मितिमा ड्राफ्टद्वारा भा.रु.१,६०,०००/-, विभिन्न मितिमा नगद भा.रु.६,४५,९३४/- समेत गरी जम्मा भा.रु.२८,०५,९३४/- मात्र पठाउनु भएको थियो । आयोगले दावी गरेको भा.रु.६०,८९,८५२/-को कारोवार गलत हो ।

त्यस्तै अर्को खाताको सम्बन्धमा मेरो आमा आशा चतुर्वेदीले हजुरआमाबाट पाएको भा.रु.३०,००,०००/- मध्येबाट दिनु भएको भा.रु.१५,००,०००/-जति मैले बचत खाता नं.३२९३२४५ मा जम्मा गरेको हो । उक्त रकम आमाले आफ्नी आमाबाट ६ अप्रिल २००२ मा वैध रूपमा प्राप्त गरी मलाई दिएबाट उक्त रकम वैध हो । मेरा नाउँमा कृषि विकास

बैंक चावहिलमा रहेको बचत खातामा रहेको रकम आमा आशा चतुर्वेदीले कमला कार्पेटमा साभेदार रहेबाट उक्त उद्योगबाट प्राप्त मुनाफा रकममध्येबाट र हजुर आमाले आमालाई पटक-पटक दिनु भएको रकम उक्त खातामा रहेको हो । सोमध्ये बाँकी मौज्जात रु.५०,१०८- छ । सो मेरो बैंध रकम हो । ओम हस्पिटल एण्ड रिसर्च सेन्टरको मेरो नाउँमा रहेको ३०,००० कित्ता शेयर पिताले खरीद गरी दिनु भएको हो सो खरीद गर्दाको रकम पारिवारिक आयस्रोतको बैंध रकम हो, जफत हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्र.अभिषेक चतुर्वेदीको विशेष अदालतमा भएको बयान ।

अदिती चतुर्वेदीको बयान

मेरा नाउँमा रहेको पर्सा जिल्ला नौतन गा.वि.स. वडा नं.६ कि.नं.१६१ मा रहेको जग्गा श्री रामहरि शर्माले बकस दिनु भएको हो । मेरा नाउँमा एभरेष्ट बैंक न्यूरोडमा रहेको बचत खाता नं.०२७२६ मा मिति २०५४।४।१४ मा मैले जम्मा गरेको रकम रु.१०,००,०००।- र सोको व्याज समेत गरी बैंक मौज्जात जम्मा रकम रु.१०,२३,०३०।- मेरो वाल्यकालदेखि नै ठुलो बुवा, ठूलीआमाहरू लगायतका परिवारका मान्यजनहरूले टिकाटालो, भाईटिका, विवाह ब्रतबन्ध आदि उत्सवमा पाएको दान दक्षिणा, माता पिताले लगानी गरी दिनु भएको र सोहीबाट बढेबढाएको बैंध रकम हो । मेरो नाममा रहेको सेकेण्ड हेण्ड मारुती कार पिताले परिवारको बैंध आम्दानीबाट मिति २०५१।१२।७ मा रु.३,४५,०००।- मा खरीद गरी दिनु भएको हो । यो सब जफत हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अदिती चतुर्वेदीको विशेष अदालतमा भएको बयान ।

साक्षी बकपत्र लगायतका अन्य कारवाही

प्रतिवादी रितेश चतुर्वेदी विशेष अदालतबाट मिति २०५९।११।२२ मा जारी भएको म्यादमा हाजिर नभै शुरु म्यादे गुजारी वसेका रहेछन् ।

प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीका साक्षी फुलेना पण्डित, यज्ञानन्द पुरी, गोपालप्रसाद कुर्मी, प्र.आशा चतुर्वेदीका साक्षी रामचन्द्र चतुर्वेदी, अमरेश शुक्ल, सतिष पाण्डे तथा वादी नेपाल सरकारका साक्षी नवराज प्याकुरेल, जागेश्वर महासेठ, जयन्तकुमार राजवंशी तथा गणेशप्रसाद पाठकको बकपत्र सम्पन्न भै मिसिल सामेल रहेको ।

मैले मिति २०५७।११।१४ गतेका दिन तमसुक बनाई रामाज्ञा चतुर्वेदीलाई रु.११,५०,०००।- रुपैयाँ ऋण दिएको थिएँ । उक्त रकम मैले वहाँकी श्रीमती आशा चतुर्वेदी हस्ते मिति २०५८ पुस २६ गते बुझी लिई कागज फट्टा गरी कागज पनि वहाँलाई नै फिर्ता दिएको छु भन्ने समेत व्यहोराको अ.व.१३९ नं. बमोजिम बुझिएका अभयकुमार सर्राफले गरेको बयान ।

विशेष अदालतको ठहर

प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले सार्वजनिक जवाफदेहीको पदमा रहेका बखत आफ्नो आम्दानीको बैंध स्रोतको अनुपातमा नमिल्दो गरी सम्पत्ति आर्जन गरी आफ्नो र परिवारका सदस्यको नाममा राखी भ्रष्टाचारको कसूर गरेको भन्ने अभियोग दावी भएकोमा निजले सो कसूर गरेका हुन् होइनन् भन्ने सम्बन्धमा निजको र परिवारका नाउँको सम्पत्तिको स्वरूप, परिमाण, दातासँगको नाता सम्बन्ध, दाताको हैसियत आदि कुरा ती सँग सम्बद्ध परिस्थितिजन्य प्रमाण समेतको मूल्याङ्कन र विवेचना गरी निस्कर्षमा पुग्नुपर्ने हुँदा सम्पत्ति जफत प्रयोजनको लागि प्रतिवादी बनाइएका आशा चतुर्वेदी, रितेश चतुर्वेदी, अभिषेक र अदितीका हकमा समेत अनुमानको सिद्धान्त लागू हुने होइन भन्न मिल्ने ।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ ले राष्ट्र सेवकको आम्दानीको स्रोतको अनुपातमा नमिल्दो आर्थिक साधन वा सम्पत्ति आर्जन गरेको देखिएमा र निजले सन्तोषजनक सबूद दिन सकेमा बाहेक निजले रिसवत लिएको अनुमान गर्ने गरी कसूर मानेको थियो भने हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० मा “गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको मानिने” भन्ने शीर्षकमा कुनै राष्ट्रसेवकको साथमा अमिल्दो र अस्वाभाविक सम्पत्ति देखिन आएमा सो सम्पत्तिको स्रोत निजले प्रमाणित गर्नु पर्दछ, प्रमाणित गर्न नसकेमा गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको मानिनेछ भनिएबाट साविक ऐनको दफा १५ र हालको ऐनको दफा २० को संरचनालाई दृष्टिगत गरी वादी पक्षले प्र.रामाज्ञा चतुर्वेदीउपर भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ समेत र भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) अन्तर्गतको कसूर अभियोगमा दफा २०(२) र २४ अन्तर्गतको सजाय समेतको माग दावी लिई मुद्दा दायर गरिएको परिप्रेक्ष्यमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७ (२), १५ र १६(ग) अन्तर्गतको दावी समेत लिइयो भन्ने आधारमा मात्र सम्पूर्ण अभियोग दावी नै कानूनप्रतिकूल खारेजभागी छ भन्न मिल्दैन ।

पश्चात्दर्शी असर सम्बन्धमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ मिति २०५९।३।५ देखि लागू भएको हुँदा सोभन्दा अघि आर्जित सम्पत्तिको हकमा यो ऐनको प्रावधान लागू गर्न मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० लाई समग्रमा हेर्दा राष्ट्रसेवक वा सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले त्यस्तो पदमा रहँदाको अवस्थाको आम्दानीको स्रोतको अनुपातमा नमिल्दो, अस्वाभाविक र अत्याधिक सम्पत्ति आर्जन गरेको देखिएमा कारवाही गर्ने उद्देश्य राखेको देखिन्छ भने दफा २०(१) ले ऐन लागू भएपछि आर्जित सम्पत्तिको मात्र कानूनी स्रोत खोजिने भनी सीमित गरेको देखिदैन । यसरी सार्वजनिक पद धारण गरेको राष्ट्रसेवकको साथमा रहेको सम्पत्ति के कसरी आर्जित हो भनी बैंध र स्वाभाविक आय आर्जनको स्रोत हेरिने,

८६३० - नेपाल सरकार वि.रामाज्ञा चतुर्वेदी समेत

गैरकानूनी रुपमा आर्जन गरेको होइन, वैध रुपमै आर्जित हो भनी सम्पत्तिको स्रोत प्रमाणित गर्नुपर्ने गरी प्रमाणको भार प्रतिवादी मै रहने कानूनी प्रावधानअनुरूप आय आर्जनको स्रोत खोज्नुबाट पश्चात्दर्शी असर पर्छ भन्न मिल्दैन ।

हदम्यादतर्फ बिचार गर्दा प्र.रामाज्ञा चतुर्वेदी नेपाल वायुसेवा निगमको कार्यकारी अध्यक्ष पदमा बहाल रहेकै अवस्थामा निजउपर भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को परिच्छेद २ अन्तर्गतको कसूरको अभियोगमा कारवाही प्रारम्भ भै निज उपर २०५९।१०।२९ मा प्रस्तुत मुद्दा दायर भएको देखिएको र मुलतः उक्त ऐनको दफा २०(१) ले राष्ट्रसेवकको साथमा रहेको हालको सम्पत्तिको यथार्थ स्थितिलाई हेरी कारवाही गर्ने र कसूर आरोपित गर्ने अभिप्राय राखेको देखिएको परिप्रेक्ष्यमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन २०४८ को दफा १३ (२) अन्तर्गतको हदम्यादभिन्नै प्रस्तुत मुद्दा दायर गरेको मान्नुपर्ने हुन्छ ।

प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदी पटक-पटक एन.सि.सि.एन.को महाप्रबन्धक, आयल निगमको कार्यकारी निर्देशक र मुद्दा दायर हुँदाका अवस्थामा नेपाल वायुसेवा निगमको कार्यकारी अध्यक्ष पदमा रही काम गरेको कुरा निजले स्वीकार गरेको र भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १४ क र हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २४ मा सार्वजनिक संस्थाको प्रमुख, महाप्रबन्धक वा सो सरहको पदाधिकारीले भ्रष्टाचारको कसूर गरेको ठहरेमा निजलाई त्यस्तो कसूरमा हुने सजायमा थप सजाय हुने व्यवस्था भएकोले निज विशेष जिम्मेवारीको महाप्रबन्धक, कार्यकारी निर्देशक र कार्यकारी अध्यक्ष रहेको अवस्थामा थप सजाय हुन सक्दैन भन्न मिल्ने ।

प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदी राष्ट्रसेवकको रुपमा सार्वजनिक पदमा बहाल रहेको अवधिमा निजले आर्जन गरी आफू र आफ्ना एकाघर सगोलका परिवार अन्य प्रतिवादीहरूका नाउँमा रहेभएको आर्जन गर्दाको अवस्थाको मूल्यअनुसार रु.५२,२८,२९१।१० को घरजग्गा, बैंक मौज्जात र नगद गरी रु.१६,४५,६७३।३७, शेयर लगानी रु.६५,००,०००।, रु.३,४५,०००।को मारुती गाडी, रु.३,२३,८५९।२९ का सुनका गहना, छोरा छोरीलाई विदेशमा पढाउदाको खर्च रु.२६,९४,२४०। र लुकाए छिपाएको रु.९०,७१,०९४।४० समेत गरी (बढेबढाएको बाहेक) जम्मा रु.२,५८,०८,१५७।९८ को चलअचल सम्पत्ति आर्जन गरेको देखिन्छ भने सोही अवधिमा प्रतिवादीको तलवभत्ता, कृषि, कमला कापेटलगायत पैतृक स्रोत समेतबाट मौद्रिक आय रु.६३,६०,३४२।०४ र पेवा दाइजो, दान दक्षिणा एवं बकसबाट रु.३,६८,१८९।६९ गरी जम्मा रु.६७,२८,५३१।७३ सम्मको स्रोत पुष्टि हुन आउछ । त्यसैले प्रतिवादीले कुल आर्जन गरेको सम्पत्तिको विगो रु.२,५८,०८,१५७।९८ बाट स्रोत खुलेको सम्पत्तिको विगो रु.६७,२८,५३१।७३ कटाउदा बाँकी विगो रु.१,९०,७९,६२६।२५ को सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भएको पाइदैन ।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) र दफा ४७ ले स्रोत नखुलेको सम्पत्ति र त्यसबाट बढेबढाएको सम्पत्ति समेत जफत हुने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । आरोप पत्रमा प्रतिवादी आशा चतुर्वेदीका नाउँको काठमाडौँ चावहिलको कि.नं.५० को जग्गा, रामाज्ञा चतुर्वेदीका नाउँको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक मुख्य शाखा र हिमालयन बैंकको खाताको मौज्जात रु.२,२६,७०७।९० र अभिषेक तथा अदिती चतुर्वेदीलाई भारतमा पढाउदाको खर्च रु.९,९०,४००। लाई स्रोत खुलेको सम्पत्ति मानेको छ । सो बाहेक प्रतिवादीहरूका नाउँको बाँकी चल अचल सम्पत्ति, छोरा रितेश चतुर्वेदीलाई अमेरिकामा पढाउदाको खर्च र लुकाए छिपाएको रकममध्ये स्रोत खुलेको र नखुलेको अलग-अलग नछुट्याई स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्तिको विगोसम्म छुट्याई दावी गरेको देखिन्छ ।

प्रतिवादीहरूका नाउँमा रहेको सम्पत्तिमध्ये स्रोत खुलेको सम्पत्ति कुन हो र नखुलेको सम्पत्ति कुन हो भनी छुट्याउने निश्चित आधार नभएको अवस्थामा न्यायिक विवेकको आधारमा छुट्याउनु पर्ने हुन आउँछ । सम्पत्ति आर्जन गर्दाको अवस्थामा देखिएको वैध आयस्रोत, वैध आयस्रोत बाट आर्जन हुन सक्ने सम्पत्तिको किसिम, प्रकृति, त्यसको आवश्यकता र मात्रा एवं खर्चको प्रकार समेतलाई दृष्टिगत गरी न्यायिक विवेकको आधारमा छुट्याउदा स्रोत पुष्टि भएको मौद्रिक आयतर्फ प्रतिवादी आशा चतुर्वेदीको नाउँको काठमाडौँ महानगर पालिका वडा नं. ७(ग) कि.नं.५०को रु.१०,३०,०००।को घरजग्गा, निजकै नाउँको भैरहवा नगरपालिका वडा नं. ८(क) कि.नं.१६३६ को रु.३५,०००। जग्गा, चितवन कल्याणपुर गाउँविकास समिति वडा नं. ३ को कि.नं.८६० र ८६२ को जग्गामध्ये चार भागको एक भागले हुने रु.१,६५,६२५।को जग्गा, निजैका नाउँको नेपाल बैंक लि.काठमाडौँ अफीसको खाता नं. ८४५२१५० को मौज्जात रकम रु.६८,०७६।४० मध्ये रु.२८,८३५।१४, प्रतिवादी रितेश चतुर्वेदीका नाउँको पर्सा श्रीपुर गाउँ विकास समिति वडा नं.६ को कि.नं.८१४, ८१७, ९१० र ९११ को रु.९,२१,९३४।का घरजग्गा, प्रतिवादी अदिती चतुर्वेदीका नाउँको वा २ च ५२७६ को रु.३,४५,०००।को मारुती गाडी, प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीका नाउँको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक मुख्य शाखा र हिमालयन बैंकको खाताको मौज्जात रु.२,२६,७०७।९०, निजैका नाउँको नेपाल मेडिकल कलेज काठमाडौँको रु.३०,००,०००।को शेयरमध्ये रु.३,००,०००।को शेयर किता ३०००, निजैका नाउँको शिखर पेन्टस् प्रा.लि.काठमाडौँको रु.५,००,०००।को शेयर, प्रतिवादीको घरबाट वरामद भएको नगद रु.१,१३,०००।, प्रतिवादी अभिषेक, अदिती र रितेश चतुर्वेदीलाई अमेरिका तथा भारतमा पढाउदाको खर्च रु.२६,९४,२४०। समेत गरी जम्मा रु.६३,६०,३४२।०४ को र पेवा दाइजो, दान दक्षिणा एवं बकसतर्फ बैंकको लकरबाट वरामद भएका रु.३,२३,८५९।२९ का सुनका गहना, प्रतिवादी

नेपाल कानून पत्रिका, २०६८, अन्तीम

रामाज्ञा चतुर्वेदीका नाउँको पर्सा सिर्सिया ७ को कि.नं.२१७, पर्सा वैरियावित्ता ७ को कि.नं.३५५ र ३५६ को गरी रु.२१,३००। को जग्गा र प्रतिवादी अदिती चतुर्वेदीका नाउँको एभरेष्ट बैंक न्यूरोडको खाता नं ०२७६७ को मौज्जात रु.१०,२३,०३०।४८ मध्ये रु.२३,०३०।४८ समेत गरी कुल जम्मा रु.६७,२८,५३१।७३ र सोबाट बढेबढाएको सम्पत्तिको सम्म स्रोत पुष्टि भएको देखिन्छ।

सो बाहेकका प्रतिवादी अदिती चतुर्वेदीका नाउँको पर्सा नौतन गा.वि.स वडा नं.६ को कि.नं. १६१ को जग्गा, प्रतिवादी रितेश चतुर्वेदीका नाउँको का.म.पा वडा नं.३५ को कि.नं.६५को जग्गा र वडा नं.७ को कि.नं. ७९१को जग्गामध्ये निजको आधा भाग हिस्साको जग्गा, निजकै नाउँको पर्सा बहुअर्वाभाठा गा.वि.स वडा नं.७ को कि.नं १३० को जग्गा, प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीका नाउँको पर्सा श्रीपुर गा.वि.स. वडा नं.६ को कि.नं.९०१ र ९०२ को जग्गा, पर्सा सिर्सिया गा.वि.स.वडा नं.१ को कि.नं.४१२ को जग्गा, सोही गा.वि.स. वडा नं.७ को कि.नं.२१६ को जग्गा र काठमाडौं सुन्ताखान वालुवा गा.वि.स वडा नं.६(क) कि.नं.२ को जग्गा मध्ये निजको भाग हिस्साको ४ भागको १ भाग जग्गा, पर्सा रामगडवा गा.वि.स वडा नं.४ को कि.नं.३२, ७९९, ७२० र वडा नं.७ को कि.नं.११० र पर्सा श्रीपुर गा.वि.स. वडा नं.६ को कि.नं.७४१ को जग्गा, काठमाडौं का.म. पा. वडा नं.३५ को कि.नं.५१ र ६४ को जग्गा मध्ये निजको भाग हिस्साको आधा जग्गा, पर्सा बहुअर्वा भाठा गा.वि.स वडा नं.७ को कि.नं.५६० को जग्गा, मकवानपुर हेटौडा नगरपालिकाको वडा नं.९ को कि.नं.४७७ र १०५१ को जग्गा, पर्सा वैरियावित्ता वडा नं.७ को कि.नं.२१७ को जग्गा, प्रतिवादी अभिषेक चतुर्वेदीका नाउँको काठमाडौं धापासी गा.वि.स वडा नं.८(क) को कि.नं. ८७०, ८७५, ८७३ र ८६७ को जग्गा, चितवन भरतपुर नगरपालिका वडा नं.६ को कि.नं.३६९ को जग्गा, प्रतिवादी आशा चतुर्वेदीका नाउँको काठमाडौं चपलि भद्रकाली गा.वि.स वडा नं ५(ख) को कि.नं.४४२ र ४४६ को जग्गा, पर्सा बहुअरी गा.वि.स वडा नं.२ को कि.नं.२११ र २१२ को जग्गा, पर्सा रामगडवा गा.वि.स वडान ४ को कि.नं.६२८ को जग्गा, पर्सा सिर्सिया गा.वि.स वडा नं.१ को कि.नं.३१९ को जग्गा र पर्सा बहुअरी गा.वि.स वडा नं. २ को कि.नं.२१३ को जग्गा, प्रतिवादी अभिषेक चतुर्वेदीका नाउँको ओम हस्पीटलको रु.३०,००,०००। को ३०,०००। कित्ता शेयर, प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीका नाउँको नेपाल मेडिकल कलेज काठमाडौंको रु.३०,००,०००। को ३०,०००। कित्ता शेयरमध्ये रु.२७,००,०००। को २७,००० कित्ता शेयर, प्रतिवादी अदिती चतुर्वेदीका नाउँको एभरेष्ट बैंक न्यूरोडको खाता नं. ०२७६७ को मौज्जात रु.१०,२३,०३०।४८ मध्ये रु.१०,००,०००।, प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीका नाउँको नेपाल एस.वि.आई. बैंकको खाता नं.०१५३१००१९१६ को मौज्जात रु.५७,६६१।६५ र नेपाल बैंक

लिमिटेड धर्मपथको खातानं ६५८१८ को मौज्जात रु.३२,१२७।३४, प्रतिवादी आशा चतुर्वेदीका नाउँको नेपाल बैंक लिमिटेड काठमाडौं अफीसको खाता नं. ८४५२१५० को मौज्जात रु.६८,०७६।४० मध्ये रु.३९,२४१।२६, निजकै नाउँको हिमालयन बैंक वीरगञ्जको खाता नं. १३१४०] को मौज्जात रु.७४,९६१।३६, प्रतिवादी अभिषेक चतुर्वेदीका नाउँको कृषि विकास बैंक चावहिलको खाता नं. २७२७१६ को मौज्जात रु.५०,१०८।२४, भारतीय बैंकहरूबाट भिक्री लुकाई छिपाई राखेको रु.९०,७१,०९४।४० समेत गरी जम्मा विगो रु.१,९०,७९,६२६।२५ को र सोबाट बढेबढाएको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्न सकेको पाइएन।

अतः उल्लिखित आधार कारण र मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणहरूबाट प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले राष्ट्रसेवकको रूपमा सार्वजनिक पद धारण गरेको अवधिमा आर्जन गरी आफ्नो र आफ्ना श्रीमती तथा छोराछोरीका नाउँमा राखेको आरोप पत्रमा उल्लिखित सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्ति निजले आर्जन गरेको समयको मूल्यका आधारमा हुन आउने जम्मा रु.२,५८,०८,१५७।९८ को चल अचल सम्पत्तिमध्ये जम्मा रु.६७,२८,५३१।७३ को मात्र स्रोत खुलेको पुष्टि हुन आएको हुँदा सो बाहेक स्रोत खुलेको पुष्टि हुन नसकेको रु.१,९०,७९,६२६।२५ को चल अचल सम्पत्ति आरोप पत्र माग दावीबमोजिम प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) अन्तर्गतको कसूर गरेको ठहर्छ। सो ठहर्नाले स्रोत खुलेको पुष्टि हुन आएको उपरोक्तबमोजिमको चल अचल सम्पत्ति बाहेक स्रोत पुष्टि हुन नसेको भनी माथि विश्लेषण गरिएका चल अचल सम्पत्ति, भारत स्थित एस.वि.आई. बैंक र यूनाइटेड बैंक अफ इन्डियामा खोलिएका खाताहरूमा जम्मा भै पछि खाता बन्द गरी लुकाए छिपाएको जम्मा रु.९०,७१,०९४।४० समेतको चल अचल सम्पत्ति र सोबाट बढे वढाएको सम्पत्ति समेत भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) तथा दफा ४७ बमोजिम जफत हुन्छ। साथै निज प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) अनुसार विगोबमोजिम रु.१,९०,७९,६२६।२५ जरीवाना र १ वर्ष कैद तथा उक्त ऐनको दफा २४ बमोजिम १ वर्ष थप कैद समेत जम्मा २ वर्ष कैद हुन्छ। कानूनबमोजिम जफत हुने गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको सम्पत्तिमध्ये विदेश भारतस्थित बैंकहरूमा राखेको रु.९०,७१,०९४।४० र सोबाट बढेबढाएको (ब्याज) रु.२०,५४,२६७।२० समेत जम्मा रु.१,११,२५,३६१।६० बैंकबाट निकाली लुकाई छिपाइ राखेको पुष्टि भएको हुँदा सो रकम प्रतिवादीको स्रोत खुलेको अन्य सम्पत्ति समेतबाट कानूनबमोजिम गरी भराउने ठहर्छ, भन्ने समेत व्यहोराको विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६१।१०।८ को फैसला।

वादी पक्षको पुनरावेदनपत्र

विगोको अङ्क कायम गर्ने सम्बन्धमा :-

विशेष अदालतले सम्पत्ति आर्जन गर्दाको समयको मूल्यलाई आधार मानी विगो कायम गरेको मिलेको छैन । किनभने गैरकानूनी आर्जनको सम्पत्ति र सोबाट बढेबढाएको सम्पत्ति जफत हुने ऐनको प्रावधान रहेको र आर्जन गर्दाको मूल्यलाई मात्र विगो मान्दा बढेबढाएको सानो अंशबाटमात्र जरीवाना तिर्न पुग्ने भै गैरकानूनी आर्जनको विगोको परिमाण बराबर दण्ड गर्ने कानूनको उद्देश्य पराजीत हुने हुँदा हालको मूल्यलाई कायम गर्नु कानूनसंगत हुन जान्छ, त्यसैले हालको मूल्यलाई आधार मानी विगो कायम गरी तदनुकूल सजाय गरिपाउँ ।

खेतिपातिबाट हुने आय गणना सम्बन्धमा :-

आफू र आफ्नो परिवार कृषि कार्यमा नरहेको, प्रतिवादीले मोही नभएको जग्गाबाट मोहीबाट प्राप्त गर्न सक्ने आयको दोब्बर मुख्य वालीबापत र हिँउदे वालीबापत थप आय समेत प्राप्त गर्नसक्ने अनुमान गरी कृषि आयको अङ्क कायम गरेको, त्यस्तै बगैँचा, माछा पोखरीको वार्षिक आय भनी कायम गरेको अङ्क तर्कसंगत नभै अनुमानका आधारमा कायम गरिएको छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० अन्तर्गतको कसूर सम्बन्धी मुद्दामा प्रतिवादीको वैध आय र निजको सम्पूर्ण सम्पत्तिको बीचको अन्तरलाई आरोप पत्रमा स्पष्ट पारिएको अवस्थामा प्रतिवादीले पुष्टि गर्नुपर्नेमा अदालतले स्वयंले अनुमान गरी आय कायम गरेको त्रुटिपूर्ण हुँदा सो बदर गरिपाउँ ।

सगोलमा रहँदाको कृषि आय सम्बन्धमा :-

अंशबण्डा हुनुअघि सगोल परिवारले खर्च गरी बचाएको चल अचल सम्पत्ति अंशबण्डा हुँदा सो आय समेत निजको भाग बण्डामा परी सकेको मान्नु कानूनसम्मत र व्यवहारसम्मत कुरा हो । तर विशेष अदालतले २०३८ सालअघिको कृषि उब्जनीको दर भाउ समेत २०३८ को सरह अनुमान गरी सगोलमा रहँदाको आय प्रतिवादीले पृथक रूपमा प्राप्त गरेको भनी आयमा समावेश गरेको सम्पूर्ण परिवारको व्यवहार र अंशबण्डाको कानूनी आधारलाई उल्लंघन गरी त्रुटिपूर्ण फैसला गरेकोले बदर गरिपाउँ ।

वैध आय आर्जन र सम्पत्तिको सम्बन्धमा :-

प्रतिवादीले विभिन्न पदमा काम गर्दाको अवधिमा आर्जन गरेको रकम र सोही अवधिमा आर्जन गरेको सम्पत्तिसँग तुलना गरी आरोप पत्रमा स्रोत खुले नखुलेको यकीन विश्लेषण गरी छुट्याएकोमा अदालतले प्रतिवादीको समग्र अवधिको आयस्रोतको अङ्क कायम गरी गोमलटोल किसिमबाट आयस्रोत पुष्टि भएको भनी ठहर गरेको तथ्यगत विप्लेषणबाट पुष्टि हुन नसकेको हुँदा आरोप पत्रमा उल्लेख गरिएबमोजिमको सम्पत्तिलाई गैरकानूनी आर्जनको कायम गरिपाउँ ।

कमला कार्पेटको आय सम्बन्धमा :-

जग्गा धितो राखी प्राप्त गरेको रकम कमला कार्पेटमा लगानी गरेकोमा धितो राखेको उक्त कि.नं. १६३६ को जग्गाको नै वैध स्रोत नखुलेको हुँदा अवैध आयको लगानीबाट वैध आय प्राप्त गरेको भन्न मिल्ने देखिदैन । त्यस्तै कर कार्यालयमा पेस भएका कागजातको आय अङ्क कमला कार्पेटले घोषणासम्म गरेको भएपनि सो आय कहिले र कुन तरिकाबाट प्राप्त भएको भन्ने प्रमाण नभएको अवस्थामा प्रतिवादीले पूरा गर्न नसकेको दायित्व स्वयं अदालतले पूर्ती गर्न मिल्दैन । त्यसैले कमला कार्पेटको आय कानूनसम्मत नहुनाले बदर गरिपाउँ ।

दाजुभाइबाट बकसपत्रको लिखत बनाई प्राप्त गरेको जग्गा सम्बन्धमा :-

रामाज्ञा चतुर्वेदी सरकारी संस्थानको उच्च ओहदामा रही आर्थिक र शैक्षिक स्थितिमा समेत सम्पन्न रहेको अवस्थामा त्यस्तो आर्थिक सम्पन्नता नभएका दाजुभाइले दान बकस दिनुको कारण नभएकोले सो सम्पत्ति खरीद गरेको हो । त्यसैले आरोप पत्रको तालिका नं. १३ को क्र.सं. १२, १३ मा उल्लेख भएको कि. नं. २१७, ३५५, ३५६ का जग्गा बिना मूल्य प्राप्त गरेको भन्ने ठहरको तार्किक र कानूनी आधार समेत उल्लेख छैन । यस्तो व्यवहारलाई मान्यता दिने हो भने गैरकानूनी आर्जनलाई वैध देखाउने प्रवृत्ति बढ्न सक्छ । त्यसैले सो त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी दावीबमोजिम गरिपाउँ ।

जग्गाको खरीद मूल्य सम्बन्धमा :-

गैरकानूनी आयबाट सम्पत्ति खरीद गर्नेले आफ्नो वैधानिक आयले पुष्टि हुन सक्नेसम्म वा न्यूनतम रकममात्र थैली राखी लिखत तयार गर्ने गर्दछ । सो गरेर लिखत पारीत गर्दा लाग्ने दस्तूर बढी तिर्नुपर्ने तथा आयस्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने दुवै दायित्वबाट बच्ने उद्देश्य राखिएको हुन्छ । सम्पत्ति खरीद गर्दा वा खरीद गर्नुभन्दा निकट पहिले ठूलो परिमाणमा रकम बैंकबाट भिक्तिएको र सम्पत्ति खरीद गरेपछि वा अघि सो रकम अन्यत्र प्रयोग भएको पुष्टि नभएको अवस्था हुँदा बैंकबाट भिक्तिएको रकम त्यस्तो सम्पत्ति खरीद गर्न प्रयोग गरिएको मान्नु पर्ने भई बैंकबाट भिक्तिएको रकम नै अवैध हुँदा लिखत मूल्यलाई अकाट्य मान्न मिल्दैन । त्यसैले आरोप पत्रको तालिका नं. १३ को क्र.सं १३, २२, २३, र २७ मा उल्लेख गरिएका जग्गाको मूल्य बढि कायम गर्नुपर्नेमा घटी कायम गरेको त्रुटिपूर्ण छ ।

लकरमा पाइएका गहनाका सम्बन्धमा :-

प्रतिवादीको घरबाट बरामद भएको २० तोला बराबरका सुनका गहना दाइजो पेवाको हुन सक्ने भनी निजकै जिम्मा दिइसकेको अवस्थामा लकरमा पाइएको रु.३,२३,८६९।२१ मूल्यका गहनालाई बिना आधार वैध सम्पत्तिमा समावेश गर्ने

गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी ति गहनालाई माग दावीबमोजिम स्रोत नखुलेको गैरकानूनी आर्जनको कायम गरी वादी दावीबमोजिम गरिपाऊँ ।

प्रत्यक्ष त्रुटि गरिएको सम्बन्धमा :-

आशा चतुर्वेदीका नामको काठमाडौँ ७ ग. कि.नं. ५० को जग्गासम्मलाई स्रोत खुलेको मानी अन्य चल अचल सम्पत्ति अवैध आर्जनको भनी माग दावीमा स्पष्ट हुँदाहुँदै फैसलामा काठमाडौँको उक्त जग्गामा बनेको घर र प्र. रितेशका नामको पर्सा श्रीपुरको कि. नं. ८१४ र ८१७ को घर जग्गा र निजकै नामको ऐ.कि.नं. ९१० र ९११ को जग्गालाई स्रोत खुलेको सम्पत्ति भनी आरोप पत्र दायर भएको भन्ने उल्लेख गरी तथ्यगत प्रत्यक्ष त्रुटि गरी भएको फैसला आफैँमा त्रुटिपूर्ण छ । त्यस्तै बैकमा रहेका अन्य नगद मौज्जातको स्रोत पुष्टि नभएको अवस्थामा अनुमानका आधारमा वैध स्रोत मानिएको हुँदा सो त्रुटिपूर्ण भै बदरभागी छ ।

अतः विशेष अदालतबाट २०६१।१०।८ मा भएको फैसलाउपरोक्त कारणबाट त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी आरोप पत्रमा उल्लेख गरिएबमोजिम प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दावीअनुसार सजाय गरी गैरकानूनी आर्जनको सम्पत्ति जफत गरीपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पर्न आएको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादी आशा चतुर्वेदीको पुनरावेदन पत्र

कानूनी प्रश्न:-

संयुक्त राज्य अमेरिकामा अध्ययनरत प्रतिवादी रितेश चतुर्वेदी भनी आरोप पत्रमै उल्लेख भएको र विदेशमा रहेको व्यक्तिलाई ३० दिन सम्मको म्याद पठाउनु पर्नेमा १५ दिने म्याद पठाई तामेल गरेको हुँदा उक्त समाव्हान विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १०(१) को प्रतिकूल रहेको छ । कानूनबमोजिमको म्याद तामेल नभएको कारणले विशेष अदालत काठमाडौँबाट भएको प्रस्तुत फैसलाअनुसार छोरा प्र. रितेश चतुर्वेदीका नामको सम्पत्ति जफत गर्ने गरी भएको फैसला बदरभागी छ ।

साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ लाई प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ६५(२) ले खारेज गरेको छ । खारेज भैसकेको ऐनको कसूरमा सोही ऐनको सजायको मागदावी लिइएको आरोप पत्र कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा ४(ड) एवं नैकाप २०२९, नि.नं.७११, पृ.३८५ मा प्रकाशित श्री ५ को सरकार विरुद्ध वेदप्रसाद लोहनी समेतको मुद्दामा प्रतिपादित नजीर सिद्धान्त समेतको विपरीत प्रस्तुत मुद्दा चलन नसक्नेमा मुद्दा चली पश्चातदर्शी असर दिई भएको फैसला कानूनी सिद्धान्तको विपरीत रहेको हुँदा उक्त फैसला खारेज गरिपाऊँ ।

विशेष अदालतले सार्वजनिक पदधारण गर्ने मुख्य प्रतिवादी रामाजा चतुर्वेदीको हकमा आकृष्ट हुने “आर्जन भएको सम्पत्तिको वैध स्रोत प्रमाणित गर्न नसके अवैध आर्जन अनुमान गर्ने” प्रमाणको भारको सिद्धान्त निजको परिवार म समेतका सबै सदस्यका हकमा लागू हुने होइन । म समेतका प्रतिवादीहरूको हक भोग तथा नाउंमा रहेका अंशबण्डाका १८ नं. बमोजिम निजी सम्पत्तिको वैधता कानूनले स्वतः अनुमान गर्ने भएकाले ती सम्पत्तिहरू मुख्य प्रतिवादीको अवैध सम्पत्तिबाट आर्जन भएको भनी वादी पक्षले प्रमाणित गर्न सकेको छैन । यसरी मुलुकी ऐन अंशबण्डाको १८ नं., स्त्री अंशधनको १।५ नं., दान बक्सको १ नं. समेतको सम्पत्तिसम्बन्धी नेपालको प्रचलित कानूनी व्यवस्था, सिद्धान्त, स्थापित परम्परा एवं मान्यता समेतको विपरीत विशेष अदालतले फैसला गरेको हुँदा बदर गरिपाऊँ ।

त्यस्तै भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ लागू हुँदाका बखत (२०५९।३।४ सम्म) म समेतका परिवारका सदस्यहरूको निजी आर्जनको सम्पत्ति तथा हाम्रो अंश हक लाग्ने सगोलको आर्जनको सम्बन्धमा गैर राष्ट्रसेवकको हैसियतले हाम्रो हकमा उक्त ऐनको दफा १५ लागू गर्न मिल्दैन । त्यसरी मिति २०५९।३।५ देखि लागू भएको भ्र.नि ऐन, २०५९ को दफा २० को कानूनी व्यवस्था सो मितिअघिको म समेतको निजी आर्जनको सम्पत्तिको हकमा अतीतप्रभावी कानूनको रूपमा समेत आकृष्ट हुन सक्दैन । दाइजो (तिलक) र सोबाट आर्जित जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त आयको सन्दर्भमा :-

म पुनरावेदकले आयोग तथा अदालतमा बयान गर्दा विवाहको बेला पाएको दाइजो (तिलक) भा.रु.२ लाख २५ हजारमध्ये बाँकी रहेको भा.रु.१,२५,०००।- को हुने रु.१,७३,७५०।- लाई विशेष अदालतले स्वीकार गरी स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरेको छ । २०३२ सालमा पाएको दाइजो (तिलक) को रकममध्ये बाँकी १,७३,७५०।- लाई २०३३ सालदेखि नै बैकमा लगानी गरी तत्काल समदर ७ प्रतिशतले ब्याज प्राप्त गरी बढेबढाएका स्रोत समेतबाट नेपालगञ्ज ८ ख को कि.नं.३३७ र ३३९, काठमाडौँ ७ को कि.नं. ५०, भैरहवा ८(क) को कि.नं. १६३६, श्रीपुर ८ को कि.नं. ५१४,५१५ जग्गा खरीद गरेकोमा नेपालगञ्जको कि.नं. ३३७, ३३९ चावहिलको कि.नं. ५० र भैरहवाको १६३६ को जग्गालाई विशेष अदालतले मान्यता दिएको तर सोही दाइजोको स्रोतबाट नै खरीद गरेको श्रीपुर ८ को कि.नं. ५१४ र ५१५ तथा कृषिजन्य आयबाट खरीद भएको श्रीपुर ८ को कि.नं. ४९१ को जग्गालाई आयस्रोत नखुलेको सम्पत्ति भनी सो बिक्रीबाट आएको रकमलाई वैध आयको मान्यता दिएको छैन । तसर्थ श्रीपुरको कि.नं.५१४,५१५ र ४९१ का जग्गाहरू बिक्रीबाट प्राप्त रु.१,४२,५००।- र नेपालगञ्जको कि.नं. ३३७ र ३३९ को बिक्रीबाट प्राप्त रु.१,८६,०००।- मध्येबाट १,६८,०००।- मात्र स्रोतमा लिइएकोले छूट हुन गएको

८६३० - नेपाल सरकार वि.रामाज्ञा चर्तुवेदी समेत

रु.१८,०००/- समेत रु.१,६०,५००/- लाई वैध आयस्रोतमा समावेश गरिपाउँ ।

टिकाटालो दान दक्षिणाको सन्दर्भमा :-

सामाजिक परम्परा रीतिअनुरूप मैले बाल्यकालदेखि नै माइतीतर्फबाट पाएको स्त्री धन, दान दक्षिणा, टिकाटालो, ब्रतवन्ध, विवाह समारोहमा पाएको बक्सिस भा.रु.१,१५,०००/- को हुने रु.१,५९,८५०/- र विवाहपश्चात् माइती तथा ससुरालीतर्फबाट पाएको बक्सिस रु.४३,०००/- समेत रु.२,०२,८५०/- लाई २०३३ सालदेखि नै २५ प्रतिशत ब्याजदरमा गाउँघरमा लगानी गरी सो बाट बढेबढाएको तालिका अनुसारको रु.२२,१९,१५६/- पुनरावेदिकाको निजी वैध आम्दानी भएकोलाई बिना कुनै वस्तुनिष्ठ आधार प्रमाण मेरो आयमा नलिई केवल रु.१,५०,०००/- सम्म दान दक्षिणाको रकम कायम गरी सो रकमबाट गहना खरीद गरेको अनुमान गरी २०३२ सालमा मैले विवाहमा पाएको र २०५२ सालमा सासूले दिनु भएको हाल रु.३,२३,८५९।३९ का गहनाहरूलाई दान दक्षिणाको भनी आयमा कायम गरेको छैन । सो गहना दाइजो तथा आमाबाट प्राप्त भएको भन्ने तथ्य पति रामाज्ञाले सम्पत्ति जाँचबुझ आयोगमा २०५१।१।२६ मा दिएको विवरण र मेरा साक्षीहरूले अदालतमा गरेको बकपत्र समेतले प्रमाणित गरेको छ । तसर्थ विशेष अदालतले टिकाटालो, दान दक्षिणाको रकम र सोबाट बढेबढाएको रु.२२,१९,१५६/- रकममध्ये मात्र रु.१,५०,०००/- मानी अमान्य गरेको रु.२०,६९,१५६/- लाई समेत वैध आयमा समावेश गरिपाउँ ।

जग्गा भाडाको सन्दर्भमा :-

म पुनरावेदकले जिकीर लिएका सबै जग्गाहरू वैध आर्जनबाट आर्जित गरेका र कानूनबमोजिम बकसमा पाएका जग्गाहरू मैले करारनामा गरी जग्गा भाडामा दिएको र भाडाबापत पाएको आम्दानी रु.५,४३,६००/- रहेकोमा नेपालगञ्जको कि.नं.३३७ र ३३९ र भैरहवाको कि.नं. १६३६ को भाडामा दिएको जग्गाको विशेष अदालतले क्रमशः रु.८,६९४।- र १८,९४८।६० कृषि आय कायम गरेको छ । व्यापारिक प्रयोजन तथा व्यवसायिक तरकारी खेती गर्नको लागि जग्गाहरू भाडामा दिएको र करारबमोजिम रकम प्राप्त गरेको अवस्थामा विशेष अदालतले आफूखुशी कृषि आयस्ता कायम गरेको नृटिपूर्ण हुँदा जग्गा भाडा बापतको पूरै आय रु.५,४३,६००/- पुनरावेदकको आयस्रोतमा गणना गरिपाउँ ।

काठमाडौँ चावहिलको घर भाडा सम्बन्धमा :-

मेरो नामको चावहिलको घर प्रोफेसर सामर्थबहादुर सिंह र आइ.एन.जि.ओ.बाहिनी फाउन्डेशनलाई भाडामा दिएबापत घर भाडा रु.२,६६,२५०/- प्राप्त गरेकोमा विशेष अदालतले रु.१,२६,०००/- लाई मात्र मान्यता दिएको छ । बाहिनी

फाउन्डेशनलाई करार गरी दिएको भाडा बापत प्राप्त रकमको कर कार्यालय क्षेत्र नं. १ मा १५ प्रतिशत कर बुझाएको अवस्थामा समेत मान्यता नदिएको हुँदा उक्त आइ.एन.जि.ओ. बाट प्राप्त घर भाडा बापतको रु.१,४०,२५०/- लाई समेत घरभाडाको आयस्रोतमा समावेश गरिपाउँ ।

कमला कार्पेटको आयस्रोत र सोबाट आर्जित सम्पत्तिको सन्दर्भमा :-

कमला कार्पेटले आ.व. २०४५।४६ देखि २०५४।५५ सम्म जम्मा रु.१,३४,१५,१४६।६३ वास्तविक आय गरेको लेखा परीक्षण भएको वासलात बाट पुष्टि भएको छ । सो मुनाफा रकममध्येबाट र उद्योग बन्द हुँदा बाँकी रहेको पूँजी, मौज्जात गलैँचा र कारखानाको सेड, काठको तानहरू एवं अन्य मालसामान विक्री समेतबाट आएको रकममध्येबाट अनुसूची क. मा उल्लिखित रु.३९,१७,४२६।- विभिन्न मितिमा चेक तथा नगद समेतबाट मैले प्राप्त गरेकोमा विशेष अदालतले रु.१४,३६,४२२।६९ मात्र आय मानेको छ । तसर्थ मिसिल संलग्न अनुसूची १७ अनुसारको मुनाफा रकम रु.३९,१७,४२६।- मा रु.१४,३६,४२२।- घटाउँदा छुट्ट भएको रु.२४,८०,७२३।३९ समेत वैध आयमा समावेश गरिपाउँ ।

विशेष अदालतले कमला कार्पेटको व्यवसायबाट (कमला कार्पेटकै नाउँको चितवन कल्याणपुरको कि.नं. ८६० र ८६२ बाहेक) मुनाफा प्राप्त गरेको भनेको छ । तर सो मुनाफा रकममध्येबाट रु.२,७४,९६०।-लगानी गरी खरीद गरेको का.जि.का.म.पा.वडा नं. ३५ को कि.नं.६५ र वडा नं. ७ (ख) को कि.नं. ७९१, सुन्ताखाना वालुवा ६ को कि.नं. २ तथा पर्सा बहुअर्वा भाठा ७ को कि.नं. ५६० को स्वतः स्रोत खुलेको सम्पत्ति कायम हुनेमा अवैध स्रोतबाट खरीद नभएको भनी नृटिपूर्ण फैसला गरेको छ । त्यसैले उक्त जग्गाको हुने मोल रु.२,७४,९६०।- समेत स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरिपाउँ ।

काठमाडौँ चावहिलको घरको मूल्याङ्कन सम्बन्धमा :-

चावहिलको घर २०४१।४२ सालमा रु.५,५०,०००।- लागतमा निर्माण भएको र ०५७ सालमा आवश्यक सुधार तथा मर्मतमा ४ लाख खर्च भएकोले Maintenance ने Structural Addition लाई नजनाउने भई १६ वर्ष पुरानो घरमा मर्मत सुधार आवश्यक हुँदा मर्मत सुधारको खर्चलाई जोडी कुल लागत कायम गर्न मिल्दैन । त्यसैले सोको वास्तविक मूल्य कायम गरिपाउँ ।

आमा चन्द्रावतीदेवीबाट बच्चाहरूको उच्च शिक्षाको लागि सहयोगस्वरूप प्राप्त रकमको सन्दर्भमा :-

मेरी आमा चन्द्रावतीदेवीले आफ्ना नाति नातिनीहरूको (पुनरावेदकको छोराछोरी) उच्च शिक्षाको लागि पटकपटक २०५६ मंसिरदेखि २०५७ भदौसम्म भा.रु.७ लाखको हुने रु.१२

लाख मलाई दिनु भएको थियो । २०००।८।७ को शपथपत्र तथा मेरा साक्षीको बकपत्र समेतले सो तथ्य पुष्टि गरेको अवस्थामा मेरो आयमा नजोडेकोले उक्त रु.१२ लाख वैध आयस्रोतबाट प्राप्त सम्पत्तिमा समावेश गरिपाउँ ।

बैंक ब्याजबाट भएको आय सन्दर्भमा :-

२०३३ सालदेखि २०४९ असोज मसान्तसम्मको अवधिमा मेरो विभिन्न वैध आयस्रोत दाइजो (तिलक) दान दक्षिणा, दाइजो पेवा, कृषिजन्य आय, घरभाडा जग्गा भाडा, कमला कार्पेटबाट प्राप्त रकम, जग्गा बिक्री, माता चन्द्रावतीबाट उच्च शिक्षाको लागि प्राप्त रकम, मेरो विभिन्न बैंकहरूमा रहेका बचत तथा मुद्दती खाताबाट प्राप्त ब्याज सम्बन्धित बैंकको स्टेटमेन्टमा आधारित संलग्न अनुसूचीको रु.२६,५२,६८१।०७ मध्ये रु.१६,६३,२१५।१८ ब्याज पुष्टि भैरहेको छ । २०३३ देखि २०४७ सम्मको आयस्रोतबाट बढेबढाएको आम्दानी विभिन्न बैंकमा लगानी भएको मिसिल संलग्न नगद प्रवाह (Cash Flow) विवरण अनुसूची १८ बमोजिम सरदर ७ प्रतिशतका दरले रु.१,५४,१८७।८३ समेत प्राप्त भएकोले रु.१८,१७,४०३।०९ आय पुष्टि भएकोमा सोलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरिपाउँ ।

सगोल परिवारको २३ विगाहा पैतृक जग्गाको कृषि आयमध्येबाट खरीद भएको जग्गाहरूको सन्दर्भमा:-

विशेष अदालतले २०३३ देखि २०४५ सालसम्म सगोलको पैतृक जग्गाबाट कृषिजन्य आय आर्जन भएको मानेको अवस्था हुँदा सोही अवधिमा मेरा नाउँको कि.नं. ४९१ र ३१९ का जग्गा रु.९३,०००।- मा खरीद भएको स्पष्ट प्रमाणित भएकोले उल्लिखित जग्गालाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरिपाउँ ।

बकसपत्रबाट प्राप्त सम्पत्तिको सन्दर्भमा :-

मैले पर्सा बहुअरी २ को कि.नं. २११ र २१२ का जग्गाहरू सम्बन्धित दातालाई रिभगुण गरेबापत दान बकससम्बन्धी कानूनबमोजिम मेरो निजी हकको सम्पत्तिको रुपमा प्राप्त गरेकी हुँ । यसरी कानूनबमोजिम प्राप्त गरेको बकसपत्रलाई मनोगत कथनको आधारमा खरीद बिक्री हो भनी ठहर गर्नु सर्वथा गैरकानूनी हुँदा बकसपत्रबाट प्राप्त जग्गा अंशवण्डाको १८ नं. बमोजिम मेरो निजी सम्पत्ति हो । बकसपत्रबाट प्राप्त सम्पत्तिलाई खरीदको अनुमान गर्न भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ समेतमा कुनै कानूनी व्यवस्था नभएको हुँदा उक्त फैसला त्रुटिपूर्ण छ ।

UBI मा रहेको खाताको सन्दर्भमा :-

युनाइटेड बैंक अफ इन्डियामा मेरो नामको खातामा भा.रु.१५,०९,०००।- र छोरा अभिषेकको नाममा

भा.रु.१४,६२,५००।- समेत भा.रु.२९,६३,५००।- को हुने रु.४७,४९,६००।- का सम्बन्धमा मूल प्रतिवादी पति रामाजालाई कुनै जानकारी, सम्बन्ध र संलग्नता समेत नभएको भनी बयान गरेको र वादी स्वयंले पनि सो रकम नेपालबाट गएको भनी दावी लिएको छैन । उक्त रकम आमा चन्द्रावतीदेवीले २००२।४।६ मा शपथपत्रमार्फत् भा.रु.३० लाख म छोरी आशालाई दिई भारतकै UBI बैंकमा खाता खोली राखेको, पटक-पटक पिताको उपचार समेतमा उक्त रकम भिक्री खाता नै बन्द भैसकेको अवस्थामा अस्तित्वमा नरहेको ४७,४९,६००।- को थप विगो भराउने र जरीवाना समेत गरेको फैसला गैरकानूनी एवं अन्यायपूर्ण हुँदा बदर गरिपाउँ ।

ने.बै.लि.को लकरबाट बरामद भएको गरगहनाका सन्दर्भमा

मलाई विवाहको बेलामा २ मार्च १९७६ (१९ फागुन २०३२) मा दिएको दाइजो नगद भा.रु.२,२५,०००।-, सुनका गहना ३७ तोला, चाँदीका गहना ३५ तोला प्राप्त भएको, बाबु जनार्दन मिश्रले गरिदिनुभएको १९७६ मार्च ४ को कबुलियतनामाबाट पुष्टि भएकोमा नगद भा.रु.२,२५,०००।- मध्ये खर्च भै बाँकी भा.रु.१,२५,०००।- को हुने रु.१,७३,७५०।- लाई विशेष अदालतले स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरी सोही लिखतमा उल्लिखित गर गहनालाई आय स्वीकार नगरी भएको फैसला वस्तुनिष्ठ नभई त्रुटिपूर्ण छ । त्यस्तै सासू यशोदादेवीले १७ तोला सुनका गहना ०५२ सालमा दिनु भएको थियो । ती गहनाहरूको बनावट डिजाइन समेतबाट पुरानो तथा स्वाभाविक परिमाणका रहेका छन् । ती गहनाहरू पतिको कुनै पनि आयबाट खरीद गरेको होइन । कुनै ठोस आधार र सबूद प्रमाण विना अनुमानको भरमा टिकाटालोको रकम रु.१,५०,०००।- बाट खरीद गरिएको भनी विशेष अदालतबाट भएको फैसला सबूद प्रमाणको रोहमा बदरभागी रहेको छ ।

बैंक खाताहरूको सम्बन्धमा :-

मेरा नामको ने.बै.लि. धर्मपथको खातामा रहेको रु.६८,०७६।४० को स्रोतमा कृषिजन्य आय, कमला कार्पेटको मुनाफा, अंशवण्डा हुँदा घरसारमा पाएको रकम, घरभाडा, फलफूल बिक्री, माछा बिक्री आदिको रकमलाई जम्मा गरेको भनेकोमा उल्लिखित स्रोतबाट आयआर्जन भएको भनी सैद्धान्तिक रुपमा मानेपछि उक्त रकममध्ये बिना कुनै मापदण्ड रु.३९,२४१।२६ मात्रै वैध मान्ने गरी फैसला भएकोले पूरै ब्यालेन्स रु.६८,०७६।४० लाई वैध स्रोत कायम गरिपाउँ । त्यस्तै हिमालयन बैंक वीरगञ्जको मेरो नामको खाताबाट भिक्रीएको रकम मध्ये रु.३५,०००।- बाट खाता खोलिएकोमा सेन्टजेभियर्स स्कूलले भाडाबापत जम्मा गरेको रकम र ब्याज समेत गरी रु.७४,९६१।३६ रहेको बैंक स्टेटमेन्टबाट प्रमाणित भएकोमा अदालतले घर भाडाको स्रोत स्वीकार गरेको अवस्थामा सो

स्रोतबाट आएको रकममध्ये ब्यालेन्स रहेको रु.७४,१०८।२४ लाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरिपाउँ ।

शेयर तथा जग्गा खरीदको सन्दर्भमा :-

कमलेश तिवारीबाट ऋण फिर्ता गरेको ७ लाखबाट नै मेरो नाउँको हिमालयन बैंक वीरगञ्जको खाता नं. ००७१०० मा २०५७।४।२ मा खाता खोलिएको तथ्य विशेष अदालतले स्वीकारेको छ । बाँकी रकम २०५५।१२।१० देखि २०५७।३।२९ सम्ममा पति रामाज्ञाका नाउँको ने.बै.लि.न्यूरोडको खाताबाट रु.१३,४०,०००।-, मेरा नाउँको सोही बैंकको खाताबाट रु.१३,६०,०००।-, मेरा नाउँको कृषि विकास बैंक चावहिलको खाताबाट १७,००,०००।- तथा म र पतिको नाउँका विभिन्न बैंकहरूबाट भिक्रिएको रकम र कमला कार्पेटबाट प्राप्त रकम तथा छोरा रितेशले दिएको रकम समेत घरमा नगद जम्मा पाउँ राखेको रु.७९ लाख मध्येबाट बहुअरी २ को कि.नं. २१३, चपली भद्रकालीको कि.नं. ४४२ र ४४६ तथा रामगढवाको कि.नं. ६२८ का जग्गा खरीद गरेको र सोही अवधिमा छोरी अदितीका नाममा सेकेण्ड हेण्ड मारुती कार खरीद गरेको हो । पति रामाज्ञाको नाममा शिखर पेन्टसको शेयर खरीदको तथा छोरा रितेशलाई पढाई खर्च पठाएको समावेश छ । बाँकी रहेको रु.६२,९०,०००।- मध्ये ६१,५०,०००।- मैले नगद ०५७।४।२ मा वीरगञ्ज हिमालयन बैंकमा जम्मा गरेको अनुसूची (ख) मा उल्लिखित विवरण तथा बैंक स्टेटमेन्टहरू तथा ०६।१।२८ मा वहसनोट साथ पेश भएको ५४ पानाको नगद प्रवाह (Cash Flow) अनुसूची १८ समेतबाट पुष्टि भई रहेको छ । तसर्थ अभिषेकका नामको ओम हस्पिटलको रु.३० लाखको शेयर सोही बैंकबाट भिक्रिएको वैध स्रोतबाट खरीद गरेको प्रमाणित रहेकाले उक्त शेयरलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरिपाउँ ।

VDIS सम्बन्धमा :-

मैले आर्थिक ऐन, २०५८ को दफा ४२(१), (२) र (३) बमोजिम कमला कार्पेट र घरभाडा आदि समेतबाट आर्जित सम्पत्तिलाई घोषणा गरी रु.१२ लाख कर तिरेको (रसिद मिसिल संलग्न छ) बाट जम्मा सम्पत्तिमध्ये १ करोड २० लाखको सम्पत्तिको स्रोत कुनै पनि प्रयोजनका लागि खोज्न उक्त दफा ४२ (३) को कानूनी व्यवस्थाले निषेध गरेको छ । यस्तो अवस्थामा त्यसरी घोषित सम्पत्तिको स्रोतको बारेमा राज्यको कुनै अंगबाट छानवीन गर्न प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ र Doctrine of promissory Estoppel समेतले नमिल्ने हुँदा उक्त १ करोड २० लाख बराबरको सम्पत्ति वैध रहेको स्पष्ट छ । यसको बावजूद उक्त VDIS योजनाको अवधि समाप्त भएको करीव ७ महिनापछि आएको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ लाई सिरानी हाली अगावै भए गरेको काम क्रियालाई असर पार्न नसक्ने कानूनी सिद्धान्तको प्रतिकूल अन्यथा भनी भएको फैसला वदरभागी छ ।

अतः माथि उल्लिखित म पुनरावेदकले लिएको जिकीर र विवेचना तथा पेश गरेको सबूद प्रमाणको आधारमा मेरो दाइजो (तिलक) टीकोटालो, दान दक्षिणा, जग्गा भाडा, घरभाडा, जग्गा बिक्री, कमला कार्पेट, माता चन्द्रावतीबाट आएको सहयोग, विभिन्न बैंक खातामा रहेको लगानीबाट प्राप्त व्याज आदिको स्रोतबाट प्राप्त कुल आय रु.१ करोड १५ लाख २२ हजार ८४ पैसा ९९ र सो आयबाट भएको खर्च रु.१ करोड १० लाख ७९ हजार ७ सय ६६ पैसा ७२ तथा बाँकी रहेको ब्यालेन्स रु.४,४२,३१८।८७ को विवरण अनुसूची (ग) आयव्यय विवरणमा पेश गरेकी छु ।

यसरी, सम्पत्तिको स्रोत तथा सम्पत्तिको योगफलबीच स्पष्ट रूपमा तादात्म्यता रही आफूसँग रहेको सम्पत्तिको योगफलभन्दा आय बढी (सरप्लस) भएकोले आय र बचतबीच तादात्म्यता रहेको पुष्टि भइरहेको छ । तसर्थ स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्ति कुन कुन हो भनी छुट्याउने निश्चित कानूनी आधार र न्यायिक मापदण्ड नभएको तथ्य स्वीकार गर्दै हचुवाको भरमा शुरु अदालतले मेरो र मेरा परिवारका सदस्य समेतको बयान, साक्षीहरूको बकपत्र र प्रमाणको रूपमा पेश गरिएका लिखत प्रमाणहरू तथा विभिन्न वैध स्रोतबाट पारीत खरीद गरिएको चल अचल सम्पत्तिको तथ्यगत सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी केवल अनुमानको भरमा केही चल अचल सम्पत्तिलाई अवैध ठहर गरिएकोले आफ्नो विविध स्रोतबाट आर्जन गरेको सम्पत्तिको विवरण उपरोक्तानुसार पेश गरिएकोमा वैध स्रोतबाट आर्जन गरेको सम्पत्ति विवरण माथि विचार गरी वैयक्तिक सम्पत्तिको आय, आयस्रोत तथा कुल सम्पत्तिको हिसाब निर्धारणको मान्य एवं न्यायोचित मापदण्ड कायम गरी म पुनरावेदक एवं मेरा परिवारका सदस्यहरूको नामको सम्पूर्ण चलअचल सम्पत्ति वैध ठहराई मिति २०६१।१०।८ को फैसला वदर गरी गैरकानूनी आरोपबाट पूर्ण सफाई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी आशा चतुर्वेदीको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीको पुनरावेदन जिकीर :-

कानूनी प्रश्नहरूका सम्बन्धमा:-

मुलुकी ऐन अंशबण्डाको १८ नं तथा स्त्री धनको ४ नं.ले निजी सम्पत्तिको अस्तित्वलाई कानूनी मान्यता एवं संरक्षण प्रदान गरेको अवस्थामा सार्वजनिक पद धारण गर्ने कर्मचारीहरूका हकमा लागू हुने अनुमानको सिद्धान्त स्वतः निजका गैर कर्मचारी परिवार सदस्यका हकमा लागू गर्ने गरी अदालतले कानून संशोधन गर्न मिल्दैन । वादी पक्षले निर्विवाद एवं स्वतन्त्र प्रमाणबाट गैरकर्मचारी परिवार सदस्यका नाममा रहेको सम्पत्ति सार्वजनिक पद धारण गर्ने कर्मचारी म पुनरावेदकको आर्जनको अवैध सम्पत्ति नै हो भनी निश्चित सबूद प्रमाण पेश गरी प्रमाणित गर्न सक्नुपर्नेमा सो गर्न सकेको छैन । यस सम्बन्धमा भारतीय सर्वोच्च न्यायालयबाट

सार्वजनिक पद धारण गर्ने व्यक्तिले परिवारको सदस्य वा अन्य कुनै व्यक्तिका नाममा अवैध आर्जनको सम्पत्ति लुकाई छिपाई राखेको छ भनी आरोप लगाउने वादीले नै अकाट्य प्रमाण पेश गर्नुपर्ने भन्ने सिद्धान्तको प्रतिपादन गरेको प्रस्तुत मुद्दाका सन्दर्भमा अनुकरणीय देखी विशेष अदालतसमक्ष प्रस्तुत गरेकोमा सोको कुनै विवेचना नगरी भएको फैसला गैरकानूनी भै बदरभागी छ ।

मुख्य प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीउपर वादीले दावी गरेको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२), १५, १६ को कानून मिति २०५९।३।५ अधि आर्जन गरेको सम्पत्तिका सम्बन्धमा आकृष्ट हुन सक्दैन । किनभने भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ लाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ६५ (२)ले मिति २०५९।३।५ देखि खारेज गरिसकेको छ । त्यस्तै नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा ४ को कानूनी व्यवस्थाले समेत साविक ऐन अन्तर्गत आरोप लाग्न सक्दैन । तसर्थ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ अन्तर्गतको आरोप स्वतः खारेजभागी हुँदा विशेष अदालतको २०६१।१०।८ को फैसलाले गरेको यस सम्बन्धी कानूनी व्याख्या गम्भीर रूपमा त्रुटिपूर्ण भै बदरभागी छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२) अन्तर्गतको कसूरको अनुसन्धान तहकीकात वादी पक्षबाट भएको छैन । उक्त ऐनको दफा १५ आफैँ कसूर र सजाय तोक्ने कानून होइन । मिति २०५९।३।५ अधि बहाल रहेको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ अन्तर्गतको कसूर कायम गर्ने तर सो मितिदेखि मात्र लागू भएको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० समेत अन्तर्गतको कानून प्रयोग गरी सजाय हुने गरी भएको उक्त फैसला देखादेखी गैरकानूनी छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ को कमीकमजोरी तथा दोषको निराकरण गर्नकै लागि भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० मिति २०५९।३।५ देखि मात्र पश्चात्दर्शी रूपमा लागू भएकोले सो मितिभन्दा अघिको मितिदेखि लागू हुने गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ मा नयाँ ऐनको दफा २० (१) (२) लाई जवरजस्ती सन्निहीत गर्ने गरी भएको फैसला बदरभागी छ ।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क. बमोजिम मुद्दा दायर गर्ने हदम्यादको दृष्टिकोणबाट हेर्दा समेत साविक ऐन बहाल रहेको अवधिभित्र भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७ (२), १५, १६ग. अथवा १४क. अन्तर्गतको कुनै अभियोगमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ अन्तर्गत समेत मुख्य प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीका विरुद्धमा कुनै जाहेरी वा उजुरी परी तत्सम्बन्धमा कुनै अनुसन्धान शुरु गरी २०५९।३।५ भित्र मुद्दा दायर हुन सकेको पाईदैन । त्यसैले आरोप पत्र हदम्यादको अभावमा खारेजभागी छ ।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ५० ले सो दफा प्रारम्भ हुँदाका बखत सार्वजनिक पदमा बहाल रहेको

व्यक्तिले ६० दिनभित्र र त्यसपछि हरेक आ.व.मा सम्पत्ति विवरण पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेर दफा २० सँग दफा ५० को कानूनी सम्बन्ध अन्योन्याश्रित भएकोले अन्यथा अर्थ गरी सो दफाको कानूनी संरक्षणबाट मलाई ठाडै बञ्चित गरी हिरासतमा राखी अनुसन्धान गरेकोबाट सम्पत्तिको वैधानिक स्रोत पेश गर्ने कानूनी हकबाट समेत बञ्चित गरेको तथा उक्त दफाहरूको व्याख्यामा पूर्णतः त्रुटि गरेको छ ।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९, मिति २०५९।३।५ देखि लागू भएकोले सोभन्दा पछि आर्जन गरेको सम्पत्तिको वैध स्रोत प्रमाणित गर्नुपर्ने कानूनी दायित्वसम्म प्रतिवादीउपर रहन्छ । सो अघि आर्जित सम्पत्तिको हकमा उक्त ऐनको प्रावधान आकृष्ट हुन सक्दैन र लागू गर्न पनि मिल्दैन । स्वयं विधिकर्ताले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० लगायतका अन्य कुनैपनि दफाको कानूनलाई अतीतप्रभावी (Retrospective Effect) नबनाई दफा ५० ले तोकेको म्यादपछि मात्र दफा २० को कारवाही प्रारम्भ हुनेगरी भविष्यसूचक (Prospective) कानून बनाउंको हुँदा साविक ऐन लागू भैरहेको बखतको कामकारवाहीलाई समेट्न नमिल्ने गरी पछि फर्काएर कारवाही गर्न मिल्दैन ।

२०५९।३।५ अधि भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० तथा ५० ले गरेको जस्तो सम्पत्ति विवरण पेश गर्नुपर्ने बाध्यात्मक एवं दण्डनीय कानूनी व्यवस्था लागू नरहेको हुँदा पुनरावेदकले आफ्नो पैतृक, निजी एवं सगोल परिवारको आर्जनको सम्पत्ति सालवसाली हरहिंसावको अभिलेख राख्ने र प्रमाणित गराउने वाध्यता नभएको अवस्थामा वादी तथा विशेष अदालतले बिना आधार काल्पनिक आधारमा पुनरावेदक र पुनरावेदकको परिवार समेतका सम्पत्तिको मूल्याङ्कन गरेर स्रोत देखाउन नसकेको भनी वैध सम्पत्तिलाई अवैध मानी अस्पष्ट र अन्यायपूर्ण व्याख्या गरी त्रुटिपूर्ण फैसला गरेको हुँदा न्यायिक व्याख्या गरिपाऊँ ।

तलब भत्ता र सोबाट आर्जित सम्पत्ति सन्दर्भमा :-

फैसलामा पुनरावेदकको तलब भत्ता, दैनिक भ्रमण भत्ता र अन्य सुविधा समेत गरी रु.२६,२६,५१६।४५ मात्र कायम गरेको छ । वादी स्वयंले एन.सि.सि.एन.को पत्रमा उल्लिखित रु.१,२९,००६।- लाई शत प्रतिशत मान्यता दिई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरेकोमा विशेष अदालतले भ्रमण भत्ताको ७० प्रतिशतसम्म बचत भएको भनी छुटाएको रु.३,७९,४८१।७५ मा ३० प्रतिशतले हुने रु.१,१३,८४४।५३ कट्टी गरिएको फैसला कानूनसंगत नहुँदा भ्रमण भत्ताको र रकमले मान्यता पाउने निर्विवाद छ ।

वैकक, अमेरिका, दुवई, इङ्कङ्क, संघाई मात्रको भ्रमणबाट यू.एस.डलर २१०० बचत भएको भनी जिकीर लिएको थिएँ । तर भारतको दिल्ली, बम्बई, कलकत्ता, वेगलोर कार्यलय तथा नेपालभित्रै अनेकौँ कार्यालयको पटक-पटक गरेको

८६३० - नेपाल सरकार वि.रामाज्ञा चतुर्वेदी समेत

भ्रमणवापतको कुल भुक्तानी रु.५,०४,०४४।३७ लिएको भन्ने कुरा शाही नेपाल बायुसेवा निगमको पत्रबाट नै प्रमाणित भैरहेकोमा यू.एस डलर २१०० को हुने रु.१,६३,२७५।- लाई मात्र मान्यता दिई बाँकी रकमलाई नमानिएकोले सो रकम घटाउँदा हुन आउने रु.३,४०,७६९।३७ लाई पुनरावेदकको आयमा समावेश गरिपाउँ ।

त्यस्तै नेपाल आयल निगमको पत्रमा दैनिक भत्ताको महलमा स्पष्टरूपमा रु.१,३८,१८५।१२ उल्लेख रहेकोमा विशेष अदालतले रु.१,३४,७४८।१२ मात्र गणना गरेकोले रु.३,४३७-छूट हुन गएकोले त्यसलाई आय कायम गरिपाउँ ।

विशेष अदालत आफैले तलब भत्ताबाट वैध आय भएको मान्यता दिए तापनि सोही तलब भत्ताको आयस्रोत मध्येको रु.३१,०००।- बाट खरीद भएका श्रीपुर, ६ का कि. नं. ९०१ र ९०२, सिर्सिया ७ को कि.नं. २१६ तथा बहुअरीभाठा ७ को कि.नं. १३० लाई मान्यता नदिएको न्यायसंगत नहुँदा मान्यता दिई उक्त जग्गाहरूलाई मेरो तलबभत्ताको स्रोतमध्येबाट नै खरीद गरिएको वैध कायम गरिपाउँ ।

कमला कार्पेटको आयस्रोत र सोबाट आर्जित सम्पत्ति सन्दर्भमा :-

मेरो श्रीमती आशा चतुर्वेदी कमला कार्पेटको साभेदार रहेकी र सो उद्योगबाट वैध आर्जन गरेको फैसलामा स्वीकारिएको छ । आ.व. २०४५।४६ देखि २०५४।५५ सम्म सो उद्योगले जम्मा रु.१,३४,१५,१४६।६३ खुद नाफा गरेको लेखा परीक्षणको वासलातमा उल्लिखित विदेश निर्यात रकम, निर्यात गर्दाको प्रतीतपत्र, प्रज्ञापनपत्र, इन्भ्वाइस, एलो पेपर तथा बैंकको क्रेडिट नोट समेतका आधारबाट पुष्टि भएको छ । सो नाफा भएको रकम र उद्योगमा रहेको मौज्जात पूँजी, गलैँचाको विक्री, कारखानाको सेड र तानहरू एवं अन्य मालसामान विक्री समेतबाट विभिन्न मितिमा चेक र नगद समेतबाट जम्मा रु.३९,१७,४२६।- प्राप्त भएको सप्रमाण जिकीर लिइएको छ । सम्बन्धित बैंकको स्टेटमेन्ट नभिकाइ आन्तरिक राजस्व क्षेत्र नं. १ ले दिएको विवरणका आधारमा रु.१७, ८६,४४२।६९ मात्र आय मानी उद्योगमा लगानी गर्न लिएको ऋण रु.३,५०,०००।- लाई समेत आयमा नजोडी, घटाई बाँकी रु.१४,३६,४२२।- लाई मात्र आय मानेको फैसला तथ्यमा आधारित छैन । छूट भएको रु.२४,८१,००३।३९ समेत वैध आयमा समावेश गरिपाउँ ।

आमा यशोदादेवी र काकी राजपतीदेवीको जग्गाको कृषि आम्दानीको सन्दर्भमा :-

मिति २०३२।१।२६ मा मानो छुट्टिए पनि म र श्रीमती आशाले निजहरूको सोही सालदेखि नै स्याहार संभार रेखदेख पालनपोषण, तिर्थब्रत, पूजा एवं उपचार समेत गरेकोले अंशवण्डाबाट निजहरूले पाएको संयुक्त नाउँको ३-१६-० जग्गाको रु.३०,०००।- प्रति विगाहा आम्दानी हुने हुँदा आधा रु.१५,०००।-प्रति विगाहाका दरले सम्बन्धित मोहीले १२ वर्षमा

रु.६,८४,०००।- मलाई बुझाएको कुरालाई मेरो साक्षी समेतले पुष्टि हुने गरी बकपत्र गरिदिएको अवस्थामा विशेष अदालतले वैध आयमा समावेश नगरेकाले समावेश गरिपाउँ ।

कृषि उत्पादन र सोको आम्दानीबाट आर्जित सम्पत्तिको सन्दर्भमा :-

२०४६।४।१९ मा पारीत वण्डापत्रबाट मैले ४-१५-१४ जग्गा पाई त्यसमध्येको सिर्सिया १ को ०-८-१५ जग्गाको आँपको पूरै बगैँचा मेरो भागमा परेको छ । सोही पैतृक सम्पत्तिमध्ये बैरियाबिर्ता ७ को कि.नं. २१५,२१६,३५३ को ०-८-५-० जग्गामा आँप बगैँचा रहेको पूर्जाबाट देखिएको छ । पैतृक सम्पत्ति, कृषि आय, तलबका साथै कमला कार्पेटको मुनाफाबाट खरीद गरेका जग्गाहरूबाट २०४६ देखि २०५८ सम्ममा खर्च कटाई रु.१७,३०,०००।- कृषि आय प्राप्त गरेकोमा विशेष अदालतले रु.६,८२,८३३। मात्र कायम गरेको गैरकानूनी छ । उक्त जग्गाहरू नारायणी सिँचाई कमाण्ड क्षेत्रभित्र पर्ने भई सिँचाई सुविधा भएकाले वर्षे २ बाली तथा नगदे बाली समेत हुने र म जग्गाधनी आफैले निरन्तर खेती लगाएको भनी लिएको जिकीरलाई मेरो साक्षीहरूको बकपत्र र सम्बन्धित गाउँ विकास समितिले प्रमाणित गरिदिएको अवस्थामा त्यसलाई मान्यता नदिएको हुँदा कृषि आयको पूरै रकम रु.१७,३०,०००।- कायम गरिपाउँ । त्यस्तै सोही कृषिजन्य आय मध्येबाट रु.१२,५००।- मा खरीद गरेको श्रीपुर ६ को कि.नं.७४१ को जग्गालाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश नगरेकोले समावेश गरिपाउँ ।

प्र.रितेशका नामको श्रीपुर ६ को कि.नं. ८१४ र ८१७ को ०-११-० जग्गाघर कम्पाउण्डभित्र ०-३-० मा रहेको पोखरीमा २०५१ सालदेखि २०५५ साल सम्म ५ वर्षको माछा पालन उल्लिखित जग्गामा रहेको आँप तथा लिचीको फल विक्रीबाट एवं ब्यवसायिक रूपमा उत्पादित तरकारी विक्रीबाट समेत रु.तीन लाख आय आर्जन भएको तथ्यलाई मेरा साक्षीहरूको बकपत्रले पुष्टि गरेको र सोलाई वादीले कुनै खण्डन एवं जिकीर नगरेको अवस्थामा हचुवाको भरमा माछा विक्रीको रु.७५ हजार कायम गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा पुनरावेदन जिकीर समेतबमोजिम रु.३ लाख नै कायम गरी वैध सम्पत्तिमा समावेश गरिपाउँ ।

बगैँचाको फलफूल विक्रीबाट प्राप्त आम्दानीको सन्दर्भमा :-

पर्सो, सिर्सिया कि. नं. ४२ को ०-८-१५ जग्गामा रहेको आँप, लीची र कटहरको फल फुलेना पण्डितलाई घरसारमा लिखत गरी विक्री गरेबाट २०४६ सालदेखि २०५७ सालसम्म रु.३,५०,०००।- आएको छ । बैरियाबिर्ता ७ को कि.नं.२१५,२१६ र ३५३ को ०-८-५ मा रहेको आँपको बगैँचाको फल यज्ञानन्द पुरीलाई घरसारको लिखतबाट विक्री गरी ०४६ देखि ०५४ सम्म रु.१,६०,०००।- समेत जम्मा रु.५,१०,०००।- आय भएको कुरा स्वयं खरीदकर्ता तथा

अन्य साक्षीले सो कुरालाई समर्थन गरी बकपत्र गरेकोबाट प्रमाणित हुँदाहुँदै सम्पूर्ण बाग बगैँचाको कृषि आय रु.८४,३३६।- कायम गरेको न्यायोचित छैन । तसर्थ फलफूल विक्रीबाट प्राप्त रकम रु.५,१०,०००।- लाई वैध स्रोतमा समावेश गरिपाउँ ।

बगैँचाको रुखसहित काठ विक्रीबाट प्राप्त आम्दानीको सन्दर्भमा :-

श्रीपुर बैरिया विर्ता र सिर्सियाको बगैँचाको आँप लिची र सिसौका रुख विक्रीबाट रु.७,५०,०००।-प्राप्त गरेको भन्ने पुनरावेदकको जिकीरलाई खरीदकर्तासँग भएको विक्रीनामाको कागज, स्वयं खरीदकर्ता तथा अन्य साक्षीको बकपत्र समेतले पुष्टि गरिरहेकोमा अन्यत्र जिल्लामा निकासी गरे जस्तो ठानी वन कार्यालयबाट छोडपूजी लिनपुर्ने भनी सो आयलाई मान्यता नदिए भएको फैसला अन्यायपूर्ण भई बदरभागी छ । उल्लिखित रुख विक्रीबाट प्राप्त रु.७,५०,०००।- लाई वैध आयस्रोत गणना गरिपाउँ ।

सगोल परिवारको २३ विगाहा पैतृक जग्गाको कृषि आयबाट आर्जित सम्पत्तिको सन्दर्भमा :-

मिति २०३२।१२।६ मा लिखत खडा गरी मानो छुट्टिएपछि मेरो अंशको, आमाको अंशको र काकीको अंशको आयस्ता समेत २०३३ सालदेखि २०४५ सालसम्म १३ वर्षको आम्दानी रु.१९,४०,०००।-आमाले दिनु भएको भनी पुनरावेदकले जिकीर लिएकोमा उक्त रकम पाएको यथार्थलाई गलत व्याख्या गरी उक्त अवधिको कृषि आय रु.३,०६,८४०।- कायम गरेको फैसला न्याय र कानूनसंगत नहुँदा वास्तविक उत्पादन परिमाण र भूमीसुधार कार्यालय पर्साको न्यूनतम कुतवालीको मूल्यका आधारमा पूरै रकम रु.१९,४०,०००।- पुनरावेदकको आयस्रोत कायम गरिपाउँ । त्यस्तै २०३३ देखि ४५ सम्मको अवधिमा पैतृक सम्पत्ति कृषि आयबाट प्राप्त उक्त रकममध्येबाट रु.१,०९,०००।- मा तत्तत् मितिमा खरीद भएको पर्सा श्रीपुर ८ को कि.नं. ४९९, पर्सा श्रीर्सिया १ को कि.नं. ४९२ र ३९९ को जग्गालाई समेत वैध आयमा समावेश गरिपाउँ ।

बण्डापत्रबाट प्राप्त नगद रु.११ लाखको सन्दर्भमा :-

मिति २०४६।४।१९ मा बण्डापत्र पारीत हुनु ५ दिनअघि २०४६।४।१४ मा चल सम्पत्तिको घरसारमा बण्डा गर्दा नगद रु.११ लाख मेरो भागमा परेको घरायसी बण्डापत्रबाट स्पष्ट छ । सो तथ्यलाई अशियारमध्येका रामचन्द्र चतुर्वेदी समेतका साक्षीले बकपत्रद्वारा पुष्टि गरिदिएका छन । चल सम्पत्ति बण्डा गर्दा लिखत पारीत गर्नुपर्ने वाध्यता नभएको र घरसारमै तिजोरीमा राखेको रकम बैकमा नराखेको आधारमा विशेष अदालतले मान्यता नदिएको नमिलेको हुँदा उक्त रु.११ लाखलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरिपाउँ ।

घर भाडा सम्बन्धमा :-

प्र.आशाको नाउँको चावहिलको घर र रितेशको श्रीपुरको घर व्यक्ति र संस्थालाई भाडामा दिएबापत रु.१०,७४,३७०।- प्राप्त भएकोमा विशेष अदालतले रु.७,२४,०८०।-मात्र स्रोत खुलेको आय कायम गरी बहिनी फाउण्डेशन र उप्रेती केमिकल संस्था भएको हुँदा संस्थासँग घर भाडा लिँदादिँदा करार गरेको नदेखिएको भनी रु.३,५०,२५०।- लाई मान्यता दिएको छैन । उक्त संस्थाहरूसँग करार गरेको तर ९ वर्षपछि उक्त कागजात फेला नपरेकोले कर कार्यालय र सम्बन्धित संस्था बुझिपाउँ भनी जिकीर लिएकोमा बुझ्दै नबुझी उक्त रकमलाई घरभाडामा कायम नगरेको हुँदा उक्त रु.३,५०,२५०।- लाई घरभाडाको वैध आयस्रोतमा समावेश गरिपाउँ ।

मामा अम्बिका तिवारीबाट सहयोगस्वरूप प्राप्त रकमको सन्दर्भमा :-

भारत विहार बस्ने मामा अम्बिका तिवारीसँग म र मेरो श्रीमतीको विशेष आदरभाव रहेकाले सेवा गरेबापत २०४६ सालमा शपथपत्रमार्फत् भा.रु.९,००,०००। (ने.रु.१३ लाख) पाएकोमा २०४७ सालदेखि नै सो रकम २५ प्रतिशत व्याजमा गाउँघरमा लगानी गरी बढेबढाएको रु.३१,०९,७५७।- लाई मान्यता नदिएकोले मान्यता दिलाइ पाउँ ।

काकी राजपतीदेवीबाट प्राप्त रकमको सन्दर्भमा :-

मिति २०४९।४।१० को सर्तनामाको लिखितबाट काकी राजपतीको स्याहार सुसार, पालन पोषण, तिर्थ ब्रत गराउने शर्तमा मैले काकीबाट रु.१५ लाख घरसारमा प्राप्त गरी सो रकमलाई गाउँघरमा २५ प्रतिशतका दरले लगानी गरी बढेबढाएको समेत गरी रु.३५,१७,९६८।- आर्जन गरेको कुरा उक्त लिखत र मेरो साक्षीहरूको बकपत्रबाट पुष्टि भएकोमा विशेष अदालतले आय नमानेकोले प्रतिवादीको आयमा समावेश गरिपाउँ ।

चन्द्रावतीदेवीबाट बच्चाहरूको उच्च शिक्षाको लागि सहयोगस्वरूप प्राप्त रकमको सन्दर्भमा :-

मेरी सासू चन्द्रावतीदेवीबाट आफना नाति नातिनीहरूको (पुनरावेदकको छोरा छोरी) उच्च शिक्षाको लागि पटक-पटक गरी २०५६ मंसिरदेखि २०५७ भदौसम्म भा.रु.७,५०,०००।- को ने.रु.१२ लाख आफ्नी छोरी प्र.आशालाई मिति २०००।८।७ को शपथपत्रमार्फत् दिएकोमा सो शपथपत्र पेश गरिएको र उक्त कुरा प्र.आशाका साक्षीले अदालतमा बकपत्र गरी पुष्टि गरिदिएको तथ्य र प्रमाणलाई वादीले ठोस खण्डन समेत गर्न नसकेको अवस्थामा उक्त रकमलाई पुनरावेदकको आयमा जोडनु पर्नेमा नजोडी भएको फैसला प्रत्यक्ष त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त रु.१२ लाखलाई स्रोत खुलेको वैध सम्पत्तिमा समावेश गरिपाउँ ।

अभयकुमार सर्राफबाट लिएको ऋणको सम्बन्धमा :-

अभयकुमार सर्राफबाट मिति २०५७१११४ मा तमसुक गरी लिएको ऋण रु.११ लाख ५० हजार मध्ये १० लाखबाट नेपाल मेडिकल कलेज काठमाडौंको शेयर खरीद गरेको तथ्य २०५७१२११ को रसिदबाट देखिन्छ। त्यसलाई स्वयम् अभयकुमारको अदालतको बकपत्रले पुष्टि गरेको छ। यसरी सो ऋणमध्ये रु.१० लाखको नेपाल मेडिकल कलेजको शेयर खरीद गरेको तथ्यलाई विशेष अदालतले मान्यता नदिएको हुँदा ऋण लिएको जम्मा रकम रु.११ लाख ५० हजारलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरिपाउँ ।

बैंक ब्याजबाट प्राप्त आयको सन्दर्भमा :-

२०३३ सालदेखि २०५९ साल असोज मसान्तसम्मको अवधिमा म पुनरावेदक समेतको विभिन्न बैंक आयस्रोत दाइजो (तिलक), तलबभत्ता, दानदक्षिणा, दाइजो पेवा, अंशबण्डाबाट प्राप्त नगद, कृषिजन्य आय, घर भाडा, जग्गा भाडा, कमला कार्पेटबाट प्राप्त रकम, फलफूल बिक्री, बगैँचाको रुख बिक्री, माछा पालन, जग्गा बिक्री, सासू चन्द्रावतीबाट बच्चाको उच्च शिक्षाको लागि प्राप्त रकम, रितेशले वैङ्गलोरमा नोकरी गरी प्राप्त गरेको रकम आदिबाट आएको बैंक आयस्रोतलाई म पुनरावेदक, श्रीमती आशा र छोराछोरीको नाममा विभिन्न बैंकमा रहेको बचत तथा मुद्दती खातामा गरेको लगानी समेतबाट प्राप्त कुल ब्याज रु.४५,६९,७९३।- मध्ये रु.२६,५२,६८१।०७ रकम ब्याजबापत प्राप्त गरेको विभिन्न बैंकहरूको स्टेटमेन्टले नै पुष्टि गरेको छ। २०३३ देखि २०४७ सम्म विभिन्न आयस्रोतबाट बढेबढाएको आम्दानीलाई बैंकमा लगानी गरी रु.१९,१७,११२।- ब्याज प्राप्त भएको प्रष्ट छ। निकै पुरानो अवधिको भएकाले बैंक स्टेटमेन्ट उपलब्ध हुन नसकेकोले मिसिल सामेल नगद प्रवाह विवरण अनुसूची १८ लाई प्रमाण लगाई पाउँ ।

प्रतिवादी आशा चतुर्वेदीको टिकाटालो दान दक्षिणाको सन्दर्भमा :-

पुनरावेदककी पत्नी प्र.आशा चतुर्वेदीले माइतीतर्फबाट बाल्यकालदेखि पाएको स्त्री धन, दान दक्षिणा, बक्सिस समेत भा.रु.१,१५,०००।- को हुने रु.१,५९,८५०।- र हाम्रो विवाहपश्चात् माइतीतर्फका आफन्त र पतिघरतर्फका नातेदारहरूबाट पाएको बक्सिस रु.४३,०००।- समेत जम्मा रु.२,०२,८५०।- लाई २०३३ सालदेखि नै २५ प्रतिशत ब्याजदरमा गाउँघरमा लगानी गरी बढेबढाएको र सालबसाली पाएको दान दक्षिणा रकम समेत गरी रु.२२,१९,१५६।- निज आशा चतुर्वेदीको बैंक निजी आम्दानी भएकोमा विशेष अदालतले मान्यता नदई विना आधार दान दक्षिणा रकम रु.१,५०,०००।-हुन सक्ने अनुमान गरेको छ। २०३२ सालमा विवाहको बेलामा दाइजोमा पाएको र २०५२ सालमा माता यशोदादेवीले दिनुभएको

गरगहनालाई हालको मूल्याङ्कन गरी हुन आएको रु.३,२३,८५९।३१ लाई उक्त दान दक्षिणाबाट खरीद गरेको भनी फैसला गरेको मिलेको छैन। यसबाट अमान्य गरिएको रु.२०,६९,१५६।-लाई समेत बैंक आयस्रोतमा समावेश गरिपाउँ ।

जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त आयको सन्दर्भमा:-

प्र.आशा चतुर्वेदीले नेपालगञ्ज ८ को कि.नं. ३३७, ३३९, श्रीपुर ८ को कि.नं.४९१, ५१४ र ५१५ का जग्गा बिक्री गरी रु.३,२८,५००।- प्राप्त गरेकोमा विशेष अदालतले नेपालगञ्जको जग्गा बिक्री गरेको तथ्यलाई मात्र मान्यता दिई श्रीपुरको जग्गा २०४१ सालभन्दापछि खरीद गरेको हुँदा स्रोत नै पुष्टि नभएको भनी रु.१,४२,५००।-लाई बैंक आयमा लिएको छैन। विवाहमा आएको दाइजो रकममध्ये बाँकी रहेको रु.१,७३,७५०।- बाट नेपालगञ्ज, चावहिल, भैरहवाको जग्गा खरीद भएको र बाँकी दाइजो पेवाको रकममध्येबाट श्रीपुर ८ को कि.नं.५१४,५१५ तथा बैंक कृषि आयमध्येबाट ४९१, को जग्गा खरीद गरेको हो। ती जग्गाको राजीनामा लिखतमा नै जग्गा खरीदको स्रोत दाइजो पेवा भएको स्पष्ट उल्लेख भएको छ। बैंक स्रोत प्रयोग भइ खरीद भएका उक्त जग्गाहरूको बिक्रीबाट प्राप्त रकम रु.१,४२,५००।- र नेपालगञ्जको जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त रु.१,८६,०००।- मध्ये रु.१,६८,०००।- मात्र लिएबाट छूट हुन गएको रु.१८,०००।- समेत रु.१,६०,५००।- लाई बैंक आयस्रोतमा समावेश गरिपाउँ ।

प्र. अदिती चतुर्वेदीको टिकाटालो, दान दक्षिणाको सन्दर्भमा :-

प्र अदिती चतुर्वेदीले एभरेष्ट बैंक न्यूरोड शाखामा रहेको ब्यालेन्स रु.१०,२३,०२३।- बाल्यकालदेखि नै परिवारका मान्यजनहरूबाट दानदक्षिणा समेतबाट पाएको र सोबाट बढेबढाएको रकम जम्मा गरेको हो भनी बयान गरेकी छन्। मिसिल संलग्न बैंक स्टेटमेन्टअनुसार रकम भिक्ने र राख्ने शैली स्वाभाविक रहेकोमा साँवा रु.१० लाखलाई मान्यता नदई सो रकमबाट प्राप्त ब्याज रु.२३,०३०।४८ लाई मात्र विना आधार मान्यता दिएको हुँदा साँवा ब्याज समेतको जम्मा रु.१०,२३,०३०।४८ लाई नै स्रोत खुलेको बैंक सम्पत्तिमा समावेश गरिपाउँ ।

बकसपत्रबाट प्राप्त सम्पत्तिको सन्दर्भमा :-

स्वयम् वादी पक्षले नै मिति २०६०।६।७ मा भूमिसुधार तथा व्यवस्था विभागलाई पत्र लेखी सोधनी गरेकोमा उक्त विभागले मिति २०६०।६।९ मा “कारोवारको दृष्टिमा राजीनामाबाट पारीत भएको लिखतबाट प्राप्त सम्पत्ति कानूनतः खरीद गरेको र बकसद्वारा प्राप्त सम्पत्ति कानूनतः रिभाएबापत बकसस्वरूप प्राप्त हुने” भनी आधिकारिक रूपमा पत्र लेखी स्पष्ट गरेको छ। म पुनरावेदक, मेरी श्रीमती तथा छोरा छोरी समेतले सम्बन्धित दातालाई रिभगुण गरेबापत प्राप्त गरेको बकसपत्रको सम्पत्ति

अंशवण्डाको १८ नं ले समेत प्राप्त गर्नेको निजी आर्जनको वैध सम्पत्ति हुने प्रष्ट छ। बकसपत्रबाट प्राप्त उक्त सम्पत्तिलाई म पुनरावेदककै अवैध सम्पत्ति हो भनी अंशवण्डाको १८ नं., दान बकसको १ नं., स्त्री अंशधनको १ र ५ नं. समेतको विपरीत उक्त सम्पत्तिलाई खरीदविक्री भन्ने संज्ञा दिई विशेष अदालतले गरेको फैसला नैकाय २०५९, अङ्क ५, ६ पृष्ठ २५४ समेतमा प्रतिपादित नाजिरहरू समेतको प्रतिकूल हुँदा बदरभागी छ। त्यस्तै रितेशले रिभगुणवापत प्रशान्त सम्शेरबाट पर्सा, श्रीपुर ६ को कि.नं. ८१४ र ८१७ को ०-११-० विगाहा घरजग्गा बकस पाएको भनी लिखत नै प्रमाणको रूपमा पेश गर्दा पनि खरीदको संज्ञा दिइएको छ। निजले आफ्नो व्यक्तिगत हैसियतबाट अंशवण्डाको १८ नं. बमोजिम आर्जित गरेको सम्पत्तिलाई खरीद गरेको भनी वैध स्रोतबाट रु.८,०६,९३४।- घटाइएको समेत त्रुटिपूर्ण छ।

प्र.आशा चतुर्वेदीका नाउँको चावहिलको घरको मूल्याङ्कन सन्दर्भमा :-

काठमाडौं, चावहिल ७ को श्रीमती आशाको नामको जग्गामा २०४१।४२ सालमा घर बनाउँदा रु.५,५०,०००।- लागेको र २०५७ सालमा मर्मत गर्दा रु.४ लाख लागेकोमा दुवै जोडी रु.९,५०,०००।- कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला मिलेको छैन। किनभने १६ वर्षपछि मर्मत सुधार गर्नुपर्ने स्वाभाविकता देखिएको हुँदा मर्मत सुधारको खर्च समेत लागत मूल्यमा समावेश गर्न मिल्दैन।

प्र. अभिषेकका नामको भारतीय बैंकमा रहेको खाताका सन्दर्भमा :-

AIIMS NEW DELHI मा M.B.B.S.मा अध्ययनरत छोरा अभिषेकको नामको खाता नं.०११९०/०४५८९५ मा रहेको रकम क्रमशः खर्च हुँदै २२ नोभेम्बर २००२ मा खाता बन्द भै मौज्जात शून्य रहेको छ। प्र. अभिषेककै बयानबाट मिति २०५४।७।५ देखि २०५९।८।६ सम्म विभिन्न मितिमा भा.रु.२८,०५,९३४।९९ ड्राफ्ट र नगदमार्फत् अध्ययन, निर्वाह र उपचारका लागि पठाएको भन्ने देखिन्छ। सो रकमको स्रोतका हकमा मामा अम्बिका तिवारीबाट २०४७ सालमा प्राप्त भा.रु.९ लाखलाई गाँउघरमा लगानी गरी बढेबढाएको रकममध्येबाट रु.३१ लाख र अन्य आयबाट बाँकी १ लाख समेत ३२ लाखको हुने भा.रु.२० लाख एस.वि.आई.बैंक काठमाडौंबाट ड्राफ्ट मार्फत् पठाएको र बाँकी भा.रु.८,०५,९३४।९२ विभिन्न मितिमा विभिन्न वैधानिक स्रोतबाट आएको रकम ड्राफ्ट र नगद गरी पठाइएको थियो। सोही रकममध्येको भा.रु.२० लाखबाट भा.रु.५ लाख दरका चारवटा मुद्दी खातामा राखिएको र सोबाट ब्याजवापत प्राप्त भा.रु.१२,८३,९१७।८९ समेत जोड्दा जम्मा भा.रु.४०,८९,८५२।- भएको हो। मूलधन भा.रु.२८,०५,९३४।९९ भित्रै छोरा अभिषेक र छोरी अदितीको पढाई खर्च परिसकेकोमा आयोगले अदितीको पढाई खर्च भा.रु.४,३९,०००।- र अभिषेकको

पढाई खर्च भा.रु.१,८०,०००।- समेत जम्मा भा.रु.६,१९,०००।- को दावी त्रुटिपूर्ण ढंगबाट दोहोरो रूपमा गरेको स्पष्ट छ। विशेष अदालतले पनि भा.रु.६,१९,०००।- को हुने रु.९,९०,४००।- गाभी छोरा छोरीको पढाई खर्च शीर्षकमा रु.२६,९४,२४०।- कायम गरेको छ। रितेशको पारिश्रमिकको भा.रु.१ लाख, आशाको नाउँको हिमालयन बैंक वीरगञ्जमा नगद राखिएकोमा भारतमा पाएको पारिश्रमिक भारतकै बैंकमा राखिएको भनी फैसला गर्न मिल्ने होइन। नेपालको कानूनबमोजिम एस. वि.आई. बैंकमार्फत् ड्राफ्टबाट पठाएको रकम खर्च भै खातामा मौज्जात नील भैसकेपछि पनि अस्तित्वमा नभएको विगोलाई दावी लिएको स्वतः गैरकानूनी छ। आरोप पत्रको तालिका नं. ४ मा बैंकमा रहेको ब्यालेन्सलाई मात्र विगो दावी गरी कारोवारको रकमलाई दावी गरिएको छैन भने तालिका ५ मा भारतको बैंकमा राखेको रकमलाई पनि कारोवारको रकममा दावी गरिएकोमा विशेष अदालतले त्यही दोहोरो मापदण्डलाई अंगीकार गरी अस्तित्वमा नरहेको रकमलाई लुकाई छिपाई राखेको भनी जरीवाना एवं ब्याज समेतको विगो भराउने गरी गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदरभागी छ।

प्र.आशा र अभिषेकका नामको यू.वि.आई. मा रहेको खाताको सन्दर्भमा :-

United Bank of India मा प्र. आशा र प्र. अभिषेकका नामको खाताहरूमा जम्मा भएको भा.रु.२९,६३,५००।- को हुने ने.रु.४७,४१,६००।- का बारेमा मलाई कुनै जानकारी नै छैन। सासू चन्द्रावतीदेवीले शपथपत्रमार्फत् २००२।४।६ मा रु.३० लाख भा.रु.छोरी आशालाई दिएको कुरा स्वीकार भएको छ। उक्त रकम नै बैंकमा राखेको र पछि सो सम्पूर्ण रकम पिताको औषधि उपचार समेतको लागि आमाको इच्छानुसार दिई हाल मौज्जात नै नरहेको प्रतिवादीहरूको अदालतको बयान र साक्षीहरूको बकपत्र समेतबाट पुष्टि भैरहेकोमा पनि विशेष अदालतले अस्तित्वमा नरहेको रु.४७,४१,६००।- को थप विगो भराउने र जरीवाना गर्ने समेत गरेको फैसला गैरकानूनी एवं अन्यायपूर्ण हुँदा बदर गरिपाऊँ।

लकरबाट बरामद गर गहनाको सन्दर्भमा :-

विवाहको बेला दाइजोमा तिलक पाएको भा.रु.२,२५,०००।- मध्ये खर्च भई बाँकी भा.रु.१,२५,०००।- को हुने रु.१,७३,७५०।- लाई विशेष अदालतले स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरेको छ। तर सोही लिखतमा उल्लिखित विवाहमा पाएको गरगहनालाई मान्यता दिएको छैन। सम्पत्ति जाँचबुझ आयोगमा मैले २०५९।१।२६ मा पेस गरेको सम्पत्ति विवरणमा विवाहमा भा.रु.२,२५,०००।-, सुन ३७ तोला, चाँदी ३५ तोला र ५२ सालमा आमाले दिनुभएको १७ तोला सुन समेत उल्लेख गरेको हुँदा उक्त गरगहनाहरू मेरो कुनैपनि आयबाट

खरीद गरेको नहुँदा अनुमानको आधारमा टिकाटालोको रकम रु.१,५०,०००।- बाट खरीद गरिएको हो भनी विशेष अदालतबाट भएको फैसला विद्यमान सबूद प्रमाणको रोहमा बदरभागी छ।

बैंक खातातर्फ :-

मेरो एस.वि.आई. बैंक दरवारमार्गमा रहेको बचत खातामा कृषि आय, तलबभत्ता आदिको रकमबाट रु.१,१०,०००।- र भारतीय जीवन बीमाबाट प्राप्त भा.रु.२० हजारको हुने रु.३२,०००।- समेत जम्मा भएकोमा तलबभत्ता, कृषि आय, बीमाको स्रोतलाई अदालतले मान्यता दिएपनि सोही बैंध स्रोतको रकममध्येको रु.५७,६६९।६५ लाई बैंधता नदिएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। त्यस्तै पुनरावेदकको नामको नेपाल बैंक लि. धर्मपथको बचत खाता नं ६५८१८ मा कमला कार्पेटको मुनाफा, कृषि आय, घरजग्गा भाडा, गाउँ घरमा लगानी गरेको रकमबाट प्राप्त भएको ब्याज, बैंकको ब्याज र अन्य बैंकहरूबाट भिक्रिएको रकम समेत जम्मा भएको भनी बयान गरेकोमा उल्लिखित स्रोतलाई विशेष अदालतले मान्यता दिए पनि सोही स्रोतबाट जम्मा भएको रकममध्येको ब्यालेन्स रु.३२,१२७।३४ लाई बैंधता नदिएको हुँदा एस.वि.आई. बैंकको मौज्दात समेत जम्मा रु.८९,७८८।९९ ब्यालेन्स रकमलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरिपाउँ ।

प्र.आशा चतुर्वेदीका नामको ने.बै.लि. धर्मपथको खातामा कृषि आय, कमला कार्पेटको मुनाफा, अंशबण्डा हुँदा पाएको रकम, गाउँघरमा लगानी गरेको रकमबाट प्राप्त रकम, घरभाडा, रुख, माछा, फलफूल बिक्री आदिबाट प्राप्त रकम जम्मा गरेकोमा ब्यालेन्स रहेको रकम रु.६८,०७६।४० मध्ये रु.३९,२४१।२६ लाई मात्र मान्यता दिएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। आशाकै नामको हिमालयन बैंक वीरगञ्जमा अन्य बैंकबाट भिक्रिएको रु.३५,०००। मध्येबाट खाता खोलिएको हो। सेन्टजेभियर्स स्कूलले पटक-पटक दिएको भाडा समेतको रकम सोही खातामा जम्मा भई रु.७४,९६९।३६ भएको भन्ने बैंक स्टेटमेण्ट समेतबाट प्रमाणित छ। त्यस्तो वैधानिक स्रोतबाट जम्मा भएको रकमबाट ब्यालेन्स रहेको ७४,९०८।२४ लाई अवैध मानिएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ।

प्र अभिषेक चतुर्वेदीका नामको कृषि विकास बैंक चावहिलको खातामा कमला कार्पेटको मुनाफा, हजुरआमा चन्द्रावतीले उच्च शिक्षाको लागि दिएको रकमबाट जम्मा भएको रकममध्ये ब्यालेन्स रु.५०,९०८।२४ लाई प्रस्तुत प्रमाणका विपरीत अदालतले अवैध मानेको छ। तर कमला कार्पेटको मुनाफा समेतको स्रोतलाई स्वीकार गरी सोही स्रोतबाट प्राप्त उक्त रकमलाई मान्यता नदिएको हुँदा उक्त रु.५०,९०८।२४ लाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरिपाउँ ।

शेयर तथा जग्गा खरीदको सन्दर्भमा :-

प्रतिवादी अभिषेक चतुर्वेदीका नाउँको ओम हस्पिटल एण्ड रिसर्च सेन्टरको शेयर रु.३० लाख मा खरीद भएको हो। त्यसको स्रोत आशा चतुर्वेदीका नामको हिमालयन बैंक वीरगञ्जको खातामा रहेको रु.६८,५०,०००।- मध्येको हो। बैंध स्रोतबाट खरीद गरेको ओम अस्पिटलको ३० लाखको शेयर र कि.नं. २१३, ४४२, ४४६ र ६२८ का जग्गाहरूलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरिपाउँ। मेरा नाउँको नेपाल मेडिकल कलेजको रु.३० लाखको शेयर खरीदको स्रोतमा तलबभत्ता, कृषि आय, घरभाडा, जग्गा भाडा, माछा पालन, आँपको रुख बिक्री, विभिन्न बैंकबाट भिक्रिएको रकम र अभयकुमार सराफबाट लिएको ऋणमध्येबाट खरीद गरेकोमा ३ लाख बराबरको ३ हजार शेयरलाई विना आधार बैंध मानी सोही स्रोतबाट खरीद भएको बाँकी शेयर अवैध ठहर गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा ३० लाख बराबरको ३० हजार शेयरलाई नै स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरिपाउँ ।

त्यस्तै मेरा नामको शिखर पेन्ट्सको रु.५ लाखको सम्पूर्ण शेयरलाई विशेष अदालतले बैंध मानी स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरेकोबाट बयानमा उल्लिखित उक्त शेयर खरीदको स्रोतले समेत बैंधता पाएको स्पष्ट छ। बयानमा उक्त शेयरको स्रोतमा आशादेवीको कृषि विकास बैंक न्यूरोडको १०२९२२ नं.को खाताको रकम, श्रीपुरको घरजग्गा, कि.नं. ८१४ र ८१७ मा रहेका रुख बिक्रीबाट आएको स्रोत समेत बैंध रहेको पुष्टि स्वयं अदालतले गरेर पनि सोही खाताको रकम र श्रीपुरको घरजग्गा र रुख बिक्रीको आयलाई मान्यता नदिएको फैसला त्रुटिपूर्ण एवं विरोधाभासपूर्ण छ।

छोराछोरीको पढाई खर्चको सन्दर्भमा :-

प्र.अभिषेक र प्र. अदितीको अध्ययन खर्च क्रमश २,८८,०००।- र रु.७,०२,४००।- गरी जम्मा रु.९,९०,४००।- , छोरा प्र.अभिषेकको नामको एस.वि.आइ.बैंक दिल्लीमा रहेको खाताको भा.रु.२८,०५,९३४।१९ रकमभित्रबाट नै व्यहोरिएकोले आरोप पत्रको तालिका नं. १० मा उल्लिखित अभिषेक र अदितीको पढाई खर्चसमेत रु.९,९०,४००।- दोहोरो पारी दावी गरेको स्पष्ट हुँदा दोहोरोरूपमा दावी लिएको रु.९,९०,४००।- कुल अध्ययन खर्चको रु.२६,१०,९५०।०८ बाट घटाई हुने रु.१६,२०,५५०।०८ मात्र छोराछोरीको पढाइमा खर्चको रूपमा लिनुपर्ने निर्विवाद छ।

जग्गा भाडाको आयको सन्दर्भमा :-

पुनरावेदकले बैंध स्रोतबाट खरीद गरेका र बकस पाएका जग्गाहरू समेत भाडामा दिई मिसिल सामेल अनुसूची ४ बमोजिम रु.७,२९,६००।- बहाल प्राप्त गरेकोमा नेपालगञ्जको कि.नं. ३३७ र ३३९ र भैरहवाको कि.नं. १६३६ को भाडामा

दिएको जग्गालाई विशेष अदालतले वैध माने तापनि भाडामा दिएको सम्भौताहरूलाई मान्यता नदिई सो जग्गाहरूको क्रमशः रु.८,६९४।- र रु.१८,९४८।६० कृषि आयस्तासम्म कायम गरेको छ। करार ऐनअन्तर्गत भएको लिखतलाई मान्यता नदिई जग्गाभाडा कायम नगरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त जग्गाको पूरै भाडा रु.७,२९,६००।- लाई वैध आयस्रोतमा गणना गरिपाउँ ।

VDIS सम्बन्धमा :-

आर्थिक ऐन, २०५८ को दफा ४२ (१) (२) (३) बमोजिम प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो करयोग्य सम्पत्तिको मूल्याङ्कन एवं स्वयं कर घोषणा (VDIS) गरी सोको १० प्रतिशतले हुने रकम कर तिरेमा त्यस्तो घोषित सम्पत्तिको स्रोत कुनैपनि प्रयोजनका लागि छानवीन गरिने छैन भनी दिएको कबूलबमोजिम प्र. आशा चतुर्वेदीले कमला कार्पेट समेतबाट आर्जित सम्पत्तिलाई घोषणा गरी रु.१२ लाख कर तिरेको (रसिद मिसिल संलग्न छ) बाट जम्मा सम्पत्ति मध्ये रु.१ करोड २० लाखको सम्पत्तिको स्रोत खोज्न उक्त दफा ४२(३) को कानूनी व्यवस्थाले निषेध गरेकोमा वादी तथा शुरु अदालतले यसलाई मान्यता नदिई गरेको फैसला सरासर गैरकानूनी भई बदरभागी हुँदा कुल सम्पत्तिमध्ये रु.१ करोड २० लाख बाहेक गरी बाँकी सम्पत्तिको हकमा मात्र प्रस्तुत जिकीर तथा प्रमाण बमोजिम मूल्याङ्कन गरिपाउँ ।

अन्य विविध जिकीरका सन्दर्भमा :-

विशेष अदालतले आफैले वैध मानेका आयस्रोतहरू दाइजो (तिलक), तलबभत्ता, कृषि, कमला कार्पेट, घरभाडा आदिबाट प्राप्त आर्जनमध्येबाट निश्चित मितिमा निश्चित स्रोतबाट खरीद भएको अचल सम्पत्तिलाई मान्यता नदिई मिति २०५३।४।१ भन्दा पछिबाट खर्च भएका नेपाल मेडिकल कलेजको रु.३ लाखको शेयर, छोराछोरीको पढाई खर्च रु.२६,९४,२४०।- , शिखर पेन्ट्सको रु.५ लाखको शेयर, रु.३,४५,०००।- को सेकेन्ड हेण्ड मारुती कार, घरबाट बरामद भएको रु.१,१३,०००।- लकरबाट बरामद सुनका गहना, (२०३२ सालमा विवाहमा पाएको र आमाले दिएको) हालको मूल्य ३,२३,८५९।२९ समेत गरी जम्मा रु.४२,७६,०९९।२९ सम्पत्तिलाई तजविजी तथा मनोगत एवं आधारहित तरिकाबाट वैध मान्यता दिएको छ। २०३२ देखि ०५९ सालसम्म वैध आयबाट प्राप्त चल सम्पत्तिबाट सोही अवधिमा जोड्दै आएको अचल सम्पत्तिलाई मान्यता नदिई अमुक चल सम्पत्ति वैध र अमुक अचल सम्पत्ति अवैध भनी भएको फैसला बदर गरिपाउँ ।

२०३२ सालदेखिको वैध आय २०५९ सालसम्म २०३२ सालकै मूल्यमा रहिरहने नहुँदा अचल सम्पत्तिमा लगानी भएको बाहेकको अन्य चल सम्पत्ति गाउँघर तथा विभिन्न बैंकहरूमा लगानी गरी बढेबढाएको व्याजलाई मान्यता दिएको छैन । के

कुन सम्पत्ति स्रोत खुलेको र के कुन सम्पत्ति स्रोत नखुलेको भनी स्पष्ट रूपमा दावी नलिएकोमा अदालत आफैले वादीको स्थान ग्रहण गरी गरेको फैसला नेकाप २०४२, पृष्ठ ४१८, नि.नं. २३५० मा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल छ। यसरी शंकाकै भरमा हचुवा मूल्याङ्कनका आधारमा अवैध सम्पत्ति कायम गरी कसूरदार ठहर्‍याएको फैसला कानूनी र न्यायिक सिद्धान्तको ठाउँ प्रतिकूल भै बदरभागी छ।

अतः माथि लिइएको जिकीर र विवेचनाबमोजिम म प्रतिवादी समेतलाई विभिन्न स्रोतहरूबाट २०३२ साल मंसिरदेखि २०५९ कात्तिकसम्म जम्मा रु.३,३७,५८,१७७।८३ आय प्राप्त भएको र सम्पत्तिको स्रोत तथा सम्पत्तिको योगफलबीच स्पष्ट रूपमा तादम्यता रही आफूसँग रहेको सम्पत्तिको योगफलभन्दा आय बढी (सरप्लस) भएको कुरा संलग्न कागजातको आधारमा पुष्टि भैरहेको हुँदा न्यायिक मूल्याङ्कन गरी शुरु फैसला बदर गरिपाउँ ।

साथै स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्ति यकीन छुट्याउने निश्चित आधार, कानूनी वा न्यायिक मापदण्ड नभएको तथ्य स्वीकार गर्दै हचुवाको भरमा शुरु अदालतले मेरो र मेरा परिवारका सदस्य समेतको बयान, साक्षीहरूको बकपत्र र प्रमाणको रूपमा पेश गरिएका लिखत प्रमाणहरू तथा विभिन्न वैध स्रोतबाट खरीद गरिएका चल अचल सम्पत्तिको तथ्यगत सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी केवल अनुमानको भरमा केही चल अचल सम्पत्तिलाई वैध ठहर गरी बाँकी विभिन्न किसिमको चल अचल सम्पत्तिलाई अवैध गरिएकोले म पुनरावेदक समेतमाथि साह्रै अन्याय परेको कारण आफ्नो विविध वैध स्रोतबाट आर्जन गरेको सम्पत्ति विवरण माथि बिचार गरी वैयक्तिक सम्पत्तिको आय, आयस्रोत तथा कुल सम्पत्तिको हिसाव निर्धारणको मान्य एवं न्यायोचित मापदण्ड कायम गरी म पुनरावेदक एवं मेरा परिवारका सदस्यका नामको सम्पूर्ण चलअचल सम्पत्ति वैध ठहर्‍याई गैरकानूनी आरोपबाट पूर्ण सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी अभिषेक चतुर्वेदीको पुनरावेदन जिकीर :-

मिति २०५९।३।५ देखि लागू भएको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० को कानूनी व्यवस्था सो मितिअघि म समेतको निजी आर्जनको सम्पत्तिको हकमा अतित प्रभावी कानूनको रूपमा आकृष्ट हुन सक्दैन । सम्बन्धित दाताहरूलाई रिजगुण गरेबापत दान बकसको कानूनबमोजिम मेरो निजी हकको सम्पत्तिको रूपमा काठमाडौँ धापासी ८ (क) कि.नं. ८७०, ८७५, ८७३, ८६७, र चितवन, भरतपुर न.पा. वडा नं. ६ को कि.नं. ३६९ को जग्गा बकसपत्रबाट प्राप्त गरेकोमा बकसपत्रलाई खरीद विक्रीको संज्ञा दिन मिल्दैन । प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम पाएको बकसलाई खरीदको भन्ने कुनै प्रमाण पेश हुन सकेको छैन । बकस पाएको सम्पत्तिलाई खरीदको

भनी अनुमान गर्न कुन कानूनले मिल्ने हो विशेष अदालतको फैसलामा समेत नखुलाएको हुँदा उक्त फैसला बदरभागी छ । मैले बकस पाएको भरतपुरको कि.नं.३६९ को जग्गामा व्यापारिक प्रयोजन तथा व्यावसायिक तरकारी खेती समेत गर्न भाडामा दिएको र करारअनुसार प्राप्त रु.४३,२०० लाई मान्यता नदिएकोले उक्त रकम पूरै पुनरावेदकको आयमा गणना गरिपाउँ ।

मेरो नामको ओम हस्पिटल एण्ड रिसर्च सेन्टरको ३० लाखको शेयरको स्रोतको सम्बन्धमा आमा आशा चतुर्वेदीका नामको हिमालयन बैंक वीरगञ्जको खातामा रहेको रकम रु.६८,५०,००० मध्येबाट खरीद गरेको हो । सोको यथार्थ स्रोत सम्बन्धित बैंकको स्टेटमेन्ट समेतबाट पुष्टि भैरहेकोले उक्त रु.३० लाखको शेयरलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरिपाउँ ।

कृषि विकास बैंक चावहिलको मेरो नामको खातामा रहेको रकम आमा आशाले कमला कार्पेटको मुनाफामध्येबाट दिएको र हजुरआमा चन्द्रावतीले हामीहरूको उच्च शिक्षाको लागि दिनुभएको रकम समेत जम्मा भई ब्यालेन्स रहेको रकम भएकोले उक्त रु.५०,१०८।२४ लाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरिपाउँ ।

मेरा नाउँको एस.वि.आई. बैंक नयाँदिल्लीको खाताको रकम विभिन्न मितिमा पिता रामाज्ञाले ड्राफ्ट तथा नगद समेत गरी भा.रु.२८,०५,९३४।१९ पठाई दिनु भै जम्मा भएकोमा सोमध्ये २० लाख बाट भा.रु.५ लाखका दरले ४ वटा मुद्ती खाता खोलिएको र त्यसबाट प्राप्त ब्याज भा.रु.१२,८३,९१।७८१ समेत जोड्दा जम्मा भा.रु.४०,८९,८५२ मात्र पिताबाट पाएको पुष्टि हुन्छ । उक्त रकम खर्च भै मौज्जात शून्य भै खाता समेत बन्द भैसकेको छ । बन्द भैसकेको खाताको मौज्जात शून्य रही विगो नै अस्तित्वमा नरहेको स्थितिमा खाताको रकम लुकाई छिपाई राखेको भनी कारोवारलाई आधार लिई जरीवाना एवं ब्याज समेतको विगो भराउने गरी गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ ।

त्यस्तै मेरा नामको यू.वि.आइ. बैंकमा रहेको भा.रु.१४,६२,५००। को हुने रु.२३,४०,०००। का बारेमा मूल प्रतिवादी रामाज्ञालाई कुनै जानकारी छैन । उक्त रकम निजले नपठाएको र वादी स्वयंले पनि उक्त रकम नेपालबाट गएको भन्न सकेको छैन । उक्त रकम भारतकै मेरी हजुरआमा चन्द्रावतीले शपथपत्रमार्फत भा.रु.३० लाख माता आशालाई दिएकोमध्येबाट मलाई राख्न दिनुभएको हो । पछि सो रकम हजुरबुवाको उपचार समेतका लागि पटक-पटक फिकी खर्च भै खाता बन्द भैसकेको छ । मैले गरेको बयान र अन्य सबूदप्रमाण समेतबाट सो कुरा प्रमाणित भैरहेको अवस्थामा विशेष अदालतले आधाररहित ढंगबाट अस्तित्वमानै नरहेको कथित भा.रु.१४,६२,५००। को हुने रु.२३,४०,०००। को थप विगो

भराउने र जरीवाना समेत गरेको फैसला गैरकानूनी तथा अन्यायपूर्ण हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अभिषेक चतुर्वेदीको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी अदिती चतुर्वेदीको पुनरावेदन जिकीर :-

विशेष अदालतले सार्वजनिक पद धारण गर्ने मुख्य प्रतिवादीका हकमा आकृष्ट हुने "आर्जन भएको सम्पत्तिको वैध स्रोत प्रमाणित गर्न नसके अवैध आर्जन अनुमान गर्ने" प्रमाणको भारको सिद्धान्त निजका परिवारका सदस्यहरू म समेतउपर समान रूपमा अवलम्बन गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । म समेतका प्रतिवादीको हकभोग तथा नाउँमा रहेका अंशबण्डाको १८ नं. बमोजिम निजी सम्पत्तिको वैधता कानूनले स्वतः अनुमान गर्ने भएकोले ती सम्पत्ति मुख्य प्रतिवादीको आर्जनको भनी अकाट्य रूपमा वादीले पुष्टि गर्नुपर्नेमा नगरेको अवस्थामा पनि अवैध अनुमान गरी गरेको फैसला अंशबण्डाको १८ नं., स्त्री अंशधनको १५, दान बकसको १ नं. समेतको सम्पत्तिसम्बन्धी नेपाल कानून, स्थापित परम्परा, सिद्धान्त एवं मान्यता समेतको विपरीत छ । त्यस्तै मिति २०५९।३।३५ देखि लागू भएको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ सोभन्दाअघिको म समेतको निजी आर्जनको सम्पत्तिको हकमा अतीतप्रभावी कानूनको रूपमा आकृष्ट हुन सक्दैन ।

मैले पर्सा, नौतवना ६(क) कि. नं. १६१ को जग्गा सम्बन्धित दातालाई रिभ्रगुण गरेबापत बकसपत्र सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाबमोजिम मेरो निजी हकको रूपमा प्राप्त गरेकोमा विशेष अदालतले राजीनामा सरहको खरीदविक्री मानेको मिलेको छैन । दातालाई रिभ्रगुण गरेबापत पाएको बकसपत्रको जग्गालाई बिना आधार प्रमाण खरीदको भन्न कुन कानूनले मिल्ने हो फैसलामा उल्लेख गरिएको छैन । साथै फौजदारी कसूरमा अदालतलाई प्रमाण र सजायको कानून सिर्जना गर्ने अधिकार समेत हुँदैन ।

जग्गा भाडाको सम्बन्धमा मेरा नामको कानूनबमोजिम बकसपत्रबाट प्राप्त पर्सा बहुअरीको कि.नं १६१ को जग्गा प्रतिमहिना रु.५०० का दरले ६ वर्षको हुने रु.३६,०००। मा भाडा लगाई प्राप्त गरेको रकम समेत उल्लेख भएको करारनामा समेतलाई विशेष अदालतले मान्यता नदिई सो जग्गाको आफूखुशी आयस्ता कायम गरेको त्रुटिपूर्ण हुँदा जग्गा भाडावापतको पूरै आय रु.३६,०००। पुनरावेदकको आयस्रोतमा गणना गरिपाउँ ।

मेरा नामको एभरेष्ट बैंकमा रहेको खाताको ब्याज समेत जम्मा रु.१०,२३,०२३-नितान्त दानदक्षिणबाट प्राप्त वैध आर्जनको रकम हो भनी बयानमा स्पष्ट जिकीर लिएकी छु । वात्यकालदेखि नै घर मावली समेतका मान्यजनहरूबाट विभिन्न अवसरमा प्राप्त दानदक्षिणा, टिकाटालो उपहार समेतको रकम, मातापिताले लगानी गरिदिनु भई बढेबढाएको रकम एभरेष्ट

बैंकमा जम्मा गरेको हो। उक्त बैंकमा विभिन्न मितिमा रकम जम्मा गरेको विवरण सो बैंकको स्टेटमेन्ट समेतबाट प्रमाणित भैरहेको छ। खातामा रकम जम्मा गर्ने र भिक्ने प्रक्रिया स्वाभाविक रहेको पुष्टि भएको अवस्थामा मनोगत ढंगबाट बचत खातामा प्राप्त ब्याजलाई मात्र वैध कायम गरेको न्यायसंगत छैन। तसर्थ, उक्त बैंकमा रहेको सम्पूर्ण साँवाव्याज समेतको रकम रु.१०,२३,०३०।४८ लाई वैध स्रोतको सम्पत्तिमा कायम गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत प्रतिवादी अदिती चतुर्वेदीको पुनरावेदन पत्र।

यस अदालतबाट भएका आदेशहरू

यसमा प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान तहकीकातको क्रममा विदेशमा विदेशी मुद्रामा खाता रहेको भनी विदेशी विनिमय अपचलन मुद्दा पनि चलेको भन्ने देखियो। यसरी एक प्रकारले एउटै जरीयाबाट उठान भई लगाउ जस्तो देखिएको कारणले उक्त विदेशी विनिमय अपचलन मुद्दा समेत साथै राखी प्रस्तुत मुद्दा ५ वर्ष पुरानो भई फौजदारी प्यानलमा परेकोले नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६७।२।९ मा भएको आदेश।

यसमा वादी पक्ष र प्रतिवादी पक्षबाट दोहोरो पुनरावेदन परेको देखिँदा प्रतिवादी पक्षको पुनरावेदन पत्रको प्रतिलिपिसहितको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिने र वादी पक्षको पुनरावेदन पत्रको जानकारी प्रतिवादी पक्षलाई गराई लगाउको संवत् २०६३ सालको रिट नं. ०८६६ र ०४०६ तथा संवत् २०६५ सालको फौ.पु.नं.५३७ को मुद्दा साथै राखी नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६७।१।१९ मा भएको आदेश।

नियमबमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुन आई मिति २०६८।१।२०, २०६८।२।१४, २०६८।२।२५, २०६८।३।७, २०६८।३।१५ र २०६८।३।२२ का दिनहरूमा सुनुवाई भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी र प्रत्यर्थी प्रतिवादी पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस जिकीरको सारसंक्षेप देहायबमोजिम रहेको छ :-

पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेल:

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग नियमावली, २०५९ को नियम २० मा आयोगले आवश्यकता अनुसार अनुसन्धान अधिकृत तोक्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ। प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीको सम्बन्धमा शुरुमा अनुसन्धान अधिकृत तोकिएका गणेशमान मानन्धर अनुसन्धान तहकीकातको कारवाही नसकिँदै उमेरको कारणबाट अवकाशमा परेकोले नियमको उक्त व्यवस्थाबमोजिम चेतनाथ घिमिरेलाई तोकिएँ निजले नै अभियोगपत्र दायर गरेको कामकारवाहीमा कुनै त्रुटि छैन।

पुनरावेदक प्रतिवादीले उठाएका कानूनी प्रश्नहरूका सम्बन्धमा ईश्वर पोखरेल, अधिवक्ता प्रकाशमणि शर्मा र चिरञ्जिवी वाग्लेको मुद्दामा सम्मानीत अदालतबाट व्याख्या भै एक निश्चित न्यायिक सिद्धान्त स्थापित भैसकेको हुँदा प्रस्तुत मुद्दाबाट थप व्याख्या र विश्लेषण गरिरहनु पर्ने अवस्था छैन।

साविकको आयकर ऐन, २०३१ र हालको आयकर ऐन, २०५८ मा आयको परिभाषा दिइएको छ। उक्त ऐनको दफा २ को खण्ड (ज) मा रोजगारी, व्यवसाय र लगानीबाट प्राप्त आयलाई आय मान्नुपर्ने भन्ने उल्लेख छ। प्रचलित कानूनमा दिइएको उक्त परिभाषाबमोजिम आय के हो भन्ने बारेमा अस्पष्टता हुनुपर्ने अवस्था छैन।

आशा चतुर्वेदीका नामको का.जि.चावहिलको कि.नं.५० को जग्गासम्मलाई आयस्रोत पुष्टि भएको सम्पत्ति मानी दावी नलिइएकोमा सो जग्गामा बनेको घरलाई समेत वैध स्रोतभित्रको ठहर्‍याएको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। त्यसैगरी वीरगञ्जको घर खरीदको स्रोत नै पुष्टि नभएको अवस्थामा उक्त दुवै घरको घरभाडालाई मान्यता दिन मिल्दैन।

प्रतिवादीहरूले बकसबाट पाएका जग्गाहरू करीव १७ लाख मूल्यका छन्। बकसपत्र दिने व्यक्तिहरू हकवाला हुनु भन्ने देखिएको छैन। यो यसरी निजहरूलाई रिभाएर उक्त सम्पत्ति बकस पाएको भनी प्रतिवादीको तर्फबाट विवेकसम्मत आधार पेश हुन सकेको छैन। यस्तो स्थितिमा भ्रष्टाचारबाट गरेको आर्जन लुकाउनलाई बकसपत्रका नामबाट सम्पत्ति खरीद भएको स्पष्ट छ।

प्रतिवादीले २०३२ सालदेखि २०५९ सालसम्म प्राप्त गरेको तलबभत्ताको रकमलाई विशेष अदालतले मान्यता दिएकै छ। केवल दैनिक भ्रमणभत्ताबाट प्राप्त भएको रकमबाट ७० प्रतिशतसम्म बचत हुन सक्ने भनी ३० प्रतिशत कट्टा गरिएको छ। दैनिक भ्रमणभत्ताको सम्पूर्ण रकम नै बचत हुन्छ भन्नु विवेकसम्मत हुँदैन। भ्रमणभत्ता बाहेक अन्य स्रोतबाट कट्टा गरेको भन्ने पुनरावेदन जिकीर नहुँदा सो सम्बन्धमा भएको विशेष अदालतको फैसला मनासिब छ।

कमला कार्पेट घरेलु उद्योगका रूपमा स्थापित उद्योग हो। २०४५ सालमा स्थापना भएको उक्त उद्योगमा गरिएको लगानीको स्रोत नै खुल्न सकेको छैन। त्यस्तै आयको अङ्कसम्म घोषणा गरिएको भए पनि के कसरी आय प्राप्त भएको भन्ने प्रमाण छैन। उद्योगको सञ्चालक शेयरहोल्डरले नियमित कार्य सञ्चालन गर्नका लागि पनि रकम बुझी लिने हुँदा त्यस्तो रकम मुनाफाबाटकै हो भनी यकीन गर्न मिल्दैन।

प्रतिवादी र निजको परिवारको श्रमले अंशबाट प्राप्त भएको जग्गामा खेती गरेको अवस्था छैन। जागिरको सन्दर्भमा बाहिर बसेर नियमित खेती किसानी गर्न सम्भव पनि हुँदैन। कृषि कार्यमा लगानी नहुने र सीधै आमदानीमात्र हुन्छ भन्ने

मिल्दैन । मोही लागेको जग्गामा जस्तै मल, वीउ र श्रमको आवश्यकता पर्ने हुँदा मोही लागेको जग्गाको दोब्बर कृषि आय कायम गरेको फैसला अन्यथा छैन । २०४६ सालभन्दा अघिको सगोलको कृषि आय प्रतिवादीलाई प्राप्त हुने अवस्था छैन । आमा र काकीको जग्गाको कृषि आयस्ता पनि प्रतिवादीलाई दिएको भन्ने जिकीर विश्वसनीय छैन । आँपको बगैँचा र रुख विक्रीको ठोस प्रमाण गुजार्न नसकेकोले त्यसलाई मान्यता दिन मिल्दैन । रुख विक्री गरिएको भन्ने कुरा प्रमाणित हुन प्रचलित वन ऐन र नियमबमोजिम स्वीकृति लिएको तथा छोडपूजी भएको हुनुपर्छ ।

साथमा छैन तर जीवनस्तर उच्च देखिन्छ भने त्यसैको लागि खर्च भएको मान्नु पर्दछ । जीवनस्तर बढाउन खर्च गरेको पनि स्रोतमा गणना गरिनु पर्दछ । आम्दानीको तुलनामा जीवनशैली उच्च भएको आधारमा अनुमानित कसूरमा मुद्दा चलाइने हुँदा आफ्नो सम्पत्तिका सम्बन्धमा प्रतिवादीले स्रोत पुष्टि गर्नु पर्दछ । स्रोत पुष्टि गर्न नसकेको अवस्थामा कसूर गरेको ठहरिन्छ । स्वेतगिरी अपराधमा सजिलै प्रमाण उपलब्ध हुँदैन । प्रतिवादीले प्रमाण नष्ट गर्ने वा मिलाउने हरसम्भव प्रयास गरेको हुन सक्दछ । त्यसतर्फ पनि इजलासले ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ ।

भारतीय बैंकमा भा.रु.२० लाखभन्दा बढी रकम ड्राफ्ट मार्फत र ८ लाख नगद र अन्य व्यहोराबाट पठाएको कुरा प्रतिवादीले नै स्वीकार गरेका छन् । सो रकमको स्रोत पुष्टि गर्न सक्नु पर्दछ । त्यसैगरी ६५ लाखभन्दा बढीको शेयर खरीद भएको छ । त्यसको पनि स्रोत पुष्टि हुनु पर्दछ । भारतमा रहेको नातेदारले दिएको भनिएको रकमको कारोवार पनि देखिनु पर्दछ । त्यति ठूलो रकम बैंकिङ प्रणालीभन्दा बाहिरबाट नेपाल आएको मान्न सकिँदैन । त्यसैले कारोवारले पुष्टि नगरेको शपथपत्रलाई मान्यता दिन सकिँदैन ।

VDIS कर प्रयोजनका लागि हो । कर प्रयोजनका लागि स्रोत प्रमाणित गर्नु पर्दैन भन्ने मान्यता हो । तर अन्य अपराधजन्य कार्यका सम्बन्धमा पनि VDIS तिरेपछि उन्मुक्ति पाउँछ भन्ने होइन । यो विषय इश्वर पोखरेलगायतको मुद्दामा निरुपण भैसकेको हुँदा थप व्याख्या गर्नुपर्ने अवस्था छैन ।

राष्ट्रसेवक रहेका प्रतिवादीले जागिर अवाधमा प्राप्त गर्ने सीमित पारिश्रमिक र कृषि आयबाट करोडौं मूल्य बराबरका घर जग्गा जोड्न, शेयर खरीद गर्न, छोराछोरीलाई ठूलो रकम खर्च गरी पढाउने तथा स्वदेश तथा विदेशका बैंकमा अस्वभाविक रूपमा ठूलो रकम जम्मा गर्न सक्ने अवस्था नभएको र प्रतिवादीका साथमा रहेको उक्त चलअचल सम्पत्तिको स्रोत प्रतिवादीले पुष्टि गर्न नसकेको हुँदा निजलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गर्नुपर्नेमा विशेष अदालतबाट दावीभन्दा घटी सजाय गरेको नभिलेको हुँदा शुरु अभियोग दावी र

पुनरावेदन जिकरीबमोजिम कसूर र सजाय ठहर हुनु पर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । साथै विद्वान सहन्यायाधिवक्ताले लिखित बहसनोट समेत पेश गर्नु भएको रहेछ ।

पुनरावेदक प्रतिवादीहरूका तर्फबाट अधिवक्ता केशवप्रसाद भट्टराई

शुरुमा राप्ती पुलका सम्बन्धमा जानकारी लिन भनी बोलाई हिरासतमा राखी पटक-पटक म्याद थप गरिएकोमा पछिबाट अकूत सम्पत्ति आर्जन गरेको भन्ने सम्बन्धमा अनुसन्धान भयो । प्रतिवादीको बयान लिनै लगायतका सम्पूर्ण कार्य अनुसन्धान अधिकृत गणेशमान मानन्धरबाट भएकोमा पछि चेतनाथ घिमिरेबाट मुद्दा चलाउने कार्य गरियो । चेतनाथ घिमिरेलाई आयोगले अनुसन्धान अधिकृत तोकेकै छैन । अनुसन्धान प्रक्रिया Fair नभएकोले मुद्दाको दायरी नै त्रुटिपूर्ण छ ।

साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ को निरन्तरता हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० हो भनी वर्तमान ऐन लागू हुनुभन्दा अघिको स्रोतका सम्बन्धमा मुद्दा चलाइएको छ । जुन तत्काल बहाल रहेको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४ समेतको संवैधानिक व्यवस्थाबाट मिल्दैन । साविक दफा ३ बमोजिम अभियोग दावी नै लिइएको छैन । हदम्यादको प्रश्न पनि उपस्थित भएको छ ।

आयोगले प्रतिवादीको वास्तविक सम्पत्तिभन्दा बढी मूल्याङ्कन गरी अभियोग दावी लिएको छ । अभियोग दावीमा आयस्रोत पुष्टि भएको भनी मानिएको अङ्कलाई समेत अदालतले घटाएको छ । यसबाट अदालतले दावीभन्दा बाहिर गएर फैसला गरेको मान्नु पर्ने अवस्था छ ।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० बमोजिम साथमा रहेको सम्पत्तिको मात्र स्रोत खोजी गर्न मिल्छ । साथमा रहँदै नरहेको सम्पत्तिका सम्बन्धमा स्रोत माग्न मिल्दैन । अभियोग लगाउँदाका बखत भारतीय बैंकमा रकम मौज्जात नै छैन । मौज्जात नै नरहेको रकमलाई दावी गरी जफत गर्न र स्रोत खुलेको सम्पत्तिबाट विगो भराउन मिल्दैन । छोराछोरीलाई पढाउन रकम पठाएको कुरा प्रतिवादीले स्वीकार गरे पनि भारतमा खाता खोलिएको सम्बन्धमा निजलाई कुनै जानकारी छैन । सो कार्यमा निजको संलग्नता समेत छैन । एकातर्फ खाताको रकमलाई पनि जोडिएको छ भने अर्कातर्फ छोराछोरी पढाउन भएको खर्चलाई पनि जोडिएको छ । यसबाट दोहोरो पारी दावी लिएको प्रष्ट छ । प्रतिवादी आशाले माइतीले दिएको रकम यूनाइटेड बैंक अफ इण्डियाको बैंक खातामा जम्मा गरेको भन्ने बयान गरी सोको प्रमाणस्वरूप शपथपत्र समेतका प्रमाण पेश गरेको अवस्था छ । नेपालबाट उक्त खातामा रकम गएको प्रमाण वादी पक्षले दिन सकेको छैन ।

विशेष अदालतको फैसला सतही छ। फैसलाको पृष्ठ ५५ मा स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्ति छुट्याउने आधार वादी पक्षबाट पेश हुन नसकेको भनी न्यायिक विवेकका आधारमा छुट्याउनु पर्ने भनिएको छ। तर पृष्ठ ४९ मा नै सम्पत्तिको हैसियत सम्बन्धमा विश्लेषण गरिएको छ। तलवभत्ता, कमला कार्पेट, बाइजो, तिलक र टिकाटाला, घरभाडा तथा कृषि आय समेतलाई मान्यता दिइएको छ। तर सो आयबाट खरीद भएका सम्पत्तिलाई मानिएको छैन। सालबसाली रुपमा आय र व्ययको विश्लेषण हुन सकेको छैन। बकसपत्रबाट प्राप्त सम्पत्तिमध्ये केहीलाई मान्यता दिई अधिकांशलाई अवैध भनिएको छ। चिरञ्जिवी बाग्लेको मुद्दामा बकस पाएको जग्गालाई पनि खरीद गरेको भनेको कारणबाट स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने भनिएको हो। प्रस्तुत मुद्दामा त्यस्तो अवस्था छैन। बकसपत्रबाट लिएको जग्गामा दाताले रकम पाएको देखिनु पर्दछ। रिफ्रवापत बकसपत्र दिन र लिन मिल्ने कानूनी व्यवस्था हुँदा रकम लगानी भएको भनी मान्न मिल्दैन। अतः विशेष अदालतको फैसला उल्टी भई प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

पुनरावेदक प्रतिवादीहरूका तर्फबाट अधिवक्ता शंकरकुमार श्रेष्ठ:

प्रतिवादी रितेश चतुर्वेदीको सम्पत्ति पनि जफत भएको छ। निजको तर्फबाट पुनरावेदन परेको छैन। निजलाई पनि सुनुवाईको मौका दिनुपर्ने भएको हुँदा भिकाइनु पर्दछ। अनुसन्धान स्वच्छ भएको भन्ने कुरामा प्रतिवादी विश्वस्त हुन सकेको अवस्था छैन। रामाज्ञा चतुर्वेदी बाहेकका अन्य चार जना प्रतिवादीहरूले के कसूर गरेको भन्ने फैसलामा उल्लेख छैन। के कारणबाट निजहरूको सम्पत्ति जफत भएको हो भन्ने प्रष्ट छैन। प्रतिवादीहरूले लिएको जिकीर र दिएको प्रमाणहरूको खण्डन नगरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। मुलुकी ऐन दानबकसको महल र स्त्री अंशधनको महलअन्तर्गत लिइएको जिकीरको कुनै खण्डन फैसलामा छैन। मुद्दा चलाउने निर्णय गरिसकेपछि पनि सम्पत्ति मूल्याङ्कनको कार्य गरिएको विरोधाभाषपूर्ण छ। स्रोतको सम्बन्धमा परीक्षण नगरी न्यायिक विवेक प्रयोग गर्न मिल्दैन। **Multinational identity** भएका व्यक्ति पनि प्रतिवादी छन्। आशा चतुर्वेदीको माइती भारतमा हो। उनले माइतीबाट सम्पत्ति प्राप्त गरेको प्रमाण दिएकी छन्। त्यस्तो सम्पत्तिको सही विश्लेषण हुन सकेको छैन। प्रतिवादीको साथमा रहेभएको सम्पत्तिको सम्बन्धमा मात्र मूल्याङ्कन हुन सक्दछ। नभएको सम्पत्तिलाई विगो कायम गरी वैध सम्पत्तिबाट जफत र जरीवाना गर्न मिल्दैन भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

पुनरावेदक प्रतिवादीहरूका तर्फबाट अधिवक्ता कृष्णप्रसाद सापकोटा:

प्रस्तुत मुद्दामा उठेका केही कानूनी प्रश्नहरूको निरूपण ईश्वर पोखरेल र चिरञ्जिवी बाग्लेको मुद्दामा भए तापनि पूर्ण छैन। ऐनले जति कुरालाई अपराध मानेको छ त्यतिमात्र अपराध

हुन सक्दछ। अदालत आफैले अपराधको घोषणा गर्न सक्दैन। भ्रष्टाचार निवारण ऐनको दफा २०(१) को कसूर कायम हुन प्रथमतः सम्पत्तिको **possession** देखिनु पर्दछ। त्यसपछि त्यस्तो सम्पत्तिसँग प्रतिवादीको सम्बन्ध पनि कायम हुनु पर्दछ। सम्पत्तिको अवस्थिति बाहेकको अवस्थामा उक्त दफा २०(१) लागू नसक्दैन। भारतीय अपराध ऐनको दफा ५(१)(e) ले पनि सम्पत्तिको उपस्थितिलाई नै मुख्य आधार मानेको छ। भारतीय सर्वोच्च अदालतबाट समेत यसै आधारलाई मान्यता दिई निर्णय भएका दृष्टान्त रहेका छन्।

राष्ट्रसेवकको जीवनशैली उच्च हो होइन भन्ने देखिने वस्तुनिष्ठ आधार हुनु पर्दछ। त्यसको लागि भौतिक चिजवस्तुको उपस्थिति अनिवार्य हुन्छ। भौतिक चिजवस्तुको अभावमा अन्य तर्कको आधारमा अमिल्दो जीवनशैली भएको मान्न मिल्दैन। कस्तो सम्पत्तिलाई स्रोतयुक्त र कस्तो सम्पत्तिलाई स्रोतविहीन मान्ने भन्ने कुनै कानूनी आधार अवस्था भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० मा उल्लेख छैन। अदालतमा गोलमटोल रुपमा दावी लिइएका कारण अनुसन्धान अधिकारीले गर्ने उक्त कार्य अदालतबाट गर्नुपर्ने भएको छ। त्यसै कारणबाट मुद्दामा थप जटिलता उत्पन्न भै विशेष अदालतलाई वास्तविक न्याय निरूपण गर्न समस्या भएको हो।

स्रोत खुलाउनु पर्छ भन्ने कानून २०५९ सालमा आएको छ तर सोभन्दाअघिको सम्पत्तिको स्रोत देखाउ भन्न कसरी मिल्छ। एउटा निश्चित अवधिको स्रोत दिन सकिएला तर सम्पूर्ण नोकरी अवधिको स्रोत दिन सम्भव समेत हुँदैन। भारतीय सन्दर्भमा पछिल्लो १० वर्षको अवधिको स्रोत माग्नु न्यायोचित हुने व्याख्या भएको कुरालाई दृष्टान्तको रुपमा लिइनु पर्दछ।

अभियोगपत्रको तालिका नं. १२ मा स्रोत खुलेको सम्पत्ति र तालिका १३ मा स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको बारेमा उल्लेख भएको छ। स्रोत नखुलेको भनिएको सम्पत्तिमा बकसपत्रबाट प्राप्त सम्पत्तिलाई पनि जोडिएको छ। बकसपत्रबाट प्राप्त हुने सम्पत्तिमा लगानी नपर्ने हुँदा स्रोत प्रमाणित गर्नु पर्दैन। छोराछोरीलाई पढाउँदा अगावै भैसकेको खर्च प्रतिवादीको साथमा नरहेकोले दफा २०(१) बमोजिम सम्पत्तिमा पर्दैन। चावहिलको घर निर्माण र मर्मत समेतको लागि ९,५०,०००। खर्च भएको भन्ने भए पनि शहरी विकास विभागको मूल्याङ्कन अनुसार रु.५,५९,०००। मात्र लागत भन्ने देखिएको छ। पर्सा राम गढवाको कि.नं.६२८, ७१९ र ७२० को जग्गाका सम्बन्धमा अभियोगपत्रमा दावी लिइएको रकमभन्दा अदालतले बढी विगो कायम गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। त्यस्तै चितवन कल्याणपुरको कि.नं.८६० र ८६२ को जग्गाको मूल्याङ्कनका सम्बन्धमा लिइएको अभियोग दावी र अदालतको ठहर दुवै त्रुटिपूर्ण रहेको छ। उक्त जग्गा कमला कार्पेटको आयबाट चारजना साभेदारहरूको नाममा खरीद भएकोले प्रतिवादी रामाज्ञाले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने होइन।

पर्सा सिर्सियाको कि.नं.२१३ को जग्गाको सम्बन्धमा अभियोगमा लिइएको दावीभन्दा अदालतले बढी विगो कायम गरेकोले सो समेत त्रुटिपूर्ण रहेको छ ।

रामाज्ञा चतुर्वेदीको नेपाल एस.वि.आई.बैंकमा रहेको रकममध्ये ७ हजारभन्दा बढी ब्याज रकम हो, नेपाल बैंक लि.को पूरै रकम ब्याज मात्र हो, अदालतीको एभरेष्ट बैंकमा रहेको १० लाखभन्दा बढी अर्थात् २३ हजार पनि ब्याज रकम नै हो । ब्याजको स्रोत प्रमाणित गर्नु पर्दैन । मूलधनमा दावी नगरिएका रकमका हकमा ब्याजमा दावी लिनै मिल्दैन । अभिषेकको नाउँमा एस.वि.आई.बैंक इण्डियामा करीव ४० लाख भा.रु.को कारोवार भएको अवस्था भए पनि पढाई खर्चका लागि सो रकम पठाएको हो । अध्ययन खर्चतर्फ छुट्टै दावी भएको हुँदा सोही रकमलाई दुवैतर्फ गणना गरिएबाट दोहोरो पर्न गएको छ । खाताको रकमलाई मानिएको खण्डमा पनि अध्ययन खर्च घटाइनु पर्दछ । त्यसै गरी यूनाइटेड बैंक अफ इण्डियाको अभिषेक र आशा चतुर्वेदीका नाउँको खातामा रहेको भनिएको रकम नेपालबाट गएको भन्ने प्रमाण छैन । प्रतिवादी रामाज्ञाले सो रकम पठाएको पनि होइन । आशाका माइतीतर्फबाट प्राप्त रकम सो खाताहरूमा जम्मा भएको हो । अभियोग पेश गर्नु अगावै उक्त खाताहरू बन्द भैसकेका छन् । अभियोग लगाउनुभन्दा अघि मौज्जात शून्य भएका वा बन्द गरिएका नेपाली खाताका सम्बन्धमा दावी नलिइएकोले भारतीय बैंकका खाताहरूका सम्बन्धमा दावी लिएको विरोधाभाषपूर्ण छ । खर्च भै अभियोग पेश गर्ने समयमा खाता नै बन्द भएको हुँदा Non-possession सम्पत्तिलाई आयमा गणना गरेको मिलेको छैन । दाइजो पेवाबाट प्राप्त भएको गरगहनालाई स्रोतमा गणना गरेको त्रुटिपूर्ण छ । सो गहना प्राप्त गर्नको लागि प्रतिवादीको लगानी परेको छैन ।

२००० सालको बण्डापत्र र खरिदी समेतबाट प्रतिवादीका बाबुले १६ विगाहा जग्गा पाएकोमा बढेबढाएको समेत गरी २०४६ सालमा २३ विगाहा जग्गा सात अंशियारबीच बण्डा भएको छ । कृषि आय कायम गर्ने आधार भूमि सम्बन्धी ऐन हुन सक्दैन । सम्बन्धित गा.वि.स. र कृषि विकास कार्यालयले स्थानीय वस्तुस्थिति समेतको मूल्याङ्कनबाट खुलाई दिएको उब्जनीको आयलाई नै कायम गरिनु पर्दछ । आयोग स्वयम्ले कृषि आयका सम्बन्धमा फरक-फरक मापदण्ड अवलम्बन गर्ने गरेको छ ।

बण्डापत्र समेतका लिखत प्रमाणबाट काकी राजपतीदेवी र आमा यशोदादेवी प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीकै साथमा बस्ने तथा निजहरूको पालन पोषण निजले गर्ने भन्ने उल्लेख भएको छ । सो बमोजिम निजहरूको पालनपोषण लगायतको सम्पूर्ण कार्य प्रतिवादीबाट भएको अवस्था पनि छ । सोही कारणबाट आमा र काकीको भागमा परेको जग्गाको कृषि आयस्ता पनि

प्रतिवादीले पाएको भनी लिएको जिकीरलाई विशेष अदालतले मान्यता नदिएको त्रुटिपूर्ण छ ।

प्रतिवादीको अंशभागमा परेका जग्गामा आँपको बगैचा र माछा पोखरी समेत रहेको कुरा जग्गाधनी प्रमाणपूर्जाबाटै प्रमाणित छ । आँप बिक्री र माछा बिक्रीबाट भएको आम्दानीको प्रमाण सहित बयान गरेकोमा विशेष अदालतले बगैचा भएको जग्गाको समेत सामान्य कृषि आय कायम गरेको त्रुटिपूर्ण छ । साथै बगैचाको रुख बिक्रीबाट भएको आयलाई पनि मानिएन । स्थानीय रुपमा काठ बिक्री गरेको प्रमाण पेश भएकोमा छोडपूर्जी नभएको भन्ने आधारमा मान्यता नदिएको त्रुटिपूर्ण छ ।

प्रतिवादीको तलबभत्ताबापत विशेष अदालतले घटी आय कायम गरेको मिलेको छैन । भ्रमणभत्ताबापत ७० प्रतिशत मात्र कायम गरिएको छ । स्वदेशमा हुने भ्रमणमा खर्च नहुने हुँदा ३० प्रतिशत कट्टा गर्न मिल्दैन । शा.ने.वा.नि.बाट भ्रमणभत्ताबापत करीव रु.५०,४४४। पाएकोमा एक लाख ६३ हजारलाई मात्र अदालतले मानेको छ । यो रकम घटाउने आधार छैन । बयानमा उल्लेख गरेको २१०० डलर तीन देशको भ्रमण गर्दा पाएको रकम हो । सोही संस्थानबाट लुगाभत्ताबापत १८ हजार प्राप्त भएकोलाई पनि मान्यता दिइएन । त्यसै गरी सञ्चयकोषबाट लिइएको ऋण रकमलाई पनि गणना गरिएन । लिखतले प्रमाणित हुन्छ भने छुटेको भन्दैमा हाल कायम गर्न नमिल्ने कारण छैन ।

भाडामा लगाइएका जग्गाहरूको पनि प्रमाणसहित भाडाबापत प्राप्त आयको बयान जिकीर गरिएकोमा मान्यता दिइएन । भैरहवा र नेपालगञ्जको भाडामा दिएको जग्गाको समेत कृषि आय कायम गरेको मिलेको छैन । घरभाडातर्फ करीव रु.१०,७४,३७०। को जिकीर लिइएकोमा ७,२४,०८०। लाई मात्र मान्यता दिइयो ।

काकी राजपतीले २०४९ सालको घरसारको लिखतबाट प्रतिवादीलाई १५ लाख दिएको प्रमाण पेश भएको छ । सो रकम निजका बाबु हरिनारायणले निजलाई दिएका हुन् । आशा चतुर्वेदीको आमा चन्द्रवतीले केटाकेटीको भरणपोषण र शिक्षादिकाको लागि ७ लाख ५० हजार दिएकी छन् । मामा अम्बिका तिवारीले सहयोगस्वरूप नौ लाख दिएका छन् । शपथपत्र समेतका लिखतबाट सो तथ्य प्रमाणित हुँदाहुँदै त्यसलाई मानिएन ।

कमला कार्पेट गलैचा निर्यात समेत गर्ने उद्देश्यका साथ २०४४ सालमा घरेलु उद्योगका रुपमा स्थापना भै २०४५ सालदेखि काम शुरु भएको हो । आशा चतुर्वेदीले २०४५ सालमा २५ प्रतिशत अर्थात् ३ लाख पचास हजार लगानी गरेको हो । घरेलु उद्योगलाई कर छुट्ट भएकोले आय विवरण कर कार्यालयमा पेश गर्नुपर्ने अवस्था थिएन । निर्यातबाट प्राप्त हुने विदेशी मुद्राको व्यवस्थापन गर्ने प्रयोजनका लागि मात्र निर्यातको विवरण पेश गरिएको हो । कर कार्यालयमा पेश भएको निर्यातको अङ्कलाई

विशेष अदालतले पनि मानेकै छ। तर उक्त उद्योगले निर्यात बाहेक स्थानीय रुपमा पनि कारोवार गरेको छ। त्यसबाट प्राप्त आयव्यय र मुनाफाको विवरण खुल्ने हरेक सालको वासलात, लेजर र क्यासबुक प्रमाणस्वरूप पेश भएको छ। हरेक सालको हिसावकितावको लेखा परीक्षण भएको छ। त्यस्तो प्रमाणलाई मान्यता नदिनुपर्ने कुनै कारण छैन। कम्पनीको आयबाटै ऋण तिरिएको हुँदा ऋण कट्टा गरी आय दिएको पनि मिलेको छैन। प्रतिवादीको बयान जिकीरबमोजिमकै आय कायम हुनु पर्दछ।

जग्गा विक्रीबाट प्राप्त रु.३,२८,५००। आयमध्ये एक लाख साठी हजारलाई विशेष अदालतले मान्यता दिएको छैन। आशा चतुर्वेदीको दाइजोबाट खरीद भएको जग्गालाई पनि मानेन। दाइजोबाट रकम प्राप्त भएको कुरालाई मान्ने तर त्यसबाट खरीद भएकोलाई नमान्ने मिल्दैन।

अभयकुमार सर्राफबाट २०५७ सालमा ११ लाख ५० हजार सापटी लिई त्यसैबाट नेपाल मेडिकल कलेजको शेयर खरीद गरेको हो। उक्त ऋण मुद्दा नचल्दै चुक्ता भैसकेको भन्ने आधार लिई त्यसतर्फ विचार गर्नु नपर्ने निर्णयाधार त्रुटिपूर्ण छ। बीमाबाट प्राप्त भएको आयलाई आधामात्र मान्यता दिइएको पनि मिलेको छैन।

हुँदै नभएको सम्पत्ति भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) बमोजिम जफत गर्ने भन्ने फैसला त्रुटिपूर्ण छ। अतः प्रतिवादीको आय र सम्पत्तिबीच सामाज्यस्यता रहेको हुँदा कसूर ठहर गरेको विशेष अदालतको फैसला उल्टी भई अभियोग दावीबाट सफाइ पाउनु पर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाटै वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल

प्रतिवादी रामाजालालाई विना कारण थुनामा राखी सोही अवधिमा प्रतिवादी आशा चतुर्वेदीको बयान लिने कार्य भयो। मूल अभियुक्तको बयान नलिइ अन्य व्यक्तिको बयान लिई प्रमाण सिर्जना गरियो। प्रतिवादीलाई जसरी भएपनि कारवाही गर्छु भन्ने पूर्वाग्रह राखी अनुसन्धान गरिएको हुँदा अनुसन्धान तहकीकात नै स्वच्छ छैन।

विशेष अदालतको फैसलाउपर वादी र प्रतिवादी दुवै पक्षको पुनरावेदन परेको छ। सम्पत्तिको मूल्याङ्कन सालबसाली रुपमा हुनु पर्नेमा गोलमटोल रुपमा गरिएको मिलेन भन्ने कुरामा दुवै पुनरावेदनमा मुख मिलेको छ। सम्पत्ति खरीद गर्दाको अवस्थामा प्रतिवादीको आयस्रोत के कति थियो भन्ने हेरिनु पर्दथ्यो, अन्तिम र एकमुष्ट आयका आधारमा विश्लेषण गर्न मिल्दैन भन्ने वादीको पुनरावेदन जिकीर छ। प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पनि त्यही छ। खरीद गरिएका सम्पत्तिमा तलबभत्ता, कृषि आय, दाइजो पेवा, कमला कार्पेटको मुनाफा आदि प्रयोग भएको भन्ने प्रतिवादीहरूको जिकीर छ। त्यसको

लागि कुन साल कुन स्रोतबाट कति आय भएको हो र कति रकमको सम्पत्ति खरीद भएको छ भन्ने प्रष्ट विश्लेषण हुन आवश्यक छ। भारतीय बैंकहरूमा मौज्जात नै नरहेको रकमलाई सम्पत्ति मानी विगो कायम गरिएको मिलेको छैन। न्यायिक विवेकका आधारमा स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्तिको विश्लेषण गरिएको भन्ने फैसलामा उल्लेख भए पनि न्यायिक विवेक प्रयोग हुन सकेको छैन।

प्रतिवादीहरूले केही सम्पत्ति बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको अवस्था छ। अशियारबाट प्राप्त गरेको ३ कित्ता जग्गाको बकसपत्रलाई विशेष अदालतले पनि मानेकै छ। तर अन्य व्यक्तिबाट बकसपत्रबाट पाएकोलाई खरीदी मानिएको मिलेको छैन। मुलुकी ऐन, स्त्री अंशधनको १, ४, ५ र अंशबण्डाको १८ नं. बमोजिम प्राप्त गरेको सम्पत्तिलाई आफूखुश गर्न पाउने सम्पत्तिको रुपमा लिइने गरेको छ। निजी ज्ञान, सीप र प्रयासबाट यस्तो सम्पत्ति प्राप्त हुने हुँदा बण्डा गर्न कर नलाग्ने भन्ने सम्बन्धमा सम्मानीत अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भै एक निश्चित न्यायिक मान्यता कायम भएको छ। यस्तो अवस्थामा बकसपत्रबाट प्राप्त भएका सम्पत्तिको स्रोत खोज्न मिल्दैन। छोरा, श्रीमतीले बकसपत्र पाउने कुरामा बाबुको कुनै योगदान हुँदैन। दातालाई रिभाएवापत प्राप्त हुने त्यस्तो बकसपत्रलाई अवैध भन्न मिल्दैन। भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) ले अस्वभाविक रुपमा दान बकस दिने कुरालाई मात्र कसूरअन्तर्गत समावेश गरेको हुँदा बकस प्राप्त गर्ने विषय गैरकानूनी हुन सक्दैन। त्यसैले बकसपत्र लिने र दिने कार्यबीचको अन्तरका सम्बन्धमा प्रष्ट व्याख्या आउनु पर्दछ।

चिरञ्जिवी वाग्लेको मुद्दामा बकसपत्रबाट पाएको सम्पत्तिलाई पनि खरीदी हो भनी प्रतिवादीको बयानमा उल्लेख भएको आधारमा स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने व्याख्या आएको हो। तर प्रस्तुत मुद्दामा त्यस्तो अवस्था छैन। त्यसैले सो मुद्दाको व्याख्या प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुन सक्दैन। विशेष अदालतको फैसला बदर भई पुनरावेदक प्रतिवादीले सफाइ पाउनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

साथै पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको तर्फबाट बहस गर्नु हुने विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता तथा विद्वान अधिवक्ताहरूले लिखित बहसनोट समेत पेश गर्नु भएको रहेछ।

आज निर्णय सुनाउँन तारेख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा पक्ष विपक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपरोक्त बहस जिकीर मननु गरी पेश हुन आएको लिखित बहसनोटलगायत पुनरावेदनसहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा मुख्यतः देहायका प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने देखिन आएको छ :-

१. ऐनको पश्चात्दर्शी असर, हदम्याद, स्वयंकर घोषणा तथा विगो कायम र स्रोत खुले नखुलेको सम्पत्तिका

सम्बन्धमा यकीन दावी नभएको अवस्थामा अभियोग स्थापित हुन नसक्ने भनी उठाइएका कानूनी प्रश्नहरूका सम्बन्धमा विशेष अदालतको फैसलामा समुचित व्याख्या हुन सकेको छ, छैन र व्याख्या गरिएकोमा पनि सो मिलेको छ, छैन ?

२. प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान तहकीकातको कामकारवाहीमा प्रक्रियागत त्रुटि भएको वा रीतपूर्वक भएको छ, छैन ?
३. आयको वैधानिकता जाँचिने प्रस्तुत मुद्दामा बकसपत्रबाट प्राप्त गरिएको भनिएका सम्पत्तिको वैधानिकता के कस्तो हुने हो र त्यसको प्राप्तीको आधार र स्रोत खुलाउनु पर्ने नपर्ने के हो ?
४. कृषि आय निर्धारण गर्ने न्यायोचित मापदण्ड के हुन सक्दछ ?
५. भारतमा भएको भनिएका शपथपत्र (Affidavit) प्रमाणमा ग्रहण गर्न मिल्छ वा मिल्दैन र शपथपत्रलाई कारोवार (Transaction) ले समर्थन गरेको हुनुपर्छ वा पर्दैन ?
६. आयका तुलनामा अमिल्लो तथा उच्च जीवनयापन गरेको भन्ने आरोपको सन्दर्भमा विगतमा गरिएका प्रमाणित भएका खर्च एवम् बैंक खाताको कारोवारलाई आधार मानी हाल मौज्जात नरहेको (Non-possession) सम्पत्ति वा रकमका सम्बन्धमा दावी लिन मिल्छ वा मिल्दैन ?
७. पुनरावेदक प्रतिवादीको स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्तिका सम्बन्धमा विशेष अदालतबाट गरिएको विश्लेषणमा कुनै त्रुटि रहेको देखिन्छ वा देखिदैन ?
८. विशेष अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन र पुनरावेदक वादी तथा प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो वा होइन ?

२. निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको उपरोक्त पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा खास गरी पुनरावेदक प्रतिवादीले विशेष अदालतमा बयान गर्दाको अवस्थादेखि नै साविकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ को अनुमानीत कसूर र भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० को गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको मानिने कानूनी व्यवस्थाहरू फरक-फरक हुनु, भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ लाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ ले खारेज गरिसकेको हुँदा साविक ऐनको दफा १५ लाई वर्तमान ऐनको दफा २० ले निरन्तरता दिएको मान्न मिल्दैन, मिति २०५९।३।४ देखि लागू भएको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० को कानूनी व्यवस्थाका आधारमा सोभन्दा अधिको सम्पत्तिको स्रोत खोजी गर्नु कानूनसम्मत हुँदैन, खारेज भैसकेको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ अन्तर्गत लिएको

दावी उक्त ऐनको दफा २४ समेतको विपरीत हदम्यादविहीन छ भन्ने समेत जिकीर लिएको देखिन्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीको उक्त जिकीरका सम्बन्धमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० साविक ऐनको दफा १५ को निरन्तरता हो भन्ने निष्कर्षमा विशेष अदालत पुगेको देखिन आउँछ। शुरुमा लिएको उक्त जिकीरलाई पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले यस अदालतसमक्षको पुनरावेदन पत्रमा पुनः उठाएको अवस्था छ भने पुनरावेदक प्रतिवादीहरूका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले पनि सो कानूनी प्रश्नमा यस अदालतबाट व्याख्या हुन आवश्यक छ भन्ने बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुका साथै लिखित बहसनोटमा समेत सो विषयमा जोड दिएको अवस्था छ।

३. वस्तुतः प्रस्तुत पुनरावेदनमा उठाइएको जस्तै साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ को कानूनी व्यवस्थाको निरन्तरता हाल बहाल रहेको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० हो, होइन भन्ने समान कानूनी प्रश्न उठेको पुनरावेदक/वादी नेपाल सरकार विरुद्ध प्रत्यर्थी/प्रतिवादी ईश्वरप्रसाद पोखरेल समेत भएको गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने मुद्दामा यस अदालतको ५ सदस्यीय पूर्ण इजलासबाट सो कानूनी प्रश्नको निरूपण भैसकेको देखिन आउँछ। उक्त मुद्दामा अन्य कुराका अतिरिक्त “हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को व्यवस्था साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ को निरन्तरता हो र यी दुवै प्रावधान विधायिकाले समान उद्देश्य पूर्तिको लागि राखिएका एकै प्रकृतिका हुन्” भन्ने समेत व्याख्या (नेकाप २०६६, नि.नं.८२००, पृष्ठ १२६६) भएको देखिन्छ। सोही मुद्दामा प्रतिपादन भएको सिद्धान्तलाई अंगाल्दै यस अदालतको मसहितको संयुक्त इजलासबाट पुनरावेदक/वादी नेपाल सरकार विरुद्ध चिरञ्जिवी वाग्ले समेत प्रत्यर्थी/प्रतिवादी भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को व्यवस्था साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ को निरन्तरता हो भन्ने आधारमा प्रतिवादी चिरञ्जिवी वाग्लेले आफू तथा आफ्नो परिवारको नाममा गैरकानूनी सम्पत्ति राखी भ्रष्टाचार गरेको ठहर्‍याई सजाय भएको (नेकाप २०६७, नि.नं. ८५१९, पृष्ठ २००७) स्थिति रहेको पाइन्छ। साथै अनुमानीत कसूरसम्बन्धी सो व्यवस्था राष्ट्रसेवकका परिवारको हकमा समेत आकर्षित हुने भन्ने व्याख्या समेत सो मुद्दामा भैसकेको हुँदा प्रतिवादीहरूले सो सम्बन्धमा लिएको जिकीरका सम्बन्धमा अरु विचार गरिहरनु पर्ने अवस्था छैन।

४. यस प्रकार एकै प्रकृतिका मुद्दाहरूको सन्दर्भमा यस अदालतको पूर्ण र संयुक्त इजलासबाट पटक-पटक भएका उपरोक्त व्याख्या र प्रतिपादित सिद्धान्तहरूले एक निश्चित न्यायिक मान्यता स्थापित गरिसकेको अवस्था हुँदा सोही कानूनी प्रश्नका सम्बन्धमा प्रस्तुत पुनरावेदन जिकीरबमोजिम अरु व्याख्या र

विश्लेषण गरिरहनु पर्ने अवस्था नहुँदा सोतर्फ लिइएको जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

५. जहाँसम्म अभियोगपत्रमा खारेज भैसकेको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२), १४क., १५ र १६ग. समेत अनुसार लिइएको दावी दफा २४ को हदम्याद नघाई परेको भन्ने पुनरावेदन जिकीर छ वादी पक्षले हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१), (२), २४ र ४७ तथा साविक ऐनका केही दफाहरूको उल्लेखन गरी अभियोग दावी लिएको देखिए तापनि विशेष अदालतबाट साविकको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम पुनरावेदक प्रतिवादीलाई कसूर र सजाय ठहर भएको देखिँदैन । विशेष अदालतको फैसला हेर्दा प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० को उपदफा (१) को कसूर ठहर भई सोही दफा २० को उपदफा (२) बमोजिम विगोअनुसार जरीवाना, कैद वर्ष एक र गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको सम्पत्ति जफत गर्नुका साथै दफा २४ बमोजिम थप एक वर्ष कैद तथा दफा ४७ बमोजिम गैरकानूनी रूपमा गरेको आर्जनबाट बढेबढाएको तथा लुकाए छिपाएको सम्पत्ति समेत जफत हुने ठहर भएको देखिन आउँछ । पुनरावेदक प्रतिवादी शाही नेपाल वायुसेवा निगमको कार्यकारी अध्यक्ष पदमा रहेकै बखत प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान प्रारम्भ भै अभियोग पेश भएको देखिँदा साविक ऐनको हदम्यादका सम्बन्धमा पुनरावेदक प्रतिवादीले लिएको पुनरावेदन जिकीरको समेत सान्दर्भिकता रहेको देखिएन ।

६. यसका साथै स्वयंकर घोषणामार्फत् कर तिरिसकेको र त्यसरी कर तिरेको सम्पत्तिका सम्बन्धमा अन्य कुनै कानूनबमोजिम छानबीन नहुने तथा स्रोत नखोजिने भन्ने प्रतिवद्धता स्वयंकर घोषणा गर्दाको सूचनामा राज्यको तर्फबाट व्यक्त भैसकेको हुँदा VDIS तिरेको सम्पत्तिलाई वैध सम्पत्तिको मान्यता दिनु पर्नेमा नदिएको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने पनि पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ ।

७. पुनरावेदक प्रतिवादीले आधार लिएको स्वयंकर घोषणा सम्बन्धी आर्थिक ऐन, २०५८ को दफा १० अन्तर्गतको अनुसूची-६ को दफा ४२ को उपदफा (१) र (३) को व्यवस्था नै संविधानसँग बाभिएकोले अमान्य घोषित गरिपाउँ भनी दायर भएको निवेदक जनहित संरक्षणमञ्चका तर्फबाट अधिवक्ता प्रकाशमणि शर्मा विरुद्ध मन्त्रिपरिषद् सचिवालय समेत भएको संवत् २०५९ सालको रिट नं. ८४ को निवेदनमा “VDIS सम्बन्धी यस्तो खालको नीतिगत व्यवस्थाबाट संविधानको धारा ९८(१) अनुसारको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको अधिकारलाई संकुचित र नियन्त्रित गरेको भन्न नसकिने” भनी यस अदालतको विशेष इजलासबाट मिति २०६०।२।१ मा निर्णय भै स्वयंकर घोषणामार्फत् कर तिरेकै भरमा त्यस्तो सम्पत्तिको स्रोत खोज्न र भ्रष्टाचारमा मुद्दा चलाउन बाधा नपर्ने भन्ने व्याख्या स्थापित भएको अवस्था छ ।

८. त्यसैगरी निवेदक अधिवक्ता कमलेश द्विवेदी विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत भएको रिट नं. ०६५-WS-००१९ को निवेदनमा मिति २०६५।६।३ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित स्वयंकर घोषणासम्बन्धी सूचना नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को विभिन्न व्यवस्थाहरूसँग बाभिएको भन्ने समेत जिकीर लिइएकोमा यस अदालतको विशेष इजलासबाट सो सूचित आदेशको दफा ३४ अमान्य र बदर घोषित गर्दै “सार्वजनिक पदमा बसी वा सार्वजनिक पदमा नबसेकाहरूले पनि अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचार गरी गैरकानूनी रूपले सम्पत्ति आर्जन गरी त्यसैबाट दश प्रतिशत कर तिर्ने व्यक्तिको सम्पत्तिको स्रोतबारे छानबीन गर्न वा मुद्दा चलाउन नपाउने हो भने सार्वजनिक पदमा रही भ्रष्टाचार गर्नेलाई प्रोत्साहन मिल्ने मात्र होइन अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई संविधान र प्रचलित कानूनबमोजिम प्रदत्त क्षेत्राधिकार कटौती भई सो निकायको कामकारवाहीमा अनुचित हस्तक्षेपको अवस्था सिर्जना हुन पुग्ने” भन्ने समेत सिद्धान्त प्रतिपादन भएको (नेकाप २०६७ नि.नं.८४५२, पृष्ठ १४४५) देखिन आउँछ ।

९. पुनरावेदक प्रतिवादीले लिएको VDIS सम्बन्धी जिकीर माथि उद्धृत गरिएका नेपाल सरकार विरुद्ध इश्वरप्रसाद पोखरेल र नेपाल सरकार विरुद्ध चिरञ्जिवी वाग्ले समेत प्रतिवादी भएका भ्रष्टाचार मुद्दाहरूमा पनि उठाएको देखिन्छ । ईश्वरप्रसाद पोखरेल समेत प्रतिवादी भएको मुद्दामा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट प्रतिपादित सिद्धान्तलाई अनुशरण गर्दै चिरञ्जिवी वाग्ले समेत प्रतिवादी भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा स्वयंकर घोषणामार्फत् दश प्रतिशत कर तिरेको आधारमा त्यस्तो सम्पत्तिको स्रोत खोज्न नमिल्ने भन्ने जिकीरलाई खारेज गर्दै यस अदालतबाट “ आर्थिक ऐनले आयकर प्रयोजनका लागि गरेको व्यवस्था र त्यसरी आयकर तिरेको अवस्थामा स्वयं घोषणा गरिएको सम्पत्तिको स्रोतको बारेमा कुनै पनि प्रयोजनको लागि छानबीन नगरिने भनिएको कुरालाई आधार बनाई आयकर बाहेक अन्य कुनै पनि प्रयोजनका लागि समेत सम्पत्तिको स्रोत खोज्न नसकिने गरी विस्तार गर्न नसकिने” भन्ने समेत व्याख्या भएको (नेकाप २०६७ नि.नं.८५१९, पृष्ठ २००७) देखिएको छ ।

१०. उपरोक्त रिट निवेदन र मुद्दाहरूको रोहबाट यस अदालतको पूर्ण, विशेष र संयुक्त इजलासहरूबाट भएका विश्लेषण र प्रतिपादित सिद्धान्तहरूबाट यस विषयमा पनि एक निश्चित न्यायिक मान्यता र सिद्धान्त स्थापित भैरहेको अवस्था देखिन आएकोले VDIS तिरेको सम्पत्तिको स्रोत खोजी गर्न नमिल्ने भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

११. त्यस्तै वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्रमा सम्पत्ति मूल्याङ्कनका सम्बन्धमा विशेष अदालतबाट ग्रहण गरिएको आधार ऐनको

दफा २० को प्रतिकूल भएको भन्ने जिकीर लिइएको पाइयो । गैरकानूनी आर्जन र सोबाट बढेबढाएको सम्पत्ति जफत हुने ऐनको प्रावधानको पृष्ठभूमिमा सम्पत्ति प्राप्त गर्दाको मूल्यलाई आधार मान्दा हाल त्यसबाट बढेबढाएको सानो अंशले मात्र जरीवाना तिर्न पुग्ने भै गैरकानूनी आर्जनको विगोको परिमाण बराबर दण्ड गर्ने कानूनको उद्देश्य पराजित हुने हुँदा हालको मूल्यका आधारमा विगो कायम गरिपाउँ भन्ने समेत वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्रमा जिकीर लिएको पाइन्छ ।

१२. यस परिप्रेक्ष्यमा सम्पत्तिको मूल्याङ्कनको आधार सम्पत्ति प्राप्त गर्दाको मूल्यलाई मान्नु पर्ने हो वा सोबाट बढेबढाएको अभियोग पेश गर्दाको अवस्थाको कायम हुने हो भन्ने प्रश्न स्वाभाविक रूपमा उठ्न आएको छ । यस सम्बन्धमा न्यायोचित निष्कर्षमा पुग्नको लागि भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को कानूनी व्यवस्थाहरू दृष्टिगत गर्नु प्रासंगिक हुन आउँछ । गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको मानिने कसूर सम्बन्धी व्यवस्था ऐनको दफा २०(१) मा भएको छ भने सो कसूरबाट हुने सजायसम्बन्धी व्यवस्था दफा २०(२) मा भएको देखिन्छ । दफा २०(१) मा उल्लेख भएका अन्य व्यवस्थाहरूको अतिरिक्त अन्तिम वाक्यांशमा "...त्यस्तो सम्पत्ति के-कस्तो स्रोतबाट प्राप्त गरेको हो भन्ने कुरा निजले प्रमाणित गर्नुपर्नेछ र नगरेमा त्यस्तो सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको मानिनेछ" भन्ने उल्लेख भएको देखिएबाट स्रोत पुष्टि गर्न नसकेको सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको मानिने कानूनी व्यवस्था गरिएको प्रष्ट हुन आउँछ । त्यसै गरी सजाय सम्बन्धमा भएको दफा २०(२) को व्यवस्था हेर्दा "कुनै राष्ट्रसेवकले दफा २०(१) बमोजिम गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको प्रमाणित भएमा त्यसरी आर्जन गरेको सम्पत्तिको विगोअनुसार दुई वर्षसम्म कैद र विगोबमोजिम जरीवाना गरी त्यसरी आर्जन गरेको गैरकानूनी सम्पत्तिसमेत जफत गरिनेछ" भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । कसूरका सम्बन्धमा गरिएको दफा २०(१) र सजायका सम्बन्धमा गरिएको दफा २०(२) को दुवै कानूनी व्यवस्थाले स्रोत पुष्टि नभएको गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको सम्पत्तिको विगोलाई नै कसूर र सजायको आधार मानेको देखिँदा गैरकानूनी आर्जनबाट बढेबढाएको सम्पत्तिलाई पनि गैरकानूनी आर्जनको विगो कायम गरी सजाय गर्न मिल्ने अभिप्राय राखेको देखिन आउँदैन ।

१३. उपरोक्त कानूनी व्यवस्थसँग अन्तरप्रभावी ऐनको दफा ४७ को व्यवस्थालाई पनि यस परिप्रेक्ष्यमा हेरिनु सान्दर्भिक हुन आउँछ । वादी पक्षले अभियोगमा दावी लिएको उक्त दफा ४७ मा सम्पत्ति जफत सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । दफा ४७ को मूल व्यहोरामा "कुनै व्यक्तिले यो ऐन वा प्रचलित कानूनबमोजिम भ्रष्टाचार गरेको मानिने कुनै कार्य गरी आर्जन गरेको सम्पत्ति र सोबाट बढेबढाएको अन्य सम्पत्तिसमेत आफ्नो

वा अरु कसैको नाममा राखेको प्रमाणित भएमा त्यस्तो सम्पत्ति जफत हुनेछ" भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन्छ ।

१४. उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाहरूको अध्ययनबाट भ्रष्टाचारजन्य कार्यबाट आर्जन गरेको गैरकानूनी सम्पत्तिको विगो कायम गर्ने र जफत गर्ने सम्बन्धमा ऐनले पृथक-पृथक मापदण्ड अवलम्बन गरेको देखियो । गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको सम्पत्तिको विगोसम्म कायम गरी सजाय गर्ने तथा बढेबढाएको सम्पत्तिलाई आर्जन गरेको विगो कायम नगरी जफत मात्र गर्ने विधायिकाको मनसाय रहेको कुरा उपरोक्त दफा २० र ४७ को कानूनी व्यवस्थाबाट स्पष्ट हुन आएको छ । पुनरावेदक वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीरबमोजिम बढेबढाएको सम्पत्तिको पनि विगो कायम गर्ने ऐनको उद्देश्य रहेको भए दफा २० बाट सो कुरालाई बाहेक गर्नुपर्ने र बढेबढाएको सम्पत्ति जफत हुने विषय दफा ४७ मा छुट्टै समावेश गर्नुपर्नाको कुनै विवेकसम्मत र मनासिब अधार देखिँदैन ।

१५. औचित्यका आधारमा हेर्ने हो भने पनि जुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुन नसकेको हो त्यस्तो सम्पत्ति आर्जन गर्दा हालको मूल्य तिरिने नभई तत्काल प्रचलित मूल्य नै लगानी भएको हुन्छ । प्रतिवादीको तत्समयको आयस्रोतका आधारमा आर्जित सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भए नभएको कुरालाई नै ऐनले कानूनी र गैरकानूनी आर्जन छुट्टयाउने मापदण्ड मानेको हुँदा त्यस्तो सम्पत्ति आर्जन गर्दा प्रतिवादीको स्रोत कति थियो र कति लगानी गरेको हो भन्ने कुराबाटै कसूर निर्धारण हुने र विगो कायम गर्नुपर्ने पनि हुन्छ । त्यसको लागि वादी पक्षले अन्यथा प्रमाणित गरेमा बाहेक कारोवारको लिखतमा उल्लिखित मूल्य वा तत्काल प्रचलित दरभाउलाई नै सम्पत्तिको मूल्य कायम गर्ने आधार बनाउनु न्यायोचित हुन आउँछ । यस्तै प्रकृतिको प्रश्न उठाइएको माथि उद्धृत नेपाल सरकार विरुद्ध चिरिञ्जवी वाग्ले समेत भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा पनि अनुसन्धानको क्रममा गरिएको मूल्याङ्कनको आधारमा नभई लिखत मूल्यको आधारमा नै विगो कायम गरी एक प्रकारको मापदण्ड (नेकाप २०६७, नि.नं.८५१९) कायम भएको देखिन्छ ।

१६. उपरोक्त कानूनी विश्लेषण र प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको आधारमा हालको मूल्यलाई आधार मानी विगो कायम गर्नुपर्ने भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर आधारहिन देखिन आएकोले लिखत मूल्य र तत्कालीन कारोवार मूल्यलाई आधारमानी विगो कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला अन्यथा देखिन आएन ।

१७. स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्तिका सम्बन्धमा निश्चित दावी नभएको अवस्थामा विशेष अदालतले न्यायिक विवेकको आधार भनी स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्ति छुट्टयाई गरेको फैसला ऐनको दफा २०(१) प्रतिकूल रहेको छ भन्ने पनि प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर रहेको पाइन्छ । स्रोत खुलेको

र नखुलेको सम्पत्तिका सम्बन्धमा अभियोगमा उल्लेख नभएपछि दावी नै प्रमाणित हुन सक्दैन भन्ने पनि प्रतिवादी पक्षका कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर रहेको छ। त्यस्तै प्रतिवादीको आय र आर्जनको प्रष्ट विश्लेषण नगरी गोलमटोलरूपमा विवेचना गरेको भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदनमा समेत उल्लेख गरेको देखियो।

१८. मिति २०३२ साल मंसिर देखि २०५१।७८ सम्मलाई मूल्याङ्कन अवधि (Check Period) मानी अभियोगपत्र दायर भएको छ। तर उक्त अवधिमध्ये कुन कुन वर्ष प्रतिवादीको आयस्रोत कति थियो र के कति सम्पत्ति आर्जन भएको थियो भन्ने कुरा तुलनात्मक रूपमा प्रष्ट देखिने नगद प्रवाह सूची वादी पक्षले अभियोगपत्र साथ समावेश गर्न नसकी प्रतिवादीको साथमा रहेको सम्पत्ति, सो अवधिमा निजको आयस्रोत र आयस्रोतबाट नखाम्ने सम्पत्ति सम्मको गोलमटोल विश्लेषण पेश गरेको देखिन्छ। यस प्रकार प्रतिवादीको प्रत्येक वर्षको आम्दानी र खर्चको तुलनात्मक विवरणसहित निश्चित र किटानी दावी लिनु पर्ने दायित्व भएको पुनरावेदक वादी पक्ष स्वयंले सो कार्य गर्न नसकेको अवस्थामा अदालतको फैसलामा त्यस प्रकारको विश्लेषण आउन सकेन भनी जिकीर लिनु जिम्मेवारीपूर्ण तर्क हुन सक्दैन। वादी पक्षले त्यस हिसावले दावी लिन नसकेको र प्रतिवादीले अदालतमा बयान गर्दा समेत प्रत्येक वर्षको निजको आयस्रोत र खर्चको प्रष्ट चित्रण उल्लेख गर्न नसकेको अवस्थामा मुद्दाका पक्षहरूको कमी कमजोरीको कारणबाट सिर्जित परिस्थितिको दोष अदालतलाई लगाउनु न्यायोचित हुँदैन। वादी प्रतिवादी पक्षबाट पेश भएका तथ्य एवम् प्रमाणहरूको विवेचना विश्लेषण गर्ने बाहेक अदालत आफैले तथ्यको उत्खनन गर्दैन। यसै सन्दर्भमा प्रतिवादीको कुल सम्पत्ति र कुल आय तथा खर्चको सम्बन्धमा विशेष अदालतले विश्लेषण गरेको र सो विश्लेषणका सम्बन्धमा यस अदालतले प्रस्तुत पुनरावेदनको रोहबाट हेर्ने अवस्था बाँकी नै रहेको हुँदा प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर उचित देखिँदैन।

१९. त्यसमा पनि प्रतिवादीको जाँच अवधिको वैध आय कति हो र निजले सो अवधिमा के कति सम्पत्ति आर्जन गरेका छन् तथा वैध आय र आर्जनका बीच के कति समानता वा अन्तर रहेको छ भन्ने कुराको निष्कर्ष नै दफा २०(१) बमोजिम कसूर ठहर गर्नका लागि पर्याप्त आधार हुने भै सो विश्लेषणबाट दफा २०(२) बमोजिम गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको विगो समेत यकीन हुने अवस्था रहने देखिन्छ। त्यसैले स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्तिको किटानी नहुँदैनमा अभियोग दावी नै स्थापित हुन नसक्ने भन्ने प्रतिवादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर आधाररहित देखियो। वस्तुतः गैरकानूनी आर्जन तथा सोबाट बढेबढाएको सम्पत्ति जफत गर्नुपर्ने ऐनको दफा २०(२) र ४७ को कानूनी व्यवस्थाको प्रयोजनका लागि सम्म स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्ति निश्चित गर्नुपर्ने हुन आउँछ। अभियोग

दावीमा स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्तिका सम्बन्धमा किटान नभएको अवस्थामा अदालतले न्यायिक विवेक प्रयोग गरी त्यस्तो वर्गीकरण गर्नुको विकल्प नभएकोले सो कुरामा प्रश्न उठाउनु उचित हुन सक्दैन।

२०. अब, मुद्दाको अनुसन्धान तहकीकातमा प्रक्रियागत त्रुटि भएको वा रीतपूर्वक नभएको भन्ने दोस्रो प्रश्नका बारेमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ। प्रतिवादीहरूको पुनरावेदनपत्रमा अनुसन्धान वेरीतको भएको भन्ने जिकीर लिन सकेको पाइँदैन। अपितु प्रतिवादीका तर्फबाट बहस गर्नु हुने प्राय सवै कानून व्यवसायीहरूले यस विषयलाई बहसको क्रममा महत्वका साथ उठाउनु भएको छ। खासगरी राप्ती पुलको विषयबाट अनुसन्धान कारवाही उठान गरी पटक-पटक म्याद थप गरिएकोमा गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरेको भनी मुद्दा दायर गरिएको, प्रतिवादीहरूको बयानलगायतका कामकारवाही अनुसन्धान अधिकृत गणेशमान मानन्धरबाट भएकोमा चेतनाथ घिमिरेबाट मुद्दा दायर गरिएको, मुख्य प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीको बयान नलिई लामो समयसम्म हिरासतमा राखी पहिले प्रतिवादी आशा चतुर्वेदीको बयान गराइएको, मिति २०५१।१०।२० मा नै मुद्दा चलाउने निर्णय गरिएकोमा त्यसपछि पनि बुझ्ने कार्य जारी राखेकोबाट अनुसन्धान तहकीकात स्वच्छ नभएको भन्ने समेतका प्रश्नहरू उठाइएका छन्।

२१. वस्तुतः स्वच्छ सुनुवाईको हकलाई फौजदारी मुद्दामा विशेष महत्व दिई सम्मान गर्ने गरिन्छ। तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४ र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ मा यस विषयलाई मौलिक हककै रूपमा स्थान दिइएको पनि छ। स्वच्छ सुनुवाई अन्तर्गत मुख्यतः पूर्व सुनुवाई, सुनुवाई र सुनुवाईपश्चात् समेत गरी तीन चरणहरू समेटिएका हुन्छन्। खास गरी पूर्व सुनुवाईको चरणमा पक्राउ गर्दा पक्राउ गर्नुपर्ने आधार कारण सहितको जानकारी दिनुपर्ने, कानून व्यवसायीसँग परामर्श गर्न दिइने, यातना दिन नहुने र पक्राउ गरेको २४ घण्टाभित्र मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष पेश गरी निजको आदेशबाट मात्र हिरासतमा राख्नु पर्ने आदि विषयहरू पर्दछन्।

२२. पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीलाई राप्ती पुल निर्माणको क्रममा अनियमितता भएको भन्ने सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अनुसन्धान प्रारम्भ गरेको देखिए पनि सोही अनुसन्धानको क्रममा प्राप्त तथ्य, जानकारी समेतका आधारमा गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको भन्ने विषयमा अनुसन्धान केन्द्रित भएको देखिन आउँछ। प्रतिवादीलाई हिरासतमा लिने क्रममा दिइएको पक्राउ पूर्वमा राप्ती पुलको विषयका अतिरिक्त गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको भन्ने विषयमा पनि अनुसन्धान गर्नुपर्ने भएको भन्ने प्रष्ट उल्लेख भएको देखिन्छ। साथै अदालतमा पटकपटक

म्याद थप गर्दा पनि उपरोक्त दुवै विषयहरू उल्लेख भएको देखिन आउँछ ।

२३. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को परिच्छेद-४ अन्तर्गत दफा १३ मा भ्रष्टाचार सम्बन्धी उजुरी, दफा १४ मा प्रारम्भिक छानबीन र दफा १६ मा अभियुक्तलाई थुनामा राख्ने कार्यविधिहरूका बारेमा उल्लेख भएको देखिन्छ । त्यसैगरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को परिच्छेद-३ मा भ्रष्टाचारको कसूरको अनुसन्धान, तहकीकात र मुद्दा दायरीसम्बन्धी कार्यविधिहरू अभिनिश्चित गरिएका छन् । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २५ मा “कुनै पनि व्यक्तिले भ्रष्टाचार गरेको छ वा गर्न लागेको छ भन्ने कुरा कुनै सूचना वा स्रोत वा कसैको उजुरीबाट अनुसन्धान अधिकारीले जानकारी पाएमा तत्सम्बन्धमा आवश्यक अनुसन्धान तहकीकात तथा अन्य कारवाही गर्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिएबाट अनुसन्धान अधिकारीले जुनसुकै व्यहोराबाट यस विषयमा जानकारी लिन सक्ने देखिन्छ । राप्ती पुलको विषयबाट अनुसन्धान प्रारम्भ भएको देखिए तापनि तहकीकातको क्रममा प्रतिवादीले गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको भन्ने देखिन आई अनुसन्धान अधिकारीबाट त्यसै विषयमा अनुसन्धान अधि बढाएको र त्यसरी अनुसन्धान अधि बढाउन कानूनले रोक लगाएको पनि देखिँदैन । अनुसन्धानको क्रममा प्रतिवादीसँग लिइएको बयान हेर्दा राप्ती पुलको विषयमा नभई गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरेको भन्ने विषयमा नै प्रश्नहरू सोधी जवाफ लिइएको पाइन्छ । यसबाट प्रतिवादीले अभियोग लगाइएको विषयमा अनुसन्धानको क्रममा आफ्नो सफाई पेश गर्ने पर्याप्त अवसर नपाएको भन्ने देखिँदैन ।

२४. त्यसै गरी शुरुमा तोकिएको अनुसन्धान अधिकारी गणेशमान मानन्धरले अवकाश पाएको कारणबाट चेतनाथ घिमिरेले अनुसन्धान अधिकारीको हैसियतले अभियोजनको कार्य गरेको देखिन्छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग नियमावली, २०५९ को नियम १३ मा आयोगले कुनै विषयमा अनुसन्धान तहकीकात गर्न तोकिएको अनुसन्धान अधिकृतले आफूलाई तोकिएको काम कुनै कारणवस सम्पन्न गर्न नसकेमा, नभ्याएमा वा निजबाट सो काम सम्पन्न हुन नसके भएमा सो काम अर्को अनुसन्धान अधिकृतबाट अनुसन्धान गराउन पर्ने भएमा आयोगले अर्को अनुसन्धान अधिकृत तोक्यो पुनः अनुसन्धान तहकीकात गराउन वा साविकको अनुसन्धान अधिकृतले सम्पन्न गर्न बाँकी रहेको कार्य सम्पन्न गराउन सक्नेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । पहिले तोकिएको अनुसन्धान अधिकृत अवकाश भएको स्थितिमा आयोगबाट उक्त कानूनी प्रावधानअनुरूप चेतनाथ घिमिरेबाट बाँकी काम सम्पन्न भै अभियोजन गरिएको कामकारवाहीमा कुनै कानूनी वा प्रक्रियात्मक त्रुटि विद्यमान रहेको देखिएन ।

२५. त्यसमा पनि अनुसन्धान तहकीकातको क्रममा भए गरेका कामकारवाही वा प्रक्रियाका सम्बन्धमा अदालतसमक्ष म्याद थप गर्दाका बखत प्रश्न उठाउन पाइने र सम्बन्धित अदालत स्वयम्बाट पनि यस सम्बन्धमा न्यायिक सुपरिवेक्षण हुने गर्दछ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १६ को उपदफा (२) मा भ्रष्टाचारको आरोपमा कारवाही चलाएको व्यक्तिलाई थुनामा राखी तहकीकात जारी राख्नु पर्ने अवस्था भएमा पक्राउ गरेको २४ घण्टाभित्र अदालतमा पेश गर्नुपर्ने र त्यसरी अनुमति माग्दा थुनामै राख्नुपर्ने कारण, बयान भैसकेको भए सोको व्यहोरा समेत प्रष्ट उल्लेख गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । त्यसरी अदालतमा उपस्थित गराइएको व्यक्तिले आफ्नो शारीरिक जाँचको लागि निवेदन दिन सक्ने व्यवस्था उपदफा (३) मा गरिएको पाइन्छ भने आफू थुनामा रहनु नपर्ने कारण आधार खोली अदालतसमक्ष निवेदन गर्न दिन सक्ने व्यवस्था उपदफा (५) मा भएको पाइन्छ । म्याद थपको अनुमति मागिएको विषयमा अदालतले सम्बन्धित कागजातहरू हेरी तहकीकात सन्तोषजनक रूपमा भए नभएको विचार गरी सन्तोषजनक रूपमा तहकीकात भइरहेको देखिएमा एकपटकमा एक महिनामा नबढ्ने गरी बढीमा छ महिनासम्म थुनामा राख्ने अनुमति दिन सक्ने व्यवस्था उपदफा (४) मा रहेको पाइन्छ । उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाहरूले अनुसन्धानको प्रक्रियालाई न्यायिक सुपरिवेक्षणमा राखी अनुसन्धानको क्रममा हुन जाने प्रक्रियात्मक त्रुटि वा वेरीत विरुद्ध न्यायिक उपचार तथा सुपरिवेक्षणको मार्ग प्रशस्त गरिरहेको देखिँदा सामान्यतया अनुसन्धानको क्रममा उठ्न सक्ने र उठाइनु पर्ने प्रश्नहरू मौकामा नै उठाइनु वा हेरिनु वाञ्छनीय हुन्छ ।

२६. प्रस्तुत मुद्दामा उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम प्रतिवादीले म्याद थप गर्दाका बखत आफूलाई थुनामा नराखी अनुसन्धान तहकीकात गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरी अदालतमा निवेदन दिएको देखिए तापनि हाल यस अदालतमा उठाएको जस्तो विषयहरू उठाएको देखिँदैन । प्रमाणहरू अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगकै कब्जामा रहेको हुँदा आफूले नष्ट गर्ने अवस्था नरहेकाले हिरासतमा राखेर अनुसन्धान गर्नु नपर्ने भन्नेसम्मका जिकीरहरू लिएको देखिन्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीले म्याद थपको क्रममा दिएको निवेदनमा विशेष अदालतले प्रतिवादीका कानून ब्यवसायीहरूको बहस समेत सुनी म्याद थपको अनुमति दिएको देखिएकोले अनुसन्धानको क्रममा उठेका र उठाइएका विषयहरूलाई विशेष अदालतले तत्समयमा नै सम्बोधन गरेको देखिन आउँछ ।

२७. यस परिप्रेक्ष्यमा विशेष अदालतबाट फैसला भई हाल सो उपरको पुनरावेदनमा सुनुवाई हुने अन्तिम अवस्थामा आएर त्यस प्रकारका प्रारम्भिक प्रश्नहरू उठाउनु कानूनसम्मत तथा न्यायिक प्रक्रियाको दृष्टिकोणबाट पनि उचित, सुविधाजनक

र व्यावहारिक हुने देखिदैन । अनुसन्धानको प्रक्रियामा रहन गएका भनिएका र सम्बन्धित अदालतबाट मौकैमा सुपरिवेक्षण भएका प्राविधिक प्रकृतिका अति सूक्ष्म विषयहरूलाई जुनसुकै तहसम्म उठाइएकै कारणबाट मुद्दाको विषयवस्तुभित्र अन्तरनिहीतरहेका मुख्य कानूनी र तथ्यगत प्रश्नहरू ओभेलमा परेको वा तिनको सान्दर्भिकता कम भएको सम्झन र अर्थ गर्न नमिल्ने हुँदा विद्वान कानून व्यवसायीहरूको उपरोक्त बहस जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

२८. आयको वैधानिकता जाँचिने प्रस्तुत मुद्दामा बकसपत्रबाट पाएको भनिएको सम्पत्तिको वैधानिकता के कस्तो हुने हो र त्यसको स्रोत प्राप्तिको आधार र स्रोत खुलाउनु पर्ने नपर्ने के हो भन्ने प्रश्न पनि प्रस्तुत मुद्दामा उपस्थित हुन आएको छ । प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन तथा पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले बहसको क्रममा निजी ज्ञान, सीप र प्रयासबाट दातालाई रिभाएवापत् बकस पत्रको माध्यमबाट सम्पत्ति प्राप्त हुने, त्यसरी सम्पत्ति प्राप्त गर्दा कुनै लगानी नपर्ने, अंशलागायतका मुद्दाहरूमा बकसपत्रबाट प्राप्त सम्पत्ति त्यस्तो सम्पत्ति प्राप्त गर्ने व्यक्तिको आफूखुश गर्न पाउने निजी सम्पत्ति मानी बण्डा नलाग्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएको र भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) मा समेत बकसपत्र प्राप्त गरेको कुरालाई नभई आफ्नो हैसियतभन्दा बढी दान बकस दिएको सम्पत्तिको मात्र स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था भएको हुँदा बकसपत्रको माध्यमबाट प्राप्त गरेको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि नभएको भनी अवैध ठहर्‍याएको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ । प्रतिवादी तथा निजका परिवारका सदस्यहरूले बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति अस्वाभाविक देखिएको, बकसपत्र दिने र पाउने व्यक्तिहरूका बीचमा कुनै नाता र सम्बन्ध रहेको नदेखिएको, कतिपय बकसपत्रमा अवैध आर्जनलाई लुकाउने नियतले बकसपत्रको माध्यमबाट सम्पत्ति प्राप्त गरेको हुँदा त्यसको स्रोत प्रतिवादीले पुष्टि गर्न सक्नुपर्नेमा प्रतिवादीबाट सो हुन सकेको छैन । त्यसैले केहीलाई वैध र केहीलाई अवैध आर्जन ठहर्‍याएको विशेष अदालतको फैसला नमिलेको हुँदा प्रतिवादीले पाएको बकसपत्रको सबै सम्पत्तिलाई अवैध ठहर गर्नुपर्नेमा सो नगरेको हदसम्म विशेष अदालतको फैसला नमिलेकोले उल्टी हुनुपर्छ भन्ने समेत वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ ।

२९. उपरोक्त जिकीरहरूका सन्दर्भमा बकसपत्रबाट सम्पत्ति प्राप्त हुने कानूनी व्यवस्था र यसको व्यावहारिक पक्ष एवम् गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरेको भन्ने प्रस्तुत मुद्दामा त्यसको सान्दर्भिकतालागायतका प्रश्नहरूमा विश्लेषण हुनु वाञ्छनीय देखिन आएको छ ।

३०. दान बकसका सम्बन्धमा सारभूत कानूनी व्यवस्था मुलुकी ऐन, दान बकसको महलअन्तर्गत समावेश भएको पाइन्छ ।

यस महलमा समानान्तर रूपमा प्रयुक्त भएका दान र बकस भन्ने दुई शब्दावलीको अर्थ एकै हो वा फरक हो भन्ने सम्बन्धमा केही उल्लेख भएको नदेखिए तापनि ती शब्दहरूले एकै विषयलाई जनाउँको अवस्था होइन । दान भन्ने शब्दको सम्बन्ध धार्मिक मूल्य र मान्यतासँग अन्योन्याश्रित रहेको छ । खास गरी दाताले आफ्नो धार्मिक मान्यताअनुरूप पुण्य कमाउने अभिप्रायबाट आफ्नो सम्पत्ति दान दिने प्रचलन नेपाली समाजमा विद्यमान रही आएकोले यसलाई त्यही अर्थमा बुझ्न सकिन्छ । तथापि बकसपत्रको सन्दर्भ केही फरक रहेको छ । सेवा सुश्रुसा वा अन्य तरिकाबाट कसैको व्यवहारमा सहयोग पुर्‍याई रिभाएवापत बकसपत्रको माध्यमबाट सम्पत्ति दिने प्रचलन रहेको पाइन्छ । यसरी हेर्दा दान पाउने व्यक्तिले दाताप्रति कुनै दायित्व बहन गरेको वा गर्नुपर्ने स्थिति नहुने भई दाताको धार्मिक विश्वास परिपूर्तिको लागि निस्वार्थ रूपमा दान दिने र प्राप्त गर्ने क्रिया हुन्छ । तर बकसपत्रबाट सम्पत्ति प्राप्त गर्न सामान्यतया बकसपत्र पाउनेले दातालाई निजको व्यवहारमा कुनै तरहले सहयोग पुर्‍याएको वा सेवा गरी रिभाएको हुनु पर्ने स्थिति र अवस्थाको विद्यमानता अपरिहार्य हुन्छ । त्यसैगरी सम्पत्ति बकस दिनसक्ने दाताको हैसियत, बकसपत्र पाउनेको दातासँगको पारिवारिक, नाता र अन्य सम्बन्ध तथा व्यावहारिक पक्ष पनि बकसपत्रको अवधारणा अन्तर्गत स्वतः समेटिएको हुन्छ ।

३१. दान बकसको महल अन्तर्गत १ नं. मा “आफ्नो हक पुग्ने सम्पत्ति दान वा बकस गरी दिन हुन्छ । सोबमोजिम दान वा बकस गरिदिँदा हकवालालाई बकस भनी र अरुलाई दान वा बकस जुन व्यहोराले दिए पनि हुन्छ । आफ्नो खुश गर्न पाउने बाहेक अरुमा अंशियार र हक पुग्नेहरूको मञ्जूरीको लिखत नलिई वा साक्षी नराखी दान बकस गरिदिन हुँदैन” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । दान बकस लिने दिने सम्बन्धमा प्रचलित नेपाल कानूनमा भएको सारवान व्यवस्था यही नै हो । उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाको अध्ययनबाट आफ्नो हक पुग्ने सम्पत्ति दान वा बकस जुनसुकै व्यहोराले दिन सकिने, हकवालालाई बकसपत्र भनी दिन पाइने र हकवाला बाहेकका अरु व्यक्तिलाई दान वा बकस जुन व्यहोराले दिए पनि हुने भन्ने सरल र सीधा अर्थ अभिव्यक्त भैरहेको पाइन्छ ।

३२. मुलुकी ऐन अंशबण्डाको महलको १८ नं. मा अन्य कुराका अतिरिक्त कुनै अंशियारले आफ्नो ज्ञान वा सीप वा प्रयासबाट निजी आर्जन गरेको वा कसैबाट निजी तवरले दान वा बकस पाएको आर्जन वा सम्पत्ति आर्जन गर्ने वा पाउने अंशियारको निजी ठहरी आफूखुशी गर्न पाउने र बण्डा लाग्दैन भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन्छ । यसबाट दान बकसको १ नं. को सीधा अन्तरसम्बन्ध अंशबण्डाको १८ नं. सँग रहेको देखिन आउँछ । खास गरी दान वा बकस पाएको सम्पत्ति प्राप्त गर्नेको निजी मानिने हुँदा आफूखुश गर्न पाउने र अन्य अंशियारलाई

बण्डा नलाग्ने भन्ने व्यवस्थासम्म उक्त १८ नं. ले गरेको पाइन्छ । त्यसै गरी लेनदेन व्यवहारको १० नं. ले आफूखुश गर्न पाउने सम्पत्ति बेचबिखन गर्दा वा कुनै किसिमले हक छाडी दिँदा एकाघर सगोलका अंशियारको मञ्जुरी नचाहिने व्यवस्था गरेको हुँदा दान वा बकस पाएको सम्पत्ति उपभोग गर्ने कुरामा त्यस्तो सम्पत्ति प्राप्त गर्नेलाई पूर्ण स्वतन्त्रता प्रदान गरेको देखिन्छ । यस अदालतबाट अंशबण्डाको १८ नं. र लेनदेन व्यवहारको १० नं. मा रहेको उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाको सोही अनुरूप व्याख्या हुँदै आएकोबाट बकसपत्रबाट प्राप्त सम्पत्ति बकस पाउनेको निजी आर्जनको सम्पत्ति मानिने भई अन्य अंशियारलाई बण्डा नलाग्ने तथा आफूखुश गर्न पाउने भन्ने न्यायिक मान्यता स्थापित भएको पाइन्छ । उपरोक्त कानूनी व्यवस्था र न्यायिक व्याख्याबाट हालसम्म विकसित भएको आधिकारिक विधिशास्त्रीय अवधारणा यही नै हो ।

३३. तर प्रस्तुत मुद्दामा बकसपत्रमार्फत् प्राप्त गरिएका सम्पत्तिहरू बण्डा लाग्ने नलाग्ने वा आफूखुश गर्न पाउने हो, होइन भन्ने विषय समावेश भएको नहुँदा सो पक्षको सान्दर्भिकता प्रस्तुत मुद्दामा रहेन । पुनरावेदक प्रतिवादीले सार्वजनिक पदमा रहँदा गैरकानूनी तवरले आर्जन गरेको सम्पत्ति लुकाई त्यसलाई वैधानिकता दिने उद्देश्यबाट बकसपत्रको माध्यमबाट आफू तथा परिवारका सदस्यहरूका नाममा अस्वाभाविक रूपमा सम्पत्ति प्राप्त गरेको हुँदा त्यसको स्रोत प्रतिवादीले पुष्टि गर्नु पर्दछ भन्ने वादी पक्षको मुख्य जिकीर भै सो नै प्रस्तुत मुद्दाको विवादको मुख्य विषयवस्तु रहेको देखिन्छ । उक्त दावीको कानूनी आधार स्वरूप भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को उल्लेखन भएको पाइन्छ । उक्त दफा २० कुनै खास घटनालाई भ्रष्टाचारको कसूरको रूपमा परिभाषित गर्ने कानून नभई सम्पत्ति विवरण अमिल्दो वा अस्वाभाविक देखिएको वा अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेको स्थिति र अवस्था समेतबाट गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको मानिने अनुमानित कसूर सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था भएकोले सो कानूनी व्यवस्थाबमोजिम लिइएको अनुमानित दावीलाई खण्डन गर्नुपर्ने दायित्व वा प्रमाणको भार स्वतः प्रतिवादीउपर रहने देखिन्छ ।

३४. पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदी तथा निजका परिवारका सदस्यका नाममा रहेका घर जग्गामध्ये लिखत मूल्य रु.१७,८६,३०६।५० का घरजग्गा बकसपत्रबाट प्राप्त भएको र त्यसको स्रोत प्रतिवादीले पुष्टि गर्न नसकेकोले अवैध मानिनु पर्ने भन्ने वादी पक्षको अभियोग दावी रहेको देखिन्छ । बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको उपरोक्त घरजग्गामध्ये पर्सा वैरियावर्ता कि.नं.३५५ र सिर्सियाको कि.नं.२१७ को जग्गा रामसिंहासन चौवे र पर्सा वैरियावर्ताको कि.नं.३५६ को जग्गा रामअयोध्या चतुर्वेदीबाट प्राप्त गरेको र निजहरू प्रतिवादीका दाजुभाइ नाताका व्यक्ति भएको हुँदा लिखत मूल्य रु.२१,३००। बराबरका

उपरोक्त जग्गा बाहेकका अन्य लिखत मूल्य रु.१७,६५,००६।५० का घरजग्गाको स्रोत पुष्टि नभएको भन्ने विशेष अदालतको ठहर रहेको छ । दाजुभाइहरू बीच रहेको आपसी व्यवहार र सम्बन्धका कारण बकस दिनसक्ने कुरा अस्वाभाविक नहुँदा त्यसलाई मान्यता नदिनुपर्ने कुनै कारण छैन । दाजुभाइहरू खेती किसानी गर्ने सामान्य व्यक्ति भएको र पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा जागिरे भएकोले दाजुभाइहरूले निजलाई बकस दिएको अस्वाभाविक छ भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिए पनि दाजुभाइबीच हुनसक्ने आपसी व्यवहारका विविध पक्षहरूलाई दृष्टिगत नगरी हचुवा रूपमा त्यस्तो व्यवहारलाई गैरकानूनी सम्पत्ति लुकाउने उद्देश्यबाट नै गरिएको होला भनी अनुमान गर्नु न्यायोचित हुँदैन । तसर्थ उपरोक्त तीन कित्ता जग्गाका सम्बन्धमा विशेष अदालतबाट भएको विश्लेषण मनासिव देखिएकोले उक्त जग्गाहरू पनि प्रतिवादीले नगद तिरि खरीद गरेको मान्नुपर्ने हुँदा त्यसको स्रोत पुष्टि गर्नु पर्दछ भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिने ।

३५. अब सो बाहेक लिखत मूल्य रु.१७,६५,००६।५० का उनाउँ व्यक्तिबाट पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले बकसपत्रको माध्यमबाट प्राप्त गरेका जग्गाको सम्बन्धमा विचार गर्दा कुनै सम्बन्ध नै नभएका व्यक्तिहरूबाट पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदी तथा निजको परिवारका सदस्यहरूले अस्वाभाविक रूपमा बकसपत्रको माध्यमबाट ठूलो परिमाणमा सम्पत्ति प्राप्त गरेको देखिन्छ । गैरकानूनी आर्जन लुकाउन त्यसरी बकसपत्रको माध्यमबाट सम्पत्ति प्राप्त गरिएको हो भन्ने फौजदारी अभियोग लिइएको अवस्था हुँदा सो सम्बन्धमा न्यायिक परीक्षण गरी निष्कर्षमा पुग्नु नै पर्ने हुन्छ । जो सुकैबाट, जति पनि र जहिलेसुकै बकस पत्रबाट सम्पत्ति प्राप्त गरेकै कारणले त्यसलाई स्वतः वैध सम्पत्तिको मान्यता दिने र त्यसको स्रोत खोज्नै मिल्दैन भन्ने तर्क गर्ने हो भने बकस पत्र सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था गैरकानूनी आर्जन लुकाउने वा ढाकछोप गर्ने माध्यमको रूपमा परिणत हुन पुग्ने र गैरकानूनी आर्जन गरेको मानिने भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को कानूनी व्यवस्था पराजीत हुन पुग्ने देखिन्छ । एउटा कानूनको व्याख्या गर्दा अर्को कानूनको व्यवस्था निष्कृय हुने अर्थ निकाल्न मिल्दैन । मुलुकी ऐनमा रहेको दानबकस सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था बकसपत्र लिने दिने कार्यविधि व्यवस्थित गर्ने प्रावधान हुन् । के कति सम्पत्ति के कसरी बकस पत्र दिने वा कुनै पनि व्यवहार बकस पत्र हो वा होइन भन्ने कुराको सीधा र सोभो जवाफ उक्त कानूनमा पाउन सकिनेछ । परन्तु गैरकानूनी आर्जन लुकाउन बकस पत्रमार्फत् सम्पत्ति प्राप्त गरिएको भन्ने प्रश्न उठ्छ भने त्यसको निरोपण मुलुकी ऐन दान बकसको महलबाट खोज्न नसकिने हुँदा उक्त प्रश्नको हल भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) कै परिधिभित्र रही खोजी गर्नु सान्दर्भिक र कानूनसम्मत हुन जान्छ ।

३६. प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले दाजुभाइबाट बकस पाएको भनिएका उपरोक्त जग्गा बाहेक छोरा रितेश चतुर्वेदीले पर्सा, श्रीपुर वडा नं.६ कि.नं.८१४ र ८१७ को घरजग्गा, छोरा अभिषेक चतुर्वेदीले का.जि.धापासी गा.वि.स.वडा नं.८(क) कि.नं.८७०, ८७५, ८७३ र ८६७ को जग्गा र चितवन भरतपुर न.पा.वडा नं. ६ को कि.नं.३६९ को जग्गा तथा छोरी अदितीले पर्सा नौतन गा.वि.स.वडा नं.६(क) कि.नं.१६१ को जग्गा बकसपत्र लिखतबाट क्रमशः प्रशान्त सम्शेर ज.व.रा, प्रल्हाद शेरचन र देवेन्द्रकुमार, पञ्चकन्या तेलमील(तेजप्रसाद भट्टराई) तथा रामहरि शर्मा समेतबाट प्राप्त गरेको देखिएको छ। उल्लिखित जग्गामध्ये रामहरि शर्माबाट पर्सा नौतनको कि.नं.१६१ को जग्गा बकस लिएको लिखतमा अदिती चतुर्वेदीको उमेर १३ वर्ष उल्लेख भएको देखिन्छ। अपितु सो बकसपत्र लिखतको कैफियत महल हेर्दा तपाईं बकस पाउनेले मेरो भैपरी आएको काम काज सेवा टहल औषधि उपचार समेत गरी मलाई रिभाएकोले सोही रिभावापत बकसपत्र दिएको भन्ने उल्लेख भएको देखिन आउँछ। माइती मावलीदेखि घर परिवारसम्म घरानिया र खान्दानी भएको जिकीर लिने इन्जिनियर जस्तो व्यक्तिको १३ वर्षको विद्यालय पढ्ने छोरीले कुनै नाता सम्बन्ध नै नभएको काठमाडौंमा बस्ने ७२ वर्षको रामहरि शर्मालाई उपरोक्त व्यहोराले सहयोग गरी रिभाउन सक्ने कुनै विवेकसम्मत र विश्वासप्रद आधार नभएकोले लिखतमा उल्लेख भएको व्यहोराले स्वाभाविक स्थितिको चित्रण गरेको मान्न सकिँदैन। त्यसै गरी चितवनको भरतपुर जस्तो महत्वपूर्ण स्थानको राजमार्गसँग जोडिएको कि.नं.३६९ को घर सहितको मूल्यवान जग्गा पञ्चकन्या तेलमील प्रा.लि.बाट तत्काल वर्ष १७ का प्रतिवादी अभिषेक चतुर्वेदीले बकस पाएको देखिन्छ। तेलमील प्रा.लि.जस्तो कानूनी व्यक्तिलाई रिभाएको भन्ने कुरा स्वयम्मा अपत्यारिलो र आधाररहित देखिन आउँछ।

३७. त्यसै गरी प्रतिवादीको श्रीमती पुनरावेदक प्रतिवादीमध्येकै आशा चतुर्वेदीले पर्सा, बहुअरी वडा नं.२ कि.नं.२११ र २१२ को जग्गा बकसपत्र लिखतबाट प्राप्त गरेको देखिन्छ। उक्त जग्गा बकसपत्र लिखत गरीदिने दाताहरू क्रमशः चन्द्रावतिदेवी कोइरी र शम्भुप्रसाद मानन्धरसँग प्रतिवादीको कुनै पारिवारिक र नाता सम्बन्ध भएको तथा यो यस व्यहोराले निजको व्यवहारमा सघाउ पुऱ्याई रिभाए बापत बकस पाएको भन्ने पुनरावेदनमा जिकीर लिन सकेको पाइँदैन। आफूलाई प्रतिष्ठित र उच्च घरानाकी छोरी बूहारी भएको तथा माइतीबाट मात्र लाखौं रुपैयाँ दाइजो पेवा पाएको भनी जिकीर लिने निज प्रतिवादीले उनाउँ व्यक्तिको व्यवहारमा सहयोग पुऱ्याइ रिभाउनु पर्नेसम्मको आधार र अवस्था नहुँदा आशा चतुर्वेदीले पाएको भनिएको उपरोक्त बकसपत्रको व्यवहार समेत यथार्थमा बकसपत्र नै हो भन्ने कुरा विश्वसनीय देखिन आउँदैन।

३८. साथै पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले पर्सा वैरियावर्ति वडा नं.७ को कि.नं.२१७, रामगढवा वडा नं.४ कि.नं.३२, ऐजन वडा नं.७ कि.नं.११०, का.जि.का.म.न.पा.वडा नं.७(ख) कि.नं.१९६, १९७, १९८, १९९, २०१, २०३, २०४, २०५, २०६, २०७, २०८, २२१ र २२२ (हाल काठमाडौं उपत्यका नगर विकास समितिबाट सोधभर्ना पाईं कायम ऐजन वडा नं.३५ कि.नं.६४ र ५१को आधा) तथा मकवानपुर जिल्ला, हेटौंडा नगरपालिका वडा नं. ९ कि.नं.४७७ र १०५१ का जग्गाहरू विभिन्न व्यक्तिहरूबाट बकसपत्रको माध्यमबाट प्राप्त गरेको देखिन्छ। उपरोक्तबमोजिम लिखत भएका काठमाडौं र हेटौंडा लगायत शहरी क्षेत्रका महत्वपूर्ण जग्गा पुनरावेदक प्रतिवादीलाई बकसपत्र दिने व्यक्तिसँग निजको कुनै पारिवारिक वा नाता सम्बन्ध भएको भन्ने निजको पुनरावेदन जिकीर छैन। साथै २०३२ सालदेखि नै सार्वजनिक जिम्मेवारीको पदमा रहेको तथा आफ्नो पारिवारिक हैसियत राम्रो भएको जिकीर लिने व्यक्ति पुनरावेदक प्रतिवादीले कुनै सम्बन्ध समेत नरहेका उपरोक्त बकसपत्र दाताहरूलाई के कसरी सहयोग गरी रिभाएवापत बकस पाएको हो भन्ने कुराको विश्वसनीय आधार यस अदालतसमक्षको पुनरावेदन पत्रमा समेत उल्लेख गर्न सकेको पाइँदैन।

३९. यस प्रकार सार्वजनिक जिम्मेवारीको पदमा रही प्रतिवादीले गैरकानूनी रुपमा आर्जन गरेको सम्पत्ति लुकाउने नियतले बकसपत्रको माध्यमबाट आफू तथा श्रीमती र छोरा छोरीको नाममा सम्पत्ति खरीद गरेको भन्ने अभियोग लागि विशेष अदालतबाट समेत सो दावी ठहर भएको अवस्थामा उक्त कुराको तथ्ययुक्त र खण्डन सहितको ठोस आधार पुनरावेदनपत्रमा उल्लेख गर्नु पर्नेमा सो गर्न सकेको पाइँएन। राजीनामा वा बकसपत्र सम्पत्ति हस्तान्तरणको माध्यमसम्म हो। कानूनले दिन पाउने हदसम्म राजीनामा वा बकसपत्र जुनसुकै व्यहोराले हक हस्तान्तरण गर्नु कानूनसम्मत हुन्छ। देवानी मुद्दामा सम्पत्ति हस्तान्तरणको क्रियाबाट कसैको हक गए नगएको कुरालाई मुख्य रुपमा हेर्ने गरिन्छ। साथै सम्पत्ति प्राप्त गर्ने कुरामा प्राप्तकर्ताको निजी ज्ञान, सीप वा प्रयासले सो सम्पत्ति प्राप्त गरेको हो, होइन र अन्य कसैलाई बण्डा गर्नुपर्ने नपर्ने विषयमासम्म निर्णय निरोपण हुने गर्दछ। तर बकसपत्र प्राप्त गर्ने कार्य कानूनविपरीत हुँदैन भन्ने कुराको आडमा गैरकानूनी आर्जनलाई लुकाउने माध्यमको रुपमा यस्तो व्यवहारलाई सदैव मान्यता दिइनु पर्दछ भन्ने तर्क पनि न्यायोचित हुन सक्दैन। अतः पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले उनाउँ व्यक्तिहरूबाट बकसपत्रको माध्यमबाट हक हस्तान्तरण गराई लिएका उपरोक्त जग्गाहरू यथार्थमा बकस पत्र प्राप्त गरेको नभै मूल्य तिरी खरीद गरेको हुँदा सोको स्रोत खुलाउनु पर्दछ भन्ने विशेष अदालतको निष्कर्षलाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन।

४०. अब कृषि आय निर्धारण गर्ने न्यायोचित मापदण्ड के हुन सक्दछ भन्ने अर्को प्रश्नका सम्बन्धमा विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन आएको छ। मिति २०४६।४।१९ को पारीत बण्डापत्रबाट पुनरावेदक प्रतिवादीले पर्सा जिल्ला अन्तर्गतको ज.वि.४-१५-१४ जग्गा पैतृक सम्पत्तिको रूपमा प्राप्त गरेको भन्ने तथ्यमा कुनै विवाद भएको पाइँदैन। मिति २०३२।१२।६ मा घरसारमा खडा भएको मानो छुट्टिएको लिखतबाट प्रतिवादी रामाज्ञा चर्तुवेदी चुलोमानो छुट्टिएको भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ। मानो छुट्टिएपछि बण्डा पत्र नहुँदासम्म अर्थात् २०३३ सालदेखि २०४५ सालसम्म सगोलको कृषि आयबाट रु.१९,४०,०००। तथा बण्डा छुट्टिएपछि २०४६ सालदेखि २०५८ सालसम्म रु.१७,३०,०००। कृषि आय प्राप्त गरेको जिल्ला कृषि विकास कार्यालय पर्साको सिफारिशबमोजिम प्रमाणित भएकोले उपरोक्त कृषि आयलाई मान्यता दिनुपर्नेमा भूमिसम्बन्धी ऐनको आधार लिई घटी कृषि आय कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला नमिलेको भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर रहेको छ। प्रति विगाहा वार्षिक २० हजारसम्म कृषि आय हुने भन्ने तथ्यलाई अन्य मुद्दाहरूमा पनि स्वीकार गरिएको तथा कृषि उब्जनीका सम्बन्धमा सम्बन्धित कृषि विकास कार्यालयको सिफारिश आधिकारिक हुने हुँदा मोही र जग्गाधनी बीचको कृत निर्धारणका सम्बन्धमा भूमिसम्बन्धी ऐनले निर्धारण गरेको मापदण्डलाई आधार लिन नहुने भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले बहसको क्रममा जिकीर लिनु भएको छ। विशेष अदालतले सगोलको र छुट्टी भिन्न भएपछिका स्रोत खुलेका जग्गाको कृषि आय पैतृक मौद्रिक आय तथा जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त गरेको रकम समेत गरी जम्मा रु.१३,५८,४७२।९० लाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रूपमा मान्यता दिएको देखिन्छ।

४१. सरकारी स्वामित्वको संस्थानमा नोकरी गर्ने प्रतिवादी घरजग्गा भएको स्थानभन्दा बाहिर बस्ने गरेकाले निज आफैँले खेती गरी जिकीर लिएबमोजिमको कृषि आय प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा कृषिबाट भएको आर्जनबाट छोराछोरीलाई भारतमा पढाउन खर्च भएको हुनसक्ने मानी आरोप पत्र पेश गरिएकोमा छुट्टै कृषि आय कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन आउँछ।

४२. पुनरावेदक प्रतिवादीले २०३३ सालदेखि २०५८ सालसम्मको कृषि आयको जिकीर लिएको देखिन्छ। विगत लामो अवधिको कृषि आयको दावी लिइएको यस स्थितिमा प्रतिवादीका के कुन जग्गामा के कुन सालमा के कस्तो प्रकृतिको वाली लगाइएको थियो, त्यसबाट के कति परिमाणमा उब्जनी भएको थियो र निजले सोबापत के कति रकम प्राप्त गरेको हो भन्ने कुरा हाल आएर ठोस रूपमा यकीन गर्ने कार्य निश्चय पनि सजिलो छैन। अपितु स्रोत देखिन्छ भने त्यसबाट आय प्राप्त

हुने कुरालाई सहजै इन्कार गर्न न्यायोचित नहुने हुँदा यस विषयलाई विवेकसम्मत निष्कर्षमा पुऱ्याउनु पर्ने हुन्छ।

४३. कृषि आयको जिकीर लिइएका प्रतिवादीहरूका नाउँ दर्ताका जग्गाको वालीका सम्बन्धमा प्रत्येक साल रीतपूर्वक मुचुल्का खडा गरी वाली यकीन गर्न सकिएको भए सो कुरा सबैभन्दा आधिकारिक र वस्तुनिष्ठ हुन सक्थ्यो। सो अवस्था नभएकोले यस विषयमा गरिने सबै तर्क अनुमानमा आधारित हुने निश्चित छ। त्यसैले कृषि आयका सम्बन्धमा सबैभन्दा विश्वसनीय र आधिकारिक निष्कर्षमा पुग्न सकिने आधार तय गर्नु आवश्यक देखिन्छ, जसबाट मात्रै यस सम्बन्धमा रहन जाने अन्यौलताको न्यायिक समाधान हुन सक्दछ। पुनरावेदक प्रतिवादीले जिकीर लिए जस्तो अमुक मुद्दामा प्रति विगाहा यति कृषि आयलाई मान्यता दिइएको छ भन्ने कुरा तथ्यगत मात्रै हुन सक्दछ। के कुन दावी र जिकीरको सन्दर्भमा के कुन आधारमा त्यस्तो दावी लिइएको थियो के कस्तो कानूनी र तथ्यगत आधारमा अदालतले त्यसलाई मान्यता दिएको थियो भन्ने कुरा प्रष्ट हुने फैसला लगायतका प्रमाण प्रतिवादी पक्षबाट आउन सकेको छैन। केवल मौखिक जिकीरलाई भर गरी निष्कर्षमा पुग्न सकिने हुँदैन।

४४. पुनरावेदक प्रतिवादीले कृषि आयको जिकीरको समर्थनमा सम्बन्धित गा.वि.स.को सिफारिश र जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको सिफारिश प्रमाणको रूपमा पेश गरेको अवस्था छ। तर सिफारिशकर्ता ती निकायहरूले प्रतिवादीको जग्गाको स्थलगत वस्तुस्थिति बुझी त्यसमा लगाइएको वालीको परिमाण यकीन गरी ठोस आधार सहित उक्त सिफारिश दिएको भन्ने आधार र अवस्था देखिँदैन। गा.वि.स.को सिफारिशमा उक्त जग्गाहरू नारायणी सिंचाई क्षेत्रअन्तर्गत पर्ने हुँदा वार्षिक तीन वालीसम्म लाग्न सक्ने भन्ने कुरालाई सिफारिशको आधार बनाउँको देखिन्छ। त्यसै गरी जिल्ला कृषि विकास कार्यालयले दुई वाली र नगदेवाली समेत तीन वाली हुने गरेको र पर्सा जिल्लामा विगत वर्षहरूमा लगाइएको वालीको प्रतिहेक्टर उत्पादकत्व र औसत बजार मूल्यलाई आधार बनाई सिफारिश गरेको भन्ने पाइन्छ। त्यसमा पनि गा.वि.स. र कृषि विकास कार्यालयसँग उब्जनी विवरण माग्ने गरी विशेष अदालत वा यस अदालतबाट कुनै आदेश भएको अवस्था नभै प्रतिवादीले निजी तवरमा त्यस्ता सिफारिश पत्र बनाई ल्याएको देखिन्छ। त्यसरी व्यक्तिगत मागको आधारमा दिइएका भनिएका सिफारिशहरूलाई न्यायिक परीक्षण नगरी सीधै मान्यता दिनुपर्ने भन्ने प्रतिवादी पक्षको जिकीर पनि उचित देखिँदैन। न्यायिक प्रक्रियामा प्रमाण बुझ्ने तथा प्राप्त प्रमाण ग्रहण गर्ने सम्बन्धमा निश्चित कानूनी आधार र न्यायिक मापदण्डहरू रहेका छन्। त्यसको विपरीत जुनसुकै प्रक्रियाबाट मिसिलमा समावेश हुन आएका कुरालाई प्रमाणको रूपमा मान्न र त्यसको आधारमा कुनै पनि न्यायिक

निष्कर्षमा पुग्न सम्भव हुँदैन। त्यसैले प्रतिवादीको व्यक्तिगत प्रयासमा निजलाई दिएको भनिएको उक्त सिफारिशलाई कुनै परीक्षण विना अदालतले सीधै प्रमाणको रूपमा स्वीकार गर्नुपर्ने बाध्यता छैन भने कानूनी रूपमा प्रमाणमा ग्रहण गर्न मिल्ने आधार समेत देखिँदैन।

४५. यस परिप्रेक्ष्यमा कृषि आय निर्धारण गर्ने कानूनी आधार के हुन सक्दछ भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन्छ। खास गरी विशेष अदालतले भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ बमोजिम कुत प्रयोजनका लागि निर्धारण गरिएको उब्जनी तथा सालबसाली रूपमा तोकिएको मूल्यलाई प्रतिवादीको जग्गाको कृषि आय कायम गर्ने मापदण्ड बनाउँको देखिएकोले त्यस सम्बन्धमा विश्लेषण गर्नु प्रासंगिक हुन आएको छ। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३३ मा कुत सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था भै उक्त दफा तथा सोबमोजिमको सूचित आदेशमा कुन प्रकृतिको जग्गा कमाउने मोहीले के कति कुत बुझाउनु पर्ने भन्ने कुराहरू उल्लेख भएको देखिन आउँछ। खास गरी मुख्य वार्षिक उब्जनीको आधारमा नबढ्ने गरी मोही लागेको जग्गाको कुत जग्गाधनीलाई प्राप्त हुने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। त्यसरी कुत निर्धारण गर्दा सो जग्गामा मोहीको तर्फबाट पर्न जाने श्रम, मल, बीउ लगायतका लगानी समेतलाई विचार गरी बचत हुने खुद आयलाई कुत प्रयोजनको लागि कायम गरिएको अनुमान गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसरी प्राप्त हुने खुद कृषि आयबाट श्रम गर्ने मोहीलाई आधा र सम्बन्धित जग्गाको धनीलाई आधा कृषि आय बाँडिने भन्ने नै भूमि सम्बन्धी ऐनको उद्देश्य र भावना रहेको देखिन आउँछ।

४६. उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाका आधारमा मोही लागेको जग्गाको कृषि आय निर्धारण गर्दा भूमि सम्बन्धी ऐनबमोजिम कुत प्रयोजनका लागि तोकिएको उब्जनीको आधारलाई अवलम्बन गरिनु कानूनसम्मत र न्यायोचित हुने देखिन आउँछ। त्यसै गरी जग्गाधनीले नै जग्गा कमाएको भन्ने जिकीर रहेको अवस्थामा समेत कृषि उत्पादनको क्रममा मल, बीउ श्रमलगायतका हुन जाने उपरोक्त मनासिब खर्चहरू कटाई मुख्य वार्षिक उब्जनीबापत कुत प्रयोजनका लागि तोकिएको उब्जनीको दोब्बर खुद आय निर्धारण गर्नु उचित र विवेकसम्मत हुने देखिन्छ। साथै सिंचाई आदिको सुविधा भएको र एकभन्दा बढी बाली लाग्ने जग्गाका सम्बन्धमा कुत प्रयोजनका लागि तोकिएको मुख्य वार्षिक उब्जनीको आधा हिउँदै बालीबापत खुद आय निर्धारण गर्नु न्यायोचित हुने देखिँदा सोहीबमोजिम नै प्रतिवादीको जग्गाको कृषि आयस्ता निर्धारण गरेको विशेष अदालतको निष्कर्ष मनासिब देखियो।

४७. भारतमा भएको भनिएका शपथपत्र (Affidavit) प्रमाणमा ग्रहण गर्न मिल्छ वा मिल्दैन र शपथपत्रलाई कारोवार (Transaction) ले समर्थन गरेको हुनुपर्छ वा पर्दैन भन्ने प्रश्न पनि प्रस्तुत मुद्दामा उठाइएको छ। प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक

प्रतिवादीहरूका तर्फबाट भारतमा भएको भनिएका विभिन्न मितिका शपथ पत्र प्रमाण स्वरूप पेश भएको देखिन्छ।

४८. प्रथमतः पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीका मामा अम्बिका तिवारीले पूर्वी चम्पारण, मोतिहारीका लेख्य प्रमाणक एच.भि.पाठक समक्ष २९ अप्रिल १९८९ मा गरिदिएको भनिएको पेश भएको शपथपत्र हेर्दा कथा वाचकको रूपमा काम गर्दा अकृत धनदौलत प्राप्त भएको र रामाज्ञा चतुर्वेदीको सेवा टहलबाट खुशी भएकोले भा.रु.९,००,०००। दिएको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। साथै उक्त रकम नेपाल लैजान कुनै कानूनी अडचन नआवोस र जरुरत पर्दा सबूदको रूपमा काम आउन सकोस् भनी सो शपथपत्र गरिदिएको भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन आउँछ।

४९. त्यसै गरी पुनरावेदक प्रतिवादी आशा चतुर्वेदीकी आमा चन्द्रवतीले पश्चिम चम्पारण, वेतियाका लेख्य प्रमाणक नलिनी रञ्जनसमक्ष मिति ७ अगष्ट २००० मा निजलाई गरिदिएको भनेको शपथपत्रमा विभिन्न मितिमा गरी रु.७,५०,०००। बच्चा (नाति) को उच्च शिक्षाको लागि दिएको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। छोरी आशा चतुर्वेदी नेपालको निवासी भएकोले कुनै प्रकारको हैरानी (दिक्कत) नहोस् भनी उक्त शपथपत्र बनाइदिएको भन्ने समेतको व्यहोरा पनि सो लिखतमा परेको देखिन आउँछ।

५०. साथै प्रतिवादी आशा चतुर्वेदीको आमा चन्द्रावतीदेवीले सन् २००२।४।६ मा निजलाई रु.३०,००,०००। दिएको भन्ने व्यहोराको शपथपत्र पेश भएको देखिन्छ। नलिनी रञ्जन, नोटरी पब्लिक, वेतिया पश्चिम चम्पारण समक्ष भएको भनिएको सो शपथपत्रमा छोरी आशा चतुर्वेदीलाई माइतीबाट समय समयमा नगद उपहार दिएको, साथै एक विगाहा ६ कठठा जग्गा दिएकोमा सो विक्री गर्दा आएको रकम तथा सोबाट बढेबढाएको समेत गरी उक्त रकम दिएको भन्ने देखिन्छ। सोही रकम यूनाइटेड बैंक अफ इण्डियामा आशा चतुर्वेदी र अभिषेक चतुर्वेदीको नाममा खाता खोली जम्मा गरिएको भन्ने प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर छ। शपथ पत्रबाट पाई भारतकै बैंक खातामा जम्मा गरेको भनिएको यस प्रकारको खास जिकीरका सम्बन्धमा बैंक खाताको मौज्जात नरहेको रकमको विश्लेषण गर्ने क्रममा पृथक रूपमा विवेचना गरिने नै छ।

५१. तर कारोवारलगायतका अन्य आधारबाट समेत शपथपत्रको व्यहोरा पुष्टि भएको छ भन्ने जिकीर लिन नसकी केवल शपथपत्र पेश गरेकै भरमा स्वतः स्रोत पुष्टि भएको मान्न मिल्दैन। वस्तुतः शपथ पत्रबमोजिम सम्पत्ति प्राप्त भएको भन्ने जिकीर लिएर मात्र पुग्दैन, त्यसको लागि त्यस्तो जिकीर लिनेले नै त्यसरी पाएको भनिएको सम्पत्तिको भौतिक अवस्थिति वा अस्तित्व पनि देखाउन वा प्रमाणित गर्न सक्नु पर्दछ। अझ शपथपत्रको माध्यमबाट विदेशमा सम्पत्ति पाएको भनी जिकीर

लिने पक्षले त्यस्तो सम्पत्ति आफ्नो मुलुकमा के कुन मितिमा, के कुन माध्यमबाट आएको, जम्मा भएको, सटही भएको हो सो सबै कुराको कारोवार (Transaction) प्रमाणित हुने आधार सहित पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यति ठूलो रकम अन्य प्रक्रियाबाट नेपाल ल्याएको भन्ने कुरा स्वाभाविक मान्न नसकिने हुँदा बैकिङ्ग वा वित्तीय प्रणाली लगायतका औपचारिक माध्यमबाट रकम ल्याइएको प्रमाणित हुनु वाञ्छनीय हुन्छ। अतः अन्य तथ्य वा कारोवारबाट समर्थित नभएको शपथपत्रको स्रोतलाई मान्यता दिन मिल्ने स्थिति हुँदैन।

५२. अब आयको तुलनामा अमिल्दो तथा उच्च जीवन यापन गरेको भन्ने आरोपको सन्दर्भमा विभिन्न शीर्षक अन्तर्गत विगतमा खर्च भएका र बैंक खाताको कारोवारलाई आधार मानी हाल मौज्जात नरहेको (Non-possession) रकमका सम्बन्धमा दावी लिन मिल्छ वा मिल्दैन भन्ने प्रश्नका सम्बन्धमा विवेचना गर्नुपर्ने हुन आएको छ। छोराछोरीको अध्ययनमा भएको भनिएको खर्च हाल मौज्जात रहेको सम्पत्ति होइन। खर्च भएर गैसकेको यस्तो विषयमा हाल दावी लिन मिल्दैन। नेपालतर्फ बैंक खातामा मौज्जात बाँकी नरहेको रकमका सम्बन्धमा दावी नलिइएको तर भारततर्फ त्यस्तै अवस्थामा रहेको खाताको सम्बन्धमा दावी लिइएको परस्पर विरोधाभासपूर्ण रहेको, आशा चतुर्वेदी र अभिषेक चतुर्वेदीका नाउँको यूनाइटेड बैंक अफ इण्डियाको खातामा जम्मा भएको भा.रु.२९,६३,५००। को हुने ने.रु.४७,४९,६००। रकम निजहरूको आमा तथा हजुरआमाले सन् २००२।४।६ को शपथपत्रबाट दिएको रकम हुँदा रामाज्ञाको लगानी परेको छैन, त्यसमा पनि सो रकम पिताकै औषधोपचार आदिमा खर्च भैसकेको छ, अभिषेक चतुर्वेदीका नाउँमा स्टेट बैंक अफ इण्डियाको खातामा रहेको भनिएको साँवा भा.रु.२८,०५,९३४।९९ पिता रामाज्ञाले पठाएको रकम हो, त्यसमा भा.रु.१२,८३,९७।८९ व्याज प्राप्त भई जम्मा भा.रु.४०,८९,८५२। भएको हो, सो रकममध्ये केही रकम पढाइमा खर्च भैसकेको बाँकी रकम पनि हाल नरही मौज्जात शून्य हुँदा दावी लिन मिल्दैन भन्ने समेत पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ। आयको तुलनामा अमिल्दो र उच्च जीवन यापन गरेको कार्यलाई ऐनको दफा २०(१) ले अनुमानित कसूरअन्तर्गत समावेश गरेको हुँदा जीवनस्तर उच्च बनाउँन विगतमा भएका खर्च वा लगानीलाई छुट दिन मिल्दैन भन्ने वादी पक्षका तर्फका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता र उच्च जीवन यापन गरेको भन्ने आरोपमात्र लगाएर हुँदैन यो वस्तुनिष्ठ रूपमा प्रमाणित पनि हुनु पर्दछ, भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ को निरन्तरता भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० (१) लाई मान्ने हो भने साथमा रहेको सम्पत्तिका सम्बन्धमा मात्र दावी लिन मिल्छ, छोराछोरीको अध्ययनमा खर्च भएको तथा बन्द भैसकेको बैंक खाताको रकममा दावी लिई जफत हुने ठहर्‍याएको विशेष

अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ भन्ने समेत पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर रहेको पाइन्छ।

५३. पुनरावेदक प्रतिवादी उपर भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिमको कसूर गरेको भन्ने अभियोग दावी रहेको छ। उक्त दफाले राष्ट्रसेवकले पेश गरेको सम्पत्ति विवरण अमिल्दो तथा अस्वाभाविक देखिन आएको तथा मनासिब कारण बिना अमिल्दो तथा अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेको समेतलाई गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको मानिने अनुमानित कसूरसम्बन्धी व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यस प्रकार मनासिब कारण बिना अमिल्दो तथा अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेको कुरालाई पनि सो दफा अन्तर्गत कसूर कायम गर्ने आधारका रूपमा लिएको देखिएकोले यस विषयमा प्रष्ट हुनु वाञ्छनीय देखिएको छ।

५४. वस्तुतः अमूर्त रूपमा कसैलाई उच्च जीवनशैली विताएको भनी आरोप लगाउनु मात्र पर्याप्त हुँदैन। यस्तो आरोप प्रमाणित हुनका लागि निश्चित वस्तुगत आधारहरूको उपस्थिति पनि अपरिहार्य हुन्छ भन्ने कुरामा विमति हुन सक्दैन। त्यस्ता आधारहरू के के हुन् भन्ने सम्बन्धमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ लगायत प्रचलित नेपाल कानूनमा कुनै निश्चित परिभाषा वा व्याख्या नभएको स्थितिमा व्यक्तिको जीवनस्तर उच्च बनाउँनको लागि के कस्ता तत्वहरूले निर्णायक भूमिका खेलेको हुन्छ भन्ने कुराको आधारबाट नै यस विषयको व्याख्या गर्नुपर्ने वा निष्कर्षमा पुग्नु पर्ने हुन्छ।

५५. उच्च शैलीको जीवन यापन गर्ने कुराको विभिन्न दृष्टिकोणबाट विभिन्न अर्थ वा मान्यता रहन सक्दछ। यसका नैतिक, भौतिक आदि विभिन्न पक्षहरू रहेका हुन सक्दछन्। अपितु गैरकानूनी आर्जन वा भ्रष्टाचारको सन्दर्भमा उच्च जीवन यापन गरेको भन्ने प्रश्न उठ्छ भने निःसन्देह रूपमा त्यसको प्रत्यक्ष सम्बन्ध अन्य कुरामाभन्दा मौद्रिक वा आर्थिक गतिविधि वा क्रियाकलापसँग जोडिएको भौतिक विषयसँग रहेको मान्नु पर्ने हुन्छ। त्यसैले अस्वाभाविक तथा उच्च जीवनस्तर यापन गरेको भनी ऐनमा प्रयुक्त भएको उक्त वाक्यांशले कुनै राष्ट्रसेवकले प्राप्त गर्ने वैध आयस्रोतको तुलनामा अमिल्दो वा नसुहाउने तथा धान्न नसक्ने जीवनस्तर यापन गर्ने वा गरेको कुरालाई ईंगित गरेको सम्झनु पर्ने हुन आउँछ।

५६. खास गरी कुनै पनि राष्ट्रसेवकसँग रहेको चल अचल सम्पत्ति, निजले शिक्षा स्वास्थ्य आदिमा गरेको लगानी, सार्वजनिक जवाफदेहीताको पदमा रहँदा गरेको आर्थिक कारोवार, विभिन्न प्रकृतिका खर्च, रहनसहन आदि तत्वहरूको समष्टिमा नै उच्च जीवनशैलीको मापन गर्नुपर्ने हुन आउँछ। एकै पटक कसैको पनि जीवनस्तर उच्च हुने वा भएको भन्ने कुरा स्वाभाविक मान्न सकिदैन। विगतमा गरिएको विभिन्न

प्रकृतिका स्रोत साधनको लगानी वा खर्चको परिणामस्वरूप नै उच्च जीवनस्तर हासिल हुने कुरा अनुमान गर्नु स्वाभाविक हुन्छ। त्यसैले उच्च जीवन यापन गर्ने क्रममा विगतमा अस्वाभाविक रूपमा खर्च गरिएको देखिन्छ भने हाल विद्यमान नरहेकै कारणबाट त्यस्तो खर्च वा लगानीको स्रोत प्रमाणित गर्नु पर्दैन भन्ने अर्थ गर्दा उच्च जीवन यापन गरेको कुरालाई गैरकानूनी आर्जनको आधारका रूपमा लिइएको ऐनको व्यवस्था नै निश्चय बन्न जाने हुन्छ।

५७. पुनरावेदक प्रतिवादीले तीन जना छोराछोरीलाई विदेशमा राखेर प्राविधिक विषयमा उच्च अध्ययन गराएको देखिन्छ। त्यसको लागि उल्लेख्य रकम खर्च भएको तथ्यलाई निजको अदालतसमक्ष भएको बयान तथा यस अदालतसमक्ष पेश गरेको पुनरावेदन पत्रमा समेत स्वीकार गरिएको छ। विगतमा गरेको सो खर्चको परिणामस्वरूप पुनरावेदक प्रतिवादीका तीनैजना छोराछोरी हाल डाक्टर र इन्जिनियर बनेको भन्ने देखिन्छ। छोराछोरीको शिक्षादिकामा ठूलो रकम खर्च गरी उच्च शिक्षा दिलाउने वा डाक्टर, इन्जिनियर बनाउने कुराले उच्च जीवन यापनकै अवस्थालाई चित्रण गर्ने हुँदा खर्च भएर गैसकेको भन्ने आधारमा मात्र निजहरूलाई उच्च अध्ययन गराउँदा लागेको खर्चको स्रोत प्रमाणित गर्न नपर्ने भन्न मिल्ने नदेखिँदा अध्ययन खर्चको स्रोत प्रतिवादीले पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ भनी विशेष अदालतबाट भएको विश्लेषण अन्यथा देखिन आउँदैन।

५८. त्यसै गरी भारतीय बैंक खाताका सम्बन्धमा विचार गर्दा पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले ड्राफ्टमार्फत नेपालबाट पठाएको भा.रु.२८,००,०००। रकमबाटै स्टेट बैंक अफ इण्डियामा रामाज्ञा चतुर्वेदी संरक्षक भै अभिषेक चतुर्वेदीका नाममा खाता खोलिएको र सोही खाताको रकम अभिषेक चतुर्वेदीले मिति २५ अप्रिल १९९८ मा भा.रु.पाँचलाखका दरले चारवटा मुद्दति खातामा सारेको भन्ने कुरालाई प्रतिवादीहरूको यस अदालतसमक्षको पुनरावेदन पत्रमा समेत स्वीकार गरिएको छ। उक्त खाता पुनरावेदक प्रतिवादीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धानको क्रममा मिति २०५९।७।८मा हिरासतमा लिएपछि मिति ६ नोभेम्बर २००२ मा सम्पूर्ण रकम निकाली बन्द गरेको देखिएको छ। अनुसन्धान प्रारम्भ भएपछि खाताको रकम निकाली मौज्जात शून्य पारिएको देखिए तापनि उक्त रकमको अस्तित्व प्रमाणित हुन आएको अवस्था छ। त्यसैले अनुसन्धान प्रारम्भ भएपछि खाताबाट निकालेको उक्त रकमको स्रोत प्रतिवादीसँग माग्न नमिल्ने वा निजले दिन नपर्ने भन्न मिल्दैन। साथै प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीलाई हिरासतमा लिई भ्रष्टाचार मुद्दाको क्रममा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट कारवाही प्रारम्भ भैसकेपछि एकै पटक त्यति ठूलो रकम निकालेको देखिँदा

भ्रष्टाचारको कारवाहीबाट बच्ने र गैरकानूनी आर्जन लुकाउने नियतबाटै सो रकम निकालेको मान्नुपर्ने देखिन आउँछ।

५९. अतः हाल साथमा नरहेको (Non-possession) भन्नेसम्मकै आधारमा विगतमा अस्तित्व प्रमाणित भई राष्ट्रसेवको आयको तुलनामा अमिल्दो र अस्वाभाविक तथा निजको जीवनस्तर उच्च बनाउने स्रोतहरूको खोजी गर्न नमिल्ने भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर आधारहिन देखिन आउँछ।

६०. त्यस्तै श्रीमती आशा चतुर्वेदी र छोरा अभिषेक चतुर्वेदीको नाउँमा भारतको यूनाइटेड बैंकमा खाता खोलिएको सम्बन्धमा पति/पिता रामाज्ञाको कुनै संलग्नता नरहेकोले निजलाई जानकारी नभएको भन्ने प्रतिवादीहरू आशा चतुर्वेदी र अभिषेक चतुर्वेदीको पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ। अभिषेक चतुर्वेदीको नाउँमा मिति २००२।४।१९ देखि मिति २००२।४।१७ सम्म भा.रु.१४,६२,५००। र आशा चतुर्वेदीका नाउँमा मिति २००२।४।१५ देखि मिति २००२।४।१७ सम्म भा.रु.१५,०९,०००। जम्मा भएको देखिएको छ। प्रतिवादी आशा चतुर्वेदीको माइती भारतमै भएको र विवाहलगायतमा प्राप्त जग्गा तथा माइतीबाट समय समयमा प्राप्त रकमबाट आमा चन्द्रवतीले मिति २००२।४।६ को शपथपत्रमार्फत दिएको भा.रु.३०,००,०००। मध्येबाटै सो खाताहरू खोलिएको र आशा चतुर्वेदीका पिताको उपचार लगायतमा सो रकम खर्च भई हाल मौज्जात शून्य रहेको भन्ने निजको बयानमा उल्लेख भएको देखिन्छ। शपथ पत्रको मिति र खाता खोलिएको मितिका सम्बन्धमा सामञ्जस्यता देखिएको पनि छ। अनुमान बाहेक उक्त खातामा जम्मा गरिएको रकम रामाज्ञा चतुर्वेदीको आर्जनको हो भन्ने र नेपालबाटै गएको थियो भन्ने कुराको कुनै ठोस प्रमाण पुनरावेदक वादी पक्षबाट पेश हुन सकेको पाइँदैन। सोही खाताको रकमका सम्बन्धमा आशा चतुर्वेदीले विदेशमा खाता खोली विदेशी विनिमय अपचलन गरेको भनी दायर भएको मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६३।९।३ मा भएको फैसलामा उक्त रकम प्रतिवादी आशा चतुर्वेदीले भारतमा रहेको आफ्नो माइतीबाट प्राप्त गरेकोमा कुनै विवाद देखिएन भन्ने समेत विश्लेषण भएको देखिन्छ। उक्त बैंक खातामा रहेको रकम प्राप्त गरेको स्रोतका सम्बन्धमा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा सो निर्णयाधार उल्लेख भई राष्ट्रबैंकको स्वीकृति विना खाता खोलेको भनी सजाय समेत गरेको देखिन्छ। सजाय गरेको विषयमा चित्त नबुझाई प्रतिवादीको यस अदालतमा पुनरावेदन परेको देखिए पनि उक्त खाताको रकम प्राप्त भएको स्रोतका सम्बन्धमा फैसलामा गरिएको उक्त विश्लेषण गलत भएको भनी वादी पक्षको पुनरावेदन परेको देखिन आउँदैन। त्यसैले फैसलामा उल्लेख भएको सो व्यहोरालाई वादी पक्षले स्वीकार गरेको मान्नु पर्ने

हुन्छ भनी पुनरावेदक प्रतिवादी पक्षले लिएको जिकीर अन्यथा देखिन आउँदैन ।

६१. यस प्रकार अभियोग पेश गर्दा खातामा मौज्जात नरहेको र स्रोतका सम्बन्धमा वादी पक्षको यकीन दावी हुन नसकेको सो रकम प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले सार्वजनिक जवाफदेहीको पदमा रहँदा गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको रकममध्येकै हो भन्ने अनुमान गरी विगो कायम तथा जरीवाना गरेको र बैध स्रोतबाट उक्त विगो जफत गर्ने गरी विशेष अदालतबाट भएको फैसला सो हदसम्म मिलेको देखिएन । माइतीतर्फबाट पाएको र अभियोग पेश गर्नु अगावै पिताको उपचार लगायतमा खर्च भैसकेको भन्ने जिकीर हुँदा उक्त रकमलाई प्रतिवादीको आयस्रोतका रूपमा लिनु पर्नेसम्मको अवस्था र स्थिति देखिन आएन ।

६२. अतः यस शीर्षकबाट आशा चतुर्वेदी र अभिषेक चतुर्वेदीको नाउँमा भारतको यूनाइटेड बैंकमा रहेको भनिएको क्रमश भा.रु.१५,०१,०००। भा.रु.१४,६२,५००। समेत जम्मा भा.रु.२९,६३,५००। को हुने ने.रु.४७,४१,६००। प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीको आर्जनमा गणना गरेको विशेष अदालतको विश्लेषण मिलेको देखिँदैन । यसरी अभिषेक चतुर्वेदीको नाउँमा स्टेट बैंक अफ इण्डियामा रहेको बैंक खाताबाट भा.रु.२८,०५,९३४।१९ वाट रितेश चतुर्वेदीले पारिश्रमिकवापत पाएको भा.रु.१,००,०००। कम गर्दा हुन आउने ने.रु.४३,२९,४९४।४० सम्म यस शीर्षकअन्तर्गत प्रतिवादीको स्रोत खुलाउनु पर्ने आर्जित सम्पत्तिको रूपमा समावेश गर्नुपर्ने देखियो ।

६२. अब, पुनरावेदक प्रतिवादीको सम्पत्तिका सम्बन्धमा विशेष अदालतबाट गरिएको अन्य तथ्यगत विश्लेषणमा कुनै त्रुटि रहेको देखिन्छ, वा देखिँदैन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको अर्को प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ । यस सम्बन्धमा अभियोगपत्र हेर्दा अनुसन्धानको क्रममा गरिएको मूल्याङ्कनका आधारमा प्रतिवादीको कुल आर्जित सम्पत्ति रु.७,७९,६५,५७३।२९ मध्ये रु.७९,८३,०३७।५० बराबर सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भएको र रु.६,९९,८२,५३५।७९ बराबरको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि नभएकोले स्रोत पुष्टि नभएको सो सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको भनी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को कसूरमा सोही उपदफा (२) बमोजिम सजाय भई दफा ४७ बमोजिम जफत समेतको दावी लिइएको देखिन्छ ।

६४. अपितु विशेष अदालतबाट पुनरावेदक प्रतिवादीहरूका नाउँमा रहेको भनिएको सम्पत्ति आर्जन गर्दाको समयको मूल्यका आधारमा मूल्याङ्कन गरी जम्मा रु.२,५८,०८,१५७।९८ बराबरको चल अचल सम्पत्ति रहेको निष्कर्षमा पुगी त्यसमध्ये रु.६७,२८,५३१।७३ बराबरको सम्पत्तिको मात्र स्रोत पुष्टि भएको र बाँकी रु.१,९०,७९,६२६।२५ को स्रोत पुष्टि हुन नसकेको भनी स्रोत पुष्टि नभएको उक्त सम्पत्ति

गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको मानी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिमको कसूर ठहर गरी दफा २०(२) बमोजिम सजाय तथा दफा ४७ बमोजिम गैरकानूनी आर्जन तथा सोबाट बढेबढाएको सम्पत्ति जफत हुने समेत फैसला भएको देखिन्छ ।

६५. अभियोग दावीमा नै प्रतिवादीको साथमा रहेको जम्मा रु.७९,८३,०३७।५० बराबरको चल अचल सम्पत्तिको स्रोत खुलेको भनिएकोमा विशेष अदालतले जम्मा रु.६७,२८,५३१।७३ बराबर सम्पत्तिको मात्र स्रोत खुलेको भनी दावीभन्दा पनि कम सम्पत्ति स्रोत खुलेको मानेको त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने पनि पुनरावेदक प्रतिवादी पक्षका कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर रहेको छ । घरजग्गाको मूल्याङ्कनका सम्बन्धमा पछिबाट मूल्याङ्कन कायम गर्न नमिल्ने भई आर्जन गर्दाको मूल्याङ्कनलाई नै आधार मान्नुपर्ने भन्ने सम्बन्धमा माथि अलग्गै प्रकरणमा विश्लेषण भैसकेको छ । वादी पक्षले अनुसन्धान मितिको मूल्याङ्कनका आधारमा दावी लिएकोमा विशेष अदालतले सम्पत्ति प्राप्त गर्दाको लिखत मूल्य तथा मूल्याङ्कनलाई आधार लिएको हुँदा स्रोत खुलेको र नखुलेको दुवै प्रकृतिको सम्पत्तिको मूल्याङ्कन उल्लेख्य रूपमा कम हुन जानु स्वाभाविक देखिन्छ । सम्पत्ति मूल्याङ्कनका सम्बन्धमा अवलम्बन गरिएको उपरोक्त फरक-फरक मापदण्डका कारणबाट विशेष अदालतबाट प्रतिवादीको कुल आर्जित सम्पत्ति तथा स्रोत पुष्टि भएको सम्पत्ति दुवैको मूल्याङ्कन कम भई अभियोगपत्रमा स्रोत पुष्टि भएको भनी स्वीकार गरिएकोभन्दा पनि कम सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भएको भन्ने ठहर हुन पुगेको देखियो । अपितु सो आधार प्रतिवादीको कुल सम्पत्तिको मूल्याङ्कनका सम्बन्धमा समेत समान रूपमा लागू गरेको देखिएको हुँदा सम्पत्ति मूल्याङ्कनका सम्बन्धमा अवलम्बन गरिएको मापदण्डको कारणबाट पर्न आएको सो भिन्नतालाई अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्था नभएकोले यस सम्बन्धमा लिइएको जिकीरसँग सहमत हुन सकिँदैन ।

६६. यस स्थितिमा प्रतिवादीको सम्पत्तिका सम्बन्धमा लिएको अभियोग दावी र प्रतिवादीको बयान जिकीरको परिप्रेक्ष्यमा विशेष अदालतबाट गरिएको तथ्यगत विश्लेषण ठीक भए नभएको सम्बन्धमा वादी र प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीरको सन्दर्भबाट हेर्नु पर्ने हुन आएको छ ।

६७. पुनरावेदक प्रतिवादी सार्वजनिक संस्थानको विभिन्न जिम्मेवारीमा रही कार्य गरेको व्यक्ति हुँदा निजको मुख्य आम्दानीको स्रोत सेवा अवधिमा निजले तलबभत्ता आदिबाट प्राप्त गरेको रकम नै हो भन्नेमा विवाद हुन सक्दैन । अभियोगपत्र हेर्दा प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले तलबभत्ता र दैनिक भ्रमणभत्ता लगायतबाट कुल रु.२०,३०,१३७।५० प्राप्त गरेको भनी सो सम्पत्तिलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिका रूपमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीले अदालतसमक्ष गरेको

बयानमा २०३२ साल मंसिरदेखि २०५० असारसम्म विभिन्न पदमा रही सेवा गरेबापत प्राप्त तलब, योजना भत्ता, ओभरटाईम भत्ता र अन्य भत्ताहरू एवं अन्य सुविधाबाट १७ वर्षमा पाएको रु.६,१२,०००।-, ०५०।४।१ देखि ०५९।७।८ सम्म पटक-पटक गरी महाप्रबन्धक भएदेखि ९ वर्षमा रु.१२,९६,०००।-, २०३२ देखि ०५९ सम्म स्वदेशभित्रै आयोजना आदिमा तथा भारत भ्रमणबाट भएको बचत करीव रु.३,००,०००।-, विभिन्न कार्यालयमा विभिन्न पदमा रहँदा पाएको वैठक भत्ता तथा अन्य भत्ताहरू वाट भएको आम्दानी करीव रु.२,५०,०००।-, सन् १९८५ मा दक्षिण कोरिया जाँदा बचत भएको रु.५०,०००।-, सन् १९९० मा इजरायल जाँदा बचत रु.५०,०००।-, सन् १९९७ मा जापान र चीन जाँदा बचत भएको डलरबाट उपयोगी सामान र सुन खरीद गरी विक्री गरी आएको रकम र सन् २००० मा श्रीलंका जादा बचत भएको रकम गरी रु.१,००,०००।-तथा RNAC को कार्यकारी अध्यक्ष भै निगमको विदेशस्थित कार्यालयको निरीक्षण भ्रमण तथा अन्य अफिसियल भ्रमणको क्रममा सन् २००२ मा बैंकक जाँदा बचत भएको यू.एस.डलर ३२०।-, सन् २००२ मा अमेरिका भ्रमणबाट बचत यू.एस.डलर १०८०।-, सन् २००२ मा दुवही भ्रमणबाट बचत भएको यू.एस.डलर ३६०।-, सन् २००२ मा हङकङ भ्रमणमा बचत भएको यू.एस.डलर २२५।-, सांघाई भ्रमणबाट बचत यू.एस. डलर १५०।- गरी जम्मा यू.एस.डलर २११५।- बचत भएको सोमध्ये यू.एस. डलर २१००।- ११ अक्टुबर २००२ मा हिमालयन बैंक लिमिटेड न्यूरोड शाखामा खाता खोली जम्मा गरेको भन्ने समेत उल्लेख गरेको देखिन आउँछ। पुनरावेदक प्रतिवादीले विशेष अदालतसमक्षको बयानमा तलब भत्ता लगायतबाट जम्मा रु.२८,२१,२७५। प्राप्त गरेको भन्ने जिकीर लिएकोमा विशेष अदालतबाट पुनरावेदक प्रतिवादीले तलब भत्ता समेतको विभिन्न शीर्षकबाट रु.२६,२६,५१६।४५ सम्म प्राप्त गरेको भन्ने ठहर भएको पाइन्छ।

६८. तलबभत्ताको सम्बन्धमा विशेष अदालतबाट निर्धारण गरिएको स्रोतका सम्बन्धमा प्रतिवादीको पुनरावेदनमा दैनिक भ्रमण भत्ताबापत प्राप्त रकममध्ये ७० प्रतिशत मात्र बचत भएको मानी ३० प्रतिशतले हुने रु.१,१३,८४।५३ कट्टी गरिएको नभिलेको, शा.ने.वा.नि.मा कार्यरत् रहँदा विदेश भ्रमणबापत रु.५,०४,०४।३७ प्राप्त गरेकोमा रु.१,६३,२७५। लाई मात्र मान्यता दिइएकोले रु.३,४०,७६९।३७ लाई आयमा समावेश गरिनु पर्ने तथा नेपाल आयल निगमबाट दैनिक भ्रमण भत्ताबापत रु.१,३८,१८५।१२ प्राप्त भएकोमा रु.१,३४,७४८।१२ लाई मात्र मान्यता दिई रु.३,४३७ छुट हुन गएकोले सो रकमलाई पनि आयमा समावेश गरिपाउँ भन्ने समेत जिकीर लिएको देखिन्छ। यस प्रकार प्रतिवादीले विशेष अदालतबाट ठहर भएको

तलबभत्ताबापतको रु.२६,२६,५१६।४५ रकममा रु.४,५८,०५०।९० थप हुनुपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकीर लिएको पाइयो। विशेष अदालतले ठहर गरेको तलबभत्ताको रकममा पुनरावेदनमा जिकीर लिएबमोजिमको रकम जोड्दा रु.३०,८४,५६७।३५ हुने देखिन्छ जुन रकम प्रतिवादीले शुरु बयानमा उल्लेख गरेको रु.२८,२१,२७५। भन्दा रु.२,६३,२९२।३५ ले बढी हुने देखिन्छ। फौजदारी मुद्दामा प्रतिवादीले अदालतसमक्ष गर्ने बयान प्रतिउत्तर सरह हुने भएको हुँदा बयानमा लिएका जिकीर परिवर्तन हुने गरी पुनरावेदन तहमा थप कुराको जिकीर लिन मिल्दैन।

६९. जहाँसम्म दैनिक भ्रमण भत्ताबापतको रकमलाई शत प्रतिशत नै मान्यता दिनु पर्नेमा ७० प्रतिशतलाई मान्यता दिई ३० प्रतिशत रकम कट्टा गरेको मिलेको छैन भन्ने पुनरावेदन जिकीर छ सो सम्बन्धमा विचार गर्दा भ्रमण भत्ता कार्यरत् कार्यालयभन्दा बाहिर जानु पर्ने अवस्थामा भ्रमण अवधिको खाने बस्ने लगायतका दैनिक खर्च व्यहोर्ने प्रयोजनबाट दिइने रकम हो। भ्रमण भत्ताबापत प्राप्त हुने त्यस्तो रकमको केही अंश बचत हुने अनुमान गर्न सकिने भए तापनि सिद्धान्ततः दैनिक भ्रमण भत्ताको रकम भ्रमणका क्रममा खर्च हुने रकम हो। परन्तु के कृत्न प्रकारको भ्रमणमा के कति प्रतिशत यस्तो भत्ताको रकम खर्च हुन्छ र कति बचत हुन्छ भनी सबै अवस्थामा लागू हुने गणितीय मापदण्ड कायम गर्न सजिलो छैन। भ्रमणको प्रकृति, भ्रमण गर्न गएको स्थान, भ्रमणमा जाने व्यक्तिको खर्च गर्ने आदत आदि कुराहरूबाट के कति रकम खर्च हुन्छ र कति बचत हुन्छ भनी निर्धारण गर्न सकिने हुन सक्दछ। अपितु उपरोक्त व्यवहारिक कुराहरूको न्यायिक परीक्षण गरी निष्कर्षमा पुग्न असम्भव हुने हुँदा यस सम्बन्धमा कुनै न्यायोचित मापदण्ड निर्धारण गर्नु अन्यथा हुँदैन। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले यस्तै प्रकृतिका मुद्दामा दैनिक भ्रमण भत्ताबापतको रकमको ७० प्रतिशतसम्म बचत हुने भनी दावी प्रस्तुत गर्ने गरेको भन्ने समेत बहसमा उठाइएका कुरालाई विशेष अदालतले दृष्टान्तको रूपमा लिँदै ३० प्रतिशत रकम खर्च हुने न्यायिक अनुमान गरेको देखिन्छ। दैनिक भ्रमण भत्ताबापत पाउने रकम यो यस आधारमा खर्च हुँदैन शतप्रतिशत नै बचत हुन्छ भन्ने आधार प्रस्तुत नभएको स्थितिमा विशेष अदालतको उक्त न्यायोचित अनुमानलाई अन्यथा भन्नु पर्ने कुनै कारण देखिन आउँदैन।

७०. खास गरी शाही नेपाल वायु सेवा निगमको मिति २०६०।९।९ को पत्रबाट प्रतिवादीले विदेश भ्रमण बापत रु.५,०४,०४।३७ प्राप्त गरेको देखिनेमा विशेष अदालतले हिमालयन बैंकमा जम्मा गरेको अमेरिकी डलर २१०० को हुने ने.रु.१,६३,२७५। लाई मात्र मान्यता दिई रु.३,४०,७६९।३७ लाई आयमा समावेश नगरेको हुँदा फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको छ

भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ। परन्तु पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले विशेष अदालतमा गरेको बयान हेर्दा शा.ने.वा.नि.मा कार्यरत रहँदा विभिन्न मुलुकको भ्रमण गर्दा प्राप्त भएको दैनिक भ्रमण भत्ताबाट अमेरिकी डलर २१,०००। बचत भएको भनी स्पष्टसँग उल्लेख गरेको देखिन्छ। भ्रमणभत्तावापत प्राप्त गरेको र बचत भएको रकम समेत खुलाई बयान भएको देखिँदा हाल आएर बयानको विपरीत प्राप्त भएजति सबै रकम बचत भएको भनी जिकीर लिन मिल्दैन। विदेश भ्रमण गरेवापत प्राप्त भएको दैनिक भ्रमण भत्ताको रकममध्ये अमेरिकी डलर २१००। मात्र बचत भएको हो भनी प्रतिवादीले अदालतसमक्षको बयानमा स्वीकार गरेको हुँदा विशेष अदालतले सोही रकमलाई प्रतिवादीको आयस्रोतमा गणना गरेको अन्यथा देखिएन। भ्रमण भत्ताबाट प्राप्त हुने सबै रकम बचत हुन्छ भन्ने अनुमान गर्न मिल्दैन। पाएको रकमबाट जति रकम बचत भएको हो त्यतिमात्र प्रतिवादीको आयस्रोत हुन्छ। शा.ने.वा.नि.मा कार्यरत रहँदा विदेश भ्रमण वापत प्राप्त रकममध्येबाट रु.१,६३,२७५। बचत भएको भनी स्वयम् प्रतिवादीले बयानमा स्वीकार गरेको र सो रकम स्रोत खुलेको रकममध्येको हो भनी अभियोगमा दावी समेत लिएको नदेखिएको हुँदा शुरु अदालतमा बयान गर्दा आफैँले लिएको जिकीरविपरीत यस अदालतको पुनरावेदन पत्रमा शा.ने.वा.नि.को पत्रबमोजिमको पुरै रु.५,०४,०४४। आय कायम हुनु पर्ने भनी लिएको जिकीर आधारहिन देखियो।

७१. त्यसै गरी आयल निगमको मिति २०६०।९।२ को पत्रबाट दैनिक भ्रमणभत्ताको महलमा रु.१,३८,१८५।१२ प्राप्त गरेको भन्ने उल्लेख भएकोमा रु.१,३४,७४८।१२ मात्र गणना गरेकोले रु.३,४३७।०० कम उल्लेख गरी फौसलामा प्रत्यक्ष त्रुटि भएको भन्ने समेत पुनरावेदन जिकीर लिएको देखिन्छ। सो सम्बन्धमा शुरु मिसिल संलग्न नेपाल आयल निगमको उक्त मिति २०६०।९।२ को पत्र हेर्दा प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले स्वदेश तथा विदेशमा भ्रमण गर्दा भ्रमण भत्तावापत रु.१,३८,१८५।१२ प्राप्त गरेको भन्ने उल्लेख भएको देखिएकोले रु.३,४३७।०० को हिसाव फरक पर्न गएको देखियो। उक्त छूट हुन गएको रु.३,४३७।०० को ३० प्रतिशत कटाउँदा हुन आउने रु.२,४०५।१० सो शीर्षक अन्तर्गत प्रतिवादीको आयमा थप हुनुपर्ने देखिएको छ।

७२. यसरी हेर्दा पुनरावेदक प्रतिवादीले तलब भत्ता शीर्षकमा विशेष अदालतले कायम गरेको रु.२६,२६,५१६।४५ मा उपरोक्तबमोजिम छूट हुन गएको रु.२,४०५।१० सम्म पाउने देखिएकोले सो रकम जोड्दा जम्मा रु.२६,२८,९२२।५५ आय प्राप्त हुने देखिन आयो। प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीरभन्दा बाहिर गई निजतर्फका कानून व्यवसायीहरूले पेश गरेको लिखित बहसनोटमा औषधोपचार खर्च, लुगा भत्ता आदिको समेत जिकीर

गरेको देखिए पनि स्वयम् पक्षले जिकीर नलिएको कुरामा बहस नोटमा उल्लेख भएको विषयतर्फ विचार गरिरहन आवश्यक देखिएन।

७३. अब कमला कार्पेटको आयका सम्बन्धमा विशेष अदालतले गरेको विश्लेषण र कायम गरेको आय नमिल्ने भन्ने पुनरावेदन जिकीरका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ। कमला कार्पेटको मुनाफाका सम्बन्धमा पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले करीव ३४ लाख प्राप्त भएको भन्ने बयान गरेको देखिन्छ भने प्रतिवादी आशा चतुर्वेदीले ३५ लाख प्राप्त भएको भनी अदालतसमक्ष बयान गरेको देखिन आउँछ। यसअघि सम्पत्ति जाँचबुझ न्यायिक आयोग समक्ष पेश गरेको विवरणमा सो उद्योगको मुनाफा ३३ लाख उल्लेख गरेको देखिएको छ। उक्त उद्योगले कर कार्यालयमा पेश गरेको आय विवरणलाई आधार लिई अन्तिम मौज्जात विक्री समेत गरी प्रतिवादीहरूले सो उद्योगबाट रु.१७,८६,४४२।६९ प्राप्त गरेकोमा उद्योगमा लगानी गर्न कृषि विकास बैंकबाट ऋण लिएको रु.३,५०,०००। कटाउँदा जम्मा रु.१४,३६,४२२।६९ आय प्राप्त गरेको भन्ने विशेष अदालतको ठहर निष्कर्ष रहेको पाइन्छ। निर्यातबाट प्राप्त हुने विदेशी मुद्रा व्यवस्थापनको लागि निर्यातको विवरणमात्र कर कार्यालयमा पेश गरिएको हो। निर्यातमूलक घरेलु उद्योगले सात वर्षसम्म कर तिर्न नपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको कारण आन्तरिक रूपमा विक्री गरेको विवरण पेश गरिएको थिएन। उद्योगको लेखा परीक्षण भएको वासलात, लेजर, क्यासबुक आदिबाट रु.३९,१७,४२६। मुनाफा प्राप्त गरेको हुँदा सोही बमोजिम आय कायम गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर रहेको पाइन्छ। वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर हेर्दा आशा चतुर्वेदीका नाउँको भैरहवाको कि.नं.१६३६ को जग्गा धितो राखी सो उद्योगमा लगानी गरेको र उक्त जग्गा खरीद गरेको स्रोत नै वैध नहुँदा उद्योगको आयलाई वैध मान्न मिल्दैन, कर कार्यालयमा विवरणसम्म पेश गरेको भए पनि के कसरी आय प्राप्त गरेको भन्ने प्रष्ट नभएको हुँदा कमला कार्पेटतर्फको आयलाई मान्यता दिएको विशेष अदालतको फौसला त्रुटिपूर्ण छ भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ।

७४. कमला कार्पेट उद्योग मिति २०४४।१२।१८ मा घरेलु तथा ग्रामीण उद्योग विभागमा घरेलु उद्योगको रूपमा वीरेन्द्रनाथ टण्डन र माला यादव दुई जना साभेदार रहने गरी दर्ता भएको देखिएको छ। उद्योग स्थापना हुँदाको मुख्य उद्देश्य विभिन्न साइजको बुट्टा र गलैचा उत्पादन गर्ने रहेको देखिन्छ। मिति २०४५।१।१९ को निर्णयानुसार प्रतिवादीमध्येको आशा चतुर्वेदी तथा निर्मला लाभ पनि साभेदार कायम भएको पाइन्छ। मिति २०४९।१।१८ को निर्णयानुसार सो उद्योगलाई निर्यातमूलक उद्योगको हैसियत समेत दिइएको देखिन्छ।

७५. कमला कार्पेटमा लगानी गर्दा धितो राखेको कि.नं.१६३६ को जग्गाको स्रोत नखुलेको र कर कार्यालयमा पेश भएका कागजातबाट आय अङ्क घोषणासम्म गरेको भएपनि कहिले र कुन तरिकाबाट सो आय प्राप्त भएको भन्ने प्रमाण नभएकाले कमला कार्पेटको आयलाई मान्यता दिन नमिल्ने भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर रहेको छ। तर के कति कारणबाट उक्त जग्गा खरीदको स्रोत पुष्टि नभएको हो भन्ने सम्बन्धमा पुनरावेदन पत्रमा ठोस आधार उल्लेख गर्न सकेको पाइदैन। विशेष अदालतले प्रतिवादीको आय र सम्पत्तिको विश्लेषण गरी आशा चतुर्वेदीका नाउँको उक्त कि.नं.१६३६ लाई स्रोत खुलेको आर्जनभित्रको सम्पत्तिका रूपमा मान्यता प्रदान गरेको देखिँदा सो जग्गा धितो राखी उक्त उद्योगमा गरेको लगानीलाई अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन। त्यस्तै घरेलु उद्योगको रूपमा स्थापना भएको उक्त उद्योगलाई निश्चित अवधिसम्म कर नलाग्ने तत्कालीन औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०३८ समेतको कानूनी व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा आयकरको लगत कटौतीको प्रयोजनको लागि उद्योगले मौकामा सम्बन्धित कर कार्यालय समक्ष पेश गरेको आय विवरणलाई हाल आएर मान्यता दिन नमिल्ने कुनै कारण नदेखिएकोले पुनरावेदक वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुनसक्ने स्थिति भएन।

७६. वैदेशिक मुद्रा व्यवस्थापनको लागि निर्याततर्फको विवरणमात्र कर कार्यालयमा पेश गरेको हो, कर छूट हुने हुँदा आय विवरण पेश गर्नुपर्ने दायित्व नै थिएन, त्यसैले लेखा परीक्षण भएको उद्योगको सेस्ताबमोजिमको मुनाफा रकमलाई प्रतिवादीको आयमा गणना गरिनु पर्दछ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीरका सम्बन्धमा विचार गर्दा २०४९ सालदेखि मात्र कमला कार्पेट इण्डस्ट्रिजको उद्देश्यमा निर्यातमूलक भन्ने थप भएको पाइन्छ। शुरुमा उक्त उद्योग गलैचा उत्पादन र बुट्टा बनाउने लक्ष्यसहित स्थापना भएको देखिन्छ। कर कार्यालयमा आ.व.२०४५।०४६ सालदेखि सालबसाली रूपमा पेश गरेको विवरणमा निर्याततर्फको आय मात्र पेश गरेको भन्ने कुरा उल्लेख नभई विद्युत, टेलिफोन, प्रशासनिक लगायत उद्योगका सम्पूर्ण खर्च समेत देखाई उत्पादन र बिक्रीबाट प्राप्त कुल आय, कुल खर्च, खुद मुनाफा र बाँकी रहेको मौज्जात आदिको विवरण समेत उल्लेख भएकोले उक्त विवरण निर्यातको मात्र हो भनी मान्न सकिने आधार देखिँदैन। साभेदारी उद्योगको नाममा रहेको बैंक खाताबाट साभेदार सञ्चालकहरूले विभिन्न उद्देश्य वा उद्योगकै नियमित कार्य सञ्चालनका लागि रकम निकाल्ने कार्य स्वाभाविक हुने हुँदा मुनाफा बापत रकम भिक्तिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको अवस्थामा बाहेक उद्योगको खाताबाट सञ्चालक साभेदार समेत रहेकी प्रतिवादी आशा चतुर्वेदीले निकालेको सम्पूर्ण रकम मुनाफाबापतको हो भनी अनुमान गर्न मिल्ने अवस्था हुँदैन। त्यसमा पनि प्रतिवादीले दावी लिएबमोजिमको मुनाफा रकम

साभेदारहरू बीच बाँडफाँड भएको भन्ने कुराको कुनै निर्णय वा आधिकारिक लिखत पुनरावेदक प्रतिवादी पक्षबाट दिन वा गुजार्न सकेको पनि पाइदैन। आफूले कर फछ्यौट गर्नुपर्ने दायित्व भएका अवस्थामा कम आय देखाई सम्पत्तिको स्रोत देखाउनु पर्ने अवस्थामा बढी आय देखाइएबाट त्यस्तो भनाइमा विश्वास गर्न सकिँदैन। त्यसैले कर फछ्यौट वा लगतकट्टा प्रयोजनको लागि मौकामा कर कार्यालयमा पेश गरेको विवरण मौजुद हुँदाहुँदै सोको विपरीत हुने गरी पछिबाट पेश गरिएका लेजर वा वासलातबमोजिमको कारोवारको अङ्कलाई मान्यता दिन नमिल्ने हुँदा कर कार्यालयमा पेश भएको विवरणका आधारमा रु.१४,३६,४२२।६९ आय कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला मनासिब देखियो।

७७. त्यसै गरी कृषि आयतर्फ जिकीर लिइएबमोजिम आय नदिई कम आय कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला नमिलेको भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर रहेको छ। साथै कृषि समेतबाट प्राप्त गरेको सीमित आयबाट छोराछोरीलाई भारतमा पढाउँदाको खर्च व्यहोरिएको भन्ने अभियोग दावी भएकोमा कृषि तर्फको अलग्गै आय कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर रहेको पाइन्छ। कृषि आय निर्धारण गर्ने न्यायोचित मापदण्ड भूमि सम्बन्धी ऐनबमोजिम कुत प्रयोजनका लागि निर्धारण गरिएको मापदण्ड नै हो भन्ने सम्बन्धमा माथि विस्तृत रूपमा विश्लेषण भैसकेको हुँदा सोको पुनरावृत्ति गरिरहन आवश्यक भएन। सोही आधारमा विशेष अदालतबाट प्रतिवादीले पैतृक जग्गाबाट २०३२ सालदेखि २०४५ सालसम्म रु.३,०६,८४०।, तथा अंशबण्डा भएपछिको अन्य स्रोत खुलेको जग्गा समेतको रु.७,२४,२९६।९० कृषि आय प्राप्त गरेको भन्ने विश्लेषण भएको देखिन आउँछ। प्रतिवादीको उपरोक्तबमोजिमको पैतृक सम्पत्तिमा विवाद नभएको र सो जग्गाहरूमा खेतिपाती लगाइएकै थिएन भन्ने वादी पक्षको जिकीर छैन। त्यसैले सम्पत्ति छ भने त्यसबाट आय प्राप्त हुने कुरा स्वाभाविक भएकोले कृषि आय कायम गरेको मिलेन भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर समेत आधारहिन देखिन आउँछ।

७८. त्यसैगरी फलफूल, माछा र बगैँचाको काठ बिक्रीबाट क्रमशः रु.५,१०,०००।, ३,००,०००। र ७,५०,०००। आय प्राप्त भएकोमा विशेष अदालतले हचुवा रूपमा बागबगैँचाको रु.८४,३३६।, माछा बिक्रीतर्फको रु.७५,०००। आय कायम गरी रुख बिक्रीको आय नै नदिएको हुँदा उपरोक्तबमोजिम आय कायम गरिनु पर्दछ भन्ने पनि प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ। बागबगैँचा र माछा पालनतर्फ विशेष अदालतबाट दिइएको आयका सम्बन्धमा वादी पक्षको पुनरावेदन पत्रमा कुनै जिकीर रहेको नपाइएकोले त्यस सम्बन्धमा विचार गर्नु परेन।

७९. जहाँसम्म उपरोक्त शीर्षकहरूमा बयान जिकरीबमोजिमको आय पाउनु पर्ने भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकरी रहेको छ, सोको समर्थनमा पर्सा वैरियाविर्ताअन्तर्गतको कि.नं. २१५, २१६ र ३५३ तथा सिर्सियाको कि.नं. ४२ मा जग्गाको सेस्ता तथा बण्डापत्रमा नै वगैँचा जनिएको भन्ने जिकरी गरिएको पाइन्छ। परन्तु वगैँचा भनिएको उक्त जग्गाको हालको वास्तविक अवस्थिति चित्रण हुने गरी प्रतिवादीले जिकरी लिन सकेको पाइदैन। उक्त जग्गामा के कृन समयमा लगाएका के कृन जातका फलफूलका रुखहरू थिए, के कृन समयसम्म उत्पादन दिए, त्यसबाट के कति उत्पादकत्व हुन सक्ने अवस्था थियो र त्यसबाट सालवसाली यो यति आम्दानी प्राप्त भएको हो भन्ने कुराको स्पष्ट आधारसहित जिकरी नभएको स्थितिमा केवल बयानमा उल्लेख गरेकै भरमा सोबमोजिमको आय नै प्राप्त भएको होला भनी मान्न सकिने आधार देखिएन। प्रतिवादीले निश्चित अवधिको फलफूलको आयस्ता दावी गरी सो पश्चात् रुखहरू काटी बिक्री गरेको भनी काठ बिक्रीको जिकरी लिएकोबाट हाल फलफूलका रुखको कुनै अवस्थिति नै नदेखिएको अवस्थामा पुनरावेदक प्रतिवादीको जिकरीबमोजिम आय प्राप्त भएको थियो होला भन्ने कुराको अनुमान गरी निष्कर्षमा पुग्न भनै असम्भव देखिन आएको छ। त्यस्तै अवस्था फलफूलका रुख बिक्रीका सम्बन्धमा लिइएको पुनरावेदन जिकरीका सन्दर्भमा पनि देखिन्छ। रुख काट्नको लागि सम्बन्धित बन कार्यालयबाट इजाजत वा निकासीको लागि छोडपूर्जी लिएको भन्ने जिकरी लिई त्यसको प्रमाण गुजार्न प्रतिवादीले सकेको देखिदैन। फुलेना पण्डित तथा यज्ञानन्द पुरीलाई फलफूल तथा रुख बिक्री गरिएको भन्ने जिकरी लिई घरसारको बिक्रीनामा कागज पेश गरेको देखिए तापनि पाँच र सात वर्षपछिसम्मको फलफूल खरीद गर्ने गरी अगाडिनै भएका कागजहरू विश्वसनीय देखिन आउँदैन। त्यस्तो कागज जुनसुकै बखत तयार गर्न सकिने अवस्थाको भएको र परस्पर मिलेमतोमा खडा गर्न सकिने प्रकृतिको हुँदा सम्बन्धित व्यक्तिहरू बीचको निजी विवादमा बाहेक प्रस्तुत मुद्दामा त्यस्ता कागजलाई मान्यता दिन मिल्ने हुँदैन। त्यसैले उपरोक्त जग्गाहरूबाट सामान्य कृषि आयको दोब्बर अर्थात् रु.८४,३३६। आय प्राप्त गरेको भन्ने विशेष अदालतको निर्णयाधार मनासिव नै देखिन आउँछ।

८०. त्यस्तै पर्सा श्रीपुरको कि.नं. ८१४ र ८१७ को घरजग्गामध्ये करीव ३ कठामा पोखरी रहेको भन्ने कुरा प्रतिवादीकै बयानमा उल्लेख भएको देखिन्छ। तर उक्त पोखरीमा व्यावसायिक रुपमा यो यस जातको यति परिमाणमा माछा पालन गरिएको र त्यसबाट यो यति आय प्राप्त भएको थियो भन्ने कुराको निश्चित आधार बयानमा उल्लेख गर्न सकेको देखिन आउँदैन। माछा बिक्रीको आय दावी गरिएको २०५१ देखि २०५५ सम्म प्रतिवादी तथा निजको परिवार उक्त स्थानमा

बसेको भन्ने पनि देखिन नआएकोले प्रत्यक्ष निगरानी र रेखदेखमा माछा पालन गर्न सम्भव समेत देखिएको छैन। यसरी माछा बिक्री समेतबाट तीन लाख प्राप्त गरेको भन्ने पुनरावेदन जिकरी प्रमाणित हुन नसकेको र पोखरीको अवस्थिति देखिएको अवस्थामा सामान्य तरिकाले माछापालन गर्दा प्रतिकठ्ठा वार्षिक रु.५,०००। आम्दानी हुनसक्ने अनुमान गरी तीन कठ्ठा पोखरीको माछा बिक्रीबाट पाँच वर्षमा रु.७५,०००। आय प्राप्त भएको भन्ने विशेष अदालतको निष्कर्ष मनासिव देखिएकोले रु.३,००,०००। आय पाउनु पर्ने भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकरीसँग सहमत हुन सकिएन।

८१. त्यसैगरी पैतृक सम्पत्तिबाट प्राप्त मौद्रिक आयको रुपमा पुनरावेदक प्रतिवादीले रु.११,००,०००। प्राप्त गरेको भन्ने जिकरी लिएको देखिन्छ। मिति २०४६।४।१४ को घरसारको चल बण्डा गरिएको लिखतबाट सो रकम दावी गरेकोले घरसारमा त्यति ठूलो रकम राख्न सम्भव नभएको भन्ने समेत आधार ग्रहण गर्दै विशेष अदालतले उक्त जिकरीलाई मान्यता दिएको देखिदैन। चार दिनपछि अचल सम्पत्ति बण्डा गरिएको लिखतमा चल सम्पत्ति घरसारमा बण्डा गरिएको भन्ने उल्लेख भएको र उक्त कागजबाट बण्डा पाउने अशियारमध्येकै दाजु रामचन्द्र चतुर्वेदीले लिखत व्यहोरालाई समर्थन गरी अदालतसमक्ष बकपत्र गरेको अवस्था हुँदाहुँदै उक्त रकमलाई मान्यता नदिएको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने प्रतिवादीको यस अदालतसमक्षको पुनरावेदन जिकरी रहेको छ।

८२. वस्तुतः मिति २०४६।४।१४ मा उक्त घरसारको चल बण्डा गरिएको लिखत भएको चारदिन पछि अचल सम्पत्ति बण्डा गरी प्रतिवादी समेतका अशियारहरू बीच सम्पन्न भएको मिति २०४६।४।१९ को पारीत बण्डापत्रमा पनि चल सम्पत्ति घरसारमै लिई दिइसकेको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। यसअघि मिति २०३२।१।२६ को घरसारको मानो छुट्टिएको कागजमा पनि चल अचल पछि बण्डा गर्ने गरी चुल्हो मानो छुट्टिएको व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ। यसबाट मानो छुट्टिँदा चल सम्पत्ति समेत बण्डा गरेको नदेखिएको र चल सम्पत्ति घरसारमा बुझेको कुरालाई पारीत बण्डापत्रले समर्थन गरेको मान्नुपर्ने हुन्छ। २३ विगाहा जग्गा भएको संयुक्त परिवारमा कुनै चल सम्पत्ति नै थिएन होला भन्ने अनुमान गरी चल बण्डाको जिकरीलाई पूर्णरूपमा अस्वीकार गर्नु पनि न्यायोचित हुन सक्दैन। अर्कोतर्फ सो लिखतमा उल्लेख भएबमोजिमकै रकम प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले प्राप्त गरेको होला भनी अनुमान गर्दा पनि सार्वजनिक जिम्मेवारीको पदमा रही गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरेको भन्ने सम्बन्धमा लागेको आरोप विरुद्ध प्रमाण सिर्जना गर्नकै लागि पछिबाट घरसारमा त्यस्तो कागज बनाउँन सक्ने अवस्था रहन जानेतर्फ समेत विचार पुऱ्याउनु पर्ने हुन आउँछ।

८३. उक्त घरसारको लिखतबाट रु.२८,७५,०००। नगद सात अंशियारहरू बीच बण्डा गरेको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। सो रकम सबै अंशियारहरूलाई समान रूपमा बराबर भाग लगाई बाँडेको भन्ने पनि देखिँदैन। पुनरावेदक प्रतिवादीको काकी राजपतीदेवीले सबैभन्दा कम रु.७५,०००। पाएको देखिन्छ, भने पुनरावेदक रामाज्ञा तथा निजका भाई राम अयोध्या चतुर्वेदीले सबैभन्दा बढी जनही रु.११,००,०००। का दरले प्राप्त गरेको भन्ने देखिन्छ। बाँकी अंशियारहरू मध्ये रामचन्द्र र राम सिंहासनले जनही रु.१,५०,०००। तथा रामाधारले रु.२,००,०००। प्राप्त गरेको देखाइएको छ। छोराछोरीको पढाइ र विवाह खर्चलाई ध्यानमा राखी अंशियारपिच्छे, चल बण्डामा विभेद गरिएको भन्ने कारण उल्लेख भएको छ। सगोलमा बस्दा सगोलको आय आर्जन सबैले उपभोग गर्ने र बण्डा हुँदा बाँकी रहेको सबै अंशियारले बराबर बाँडने अंशबण्डा सम्बन्धी परम्परागत मान्यता र व्यवहार हो। जीउनी राखेको अवस्थामा बाहेक अंशियारहरू बीच जियजियैको अंश गर्नुपर्ने अंशबण्डाको १ नं. को कानूनी व्यवस्था रहेको तथा पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीको आर्थिक अवस्था समेतको सन्दर्भमा सगोलको नगद घटीबढी पारी बण्डा गरेको भन्ने कुरा स्वाभाविक र विश्वसनीय देखिन नआएकोले लिखतमा उल्लिखित कूल रकमलाई तत्काल कायम रहेका सात अंशियारलाई बराबर भाग लगाउँदा प्रतिवादी रामाज्ञाको भागमा पर्न आउने रकमसम्म निजले पाएको मान्नु न्यायोचित हुने देखिन्छ। उक्त लिखतबाट बण्डा गरिएको रु.२८,७५,०००। सात अंशियारले बराबर पाएको अनुमान गर्दा एकजना अंशियारको भागमा रु.४,१०,७१४।२८ पर्ने देखिँदा सोही बराबर पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले पाएको मान्नु पर्ने हुन्छ। अतः उक्त शीर्षकबाट प्रतिवादीले रु.४,१०,७१४।२८ प्राप्त गरेकोले पैतृक सम्पत्तिबाट प्राप्त आयमा रु.४,१०,७१४।२८ थप हुने देखियो।

८४. पुनरावेदक प्रतिवादीले आमा यशोदादेवी र काकी राजपतीदेवीको अंश भागमा परेको ज.वि.३-१६-० जग्गाको सरदर प्रति वर्ष प्रतिविगाहा रु.३०,०००। कृषि आय हुने, मोही लागेको हुँदा सोको आधा अर्थात् रु.१५,०००। का दरले मोहीले बुझाएको २०४७ देखि २०५८ सालसम्मको रु.६,८४,०००। कृषि आय निजहरूले प्रतिवादीलाई नै दिएकोमा विशेष अदालतले सो आयलाई नमानेकोले त्यसलाई आयमा गणना गरिपाउँ भन्ने पनि पुनरावेदन जिकीर लिएको देखिन्छ। उक्त जिकीरको समर्थनमा २०३२ सालमा मानो छुट्टिएको अवस्थादेखि नै आमा र काकीलाई प्रतिवादीको परिवारबाट स्याहार सुसार गरी रेखदेख, पालन पोषण, तीर्थ ब्रत पूजा आज्ञा एवम् औषधि उपचार गर्दै आएको भन्ने आधार प्रस्तुत गरेको अवस्था छ। आमा सरहकी काकी राजपतीदेवी पुनरावेदक रामाज्ञासँगै रहेको भन्ने पनि निजतर्फका कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर रहेको देखिन्छ।

८५. पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको उक्त पुनरावेदन जिकीरका सम्बन्धमा मिसिल संलग्न मिति २०३२।१२।६ को मानो छुट्टिएको भनिएको घरसारको कागज हेर्दा राजपतीदेवी र यशोदादेवीको भागको कृषि आयस्ता प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीलाई दिने भन्ने कुरा उल्लेख भएको देखिँदैन। त्यसै गरी मिति २०४६।४।१९ को पारीत अंशबण्डाको लिखतमा पनि “हामी राजपतीदेवी र जसोदादेवीको नाउँमा संयुक्त दर्ता रहेको जग्गामा हाम्रो शेषपछि नित्य काज क्रिया सदगद् गरी पाँच जना दाजुभाइले बराबर लिनु खानु” भन्ने व्यहोरा परेको देखिन आएकाट निजहरूको अंशभागमा परेको जग्गाको आयस्ता प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीलाई मात्र दिने कुनै उद्देश्य राखेको देखिन आउँदैन। यशोदादेवीको २०५३ सालमै मृत्यु भैसकेको र राजपतीदेवी अद्यापिसम्म जीवित रहेको देखिन्छ। काकी राजपतीदेवीको जग्गाको आयस्ता पाएको र निजको पालन पोषण र संरक्षकत्व आफूमा रहेको भन्ने जिकीर लिने पुनरावेदक प्रतिवादीले विशेष अदालतमा गरेको बयानमा निजलाई परिवारको सदस्यको रूपमा उल्लेख गर्न नसकी श्रीमती आशा, छोरा रितेश र अभिषेक तथा छोरी अदितीलाई मात्र परिवारका सदस्यका रूपमा देखाएको पाइएबाट पनि पुनरावेदन जिकीर प्रतीतलायक देखिन आउँदैन।

८६. मोही लागेको उपरोक्त जग्गाबाट प्राप्त हुने कृषि आयस्ता दुई जना बृद्धाहरूको दान पुण्य, औषधोपचार लगायतको जीवन निर्वाहमा खर्च हुने कुरा स्वाभाविक अनुमानको विषय हुने देखिन्छ। अपितु कृषि आयबाट केही बचत नै भएको मानिएको अवस्थामा पनि त्यस्तो बचत अन्य छोराहरूलाई नदिई आर्थिक अवस्था राम्रो भएको भनिएका यी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई नै दिनुपर्ने र दिएको अवस्था प्रमाणित हुने आधार र कारण नहुँदा सो सम्बन्धमा लिइएको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन।

८७. आशा चतुर्वेदीका नाउँमा काठमाडौँ चाबहिल कि.नं.५० को जग्गामा रहेको घर तथा रितेश चतुर्वेदीका नाउँको पर्सा श्रीपुरको कि.नं.८१४ र ८१७ को घरजग्गाको घर भाडाबाट रु.१०,७४,३७०। प्राप्त भएकोमा विशेष अदालतले रु.७,२४,०८०। लाई मान्यता दिएकोले रु.३,५०,२५०। थप हुनु पर्दछ भन्ने समेत पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ। विशेष अदालतले घरभाडाबाट प्रतिवादीले प्राप्त गरेको मानेको उपरोक्त रकमका विषयमा वादी पक्षको पुनरावेदन पत्रमा कुनै जिकीर लिएको नपाइए पनि उपरोक्त घरजग्गाहरू स्रोत नखुलेको सम्पत्ति भन्ने अभियोग दावी रहेकोमा स्रोत खुलेको ठहर गरेको विशेष अदालतको फैसलामा प्रत्यक्ष त्रुटि रहेको भन्ने जिकीर लिएको देखिन आउँछ। तलबभत्तावापत प्रतिवादीले प्राप्त गरेको रकमलाई निजको वैध आयस्रोत मानी अभियोग दायर भएको तथा आयस्रोतका अन्य प्रमाणहरूबाट उपरोक्त घरजग्गा प्रतिवादीको स्रोत खुलेको सम्पत्तिभित्र पर्ने देखिएको

भन्ने समेत आधार ग्रहण गरी घर भाडावापतको उपरोक्त रकमलाई विशेष अदालतले वैध आय मानेको देखिन्छ ।

८८. बहिनी फाउण्डेशन र उप्रेती केमिकल्स नामक संस्थालाई भाडामा दिएको भनी प्रतिवादीको बयानमा उल्लिखित उपरोक्तबमोजिमको रकमलाई विशेष अदालतले मान्यता नदिनु पर्नाको कारण उक्त संस्थाहरूलाई घरभाडामा दिएको लिखित सम्झौता प्रमाणस्वरूप पेश हुन नसकेको भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यसै गरी घरबहाल कर तिरेको भन्ने जिकीर लिए पनि सोको प्रमाण पेश गर्न सकेको देखिँदैन । विशेष अदालतले ग्रहण गरेको उपरोक्त आधार खण्डन हुने गरी उक्त संस्थाहरूलाई घर भाडामा दिएको कुरा पुष्टि हुने कुनै तथ्ययुक्त सबूद प्रमाण प्रतिवादीले यस अदालतसमक्षको पुनरावेदनमा समेत पेश गर्न सकेको नपाइएकोले पुनरावेदन जिकीरका भरमा मात्र थप आय दिन मिल्ने देखिएन । त्यसैले घर भाडा वापत विशेष अदालतले गरेको विश्लेषणमा कुनै त्रुटि विद्यमान रहेको पाइएन ।

८९. यसका साथै प्रतिवादीले विवाहमा दाइजो (तिलक) स्वरूप प्राप्त गरेको रकमबाट बचत भएको भनिएको रु.१,७३,७५०। लाई विशेष अदालतले स्रोत खुलेको सम्पत्तिका रूपमा लिएउपर वादी पक्षको पुनरावेदनमा कुनै जिकीर लिएको देखिन नआएकोले त्यस सम्बन्धमा थप विचार गर्नुपर्ने अवस्था देखिँदैन । भारतीय जीवन विमाबाट भा.रु.२०,०००। को हुने ने.रु.३२,०००। र राष्ट्रिय बीमा संस्थानबाट बीमावापत रु.५०,९००। पाएकोमा सोको आधा रु.४९,९००। लाई मान्यता दिएकोले पूरै रकमलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिका रूपमा लिनु पर्ने भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ । बीमा अवधि भुक्तान भएपछि प्रिमियमको दोब्बरसम्म भुक्तानी पाउन सक्ने अनुमानमा आधारित भई आधा रकमलाई मान्यता दिएको विशेष अदालतको फैसला अन्यथा देखिन आउँदैन । तसर्थ उपरोक्त शीर्षकहरूबाट जम्मा रु.२,९४,८५०। प्रतिवादीको आयमा समावेश गरेको विशेष अदालतको फैसला मिलेकै देखिन्छ ।

९०. मामा अम्बिका तिवारीबाट सहयोगस्वरूप २०४६ सालमा प्राप्त गरेको भनिएको भा.रु.९,००,०००। लाई २०४७ सालदेखि नै २५ प्रतिशत ब्याजदरमा लगानी गरी आर्जन भएको रु.३९,०९,७५५। तथा सासू चन्द्रावतीबाट बच्चाहरूको उच्च शिक्षाको लागि २०५६ मंसिरदेखि २०५७ भाद्रसम्म प्राप्त गरेको भा.रु.७,५०,०००। को हुने ने.रु.९२,००,०००। लाई विशेष अदालतले मान्यता नदिएकोले त्यसलाई पनि प्रतिवादीको वैध आयमा समावेश गरिनु पर्ने भन्ने पनि पुनरावेदन जिकीर रहेको छ । उक्त लिखतबमोजिमको रकम नेपालमा आएको भन्ने तथ्य पुनरावेदक प्रतिवादीबाट स्थापित गर्न सकेको अवस्था देखिँदैन । भारत चम्पारण जिल्लामा बस्ने आमा चन्द्रवतीदेवी र मामा अम्बिका तिवारीबाट पाएको भनिएका क्रमशः भारतीय रुपैया

७ लाख पचास हजार र नौ लाख रुपैयाँ यो यस प्रक्रियाबाट नेपालमा ल्याएको, जम्मा गरेको र खर्च गरेको भनी प्रतिवादीले प्रष्ट र किटान साथ भन्न र देखाउन सक्नु पर्दछ । सो रकमहरूबाट गरिएको खर्चका सम्बन्धमा जसरी पुनरावेदक प्रतिवादी पक्षबाट जिकीर लिइएको छ त्यसरी नै लिखत भएदेखि खर्च हुनु अधिसम्मको सो रकमको कारोवार (Transaction) पनि प्रमाणित गर्न सक्नु पर्दछ । त्यति ठूलो रकम भारतबाट नेपालमा ल्याउँदा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले संगसाथमा राखेर ल्याएको होला भनी अनुमान गर्नु स्वाभाविक हुँदैन । त्यसैले भारतमा प्राप्त भएको भनिएको उक्त रकम बैकिङ्गलागत अन्व वित्तीय प्रणालीबाट नेपाल आएको, सटही गरेको, जम्मा भएको लगायतको स्थिति र अवस्था प्रष्ट रूपमा देखिनु अपरिहार्य हुन्छ । सोको अभावमा शपथपत्र पेश गरेको एकमात्र आधारमा प्रतिवादीहरूले उक्त रकम प्राप्त गरेको हो भन्ने न्यायिक निष्कर्षमा पुग्न सम्भव हुँदैन । उपरोक्तबमोजिम कारोवार भएको तथ्य प्रमाणित हुनसक्ने जिकीर प्रतिवादीहरूको यस अदालतसमक्षको पुनरावेदन पत्रमा समेत उल्लेख भएको नदेखिएको हुँदा त्यसलाई मान्यता नदिएको विशेष अदालतको फैसला अन्यथा देखिएन । आशा चतुर्वेदी र अभिषेक चतुर्वेदीका नाउँमा यूनाइटेड बैंक अफ इण्डियाको खाताका सम्बन्धमा सो रकमलाई प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीको आयमा समावेश गर्नु नपर्ने भनी तथा शपथपत्रमार्फत् पाएको भनिएका उपरोक्त रकमहरूलाई मान्यता दिन नमिल्ने भन्ने सम्बन्धमा माथि पृथक रूपमा विश्लेषण भैसकेकोले त्यस सम्बन्धमा अरु विचार गरी रहन पर्ने अवस्था भएन ।

९१. त्यसैगरी प्रतिवादीले विभिन्न जग्गाहरू भाडामा लगाई जम्मा रु.७,२९,६००। आय प्राप्त गरेकोमा विशेष अदालतले त्यसलाई मान्यता नदिएकोले आयमा समावेश हुनुपर्ने भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ । जग्गा भाडामा दिएको भनी घरसारमा बनाइएका पेश भएका केही लिखतहरू समेत अस्वाभाविक देखिएको हुँदा विशेष अदालतबाट भाडा माग गरिएका जग्गाको कृषि आयसम्म कायम गरेको देखिन्छ । विशेष अदालतको विश्लेषणविपरीत जग्गा भाडाबाट आय प्राप्त भएको ठोस र विश्वसनीय आधार पुनरावेदक प्रतिवादीले यस अदालतको पुनरावेदन पत्रमा समेत लिन सकेको नपाइएको हुँदा जग्गा भाडाको सम्बन्धमा लिइएको जिकीर आधारहिन देखियो ।

९२. काकी राजपतीदेवीले मिति २०४९।४।१० को शर्तनामाको लिखतबाट दिएको रु.९५,००,०००। सोही बेलादेखि गाउँघरमा २५ प्रतिशत ब्याजदरमा लगानी गरी प्राप्त भएको रु.३५,९७,९६८। लाई विशेष अदालतले मान्यता नदिएकोले स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना हुनुपर्ने भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ । उक्त रकम राजपतीदेवीसँग रहन सक्ने आधारका रूपमा निजका पिता हरिनारायण तिवारीको कुनै सन्तान

नभएको, अन्य दुई छोरीलाई जग्गा नै दिएको र राजपतीलाई घरसारमा नगदैं सो रकम दिएको भन्ने जिकीर लिइएको छ। त्यस्तै राजपतीले सो रकम प्रतिवादीलाई दिनुपर्ने कारणमा निजको रेखदेख, खानपीन, सेवा सुश्रुसा, तीर्थ व्रत, औषधि उपचार आदि प्रतिवादीले गरेको भन्ने जिकीर लिइएको छ। प्रथमतः पन्ध्र लाख रुपैयाँ राजपतीदेवीका बाबुले घरसारमा दिएको भन्ने जिकीर पुष्टि हुने कुनै प्रमाण छैन। राजपतीदेवीसँग सो रकम रहन सक्ने अवस्था र आधार स्थापित नभएको स्थितिमा निजले त्यति ठूलो रकम प्रतिवादीलाई दिएको जिकीर स्वतः खण्डित हुने हुँदा काकी र भतिजाको मिलेमतोमा जुनसुकै बखत खडा गर्न सकिने प्रकृतिको त्यस्तो घरसारको कागजका आधारमा प्रतिवादीले जिकीर लिएबमोजिमको रकम प्राप्त गरेको निष्कर्षमा पुग्न मिल्ने हुँदैन। त्यसैले प्रतिवादीको यसतर्फको पुनरावेदन जिकीर आधारहिन देखियो।

९३. अभयकुमार सर्राफबाट मिति २०५७/११/१४ मा ऋणस्वरूप लिएको रु.११,५०,०००। लाई विशेष अदालतले मान्यता नदिएकोले त्यसलाई पनि प्रतिवादीको वैध आयका रूपमा लिइनु पर्दछ भन्ने पनि पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ। उपरोक्त ऋण प्रस्तुत मुद्दा दायर हुनु पूर्व मिति २०५८/१२/२६ मा नै तिरी सकेको भन्ने निज अभयकुमार सर्राफको बकपत्रबाट खुल्न आएको अवस्था छ। ऋण तिर्नको लागि समेत आर्थिक दायित्व पर्ने नै हुँदा मुद्दा चल्नु अगावै तिरिसकेको ऋणलाई आयस्रोतमा गणना गर्नुपर्ने कुनै विवेकसम्मत आधार नदेखिँदा सो रकमलाई आयस्रोतमा लिनुपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन।

९४. २०३३ सालदेखि २०५९ असोज मसान्तसम्म विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त वैध रकम लगानी गरी रु.४५,६९,७९३। ब्याज प्राप्त भएकोमा विशेष अदालतले त्यसलाई स्रोतमा नलिएकोले स्रोत कायम हुनु पर्ने भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदनमा जिकीर लिइएको पाइन्छ। ब्याज प्राप्त हुने मूल स्रोतको रूपमा शपथपत्र मार्फत् प्राप्त गरिएका भनिएका रकम, दाइजो पेवा, टिकाटालो आदिबाट प्राप्त रकम, कृषि र तलब भत्ताबाट प्राप्त आय, राजपतीदेवीबाट घरसारमा प्राप्त गरेको भनिएको रकमसमेतलाई प्रस्तुत गर्न खोजिएको छ। शपथ पत्र एवम् घरसारको लिखतबाट प्राप्त गरेको भनिएका रकमलाई मान्यता दिन नमिल्ने भन्ने सम्बन्धमा माथि विवेचना भैसकेको छ। तलबभत्ता, कृषि लगायतका वैध स्रोतबाट प्राप्त रकम दैनिक खर्चमा पनि खर्च भएर जाने कुरा स्वाभाविक नै हुँदा सम्पूर्ण रकम शुरुदेखि अन्त्यसम्म बैंकमा जम्मा भएको र पुनरावेदकले जिकीर लिए जस्तो अस्वाभाविक परिमाणको ब्याज प्राप्त गरेको मान्न सकिने हुँदैन। ब्याज दावी गर्नेले मूलधनको स्रोत पुष्टि गर्न सक्नु पर्ने हुन्छ। सबै मूलधन अर्थात् लगानीको स्रोत नदेखाई ब्याजवापत रु.४५,६९,७९३। प्राप्त भएको भनी लिइएको

जिकीर स्वतः आधारहिन देखिएकोले त्यस सम्बन्धमा थप विचार गरिरहन आवश्यक भएन।

९५. प्रतिवादी आशा चतुर्वेदीले बाल्यकालदेखि नै माइतीबाट स्त्रीधन, दान दक्षिणा, टिकाटालो, विभिन्न समारोहमा पाएको बक्सिस समेत गरी जम्मा रु.२,०२,८५८। प्राप्त गरेकोमा २०३३ सालदेखि २५ प्रतिशत ब्याजदरमा लगानी गरी बढेबढाएको समेत रु.२२,१९,१५६। भएकोमा विशेष अदालतले रु.१,५०,०००। लाई मात्र मान्यता दिई सो रकमबाट लकरबाट बरामद भएको रु.३,२३,८५९।३१ गहना खरीद भएको ठहर गरेको त्रुटिपूर्ण छ। दाइजो (तिलक) वापत प्राप्त भएको रकमलाई मान्यता दिएपछि गर गहनलाई मान्यता नदिनुपर्ने कुनै कारण छैन। त्यसैले मान्यता नदिएको रु.२०,६९,१५६। रकमलाई पनि आयमा गणना गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन जिकीर लिएको देखिन्छ। त्यसै गरी प्रतिवादीको घरबाट बरामद भएका करीव २० तोला बराबरका सुनका गरगहना दाइजो पेवाको हुन सक्ने भनी निजकै जिम्मा दिइएकोमा लकरबाट बरामद भएका रु.३,२३,८५९।३१ पर्ने गहनलाई विना आधार वैध सम्पत्तिमा समावेश गरेको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरिपाउँ भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर रहेको पाइन्छ।

९६. कुनै प्रमाणबाट पुष्टि हुन नसकेको टिकाटालो समेतबाट उपरोक्तबमोजिम उल्लेख्य रूपमा बचत हुनसक्ने रकम प्राप्त भएको भन्ने प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर प्रथम दृष्टिमा नै आधारहिन देखिएकोले त्यसतर्फ थप विचार गरिरहन आवश्यक देखिँदैन। प्रतिवादीहरूको घरबाट बरामद भएको गरगहनलाई विवाहलगायत विभिन्न पैतृक स्रोतबाट प्राप्त भएको अनुमान गरी स्वयम् वादी पक्षले दावी नलिएको अवस्थामा बैंक लकरमा फेला परेका उपरोक्त मूल्यका गरगहनलाई पनि दाइजोकै मान्नु पर्ने भन्ने जिकीर समेत ग्रहणयोग्य हुन सक्दैन। त्यसैले दान दक्षिणा, टिकाटालो समेतबाट समय समयमा प्राप्त हुने सानोतिनो रकमलाई महिलाले गहना जोड्न प्रयोग गरेको अनुमान गरी लकरबाट बरामद भएका गहना टिकाटालोबाट पाएको रु.१,५०,०००। वाट खरीद भएको विशेष अदालतको ठहर मनासिब नै देखिन्छ।

९७. पुनरावेदक प्रतिवादी आशा चतुर्वेदीका नाउँको नेपालगञ्जको जग्गा विक्रीको आयलाई विशेष अदालतले मान्यता दिएको तर दाइजो पेवाबाट खरीद भएको भनी लिखतमै उल्लेख भएका पर्सा श्रीपुरका कि.नं.४९१, ५१४ र ५१५ का जग्गा विक्रीबाट प्राप्त रु.१,४२,५००। लाई मान्यता नदिएको हुँदा सो रकमलाई आयमा समावेश गर्नुपर्ने भन्ने प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर रहेको छ। साथै नेपालगञ्जको कि.नं.३३७ र ३३९ को जग्गा विक्रीबाट रु.१,८६,०००। प्राप्त भएको लिखतवाटै देखिनेमा विशेष अदालतले रु.१,६८,०००। मात्र आय कायम गरेको हुँदा छूट भएको रु.१८,०००। लाई आयमा समावेश गरिनु पर्ने भन्ने

पनि जिकीर रहेको पाइन्छ। लिखतमा दाइजो पेवा उल्लेख गर्दैमा दाइजो पेवाबाटै खरीद भएको अनुमान गर्न मिल्ने हुँदैन। अपितु दाइजो पेवाको जिकीर लिनेले सोको प्रमाण पनि गुजार्न सक्नुपर्ने हुन्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीले दाइजो पेवाबाट प्राप्त गरेको भनिएको रकमलाई पनि विशेष अदालतले स्रोतका रूपमा अलग्गै शीर्षकमा मान्यता दिएको र प्रतिवादीको आयस्रोत तथा निजसँग रहेको सम्पत्तिबीचको सम्बन्धका बारेमा समेत विश्लेषण भएको स्थितिमा गोश्वारा रूपमा लिइएको पुनरावेदन जिकीरलाई स्वीकार गर्न मिल्ने अवस्था रहँदैन। त्यसैले उपरोक्त जग्गा खरीदको स्रोत पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले ठोस र वस्तुनिष्ठ प्रमाणद्वारा पुष्टि नगर्दासम्म जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त आय पनि वैध स्रोत हुन नसक्ने हुँदा त्यसलाई मान्यता नदिएको विशेष अदालतको फैसला अन्यथा देखिएन। त्यस्तै २०३७ सालमा नेपालगञ्जको जग्गा रु.१८,०००। मा खरीद गरेको देखिएको भनी खरीद गरेको रकम कटाई सो जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त आयलाई वैध आयका रूपमा समावेश गरेको पनि न्यायोचित नै देखिन आएको छ।

९८. त्यसै गरी पुनरावेदक प्रतिवादीमध्येको अदिती चतुर्वेदीले टिकाटालो आदिबाट पाएको रकम सानैदेखि जम्मा गरी लगानी समेतबाट बढेबढाएको रु.१०,००,०००। एभरेष्ट बैंक न्युरोड शाखामा जम्मा गरेको र सो रकमबाट प्राप्त व्याज रु.२३,०३०।४८ समेत जम्मा रु.१०,२३,०३०।४८ खातामा रहेकोमा व्याजबाट प्राप्त रकमसम्मलाई टिकाटालोको मानी अन्य रकमलाई मान्यता नदिएको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकोले उक्त खातामा रहेको पूरै रकमलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ। वस्तुतः टिकाटालोबाट दश लाख रुपैयाँ प्राप्त गरेको भन्ने जिकीर नै विश्वसनीय देखिँदैन। उक्त खातामा एकपटक रु.१,५०,०००। र अर्को पटक रु.८,५०,०००। गरी १० लाख रुपैयाँ जम्मा भएको भन्ने तथ्यलाई यस अदालतसमक्षको पुनरावेदन पत्रमा नै स्वीकार गरिएको छ। बैंक खातामा एकै पटक त्यति ठूलो परिमाणमा रकम जम्मा भएको उपरोक्त प्रवृत्तिबाट पनि अविवाहित छोरीले विभिन्न चाडवाड, समारोह आदिमा टिकाटालोबाट प्राप्त गर्ने सानोतिनो दान दक्षिणा रकम जम्मा हुने स्वाभाविक प्रवृत्तिलाई जनाउँदैन। त्यसैले सो बैंक खातामा रहेको रु.२३,०३०।४८ सम्मलाई निजको टिकाटालोबाट प्राप्त भएको ठहर गरेको विशेष अदालतको फैसला मनासिव नै देखिन्छ।

९९. अब पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदी तथा निजका परिवारका सदस्यका नाममा बकस पत्र एवम् राजीनामाबाट प्राप्त गरिएका घरजग्गाको विश्लेषणका सम्बन्धमा विशेष अदालतबाट भएको फैसला नमिलेको भन्ने पुनरावेदन जिकीरका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ। पुनरावेदकले

जाँच अवधिभित्र लिखत मूल्यअनुसार बकसपत्रबाट रु.१७,६५,००६।५ र राजीनामाबाट रु.१९,८१,३४९।५० गरी कुल रु.३७,४६,३५६। मूल्य बराबरको जग्गा हक हस्तान्तरण गराई लिएको भन्ने विशेष अदालतको विश्लेषण रहेको छ। त्यस्तै विशेष अदालतले आशा चतुर्वेदीका नामको काठमाडौँ चावाहिलको कि.नं.५० को जग्गामा रहेको घर निर्माण तथा सुधारमा रु.९,५०,०००। खर्च भएको तथा रितेश चतुर्वेदीका नाउँको पर्सा श्रीपुरको कि.नं.८१४ र ८१७ को घरको लिखतबमोजिमको खरीद मूल्य रु.५,३१,९३४। कायम गरिएको देखिन्छ। बकस पत्रबाट प्राप्त गरिएका घरजग्गाहरूमा आफ्नो आर्जन नपरेको भन्ने प्रतिवादी र दाजुभाइबाट बकस पाएको तीन कित्ता जग्गालाई पनि खरीद मान्नुपर्ने र लिखत मूल्यलाई नभई अनुसन्धानको क्रममा भएको मूल्याङ्कनका आधारमा घरजग्गाको विगो कायम हुनु पर्ने भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिए तापनि लिखतमा उल्लेख भएबमोजिम उपरोक्त मूल्यका घर जग्गाहरू प्राप्त गरेको भन्ने तथ्यमा कुनै विवाद भएको पाइँदैन। काठमाडौँको घर निर्माण र मर्मत सुधारमा रु.९,५०,०००। खर्च भएको भन्ने तथ्य स्वीकार गरी पुनरावेदक प्रतिवादीले अदालतसमक्ष बयान गरेको देखिँदा घर मर्मतमा खर्च भएको रु.४,००,०००। लाई खर्चमा समावेश गर्न मिल्ने होइन भनी लिएको जिकीर आधारहिन देखियो। त्यस्तै उक्त घर निर्माण भएको कि.नं.५० को जग्गालाई सम्म स्रोत पुष्टि भएको सम्पत्तिका रूपमा दावीमा उल्लेख गरिएकोमा घरको समेत स्रोत पुष्टि भएको भन्ने विशेष अदालतको फैसला नमिलेको भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिए तापनि प्रतिवादीको वैध आयस्रोतभित्रै उक्त घर निर्माणको खर्चलाई समावेश गरी विशेष अदालतबाट भएको विश्लेषणमा कुनै त्रुटि रहेको देखिँदैन।

बकसपत्रबाट प्राप्त घर जग्गा एवम् सम्पत्ति मूल्याङ्कनका सम्बन्धमा माथि अलग्गै विश्लेषण भैसकेको हुँदा उपरोक्त विश्लेषणका आधारमा घरजग्गालगायतको अचल सम्पत्ति प्राप्त गर्नमा भएको कुल खर्च रु.५२,२८,२९१। कायम गरेको विशेष अदालतको निर्णयमा कुनै त्रुटि रहेको पाइँदैन।

१००. नेपालमा रहेको बैंक खातातर्फ पुनरावेदक रामाज्ञा चतुर्वेदीका नाउँमा एस.वि.आई. बैंक दरवारमार्गमा रहेको बचत खाताको रु.५७,६६१।६५ र नेपाल बैंक लि. धर्मपथको रु.३२,१२७।३४, लाई मान्यता नदिएको, आशा चतुर्वेदीका नामको ने.बै.लि. धर्मपथको खाताको रु.६८,०७६।४० मध्ये रु.३९,२४१।२६ र हिमालयन बैंक वीरगञ्जको रु.७४,९६१।३६ लाई मान्यता नदिएको, अभिषेक चतुर्वेदीका नामको कृषि विकास बैंक चावाहिलको रु.५०,१०८।२४ अवैध मानेको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले उपरोक्त खातामा रहेको सम्पूर्ण रकमलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरिपाउँ भन्ने समेत

प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ। पुनरावेदन जिकीरको समर्थनमा सो रकमहरू कृषि आय, तलवभत्ता, कमला कार्पेटको मुनाफा, बिमा पोलिसी, गाउँघरमा लगानी गरेको रकमको ब्याज समेतका वैध आय अन्तर्गतको भएकोले स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रूपमा लिइनु पर्ने भन्ने आधार प्रस्तुत गर्न खोजेको पाइन्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले जिकीर लिएका उपरोक्त तलवभत्ता लगायतका आयस्रोतका सम्बन्धमा अलग्गै विश्लेषण भई विभिन्न शीर्षकअन्तर्गत वैध मानिएको हदसम्मको आयलाई विशेष अदालतले मान्यता दिएकै देखिन्छ। विशेष अदालतले विभिन्न शीर्षकअन्तर्गत कायम गरेको प्रतिवादीको स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्तिका सम्बन्धमा लिइएको पुनरावेदन जिकीरका सम्बन्धमा पृथक-पृथक विश्लेषण भैसकेको, सोही विश्लेषणबाट सो तथ्य यकीन हुने नै भएकोले यस सम्बन्धमा थप विचार गरी रहन आवश्यक देखिँदैन। बैंक खाताको मूलधनका सम्बन्धमा दावी नलिएकोले हाल बैंक खातामा रहेको रकम ब्याज मात्र भएको हुँदा पनि यसलाई अवैध मान्न नमिल्ने भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर र लिखित बहसनोटमा उल्लेख भएको पाइन्छ। अभियोग दायर गर्दाका बखत खातामा मौज्जात देखिएको रकमका सम्बन्धमा दावी भएको हुँदा मौज्जात रकम वैध स्रोतबाट आएको हो भन्ने प्रमाणित गर्नुपर्ने दायित्व प्रतिवादीहरू उपर नै रहन्छ। खाताको रकम ब्याजबापतको भएकोले त्यसको स्रोत दिनुपर्ने होइन भनी जिकीर लिनको लागि त्यसको मूलधन वैध थियो भन्ने तथ्य पुष्टि गर्न सक्नुपर्ने हुन्छ। तत्काल खातामा नरहेको कारणले मूलधनउपर दावी भएन भन्दैमा ब्याज स्वतः वैध भएको भनी अर्थ गर्न मिल्दैन। त्यसमा पनि प्रतिवादीले पुनरावेदन पत्रमा प्रष्ट रूपमा जिकीर नै लिन नसकेको सो विषयमा कानून व्यवसायीको बहस र लिखित बहसनोटमा लिएको अतिरिक्त जिकीरका आधारमा बहसनोट साथ पेश भएका बैंक स्टेटमेण्टहरू केलाई थप विश्लेषण गरिरहन आवश्यक देखिँदैन।

१०१. पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले निजहरूका नाउँमा रहेको रु.५७,००,०००। मूल्य बराबरको शेयरलाई विशेष अदालतले स्रोत नखुलेको ठहर गरेउपर समेत चित्त नबुभाई यस अदालतसमक्षको पुनरावेदनपत्रमा जिकीर लिएको देखिन आउँछ। अभिषेक चतुर्वेदीका नाउँको ओम हस्पिटल एण्ड रिसर्च सेन्टरको शेयर रु.३० लाखको शेयर खरीदको स्रोत आशा चतुर्वेदीका नामको हिमालयन बैंक वीरगञ्जको खातामा रहेको रु.६८,५०,०००।- मध्येको रकम भएको र रामाज्ञा चतुर्वेदीका नाउँको नेपाल मेडिकल कलेजको रु.३० लाखको शेयर तलवभत्ता, कृषि आय, घरभाडा, जग्गा भाडा, माछा पालन, आँफको रुख विक्री, विभिन्न बैंकबाट भिकिएको रकम र अभयकुमार सर्राफबाट लिएको ऋण भएकोले स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरिनु पर्ने भन्ने आधार प्रस्तुत भएको देखिन्छ।

१०२. अभिषेक चतुर्वेदीका नाउँको ओम हस्पिटलको शेयर आशा चतुर्वेदीका नाउँमा वीरगञ्ज स्थित हिमालय बैंकमा रहेको रु.६८,५०,०००। रकममध्येबाट खरीद भएको भन्ने आधार दिन खोजेको भए तापनि सो बैंक खाताको रकमको स्रोत पुष्टि गर्न सकेको पाइँदैन। आशा चतुर्वेदीका नामको उक्त बैंक खातामा एकै दिन त्यति ठूलो रकम जम्मा भएकोमा सो रकम काठमाडौँ स्थित विभिन्न बैंक खाताहरूबाट भिकी जम्मा गरेको भन्ने भनाइ रहेको देखिए पनि एउटा बैंकबाट अर्कोमा रकमान्तर गर्दैमा त्यस्तो रकमको स्रोत पुष्टि भएको मान्न मिल्दैन। यसबाट उल्टै प्रतिवादीहरूको सम्पत्ति लुकाउने पूर्व तयारी र नियोजित योजना रहेको देखिन आउँछ। त्यस्तै बैंक खातामा उपरोक्तबमोजिमको रकम मौज्जात रहँदा रहँदै अन्य व्यक्तिसँग ऋण लिनु पर्ने अवस्था विश्वसनीय नदेखिएको हुँदा अभयकुमार सर्राफसँग ऋण लिई शेयर खरीद गरेको भन्ने जिकीर समेत विश्वासनीय देखिन आउँदैन। त्यसैले शेयर खरीदको स्रोत पुष्टि हुने अवस्था देखिन आउँदैन।

१०३. छोराछोरीको पढाई खर्च रु.२६,१०,९५०। मात्र भएकोमा विशेष अदालतले रु.२६,९४,२४०। कायम गरेको ऋणपूर्ण रहेको तथा प्र.अभिषेक र प्र. अदितीको अध्ययन खर्च जम्मा रु.९,९०,४००।- छोरा प्र.अभिषेकको नामको एस.वि.आइ. बैंक दिल्लीमा रहेको खाताको भा.रु.२८,०५,९३४।१९ रकमभित्रबाट नै व्यहोरिएकोले सो रकम दोहरो पारी दावी गरेको हुँदा दोहरो रूपमा दावी लिएको रु.९,९०,४००।- कुल अध्ययन खर्चमा घटाई रु.१६,२०,५५०।०८ लाई मात्र छोराछोरीको पढाइमा भएको खर्चको रूपमा लिनुपर्ने भन्ने पनि प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर रहेको छ। अपितु उक्त बैंक खातामा नेपाल एस.वि.आइ. बैंकमार्फत गएको कुल रकम तथा भएको कारोवार र प्रतिवादीलाई हिरासतमा लिएपछि भिकिएको रकम समेतलाई दृष्टिगत गर्दा उपरोक्त भा.रु.२८,०५,९३४।१९ बाटै छोराछोरीको पढाइ खर्च व्यहोरिएको भन्ने अवस्था नदेखिएकाले स्रोतर्फको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन।

त्यस्तै रितेश चतुर्वेदीलाई अमेरिकामा पठाउन पटकपटक गरी अमेरिकी डलर २३,०००। पठाएको हो भनी प्रतिवादीले अदालतसमक्ष गरेको बयानमा नै स्वीकार गरेको देखिन्छ। अभियोजन पक्षले सो रकमलाई नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रकाशित बुलेटिनबमोजिम औसत रु.७४।०८ का दरले हिसाव गरी रु.१७,०३,८४०। कायम गरी दावी लिएको देखिन्छ। यस स्थितिमा दावीबमोजिम नै पढाइ खर्चको रकम निर्धारण गरेको विशेष अदालतको फैसला अन्यथा देखिन आउँदैन।

मारुती गाडी तथा प्रतिवादी रितेश चतुर्वेदीले भारतमा काम गरी प्राप्त गरेको भनेको पारिश्रमिक रकम समेतका केही विषयहरूमा वादी र प्रतिवादी दुवै पक्षको पुनरावेदन पत्रमा कुनै

८६३० - नेपाल सरकार वि.रामाज्ञा चतुर्वेदी समेत

जिकीर रहेको नपाइएकोले जिकीर नभएको विषयमा यस अदालतबाट अन्यथा बोली रहनु परेन ।

१०४. विशेष अदालतको फैसलाका सम्बन्धमा गरिएको उपरोक्त तथ्यगत विवेचनाबाट पुनरावेदक प्रतिवादी आशा चतुर्वेदीको माइतीबाट प्राप्त भै निजको र अभिषेक चतुर्वेदीका नाउँमा यूनाइटेड बैंक अफ इण्डियामा तत्काल खाता खोली राखिएको भन्ने प्रतिवादीहरूको जिकीर भएको क्रमशः भा.रु.१५,०१,०००। र १४,६२,५००। को हुने रु.४७,४१,६००। नेपालबाट गएको भन्ने वादी पक्षले प्रमाणित गर्न सकेको नदेखिएको र अभियोग पेश हुनु अगावै भिकी पिताको उपचारलगायतको काममा खर्च गरेको भन्ने जिकीर रहेको परिप्रेक्ष्यमा उक्त रकमलाई प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीको आर्जनमा गणना गर्न नमिल्ने भएको हुँदा विशेष अदालतले सो रकम समेत समावेश गरी कायम गरेको प्रतिवादीको कुल आर्जन रु.२,५८,०८,१५७।९८ मा सो रकम घटाउँदा प्रतिवादीको जम्मा आर्जित सम्पत्ति रु.२,१०,६६,५५७।९८ सम्म कायम हुने देखियो । त्यस्तै विशेष अदालतले मिति २०४६।४।१४ को चल बण्डा गरेको घरसारको बण्डापत्रलाई मान्यता दिन नमिल्ने भनी गरेको विश्लेषण नमिली सो शीर्षकमा पुनरावेदक प्रतिवादीको रु.४,१०,७१४।३० आय कायम हुने तथा नेपाल आयल निगममा कार्यरत रहँदा भ्रमणभत्ताबापत पाएको रकममा छूट हुन गएको रु.२,४०५।९० समेत निजको आयमा समावेश गर्नुपर्ने देखिएकोले विशेष अदालतले वैध स्रोत पुष्टि भएको ठहर गरेको सम्पत्ति रु.६७,२८,५३१।७३ मा उपरोक्त वैध स्रोतअन्तर्गतका रकमहरू समावेश गर्दा जम्मा वैध स्रोत पुष्टि भएको सम्पत्ति रु.७१,४१,६५१।९३ कायम हुने देखिन आयो ।

उपरोक्त तथ्यगत विवेचनाबाट प्रतिवादीले जाँच अवधिमा आर्जन गरिएको स्रोत खुलाउनु पर्ने जम्मा आर्जित सम्पत्ति देहायबमोजिम रहेको पाइयो :-

सम्पत्तिको विवरण	लागत मूल्य
घरजग्गा	रु.५२,२८,२९१।
बैंक मौज्दात र नगद	रु.१६,४५,६७३।३७
शेयर	रु.६५,००,०००।
मारुती गाडी	रु.३,४५,०००।
सुनका गहना	रु.३,२३,८५९।२१
छोराछोरी विदेशमा पठाउँदा गरेको खर्च	रु.२६,९४,२४०।
विदेशमा लुकाई छिपाई राखेको	रु.४३,२९,४९४।४०

कैफियत: आशा चतुर्वेदी र अभिषेकका नाउँको यूनाइटेड बैंक अफ इण्डियाको बैंक खाताबाट भिकिएको भनिएको रु.४७,४१,६००।- माइतीबाट प्राप्त भै पिताको उपचार लगायतमा खर्च भैसकेको भन्ने देखिएबाट प्र.रामाज्ञाको सम्पत्तिमा

समावेश नगरिएको । साथै रिदेशको पारिश्रमिक रु.१,६०,०००।- समेत घटाइएको ।

जम्मा रु.२,१०,६६,५५७।९८

त्यस्तै पुनरावेदक प्रतिवादीले जाँच अवधिमा विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त गरेको वैधानिक आय देहायबमोजिम रहेको देखिन आयो :-

आयस्रोतको शीर्षक	प्राप्त रकम
तलब भत्ता	रु.२६,२८,९२२।३५
कमला कार्पेट	रु.१४,३६,४२२।६९
कृषि आय (सगोलको मौद्रिक आय र जग्गा विक्री समेत)	रु.१३,५८,४७२।९०
अंशबण्डा हुँदा पाएको नगद	रु.४,१०,७१४।३०
दाइजो (तिलक) र बीमा	रु.२,१४,८५०।
पेवा, दाइजो दान दक्षिणा, बक्सिस समेत	रु.३,६८,१८९।६९
घरभाडा	रु.७,२४,०८०।
कुल आय	रु. ७१,४१,६५१।९३

१०५. उपरोक्त तथ्यगत विश्लेषणबाट जाँच अवधिमा प्रतिवादीको जम्मा आर्जित सम्पत्ति रु.२,१०,६६,५५७।९८ भएकोमा रु.७१,४१,६५१।९३ को मात्र वैध स्रोत पुष्टि भई रु.१,३९,२४,९०६।०५ बराबरको आर्जित सम्पत्ति पुनरावेदक प्रतिवादीको वैध आयस्रोतभन्दा बढी देखिन आएको छ । अर्थात् प्रतिवादीको वैध आयस्रोतभन्दा बढी हुन आएको रु.१,३९,२४,९०६।०५ बराबर सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुन सकेको देखिएन ।

१०६. यस परिप्रेक्ष्यमा माथि विभिन्न चरणमा गरिएको कानूनी एवं तथ्यगत विश्लेषणबाट प्रतिवादीको आयस्रोत र आर्जन गरेको सम्पत्तिबीच तादात्म्यता देखिन नआई रु.१,३९,२४,९०६।०५ बराबर सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्न नसकेको भन्ने निष्कर्षमा यो अदालत पुगेको छ । तसर्थ पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिमको कसूर अपराध गरेको तथ्य शंकारहित तवरबाट पुष्टि हुन आएकोले कसूर ठहर गरेको विशेष अदालतको फैसला मनासिब नै देखिन आयो ।

१०७. अब के कुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भएको छ र के कुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुन नसकेको हो भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा के कुन सम्पत्ति के कुन वर्गमा पर्ने हो भन्ने कुरा यकीन गर्नुपर्ने हुन आएको छ । प्रतिवादीको २०५० सालसम्मको सम्पत्ति प्राप्त गर्ने प्रवृत्तिभन्दा सो मिति पश्चात् सम्पत्ति प्राप्त गर्ने प्रवृत्तिमा बढी अस्वाभाविकता देखिन आएको छ । प्रतिवादीको वैध आयस्रोतको तुलनामा २०५० सम्ममा आर्जन गरिएका सम्पत्तिमा खासै असमाञ्जस्यता देखिन आउँदैन । शहरी क्षेत्रका

जग्गाजमीन जोड्नेदेखि, उल्लेख्य रुपमा शेयर खरीद गर्ने, विदेशी बैकमा रकम जम्मा गर्ने र छोराछोरीको उच्च शिक्षाका लागि पनि जाँच अवधिको पछिल्लो खण्डमा खर्च भएको देखिन्छ। पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदी विभिन्न संस्थानको महाप्रबन्धक र कार्यकारी निर्देशक जस्तो जिम्मेवार पदमा कार्यरत रहेको सोही पछिल्लो अवधिमा नै निजले आफ्नो पदीय हैसियतको दुरुपयोग गरी गैरकानूनी आर्जन गरेको भन्ने विश्लेषणसहित अभियोगपत्र दायर भएको परिप्रेक्ष्यमा यस इजलासबाट माथि गरिएको विश्लेषण समेतका आधारमा मिति २०४६।४।१४ को चल बण्डाबाट पुनरावेदक प्रतिवादीले प्राप्त गरेको नगद रकम तथा २०४६ देखि २०५२ सालसम्म कमला कार्पेटको तर्फबाट प्राप्त गरेको मुनाफा समेतलाई दृष्टिगत गर्दा सो अवधिभित्र बक्स तथा राजीनामाबाट खरीद गरेका अधिकांश जग्गाहरूको समेत स्रोत खुल्न आउने अवस्था देखिएको छ। प्रतिवादीको सालवसाली आय र गरिएको खर्चको तुलनात्मक रुपमा विश्लेषण गरी स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्ति यकीन गर्नुपर्नेमा विशेष अदालतबाट सो नगरेको भन्ने वादी र प्रतिवादी दुवै पक्षको पुनरावेदन पत्रमा जिकीर लिइएको कुरालाई दृष्टिगत गर्दा निश्चित आयस्रोत प्राप्त भएको देखिएको समयमा आर्जन गरिएका सम्पत्तिलाई हचुवाको भरमा स्रोत नखुलेको सम्पत्तिका रुपमा समावेश गर्नु न्यायोचित हुने देखिँदैन। त्यसैले स्रोत नखुलेको सम्पत्तिका सम्बन्धमा विशेष अदालतबाट गरिएको विश्लेषणमा केही भिन्नता आउने देखिएको छ।

१०८. उपरोक्त विश्लेषणबाट पुनरावेदक प्रतिवादीले पछिल्लो अवधिमा जोडेको सम्पत्ति तथा विभिन्न शीर्षक अन्तर्गत गरेका खर्चहरू नै अस्वाभाविक देखिँदा स्रोत पुष्टि हुने अवस्था नदेखिएकोले सो आधारमा पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले गैरकानूनी रुपमा आर्जन गरेको स्रोत नखुलेको रु.१,३९,२४,९०६।०५ बराबरको सम्पत्ति के कुन हो भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ। सो दृष्टिकोणबाट हेर्दा, पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीका नाउँमा रहेको नेपाल मेडिकल कलेजको रु.३०,००,०००। र शिखर पेन्टसको रु.५,००,०००। तथा पुनरावेदक प्रतिवादी अभिषेक चतुर्वेदीका नामको ओम हस्पिटल एण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि.को रु.३०,००,०००। समेत जम्मा रु.६५,००,०००। को शेयर, अभिषेक चतुर्वेदीका नाममा स्टेट बैंक अफ इण्डियाको खातामा रहेका प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान प्रारम्भ भएपछि खाताबाट भ्रिकी लुकाई छिपाई राखेको भा.रु.२८,०५,९३४।१९ मा रितेश चतुर्वेदीको पारिश्रमिकबापतको रकम भा.रु.१,००,०००। को रु.१,६०,०००। घटाउँदा हुने ने.रु.४३,२९,४९४।४०, रितेश चतुर्वेदीलाई संयुक्त राज्य अमेरिकामा उच्च शिक्षा अध्ययन गराउँदा पठाएको अमेरिकी डलर २३,०००। को हुने ने.रु.१७,०३,८४०। मध्ये स्रोत खुल्न आउने रु.३,२७,७६२।८०

घटाउँदा हुने रु.१३,७६,०७७।२०, अभियोगपत्रमा स्रोत खुलेको भनी उल्लेख भएको बैंक खाताको रकम बाहेक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीको नामको नेपाल एस.वि.आई.बैंक र ने.बैं.लि.को बैंक खातामा रहेको क्रमश रु.५७,६६९।६५ र ३२,९२७।३४, अदिती चतुर्वेदीका नामको एभरेष्ट बैंकको खातामा रहेको रकममध्ये रु.१०,००,०००।, आशा चतुर्वेदीका नाममा हिमालयन बैंक वीरगञ्जको खाताको रु.७४,९६९।३६ र निजकै नामको नेपाल बैंक लिमिटेडको खाताको रकममध्ये रु.३९,२४९।२६, अभिषेक चतुर्वेदीका नाउँमा कृषि विकास बैंक चावहिलमा रहेको खाताको रकम रु.५०,१०८।२४ समेत गरी बैंक खातामा रहेको जम्मा रु.१२,५४,०९९।८५ तथा पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीका नामको पर्सा रामगढवा गा.वि.स. वडा नं.४ को कि.नं. ७२० (लिखत मूल्य रु.३,००,०००।) जग्गा प्रतिवादी रितेश चतुर्वेदीका नामको का.जि.का.म.पा.वडा नं.३५ कि.नं.६५ को क्षे.फ.रो. २-९-१-३ तथा ऐजन वडा नं.७ख.कि.नं.७९१ को क्षे.फ.रो.०-२-१ जग्गामध्ये निजको भाग हिस्सामा पर्ने आधाको (लिखत मूल्य रु.१,५९,२३४।५०) र निजकै नामको पर्सा बहुअर्वाभाठा गा.वि.स.वडा नं.७ कि.नं.१३० को ज.वि.०-४-० (लिखत मूल्य रु.६,०००।) समेत लिखत मूल्य रु.४,६५,२३४।५० को जग्गा समेतको जम्मा रु.१,३९,२४,९०६।०५ चल अचल सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भएको नदेखिँदा गैरकानूनी रुपमा आर्जन गरेको मान्नु पर्ने हुन आयो। सो बाहेक पुनरावेदक प्रतिवादीहरूका नाउँमा रहेको अन्य सम्पत्ति वैध आयभित्रको भै स्रोत खुलेको देखिएकोले त्यस सम्बन्धमा अरु विवेचना गरिरहन आवश्यक देखिएन।

१०९. तसर्थ उल्लिखित कानूनी व्यवस्था, प्रतिपादित सिद्धान्त र तथ्य एवम् प्रमाणहरूको विश्लेषण समेतको आधार कारणबाट प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले रु.१,९०,७९,६२६।२५ को चलअचल सम्पत्ति गैरकानूनी रुपमा आर्जन गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) अन्तर्गतको कसूर गरेको ठहरेकोले स्रोत पुष्टि हुन नसकेको उक्त चल अचल सम्पत्ति र सोबाट बढेबढाएको सम्पत्ति समेत भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) तथा दफा ४७ बमोजिम जफत भई दफा २०(२) अनुसार विगोबमोजिम रु.१,९०,७९,६२६।२५ जरीवाना र १ वर्ष कैद तथा दफा २४ बमोजिम १ वर्ष थप कैद समेत जम्मा २ वर्ष कैद भई विदेश भारतस्थित बैंकहरूमा राखेको रु.९०,७९,०९४।४० र सोबाट बढेबढाएको (ब्याज) रु.२०,५४,२६७।२० समेत जम्मा रु.१,१९,२५,३६९।६० बैंकबाट निकाली लुकाई छिपाई राखेको रकम प्रतिवादीको स्रोत खुलेको अन्य सम्पत्ति समेतबाट भराउने ठहर्छ भनी विशेष अदालत काठमाडौँबाट मिति २०६१।१०।८ मा भएको फैसला केही उल्टी भई पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले जम्मा विगो रु.१,३९,२४,९०६।०५ बराबरको सम्पत्ति गैरकानूनी रुपमा आर्जन

८६३० - नेपाल सरकार वि.रामाज्ञा चतुर्वेदी समेत

गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० को उपदफा (१) को कसूर गरेको देखिँदा निजलाई सोही दफा २० को उपदफा (२) बमोजिम कैद वर्ष ०।९ (नौ महिना) र ऐजिन दफा २४ बमोजिम थप कैद वर्ष ०।९ (नौ महिना) समेत जम्मा कैद वर्ष १।६ (एक वर्ष छ महिना) तथा विगोबमोजिम जरीवाना तथा गैरकानूनी रुपमा आर्जन गरेको विगो रु.१,३९,२४,९०६।०५ बराबरको सम्पत्ति जफत भई दफा ४७ बमोजिम सो बाट बढेबढाएको सम्पत्ति समेत जफत हुने ठहर्छ। साथै पुनरावेदक प्रतिवादीले प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान प्रारम्भ भएपछि स्टेट बैंक अफ इण्डियाबाट भिक्री लुकाई छिपाई राखेको भा.रु.२८,०५,९३४।९९ मा रितेशको पारिश्रमिकबापत पाएको भा.रु.१,००,०००।- घटाउँदा हुने भा.रु.२७,०५,९३४।९९ को हुने ने.रु.४३,२९,४९४।४० तथा सोबाट बढेबढाएको ब्याज भा.रु.१२,८३,९१७।- को हुने ने.रु.२०,५४,२६७।२० र छोरा रितेश चतुर्वेदीलाई संयुक्त राज्य अमेरिकामा पठाउनको लागि खर्च भएको अमेरिकी डलर २३,०००।- को हुने ने.रु.१७,०३,८४०।, बाट स्रोत खुल्ला भएको रु.३,२७,७६२।८० घटाउँदा हुने रु.१३,७६,०७७।२०, समेत जम्मा रु.७७,५९,८३८।८० जफत हुने हुँदा सो रकम प्रतिवादीको अन्य वैध स्रोतबाट भरिभराउ गर्नु। प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको र आरोपित कसूरबाट पूर्णरूपमा सफाई पाऊँ भन्ने प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। अरुमा तपसीलबमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम विशेष अदालतको फैसला केही उल्टी भई पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीलाई १।६ (एक वर्ष छ महिना) कैद हुने ठहर भएको हुँदा विशेष अदालतको फैसलाको तपसील खण्ड १ कायम नरहने भई निज मिति २०५९।७।८ देखि अनुसन्धानको क्रममा हिरासतमा रही मिति २०५९।११।१३ मा विशेष अदालतमा जेथा जमानत राखी तारेखमा रहेको देखिँदा ठहर भएको कैद सजायमा हिरासतमा रहेको उक्त अवधि ०।४।५ (चार महिना पाँच दिन) कटाई बाँकी कैदको लगत कसी कानूनबमोजिम असूल गर्नु गराउनु भनी प्रस्तुत फैसलाको प्रतिलिपि सहित काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा लगत दिनु१

विशेष अदालत काठमाडौँको फैसला केही उल्टी भई पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीलाई रु.१,३९,२४,९०६।०५ जरीवाना हुने ठहर भएको हुँदा विशेष अदालतको तपसील खण्ड कायम नरहने भई यस अदालतको फैसलाबमोजिम निजलाई लागेको जरीवाना रु.१,३९,२४,९०६।०५ बुझाएपछि तथा उपरोक्तबमोजिम निजलाई लागेको कैद असूल भएपछि धरौटबापत

दिएको जेथा जमानत फुकुवा गरिदिनु र नबुझाउ विशेष अदालतको मिति २०५९।११।१२ का आदेशबमोजिम धरौटबापत दिएको जेथाजमानत समेतबाट कानूनबमोजिम गरी असूलउपर गर्न जेथा जमानतको विवरणसहित काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा लगत दिनु२

विशेष अदालतको फैसला केही उल्टी भै पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीले निजको छोरा अभिषेक चतुर्वेदीका नाउँमा स्टेट बैंक अफ इण्डियाबाट निकाली लुकाई छिपाइ राखेको तथा रितेश चतुर्वेदीको पढाइमा खर्च भएमध्येको रकममध्ये स्रोत नखुलेको समेत जम्मा रु.रु.७७,५९,८३८।८० जफत हुने हुँदा प्रतिवादीको स्रोत खुलेको अन्य सम्पत्ति समेतबाट भरिभराउ हुने ठहरी फैसला भएकोले सो फैसलाको तपसील खण्ड ३ बमोजिम गर्नु नपरी यस अदालतको फैसलाबमोजिम निजले लुकाएको तथा पढाइमा खर्च गरेको ठहर भएको रु.७७,५९,८३८।८० निजको स्रोत खुलेको अन्य सम्पत्ति एवं जमानत दिएको सम्पत्ति समेतबाट कानूनबमोजिम असूलउपर गरी सर्वसञ्चित कोषमा दाखिल गर्न रोक्का यथावतै राखी काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा लगत दिनु३

विशेष अदालतको फैसला केही उल्टी भएकोले सो फैसलाको तपसील खण्ड ४ कायम रहन नसक्ने भएको हुँदा माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम निम्न लिखित प्रतिवादीहरूका नाममा रहेका निम्नबमोजिमको सम्पत्ति भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) र दफा ४७ अनुसार जफत हुने ठहर भएकोले कानूनबमोजिम लिलाम तथा विक्री गरी सर्वसञ्चित कोषमा दाखिल गर्न सम्पत्ति रहे भएको सम्बन्धित जिल्ला अदालतहरूमा लगत दिनु४

(क) प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीका नामको पर्सा रामगढवा गा.वि.स. वडा नं.४ को कि.नं. ७२० ज.वि. ०-१-० को जग्गा।

(ख) प्रतिवादी रितेश चतुर्वेदीका नामको का.जि.का.म.पा.वडा नं.३५ कि.नं.६५को क्षे.फ.रो.२-९-१-३ तथा ऐजिन वडा नं. ७ख.कि.नं.७९९ को क्षे.फ.रो.०-२-१ जग्गामध्ये निजको भाग हिस्सामा पर्ने आधा जग्गा।

(ग) प्रतिवादी रितेश चतुर्वेदीका नामको पर्सा बहुअर्वाभाठा गा.वि.स.वडा नं.७ कि.नं.१३० को ज.वि.०-४-० जग्गा।

निम्न प्रतिवादीहरूका नाममा रहेका देहायबमोजिमको बैंक ब्यालेन्स जफत हुने ठहरी फैसला भएकाले सो रकमका साथै त्यसबाट बढेबढाएको रकम समेत जफत गरी सर्व सञ्चित कोषमा दाखिल गर्नु ५

क) प्रतिवादी अदिती चतुर्वेदीको नामको एभरेष्ट बैंक न्यूरोडको खाता नं. ०२७६७ मा रहेको रु.१०,२३,०३०।४८ मध्ये रु.१०,००,०००।-

- (ख) प्र.रामाज्ञा चतुर्वेदीका नाउँको नेपाल एस.वि.आई. बैंकको खाता नं. ०१५३१००१९९६ मा रहेको व्यालेन्स रु.५७,६६१।६५
- (ग) प्र.रामाज्ञा चतुर्वेदीका नाउँको नेपाल बैंक लि.को खाता नं. ६५८१८ मा रहेको व्यालेन्स रु.३२,१२७।३४
- (घ) प्र.आशा चतुर्वेदीका नाउँको नेपाल बैंक लिमिटेड काठमाडौं अफीसको खाता नं. ८४५२१५० मा रहेको व्यालेन्स रु.६८,०६७।४० मध्ये रु.३९,२४१।२६
- (ङ) प्र. आशा चतुर्वेदीका नाउँको हिमालयन बैंक वीरगञ्जको खाता नं. १३१४०] मा रहेको व्यालेन्स रु.७४,९६१।३६
- (च) प्र. अभिषेक चतुर्वेदीका नाउँको कृषि विकास बैंक चावहिलको खाता नं. २७२७९६ मा रहेको व्यालेन्स रु.५०,१०८।२४

निम्न लिखित प्रतिवादीहरूका नाममा खरीद भएका निम्न लिखित संस्थाहरूको निम्नाङ्कित शेयर जफत हुने ठहरी फैसला भएकोले उक्त शेयर र सोबाट बढेबढाएको सम्पत्ति समेत कानूनबमोजिम जफत गरी सर्वसञ्चित कोषमा दाखिल गर्नु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लगत दिनु६

- क) प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीको नाउँको नेपाल मेडिकल कलेजको रु.३०,००,०००।- बराबरको ३०,००० किता शेयर ।
- (ख) प्रतिवादी अभिषेक चतुर्वेदीको नाउँको ओम हस्पिटल एण्ड रिसर्च सेण्टरको रु.३०,००,०००।- बराबरको ३०,००० किता शेयर ।
- (ग) प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीको शिखर पेन्टस्को रु.५,००,०००। बराबरको ५,००० किता शेयर ।

पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदीलाई प्रस्तुत फैसलाबमोजिम लागेको कैद, जरीवाना र निजले लुकाई छिपाई राखेको तथा खर्च गरेको ठहर भएको रु.७७,५९,८३८।८० समेतका रकमहरू निजको स्रोत खुलेको सम्पत्तिबाट असूलउपर भएपछि विशेष अदालतबाट रोक्का रहेको सम्पत्ति फुकुवा गरिपाऊँ भनी प्रतिवादीको दरखास्त परे फुकुवा गर्न सम्बन्धित कार्यालयमा लेखी पठाउनु भनी विशेष अदालत काठमाडौंमा लेखी पठाउनु ७

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु.....८

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६८ साल भदौ २१ गते रोज ४ शुभम् ... ।

इजलास अधिकृत: नारायण सुवेदी

निर्णय नं.८६३१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
संवत् २०६६ सालको रिट. नं.-wo--१२२२
आदेश मिति: २०६७।१२।२८।३

विषय : उत्प्रेषण, परमादेश ।

निवेदक: जिल्ला सप्तरी बनैनिया ४ बस्ने सेतु सामुदायिक विकास तथा मानवअधिकार मञ्च (सेकडिहुरफ) राजविराज सप्तरी समेतका तर्फबाट र आफ्ना हकमा समेत संस्थाका अध्यक्ष जङ्गबहादुर सिंह समेत

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत

- इच्छुक कैदीलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७ को शिक्षा प्राप्त गर्ने हक, धारा २३ को धर्मसम्बन्धी हक समेत उपभोग गर्ने अवसर दिएको देखिन्छ। कैद सजाय भई कारागारमा बस्दैमा सवै मौलिक हकहरू स्वतः स्थगन वा निलम्बित हुन्छ भन्ने होइन। कैद ठेकिएको व्यक्तिको हिंडडुल र आवतजावत गर्ने स्वतन्त्रता बाहेक अरु स्वतन्त्रता अपहरण हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.११)

- कुनै पनि व्यक्तिले परिस्थितिवश अपराध गर्ने हुँदा सुधारेर सजाय पाएको व्यक्ति पुनः समाजमा असल नागरिक भएर स्थापित हुन सक्छ भन्ने मान्यतामा रही कैद सजाय पाएको व्यक्तिलाई कैद अवस्थामा नै पढ्न अवसर दिने, Vocational Training आदि दिई व्यापक सुधारात्मक सहूलियतहरू दिन थालिएको छ। सो कुरा नेपालको कारागारमा पनि दिई आइएको छ। त्यही भएर कैदीलाई प्राप्त प्रजनन स्वास्थ्य तथा प्रजननसम्बन्धी हक पनि इन्कार गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१२)

- राज्यले अपराध गर्ने व्यक्तिलाई सजाय गर्न सक्दछ, तर प्रजननसम्बन्धी हकमा संविधानले नै प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश नराखी **Restrict** गर्नसक्ने व्यवस्था नगरेको हुँदा राज्यलाई नै पनि नागरिकको प्रजननसम्बन्धी हक हनन् गर्ने अधिकार नहुने । (प्रकरण नं.१३)
- पति पत्नी भन्ने विवाह दर्ता र नागरिकताको प्रमाणपत्रबाट प्रमाणित भएमा पति पत्नी भन्ने प्रमाणित बैध दम्पतिलाई पति कैदमा भए पत्नीलाई र पत्नी कैदमा भए पतिलाई पारिवारिक भेटको सुविधा दिनुपर्ने । (प्रकरण नं.२०)
- पारिवारिक भेटको सुविधा प्रदान भएका देशको व्यवस्था, पारिवारिक भेटको सुविधा उपभोग गर्नेको सुरक्षा जाँच, कारागारभित्र शान्त वातावरण कायम गर्नपर्ने, पारिवारिक भेटको सुविधा उपभोगकर्ताले खानाको व्यवस्था आफै गर्नुपर्ने, अन्य व्यक्ति लान नपाउनेलगायत सुरक्षाको दृष्टिले कारागार प्रशासनले शर्त तोक्न सक्ने व्यवस्था समेत गर्नुपर्ने । (प्रकरण नं.२३)

निवेदकतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्री कृष्ण सुवेदी, गोविन्द शर्मा बन्दी, दिनमणि पोखरेल, डा.भीमार्जुन आचार्य, रामकृष्ण काफ्ले, रवीन सुवेदी, नारायणप्रसाद देवकोटा र किरण गुप्ता

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, २०(१), (२), (३)
- नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९
- कारागार ऐन, २०१९
- कारागार नियमावली, २०२०

आदेश

न्या.बलराम के.सी.: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम सर्वोच्च अदालतमा दायर हुन आएको रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :-

हामी निवेदकहरू सम्बद्ध संस्था सेतु सामुदायिक विकास तथा मानवअधिकार मञ्च (सेकडिहुरफ) र अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार, वातावरण तथा विकास प्रतिष्ठान (इन्डुरेड इन्टरनेशनल) स्थापनाकालदेखि नै मानवअधिकार, समानता र सिमान्तीकृत वर्ग एवं क्षेत्रका नागरिकहरूको हक अधिकार संरक्षणका साथै अन्य सार्वजनिक सरोकारका विषयहरूमा वकालत गर्दै आइरहेको संस्था हुन् । हामी निवेदकहरू मानवअधिकार र महिला अधिकार संरक्षणका लागि विगत १ दशकदेखि क्रियाशील छौं ।

त्यसैगरी सप्तरी जिल्ला अदालतले हामी सुरजा मरिक डोम र निजकी श्रीमती छोटनी देवी मरिक डोमलाई कर्तव्य ज्यान मुद्दामा मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद हुने ठहराई मिति २०६२/११/२२ मा फैसला भएको थियो । शुरुवात नै पुर्पक्षको लागि थुनामा बसेकोमा पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६३/१२/२४ मा तथा सर्वोच्च अदालतमा फैसला सदर भई हाल उक्त मुद्दाको अन्तिम टुङ्गो लागि हामी पति /पत्नी दुवैलाई उक्त मुद्दामा सर्वश्वसहित जन्मकैद भई जिल्ला कारागार कार्यालय सप्तरी राजविराजको एकै कारागारमा अलगअलग बन्दी गृहमा आफ्नो बन्दीकाल गुजारी रहेको व्यहोरा निवेदन गर्दछौं ।

यसरी हामी सुरजा मरिक र छोटनीदेवी मरिक पति/पत्नी भएको र हाम्रो दाम्पत्य जीवनबाट हालसम्म कुनै सन्तान नभएका र हाम्रो वंश चल्ने कुनै पनि सन्तान नरहेको अवस्थामा सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय भुक्तान गर्न कारागारमा अलगअलग बसेका छौं । हाल म सुरज मरिकको उमेर ३७ वर्ष र म छोटनीदेवी मरिकको उमेर ३० छ । फैसलाबमोजिम जन्मकैदमा रही रहँदा हामी दुवैको प्रजनन शक्ति प्राकृतिक नियमअनुसार बन्द हुने अवस्थामा पुग्नेछ । विशेषज्ञहरूका अनुसार महिलाहरूको प्रजनन शक्ति ४५ वर्ष उमेर नाघेपछि बन्द हुन्छ र म छोटनीदेवी मरिक जन्मकैदबाट मुक्त भई जाँदा उक्त प्रजनन शक्ति स्वतः बन्द भई हामी निःसन्तान दम्पतीको रूपमा रहने निश्चित छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा २०(२) मा “प्रत्येक महिलालाई प्रजनन स्वास्थ्य तथा प्रजननसम्बन्धी हक हुनेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको छ ।

धारा ३२ मा “ यस भागद्वारा प्रदत्त हकको प्रचलनका लागि धारा १०७ मा लेखिएको तरिका अनुसार कारवाही चलाउन पाउने हक सुरक्षित गरिएको छ । नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १०७(२) मा “ यस संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनको लागि वा अर्को उपचारको व्यवस्था नभएको वा अर्को उपचारको व्यवस्था भए पनि सो उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहीन देखिएको अन्य कुनै कानूनी हकको प्रचलनको लागि वा सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुनै विवादमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपणको लागि आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गरी त्यस्तो हकको प्रचलन गराउने वा विवादको टुङ्गो लगाउने असाधारण अधिकार सर्वोच्च अदालतमा हुनेछ, भन्ने व्यवस्था छ । UDHR को धारा १६(३) मा “समाजको स्वाभाविक र आधारभूत सामूहिक इकाई परिवार भएकाले यसलाई समाज एवं राज्यको संरक्षण प्राप्त हुनेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको छ ।

ICCPR १९६६ को धारा १०(३) मा बन्दी गृह प्रणालीमा बन्दीहरूप्रतिको व्यवहार समावेश हुनेछ, जसको प्रमुख उद्देश्य उनीहरूको सुधार सामाजिक पुनरवास हुनेछ । धारा २३(२) मा “विवाहयोग्य उमेरका नर/नारीको विवाह गर्ने तथा परिवार आरम्भ गर्ने अधिकारलाई स्वीकार गरिनेछ” भन्ने व्यवस्था छ । नेपाल संयुक्त राष्ट्रसंघको सदस्य तथा संयुक्त राष्ट्रसंघको मानवअधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्रको समेत सदस्य राष्ट्र हुनुका नाताले विश्वव्यापी घोषणापत्रलाई अक्षरशः कार्यान्वयन गर्नु नेपालको दायित्व हो भने नेपाल नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारको अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारको अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध र नारीका विरुद्ध सबै किसिमका भेद उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी महासन्धि समेतको पक्ष राष्ट्र हो । नेपालले नेपालको संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार महासन्धिहरूलाई अनुमोदन गरिसकेकाले ती महासन्धिहरूमा उल्लिखित प्रावधानहरूको अक्षर पालना गर्नु बाध्यात्मककारी व्यवस्था रहेको छ भने नेपालको सन्धि ऐन, २०४७ दफा ९ अनुसार नेपालले अनुमोदन गरेका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौतामा उल्लिखित प्रावधानहरू लागू हुन्छन् । हरेक व्यक्तिको प्रजननसम्बन्धी हक, परिवार

बसाउने पारिवारिक हक सम्बन्धी विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय प्रावधान र सन्तान जन्माई बंश चलाउने नेपालको सांस्कृतिक परम्पराअनुसार सांस्कृतिक हक र बृद्ध अवस्थामा पारिवारिक संरक्षण र पारिवारिक माया पाउने सांस्कृतिक र संवैधानिक हक समेतका आधारमा हरेक व्यक्तिलाई प्रजननको हक स्थापित हुन्छ ।

मानवीय स्वभाव र सामाजिक रीतिरिवाज तथा प्रजनन अधिकार समेत नपाउँदा मानिसक इच्छा समेतको बचाउ गर्ने नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २०(२)(३) समेतको प्रतिकूल हामी पति/पत्नीको संविधानप्रदत्त मौलिक हकमा नै आघात पर्ने गरी अलगअलग बन्दी गृहमा राखेबाट अन्य कुनै बैकल्पिक उपाय नलागी बाध्य भई संविधानद्वारा नै प्रदत्त मौलिक हक नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ अनुसार संवैधानिक उपचारका लागि धारा २०(२)(३) द्वारा प्रत्याभूत गरिएको मौलिक हक प्रचलनका लागि धारा १०७(२) को अधीनमा रही प्रस्तुत रिट निवेदन गर्न आएका छौ ।

तसर्थ संविधान प्रदत्त धारा २०(२) बमोजिमको प्रजनन स्वास्थ्य तथा प्रजननसम्बन्धी हक प्रचलनका लागि आवश्यक नीति बनाई विपक्षीहरूका नाममा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश प्रदान गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको छोटनीदेवी मरिक समेतको रिट निवेदन ।

विपक्षीहरूबाट १५ दिनभित्र लिखित जवाफ मगाउनु भन्ने समेत व्यहोराको कारण देखाउ र अग्राधिकार दिने गरी मिति २०६०।३।१ को यस अदालतको आदेश ।

सप्तरी जिल्ला जगतपुर गा.वि.स.वडा नं १ बस्ने खुहसीलाल मरिक डोमको छोरा सुरजा मरिक डोम र निजकी पत्नी छोटनीदेवी मरिक डोम यस कार्यालयअन्तर्गतका बन्दीगृहहरूमा थुना कैद नरहेको व्यहोरा सम्मानीत अदालतसमक्ष जानकारी गराउँदछु । कारागार कार्यालय सप्तरीमा थुनामा रहेका भनिएका प्रतिवादीहरूको यस कारागारसँग कुनै सरोकार नरहेको हुँदा यस कार्यालयका हकमा उक्त रिट निवेदन खारेज गरिपाउँन सम्मानीत अदालतसमक्ष सादर अनुरोध छ, भन्ने समेत व्यहोराको केन्द्रीय कारागार जगन्नाथ देवल काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदकहरूले आफ्नो निवेदनमा यस कार्यालयको के कुन कामकारवाही वा निर्णयबाट निजहरूको के, कुन हकाधिकारमाथि हस्तक्षेप हुन गएको हो र संविधानप्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनमा यस कार्यालयको के, कस्तो कामकारवाही वा निर्णयबाट असर परेको हो भन्ने कुरासम्म पनि उल्लेख गर्न नसकेको अवस्थामा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई रिट निवेदन नै लाग्न नसक्नेमा सो विपरीत यस कार्यालय समेतलाई विपक्षी बनाई रिट निवेदन दायर भएको देखिँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेजभागी छ। निवेदकहरू पतिपत्नी भएको र हालसम्म वंश चल्ने कुनै पनि सन्तान नभएको अवस्थामा सम्मानीत सर्वोच्च अदालत समेतको फैसलाले सर्वश्वसहित जन्मकैद भई जिल्ला कारागार कार्यालय सप्तरी राजविराजको एकै कारागारको अलगअलग बन्दी गृहमा राखिँदा निवेदकहरूको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २०(२) र (३) द्वारा प्रदत्त मौलिक हक हनन् भयो भन्ने जिकीर छ, तत्सम्बन्धमा नेपाल सरकार सबै नागरिकहरूको मौलिक हकको प्रचलनलाई सुनिश्चितता प्रदान गर्ने विषयमा अत्यन्त सचेत र संवेदनशिल रहेको व्यहोरा सम्मानीत अदालतलाई अवगत गराउँदछु। परन्तु मौलिक हक निरपेक्ष हक नभएकोले जहिलेसुकै जुनसुकै अवस्थामा पनि निर्वाध उपभोग गर्न सकिँदैन। निवेदकहरूले गम्भीर फौजदारी अपराध गरेबापत कानूनबमोजिम सक्षम निकायबाट सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय पाएको अवस्थामा समेत अन्य नागरिकहरूले सरह संविधान प्रदत्त सबै मौलिक हकको निर्वाध उपभोग गर्न पाउनु पर्छ भन्न मिल्ने हुँदैन। निवेदकहरू दुई पृथक लैंगिक पहिचान भएका महिला र पुरुष भएकाले निजहरू दुई पृथक कोठामा बसी कैद अवधि भुक्तान गर्नु निजहरूलाई भएको सजायको अर्को रूप हुनुका साथै सम्मानीत अदालतको फैसलाको सम्मान समेत भएकोले सोबमोजिम भए गरेको कामकारवाहीलाई अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन। नीति निर्णय कार्यकारीको एकलौटी विशेषाधिकारको विषय भएको र समयको माग, आवश्यकता, स्रोत र साधनको उपलब्धता लगायत विषयका आधारमा कार्यकारीले क्रमशः नयाँ नीति निर्माण गर्दै जाने भएकोले यस विषयमा

सम्मानीत अदालतबाट आदेश जारी हुन पनि सक्दैन। अतः उपरोक्त आधार र कारण समेतबाट मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्र.म.तथा म.प.को कार्यालयको लिखित जवाफ।

कर्तव्य ज्यान जस्तो जघन्य सामाजिक अपराधमा सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय भोगिरहेको व्यक्तिलाई यौनिक सुख र प्रजननको अधिकारको माग गर्नु कानूनले दिएको सजायको विपरीत हुने तथा अपराध गर्दा समेत पारिवारिक सम्बन्ध कायम गराई जीवन व्यतित गर्न पाईने सोचाईको विकास भई सामाजिक रूपमा अपराधप्रतिको धारणामा नै परिवर्तन आई अपराध गर्न उद्यत हुन सक्नेतर्फ सोचिनु आवश्यक छ। अपराधबाट पीडित परिवार र समाजमा त्यस प्रकारको सुविधा प्रदान गर्दा नकारात्मक असर पर्दछ। यस्तो विषयको रिट निवेदन असान्दर्भिक र गैरकानूनी समेत छ। कुनै पनि कानूनले सजाय भोग गरी रहेका दम्पतिलाई प्रजननको व्यवस्था गर्न सकिने भनी व्यवस्था नगरेको र यस मन्त्रालयले निज निवेदकहरूको सवैधानिक र कानूनी हक हनन् हुने कार्य नगरेकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

निज सुरजा मरिक डोम, छोटनीदेवी मरिक डोमलाई फैसलाबमोजिम यस कारागारमा कैदमा राखिएको हो। निजहरूलाई कारागारमा राख्दा नियमानुसार पाउने नगद, सिधा, रासन, औषधि, कपडा, चाडपर्व खर्च समेत दिई राखिएको छ। कारागार ऐन, २०१९ को दफा १४ अनुसार निजहरूलाई भेटघाट र पत्र व्यवहारको साथै कानून व्यवसायी मानवअधिकारकर्मीसँग भेट गराइएकोले कैदीको मानवअधिकार हनन् भएको देखिँदैन।

कारागार ऐन, २०१९ को दफा ६(१) मा थुनुवा वा कैदीलाई राख्ने व्यवस्थाअनुसार दफा ६(१) क अनुसार “लोग्ने मानिस र स्वास्थ्य मानिस छुट्टयाई पाएसम्म छुट्टाछुट्टै घरमा र सो नभए एउटै घरमा राख्नु पर्ने भएमा परम्परा भेटघाट वा कुराकानी गर्न नपाउने गरी राख्ने व्यवस्था अनुसार” छुट्टाछुट्टै राखिएको हो। निवेदक सुरजा मरिक पुरुष र निजको श्रीमती छोटनीदेवी मरिक महिला दुई विपरीत लिङ्ग,

महिला र पुरुष भएकोले छुट्टै घरमा राखिएको ऐनअनुसार हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको कारागार कार्यालय राजविराजको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू श्री कृष्ण सुवेदी, गोविन्द शर्मा बन्दी, दिनमणि पोखरेल, डा.भीमार्जुन आचार्य, रामकृष्ण काफ्ले, रवीन सुवेदी, नारायणप्रसाद देवकोटा, किरण गुप्ताले विभिन्न मानवाधिकार र सोसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि तथा घोषणापत्रले परिवार बसाल्न पाउने अधिकारको ग्यारेन्टी गरेका छन् । नेपालले ती महासन्धि अनुमोदन गरिसकेको अवस्थामा सन्धि ऐन, २०४७ बमोजिम पालना गर्नुपर्दछ । वर्तमान अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम निवेदन दावीबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्दछ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेलले कर्तव्य ज्यान जस्तो जघन्य अपराधमा कैदमा बसी रहेका व्यक्तिले सामान्य नागरिक सरहका अधिकार उपभोग गर्न सक्दैन, कारागार ऐन नियमले प्रदान नगरेको सुविधा प्रदान गर्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

रिट निवेदनसहितका मिसिल कागजात अध्ययन गरी विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस बुँदा समेत मनन गरी इन्साफतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदन दावीबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

यसमा निवेदक सुरजा मरिक् डोम र छोटनीदेवी मरिक् डोम पतिपत्नीको नाताको र दुवै जना कर्तव्य ज्यान मुद्दामा यस अदालत समेतबाट दोषी ठहरी कैद सजाय भोगिरहेको भन्ने देखिन्छ । निवेदन माग हेर्दा अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २० को उपधारा (२) मा व्यवस्था भएबमोजिम प्रजनन स्वास्थ्य एवं प्रजननसम्बन्धी हकको उपभोग गर्न पाउँ भनी माग गरेको देखिन्छ । प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २०(२) यस प्रकार छ :-

२०. महिलाको हक : (१) महिला भएकै कारणबाट कुनै पनि किसिमको भेदभाव गरिने छैन ।

(२) प्रत्येक महिलालाई प्रजनन स्वास्थ्य तथा प्रजननसम्बन्धी हक हुनेछ ।

कारागार ऐन, २०१९ र कारागार नियमावली, २०२० क्रमशः मिति २०१९।१०।२३ र २०२०।१।१ मा लागू भएको देखिन्छ । कारागारसम्बन्धी उक्त कानूनले कैदीलाई विभिन्न सुविधाहरू दिएको देखिन्छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रसंगमा कारागारसम्बन्धी उक्त कानूनलाई Pre Constitutional law मान्नुपर्छ । कारागारसम्बन्धी उक्त कानून Pre Constitutional law भएपनि उक्त कानून कारागार प्रशासन सम्बन्धित कानून भएको र वर्तमान अन्तरिम संविधानसंग नबाभेको अवस्थामा उक्त कानून लागू रहनसक्छ । यसका साथै कारागारसम्बन्धी उक्त कानून लागू हुँदा नेपाल मानवअधिकार सम्बन्धी विभिन्न Covenant / Conventions हरूमा पक्ष बनेको थिएन ।

२. कारागार ऐन, २०१९ लागू हुँदा नेपालमा नेपालको संविधान २०१९ पनि लागू थियो तर आज नेपालमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ लागू छ । अन्तरिम संविधानको धारा २०(२) ले प्रत्येक महिलालाई प्रजनन अधिकार दिएको छ । आज नेपाल २० भन्दा बढी मानवअधिकार सम्बन्धी विभिन्न महासन्धिहरूमा पक्ष बनेको छ । यसको अतिरिक्त नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ पनि लागू छ । नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ को व्यवस्था अनुसार नेपाल राज्य वा नेपाल सरकार पक्ष भएको कुनै सन्धिको कुरा प्रचलित कानूनसँग बाभिएमा सो सन्धिको प्रयोजनको लागि बाभिएको हदसम्म प्रचलित कानून अमान्य हुनेछ र तत्सम्बन्धमा सन्धिको व्यवस्था नेपाल कानून सरह लागू हुनेछ भन्ने व्यवस्था छ । यति मात्र नभई नेपालले बेलाबेलामा संयुक्त राष्ट्र संघीय मानवअधिकार आयोगको विभिन्न Resolution हरूमा समेत सहमति जनाएको कारण निवेदकको मागलाई कारागार ऐन, २०१९ र तत्सम्बन्धी नियमावलीको सन्दर्भमा मात्र नहेरी नेपालको आफ्नै संविधानको मौलिक हकको व्यवस्था र नेपालपक्ष भएको विभिन्न मानवअधिकार सम्बन्धी महासन्धिको पक्षबाट पनि हेर्नुपर्ने हुन्छ ।

३. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २० मा महिलाको हकको व्यवस्था छ । धारा २०(१) मा महिला भएकै कारण महिलालाई भेदभाव गर्न

नहुने र नगरिने गरी महिला Specific समानताको हक महिलालाई राज्य विरुद्ध प्राप्त हुने हकको व्यवस्था भएको छ। सो हक राज्य विरुद्ध प्राप्त हुने र यस अदालतबाट उपयुक्त आदेश जारी गरी प्रचलन गराउने हक हो। उपधारा (२) मा प्रत्येक महिलालाई प्रजनन स्वास्थ्य र प्रजननसम्बन्धी हक मौलिक हकको रूपमा प्राप्त छ। निवेदनमा उपधारा (३) को पनि उल्लेख गरिएको छ। तर उपधारा (३) मा उल्लिखित महिला विरुद्ध शारीरिक मानसिक वा अन्य कुनै पनि प्रकारले हिंसाजन्य कार्य नगरिने Domestic Violence विरुद्धको हक हो। निवेदनमा धारा २०(३) को हकको पनि कुरा उठाए पनि निवेदन माग हेर्दा निवेदकको माग धारा २०(२) सँग मात्र सम्बन्धित देखिन्छ।

४. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २०(२) मा “प्रत्येक महिलालाई प्रजनन स्वास्थ्य तथा प्रजननसम्बन्धी हक हुनेछ” भन्ने महिला Specific मौलिक हकको व्यवस्था छ र उपधारा (३) मा “कुनै पनि महिला विरुद्ध शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य गरिने छैन र त्यस्तो कार्य कानूनद्वारा दण्डनीय हुनेछ” भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ।

५. धारा २०(३) को हक प्रजनन, स्वास्थ्य तथा प्रजननसम्बन्धी हकको धारा होइन। उपधारा (३) को हक महिला हिंसा विरुद्धको मौलिक हक हो। उपधारा (३) को हक पनि महिला केन्द्रित हक हो। उपधारा (३) महिलालाई मात्र प्राप्त हक हो। सो अनुसार महिला वर्गलाई कुनै पनि प्रकारको शारीरिक यातना, मानसिक यातना वा अन्य कुनै पनि प्रकारले हिंसा अर्थात् कुटपीट वा पिडा वा यातना आदि दिन हुँदैन। उपधारा (३) को हक खासगरी नेपाली समाजमा व्याप्त प्रचलनमा रहेको महिला वर्गलाई पुरुष वर्गभन्दा Inferior वर्ग मानी महिलामाथि पति पुरुष र In-laws हरूबाट हुने दुर्व्यवहार विरुद्धको मौलिक हक हो। नेपाली समाजमा अझै हिजोआज पनि कतै कतै खासगरी बुहारीलाई दाइजो नल्याएको वा छोरा सन्तान नजन्माई छोरी मात्र जन्माएको वा सन्तान नै नजन्माएको भन्ने विभिन्न आरोप वा बोक्सी जस्ता अन्ध विश्वासमा आधारित आरोप लगाइ पति लगायत घरका In-laws हरूले कुटपीट गर्ने, खानलाउन केही नदिई हेला गरी शारीरिक तथा मानसिक यातना दिई

घरबाटै निकाल्ने वा कहिले काही ज्यान समेत मार्ने तर आत्महत्या गरेको भन्ने जस्ता महिलामाथि ठूलो दुर्व्यवहार गर्ने गरेको कारण महिलाहरूको रक्षाको लागि उपधारा (३) को हकले महिलाहरूलाई सुसज्जीत गरिएको हो। महिला माथि त्यसरी गरिने दुर्व्यवहार जति ठूलो मानवता र मानव सभ्यता कै विरुद्धको अपराध के हुन सक्तछ ? यस्तो दुर्व्यवहार हुँदा पनि पीडित महिलाले क्षतिपूर्तीसहित शीघ्र प्रभावकारी उपचार पाउन सकेका छैनन्। यही कारणले गर्दा उपधारा (३) ले महिलाहरूलाई गार्हस्थ हिंसा विरुद्धको हक पनि मौलिक हक कै रूपमा प्रदान गरेको हो।

६. संविधानको भाग ३ को मौलिक हक खास गरी राज्यको विरुद्ध प्राप्त हुने हक हो। तर उपधारा (३) को हक मौलिक हक नै भए पनि उपधारा (३) को हक राज्यको विरुद्ध भन्दा पति र In-laws हरूको विरुद्ध प्राप्त हुने हक हो। प्रस्तुत निवेदनमा पति र पत्नीको संयुक्त निवेदन परेको भए पनि उपधारा (३) को हक पुरुषलाई प्राप्त हुने हक नभएको र पत्नी निवेदिकाको पनि कारागारमा कुनै प्रकारको यातना दिएको भन्ने जिकीरै नभएको हुँदा निवेदनमा उठाइएको धारा २०(३) को सन्दर्भमा विचारै गर्न परेन। निवेदकको व्यहोरा र सुनुवाई हुँदा पनि के कति कारणले धारा २० को उपधारा (३) को हक हनन् भयो केही जिकीर नगरेकाले उपधारा (३) का सम्बन्धमा विचार गर्न परेन।

७. धारा २० को उपधारा (२) को हक महत्वपूर्ण र विचारणीय छ। उपधारा (२) ले प्रत्येक महिलालाई प्रजनन स्वास्थ्य र प्रजननसम्बन्धी हक प्रदान गर्दछ। उपधारा (२) को हक मौलिक हक हो। उपधारा (२) मात्र होइन धारा २० को कुनै पनि हकमा कानून बनाई रोक लगाउन सक्ने गरी अन्य धारामा जस्तो प्रतिबन्धात्मक वाक्यांस राखिएको देखिँदैन। यसबाट धारा २० को हक Absolute हक भन्ने बुझिन्छ। Absolute भन्नाले धारा २० खास गरी उपधारा (२) को हक भाग ३ को अन्य धाराको खासगरी धारा १२ को वैयक्तिक स्वतन्त्रताको व्यवस्थसँग मिलाएर एक धारा अर्को धारासँग नबाकिने गरी व्याख्या गर्न पर्ने हुन्छ। निवेदक र निवेदिका विवाहित पतिपत्नी भन्ने देखिन्छ। निवेदकद्वय नै मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १३ (१) बमोजिम मिति २०६२/११२ गते

जिल्ला अदालतबाट सर्वश्वसहित जन्मकैद हुनेगरी फैसला भएकोमा यस अदालतबाट पनि मिति २०६५।६।१ गते शुरु सदर हुने गरी फैसला भएकोले फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा निवेदकद्वय कैद सजाय भोगिरहेको भन्ने निवेदनबाट देखिन्छ। सक्षम अदालतबाट Open र Fair trial हुँदा पेश भएको प्रमाणलाई ग्राह्य प्रमाण मानी अदालतले कैद सजाय गरेको अवस्थामा कैद सजाय भोगिरहन जेलमा बसिरहेको अवस्थामा अन्य व्यक्ति सरह निवेदकद्वयले वैयक्तिक स्वतन्त्रता उपभोग गर्न पाउँदैनन्।

८. महिलाहरूको प्रजननसम्बन्धी हक दुई प्रकारबाट प्राप्त र सम्भव हुन्छ। एक अवस्था पुरुष र महिलाको शारीरिक सम्बन्धबाट अर्को Artificial Insemination बाट। निवेदनमा Artificial Insemination को माध्यमबाट प्रजननसम्बन्धी हक उपभोग गर्न पाउँ भन्ने माग नभएको हुँदा त्यसतर्फ विचार गर्न परेन। निवेदनमा Artificial Insemination को माग नगरेको हुँदा र निवेदक दुवै पतिपत्नी नाताको हुँदा शारीरिक सम्बन्धको प्राकृतिक प्रक्रियामार्फत धारा २०(२) को हक उपभोग गर्न पाउँ भन्ने निवेदकको मनसाय देखिन्छ। परम्परागत सोचले हेर्ने हो भने निवेदकद्वय नै मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) अनुसार सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय भोगिरहेको व्यक्ति भएको हुँदा कैद सजाय भोग्ने सिलसिलामा कैदी जीवन बिताइरहेका कैद सजाय भोगी जेलमा बसिरहेका निवेदकद्वयलाई संविधानको धारा १२ को वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक नै प्राप्त हुँदैन र धारा १२ को वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक नै कानूनबमोजिम नियन्त्रित र निलम्बित भएको हुँदा कैद सजाय भुक्तान नहुन्जेल अर्थात् धारा १२ को स्वतन्त्रताको उपभोग गर्न सक्षम नहुन्जेल धारा २०(२) को हक पनि स्वतः निलम्बित हुन्छ भन्नु पर्ने हुन्छ। तर नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३, को धारा २०(२) ले प्रजननसम्बन्धी हक मौलिक हक प्रदान गरेको तथा धारा २०(२) को प्रयोजनको लागि कुनै प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश नै नराखेको र नेपाल मानवअधिकार सम्बन्धी विभिन्न महासन्धिमा पक्ष भएको आदि विभिन्न कारणले गर्दा धारा २०(२) लाई धारा १२ को व्यवस्थालाई ढाल बनाई महिलाहरूको प्रजननसम्बन्धी हकलाई नियन्त्रण र निलम्बन गर्ने गरी व्याख्या गर्ने नभई अन्तरिम

संविधानको धारा १२, ICCPR १९६६ को धारा २३(१), ICESCR १९६६ को धारा १०(१) र Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners को धारा ६०(१)(२) र धारा ६१ सँग मिलाएर महिलाहरूको प्रजननसम्बन्धी हकलाई negate गर्ने वा frustrate गर्ने गरी होइन कैदी भए पनि कैद सजाय भुक्तान भएपछि समाज र परिवारमा नै बस्ने हुँदा धारा २०(२) लाई अर्थपूर्ण व्याख्या गर्नुपर्छ।

९. वर्तमान संविधानको लागि Pre Constitutional law कारागार ऐन, २०१९ र कारागार नियमावली, २०२० ले नै पनि कैद सजाय भोगिरहेको व्यक्तिलाई स्वास्थ्य सम्बन्धी हक र संस्कृतीसम्बन्धी हकका सम्बन्धमा केही सुविधा र अधिकार दिएको देखिन्छ।

१०. कैद सजाय भोगिरहेको व्यक्तिलाई अन्य मौलिक हक एवं मानवअधिकारप्राप्त हुन्छ, हुँदैन भनी हेर्दा कारागार ऐन तथा नियमावली हेर्नपर्ने हुन्छ। नेपालमा कारागारसम्बन्धी कानून कारागार ऐन, २०१९ र कारागार नियमावली, २०२० ले कैद ठेकी कैद सजाय भोगिरहेको कैदीलाई हाल देहायबमोजिम सुविधाहरू उपलब्ध गराएको देखिन्छ:

- (क) कैदी विरामी भएमा उपचार गराउने,
- (ख) अस्पतालमै राखी उपचार गराउन पर्ने भए अस्पताल नै राख्ने,
- (ग) स्वास्थ्य मानिस कैदी गर्भवती भए कम गम्भीर अपराधको कैदीलाई ६ महिनाको गर्भ पुगेपछि जमानी लिई पछि फिर्ता आउने शर्तमा छाड्ने,
- (घ) भेटघाट र पत्राचारको सुविधा,
- (ङ) संस्कृतीसम्बन्धी हकअन्तर्गत काजकिरियाको सुविधा।

माथि भनियो, कारागार ऐन तथा कारागार नियमावली नागरिकहरूलाई हक प्रदान गर्ने कानून होइन। उक्त ऐन कारागार प्रशासनलाई नियमित र व्यवस्थित गर्न बनेको कानून भएतापनि उक्त ऐनले कैदीलाई देहायको अधिकार दिएको देखिन्छ:

११. कैदी विरामी हुँदा उपचार गराउने भनेको Right to medical care को अधिकार हो। गर्भवती कैदीलाई ६ महिनाको गर्भ भएपछि फिर्ता आउने शर्तमा छाड्ने भनेको Parole को अधिकार हो। भेटघाट र

पत्राचारको सुविधा भनेको Right to information र Freedom of expression and communication को हक हो । काजकिरियाको सुविधा भनेको right to culture को हक हो । यसको अलावा स्वअध्ययनबाट कैदीले चाहेमा पढ्ने सुविधा पनि दिई कैद कारागारभित्रै परीक्षा सञ्चालन गर्ने पनि गरेको देखिन्छ । इच्छुक कैदीलाई धारा १७ को शिक्षा प्राप्त गर्ने हक, धारा २३ को धर्मसम्बन्धी हक समेत उपभोग गर्ने अवसर दिएको देखिन्छ । कैद सजाय भइ कारागारमा बस्दैमा सबै मौलिक हकहरू स्वतः स्थगन वा निलम्बित हुन्छ भन्ने होइन । कैद ठेकिएको व्यक्तिको हिंडडुल र आवतजावत गर्ने स्वतन्त्रता बाहेक अरु स्वतन्त्रता अपहरण हुन सक्तैन ।

१२. कैद सजाय भोगिरहेका व्यक्तिको बैयक्तिक स्वतन्त्रताको साथ साथै प्रजनन स्वास्थ्य तथा प्रजननसम्बन्धी हक पनि निलम्बित हुने हो कि भनी हेर्दा कैद सजाय गरी थुनामा राख्दैमा प्रजनन स्वास्थ्य र प्रजननसम्बन्धी हक हनन् हुन सक्ने देखिँदैन । सजायसम्बन्धी व्यवस्था हेर्दा पहिला पहिला अदालतबाट सजाय पाएको व्यक्ति अपराधि मानिन्थ्यो र सरकार त्यस्ता व्यक्तिको सुधारपट्टि केन्द्रीत र चिन्तित थिएन । त्यतिबेलाको धारणा कसूर ठहर भएपछि हदैसम्म कडा सजाय गर्नुपर्छ भन्ने धारणा थियो । तर, अहिलेको समयमा कुनै पनि व्यक्ति अपराधी भएर जन्मदैन, परिस्थितिवस अपराध गर्ने हुँदा सुधारेर सजाय पाएको व्यक्ति पुनः समाजमा असल नागरिक भएर स्थापित हुनसक्छ, भन्ने मान्यतामा रही कैद सजाय पाएको व्यक्तिलाई कैद अवस्थामा नै पढ्न अवसर दिने, Vocational training आदि दिई व्यापक सुधारात्मक सहूलियतहरू दिन थालिएको छ । सो कुरा नेपालको कारागारमा पनि दिँदै आइएको छ । त्यही भएर कैदीलाई प्राप्त प्रजनन स्वास्थ्य तथा प्रजननसम्बन्धी हक पनि इन्कार गर्न मिल्ने देखिँदैन ।

१३. स्वास्थ्य विज्ञानले यो प्रमाणित गरेको छ कि महिलामा प्रजनन स्वास्थ्य तथा प्रजनन क्षमता र शक्ति निश्चित उमेरसम्म रहन्छ । त्यसैगरी पुरुषमा पनि उमेर बृद्ध भएपछि यो क्षमता कम हुँदै जान्छ । कुनै निश्चित उमेर नाघेपछि महिला तथा पुरुष दुवैमा यो क्षमता नरहने वा कम हुँदै जान सक्दछ । प्रजनन स्वास्थ्य तथा प्रजननसम्बन्धी हकको उपभोगबाट नै

सन्तान उत्पादन भै परिवार र समाजको निर्माण भएको हुन्छ । हामिले ICCPR को धारा २३(१) हेर्ने हो भने, जुन नेपाल कानून सरह हो, प्रत्येक नागरिकलाई परिवारमा संगठित हुने अधिकारप्राप्त छ । राज्यले अपराध गर्ने व्यक्तिलाई सजाय गर्न सक्दछ, तर प्रजननसम्बन्धी हकमा संविधानले नै प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश नराखी Restrict गर्न सक्ने व्यवस्था नगरेको हुँदा राज्यलाई नै पनि नागरिकको प्रजननसम्बन्धी हक हनन् गर्ने अधिकार हुँदैन ।

१४. संविधानको धारा १२ को बैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक Absolute होइन । कानूनद्वारा रोक लगाउन सकिने हक हो तर धारा २० को प्रजनन स्वास्थ्य तथा प्रजननसम्बन्धी हकमा कुनै प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश नभएकाले प्रजननसम्बन्धी हक कानून बनाएर पनि रोक लगाउन सकिँदैन तर यसो भन्दैमा कैद सजाय भोगी राखेको व्यक्तिले कैद सजाय नभएको व्यक्ति सरह प्रजननसम्बन्धी हक विना शर्त सजिलैसँग प्राप्त गर्न सक्छ, भन्ने होइन । यस विषयमा यो इजलास सचेत छ । प्रस्तुत मागका सन्दर्भमा धारा २०(२) को प्रयोगमा सामाजिक परिवेश, विद्यमान कानूनी व्यवस्था, कारागारभित्र उपलब्ध सुविधाहरू समेतलाई मध्यनजर राखी सन्तुलित किसिमले हेर्नुपर्ने हुन्छ । संविधानको धारा २०(२) को हक पति वा पत्नी जेल पर्दैमा पति वा पत्नीलाई प्रजनन स्वास्थ्यको हकबाट बञ्चित गरिहाल्न पनि हुँदैन । धारा २०(२) को मौलिक हकलाई सार्थक बनाउन विवाह दर्ता र नागरिकताको प्रमाणपत्रबाट पतिपत्नी भन्ने प्रमाणित भएका कारागारमा कैद सजाय भोगिरहेका व्यक्तिलाई पारिवारिक भेटको अधिकार नेपाल सरकारले दिनु पर्दछ ।

१५. नेपाल पक्ष भएको र नेपाल कानून सरह लागू हुने ICCPR १९६६ को धारा २३(१) मा "The family is the natural and fundamental group unit of society and is entitled to protection by society and the state. The right of men and women of marriageable age to marry and to found a family shall be recognized." भनी समाजको प्रत्येक व्यक्तिलाई आ-आफ्नो इच्छानुसार जीवन साथी रोजी वैवाहिक सम्बन्ध कायम गरी आफ्नो इच्छानुसार बच्चा जन्माई परिवार बनाउने अधिकार प्रदान गर्दछ । यस्तै व्यवस्था ICESCR १९६६ को धारा १०(१) मा

पनि भएको देखिन्छ। धारा १०(१) मा The widest possible protection and assistance should be accorded to the family, which is the natural and fundamental group unit of society, particularly for its establishment and while it is responsible for the care and education of dependent children. Marriage must be entered into with the free consent of the intending spouses. भनी सो महासन्धिले पनि प्रत्येक नागरिकलाई विवाह गर्ने बच्चा पैदा गर्ने र परिवार गठन गर्ने अधिकार प्रदान गर्दछ, भने पक्ष राष्ट्रहरूलाई चाही नागरिकको परिवार गठन गर्ने अधिकारमा widest possible संरक्षण र सहयोग गर्न पर्ने दायित्व तोकेको देखिन्छ। ICCPR र ICESCR को उक्त व्यवस्था कार्यान्वयनमा नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ को कारण यस अदालत कटिबद्ध छ।

१६. पहिला पहिला फौजदारी अपराधमा कैद सजाय गर्नुको मतलब Deterrent effect सिर्जना गर्नु थियो तर आजको मानवाधिकारप्रति सचेत र प्रजातान्त्रिक समाजमा फौजदारी अपराधमा सजाय गर्नुको मतलब एक पटकको अपराधी सधैंको अपराधी मानिने होइन। उ सुधन सक्तछ र उसलाई सुधार्न पर्छ, भन्ने मान्यता हो। यस्तो पुरानो मानसिकतामा आज परिवर्तन आएको छ। आजको लिखित संविधान भएका राष्ट्रहरू जसको नागरिकहरूलाई संविधानमार्फत् मौलिक हक ग्यारेन्टी गरिएको छ र आजको राष्ट्रहरू जो संयुक्त राष्ट्र संघको सदस्य भएको कारण स्वतः मानवअधिकारको संरक्षणमा कटिबद्ध छन्, त्यस्ता राष्ट्रहरूले कैद सजाय पाएको व्यक्तिहरूप्रति हेर्ने दृष्टिकोण बदलिएको छ र बदलिनु पनि पर्छ। कैद सजाय भएको व्यक्ति कैद भुक्तान भएपछि पुनः परिवार र समाजमा फिर्ता जान पर्ने हुँदा उसलाई परिवार र समाजले सजिलै स्वीकार गर्न र कैदिले पनि पारिवारिक जिन्दगीमा सजिलैसंग Adjust गर्नको लागि पनि कैद सजाय भोगिरहेको अवस्थामा कारागारमा पारिवारिक भेटको सुविधा प्रदान गर्नाले कैद सजाय पाएको व्यक्तिलाई राहत महसूस हुन्छ।

१७. संयुक्त राष्ट्रसंघको ECOSOC ले Resolution No. ६६३ र २०७६ द्वारा Approve गरिएको र United Nations Congress on the Prevention of

Crime and the Treatment of Offenders द्वारा Adopt गरिएको Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoner ले कैदीमाथि राज्यले गर्नुपर्ने व्यवहार र दिनपर्ने सुविधाका सम्बन्धमा विस्तृत नियम Adopt गरेको छ। जसअनुसार कैद सजाय भोगिरहेका व्यक्ति एक स्वतन्त्र नागरिकसरह मन लागेको ठाउँमा जाने आउने घुम्ने फिर्ने ओहोर दोहोर आवतजावत गर्ने बाहेक कारागारभित्र अन्य सम्पूर्ण स्वतन्त्रता र सहूलियत उपभोग गर्न पाउनु पर्दछ। तर उक्त Resolution महिला कैदीको प्रजनन अधिकार बारे भने मौन छ। वास्तवमा मानवअधिकार सम्बन्धी कुनै पनि Convention ले कैदीलाई शारीरिक सम्बन्धमार्फत् प्रजनन अधिकार उपभोग गर्ने व्यवस्था गरेको छैन तर मानव अधिकारसम्बन्धी यिनै ICCPR, ICESCR, Standerd Minimum Rules for the Treatment of Prisoners लगायतको Instrument को व्यवस्थालाई Purposive र extended व्याख्याद्वारा पति कारागारमा भए पत्नीलाई र पत्नी कारागारमा भए पतिलाई भेटघाट गर्ने व्यवस्था मिलाई पारिवारिक भेट वा Conjugal visit को सुविधामार्फत् महिलाहरूको प्रजनन अधिकार उपभोग गर्न दिनुपर्दछ। कैदीलाई कैदी जीवन र पारिवारिक जीवनको फरक सबै समय थाहा नहुने वातावरण राज्यले सिर्जना गर्नपर्ने राज्यको कर्तव्यका सम्बन्धमा Standerd Minimum Rules for the Treatment of Prisoners को धारा ६०(१) र (२) यस प्रकार छ :

60. (1) The regime of the institution should seek to minimize any differences between prison life and life at liberty which tend to lessen the responsibility of the prisoners or the respect due to their dignity as human beings.
- (2) Before the completion of the sentence, it is desirable that the necessary steps be taken to ensure for the prisoner a gradual return to life in society. This aim may be achieved, depending on the case, by a pre-release regime organized in the same institution or in another appropriate institution, or by release on trial under some kind of supervision which must not be entrusted to the police but should be combined with effective social aid.

61. The treatment of prisoners should emphasize not their exclusion from the community, but their continuing part in it. Community agencies should, therefore, be enlisted wherever possible to assist the staff of the institution in the task of social rehabilitation of the prisoners. There should be in connection with every institution social workers charged with the duty of maintaining and improving all desirable relations of a prisoner with his family and with valuable social agencies. Steps should be taken to safeguard, to the maximum extent compatible with the law and the sentence, the rights relating to civil interests, social security rights and other social benefits of prisoners.

१८. Standerd Minimum Rules for the Treatment of Prisoners कैद सजाय भोगिरहेका व्यक्तिको अधिकार, सुविधा र कारागार प्रशासन सम्बन्धमा राज्यको कर्तव्य र दायित्वको बारेमा महत्वपूर्ण Guideline हो। वास्तवमा मानवअधिकार सम्बन्धी महासन्धि हरूमा पक्ष भएको राष्ट्रहरू, कानूनी शासनमा विश्वास गर्ने राष्ट्रहरू, संयुक्त राष्ट्रसंघका सदस्य राष्ट्रहरूकोलागि (कैद सजाय भोगिरहेका व्यक्तिहरूको प्रजनन स्वास्थ्यका सम्बन्धमा व्यवस्था नभएपनि) कारागार प्रशासन र व्यवस्थापनमा Standerd Minimum Rules for the Treatment of Prisoners लाई Guidelines को रूपमा लिनुपर्छ र आ-आफ्नो कारागार ऐन, नियम सम्भव भएसम्म उक्त Rules अनुकूल हुनुपर्दछ। उक्त Rules को धारा ६० को उपधारा (२) मा भएको “..... a gradual return to life in society” महत्वपूर्ण छ। उपधारा (२) ले प्रत्येक कैदीलाई कैद उतिहरूको घर होइन अन्ततोगत्वा प्रत्येक कैदी आफ्नो घर र आफ्नै परिवारमा फिर्ता जान्छ भन्ने बुझेर कैदमा पनि त्यही वातावरण र व्यवहारमा राख्नुपर्छ भनेको हो। यसले गर्दा पनि कैद सजाय भोगिरहेको व्यक्तिलाई A gradual return to life in society को लागि महत्वपूर्ण कुरालाई सार्थक बनाउन कैद सजाय भोगेको व्यक्तिलाई पनि सकेसम्म कारागारमा रहँदा पारिवारिक र गार्हस्थ वातावरण प्राप्त हुनुपर्दछ। त्यसैले कैद सजाय भोगिरहेको व्यक्तिको

प्रजननसम्बन्धी हक कैदी अवस्थामा पनि उपभोग गर्न पाउने व्यवस्था राज्यले गर्नुपर्ने हुन्छ।

१९. कैद सजाय ठैकिएको व्यक्ति कानूनबमोजिम पनि न्यूनतम् निश्चित अवधि कैद नबसी Parole मा जान सक्दैन तर उसलाई परिवारसँग नजिक राख्न पारिवारिक भेटको अवसर प्रदान गर्नुपर्दछ। पारिवारिक भेट भन्नाले पति वा पत्नी जो जेलमा परे पनि पति जेलमा भए पत्नी वा पत्नी जेलमा भए पतिलाई तोकिएबमोजिम तोकिएको अवधिमा तोकिएको समयको लागि तोकिएको शर्तमा पतिपत्नीसँग बस्ने प्रबन्ध कारागार प्रशासनले मिलाई दिने व्यवस्थाको सुविधा हो। त्यही अवसरमा प्रजनन अधिकार उपभोग गर्न सक्छन्। यस्तो व्यवस्था ब्राजिल, क्यानाडा, डेनमार्क, फ्रान्स, मेक्सिको, साउदी अरेबिया आदि राष्ट्रहरूमा पति कैदमा भए पत्नीलाई र पत्नी कैदमा भए पतिलाई Visitation right दिइएको देखिन्छ।

Wikipedia को अनुसार visitation right प्रदान गर्दा देहाएको सुविधा समेत दिने गरेको देखिन्छ। जस अनुसार A conjugal visit is a scheduled extended visit during which an inmate of a prison is permitted to spend several hours or days in private, usually with a legal spouse. While the parties may engage in sexual intercourse, the generally recognized basis for permitting such a visit in modern times is to preserve family bonds and increase the chances of success for a prisoner's eventual return to life outside prison. Additionally, the incentive of conjugal visits means that inmates are strongly motivated to comply with the various day-to-day rules and regulations of the prison. As a result, inmates consciously avoid any infringement which might disqualify them from having a conjugal visit. The visit will usually take place in a structure provided for that purpose, usually a caravan, but sometimes a trailer or small cabin. Supplies such as soap, condoms, tissues, sheets, pillows and towels may be provided. भनी conjugal visit को उल्लेख भएको देखिन्छ। (Source: http://en.wikipedia.org/wiki/Conjugal_visit).

बेल्जियम, ब्राजिल, क्यानडा, कोलम्बिया मेक्सीको लगायतका राष्ट्रमा त समलिङ्गीलाई पनि conjugal visit को सुविधा दिएको देखिन्छ।

२०. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २०(२) को प्रजननसम्बन्धी हक प्रत्येक नेपाली महिलाको मौलिक हक हो। धारा २०(२) ले महिलालाई प्रजननसम्बन्धी मौलिक हक प्रदान गरेपनि कैद सजाय भोगिरहेको व्यक्तिले धारा १२ को स्वतन्त्रताको हक उपभोग गर्न नपाउने हुँदा सो हदसम्म अन्य व्यक्तिसँग आफूलाई तुलना गर्न मिल्दैन। तर प्रजनन क्षमता अनिश्चित उमेरसम्म कायम नरहने हुँदा संविधानको धारा २०(२) को हकलाई शारीरिक, पारिवारिक, सामाजिक र Biological परिवेश (Biological भन्नाले यहाँ सन्तान उत्पादन गर्नसक्ने उमेरलाई भनिएको हो) समेतलाई मध्यनजर राखी सन्तुलित किसिमले हेरिनु पर्दछ। संविधानको धारा २०(२) को हक पति वा पत्नी जेल पर्दमा पति वा पत्नीले प्रजनन तथा प्रजनन स्वास्थ्यको हकबाट बञ्चित गरिहाल्न पनि हुँदैन। नेपालमा Conjugal Visit को नाम नगरी पारिवारिक भेटको नाम गरी पतिपत्नी भन्ने विवाह दर्ता र नागरिकताको प्रमाणपत्रबाट प्रमाणित भएमा पतिपत्नी भन्ने प्रमाणित वैध दम्पतिलाई पति कैदमा भए पत्नीलाई र पत्नी कैदमा भए पतिलाई पारिवारिक भेटको सुविधा दिनुपर्दछ।

२१. कारागार संवेदनशील स्थल हो। कारागारभित्र अनुशासन, कारागारको सुरक्षा, कारागारभित्र शान्ति र व्यवस्था आवश्यक हुन्छ। कारागारमा रहुञ्जेल कैदीहरू पनि नैतिक आचरण र अनुशासनमा रहनु पर्छ। वैवाहिक जीवनमा हाम्रो कानूनले live-in-partner चिन्दैन। पारिवारिक भेटका नाममा कारागारमा रहेका कैदीहरूको आफ्नो पत्नी वा पतिसँग बाहेक अन्य व्यक्तिसँग यौन सम्पर्क राख्ने स्थल बन्न सक्तैन। त्यसैले धारा २०(२) को प्रयोजनको लागि पारिवारिक भेटको हक पतिपत्नी भन्ने कानूनी तवरबाट प्रमाणित व्यक्तिलाई मात्र प्राप्त हुन्छ।

२२. कैद अवस्थामा कारागारभित्र पारिवारिक भेटको सुविधा उपलब्ध गराउने भन्ने कुरा नेपालको कारागार प्रशासनमा नयाँ कुरा हो। यस्तो अवधारणा थिएन। यसको लागि नेपाल सरकार कारागार प्रशासन तयारी नहुनु स्वाभाविकै हो। नेपालमा कारागार Over

crowded छ। कारागारमा क्षमताभन्दा बढी कैदी, थुनुवाहरू छन्। कतिपय कारागारमा राति सुत्न पनि कैदीहरूले पालैपालो सुत्नुपर्छ भन्ने कुरा Media बाट देखिन्छ। नेपालको कारागार विदेशको जस्तो Gym, खेल मैदान, पुस्तकालय, डाइनिङ हल, सभाकक्ष आदिको सुविधायुक्त कारागार होइन। यसको साथै नेपालका कारागार सुरक्षाको दृष्टिले २४ घण्टा नै CCTV द्वारा Monitor गरिएको कारागार पनि होइन। यी सब वास्तविकता यस अदालतलाई जानकारी छ। नेपालको साधन र स्रोत सीमित छ। यो कुरा पनि यस अदालतलाई जानकारी छ, तर यस अदालत नेपाली नागरिकहरूको मौलिक हकको संरक्षक मात्र होइन नेपाली नागरिकको मौलिक हकको अभिभावक अर्थात् Guardian of the fundamental right of the citizen भएको कारणले गर्दा सजाय भोगिरहेका व्यक्तिलाई धारा २०(२) ले दिएको प्रजननसम्बन्धी हकलाई Progressive realisation गराउने यस अदालतको सवैधानिक कर्तव्य पनि हो। नेपालको कारागारमा क्षमताभन्दा बढी (Over Crowded) कैदी थुनुवा राख्नु परेको कारण कारागारभित्र पारिवारिक भेटको ठाउँ समेत उपलब्ध हुन नसक्ने हुँदा आज नै कैदीलाई प्रजननसम्बन्धी हक उपभोग गर्न पारिवारिक भेटको व्यवस्था गर्नु भन्ने आदेश गर्न सकिदैन। तर धारा २० (२) को हक मौलिक हक भएको कारण पति कैदमा भए पत्नीलाई र पत्नी कैदमा भए पतिलाई पारिवारिक भेटको सुविधा प्रदान गर्न देहायबमोजिम गर्नु भनी निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छ।

२३. कारागारभित्र अनुशासन, शान्त वातावरण र सुरक्षा अत्यावश्यक हुन्छ। सरकारले यस्ता कुरामा कहिले पनि Compromise गर्न सक्दैन र हुँदैन पनि। पारिवारिक भेटको लागि कानूनी व्यवस्थालगायत विभिन्न पूर्वाधारहरू, अतिरिक्त स्थान अर्थात् ठाउँको समेत आवश्यकता पर्दछ। नेपालका कारागार सागुरो, Over Crowded भएको कारण कारागारमा तत्काल पारिवारिक भेटको सुविधा उपलब्ध नहुन सक्छ। पारिवारिक भेटको सुविधाको लागि सबभन्दा पहिला त कारागारभित्र स्थान उपलब्ध हुनुपर्दछ। कारागार भित्र ठाउँ उपलब्ध भए पनि संघै यो सुविधा प्राप्त हुन सक्तैन। महिनामा कति पटक कति समयको लागि पारिवारिक भेटको सुविधा प्रदान

गर्न दिने आदि नीतिगत निर्धारण गर्ने कुरा हो । यस्तो भेटको सुविधा जहिले चाहियो तुरुन्त उपलब्ध हुन सक्तैन । कारागारभित्रको सुरक्षा र अनुशासन समेतमा असर नपर्ने व्यवस्थाको लागि कारागारमा के कस्ता पूर्वाधारहरू छन् वा छैनन् अध्ययन गर्नुपर्नाको साथै कारागारसम्बन्धी ऐन वा नियमावलीमा के कस्तो संशोधन गर्नुपर्ने हुन्छ यी आदि विविध विषयमा अध्ययन गर्न पनि आवश्यक देखिन्छ । त्यसरी अध्ययन गर्दा पारिवारिक भेटको सुविधा प्रदान भएका देशको व्यवस्था, पारिवारिक भेटको सुविधा उपभोग गर्नेको सुरक्षा जाँच, कारागारभित्र शान्त वातावरण कायम गर्नपर्ने, पारिवारिक भेटको सुविधा उपभोगकर्ताले खानाको व्यवस्था आफै गर्नुपर्ने, अन्य व्यक्ति लान नपाउने लगायत सुरक्षाको दृष्टिले कारागार प्रशासनले शर्त तोक्न सक्ने व्यवस्था समेत गर्नुपर्ने हुन्छ ।

२४. तसर्थ यसको लागि देहायको तीन सदस्यीय समिति गठन गरी उक्त समितिले अध्ययन गरी दिएको सुझावअनुसार ऐन नियम संशोधनलगायत आवश्यक व्यवस्था गरी अन्तरिम संविधानको धारा २०(२) को प्रयोजनको लागि पारिवारिक भेटको सुविधा प्रदान गर्न सकिने कारागारमा सुविधा उपलब्ध गराउनु । यो आदेश प्राप्त भएको मितिले नेपाल सरकारले २ महिनाभित्र समिति गठन गर्नुपर्ने र समितिले गठन भएको मितिले ६ महिनाभित्र प्रतिवेदन दिनुपर्नेछ । संयोजक: कारागार व्यवस्थापन विभागको महानिर्देशक.....१
सदस्य: प्रहरी प्रधान कार्यालयको अधिकृत प्रतिनिधि....१
सदस्य सचिव: गृह मन्त्रालयको अधिकृत१

२५. समितिले प्रतिवेदन दिएपछि समितिले दिएको प्रतिवेदनअनुसार कानून संशोधन गर्नपर्ने भए कानून संशोधन गरी पारिवारिक भेटको सुविधा उपलब्ध गराउन पूर्वाधारको लागि आवश्यक पर्ने स्थान उपलब्ध भएको कारागारको कैदी आफैले पारिवारिक भेटको माग गरेमा कानूनी रूपले प्रमाणित पतिपत्नीलाई मात्र स्थान उपलब्ध कारागारमा सो सुविधा उपलब्ध गराउनु । समितिको अध्ययन र प्रतिवेदनबाट निवेदक थुनामा रहेको कारागारमा पारिवारिक भेटको लागि आवश्यक पूर्वाधार उपलब्ध हुनसक्ने रहेछ भने निवेदकद्वयले पनि स्वतः पारिवारिक भेटको सुविधाप्राप्त गर्न सक्ने हुँदा यसमा छुट्टै थप आदेश गरिरहन परेन ।

संविधानद्वारा प्रदत्तहक र राज्यले दिने सुविधा सबैले समान रूपले उपभोग गर्न पाउनुपर्छ । तसर्थ पारिवारिक भेटको सुविधा प्रदान गर्न अब बन्ने र बन्दै गरेका कारागार भवनमा यसको व्यवस्था गर्नु । आदेश कार्यान्वयनार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षी गृह मन्त्रालयलाई लेखी पठाई दायरीको लगत कट्टा गरी आदेशको जानकारी फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई समेत दिइ मिसिल नियमानुसार गरी बुझाईदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.गिरीश चन्द्र लाल

इति संवत् २०६७ साल चैत २८ गते रोज २ शुभम् ..
इजलास अधिकृत : विष्णुप्रसाद उपाध्याय

निर्णय नं.८६३२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
संवत् २०६६ सालको रिट नं. WO-०१०१
आदेश मिति: २०६६।१।२९।५
विषय: उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: पाल्पा जिल्ला, खानीगाउँ गा.वि.स. वडा नं.
२ बस्ने टेकबहादुर मिथुन
विरुद्ध

विपक्षी: पाल्पा जिल्ला, खानीगाउँ गा.वि.स. वडा नं.
५ बस्ने युवराज भट्टराई समेत

- नाबालकको सम्पत्ति अलग गर्नुपर्ने नपर्ने स्थिति ऋण कर्जा लिँदाको समयमा आउने नभै जायजात गर्दाको अवस्थामा मात्र आउने गर्दछ त्यसकारण उमेर कति छ र कसको अंश वा सम्पत्ति लिलाम गर्ने कसको नगर्ने भनी उमेरको गणना सोही समयमा गर्नुपर्ने ।
- ऐनमा धन खाँदा बाह्र वर्षदेखि माथिको भन्ने शब्द नभै धन खाने बाह्र वर्षदेखि माथिको भन्ने शब्द भएको कारण धन खाँदाको वा लेनदेनको

कारोवार गर्दाको वा ऋण लिँदाको समयमा व्यक्तिको उमेर १२ वर्षदेखि माथिको थियो वा मुनिको थियो भनी हेर्नुपर्ने स्थिति नै हुँदैन। घरको मुख्यले ऋण लिएमा सो घरका सबै सदस्यले सो ऋणको उपभोग गर्ने हुँदा त्यसमा सानो उमेर र ठूलो उमेरले अन्तर नगर्ने।

- ऋण लिँदा सँगै बसेको र पछि भिन्न हुनेको हकमा धन खाँदा भन्ने शब्द र १२ वर्षदेखि माथिको ऐनबमोजिम मानो नछुट्टिई सँग बसेकाको हकमा धन खाने भन्ने शब्द प्रयोग भएबाट विधायिकाले प्रयोग गरेको वेग्ला वेग्लै शब्दको अर्थ फरकफरक उद्देश्य र अर्थका लागि प्रयोग भएका हुन्, एउटै आसयमा दुई शब्द प्रयोग भएका होइनन् भनी मान्नुपर्ने।
- जायजात गर्दाको समयमा नै कस्तो कस्तो सम्पत्ति र कस कसको सम्पत्ति जायजात लिलाम गर्न हुने र कसको कस्तो सम्पत्ति जायजात लिलाम गर्न नहुने भनी विभाजन गरी लिलाम गर्नुपर्ने स्थिति आउने हुँदा जायजात लिलाम डाँक गर्दा नै व्यक्तिको उमेर कति छ भनी हेर्नुपर्ने र जायजात लिलाम गर्दाको समयमा १२ वर्षभन्दा कम उमेरको भए निजको अंश जायजात लिलाम गर्न नहुने तर जायजात लिलाम गर्दाको दिनमा १२ वर्ष उमेर पुगेको वा सोभन्दा माथिको रहेछ भने त्यस्तो व्यक्तिको अंशलगायत सम्पत्ति जायजात लिलाम गर्नुपर्छ। अतः जायजात लिलाम गर्दाको दिनमा १२ वर्ष पुगेको वा सो भन्दा माथिको उमेरको रहेछ भने त्यस्तो व्यक्तिले उक्त ऐनबमोजिम सुविधा पाउँछ भन्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.४)

निवेदकको तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री विनोद बस्याल
विपक्षीतर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद शिवाकोटी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- दण्ड सजायको २६ र ६१ नं.
- अ.व. १७ नं.

आदेश

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ:-

विपक्षी मध्येका पदमप्रसाद र युवराज भट्टराईका एकासगोलका बाबुआमा भुवानीश्वर र सीता भट्टराई समेतका उपर मैले लेनदेन मुद्दा दिएको थिए। सो मुद्दा मिति २०६४।१।२३ मा फैसला भयो। फैसलाले भराई लिन पाउने ठहरेको तमसुकी साँवाव्याज, कोर्टफी र अन्य दस्तूर समेत दिलाई भराई पाऊँ भनी जेथा देखाई दरखास्त दिएकोमा पाल्पा जिल्ला अदालतबाट तायदात गर्दा, सर्जमिनले मूल्य रु.२,१८,०००/- कायम गरेको घर जग्गालाई मैले फैसलाबमोजिम पाउने ठहरेको विगो रु.५,०४,२३७।४६ मा डाँक सकार गरेको थिए। मैले डाँक सकार गरेपछि तहसीलदारबाट मिति २०६५।१०।६।२ मा विगो मुद्दा तामेली राख्ने आदेश भएको थियो। लिलाम सकार गरेको घर जग्गा मेरो नाममा आएपछि विपक्षी मध्येको युवराजले सो लिलाम सकार बदर गर्न दण्डसजायको ६१ नं. बमोजिम निवेदन दिएको थिए। सो निवेदनमा विपक्षी पाल्पा जिल्ला अदालतबाट दण्ड सजायको २६ नं. ले नाबालक पदमप्रसादको अंश भागको घर जग्गाको लिलाम कार्य बदर गर्ने गरी मिति २०६६।२।६ मा आदेश भएको थियो। सो आदेशउपर मैले अ.व. १७ नं. बमोजिम निवेदन गर्दा विपक्षी पुनरावेदन अदालत बुटवलले पनि शुरूको आदेश सदर गरी मिति २०६६।३।२५।५ मा आदेश गयो। सो दुवै आदेशमा ऐनको गलत व्याख्या भएको छ। परिणामतः अन्यायमा परेको छ। विपक्षी मध्येको युवराजका बाबु भुवानीश्वरले आफ्ना बाबु आमा दाजुभाईसँग २०६०।४।११ मा पैतृक सम्पत्तिको अंश बुझी बण्डापत्र पारीत गरी लिएका थिए। भुवानीश्वर भट्टराई पत्नी सीता भट्टराई समेत सँग म कहाँ आई घर जग्गा किन्न रुपैयाँ कर्जा दिनुहोस्, वर्ष दिनभित्रै व्याजसहित बुझाउँछौँ भनी २०६१।१।१ मा रु.३,३६,०००/- कर्जा बुझी लिई कपाली तमसुक गरी दिएका थिए।

भाखामा रुपैयाँ नबुझाएकोले मेरो उजूर परी साँवाव्याज भराई लिन पाउने ठहरी २०६४।१।२३ मा फैसला भएपश्चात् मैले घर जग्गा किन्न भनी दिएको

रुपैयाँबाट खरीद गरी लिएको कि.नं. ६५७ र ६५८ मा बनेको घर जग्गा समेत जेथा देखाई दरखास्त दिएपछि तायदात भै पञ्चकृते मूल्य खुलाई सूचना टाँस गरी लिलाम डाँक बढाबढ गर्दा सकार गर्ने मानिस कोही पनि नभएकोले बढी मूल्य भएपनि बढी मूल्यमा सकार गरी मेरा नाउँमा दा.खा.नामसारी गरी दिने गरी तामेली आदेश भएपश्चात् जायजात गर्दा धन खाने १२ वर्षदेखि माथिका मानु नछुट्टिई सँगै बसेका वा त्यो धन खाँदा सँग बसेका पछि भिन्न हुनेको अंश समेत जायजात गर्नुपर्छ भन्ने दण्ड सजायको २६ नं. को व्यवस्थालाई गलत अर्थ लगाई त्यो धन खाँदा १२ वर्षदेखि माथिको व्यक्तिको अंशमात्र जायजात गर्नुपर्छ सोभन्दा मुनीका नाबालकको होइन भनी धनमाया विरुद्ध धवलागिरी अञ्चल अदालत समेत भएको २०४२ सालको ने.का.प.को नजीर समेत प्रस्तुत गरी विपक्षी मध्येको युवराज भट्टराईले दण्ड सजायको ६१ नं.को आधारमा दिएको निवेदनलाई समर्थन गरी विपक्षी पाल्पा जिल्ला अदालतले पनि दुनियाँको विगोबापत जायजात गर्दा त्यो धन खाने १२ वर्षदेखि माथिका भनी दण्ड सजायको २६ नं. मा अंकित गरेको कुरालाई बङ्ग्याई लेनदेन कारोवार गर्दा १२ वर्षदेखि माथिको भन्ने अर्थ लगाई जग्गाको तायदाती मुचुल्कालाई जायजातको संज्ञा दिनुपर्ने र सो तायदाती मुचुल्का खडा हुँदा २०६५।४।२८।३ मा १३ वर्षको उमेर पुगेको पदमप्रसाद भट्टराईलाई उक्त दण्ड सजायको २६ नं. मा उल्लेख नभएको लेनदेन हुँदा १२ वर्ष मुनीका देखिएको भनी निजको अंशमा पर्ने १ भाग सम्पत्ति लिलाम नगरी सुरक्षित राखी दिने गरी कानूनले सुविधा दिएको भनी लिलाम कार्य बढ गरी विपक्षी पाल्पा जिल्ला अदालतले २०६६।२।६ मा गरेको आदेश र सोउपर निवेदन पर्दा विपक्षी पुनरावेदन अदालत बुटवलले सो आदेश सदर गरी २०६६।३।२५ मा गरेको आदेश समेत दण्ड सजायको २६ नं. को वास्तविक अर्थ र मर्मविपरीत छ ।

दण्ड सजायको २६ नं. मा त्यो धन खाने मानिस जायजात गर्दा १२ वर्षदेखि माथिको वा त्यो धन खाँदासँग बसेका पछि भिन्न हुनेको अंश समेत जायजात गर्नुपर्छ भन्ने व्यवस्था भएकोलाई लेनदेन कारोवार गर्दा नै त्यो धन खाने १२ वर्षदेखि माथि हुनुपर्छ भन्ने गलत अर्थ लगाई ऐनमा उल्लेख नभएको कुरालाई अंगाली विपक्षी पाल्पा जिल्ला अदालत र

पुनरावेदन अदालत बुटवलले गरेका उक्त दुवै आदेशहरू कानूनको मनसाय र भावनाविपरीतको व्याख्या हुँदा सो आदेशहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बढ गरी दण्ड सजायको २६ नं. को वास्तविक अर्थ अनुसार तहसीलदारले गरेको तामेली आदेश सदर कायम राखी दिनु भन्ने विपक्षी पाल्पा जिल्ला अदालतका नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने टेकबहादुर मिधुनको मिति २०६६।४।३० को रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।५।१९ को आदेश ।

निवेदक टेकबहादुर मिधुन विपक्षी युवराज भट्टराई समेत भएको विगो भराई पाउँ भन्ने मुद्दामा जिल्ला अदालतबाट भएको आदेशउपर मुलुकी ऐन, अ.व. १७ नं. बमोजिम पर्न आएको निवेदनमा दण्ड सजायको २६ नं. बमोजिम दुनियाँको विगोबापत जायजात गर्दा त्यो धन खाने १२ वर्षदेखि माथिको मात्र जायजात हुने भनी उल्लेख भई रहेकोमा उक्त लेनदेन कारोवार हुँदा १२ वर्ष मुनि रहेका निवेदकमध्ये पदमप्रसाद भट्टराईको अंश भाग समेत लिलाम हुने गरी त्यस अदालतको तहसिल शाखाले मिति २०६५।१०।६ मा गरेको लिलाम कार्य बढ गरी अव निज नाबालकको अंश सुरक्षित राखी अन्य तीन जना अशियारको भागबाट विगो भराउने कार्य गर्नु भनी त्यस अदालतबाट मिति २०६६।२।६।४ मा भएको आदेश मिलेकै देखिदा बढ गरी रहनु परेन । कानूनबमोजिम गर्नु होला भन्ने मिति २०६६।३।२५ मा आदेश भएको रेकर्डबाट देखिन्छ । अतः यस अदालतबाट भएको आदेश कानूनबमोजिम नै भएको हुँदा यस अदालतबाट भएको आदेशले विपक्षीको हक अधिकार हनन नभएकोले यस अदालतको हकमा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०६६।६।१९ को लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदकले भुवानीश्वर भट्टराईलाई २०६२।१।१९ मा जग्गा खरीद गर्न भनी रुपैयाँ कर्जा

दिएको र सो रुपैयाँले पाल्पा जिल्ला खानीगाउँ गा.वि.स.वडा नं. ६(घ) मा पर्ने कि.नं. ६५८ र ६५७ को क्षे.फ.क्रमशः ०-४-० र ०-१-३-० को घर जग्गा खरीद गरेको भनी विपक्षीले निवेदनमा उल्लेख गरेका रहेछन्। उक्त कि.नं. का घर जग्गा विपक्षीले तमसुक गर्नुभन्दा २ वर्ष अगाडि नै भुवानीश्वरका बाबु हाम्रा हजुरबुबा जगीलाल भट्टराईसँग छुट्टि भिन्न नहुँदै सगोलमा छुँदा मिति २०५९।७।७ मा र २०५९।१२।११ मा रु.६,००,००१। र ९०,०००।- मा हाम्रा हजुरबुबाले खरीद गरी छोरा भुवानीश्वरका नाउँमा पारीत गराउनु भएको मात्र हो। विवादित घर जग्गा २०६०।४।११ मा हजुरबुबासँग अंशबण्डा भई छुट्टिभिन्न हुँदा भुवानीश्वरका अंश भागमा परेको घर जग्गा हो। विपक्षीले भने जस्तो ऋण दिएर खरीद गरेको भन्ने कुरा भूठा हो।

विपक्षीले आफ्नो रिट निवेदनमा पाल्पा जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत बुटवलले गरेका आदेशका विरुद्धमा संवैधानिक र कानूनी हकमा असर पारेको भनी रिट दायर गर्नु भएको छ। उक्त अदालतहरूले गरेका आदेशहरू कानूनसम्मत छन्। बाबु आमाबाट जन्मसिद्ध अधिकारको रूपमा पाउने अंश हकमा विपक्षी निवेदकले हस्तक्षेप गर्ने प्रयास गरी रहनु भएको छ। मुलुकी ऐन दण्ड सजायको २६ नं. मा तायदात हुँदा १२ वर्ष हुनुपर्नेमा गलत अर्थ लगाएको भन्ने विपक्षीको कथनका हकमा कुनै पनि व्यक्ति वा संस्थासँग ऋण लिएपछि सोही मितिदेखि भोग गर्न शुरु भएको मानिन्छ। तायदात गर्दाका अवस्थामा धन खाने नभई ऋण लिएकै बेला खाने हुन्छ। अदालतले दण्ड सजायको २६ नं. को गलत व्याख्या गरेको भन्ने विपक्षीको कथन भूठा छ। २०५९ सालमा खरीद गरेको हाल बाटोको चोक, चोकमा परेको घर जग्गा हालको प्रचलित मूल्य बाह्र लाख पर्दछ। त्यस्तो जग्गा हात पार्न विपक्षीले सम्पत्तिप्रति लालची भई अरुलाई बोल्नै नदिई डर, धम्की दिई पूरा नै मालपोतको मूल्य देखाई, सोही जग्गा खरीद गरी लिएको पारीत लिखतमा उल्लिखित मूल्यलाई वेवास्ता गरी, मिलेमतोमा जम्मा दुई लाख अठार हजार मूल्य कायम गराई हामी निर्धा नाबालकको समेत हकको सम्पत्ति खाने पचाउने दूषित नियतले यस्तो निवेदन गर्ने गरेका हुन्। दुवै भाइको अंश हकको सम्पत्तिमा

हस्तक्षेप नहुने गरी जिल्ला र पुनरावेदन अदालतले गरेको आदेश यथावत् राखी नाबालकको सम्पत्ति संरक्षण गरी विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने पदमप्रसाद भट्टराई र युवराज भट्टराईको मिति २०६६।७।१५ को लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेश भएको प्रस्तुत निवेदन अध्ययन गरी निवेदकको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री विनोद बस्यालले मेरो पक्षबाट विपक्षीले ऋण लिएका हुन्। ऋणको साँवाव्याज भरी पाउने ठहरी अदालतबाट फैसला भएको छ। लिलाम डाँक गर्दा दण्ड सजायको २६ नं. ले जायजात गर्दा १२ वर्ष नपुगेको व्यक्तिको मात्र लिलाम गर्नु हुँदैन भनेको छ। कारोवार गर्दा १२ वर्ष नपुगेको व्यक्तिको अंश लिलाम गर्नु पर्दैन भनी जिल्ला र पुनरावेदन अदालतले गरेको व्याख्या त्रुटिपूर्ण हुँदा सो आदेश बदर हुनुपर्छ भन्ने र विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद शिवाकोटीले जायजातको एउटा Process हुन्छ। धन खादाको अवस्थामा १२ वर्ष मुनीको मानिसको सम्पत्ति लिलाम गर्न मिल्दैन। युवराज भट्टराई र पदमप्रसाद भट्टराई ऋण खादा १२ वर्ष माथिको नहुँदा निजको अंश परसारी मात्र लिलाम गर्नुपर्ने हो। कानूनको व्यवस्थानुसार जिल्ला र पुनरावेदन अदालतले कानूनको व्याख्या गरी गरेको आदेश कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा म निवेदकसँग विपक्षी मध्यका पदमप्रसादका बाबु भुवानीश्वर भट्टराईले जग्गा किन्न भनी ऋण लिएकोमा सो ऋणको साँवाव्याज नबुझाएकोले मैले जिल्ला अदालतमा लेनदेन मुद्दा दिई साँवाव्याज भरी पाउने ठहरी फैसला भएको थियो। सो फैसलाले भरी पाउने ठहरेको विगो भरी पाउन निजको जेथा देखाई दरखास्त दिएकोमा विगो भरिभराउ गर्ने क्रममा डाँक लिलाम हुँदा कसैले लिलाम नवोलेकोले मैले नै भुवानीश्वरको ६५७ र ६५८ का जग्गा घर सकार गरेको थिए। सकार गरेको जग्गा घर मेरो नाउँमा आएपछि सो लिलाम बदर गर्न ऋणीको छोरा विपक्षीमध्येको युवराज र पदमप्रसादले द.स. को ६१ नं.बमोजिम निवेदन दिदा जिल्ला अदालतबाट पदमप्रसादको भाग परसारी लिलाम गर्नु भन्ने आदेश भएको थियो। मैले सो आदेशउपर अ.व. १७ नं.

बमोजिम पुनरावेदन अदालत बुटवलमा निवेदन गर्दा लिलाम डाँक गर्दा कारोवार हुँदा १२ वर्ष मुनी रहेका निवेदकमध्ये पदमप्रसादको अंश भाग समेत लिलाम हुने गरी तहसीलदारले गरेको २०६५।१०।६ को लिलाम कार्य बदर गरी अब निज नाबालकको अंश सुरक्षित राखी अन्य ३ जनाको अंश भागबाट विगो भराउने कार्य गर्नु भनी जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश मिलेकै देखिदा बदर गरी रहनु परेन भनी २०६६।३।२५ मा आदेश भयो । मेरो पाउनु पर्ने साँवाव्याज नउठी रहेको अवस्थामा सो आदेशले अभै पाउनुपर्ने रकम नपुग भै नोक्सान पर्ने भयो । द.स. को २६ नं. ले जायजात लिलाम गर्दा मात्र १२ वर्ष पुगेको नपुगेको हेर्नु पर्ने हो । कारोवारको मितिमा भएको उमेरलाई भनेको होइन । कानूनी व्यवस्थाको गलत रूपमा व्याख्या गरी भएका जिल्ला अदालतको आदेश र त्यसलाई सदर गर्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदन र बुवाले लिएको ऋण उहाँले नतिरे पछि ऋणबापत सम्पत्ति लिलाम गर्दा द.स. को २६ नं. अनुसार ऋण लिदा वा कारोवार गर्दाका अवस्थामा १२ वर्ष नपुगेको नाबालकको अंशबाहेक गरी लिलाम गर्नुपर्दछ । जायजात लिलाम गर्दा ऋण लिने र खाने अवस्था नहुने हुँदा जायजात लिलाम गर्दा को समयको उमेर हेर्नुपर्ने भन्ने निवेदकको तर्क कानूनमा आधारित छैन । १२ लाख पर्ने सम्पत्ति २ लाख १८ हजारमा लिलाम सकार गरी नाबालकको समेत सम्पत्ति लिने खाने नियत निवेदक वादीको छ । त्यसरी वादीको भनाई अनुसार तहसीलदारले गरेको लिलाम डाँक कानूनसम्मत नहुँदा मैले जिल्ला अदालतसमक्ष निवेदन गरेको थिए । त्यसमा जिल्ला अदालतले तहसीलदारले गरेको लिलाम डाँक बदर गरी नाबालकको अंश भाग परसारी लिलाम गर्नु भनी गरेको आदेश र त्यसलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको आदेश कानूनसम्मत हुँदा बदर हुनुपर्ने होइन रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने लिखित जवाफ भएको प्रस्तुत निवेदनमा लिलाम डाँक गर्दा १२ वर्ष मुनीको नाबालकको अंश हक बाहेक गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था लेनदेन कारोवारको मिति अर्थात् तमसुक मितिबाट गन्ती गर्नुपर्ने हो वा जायजात तायदात गर्दाको समयमा नाबालक भन्ने व्यक्तिको तत्कालको उमेर के कति छ भनी हेर्नुपर्ने हो भन्ने मुख्य विवाद

रहेको देखिन्छ । यसै विषयका सन्दर्भमा विवेचना गरी निवेदकको मागअनुसारको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन भनी निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको छ ।

३. दण्ड सजायको २६ नं. मा “दुनियाको विगोबापत जायजात गर्दा त्यो धन खाने बाह्र वर्षदेखि माथिका ऐनबमोजिम मानो नछुट्टीसँग बसेका वा त्यो धन खाँदा सँग बसेका पछि भिन्न हुनेको अंश समेत र सरकारी विगोमा जायजात गर्दा सो धन खाँदा सँग बस्ने सबै अशियारको अंश जायजात गर्नुपर्छ” भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । विगो भरिभराउने कार्य गर्दा ऋण लिदा वा कारोवार गर्दाको समयमा १२ वर्ष मुनिको उमेर भएको व्यक्तिको अंश बाहेक गरी बाँकि सम्पत्ति लिलाम जायजात गर्नुपर्ने हो वा जायजात गर्दाको समयमा १२ वर्ष मुनिको उमेर भएको व्यक्तिको अंश जायजात लिलाम गर्न मिल्ने होइन भनी कानूनको व्यवस्थाको शाब्दिक व्याख्या र अर्थ गर्नुपर्ने हुन आएको छ । दुनियाको विगोबापत सम्पत्ति जायजात तायदात लिलाम गर्दा कुन उमेरको नाबालक व्यक्तिको अंशबाट भरि पाउन सक्छ । कुन उमेरको व्यक्तिको अंशबाट भरिभराउ हुन सक्दैन र व्यक्तिको उमेरको गणना कुन समयमा गर्नु पर्दछ भनी विवेचना गर्नुपर्ने देखियो । द.स.को २६ नं.को वास्तविक अर्थ के रहेछ भनी अर्थ गर्न सो ऐनको व्यवस्थालाई सरल भाषामा विच्छेद गरी हेर्नु पर्ने देखिन आयो । दण्ड सजायको २६ नं.लाई सरलिकरण गर्दा निम्न दुई वाक्य बन्दछ :-

- (१) “दुनियाको विगोबापत जायजात गर्दा त्यो धन खाने बाह्र वर्षदेखि माथिका ऐनबमोजिम मानु नछुट्टीसँग बसेकाको ...अंश समेत ...जायजात गर्नुपर्छ वा
- (२) “दुनियाको विगोबापत जायजात गर्दा ...त्यो धन खाँदा सँग बसेका पछि भिन्न हुनेको अंश समेत ...जायजात गर्नुपर्छ ।

४. कुनै वयशक व्यक्तिले धनीबाट लिएको ऋण नतिरेको कारण सो ऋणको विगो भरिभराउ गर्दा नाबालकको अंश जायजात लिलाम गर्नुपर्छ वा पर्दैन र जायजात लिलाम गर्दा कुन समयमा के कुन उमेर भएको व्यक्तिको अंश लिलाम गर्न मिल्छ र के कुन उमेरको व्यक्तिको अंश लिलाम गर्न मिल्दैन भनी हेर्नुपर्ने भएको छ । दण्ड सजायको २६ नं. लाई सरलिकरण गरेको माथिको २ नं. बुँदामा दुनियाँको

विगोवापत जायजात गर्दा त्यो धन खाँदा संग बसेको, पछि भिन्न हुनेको अंश समेत... जायजात गर्नुपर्छ भन्ने व्यवस्थाबाट धनखादा संग रहेछ र जायजात हुदाको समयमा भिन्न भैसकेको रहेछ भनेपनि निजले उन्मुक्ति पाउन सक्दैन निजको अंशबाट समेत जायजात गरी भरिभराउ गर्नुपर्छ । यस विषयमा स्पष्ट हुनुका साथै यसमा हाल विवाद आएको पनि छैन । त्यसैगरी माथि सरलिकृत गरिएको १ नं. को बुँदा हेर्दा दुनियाँको विगोवापत जायजात गर्दा त्यो धन खाने बाह्र वर्षदेखि माथिका ऐनबमोजिम मानो नछुट्टिईसँग बसेका व्यक्तिको...अंश समेत जायजात गर्नुपर्छ भन्ने व्यवस्थाले जायजात गर्दा त्यो धन खाने बाह्र वर्षदेखि माथिका मानो नछुट्टिईसँग बसेकाको अंशबाट पनि सो ऋण असूल गर्नुपर्ने देखिन आउँछ । वास्तवमा नाबालकको सम्पत्ति अलग गर्नुपर्ने नपर्ने स्थिति ऋण कर्जा लिदाको समयमा आउने नभै जायजात गर्दाको अवस्थामा मात्र आउने गर्दछ त्यसकारण उमेर कति छ र कसको अंश वा सम्पत्ति लिलाम गर्ने कसको नगर्ने भनी उमेरको गणना सोही समयमा गर्नुपर्ने हुन्छ । ऐनमा धनखाँदा बाह्र वर्षदेखि माथिको भन्ने शब्द नभै धन खाने बाह्र वर्षदेखि माथिको भन्ने शब्द भएको कारण धन खाँदाको वा लेनदेनको कारोवार गर्दाको वा ऋण लिदाको समयमा व्यक्तिको उमेर १२ वर्षदेखि माथिको थियो वा मुनिको थियो भनी हेर्नुपर्ने स्थिति नै हुँदैन । घरको मुख्यले ऋण लिएमा सो घरका सबै सदस्यले सो ऋणको उपभोग गर्दछन् त्यसमा सानो उमेर र ठूलो उमेरले अन्तर गर्दैन । तर सोही ऋणमा अंश वा सम्पत्ति लिलाम हुन थाल्यो भने लिलाम जायजात हुँदाको समयमा १२ वर्ष माथि उमेरको व्यक्तिको अंशसम्म जायजात र लिलाम गरी भराउने र १२ वर्ष मुनीको उमेरको व्यक्तिको अंशजायजात नगरी नाबालकलाई सुविधा प्रदान गरेकोसम्म हो । ऋण लिदा सँगै बसेको र पछि भिन्न हुनेको हकमा धनखाँदा भन्ने शब्द र १२ वर्षदेखि माथिको ऐनबमोजिम मानो नछुट्टिईसँग बसेकाको हकमा धन खाने भन्ने शब्द प्रयोग भएबाट विधायिकाले प्रयोग गरेको वेग्ला वेग्लै शब्दको अर्थ फरकफरक उद्देश्य र अर्थका लागि प्रयोग भएका हुन्, एउटै आसयमा दुई शब्द प्रयोग भएका होइनन् भनी मान्नुपर्ने हुन्छ । जायजात गर्दाको समयमानै कस्तो कस्तो सम्पत्ति र कस कस्तो सम्पत्ति जायजात लिलाम गर्न हुने र

कस्तो कस्तो सम्पत्ति जायजात लिलाम गर्न नहुने भनी विभाजन गरी लिलाम गर्नुपर्ने स्थिति आउने हुँदा जायजात लिलाम डाँक गर्दानै व्यक्तिको उमेर कति छ भनी हेर्नुपर्ने र जायजात लिलाम गर्दाको समयमा १२ वर्षभन्दा कम उमेरको भए निजको अंश जायजात लिलाम गर्न नहुने तर जायजात लिलाम गर्दाको दिनमा १२ वर्ष उमेर पुगेको वा सो भन्दा माथिको रहेछ भने त्यस अवस्थामा त्यस्तो व्यक्तिको अंश लगायत सम्पत्ति जायजात लिलाम गर्नुपर्छ । अतः जायजात लिलाम गर्दाको दिनमा १२ वर्ष पुगेको वा सो भन्दा माथिको उमेरको रहेछ भने त्यस्तो व्यक्तिले उक्त ऐनबमोजिम सुविधा पाउछ भन्न मिल्ने देखिएन । ऐनमा स्पष्ट रूपमा जायजात गर्दा धन खाने बाह्र वर्ष माथिको व्यक्तिको सम्पत्तिबाट समेत ऋण असूलउपर गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको देख्दा देख्दै धन खाँदा वा ऋण लिदा वा कारोवार गर्दाको समयमा १२ वर्ष माथिको हुनुपर्ने भन्ने अर्थ गरी पदमराज भट्टराई कारोवार हुँदा १२ वर्ष मुनीको देखिदा निजको अंश भाग लिलाम गरेको तहसीलदारको कार्य त्रुटिपूर्ण छ भनी तहसीलदारको आदेश बदर गर्ने गरेको जिल्ला अदालतको आदेश र सो आदेश सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको आदेश कानूनको भावना र मर्मअनुसार भए गरेको देखिएन ।

५. तसर्थ उपरोक्त विवेचना विश्लेषण र कानूनी व्यवस्थाको व्याख्याको आधारमा दुनियाको विगो भरिभराउ गर्ने क्रममा सम्पत्ति जायजात तायदात लिलाम गर्दा १२ वर्षमाथिका व्यक्तिको अंश जायजात तायदात गर्नुपर्छ भन्ने दण्ड सजायको २६ नं.मा व्यवस्था भएको सो व्यवस्था ऋण लिने वा कारोवार गर्दाको दिनमा व्यक्तिको उमेर कति छ भनी हेर्ने व्यवस्था नभै जायजात लिलाम डाँक सकार गर्दाको दिनमा उमेर गणना गर्ने व्यवस्था गरेको देखिएको र जायजात गर्दाको दिनमा उमेर गणना गर्ने व्यवस्थानुसार जायजात गर्दाको दिनको उमेरलाई आधार मानी पदमराज भट्टराईको उमेर १२ वर्ष माथिको हुँदा निजको अंश लिलाम गरेको तहसीलदारको कामकारवाही कानूनसम्मत देखिदा निवेदक पदमराज समेतको अंश लिलाम गरेको कार्य सदर गर्नुपर्नेमा लेनदेन कारोवारको समयमा नाबालकको उमेर हेरी पदमराजको अंशसम्म जायजात नगर्नु पर्नेमा निजको अंश समेत लिलाम गरेको देखिदा सो हदसम्म तहसीलदारको कामकारवाही

बदर गरी, निजको अंश बाहेक गरी, बाँकी ३ जनाको सम्पत्तिबाट लिलाम गर्नु भन्ने जिल्ला अदालतको मिति २०६६।२।६को आदेश सदर गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०६६।३।२५ को आदेश कानूनी व्यवस्थाको भावना र मर्म अनुकूल भएको नहुँदा सो दुवै आदेशहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।
न्या.बलराम के.सी.

इति संवत् २०६८ वैशाख २९ गते रोज ५ शुभम् .
इजलास अधिकृत: लीलाराज अधिकारी

निर्णय नं.८६३३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
संवत् २०६६ सालको रिट नं. WO-०६९३
आदेश मिति: २०६८।१।२९।५

विषय: उत्प्रेषण परमादेश समेत।

निवेदक: डोटी जिल्ला लडागडा गा.वि.स.वडा नं. १२
बस्ने पुष्पराज पाठक समेत (३८६ जना)

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- कम्पनी नै नाजुक अवस्थामा पुगी कम्पनी सञ्चालन गर्न नसकिने अवस्थामा कामदार कर्मचारीको सेवाको आवश्यकता नभएको भनी भन्न नपाउने वा कम्पनी सञ्चालन गर्न नसकी खारेज गर्नुपर्ने भएमा वा कम्पनी बन्द भएको अवस्थामा पनि कामदार कर्मचारीहरूलाई काम नगराई तलवभत्ता दिइरहनुपर्छ भन्ने तर्क औचित्यपूर्ण नहुने।
- हिमाल सिमेन्ट कम्पनी सरकारी कम्पनी भएको कारण त्यसको अन्तिम दायित्व

सरकारमा रहने भएको कारण सरकारको पनि यसमा कुनै भूमिका रहँदैन भन्न मिल्दैन। आफ्नो लगानीमा खोलेका कम्पनी, संस्थान वा कारखानाहरूलाई सञ्चालन गर्न नसकेमा कस्तो प्रकृतिको निजीकरणको मोडेल अपनाउने भन्ने अधिकार निजीकरण ऐन, २०५० ले सरकारलाई दिएको हुँदा कम्पनी कारखाना सञ्चालन हुन नसकी बन्द भएको अवस्थामा त्यसमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई नियमानुसार सुविधा दिई अवकाश दिन पाउने नै हुँदा स्वेच्छिक अवकाश दिन मिल्दैन भन्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.३)

- सर्वोच्च अदालतको निर्णयले Cut off Date बदर नभै कायम रहेको, सोही मितिलाई स्वीकार गरी स्वेच्छिक अवकाशको निवेदन दिई कम्पनीले दिनुपर्ने तलवभत्ता र सुविधा समेत बुझी लिइसकेको र बीमा छुट भयो भनी सो बीमा प्रिमियम समेत बुझी लिई पटकपटकको व्यवहारबाट Cut off Date स्वीकार गरेको देखिँदा तलवभत्ता सुविधा दिने समय निर्धारण गरेको Cut off Date लाई अन्यथा हो भन्न र पटकपटक निवेदन दिई लिखित रुपमै स्वीकार गरी सहमतिअनुसार पाउने सुविधा लिइसकेको अवस्थामा अहिले आएर सो Cut off Date मा हाम्रो मञ्जुरी छैन भनी आफुले गरेको सहमति सम्झौता स्वीकार गर्दैनौ भन्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.५)

- Cut off Date स्वीकार गरेका र नगरेका तथा स्वेच्छिक अवकाशमा सहभागी भएका र सो योजनामा सहभागी नभएका कर्मचारीहरू समान स्थिति, अवस्था र हैसियतका हुन भन्न मिल्दैन। बेगला बेगलै परिस्थिति र अवस्था भएका कर्मचारीहरू बीच बेगला वेगलै व्यवहार गर्नुनै समानता हुन जाने।

(प्रकरण नं.६)

निवेदकको तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा, अधिवक्तात्रय श्री रमणकुमार श्रेष्ठ, श्री रमेश वडाल र श्री ताराप्रसाद लामिछाने
विपक्षीतर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री रमेश शर्मा पौडेल, विद्वान अधिवक्ता श्री प्रकाश राउत, श्री निरञ्जन आचार्य र श्री वृजेन्द्रकुमार चौधरी

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०६५, नि.नं. ८०३४ पृ. १३३२

सम्बद्ध कानून:

- हिमाल सिमेन्ट कम्पनी लिमिटेडको आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०४५ को परिच्छेद १४(२) र (अ), (आ)
- कम्पनीको कार्यविधि नियम २०४५ को परिच्छेद १४ नियम १४२
- श्रम ऐन, २०४८ को दफा १०
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४

आदेश

न्या.तर्कराज भट्ट: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ:-

हामी निवेदकहरू हिमाल सिमेन्ट कम्पनी लिमिटेडमा विभिन्न पदमा कार्यरत् रहेका कर्मचारीहरू हौं। विपक्षी उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले मिति २०५८।१।९ मा हिमाल सिमेन्ट कम्पनी लिमिटेडको नाममा पत्र पठायो। उक्त पत्रमा हिमाल सिमेन्टलाई उपत्यका बाहिर स्थानान्तरण गर्न एवं पुर्नसंरचनाको लागि कम्पनीमा कार्यरत् सम्पूर्ण कर्मचारीलाई कम्पनीको नियमानुसार पाउने सुविधाको अतिरिक्त काम गरेको प्रति वर्षको लागि शुरु तलवस्केल बराबरको थप १ महिनाको रकम उपदान दिने गरी अवकाश दिने भनी तत्कालीन श्री ५ को सरकारको मिति २०५८।१।५ मा निर्णय भएकोले उक्त निर्णय भएको मितिदेखि त्यस कम्पनीको नाममा भएको चल अचल सम्पत्ति खरीद बिक्री तथा हस्तान्तरण नगर्नु र कसैले खरीद बिक्री र हस्तान्तरण गरेमा सम्बन्धित पदाधिकारी जिम्मेवारी हुने जानकारी गराइएको छ भन्ने व्यहोरा

उल्लेख भएको थियो। यसरी उक्त निर्णय पत्रको बारेमा थाहा पाएपछि हामी निवेदक समेतले सम्मानीत सर्वोच्च अदालतमा संवत् २०५८ सालको रिट नं. ३१४६ को उत्प्रेषण समेतको रिट निवेदन दर्ता गरेका थियौं। हामी निवेदक कर्मचारी कामदार श्रम ऐन, २०४८ को दफा २(ख) बमोजिम हिमाल सिमेन्ट कम्पनीमा कार्यरत् कर्मचारी हौं। श्रम ऐन, २०४८ मा कारखाना उपत्यका बाहिर सार्नु परेको कारणले कर्मचारी कामदारलाई अवकाश दिनुपर्छ भन्ने छैन। श्रम ऐन, २०४८ को दफा १० मा ऐनअन्तर्गत बनेको नियम विनियममा तोकिएको रीत नपुऱ्याई प्रतिष्ठानको कर्मचारी कामदारको सेवाको अन्त्य गर्नु हुँदैन भन्ने व्यवस्था छ। सोही ऐनको दफा १५ मा ५५ वर्ष पूरा भएको कर्मचारी कामदारलाई अवकाश दिनसक्ने सम्मको कानूनी व्यवस्था छ। हिमाल सिमेन्ट कम्पनी लिमिटेडको कार्यविधि नियम, २०४५ को कुनै पनि नियममा उद्योग उपत्यका बाहिर सार्नु परेमा कर्मचारीलाई अवकाश दिन पाउने कुनै कानूनी व्यवस्था गरेको छैन। हामी निवेदक कसैको पनि सो समयमा ५५ वर्ष उमेर पुगेको थिएन। हिमाल सिमेन्ट कम्पनीको कारखाना काठमाडौं उपत्यका बाहिर सार्ने भनी सो कम्पनीको कर्मचारीलाई अवकाश दिने अधिकार नेपाल सरकारलाई र कम्पनीलाई छैन, साथै हामी निवेदक कार्यरत् कम्पनीको आर्थिक कारोवार रोक्का गर्ने अधिकार समेत विपक्षी नेपाल सरकारलाई छैन। तसर्थ नेपाल सरकारको मिति २०५८।१।५ को निर्णयबाट हामी निवेदकहरूको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१), १२(२)(ड) द्वारा प्रदत्त हक हनन् भएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा २०५८।१।५ को निर्णय र मिति २०५८।१।९ को पत्र समेत बदर गरिपाउँ भनी रिट निवेदन दायर गरेकोमा मिति २०५९।७।८ को सर्वोच्च अदालतबाट आदेश हुँदा कानूनबमोजिम स्थापित संगठित संस्थाको अभिप्राय र अनुरोध समेत नभएको र कम्पनीको स्थिति विद्यमान रहेकै अवस्थामा कम्पनी ऐन नियमबमोजिम नियुक्त तथा व्यवस्थित सम्पूर्ण कर्मचारीलाई नेपाल सरकारले अवकाश दिने तथा कम्पनी स्थानान्तरण गर्ने भन्ने निर्णय गर्न पाउने कानूनी आधार समेत मन्त्रपरिषद् सचिवालयबाट आउन सकेको छैन, त्यसरी कम्पनी कानूनबमोजिम नियुक्त तथा व्यवस्थित हुने सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई कानूनले

निर्दिष्ट गरेको प्रक्रिया बिना, सञ्चालक समितिको अनुरोधभन्दा बाहिर गई निर्णय गर्न पाउने कानूनी आधार नेपाल सरकारलाई रहेको देखिन आएन, तसर्थ निवेदकको मागबमोजिम २०५८।९।५ को निर्णय तथा सो बमोजिमको पत्र कानून प्रतिकूल देखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुन्छ भनी आदेश भएको छ । उपरोक्तानुसार आदेश भएपछि हिमाल सिमेन्ट कम्पनीको कारखानालाई उपत्यका बाहिर सार्ने काम पनि भएन । यस्तैमा हिमाल सिमेन्ट कम्पनीको सञ्चालक समितिको मिति २०६०।१।८ को बैठकले २०५८ माघ देखि २०५९ चैत्रसम्मको तलव, सञ्चयकोष आदि २०५८ पुस मसान्तसम्मको Cut off Date स्वीकार गरेका कर्मचारीहरूले पाउनु पर्ने रकम तथा Cut off date अघि कम्पनीबाट अवकाश भएका कर्मचारीलाई भुक्तानी गर्नुपर्ने अनुमानित रकम रु.११,४२,००,०००।- निकासको लागि अर्थ मन्त्रालयमा अनुरोध हुन भनी निर्णय गरेकोमा तत्कालीन श्री ५ को सरकार उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको सचिवस्तरिय मिति २०६०।१।१६ को निर्णयअनुसार मिति २०६०।१।१७ गते अर्थ मन्त्रालय, बजेट तथा कार्यक्रम महाशाखालाई रकम निकासको लागि अनुरोध समेत गरी पत्राचार गरिएको थियो । सो अनुसारको निर्णय कार्यान्वयन हुन सकेन । यस्तैमा हिमाल सिमेन्ट कम्पनीको तर्फबाट २०६१।१।२४ मा एक सूचना प्रकाशित गरियो । उक्त सूचनामा यस कम्पनीका कामदार कर्मचारीहरूलाई स्वेच्छिक अवकाश लिई जाँदा नेपाल सरकारले दिएको थप सुविधा, २०६१ चैत मसान्तसम्म स्वेच्छिक अवकाश लिई जाने कामदार कर्मचारीहरूलाई मात्र प्रदान गर्ने तत्पश्चात् कम्पनीको नियमावलीमा व्यवस्था भएबमोजिम हुने हुँदा सम्बन्धित कामदार कर्मचारीहरूलाई निर्णयानुसार जानकारी गराईन्छ भनी उल्लेख गरिएको थियो । उक्त सूचनामा २०६१ चैत मसान्तसम्म स्वेच्छिक अवकाश लिई जानेलाई मात्र सुविधा दिने भनी उल्लेख गरिएको तर कुनै सालको कुन महिनालाई Cut off Date मान्ने भन्ने उल्लेख भएको थिएन, जब हामी निवेदकहरू स्वेच्छिक अवकाशको लागि निवेदन गर्न गयौं, २०५८ साल पुस मसान्तलाई Cut off Date तय गरिएको रहेछ, हामीले सो कुराको विरोध गर्नु तर विपक्षीहरूले अहिले यसैलाई आधार बनाई गर्नुहोस् पछि स्वेच्छिक

अवकाशको लागि निवेदन दिँदाको दिनसम्मको तलवभत्ताको लागि सम्बन्धित निकायमा अनुरोध गरी रकम प्राप्त भए पछि दिनेछौ भनिएको हुँदा विभिन्न मितिहरूमा हामीले स्वेच्छिक अवकाशको लागि निवेदन गरेका थियौं । हामीले विभिन्न मितिमा स्वेच्छिक अवकाशको लागि निवेदन दिएको भएपनि स्वेच्छिक अवकाशको आह्वान २०६१।१।२४ मा मात्र गरिएको हुँदा र उक्त सूचनामा २०६१ चैत मसान्तसम्म स्वेच्छिक अवकाश लिने कर्मचारीहरूलाई मात्र सुविधा दिने भन्ने उल्लेख भएबाट हामी निवेदकहरूको निवेदनअनुसार २०६१ चैत मसान्तलाई Cut off date मानी त्यसबेलासम्मको तलव सुविधा हामी निवेदकहरूले पाउनु पर्ने थियो । तर विपक्षीहरूले २०५८ पुस मसान्तलाई Cut off date भनी सो बेलासम्मको तलव सुविधा उपलब्ध गराउने र त्यसपछिको तलव सुविधा पछि निकास भएबमोजिम मात्र दिईने छ भनिएको हुँदा हामी निवेदकहरूले तत्कालीन समयमा जागिरबाट तलव पनि प्राप्त नभएको साथै अन्य पेशा व्यवसाय पनि नभएको हुँदा जहान परिवार आफ्नो समेत दयनिय आर्थिक अवस्थाको कारणले २०५८ पुस मसान्तसम्मको तलव सुविधा बुझेका थियौं । २०५८ माघदेखि २०६१ चैत मसान्तसम्मको तलव सुविधा पाउने हाम्रो सवैधानिक तथा कानूनी हक रहे भएको हुँदा उक्त सवैधानिक तथा कानूनी हकको लागि हामी निवेदकहरू निरन्तर क्रियाशील रह्यौं र सबै सम्बद्ध निकायमा डेलिकेशन जाने, ज्ञापन पत्र बुझाउने लगायतका कार्यहरू हामीले गर्दै रह्यौं । हामीहरूले २०६६।१।१६ गते अर्थमन्त्रीसमक्ष, मिति २०६६।१।१६ गते प्रधानमन्त्री समक्ष, मिति २०६६।१।१६ गते उद्योग मन्त्रीसमक्ष, यसै गरी मिति २०६६।३।१८ मा हिमाल सिमेन्ट कम्पनीलाई एवं मिति २०६६।३।१८ मा नेपाल औद्योगिक विकास कर्पोरेशन एवं सञ्चालक समिति हिमाल सिमेन्ट कम्पनी प्रमुख कार्यकारी अधिकृत हिमाल सिमेन्ट कम्पनीमा ज्ञापनपत्र पेश गरेका थियौं । यसै सम्बन्धमा अर्थमन्त्रीसमक्ष ताकेता स्वरूप मिति २०६६।६।६ को निवेदनद्वारा सेवा अवधि गणना गरी रकम उपलब्ध गराई पाऊँ भनी निवेदन पेश गरेका थियौं । तर यस विषयमा कुनै निर्णय हुन सकेन । हामी निवेदकहरूले हिमाल सिमेन्ट कम्पनीको २०६१।१।२४ को सूचनाबमोजिम २०६१

चैत मसान्तदेखि स्वेच्छक अवकाश लिएका थियौं । २०५८ पुससम्मको तलव सुविधा पाएका थियौं । त्यस वेलादेखि २०६१ चैत मसान्तसम्मको तलव सुविधा पाउन बाँकी थियो । तर हिमाल सिमेन्ट कम्पनीमै कार्यरत एक थरी स्थायी कर्मचारीहरू धनेश्वर शाह, राम के.सी., कुमारबहादुर प्रधान, बुद्धिरत्न खड्गी, किरणकुमार खड्का, हरिप्रसाद भण्डारी, हरिप्रसाद यादव, मनोजकुमार बस्नेत, सुमन खड्का, देवीकृष्ण कार्की, सुजन कार्की, शक्तिशरण थापा, राजाराम थापा, गिरीराज घिमिरे, राधाकृष्ण थापामगर, कृष्ण कार्की, बाबुकाजी कार्की, विवस महर्जन, दिनेश महर्जन, राजु मिजार, हरिनारायण साह कलवार, गोपाल धिताल, नारायण महर्जन, दिपक बस्नेत, श्रीहरी पुडासैनी, भक्तबहादुर कार्की, धनबहादुर महर्जन, केदारमान सिंह बस्नेत, रघुनन्दन कार्की, दिपक थापामगर, मोहनबहादुर कार्की, तुल्सीराम प्रजापती समेत ३२ जना अवकाश लिन बाँकी थिए । निजहरू ३२ जनाले २०६५ सालको विभिन्न मितिमा निवेदन दिनु भएको र निजहरूलाई २०६५ साल साउन १ गतेदेखि लागू हुने गरी अवकाश दिने भनी विपक्षी हिमाल सिमेन्ट कम्पनीको सञ्चालक समितिले निर्णय गरी २०६५ साल साउन १ गतेसम्मको तलव, भत्ता सुविधा समेत विपक्षीहरूले दिएका छन् । उक्त विपक्षीहरूको निर्णयले एउटै कम्पनीअन्तर्गत रहेका कर्मचारीहरू कसैलाई २०५८ साल पुस मसान्तसम्मको मात्र तलवभत्ता सुविधा दिने कसैलाई २०६५ साल साउन १ गतेसम्मको तलव, भत्ता, सुविधा दिने गरी असमान व्यवहार गरिएको छ । विपक्षी हिमाल सिमेन्ट कम्पनीका हामी निवेदकहरू स्थायी कर्मचारीहरू हौं भने २०६५।४।१ गतेदेखि अवकाश दिएका धनेश्वर शाह समेतका मानिसहरू स्थायी नियुक्त गरिएको कर्मचारी हुन, निजहरूले कम्पनीको २०६१।१।२४ को सूचनाअनुसारको म्यादभित्र अवकाशको लागि निवेदन दिएका नै छैनन, उक्त सूचनामा स्वेच्छक अवकाश दिई जाँदा नेपाल सरकारले दिएको थप सुविधा २०६१ चैत मसान्तसम्म स्वेच्छक अवकाश लिई जाने कामदार कर्मचारीहरूलाई मात्र प्रदान गर्ने तत्पश्चात् कम्पनीको नियमावलीमा व्यवस्था भएबमोजिम हुने भनी विपक्षी हिमाल सिमेन्ट कम्पनीले गरेको निर्णय विपरीत निजहरूलाई २०६५ असार मसान्तसम्मको तलवभत्ता सुविधा उपलब्ध गराएर

अवकाश दिइएको छ, तर हामी निवेदकहरूले कम्पनीको सूचनाअनुसार नै २०६१ चैत मसान्तभित्र अवकाशको लागि निवेदन गरेका छौं तर हामी निवेदकहरूलाई २०५८ पुस मसान्तसम्मको तलवभत्ता सुविधा मात्र प्रदान गरियो, अवकाशको लागि निवेदन दिइएको २०६१ चैत मसान्तसम्मको तलव सुविधा भत्ता उपलब्ध गराइएन, जसबाट समानता तथा सम्पत्तिसम्बन्धी सवैधानिक हकमा आघात पुग्न गएको छ ।

कम्पनीमा हाजिर हुन्जेल र हामीलाई अवकाश नदिँदासम्मको समयको तलव, भत्ता सुविधा पाउने हाम्रो सवैधानिक तथा कानूनी हकमा आघात पुग्ने गरी कुनै निर्णय तथा कार्य गर्ने अधिकार विपक्षीहरूलाई प्रचलित नेपाल कानूनले प्रदान गरेको अवस्था छैन । श्रम ऐन, २०४८ ले समेत काम गरेको अवधिको तलवभत्ता सुविधा प्राप्त गर्ने हाम्रो कानूनी हकलाई सुरक्षित गरेको छ । हिमाल सिमेन्ट कम्पनी लिमिटेड कार्यविधि नियम, २०४५ को नियम ६.३(क) बमोजिम प्रत्येक कर्मचारीले कम्पनीमा हाजिर भै काम गरेको मितिदेखि काम गरेको अन्तिम मितिसम्म आफ्नो पदको तलव स्केलबमोजिम तलवभत्ता तथा ज्याला पाउनेछ र नियम ६.३(ख) मा कुनै कर्मचारीले कम्पनीमा काम गरी पकाएको तलवभत्ता ज्याला निज जुनसुकै कारणले कम्पनीको सेवाबाट मुक्त भएमा पनि हरण हुने छैन भन्ने व्यवस्था गरिएबाट र नियम ६.४ मा ग्रेड पाउने व्यवस्था, नियम ७.१ मा भत्ता पाउने व्यवस्था, नियम ७.३ मा हार्डशिप भत्ता, नियम ७.४ मा लेखा स्टोर तथा टाईपिङ्ग भत्ता, ७.७ मा खाजा भत्तालगायतका विविध भत्ता पाउने व्यवस्था, साथै विदाको सुविधाहरू समेत अधिकारीकै रूपमा पाउने व्यवस्था गरिएको छ, तर विपक्षीहरूले कम्पनीमा हाजिर भै काम गरेको मिति २०५८।१।०।१ देखि २०६१ चैत मसान्तसम्म हामी निवेदकहरूले पाउनु पर्ने तलवभत्ता सुविधा समेत हामी निवेदकहरूलाई प्रदान नगरिएबाट सवैधानिक प्रत्याभूत गरेको समानता र सम्पत्तिसम्बन्धी हक तथा हिमाल सिमेन्ट कम्पनी लिमिटेडको कार्यविधि नियम, २०४५ को उपरोक्त नियमले प्रत्याभूत गरेको हकमा आघात पुगेको छ ।

तसर्थ हिमाल सिमेन्ट कम्पनी लिमिटेडको कार्यविधि नियम, २०४५ बमोजिम हामी निवेदकहरूले कम्पनीमा हाजिर भै अवकाश पाउनु अवधिसम्मको

अर्थात् २०५८ साल माघ १ देखि २०६१ चैत मसान्तसम्मको तलवभत्ता र २०६१।१।२४ को सूचनामा उल्लेख भएबमोजिम सरकारले दिने भनिएको थप सुविधा समेत दिनु दिलाउनु भनी परमादेश लगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पुर्जा जारी गरिपाऊँ साथै गैरकानूनी रूपले हामी निवेदकहरू कम्पनीमा कार्यरत रही अवकाशको लागि निवेदन दिनु अघि अर्थात् २०५८।१।०।१ गतेदेखि २०६१ चैत मसान्तसम्मको अवधिको तलवभत्ता सुविधा नपाउने भनी विपक्षीहरूले कुनै निर्णय गरेको भएमा सो समेतलाई उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बढेर गरिपाऊँ भन्ने पुष्पराज पाठक समेत जना ३८६ को मिति २०६६।१।०।२१ को रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।१।०।२५ को आदेश ।

विपक्षी निवेदकले आफ्नो निवेदनमा यस कार्यालयको के कस्तो काम, कारवाही वा निर्णयबाट निजको के कस्तो सवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकारमा आघात परेको हो भन्ने कुरा उल्लेख गरी सोको स्पष्ट आधार र कारण देखाउन नसक्नुका अतिरिक्त प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम कार्य गर्ने अख्तियार प्राप्त अन्य निकायबाट भए गरेका काम, कारवाही एवं निर्णयहरू उपर समेत यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई रिट निवेदन दिन मिल्ने होइन । अतः विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को तर्फबाट पेश भएको मिति २०६६।१।२।३ को लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकहरूले मिति २०५८ साल पुस मसान्तलाई Cut off Date स्वीकार गरी आफूले स्वेच्छक अवकाश बापत पाउने सम्पूर्ण रकम बुझिलिई सकेको अवस्थामा हाल आएर मिति २०५८।१।०।१ देखि २०६१ चैत मसान्तसम्मको तलवभत्ता सुविधाको भाग गर्नु उपयुक्त नभएको, हिमाल सिमेन्ट कम्पनी लिमिटेड हाल सञ्चालनमा नरहेको र खारेजी (लिक्विडेशन) को प्रक्रियामा रहेको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ,

खारेज गरिपाऊँ भन्ने नेपाल सरकार, उद्योग मन्त्रालयको मिति २०६६।१।२।३ को लिखित जवाफ ।

हिमाल सिमेन्ट कम्पनी लगातार समस्याग्रस्त बन्दै गएको र कर्मचारीहरूको तलवभत्ता खर्च पनि धान्न नसक्ने अवस्थामा रहेकोले नेपाल सरकार (म.प.) बाट मिति २०५८।१।१२ मा हिमाल सिमेन्ट कम्पनीमा कामदार कर्मचारीहरूलाई अवकाश दिने र कामदार कर्मचारीहरूलाई कम्पनीको नियमावलीबमोजिमको सुविधाका अतिरिक्त प्रत्येक वर्ष कारखानामा स्थायी भई काम गरेको सेवा अवधिको १ महिना बराबरको शुरु तलव थप सुविधा दिई २०५८ पुस मसान्तलाई Cut off Date कायम गरी स्वेच्छक अवकाश दिने निर्णय भएबमोजिम विपक्षी रिट निवेदकहरू स्वेच्छक अवकाश योजनामा सहभागी भई सो निर्णयलाई स्वीकार गरी स्वेच्छाले राजीनामा दिई पाउनु पर्ने सेवा सुविधा लिई गएको अवस्था हो । जम्मा ७०५ जना कर्मचारीमध्ये ४७० ले शुरुमै रकम बुझि केहीले खारेजी विरुद्ध सर्वोच्च अदालतमा मुद्दा दायर गरेकोमा पछि मुद्दा फिर्ता लिई रकम बुझिसकेको, स्वेच्छक अवकाश योजनामा समावेश नभएका बाँकी ३२ जना कर्मचारीहरूलाई २०६५ साल साउन १ गतेसम्मको तलवभत्ता लगायतका सुविधाहरू दिई अवकाश दिइएको हो । स्वेच्छक अवकाश लिएका र स्वेच्छक अवकाश नलिएका कर्मचारी बीच निजहरूले पाउने सुविधामा फरक पर्नु स्वभाविक भएको हुँदा यस्तो विषयमा निवेदकहरूको जिकीर आधारहिन छ । विपक्षी रिट निवेदकहरू स्वेच्छक अवकाश योजनालाई स्वीकार गरी पाउने सम्पूर्ण सुविधाहरू लिई सकेपछि पुनः तलवभत्तालगायतका सुविधाहरू पाउनु पर्छ भनी रिट क्षेत्रमा प्रवेश गर्नु करारीय सिद्धान्तविपरीत समेत हुने हुँदा उक्त रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाऊँ भन्ने नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयको मिति २०६६।१।२।७ को लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकहरू हिमाल सिमेन्ट कम्पनी लिमिटेडका कर्मचारीहरू भएको र उक्त कम्पनीले निज कर्मचारीहरूले पाउनु पर्ने रकम दिए नदिएको सम्बन्धमा यस कम्पनी कसरी भागीदार हुने र यसको दायित्व के हुने भन्ने रिट निवेदनमा कहि कतै उल्लेखसम्म नरहेको र यस कम्पनीलाई किन विपक्षी बनाइएको भन्ने कुरा समेत रिट निवेदनमा स्पष्ट

छैन। विपक्षी रिट निवेदकहरूले कम्पनी उपत्यका बाहिर सार्ने, निवेदकहरूलाई अवकाश दिने सरकारी निर्णय विरुद्ध सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदन दिई सो निर्णयलाई बदर गराई बसेको भए पनि कम्पनीले मिति २०६१।११।२४ मा जारी गरेको स्वेच्छक अवकाशको सूचना स्वीकार गरी सोबमोजिम निवेदन दिएको भन्ने व्यहोरा रिट निवेदनको प्रकरण ४ बाट स्पष्ट हुन्छ। यसरी कम्पनीले जारी गरेको स्वेच्छक अवकाशको सूचना स्वीकार गरिसकेपछि Cut off Date को विवाद भिक्नु विवन्धनको सिद्धान्त तथा प्रमाण ऐनको दफा ३४ विपरीत छ। यसको साथै कम्पनीले जारी गरेको मिति २०६१।११।२४ को स्वेच्छक अवकाशको सूचना कर्मचारीहरूले स्वीकार गरेको कहि कतै त्यसको उजुर नगरेको भण्डै ५ वर्ष पछि आएर Cut off Date को विवाद भिक्ने प्रस्तुत रिट निवेदन दिएको देखिँदा प्रस्तुत निवेदन विलम्बको सिद्धान्त (Doctrine of Latch) समेतको विपरीत छ। २०५८ पुस मसान्तलाई Cut off Date भनी सो समयसम्मको तलब सुविधा उपलब्ध गराउने र पछिको तलबभत्ताको लागि सम्बन्धित निकायमा अनुरोध गरी रकम प्राप्त भएपछि दिनेछौं भन्ने उल्लेख रहेको हुँदा सो अनुसार रकम निकास दिने अधिकारी यस कम्पनी नरहेको हुँदा समेत यस कम्पनीको हकमा प्रस्तुत निवेदन खारेजभागी छ। Cut off Date को सम्बन्धमा निजहरूलाई चित्त नबुझेको भए निजहरूले तत्काल सो सम्बन्धमा प्रतिवाद गर्नुपर्नेमा त्यस्तो उजुर कतै गरेका छैनन् र आफ्नो कानूनी हक तथा संवैधानिक हक अधिकारको लागि कानूनी उपचार लिने यी निवेदकहरूले Cut off Date को विवादको रकम पछि मिलाई दिन्छु भनी मौखिक भनाईको आधारमा निवेदकहरू चुपलागी बसेको भन्ने निवेदन कथन पत्यारलाग्दो छैन। यो संस्था कम्पनी कानूनबमोजिम स्थापित पूर्ण रूपेण सरकारी स्वामित्व भएको एक कम्पनी भएको र यसले कानूनले निर्धारण गरेभन्दा बाहिर गएर कुनै कामकारवाही तथा निर्णय गर्ने भन्ने प्रश्न नै नआउने, निवेदकहरू कार्यरत् रहेको कम्पनीको सञ्चालक समितिमा यस संस्थाको सञ्चालकसम्म रहेको र सञ्चालक समितिले कम्पनीको ऐन विनियम तथा कम्पनी कानूनको अधिनमा रही कामकारवाही गर्ने सिलसिलामा कम्पनीको ऐन विनियमअनुसार

स्वेच्छक अवकाशको निर्णय गरी अवकाशमा सहभागी भै रकम समेत बुझिसकेको अवस्थामा प्रस्तुत निवेदन औचित्यहिन भएकोले रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाऊँ भन्ने नेशनल ट्रेडिङ लिमिटेडको मिति २०६६।१२।१८ को लिखित जवाफ।

रिट निवेदकहरूले स्वेच्छक अवकाश लिएका हुन्। रिट निवेदक बाहेक रिट निवेदनमा उल्लेख भएका, स्वेच्छक अवकाश योजनामा सरीक नभएका ३२ जना कम्पनीका कर्मचारीलाई कम्पनीले निजहरूको सेवा कम्पनीलाई आवश्यक नभएको आधारमा अवकाश दिएको हो। यसरी कम्पनीबाट स्वेच्छक अवकाश लिने रिट निवेदकहरूको स्थिति, अवस्था र कम्पनीले अवकाश दिएको ३२ जना कर्मचारीको स्थिति र अवस्था एकदमै अलगअलग हो। भेदभाव वा असमान व्यवहार गरियो भन्ने कुरा समान स्थिति र अवस्थाका व्यक्तिहरूका बीचमा मात्र प्रासङ्गिक हुनसक्छ। स्वेच्छाले अवकाश ग्रहण गरी लिनुपर्ने तलबभत्ता सुविधा सम्पूर्णको Cut off Date अनुसार हिसाब गरी बुझी चित्त बुझाई सन्तुष्ट भएर बसेका विपक्षी रिट निवेदकहरूले यतिका वर्ष पछाडि यो रिट निवेदन गर्नुको पछाडि कुनै पनि उचित र मनासिब कारण छैन। Cut off Date अनुसार हिसाब गरेर पाएको तलबभत्ता सुविधामा कुनै रकम कलम छुटेको पनि छैन। यसरी अगाडि नै लिईपाई सन्तुष्ट भैसकेको कुरामा विना कारण र आधार वर्षौं पछाडि परेको यो रिट निवेदन विलम्बको सिद्धान्त समेतका आधारमा खारेजभागी छ। रिट निवेदकहरू हिमाल सिमेन्ट कम्पनीका कर्मचारीहरू हुन्। उनीहरूका हकमा त्यस कम्पनीको कार्यविधि नियम २०४५ लागू हुन्छ (जुन कम्पनीकै नियमावलीको दफा २१ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी कम्पनीको सञ्चालक समितिबाट बनेको कार्यविधि नियम हो)। त्यसकारण त्यसलाई कानूनको संज्ञा दिन मिल्ने होइन। त्यो करारीय हक सरह हुने भएकोले त्यस्तोमा संविधानको धारा १०७(२) आकर्षित हुन सक्दैन। स्वेच्छक अवकाशका इच्छुक कर्मचारीहरूका लागि पटकपटक २०६०।१०।२७, २०६१।११।२४ र २०६२।७।७ मा सूचनाहरू प्रकाशित गरिएको थियो। रिट निवेदन प्रत्येकले प्रकाशित सूचनाअन्तर्गत तत्कालीन मन्त्रपरिषद्को मिति २०५८।११।१५ को निर्णयअनुसार दिएको सुविधा पाउने

गरी २०५८ साल पुस मसान्त देखि लागू हुने गरी स्वेच्छक अवकाश पाउने अनुरोध गर्दछु भनी निवेदन दिएको आधारमा रिट निवेदकहरूले तलवभत्ता सुविधा सम्पूर्ण बुझेर स्वेच्छक अवकाश ग्रहण गरेका हुन् । तसर्थ स्वेच्छक अवकाश योजनामा सामेल भएको रिट निवेदकहरूको कानूनी हक र संवैधानिक हक आकर्षित हुने प्रश्नै नआउने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल औद्योगिक विकास निगमको मिति २०६६।१।२३ को लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकहरूले स्वेच्छक अवकाश लिएका हुन् र रिट निवेदक बाहेक रिट निवेदनमा उल्लेख भएको स्वेच्छक अवकाश योजनामा सरीक नभएका ३२ जना कम्पनीका कर्मचारीलाई कम्पनीले निजहरूको सेवा कम्पनीलाई आवश्यक नभएको आधारमा अवकाश दिएको हो । यसरी कम्पनीबाट स्वेच्छक अवकाश लिने रिट निवेदकहरूको स्थिति, अवस्था र कम्पनीले अवकाश दिएको ३२ जना कर्मचारीको स्थिति र अवस्था एकदमै अलगअलग हो । भेदभाव वा असमान व्यवहार गरियो भन्ने कुरा समान स्थिति र अवस्थाका व्यक्तिहरूका बीचमा मात्र प्रासङ्गिक हुन सक्छ । तसर्थ स्थिति र अवस्था नै फरक फरक भएकाहरूका बीचमा समानताको प्रश्न खडा गरेर असमान व्यवहार गरियो भन्ने कुरा निराधार छ । २०५८ साल माघदेखि २०६१ चैत मसान्तसम्मको तलव सुविधा पाउने संवैधानिक एवं कानूनी हक निवेदकहरूको भएको भन्ने आधार रिट निवेदनमा उल्लेख छ । त्यसका लागि रिट निवेदकहरूले २०६६।१।१६ मा अर्थमन्त्री, प्रधानमन्त्री, उद्योगमन्त्रीमा र २०६६।३।१८ मा हिमाल सिमेन्टमा र नेपाल औद्योगिक विकास कर्पोरेशनमा निवेदनहरू दिएको भन्ने पनि उल्लेख छ । रिट निवेदकहरूले पनि स्वेच्छाले अवकाश ग्रहण गरेको र लिनुपर्ने तलवभत्ता सुविधा सम्पूर्णको Cut off Date अनुसार हिसाव गरेर निजहरूले सो बुझिसके पछाडि चित्त बुझाई सन्तुष्ट भएर बसेका विपक्षी रिट निवेदकहरूले यतिका वर्ष पछाडि यो रिट निवेदन गर्नुको पछाडि कुनै पनि उचित र मनासिब कारण छैन । Cut off Date अनुसार हिसाव गरेर पाएको तलवभत्ता सुविधामा कुनै रकम कलम छुटेको पनि छैन । यसरी अगाडि नै लिई पाई सन्तुष्ट भैसकेको कुरामा विना कारण र आधार वर्षौ पछाडि परेको यो रिट निवेदन विलम्बको आधारमा खारेजभागी छ ।

रिट निवेदकहरू हिमाल सिमेन्ट कम्पनीका कर्मचारीहरू हुन् । उनीहरूका हकमा त्यस कम्पनीको कार्यविधि नियम २०४५ लागू हुन्छ । यो नियम कम्पनीकै नियमावलीको दफा २१ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी कम्पनीको सञ्चालक समितिबाट बनेको कार्यविधि नियम हो । त्यसकारण त्यसलाई कानूनको संज्ञा दिन मिल्ने होइन । त्यो करारीय हक सरह हुने भएकोले त्यस्तोमा संविधानको धारा १०७(२) आकर्षित हुन सक्दैन । २०५८ पुस मसान्तलाई स्वेच्छक अवकाश प्राप्त गर्न चाहने कर्मचारीहरूका लागि Cut off Date निर्धारण गरिएको थियो । स्वेच्छक अवकाश योजना ल्याउनुको पछाडिको पृष्ठभूमिमा कम्पनीको खस्कदै गएको आर्थिक स्थिति, तिर्नुपर्ने ऋणको घनत्व बढ्दै गएको, कच्चा पदार्थ वरिपरिबाट उत्खनन् गरेर प्राप्त गर्न सकिने स्थिति साँघुरिदै गएको, कारखाना न्यून क्षमतामा सञ्चालन गर्नु परेको, उत्पादनको ढाँजोमा खर्च बढ्दै गएको, उत्पादन खर्च अत्याधिक हुनुले बजारसँग प्रतिपर्धा हुन सक्ने अवस्था नरहेको, आवश्यकताभन्दा बढी कामदार कर्मचारीको बाहुल्यता रहेको, प्रदूषणलाई लिएर बढ्दै गएको जनविरोध समेत इत्यादि कारण रहेका थिए । तत्कालै समस्याको उचित निकास स्वरूप निजीकरण, स्थानान्तरण वा उपयुक्त निकासको उद्देश्य राखी सुविधा पाउने प्याकेज सहित कर्मचारीलाई अवकाश दिने मिति २०५८।१।१५ मा मन्त्रिपरिषद्बाट निर्णय भएपछि २०५८ पुस मसान्तलाई Cut off Date राखेर सुविधाको प्याकेजसहित स्वेच्छक अवकाश योजना लागू गरिएको तर त्यो निर्णय गर्ने मन्त्रिपरिषद्को अधिकार र निर्णय सर्वोच्च अदालतबाट २०५९।७।८ मा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिएको थियो । तथापि सो फैसला पूर्व नै स्वेच्छक अवकाश योजनामा सरीक १४० जनाले अवकाश लिइसकेको, बाँकी स्वेच्छक अवकाश योजनामा सरीक भएकाहरूको निर्णय सो फैसलाका कारणले बन्द गरिएको र कारखाना पनि २०५८ साल माघदेखि बन्द रहेको स्थितिपश्चात् हिमाल सिमेन्ट कम्पनीको सञ्चालक समितिले २०६० साल माघ ९ गते कर्मचारीलाई स्वेच्छक अवकाश योजनाअन्तर्गत अवकाश दिने उद्देश्य गरेको हो । स्वेच्छक अवकाश योजना अन्तर्गत मिति २०५८।१।१५ को मन्त्रिपरिषद्को निर्णयअनुसार दिइएको सुविधासहित मिति २०५८ पुस मसान्तलाई Cut off Date स्वीकार

गरी स्वेच्छिक अवकाशमा पहिले नै सरीक भैसकेका (१४० जना) कामदार कर्मचारीहरू र २०५८ पुस मसान्त अगावै कम्पनीबाट सेवा निवृत्त भएका कामदार कर्मचारीहरूलाई हाल निकास भएका रु.५ (पाँच) करोड मध्येबाट क्रमिक रूपमा निजहरूले पाउने रकम भुक्तानी गर्ने निर्णय भयो। सञ्चालक समितिको निर्णयबमोजिम स्वेच्छिक अवकाशका इच्छुक कर्मचारीहरूका लागि पटकपटक २०६०।१०।२७, २०६१।११।२४ र २०६२।७।७ मा सूचनाहरू प्रकाशित गरिएको थियो। रिट निवेदक प्रत्येकले प्रकाशित सूचना अन्तर्गत तत्कालीन मन्त्रपरिषद्को मिति २०५८।१।५ गतेको निर्णयानुसार दिएको सुविधा पाउने गरी २०५८ साल पुस मसान्तदेखि लागू हुने गरी स्वेच्छिक अवकाश पाउन अनुरोध गर्दछु भनी निवेदन दिएको आधारमा रिट निवेदकहरूले तलवभत्ता सुविधा सम्पूर्ण बुझेर स्वेच्छिक अवकाश ग्रहण गरेका हुन्। अतः विपक्षी रिट निवेदकहरूको कुनै कानूनी एवं संवैधानिक हक हनन भएको नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने हिमाल सिमेन्ट कम्पनी र ऐ. को सञ्चालक समितिको मिति २०६६।१२।२३ को लिखित जवाफ।

निवेदनमा उल्लेख भएको हिमाल सिमेन्ट कम्पनीबाट जारी भएको उक्त कम्पनीको स्वेच्छिक अवकाशका इच्छुक कर्मचारीहरूलाई थप तलव सुविधा दिने व्यहोराको २०६०।१०।२७, २०६१।११।२४ र २०६२।७।७ को सूचना र सो सूचनासम्बन्धी उक्त कम्पनीको सञ्चालक समितिबाट भएको निर्णयसहितको फाईल १ तथा केही कर्मचारीहरूलाई २०६५ असार मसान्त समेतको तलवभत्ता भुक्तानी दिएको कारण र आधार बारे सञ्चालक समितिको निर्णय भएको भए सो सम्बन्धी निर्णय फायल समेत पेसीका दिन आफ्नो कानून व्यवसायीमार्फत् इजलासमा हेर्न निमित्त पठाउनु भनी विपक्षी हिमाल सिमेन्ट कम्पनीलाई लेखी फाईल भिकाई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१२।६ को आदेश।

नियमबमोजिम पेश भएको प्रस्तुत निवेदन अध्ययन गरी निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा, अधिवक्तात्रय श्री रमणकुमार श्रेष्ठ, श्री रमेश वडाल र श्री ताराप्रसाद लामिछानेले निवेदकहरू हिमाल सिमेन्ट कम्पनीका कर्मचारीहरू हुन्। उनीहरूलाई रीतपूर्वकको अवकाश

नदिएसम्म सो कम्पनीमा कार्यरत कर्मचारी मान्नुपर्ने हुन्छ। काम गरेको अवधिको पारिश्रमिक कामदारले पाउने अधिकार राख्दछ। कम्पनीको कामदारलाई अवकाश दिने भनी गरेको मन्त्रपरिषद्को मिति २०५८।१।५ को निर्णय सर्वोच्च अदालतबाट खारेज भैसकेपछि कर्मचारी पुनर्स्थापित भएका छन्। तत्पश्चात्को सूचनाको आधारमा मात्र निवेदकहरूले २०६१ सालमा मात्र स्वेच्छिक अवकाशको निवेदन दिएका छन्। २०६१ सालमा दिएको निवेदनमा २०५८ पुस मसान्तलाई सेवा अवधिको Cut off Date कसरी मान्न मिल्छ? २०६१ को सूचनामा यस योजनामा सहभागी नहुनेलाई मन्त्रालयको निर्णयानुसारको थप सुविधा नदिने भन्ने उल्लेख भएको छ। सो योजनामा सहभागी नहुने ३२ जनाले पछि २०६५ साल असारसम्मको सुविधा कसरी पाए? एउटै कम्पनीमा कार्यरत कर्मचारीहरू मध्ये कसैलाई २०६५ साल असारसम्मकै तलव सुविधा दिने र कसैलाई २०६१ सालसम्मको पनि नदिई २०५८ साल पुस मसान्त नै Cut off Date मानि सो समयसम्मको तलव सुविधा मात्र दिने गरी भएको हिमाल सिमेन्ट कम्पनी, उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय समेतका कामकारवाही त्रुटिपूर्ण छन्। ती निर्णयहरू बदर गरी निवेदकहरूले २०६१ साल चैतसम्म काम गरेको मानी, २०५८ सालसम्मको सुविधा पाइसकेको हुँदा, बाँकी अवधिको तलव सुविधा दिनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी हुनुपर्छ भन्ने र नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री रमेश शर्मा पौडेल, हिमाल सिमेन्ट कम्पनीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री प्रकाश राउत र निरञ्जन आचार्य र नेशनल ट्रेडिङ्गको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री वृजेन्द्रकुमार चौधरीले हिमाल सिमेन्ट कम्पनी सञ्चालन हुन नसकी कारखाना नै बन्द भएपछि पुनः सञ्चालन गर्न सकिन्छ वा सकिदैन भन्ने विषयमा विचार गरी कम्पनी सञ्चालन गर्न सकिने सम्भावना नदेखी कम्पनी निजीकरण गर्न प्रक्रियाअन्तर्गत कर्मचारीलाई अवकाश दिने सरकारले निर्णय गरेको हो। सो निर्णय सर्वोच्च अदालतको आदेशबाट बदर भएपनि समस्या समाधान हुन नसकी उद्योग सञ्चालन हुन नसकि कामदार कर्मचारीलाई स्वीचछक अवकाश दिने कम्पनीको निर्णयानुसार पुनः

स्वेच्छिक अवकाशको सूचना प्रकाशन भएको हो । सो सूचनाअनुसार निवेदकहरूले २०५८ पुस मसान्तको Cut off date स्वीकार गरी निवेदन दिई अवकाश लिई पाउने तलव सुविधा प्राप्त गरिसकेपछि स्वेच्छिक अवकाशमा सहभागी नभएका बाँकी ३२ जना कर्मचारीले अवकाश पाउँदा २०६५ साल सम्मको सुविधा पाए भन्ने आधारमा निवेदकहरूले २०६९ सालसम्मको तलव सुविधा दावी गर्न सक्दैनन् । एकातर्फ शर्त स्वीकार गरेको कारण विवन्धनको सिद्धान्तले सो कुराको विपरीत शर्त मान्दैनौ भन्न पाउदैनन् भने अर्कातर्फ ५ वर्ष ढिलो गरी निवेदन गरेको वस्तुनिष्ठ आधार छैन । ढिला गरी निवेदन गरेका कारण विलम्बको सिद्धान्तले समेत रिट निवेदन खारेज हुन्छ । यी निवेदकहरू र अन्य ३२ जना कामदार कर्मचारीको स्थिति फरक हुँदा असमान भयो भन्न मिल्ने स्थिति समेत छैन । तसर्थ रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा हामी निवेदकहरू हिमाल सिमेन्ट कम्पनीका कर्मचारी हौं । हामीहरू सो कम्पनीमा कार्यरत रही रहेको समयमा सरकारले कम्पनी स्थानान्तरण गर्ने, योजना बनाई कम्पनीका हामी कर्मचारीहरूलाई तलवभत्ताका अतिरिक्त थप सुविधा समेत दिई अवकाश दिने निर्णय गरी कार्यान्वयनमा ल्याएकोमा सरकारको सो निर्णय विरुद्ध हामीहरूले सर्वोच्च अदालतमा निवेदन गर्दा सरकारको सो अवकाश दिने निर्णय बदर भयो । सो निर्णय बदर भएपछि कम्पनीले पूर्व निर्णयानुसारको २०५८ पुस मसान्तको Cut off Date नै कायम गरी २०५८ पुस मसान्तसम्मको तलवभत्ता सुविधा पाउने र काम गरेको प्रतिवर्षको एक महिनाको तलवको शुरु स्केल बरोबर थप सुविधा दिने निर्णय गरी स्वेच्छिक अवकाशको कार्यक्रम ल्यायो । हामीहरूले २०५८ सालदेखि नै नियमित रूपमा तलवभत्ता नपाएको हुँदा सो योजनामा सहभागी हुन २०६९ मा निवेदन दिई निर्णय र नियमले पाउने तलवभत्ता सुविधा बुझी लियौं । त्यो हाम्रो बाध्यता थियो । सरकारले हामीहरूलाई अवकाश दिने गरेको निर्णय बदर भएपछि हामी सो कम्पनीको कर्मचारी यथावत् रहेको र २०६९ मा मात्र स्वेच्छिक अवकाशको निवेदन दिएको हुँदा सो अवधिसम्म पनि हामी हिमाल सिमेन्ट कम्पनीका कर्मचारी छौं । २०६९

सालमा स्वेच्छिक अवकाश योजनामा निवेदन दिएकालाई पुरानो निर्णयअनुसार २०५८ पुस मसान्तलाई Cut off Date मानी २०५८ पुस मसान्तसम्मको मात्र तलवभत्ता सुविधा दिएको कानूनसम्मत छैन । २०६९ सालको स्वेच्छिक अवकाशमा सरीक नभएका ३२ जना अन्य कर्मचारीले २०६५ सालमा अवकाश लिदा २०६५ साल असारसम्मको तलव सुविधा पाएका छन् । एकै कम्पनीमा काम गर्नेलाई फरक व्यवहार गरेको कानूनतः मिल्ने छैन । हामी निवेदकहरूले २०६९ सालमा निवेदन दिएको हुँदा सो समयसम्म हामी कम्पनीकै कामदार कर्मचारी हुँदा सो समयसम्मको तलव सुविधा पाउनु पर्नेमा २०५८ पुस मसान्तसम्मको मात्र दिएको कार्य त्रुटिपूर्ण छ । कम्पनीले २०५८।१०।१ देखि २०६९ चैत मसान्तसम्मको तलवभत्ता सुविधा नदिएको हुँदा संविधानले प्रत्याभूत गरेको समानता र सम्पत्तिको हकमा आघात पुगेको छ । अतः हामी निवेदकहरूले २०५८।१०।१ देखि २०६९ चैत मसान्तसम्मको तलवभत्ता र २०६९।११।२४ को सूचनामा उल्लेख भएको सरकारले दिने भनेको थप सुविधा समेत नपाएको हुँदा ती सबै तलवभत्ता र सुविधा निवेदकहरूलाई दिनु दिलाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ । साथै २०५८।१०।१ देखि २०६९ चैत मसान्तसम्मको अवधिको तलवभत्ता सुविधा नपाउने भनी कुनै निर्णय गरेमा सो समेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदन र कम्पनीको कारखानाले प्रदूषण गरेको भनी स्थानीयवासीहरूले वातावरणको विवाद उठाएका, कच्चा पदार्थको अभाव र अत्याधिक कर्मचारी भएको कारण कम्पनी समस्याग्रस्त बन्दै गै हिमाल सिमेन्ट कम्पनी सञ्चालन हुन र कामदार कर्मचारीको तलवभत्ता धान्न नसक्ने अवस्थामा पुगेको कारण कम्पनी कै पहलमा सरकारबाट कम्पनीका कामदारलाई केही तलवभत्ता र थप सुविधा दिई अवकाश दिने निर्णय भएको हो । सो निर्णय कार्यान्वयन गर्ने क्रममा Cut off Date २०५८ पुस मसान्तलाई मान्ने आधार तोकिएको कारवाही प्रारम्भ भएकोमा केही कामदार कर्मचारीले अवकाश लिएका थिए । चित्त नबुझ्ने केही कर्मचारीले सर्वोच्च अदालतमा निवेदन दिदा सो अवकाश दिने निर्णय बदर भएको थियो । अवकाश दिने निर्णय बदर भएपनि २०५८ साल देखि नै कारखाना बन्द भएको कारण

कर्मचारीहरूले नियमित रूपमा काम गर्ने र तलवभत्ता पाउने स्थिति थिएन । त्यस कारण, Cut off Date २०५८ पुस मसान्तलाई स्वीकार गर्ने गरी स्वेच्छिक अवकाश लिन चाहेमा थप सुविधा समेत दिई अवकाश गर्ने भनी कम्पनीले निर्णय गरी २०६१ सालमा कामदार कर्मचारीहरूलाई निवेदन गर्न आह्वान गरी सूचना प्रकाशन गर्‍यो । सोहीअनुसार निवेदकहरूले निवेदन दिई तलवभत्ता सुविधा लिई अवकाश लिएका हुन् । सो योजनामा संलग्न नभएका ३२ जना कर्मचारीहरूलाई २०६५सालमा अवकाश दिने निर्णयअनुसार २०६५ साल असारसम्मको तलवभत्ता सुविधा दिई अवकाश दिएको हो । २०६१ सालको सूचनाअनुसार स्वेच्छिक अवकाश लिने कर्मचारी र २०६५ सालको अवकाश दिने निर्णयअनुसार अवकाश लिएको कर्मचारीहरूको स्थिति समान होइन । कारखाना २०५८ सालमा नै बन्द भएको कारण २०५८ पुस मसान्तलाई Cut off Date मानेको हो । सूचना र शर्त मञ्जूर गरी अवकाश र तलव सुविधा लिइसकेपछि अहिले आएर कर्मचारी समान छन् कसैलाई २०६५ असारसम्मको सुविधा दिने र कसैलाई २०५८ पुस मसान्तसम्मको मात्र दिने कार्य असमान भयो भन्ने र २०५८ माघदेखि २०६१ चैत मसान्तसम्मको सुविधा पाऊँ भन्न पाउँदैन । अवकाश लिएको ५ वर्ष पछि निवेदन गरेबाट विलम्बको कारणले समेत रिट जारी हुन सक्दैन । रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने लिखित जवाफ भएको प्रस्तुत निवेदनमा उठेको निम्न विवादित विषयमा विवेचना गरी निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन ? भनी निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको छ ।

- (क) हिमाल सिमेन्ट कम्पनीले आफ्नो कर्मचारीहरूको सेवा आवश्यक छैन भनी अवकाश दिन सक्छ वा सक्दैन ?
- (ख) कर्मचारीहरूको सेवा अवधि कहिलेसम्म भएको मान्नु पर्ने हो ? हिमाल सिमेन्ट कम्पनी र सरकारले Cut off Date कायम गरेको मिति कानूनसम्मत छ वा छैन ? Cut off Date स्वीकार गरिसकेकोमा पछि अन्यथा भन्न मिल्छ वा मिल्दैन ?
- (ग) यी निवेदकहरू र ३२ जना पछि अवकाश हुने कामदार कर्मचारुहरू बीच असमान व्यवहार गरेको छ कि छैन ?

- (घ) सूचनाअनुसारको तलवभत्ता सुविधा लिई सकेपछि लामो समय पछि सो विषयमा उजूर लिई आउन मिल्ने हो वा होइन ? विलम्बको सिद्धान्त निवेदकहरूको हकमा लागू हुन्छ वा हुदैन ?

हिमाल सिमेन्ट कम्पनीले आफ्नो कर्मचारीहरूको सेवा आवश्यक छैन भनी अवकाश दिन सक्छ वा सक्दैन ? भन्ने प्रथम प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्दा हिमाल सिमेन्ट कम्पनी नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व रहेको कम्पनी हो भन्ने देखिन्छ । सरकारी कम्पनी भएको कारण यसको सञ्चालन सरकारद्वारा नियुक्त सञ्चालकहरूबाट नै सञ्चालन हुने गर्दछ । कम्पनी एक स्वाशासित, अविच्छिन्न र उत्तराधिकारवाला संगठित सरकारको लगानी भएको संस्था भएकोले सञ्चालक समितिले सरकारको निर्देशन नियन्त्रणमा आफ्नो कार्य प्रभावकारी रूपमा गर्नुपर्ने हुन्छ । हिमाल सिमेन्ट कम्पनी लामो समयसम्म राम्रोसँग सञ्चालन भए पनि २०५८ साल सम्म आईपुग्दा समस्याग्रस्त कम्पनीको रूपमा पुगेको देखिन्छ । कारखानाले वातावरण प्रदूषण गर्‍यो भनी जनताबाट आएको दबाव, अत्याधीक कर्मचारीको संख्या, कच्चा पदार्थको न्यूनता समेतको कारण कम्पनी सहज रूपमा सञ्चालन हुन नसकेको कारण अव कम्पनीलाई के कसरी सञ्चालन गर्ने भन्ने सन्दर्भमा कम्पनीले नेपाल सरकार उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयमा मिति २०५८।१।१९ मा पत्राचार गरेकोले उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले कम्पनीको स्थानान्तरण, पुनर्विचार र पुनः संरचना गर्ने कार्य अन्तर्गत ३ वटा विकल्प सहितको प्रस्ताव अगाडि सारेको देखिन्छ ।

- (क) कम्पनीका सम्पूर्ण ७५० जना कर्मचारीलाई अवकाश दिने ।
- (ख) एउटा प्लान्ट सञ्चालनमा ल्याई बढी हुने ३१८ कर्मचारीलाई अवकाश दिने,
- (ग) २० वर्षभन्दा बढी सेवा अवधि पुगेका करीव १९२ जनालाई मात्र अवकाश दिने,
२. यसरी उक्त तीन विकल्पसहितका प्रस्ताव उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयबाट उठी अवकाश कार्यक्रम लागू गर्न मनासिब हुँदा मन्त्रपरिषदमा प्रस्ताव पेश गर्न निकासाको लागि सहायक मन्त्रीकहा टिप्पणी पेश गरेकोमा सहायक मन्त्रीले निर्णयार्थ सो प्रस्ताव

मन्त्रीकहाँ पेश गर्दा उद्योग स्थानान्तरण गरी उपयुक्त अन्य संभाव्य स्थानमा स्थापना गर्ने गरी सदर भनी निर्णय भएको देखिन्छ। तत्पश्चात् उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले सो प्रस्ताव मन्त्रिपरिषद्मा राखेकोमा मन्त्रिपरिषद्बाट प्रस्तावमा लेखिएबमोजिम गर्ने (थप सुविधा दिई अवकाश दिने) भनी मिति २०५८।१।५ मा निर्णय भएको देखिन्छ। सो अवकाशको निर्णय कार्यान्वयन गर्न सचिवस्तरबाट २०५८ पुस मसान्तलाई Cut off Date कायम गर्ने गरी मिति २०५८।१।१७ मा निर्णय भएको देखिन्छ। सरकारले अवकाश दिने निर्णय गरेपछि हिमाल सिमेन्ट कम्पनीले २०५८ पुस मसान्तसम्मको तलव सुविधा र नोकरी अवधिभरको लागि एक वर्षको थप एक महिनाको तलव बराबरको रकम समेत दिने गरी अवकाशको सूचना निकालेकोमा कम्पनीका केही कर्मचारीले सो सूचनाको आधारमा अवकाश लिएका र सो सूचना र निर्णयमा चित्त नबुझेका कर्मचारीहरूले सो निर्णय बदर गर्न सर्वोच्च अदालतमा उत्प्रेषणको निवेदन गरेकोमा ३ वटा निवेदनमा रिट निवेदन खारेज भएको र एक रिट निवेदनमा अवकाश दिने निर्णय खारेज हुने गरी आदेश भएको देखिन्छ। अवकाश दिने निर्णय खारेज भएका आधारमा निवेदक कर्मचारीहरू नियमित कर्मचारी भए पनि कम्पनीको कारखाना यथावत् चलनसकेको र तलवभत्ता भुक्तानी गर्न नसकेको कारण कम्पनीले २०६०।१०।२७ मा स्वेच्छिक अवकाशको सूचना निकालेको देखिन्छ। सो सूचनाअनुसार निवेदन दिने अवधि बढाउने क्रममा २०६१ चैत्रसम्म थप गरी २०६१।११।२४ र २०६२ पुस मसान्तसम्म समय थप गरी मिति २०६२।७।७ मा कम्पनीले सूचना गरेको देखिन्छ। सूचनामा २०५८ पुस मसान्तलाई Cut off Date स्वीकार गरी निवेदन दिनुपर्ने भनी उल्लेख भए अनुसार सो शर्त स्वीकार गरी सोही आधारमा निवेदकहरूले निवेदन दिई स्वेच्छिक अवकाश लिई २०५८ पुस मसान्तसम्मको तलवभत्ता सुविधा र सरकारले दिने भनेको काम गरेको प्रतिवर्षको लागि एक महिनाको तलव बराबरको रकम समेत बुझी लिएको र त्यसपछि बीमा रकम छुट्टयो भनी निवेदन दिई बीमा रकम समेत बुझी लिएको देखिन्छ।

३. कम्पनी समस्याग्रस्त भै तलवभत्ता समेत भुक्तानी गर्न नसक्ने अवस्थामा रहेको कारण तलवभत्ता

सुविधा समेत भुक्तान गर्न उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयलाई र सो मन्त्रालयले अर्थ मन्त्रालयलाई पत्राचार गरेको देखिँदा हिमाल सिमेन्ट कम्पनी आफ्नै क्षमतामा सञ्चालन हुन सक्ने अवस्थाको भएको देखिँदैन। २०५८सालमा कम्पनीको कारखाना बन्द भएको कारण कामदार कर्मचारीहरूले कारखानामा काम गरेको पनि देखिँदैन। कामदार कर्मचारीहरूले तलवभत्ताको सवै रकम पाउन नसकेबाट तलवभत्ता सुविधाबाट भन्दै केहि रकम पेशकी लगी खर्च चलाउने गरेको देखिन्छ। यसबाट पनि कम्पनीको स्थिति नाजुक रहेको तथ्य उजागर भएको देखिन्छ। काम गरेको अवधिको तलवभत्ता कामदारले पाउनुपर्छ र अवकाश भएपनि सो काम गरेको अवधिको तलव सुविधा पाउनु पर्छ यसमा विवाद नै छैन। श्रम ऐन, २०४८ को दफा १० ले नियम विनियममा तोकेको रीत नपुगेर कर्मचारीलाई अवकाश दिन मिल्दैन, न त हिमाल सिमेन्ट कम्पनीको कार्यविधि नियम २०४५ को व्यवस्थाविपरीत नै अवकाश गर्न मिल्छ। तर कम्पनीले नाजुक अवस्थामा पुगी कम्पनी सञ्चालन गर्न नसकिने अवस्थामा कामदार कर्मचारीको सेवाको आवश्यकता नभएको भनी भन्न नपाउने वा कम्पनी सञ्चालन गर्न नसकी खारेज गर्नुपर्ने भएमा वा कम्पनी बन्द भएको अवस्थामा पनि कामदार कर्मचारीहरूलाई काम नगराई तलवभत्ता दिई रहनुपर्छ भन्ने तर्क औचित्यपूर्ण देखिँदैन। हिमाल सिमेन्ट कम्पनी लिमिटेडको आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०४५ को परिच्छेद १४(२) र त्यसको (अ), (आ) मा कामदार कर्मचारीलाई अवकाश दिन सक्ने व्यवस्था गरेको छ। त्यसकारण कम्पनीले कर्मचारी कामदारलाई अवकाश दिन पाउँदैन भन्न मिल्दैन। कम्पनी, सरकारी कम्पनी भएको कारण त्यसको अन्तिम दायित्व सरकारमा रहने भएको कारण सरकारको पनि यसमा कुनै भूमिका रहँदैन भन्न मिल्दैन। आफ्नो लगानीमा खोलेका कम्पनी, संस्थान वा कारखानाहरूलाई सञ्चालन गर्न नसकेमा कस्तो प्रकृतिको निजीकरणको मोडेल अपनाउने भन्ने अधिकार निजीकरण ऐन, २०५० ले सरकारलाई दिएको हुँदा कम्पनी कारखाना सञ्चालन हुन नसकी बन्द भएको अवस्थामा त्यसमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई नियमानुसार सुविधा दिई अवकाश दिन पाउने नै हुँदा स्वेच्छिक अवकाश दिन मिल्दैन भन्न मिल्ने देखिएन।

४. कम्पनीको कारखाना बन्द भएको र अहिले त्यस सम्बन्धमा विवाद समेत नहुँदा त्यसमा कार्यरत कामदार कर्मचारीहरूलाई कायम राखी काम गराउने स्थिति समेत नभएको हुँदा कम्पनीका त्यस्ता कामदार कर्मचारीहरूलाई कहिलेसम्म काम गरेको मानि तलवभत्ता सुविधा दिनुपर्ने हो, अर्थात् Cut off Date कहिलेलाई मान्नु पर्ने हो भन्ने दोस्रो प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्दा हिमाल सिमेन्ट कम्पनीको कारखाना तीन दशकदेखि जसरी तसरी चली आएको देखिन्छ। सो अवस्थाले गर्दा कारखानालाई यथावत् सञ्चालनमा राख्न समस्या परेको कारण कम्पनीलाई निजीकरण गर्न तत्कालीन श्री ५ को सरकारले २०५४।१।२४ मा निर्णय गरेको तथ्य २०६० सालको रिट नं. ३५६४ को रिट निवेदनबाट देखिन्छ। सरकारी कम्पनीलाई के कसरी सञ्चालन गर्ने वा निजीकरणअन्तर्गत के कुन तरिका अपनाई निजीकरण गर्ने भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्न सरकार स्वतन्त्र छ। सरकारले कामदार कर्मचारीहरूलाई सुविधा दिई अवकाश दिने निर्णय गरेकोमा सो निर्णय बदर भएपछि सरकारको निजीकरण गर्ने पूर्व निर्णयअनुसार अर्थ मन्त्रालयको निजीकरण समितिले यस कम्पनीलाई २०५९।१।१९ मा निजीकरणमा लैजाने निर्णय गरेको देखिन्छ। निजीकरण समितिले निजीकरणमा लैजाने निर्णय गरे मुताविक मन्त्रपरिषद्ले सोही दिन कम्पनीलाई निजीकरणमा लैजान मुख्य शेरधनी औद्योगिक विकास निगमलाई निर्देशन दिएको तथ्य सो फैसलामा उल्लेख भएको व्यहोराबाट देखिन्छ। हिमाल सिमेन्ट कम्पनीको कारखाना २०५८ साल देखि नै बन्द भएको तथ्य हिमाल सिमेन्ट कम्पनी लि. सञ्चालक समितिको मिति २०६५।१।०७ को बैठकको निर्णय नं. १ मा उल्लेख गरेको छ। कम्पनीलाई निजीकरण गर्ने निर्णय भैसकेको, कारखाना पनि बन्द भैसकेको अवस्थामा कम्पनीका कामदार कर्मचारीहरूलाई व्यवस्थापन गर्दा कामदार कर्मचारीलाई कहिलेसम्म कम्पनीमा कायम भएको मानी सो समयसम्मको तलवभत्ता सुविधा दिने भन्ने सन्दर्भमा सरकारले निर्णय गर्नुपर्ने भएको हुँदा सरकारले घरेलु शिल्पकला विक्री भण्डार, नेपाल ओरियन्ट म्याग्नेसाइट प्रा.लि.को जस्तो यस कम्पनीलाई पनि २०५८ पुस मसान्तलाई Cut off Date मान्ने गरी सचिवस्तरबाट २०५८।१।१७ मा निर्णय भएको देखिन्छ।

कामदार कर्मचारीलाई अवकाश दिने भनी सरकारले गरेको निर्णयअनुसार केही कर्मचारीले अवकाश लिए पनि सो निर्णयमा चित्त नबुझेकाहरूले गरेको निवेदनमा सर्वोच्च अदालतबाट सो मिति २०५८।१।१५ को आदेश बदर हुने निर्णय गरेको देखिन्छ। अवकाश दिने निर्णय बदर भएपनि कारखाना चल्न सक्ने अवस्थाको नहुँदा कारखाना चल्न नसकेको कारण कम्पनीले मजदुर कर्मचारीहरूलाई तलवभत्ता सुविधा दिन सकेको देखिदैन। कम्पनी खारेज गर्ने र कर्मचारीहरूलाई अवकाश दिने निर्णय कार्यान्वयन हुन नसके पनि कम्पनी सञ्चालन हुनसक्ने अवस्थाको नहुँदा कम्पनीको सञ्चालक समितिले मिति २०६०।१।०९ मा २०५८ पुस मसान्त अगावै स्वेच्छिक अवकाश लिई सकेका र सेवा निवृत्त भैसकेकाले पाउने तलवभत्ता सुविधा अर्थ मन्त्रालयसँग माग गरी निकासी भै आएको रकमबाट र बाँकी कामदार कर्मचारीले पनि मिति २०५८।१।१५ को निर्णय स्वीकार गरी निवेदन दिएमा रकम निकासी भै आएको रकमबाट पाउने र बाँकी कामदार कर्मचारीले पनि मिति २०५८।१।१५ को निर्णय स्वीकार गरी निवेदन दिएमा रकम निकासीको लागि लेखी पठाइने भनी मिति २०६०।१।०९ मा निर्णय गरेको देखिन्छ। निर्णयअनुसार २०५८ पुस मसान्तलाई Cut off Date स्वीकार गरी स्वेच्छिक अवकाश योजनामा सरीक हुन चाहने कामदार कर्मचारीहरूबाट मिति २०६०।१।०२७ मा आवेदन माग गरी सूचना जारी गरेको देखिन्छ, भने त्यस्तो सुविधा २०६१ चैत मसान्तसम्म स्वेच्छिक अवकाश लिई जानेलाई मात्र दिईने भनी २०६१।१।२४ मा अर्को सूचना गरेको देखिन्छ। तत्पश्चात् त्यस्तो सुविधा पाउने गरी २०६२ पुस मसान्तसम्म निवेदन गर्न सकिने गरी २०६२।१।०७ मा पुनःसूचना गरेको देखिन्छ।

५. कर्मचारीलाई अवकाश दिने निर्णय विरुद्ध परेको रिट निवेदनमा कर्मचारीलाई अवकाश दिने गरेको सरकारको मिति २०५८।१।१५ को निर्णय बदर भएपछि कर्मचारीलाई अनिवार्य अवकाश दिन मिल्दैन। तर कारखाना बन्द भएपछि कामदार कर्मचारीहरूलाई त्यसै राखी राख्न पनि मिलेन। कम्पनी र त्यसमा कार्यरत कामदार कर्मचारीलाई एउटा निकासको आवश्यकता हुन आउँछ। त्यसकारण कम्पनीले अनिवार्य अवकाशको स्थानमा स्वेच्छिक अवकाशको योजना

ल्याएको देखिन्छ। कम्पनी बन्द भैसकेको स्थितिमा स्वेच्छक अवकाशको योजना ल्याउँदा त्यसका कामदार कर्मचारीहरूले कहिलेसम्म कम्पनी कारखानामा काम गरेको मान्ने र कहिलेसम्मको तलवभत्ता सुविधा दिने सम्बन्धमा एउटा सीमारेखा खिच्नुपर्ने हुँदा उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले यो कम्पनीको हकमा Cut off Date मिति २०५८ को पुस मसान्तलाई कायम गरी भएको २०५१।१।१७ को पूर्व निर्णयको आधारमा सो सीमा स्वीकार गरी आवेदन गर्न आउनेलाई सो अवधिसम्मको तलवभत्ता र सुविधा र सरकारले दिने भनेको थप सुविधा दिने भनी कम्पनीले निर्णय गरी सो निर्णयनुसार स्वीच्छक अवकाश लिन नया सूचना गरेको देखिन आयो। सर्वोच्च अदालतबाट कम्पनीका कामदार कर्मचारीहरूलाई अवकाश दिने निर्णयका विरुद्धमा परेको रिट निवेदनमा अवकाश दिने निर्णय बदर हुने गरी निर्णय भएपनि सो निवेदनमा न त Cut off Date का सम्बन्धमा विवाद उठाइएको छ न सो बदर गर्न माग नै गरिएको छ त्यसकारण सो निर्णयमा Cut off Date कायम गर्ने निर्णय बदर भएको देखिदैन। यसबाट मिति २०५८।१।१७ मा सचिवस्तरबाट भएको Cut off Date को निर्णय कायम नै रहेको देखिन्छ। कम्पनीको सञ्चालक समितिले २०५८ पुस मसान्तलाई Cut off Date स्वीकार गरी स्वेच्छक अवकाशमा आउन चाहने कामदार कर्मचारीहरूलाई आवेदन गर्न सूचना गरेको र सो सूचनालाई स्वीकार गरी निवेदकहरूले स्वेच्छक अवकाश लिन निवेदन गर्दा निवेदकहरूले श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद्को मिति २०५८।१।१५ को निर्णयानुसार दिएको सुविधा पाउने गरी २०५८ पुस मसान्तदेखि लागू हुने गरी स्वेच्छक अवकाश पाउन अनुरोध गर्दछु भन्ने उल्लेख गरेका र कम्पनीले पनि निवेदन व्यहोराको आधारमा २०५८ पुस मसान्तदेखि लागू हुने गरी स्वेच्छक अवकाश दिइएको छ भन्ने व्यहोरा राखी स्वेच्छक अवकाश दिएको देखिन्छ। त्यसैगरी श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद्को मिति २०५८।१।१५ को निर्णयानुसारको सुविधा पाउने गरी २०५८ पुस मसान्तलाई Cut off Date स्वीकार गरी मैले आफूले स्वेच्छक अवकाशवापत पाउनु पर्ने रकम बुझिलिए। उल्लिखित रकम बाहेक मैले लिन बाँकी कुनै रकम छैन भनी भरपाई गरी रकम बुझी लिएको देखिन्छ। त्यसपछि निवेदकहरूले बीमा प्रिमियम

रकम छुट भयो भनी २०६५ सालमा निवेदन दिई छुट बीमा रकम समेत बुझी लिएको देखिन्छ। सो बीमा रकम पाउन दिएको निवेदनमा समेत २०५८ पुस मसान्तलाई Cut off Date स्वीकार गरी स्वेच्छक अवकाश लिएको तथ्य स्मरण गराएको देखिन्छ। अतएव सर्वोच्च अदालतको निर्णयले Cut off Date बदर नभै कायम रहेको, सोहि मितिलाई स्वीकार गरी स्वेच्छक अवकाशको निवेदन दिई कम्पनीले दिनुपर्ने तलवभत्ता र सुविधा समेत बुझी लिइसकेको र बीमा छुट भयो भनी सो बीमा प्रिमियम समेत बुझी लिइ पटकपटकको निवेदन र व्यवहारबाट निवेदकहरूले Cut off Date स्वीकार गरेको देखिँदा तलवभत्ता सुविधा दिने समय निर्धारण गरेको Cut off Date लाई अन्यथा हो भन्न र पटकपटक निवेदन दिई लिखित रुपमै स्वीकार गरी सहमतिअनुसार पाउने सुविधा लिइसकेको अवस्थामा अहिले आएर सो Cut off Date मा हाम्रो मञ्जुरी छैन भनी आफूले गरेको सहमति सम्भौता स्वीकार गर्दैन भन्ने मिल्ने देखिदैन। यी निवेदकहरूले कम्पनीसँग लिनुदिनु कुनै रकम बाँकी नरहेको भनी कागज गरी बीमावापतको रकम समेत बुझी लिइसकेपछि निवेदकहरू प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ बमोजिम विवन्धित भैसकेका छन्। विवन्धनको सिद्धान्त समेतको आधारमा निवेदकहरूले पहिले गरेको सहमति सम्भौताविपरीत वोल्न वा माग गर्न नपाउने हुँदा निजहरूको माग दावीबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने देखिन आएन।

६. २०६१ सालमा निवेदन दिने निवेदकहरू र २०६५ सालमा अवकाश लिएका कम्पनीका कर्मचारीबीच समान व्यवहार भएको छ वा छैन ? भन्ने तेश्रो प्रश्नका सन्दर्भमा विचार गर्दा २०५८ पुस मसान्तलाई सेवा अवधिको Cut off Date स्वीकार गरी स्वेच्छक अवकाशको निवेदन दिने यी निवेदकहरू र २०६५ असार मसान्तसम्म सेवा सुविधा पाउने गरी अवकाश लिने ३२ जना कामदार कर्मचारीहरू हिमाल सिमेन्ट कम्पनीका कामदार कर्मचारी हुन्। यसमा नत निवेदकहरूले न कम्पनीले नै विवाद उठाएको छ। कम्पनीको कारखाना २०५८ साल देखि नै बन्द भएको कारण कम्पनीका कामदारहरू अलपत्र परेको र कम्पनीले कारखाना बन्द गरी कम्पनीलाई के गर्ने नगर्ने भन्ने सन्दर्भमा सरकारको धारणा पर्खी बसेको

देखिन्छ। यसै सन्दर्भमा सरकारले २०५८।१।५ मा कम्पनीको कामदार कर्मचारीहरूलाई अवकाश दिने निर्णय गरेकोमा सर्वोच्च अदालतबाट सो निर्णय बदर भएपनि कर्मचारीको त्यसपछिको स्थिति के हुने भन्ने द्विविधा यथास्थितिमा रहेको कारण सो द्विविधा निराकरण गर्न २०५८ पुस मसान्तलाई Cut off Date स्वीकार गरी कामदार कर्मचारीहरूबाट आवेदन माग गरी सो Cut off Date सम्मको तलवभत्ता र सुविधा एवं सरकारले दिने भनेको काम गरेको प्रति वर्षको १ महिनाको तलव बराबरको रकम थप सुविधा दिने गरी कम्पनीले स्वेच्छिक अवकाशको योजना ल्याई सूचना गर्दा यी निवेदकहरूले Cut off Date स्वीकार गरी सरकारले दिएको थप सुविधा समेत लिने गरी निवेदन दिई स्वेच्छिक अवकाश लिएको देखिन्छ भने सोही कम्पनीका पछि अवकाश लिने ३२ जना कर्मचारी सो समयमा स्वेच्छिक अवकाश योजनामा सरीक भएका देखिदैनन्। पटकपटक आह्वान गरिएको स्वेच्छिक अवकाश योजनामा सरीक नभएका ३२ जना कर्मचारीले कम्पनीको कार्यविधि नियम २०४५ को परिच्छेद १४ नियम १४२ बमोजिम २०५८ मंसिर मसान्तसम्म र त्यसपछि २०६५ असार मसान्तसम्मको हामीले पाउने तलवभत्ता सुविधा एकमुष्ट दिएमा अवकाश लिन मञ्जूर छौं भनी २०६५।४।१९ मा निवेदन दिएकोमा कम्पनीको सञ्चालक समितिले २०६५।१०।७ मा ती निवेदकहरूको राजीनामा स्वीकृत गरी अवकाश दिने निर्णय गरेको देखिन्छ। यस प्रकार यी निवेदकहरू २०५८ पुस मसान्तलाई Cut off Date स्वीकार गरी स्वेच्छिक अवकाशमा सहभागी भएका र ३२ जना कर्मचारी सो स्वेच्छिक अवकाश योजनामा सहभागी नभै कम्पनीको २०६५।१०।७ को निर्णयअनुसार २०६५।४।१ देखि लागू हुने गरी २०६५।१०।१५ मा अवकाश पाएका कर्मचारी हुन् भन्ने देखिन्छ। त्यसकारण Cut off Date स्वीकार गरेका र नगरेका तथा स्वेच्छिक अवकाशमा सहभागी भएका र सो योजनामा सहभागी नभएका कर्मचारीहरू समान स्थिति, अवस्था र हैसियतका हुन भन्न मिल्दैन। बेग्ला बेग्लै परिस्थिति र अवस्था भएका कर्मचारीहरू बीच बेग्ला बेग्लै व्यवहार गर्नुनै समानता हुन जान्छ। तसर्थ समान अवस्था र स्थिति नै नभएको ३२ कर्मचारीलाई बेग्लै व्यवहार र हामीलाई बेग्लै व्यवहार गरियो भन्ने निवेदकहरूको भनाई तर्कसंगत देखिएन।

७. निवेदकहरूले एक पटक पाउने सुविधा तलव लिई सकेपछि सोही विषयमा लामो समयपश्चात् पुनः थप सुविधा चाहियो भनी निवेदन गर्न पाउने हो कि होइन ? विलम्बको सिद्धान्त निवेदकहरूको हकमा लागू हुन्छ वा हुदैन ? भन्ने चौथो तथा अन्तिम प्रश्नका सन्दर्भमा विचार गर्दा सरकारले कम्पनी निजीकरण गर्ने निर्णय गरेपश्चात् सो निर्णय कार्यान्वयन गर्न सरकार र कम्पनी लामो समय अलमलमा परेको देखिन्छ। त्यसै विषयमा पछि हिमाल सिमेन्ट कम्पनीले कम्पनीलाई के कसरी व्यवस्थापन वा सञ्चालन गर्ने, व्यवस्थापनको कस्तो प्रक्रिया अपनाउने सम्बन्धमा उद्योग वाणिज्य र आपूर्ति मन्त्रालयमा पत्राचार गरेबाट उद्योग वाणिज्य र आपूर्ति मन्त्रालयले गरेको प्रस्ताव अनुसार मन्त्रपरिषदले २०५८।१।५ मा कर्मचारीलाई अवकाश दिने निर्णय गरेकोमा सो निर्णयउपर उजूर गरी अवकाश दिने निर्णय बदर भएपनि निजीकरण गर्ने निर्णय र Cut off Date निर्धारण गरेको सचिवस्तरिय २०५८।१।१७ को निर्णय बदर भएको देखिदैन। अवकाश दिने निर्णय बदर भएपछि कम्पनीले स्वेच्छिक अवकाशको योजना ल्याएको र सो योजनामा २०५८ पुस मसान्तलाई Cut off Date स्वीकार गरी निवेदन दिएमा कामदार कर्मचारीलाई सरकारले दिने भनेको सुविधा र Cut off Date सम्मको तलवभत्ता दिने निर्णय र सूचना गरेको देखिन्छ। सो सूचना र निर्णयअनुसार निवेदन दिई मिति २०६१।३।१४मा स्वेच्छिक अवकाश लिई सो अवधिको बीमा रकम छुट भयो भनी मिति २०६२।१०।२८ मा निवेदन दिई बीमा प्रिमियमको छुट रकम समेत लिई पुनः ३२ जनाले २०६५ साल असारसम्मको सुविधा पाएको हुनाले हामीहरूले पनि निजहरूले पाएसरह २०६१ साल चैतसम्मकै तलवभत्ता सुविधा पाउनु पर्ने भनी २०६६ माघमा प्रस्तुत निवेदन पर्न आएको देखिन्छ। कसैलाई कुनै व्यक्ति,निकाय वा अधिकारीबाट भएको निर्णय वा व्यवहारबाट असर पुग्यो भने निजले तत्काल उपचार खोज्न सम्बन्धित अदालतमा आउनु पर्छ। समयमा उपचार खोज्न नआए रिट निवेदनमा उपचार प्राप्त नहुन सक्छ। यसैलाई विलम्बको सिद्धान्त (Principle of Laches) भनिन्छ। विलम्बको सिद्धान्त समन्याय (Equity) को सिद्धान्त हो। आफ्नो हक अधिकारको खोजीमा

अनुचित विलम्ब गर्ने वा गलत निर्णय वा कामकारवाहीबाट असर पर्ने व्यक्तिले समयमा नै न्यायिक उपचारको मार्ग अवलम्बन गर्नु पर्दछ। समयमा उपचार नखोजी आफ्नो अधिकारको वेवास्ता गर्नेलाई अदालतले मद्दत गर्न सक्दैन भन्नेनै यसको मूल मर्म हो। यसै सिद्धान्तलाई सर्वोच्च अदालतले रिट क्षेत्रमा प्रयोग गरी आएको छ। विलम्बको सिद्धान्त हदम्यादको कानून जस्तो दिन गन्ती गरी प्रयोग हुने सिद्धान्त होइन, यो त विषयवस्तुको गम्भीरता, पक्षको जागरुकता र कस्तो प्रकृतिको अधिकारको अतिक्रमण हो भन्ने विषयका आधारमा विलम्ब भयो वा भएन भनी मापन गरिन्छ। विषयवस्तुको गम्भीरता, पक्षको जानकारी र जागरुकता, विवादको प्रकृतिको आधारमानै अदालत प्रवेशको समयलाई मापन गरिने हुँदा कुनै निश्चित समयलाई विलम्ब भयो भनी स्पष्ट रूपमा भन्न सकिदैन। कहिले छोटो समय पनि विलम्ब हुन सक्छ भने कहिले लामो समयमा अदालतमा प्रवेश गर्दा पनि विलम्ब नहुन सक्छ। त्यसैकारण विवादको विषयवस्तुको गहनता, पक्षको जानकारी एवं जागरुकता, विवादको प्रकृतिको आधारमानै विलम्ब भयो वा भएन भनी न्यायालयले नै निर्धारण गर्ने गर्दछ। यसै विषयमा निर्णयको जानकारी यथासमयमा प्राप्त गरी २ वर्षको अवधिसम्म उपचारको मार्ग अवलम्बन नगरी बसेको र सोको उचित कारण समेत दिन नसकेकोले अनुचित विलम्ब गरेको मानिने भन्ने (स.अ. बुलेटिन २०५२, वर्ष ४, अङ्क १४, पूर्णाङ्क ८०, पृ.३) र उपचार माग गरिएको विषयको जानकारी भएपछिको लामो समयसम्म त्यस विषयमा सार्थक सरोकार वा चासो नदेखाइनुका साथै त्यस किसिमको अनावश्यक विलम्बको वस्तुनिष्ठ आधार समेत प्रस्तुत गर्न नसकेको अवस्थामा अनुचित विलम्ब गरेको देखिने (नेकाप २०६५, नि.नं. ८०३४, पृ. १३३२) भनी यस अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएको सन्दर्भमा प्रस्तुत निवेदनमा पनि २०५८ पुस मसान्तलाई सेवा अवधिको Cut off Date स्वीकार गरी निवेदन दिई २०६१ सालमा अवकाश लिई पाउने तलव सुविधा लिई विवाद टुङ्गी सकेको अवस्थामा पुनः २०६६ सालमा २०६१ सम्मकै सुविधा तलव पाउनु पर्छ भनी २०६६ सालमा निवेदन गर्न आएको देखिँदा २०६१ मा टुंगिसकेको विवादमा २०६६ मा परेको निवेदनलाई

विलम्ब गरी परेको होइन भन्न मिल्ने देखिएन। रिट निवेदन विलम्ब गरी परेको देखिँदा विलम्बको सिद्धान्त तथा यस अदालतबाट माथि उल्लेख गरेको प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको आधारमा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी गर्नु न्याय तथा कानूनसम्मत देखिँदैन।

८. तसर्थ उल्लिखित विवेचना, कानूनी व्यवस्था र कम्पनीको स्थितिलाई समेत मध्यनजर गरी यी निवेदकहरूलाई खाली हात अवकाश दिई घर पठाएको नभै कारखाना बन्द हुँदासम्मको अवधिलाई सेवा गरेको अवधि मानि, Cut off Date निर्धारण गरी सो अवधिसम्मको नियमानुसार पाउने तलवभत्ता सुविधा र काम गरेको प्रति वर्षको लागि १ महिनाको शुरु तलवको रकमको दरले जम्मा नोकरी अवधिको पाउने रकम थप सुविधा दिने स्वेच्छक अवकाश योजना अन्तर्गत यी निवेदकहरूलाई हिमाल सिमेन्ट कम्पनीले स्वेच्छक अवकाश दिएको देखिँदा शर्त स्वीकार गरी निवेदन दिई स्वीच्छक अवकाश लिने र सोबापत पाउने तलव सुविधा समेत लिई कम्पनीसँगको लिनु दिनु फरफारक गरी गराई सकेको अवस्थामा ५ वर्ष पछि हाल आएर पुनः स्वेच्छक अवकाश नलिने बेग्लै प्रकृति र अवस्थाका अन्य ३२ जना कर्मचारीहरूले २०६५ साल असारसम्मको सुविधा पाए भन्ने आधारमा निवेदन गरेको देखिँदा यी निवेदकहरू र अन्य ३२ जना कर्मचारीहरूको स्थिति समान नहुँदा निजहरूको जस्तो गरी यी निवेदकहरूले २०६१ साल चैत महिनासम्मको तलवभत्ता सुविधा पाउन सक्ने देखिएन। निवेदकहरूले २०६१।३।१४ मा स्वेच्छक अवकाश लिई नियमबमोजिम पाउने तलवभत्ता सुविधा र सरकारले दिने भनेको थप सुविधा समेत लिई चित्त बुझाई बसी हाल आएर ५ वर्ष पछि निवेदन गरेको देखिँदा विलम्बको सिद्धान्तबाट समेत प्रस्तुत रिट निवेदनमा माग दावीबमोजिम आदेश जारी हुन सक्दैन। रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.बलराम के.सी.

इति संवत् २०६८ वैशाख २९ गते रोज ५ शुभम् ...
इजलास अधिकृत: लीलाराज अधिकारी

निर्णय नं.८६३४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
संवत् २०६६ सालको रिट नं. WO-०४००
आदेश मिति: २०६६।१।२८।४

विषय: उत्प्रेषण, परमादेश समेत ।

निवेदक: रामलखन कोहारको नाति, रामनाथ कोहारको
छोरा, जिल्ला रुपन्देही, हाल मानमटरिया
गा.वि.स., वडा नं. ३, खुनगावा बस्ने लालमन
कोहार

विरुद्ध

विपक्षी: कमलप्रसादको छोरा जिल्ला रुपन्देही,
मानमटरिया गा.वि.स., वडा नं. ३, खुनगावा
बस्ने विनोदप्रसाद मिश्र समेत

- सर्वोच्च अदालतले आफ्ना मातहतका निकायबाट गरेको नियमित कामकारवाहीबाट न्यायको मर्म पालन भएको छ, छैन वा कानूनी व्यवस्थाको पूर्ण परिपालना भएको छ, छैन भन्ने कुराको न्यायिक अनुगमन गरी आफूलाई प्राप्त असाधारण अधिकार प्रयोग गरी न्याय प्रदान गर्नसक्ने ।
- गम्भीर कानूनी त्रुटि भएको वा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त अवलम्बन नगरी प्रत्यक्ष त्रुटि देखिरहेको अवस्थामा नियमित अदालतबाट तहतह गरी उपचार प्राप्त भएको छ भन्दैमा असाधारण अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुन सक्दैन भन्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) को प्रयोग संकुचित हुन जान्छ, जुन मान्य हुन नसक्ने ।
- सूचना दिनु नपर्ने व्यक्तिलाई सूचना दिइएन भन्ने आधारले नियमपूर्वक भएको लिलामलाई अन्यथा भएको छ भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.२)

(प्रकरण नं.५)

- साहूले जेथा लिन नचाहीं विगो नगदमा नै खोजेको अवस्थामा साहूलाई एकपटक जेथा सकार नगर्ने मौका दिएकोलाई अन्यथा अर्थ गरी साहूले पहिलो लिलाममा सकार नै गर्न पाउदैन भन्ने अर्थ गर्न नमिल्ने ।
- कसैले डाँक सकार नगरेको स्थितिमा साहूले विगो नगदमा नखोजी जेथा नै सकार गर्न चाहेमा साहूले प्रथम पटकको डाँक लिलाममा पनि पञ्चकूर्ते मोलमा जेथा सकार गर्न पाउँछ । प्रथम पटकको लिलाममा साहूले पञ्चकूर्ते मोलमा सकार गर्न सक्दैन भन्न नमिल्ने ।
- साहूसहित कसैले पनि प्रथमपटकको डाँक लिलाममा सकार नगरे दोस्रोपटक डाँक लिलाममा राख्नुपर्ने र साहूबाहेक अन्यले डाँक सकार गरे सकार गर्नेले पाउँछ, अन्य कसैले सकार नगरेको अवस्थामा भने दोस्रो पटकको लिलामको हकमा साहूले अनिवार्यरूपमा पञ्चकूर्ते मूल्यमा नै सकार गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- लिलाम गर्दा पञ्चकूर्ते मूल्यमा कसैले सकार नगरे दोस्रोपटक लिलाममा चढाउने व्यवस्था जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५ मा भए पनि कसैले लिलाम सकार नगरे प्रथमपटकको लिलाममा नै पञ्चकूर्ते मूल्यमा साहूले सकार गर्न पाउँदैन भन्ने व्यवस्था गरेको नदेखिँदा सकार गर्न पाउँदैन भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदकको तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री वगला रेग्मी
विपक्षीको तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री पुण्यप्रसाद अर्याल
अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२)
- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १६
- अ.व. १७ र ६१ नं.
- जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(१)(११)

आदेश

न्या.कमलनारायण दास: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छः-

विपक्षी विनोदप्रसाद मिश्रले म निवेदकसँग मिति २०४८।१।११ मा रु.१,१०,०००।- नगद बुझी लिई निजको नाउँ दर्ताको जिल्ला रुपन्देही, गा.वि.स. साविक मानपकडी वडा नं. ९ कि.नं. ४७४, कि.नं. २०७ कि.नं. ३३३ को क्रमशः क्षे.फ. ०-६-१३, ०-६-१ र ०-३-० समेत ३ कित्ता जग्गा रजिष्ट्रेशन पास गरी दिने भनी मालपोत कार्यालय, रुपन्देहीमा गौ राजीनामाको लिखत तयार गरी, गर्न लगाई, राजीनामा पारीत गरिपाउँ भनी दरखास्त समेत दिई पारीत गर्ने समयमा अफीस बन्द भएको कारणले विपक्षी विनोदले भोलिपल्ट पारीत गर्ने भनेकोले त्यस दिन आ-आफ्नो घर फर्कियो। भोलिपल्ट दिनभर मालपोत कार्यालयमा गै पख्दा पनि विपक्षी विनोदप्रसाद मिश्र कार्यालयमा आउनु भएन। तत्पश्चात् पनि पटकपटक निज विपक्षीलाई भेटी जग्गा पारीत गरी दिन अनुरोध गर्दा पनि आलटाल गरेकाले मसँग लिएको रकम पनि नदिने र जग्गा समेत पारीत नगरी दिएकोले विपक्षी विनोदप्रसाद मिश्रले मसँग मिति २०४८।१।१८ मा लिनु भएको रकम कपालीसरह भएकोले उक्त रकम र विगो भरिभराउको दिनसम्मको व्याज समेत दिलाई भराई पाउँ भनी रुपन्देही जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर गरेकोमा उक्त अदालतबाट मिति २०५२।५।१९ मा साँवाव्याज समेत भराई पाउने ठहर्छ भन्ने फैसला भएकोमा पुनरावेदन अदालत, बुटवल र यस सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट समेत मिति २०६४।१।१७ मा शुरु फैसला सदर भै मुद्दा अन्तिम भयो। सो फैसलाबमोजिम विगो भराउनको लागि मैले दरखास्त दिई अदालतबाट विपक्षीको नाममा म्याद जारी गर्दा पनि विगो रकम बुझाउन पहल समेत नगरेकोले विगोको कारवाही अगाडि बढेको थियो। सो क्रममा जायजात तायदात मुचुल्का खडा भै मिति २०६५।३।३१ मा पञ्चकृते मूल्याङ्कन मुचुल्का भएको थियो। विनोदप्रसाद मिश्रकी श्रीमती शान्तिदेवी मिश्रले म निवेदक वादी लालमन कोहारले दायर गरेको विगो मुद्दा मुलतवीमा राखी पाउँ भनी निवेदन दायर गर्नुका साथै पुनरावेदन

अदालत, बुटवलमा निषेधाज्ञा मुद्दा दायर गरेकोमा पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०५८।३।३१ मा निषेधाज्ञाको निवेदन खारेज भएको थियो। यसरी खारेज भएपछि सो निषेधाज्ञाको आदेशमा भएको आदेशउपर सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन दर्ता गरी सो मुद्दामा सर्वोच्च अदालतबाट उक्त मुद्दामा अन्तिम टुङ्गे नलागेसम्म विगो मुद्दा अ.व. १२ नं. बमोजिम मुलतवीमा राखी पाउँ भनी रुपन्देही जिल्ला अदालतमा निवेदन गरेकी थिइन। सो निवेदनमा मागबमोजिम मुलतवीमा राख्न मिल्ने देखिएन भन्ने तहसीलदारबाट मिति २०६५।८।१३ मा आदेश भएको थियो। तहसीलदारको उक्त मिति २०६५।८।१३ को आदेश बदर गरी पाउन मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ६१ नं. बमोजिम शान्तिदेवीको रुपन्देही जिल्ला अदालतमा निवेदन परेकोमा रुपन्देही जिल्ला अदालतबाट समेत मिति २०६५।१२।२८ मा तहसीलदारले गरेको आदेश बदर नभए पछि सो आदेशउपर पुनः विपक्षी शान्तिदेवीको पुनरावेदन अदालत बुटवलमा अ.व. १७ नं. बमोजिम निवेदन परेकोमा पु.वे.अ., बुटवलबाट कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने आदेश भै अन्तिम भै बसेको छ। उता सर्वोच्च अदालतमा दायर गरेको निषेधाज्ञाको पुनरावेदनमा पनि पुनरावेदन अदालतको आदेश सदर भएको छ। त्यसपछि पनि शान्ति मिश्रले जिल्ला अदालतमा पुनः लिलाम बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदन दायर गर्नु भएको थियो। विपक्षी विनोद मिश्रको अर्की श्रीमती हुँ भनी विपक्षी राधा ज्वालीले विपक्षी विनोद मिश्रसँग अ.व. ७३ नं. को विपरीत अंश मुद्दा दायर गरी म समेतले पाउने अंश भाग वादीले लिलाम सकार गरी लिन पाउने होइन भनी मिति २०६६।२।१८ मा म निवेदकले मिति २०६६।२।५ मा लिलाम सकार गरी लिएको रुपन्देही जिल्ला हाल मनपकडी गा.वि.स., वडा नं. ९(ड), कि.नं. २०७ को ज.वि. ०-६-१, ऐ.ऐ. कि.नं ३३३ को ज.वि. ०-३-८१/४ मध्ये पूर्वतर्फबाट ज.वि. ०-१-१९ र ऐ. कि.नं. ४७४ को ज.वि. ०-६-१३ जग्गाको जायजात मुचुल्कामा ज्यादै कम मूल्याङ्कन गरी गराई लिएकोले उक्त लिलाम मुचुल्का बदर गरिपाउँ भनी विगो धरौटी रकम समेत दाखिला गरी निवेदन दायर गर्नु भएको थियो। सो विगो मुद्दामा अनधिकृत व्यक्तिले विगो दाखिल गरी लिलाम बदर गरिपाउँ भनी निवेदन दिएकी र निवेदन साथ अदालतले

धरौटी रकम बुझेको हुँदा सो धरौटी रकम विपक्षीलाई नै फिर्ता गरिपाउँ भनी मैले निवेदन दायर गरेको थिएँ । तत्पश्चात् रुपन्देही जिल्ला अदालतबाट विपक्षी शान्तिदेवी, राधा ज्ञवाली र म समेतले दायर गरेको ती तिन थान निवेदनउपर कारवाही गरी अदालतबाट भैसकेको लिलाम बदर गर्न मिलेन । ऐन कानूनद्वारा प्रदत्त समयसीमा नाघी मिति २०६६।२।१८ मा निवेदिका राधा ज्ञवाली मिश्रले दाखिल गरेको विगोको साँवाव्याज रु.२,२०,०००/- निजलाई नियमानुसार फिर्ता दिनु भन्ने रुपन्देही जिल्ला अदालतका तहसीलदारबाट आदेश भएकोमा सो आदेश सदर गर्दै रुपन्देही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।२।२९ मा आदेश भएको थियो । रुपन्देही जिल्ला अदालतको उक्त आदेशउपर चित्त नबुझी विपक्षी राधा ज्ञवालीले मुलुकी ऐन, अ.व. १७ नं. बमोजिम वेरीतको आदेश बदर गरिपाउँ भनी पुनरावेदन अदालत, बुटवलमा निवेदन दायर गर्नु भएकोमा पुनरावेदन अदालत, बुटवलबाट मिति २०६६।६।२९ मा रुपन्देही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।२।२९ मा भएको आदेश रीतपूर्वक भएको नदेखिदा बदर गरी दिएको छ, भन्ने समेत आदेश भएको थियो । विपक्षीले लेनदेनको फौसलाबमोजिम रकम दाखिला नगरेको कारण विगो मुद्दा गर्नु परेको हो । अदालतले विगो दाखिल गर्न दिएको समय र लिलाम हुनुपूर्वसम्म पनि विगो दाखिल गरेको भए जग्गा लिलाम र सकार गर्नुपर्ने थिएन । विगो भरिभराउको कामकारवाहीमा पनि विपक्षीहरूले लामो अवरोध र विभिन्न उजुर गरेका हुन् । विगो दाखिल नगरी लिलाम सरकार भै लिलाम प्रक्रिया समाप्त भैसकेपछि विगो दाखिल गरी लिलाम प्रक्रिया र तामेली कार्य बदर गर्न खोज्नु र त्यसैको आधारमा पछि दाखेल गरेको विगो विपक्षी निवेदकलाई नै फिर्ता दिने भनी जिल्ला अदालतले गरेको आदेश बदर गर्ने पुनरावेदन अदालतको आदेशले मलाई साह्रै अन्याय परेको छ । अतः कुनै कानूनी आधार बिना गरेको पुनरावेदन अदालतको सो आदेशले निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३, १८ र १९ समेतद्वारा प्रदत्त हकमा आघात पुग्न गएको हुनाले पुनरावेदन अदालतको मिति २०६६।६।२९ गतेको त्रुटिपूर्ण एवं गैरकानूनी आदेश एवं पत्र लगायतका कामकारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी शुरु रुपन्देही जिल्ला अदालतबाट

भएको मिति २०६६।२।१५ को कानूनसम्मत लिलामी मुचुल्का समेत कायम राखी दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा सूचना दिई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु । अन्तरिम आदेशका सम्बन्धमा विचार गर्दा यसमा विनोदप्रसाद मिश्र र लालमोहन कोहारको बीचमा चलेको लेनदेन मुद्दामा सर्वोच्च अदालतबाट समेत मिति २०६४।१।१७ मा अन्तिम फैसला भई फैसला कार्यान्वयनको सम्बन्धमा रुपन्देही जिल्ला अदालतले विगोतर्फ कारवाही उठाई कानूनी प्रक्रिया अवलम्बन गरी अदालतले लिलामी प्रक्रिया समाप्त गरिसकेको अवस्था देखिँदा मिति २०६६।२।१५ को बण्डामुचुल्का बदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०६६।६।२९ को आदेश कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।८।८ को आदेश ।

वादीले प्रतिवादीबाट लिखितबमोजिमको साँवाव्याज तथा कोर्टफी भराई पाउने ठहरी यस अदालतबाट मिति २०५२।१।१९ मा भएको फौसलालाई पुनरावेदन अदालत, बुटवलबाट मिति २०५५।८।१ मा सदर गरी फौसला गरेको र सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट समेत यस जिल्ला अदालतकै फौसलालाई सदर कायम गर्ने गरी मिति २०६४।१।१७ मा निस्सा प्रदान नगरिएकाले अन्तिम फौसलाबमोजिम विगो भराई पाउँ भनी वादी लालमन कोहारको यस अदालतमा दरखास्त परी कारवाही चली यस अदालतबाट मिति २०६५।३।७ मा डोर खटी जायजात तायदात मुचुल्का भई मिति २०६५।३।३१ मा पञ्चकूर्त मूल्याङ्कन मुचुल्का समेत भएको हो । मेरो अंश हकमा असर पर्ने भएकोले विगो मुद्दाको विगो भराउने कार्य रोक्का गर्ने प्रयोजनको लागि निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरिपाउँ भनी विपक्षी मध्येक शान्तिदेवीले पुनरावेदन अदालत, बुटवलमा

रिट निवेदन गरेकोमा सो निवेदन खारेज भएको थियो । सो खारेजी आदेशउपर सम्मानीत सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गरी प्रस्तुत मुद्दा मुलतवीमा राखिपाऊँ भनी प्रतिवादी विनोद मिश्रको श्रीमती शान्तिदेवी मिश्रको निवेदन पर्न आएको थियो । सो निवेदनमा निवेदन मागबमोजिम मुलतवी राख्न मिल्ने देखिएन भनी यस अदालतका तहसीलदारबाट मिति २०६५।८।१३ मा आदेश भएको हुँदा सो आदेशउपर दण्डसजायको ६१ नं. को म्यादभित्र पर्न आएको निवेदन इजलाससमक्ष पेश हुँदा तहसीलदारबाट भएको मिति २०६५।८।१३ को आदेश मिलेकै देखिँदा परिवर्तन गरिरहनु परेन, कानूनबमोजिम गर्नु भनी यस अदालतबाट मिति २०६५।१२।२८ मा आदेश भएकोमा शान्तिदेवीले सो आदेश बदर गर्न अ.वं.१७ नं. बमोजिम वेरीतको आदेश बदर गरिपाऊँ भनी पुनरावेदन अदालत, बुटवलमा निवेदन दायर गरेका थिइन् । सो निवेदनमा पुनरावेदन अदालत, बुटवलबाट यस अदालतको मिति २०६५।१२।२८ को आदेश मिलेकै देखिँदा परिवर्तन गर्नु परेन, कानूनबमोजिम गर्नु भनी मिति २०६५।३।११ मा आदेश भएको थियो ।

यस अदालतबाट डाँक बढाबढ हुँदा वादी लालमन कोहारले लिलाम सकार गरी मिति २०६५।२।५ मा लिलाम मुचुल्का भयो । वेरीतको लिलाम बदर गरिपाऊँ भनी शान्तिदेवी मिश्रको र मिति २०६५।२।११ मा लिलाम बदर गरी साँवाव्याज दाखिल गरिपाऊँ भनी प्रतिवादी विनोद मिश्रको अर्की श्रीमती राधा मिश्रको मिति २०६५।२।१८ मा र विगो बुझाउने म्याद समाप्त भएपछि अनधिकृत व्यक्तिबाट जिल्ला अदालतले साँवाव्याज बुझी धरौटीमा राखेको कार्य कानूनसम्मत नहुदा बदर गरिपाऊँ भनी वादी लालमन कोहारको मिति २०६५।२।२४ मा परेका छुट्टाछुट्टै निवेदन इजलाससमक्ष पेश हुँदा अदालतले लिलामी प्रक्रिया समाप्त गरिसकेपछि भएको विगो दाखिला कानूनसम्मत भएको मान्न सकिएन । जहाँसम्म लिलाम वेरीतको भनी अ.वं. १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालतमा निवेदन परेको भन्ने छ, त्यसमा लिलाम प्रक्रिया बदर भई आएका बखत सोहीबमोजिम हुने नै हुँदा हाल यस अदालतबाट भई सकेको लिलाम बदर गर्न मिलेन । ऐन कानूनद्वारा प्रदत्त सीमा नाघी मिति २०६५।२।१८ मा निवेदिका राधा ज्ञवाली मिश्रबाट दाखिल हुन आएको

विगोको साँवाव्याज रु.२,२०,०००।- निजलाई नै नियमानुसार फिर्ता दिनु भनी यस अदालतबाट मिति २०६५।२।२९ मा आदेश भै विगो भरिभराउको दरखास्त सोही मितिमा तामेलीमा रहेको हो ।

यस अदालतको मिति २०६५।२।२९ को आदेश वेरीतको हुँदा बदर गरी धरौटी रहेको रुपैयाँ लेनदेन मुद्दाको वादीलाई बुझाई लिलामी मुचुल्का बदर गरी जग्गा फुकुवा गरिपाऊँ भनी राधा ज्ञवाली मिश्रको अ.वं. १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत, बुटवलमा निवेदन परी सो सम्बन्धमा मालपोत कार्यालय, रुपन्देहीले कायम गरेको न्यूनतम मूल्याङ्कनभन्दा कम मूल्यमा लिलाम भएको मिति २०६५।२।५ को लिलाम मुचुल्का सदर कायम गर्ने गरी रुपन्देही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।२।२९ मा भएको आदेश समेत रितपूर्वकको नदेखिँदा बदर गरी दिएको छ । कानूनबमोजिम गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत, बुटवलबाट मिति २०६५।६।२९ मा आदेश भएको हो । कानूनबमोजिम भएको यस अदालतको कामकारवाहीले निवेदकको हक अधिकारमा कुनै आघात परेको नदेखिदा उत्प्रेषणयुक्त परमादेश जारी हुनुपर्ने होइन, खारेज होस् भन्ने रुपन्देही जिल्ला अदालतको मिति २०६५।१।२२ को लिखित जवाफ ।

निवेदक राधा ज्ञवाली मिश्र विपक्षी लालमोहन कोहार भएको विगो भराई पाऊँ भन्ने मुद्दामा मुलुकी ऐन, अ.वं. १७ नं. बमोजिम पर्न आएको निवेदनमा कैफियत प्रतिवेदन माग भई रुपन्देही जिल्ला अदालतबाट प्राप्त हुन आएको कैफियत प्रतिवेदन मिति २०६५।२।५ मा रुपन्देही जिल्ला अदालतबाट भएको लिलाम मुचुल्का जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५ को उपनियम (६) र (७) को रीत नपुगेको र मालपोत कार्यालय, रुपन्देहीले कायम गरेको न्यूनतम मूल्याङ्कनभन्दा कम मूल्यमा लिलाम भएको समेत देखिँदा उक्त मिति २०६५।२।५ को लिलाम मुचुल्का सदर कायम हुन सक्दैन । अतः उक्त लिलाम मुचुल्का सदर कायम गर्ने गरी रुपन्देही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।२।२९ मा भएको आदेश रीत पूर्वकको नदेखिँदा बदर गरी दिएको छ । कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६५।६।२९ मा आदेश भएको रेकर्डबाट देखिन्छ । यस अदालतबाट भएको कानूनबमोजिमको आदेशबाट विपक्षीको संविधान एवं

कानून प्रदत्त हक अधिकार हनन् नभएकोले यस अदालतको हकमा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०६६।१।२९ को लिखित जवाफ ।

निवेदकको उजुर गर्ने हकद्वैया छैन । प्रस्तुत विषयमा रिट क्षेत्र आकर्षित हुँदैन । विपक्षीले आफ्नो रिटमा गलत व्यहोरा उल्लेख गर्नु भएको छ । निवेदकले मैले रकम बुझाउने पहल नगरेको भन्नु भएको छ जो गलत छ, जव जानकारी दिईदैन भने कसरी रुपैयाँ बुझाउन पहल गर्ने कुरा मलाई थाहा हुन सक्छ । जायजात र तायदात मुचुल्का खडा भै मिति २०६५।३।३१ मा पञ्चकूर्ते मूल्याङ्कन भएको विपक्षीले उल्लेख गर्नु भएवाटै मलाई अन्याय गरेको प्रष्ट गर्नु भएको छ । मेरो हक हनन् गर्ने अधिकार विपक्षीलाई कसरी हुन सक्छ ? अंशियारबीच परेको अंश मुद्दा अ.व. ७३ नं. विपरीत छ भनी रिट निवेदनमा उल्लेख गर्न नै मिल्दैन । सो विषयमा सो मुद्दामै दावी लिनुपर्ने र सोबाटै फैसला गराउनु पर्नेमा अन्यथा गर्नु भएको छ । त्यसैगरी अंश मुद्दा पर्दापर्दैको अवस्थामा लिलामको प्रक्रिया अगाडि बढाउनु मिल्दैन । एकाको हक लाग्ने जग्गा विपक्षीले जायजात तायदात गराउन, पञ्चकूर्ते मूल्याङ्कन गराउन र अझ लिलाम गराउनु मिल्दैन । विपक्षीको मुख्य दावी र माग फैसलाअनुसार आफ्नो रकम पाउने बारे हो । सो रकम बाहेक १ पैसा बढी पाउन सक्नु हुन्न र त्यो रकम पछि थाहा पाई अंशियारले धरौटी राख्दा धरौटी नै फिर्ता गर्नको लागि विपक्षीले निवेदन गर्नु भएको छ । विगोको रुपैयाँ पाऊँ भनी मुद्दा गर्ने, तर रुपैयाँ नबुझी धरौटी फिर्ता गराउन निवेदन दिनुले मेरो सम्पत्तिमा आखा लगाएको मान्नुपर्छ । फैसलामा ठहरेको रकम पाइन भन्ने आसय राख्दै रिटमा प्रवेश गर्ने र लिलामै गर्न गराउन खोज्ने दुराशय कार्यान्वयन गर्न रिट निवेदनमा आदेश जारी गर्न मिल्दैन । रुपन्देही जिल्ला अदालतका तहसीलदारबाट भएको मिति २०६६।२।२९ को आदेशमा मैले दाखिल गरेको धरौटी रकम फिर्ता दिनु भन्ने छ । जव अदालतमै रकम धरौटी राखिन्छ र सो रकम विपक्षी आफै बुझ्न इन्कार गर्नु हुन्छ भने त्यसबाट विपक्षीको हक कसरी गएको हो ? धरौटी नबुझ्दा कसरी हक आउने हो ? सो रिटमा कतै उल्लेख छैन । मुख्य कानूनी प्रश्न

एकातर्फ फ्याँकेर विपक्षीले जग्गा लिने प्रयत्न गर्नु कुनै कारणबाट मिल्दैन ।

जहाँसम्म लिलाम मुचुल्काको कुरा हो सो मुचुल्का न्यून मूल्याङ्कन हुनु साथै यसको कानूनी कार्यविधि समेत पूर्णतः गलत छ । त्यसै कारण पुनरावेदन अदालत, बुटवलले सो मुचुल्का मिति २०६६।६।२९ मा बदर गरेको छ । जायजात तायदात, लिलाम, सकार प्रक्रिया सबै गलत छन्, कानूनको रीत पुऱ्याएकै छैन । विपक्षी फिरीदाले सकार गर्न पनि मिल्दैन । वास्तविक मूल्याङ्कन पनि भएको छैन । त्यस्तो सस्तो मूल्यमा कसैले जग्गा खरीद गर्न खोज्दा जमिन पाउँदैन । पञ्चकूर्ते मूल्याङ्कन गर्दा जग्गाको नक्सा ट्रेस, सिमाङ्कन, चल्तीको मूल्य, बाटो उब्जा, जग्गाको किसिम, कुलो नहर, बाटो हेरिएन, गा.वि.स.पनि बुझिएन, चारकिल्लाका सँधियार समेत बुझिएन, सोधिएन । कानूनले तोकेको प्रक्रिया र पद्धति उल्लंघन गरियो । लिलाम मुचुल्का हेर्दा रुपैयाँ लिने कार्य नभै जसरी भएपनि तत्काल रु.१४,६५,०००/- रुपैयाँ पर्ने जग्गा नाटकीय मूल्य कायम गरी लिने प्रयत्न गरियो । वाहिरी मानिसले जग्गाको यथार्थ मूल्यमा जग्गा सकार गरेको छैन । विगो रकम दाखिल गर्दागर्दै जग्गा नै पक्रन जानु र लिनुले साहूले विगो असूल गर्ने प्रयत्नभन्दा जग्गानै हातपार्ने प्रकृतिबाट जग्गाको लिलाम गरिएको छ । विपक्षी वादीको दरखास्तअनुसार रुपन्देही जिल्ला अदालतबाट जायजात तायदात गरी म विनोदप्रसाद मिश्रका नाममा दर्ता रहेको रुपन्देही जिल्ला, मानपकडी गा.वि.स., वडा नं. ९ (ड) कि.नं. २०७ ज.वि. ०-६-१, ऐ. कि.नं. ३३३ ज.वि. ०-३-८^१/_४ र ऐ. कि.नं. ४७४ को ज.वि. ०-६-१३ का जग्गामा बाटो, सडक, कुलो, रुख केही पर्दैन खेतीयोग्य जग्गा हो । यस्ता प्रकृतिका जग्गा चलन चल्तीअनुसार प्रतिकड्डा रु.१५,०००/- मा खरीद बिक्री हुन्छ भनी मिति २०६५।३।७ मा जायजात तायदात भएको रहेछ । उक्त जग्गामध्ये कि.नं. २०७ र ४७४ को जग्गा १२ फुटे बाटोमा पर्दछ । कि.नं. ३३३ को जग्गा नहर कुलाको मोहडामा पर्दछ । उक्त जग्गा मालको न्यूनतम मूल्याङ्कन पनि प्रतिकड्डा रु.६०,०००/- छ भने चलन चल्तीको मूल्य कम्तिमा प्रतिकड्डा रु.१,००,००० (एक लाख) पर्दछ । चलन चल्तीको मूल्यभन्दा ७ गुना कम भएको जायजात तायदात मुचुल्काले कानूनी मान्यता पाउन नसक्ने हुँदा सो

मुचुल्का बदर गर्ने पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०६६।६।२९ को आदेश कानूनसम्मत छ। विपक्षी स्वयंले जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५ को पूर्णतः उल्लंघन गर्नु भएको छ। नियमावलीको नियम ७५(५) मा उल्लिखित आधार लिई खरीद बिक्री मोल, औद्योगिक व्यापारिक, आवास क्षेत्र, सडक, महत्व लगायत समेतको स्थिति देखिएन। अदालतको सूचना पाटी समेतमा टाँस्ने काम भएन। स्थानीय पत्र पत्रिकामा प्रकाशित पनि गराइएन। नियम ७५(६) अनुसार सरकारी निकायका प्रतिनिधि नै राखिएन। लिलाम पनि विपक्षीलेनै सकार गरे। नियमावलीको दफा ७५ को उपनियम ७ को समेत उल्लंघन भएको छ। विपक्षीको जायजात तायजात मुचुल्का आदिमा नत प्रतिनिधि छ नत म्याद टाँस नै कानूनबमोजिम छ। वडा सचिव र स्थानीय भलादमी नराखी म्याद मुचुल्का बनाई अ.व. ११० समेतको उल्लंघन भएको छ। गैरकानूनीरूपमा लिलाम गरेको र बुझाउनु पर्ने रकम अदालतमा दाखिल गर्दा पनि रकम फिर्ता दिनु भन्ने गरेको जिल्ला अदालतको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा सो आदेश बदर गरेको पुनरावेदन अदालतको आदेश कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने विनोदप्रसाद मिश्र, राधा ज्ञवाली मिश्र र शान्तिदेवी मिश्रको एकै व्यहोराको मिति २०६६।१०।२५ को छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेश भएको प्रस्तुत निवेदन अध्ययन गरी निवेदकको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री वगला रेग्मीले मेरो पक्षले विनोदप्रसाद मिश्रबाट जग्गा खरीद गरेको र पास गर्न मालपोतमा गएकोमा पास गर्न नआई पास हुन नसकेको हो। पछि समेत पास नगरिदिएकोले सो रकम लिन लेनदेन मुद्दा गरेकोमा रुपन्देही जिल्ला अदालतबाट साँवाव्याज भरी पाउने ठहरी फैसला भएको थियो। सो मुद्दा पुनरावेदन अदालतबाट सदर भएको र सर्वोच्च अदालतबाट निस्सा प्रदान नभै अन्तिम भै सकेपछि मेरो पक्षले विगो भरी पाउन जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएका थिए। विपक्षीले विगो मुद्दा चल्दासम्म भरिपाउने ठहरेको विगो रकम दाखेल नगरेकोले लिलामको प्रक्रिया चली लिलाम सम्पन्न भएको हो। लिलाम गर्ने क्रममा समेत विपक्षीले उजूर गरी रोक्न खोजेको थिए। तर, लिलाम प्रक्रिया रोक्का नभै लिलाम भै मेरो पक्षको

नाममा लिलाम सकार भैसकेपछि विपक्षी विनोद मिश्रकी कान्छी श्रीमती विपक्षी राधा ज्ञवालीले विगो रकम दाखेल गरी लिलाम मुचुल्का समेत बदर गर्न निवेदन गरेकी हुन्। लिलाम कार्य सम्पन्न भैसकेपछि भरिपाउने ठहरेको विगो आफैले र अन्यबाट दाखिल गर्न नमिल्ने हुँदा सो दाखेल भएको विगो रकम फिर्ता दिने आदेश तहसीलदारबाट भै जिल्ला न्यायाधीशबाट सदर भएको हो। सो आदेश बदर गर्ने र मूल्याङ्कन मुचुल्कामा दोष देखाउने पुनरावेदन अदालतको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा सो आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुनुपर्छ भन्ने र विपक्षीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री पुण्यप्रसाद अर्यालले निवेदकको फैसलाले भरी पाउने ठहरेको विगो रकम सम्ममा हक हो। विगो दाखिल गरेपछि सम्पत्ति पक्रन पाउँदैन। निवेदकले सस्तो मूल्यमा मेरो पक्षको जग्गा खान खोजेका छन्। निवेदकको हक विगो रकममा सम्म हुँदा विगो फिर्ता गर्ने तहसीलदारको आदेश र सो आदेश सदर गर्ने जिल्ला न्यायाधीशको आदेश बदर गरेको पुनरावेदन अदालतको आदेश मिलेको हुँदा एवं कानूनी प्रक्रिया अवलम्बन गरी नियमित अदालतबाट भएको आदेशउपर रिट क्षेत्रमा प्रवेश गर्न नपाउने हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा म निवेदकले विनोदप्रसाद मिश्रसँग जग्गा खरीद गर्ने सहमति भै रकम बुझाई राजीनामा पास गर्न राजीनामा लिखत तयार गरी मालपोत कार्यालयमा पास गर्न दरखास्त समेत दिएकोमा राजीनामा पारीत गर्न समयले नभ्याई घर गएकोमा भोलिपल्ट विपक्षी विनोदप्रसाद मिश्र जग्गा पास गर्न नआएको र पटकपटक पास गर्न बोलाउदा नमानेकोले मैले दिएको रकम भराई पाउन जिल्ला अदालतमा फिराद गरेकोमा विपक्षीबाट साँवाव्याज भरी पाउने ठहरी जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको थियो। सो फैसला पुनरावेदन अदालतबाट सदर भएको र सर्वोच्च अदालतबाट दोह्याउने निस्सा प्रदान नभै अन्तिम भएको थियो। फैसलाबमोजिम साँवाव्याज भरी पाउन मैले जिल्ला अदालतमा विगो भरिभराउको दरखास्त दिई कारवाही हुँदा मिति २०६५।३।३१ मा पञ्चकर्त मूल्य कायम भएको थियो। यसै समयमा विपक्षी विनोदप्रसाद मिश्रकी जेठी श्रीमती शान्तिदेवी मिश्रले विगोको कारवाही

रोक्न अ.व. १७ नं.को निवेदन दिएकी र सो कारवाही रोक्न पुनरावेदन अदालतमा निषेधाज्ञाको निवेदन गरेकी थिइन। निषेधाज्ञाको निवेदन खारेज भएपछि निजले सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गरेकीमा तहाँबाट खारेज गरेका आदेश सदर भएको थियो। निषेधाज्ञाको निवेदन खारेज हुने ठहरी पुनरावेदन अदालतले निर्णय गरेपछि शान्तिदेवीले सो आदेशउपर सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गरेकी र सोमा फैसला हुनुपूर्व निजले जिल्ला अदालतमा, सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गरेको कारण देखाई, विगो भराउने निवेदनको कारवाही मुलतवीमा राख्न निवेदन दिएकी थिइन। सो निवेदनमा तहसीलदारबाट र जिल्ला न्यायाधीशबाट मुलतवी राख्न नमिल्ने भन्ने आदेश भएको थियो। सो आदेशउपर पुनरावेदन अदालत, बुटवलमा निवेदन पर्दा कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने आदेश भएको थियो। तत्पश्चात् मिति २०६६।२।१५ मा लिलाम गर्ने र सकार गर्ने काम सम्पन्नभै विगोको कारवाही अन्त्य भएको थियो। सो लिलाम र सकारको कामकारवाही बदर गर्न शान्तिदेवीले लिलाम बदर गरिपाऊँ भनी जिल्ला अदालतमा पुनः निवेदन गर्नुभयो। त्यसपछि विनोद मिश्रको कान्छी श्रीमती विपक्षी राधा ज्ञवाली मिश्रले अंश मुद्दा दिई सो आधारमा मेरो अंशमा लिलाम गरी लिन पाउने होइन र जग्गाको मूल्याङ्कन साहै न्यून छ भनी भरिपाउने ठहरेको विगो रकम दाखिला गरी लिलाम मुचुल्का बदर गरिपाऊँ भनी निवेदन गरेकि थिइन। त्यसै सन्दर्भमा म निवेदकले लिलाम भैसकेपछि विगो रकम दाखिल गर्न पाउदैन। अनधिकृत व्यक्तिबाट दाखिल भएको विगो रकम निजलाई नै फिर्ता गरिपाऊँ भनी निवेदन दिएको थिएँ। शान्तिदेवी, राधा ज्ञवाली र मेरो निवेदनमा तहसीलदारले लिलाम बदर गर्न नमिल्ने र दाखिल विगो फिर्ता दिने भनी तहसीलदारले आदेश गर्नु भयो, सो आदेश जिल्ला न्यायाधीशबाट सदर भयो। सो आदेशउपर विपक्षी राधा ज्ञवालीको निवेदन पर्दा पुनरावेदन अदालत, बुटवलले सो आदेश बदर गरी दिएको थियो। पुनरावेदन अदालतको आदेश कानूनमा आधारित नभएको हुँदा पुनरावेदन अदालतको सो आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी लिलामी मुचुल्का कायम राख्नु भन्ने विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदन र अदालतको पञ्चकृत मूल्याङ्कन समेत लिलामी कार्य त्रुटिपूर्ण छ।

निवेदकलाई उसले भरिपाउने ठहरेको विगो रकमसम्म पाउने हक हो। विगो रकम दाखिला भएपछि मेरो जग्गा सस्तोमा खान पाउने होइन। पुनरावेदन अदालतले जिल्ला अदालतको मुचुल्का र आदेश बदर गरेको आदेश कानूनसम्मत छ। सामान्य कानूनी बाटोबाट निक्क्यौल भएको विषयमा रिट क्षेत्र आकर्षित हुँदैन। तसर्थ, रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने लिखित जवाफ रहेको प्रस्तुत निवेदनमा उठेका निम्नप्रश्नहरूमा विवेचना गरी निवेदकको माग अनुसारको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन भनी निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको छ।

- (क) सामान्य कानूनी प्रक्रियाअन्तर्गत अ.व. १७ नं. बमोजिम परेको निवेदनमा पुनरावेदन अदालतबाट आदेशभै अन्तिम भएको विषयमा रिटक्षेत्र आकर्षित हुने हो वा होइन ?
- (ख) तहसीलदारको आदेश सदर गरेको जिल्ला न्यायाधीशको आदेश बदर गर्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश कानूनसम्मत छ कि छैन ?

२. सामान्य कानूनी प्रक्रियाअन्तर्गत अ.व. १७ नं. बमोजिम परेको निवेदनमा पुनरावेदन अदालतबाट आदेश भै अन्तिम भएको विषयमा रिटक्षेत्र आकर्षित हुने हो वा होइन ? भन्ने पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा मुलुकी ऐन, दण्डसजायको ६१ नं. मा फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा तहसीलदार कर्मचारीले गरेको कामकारवाहीमा चित्त नबुझे सरोकारवाला व्यक्तिले सोही अड्डाका हाकिम छेउ पन्ध्र दिनभित्र उजूर गर्न सक्ने र निजले गरेको निर्णयमा चित्त नबुझे अदालती बन्दोवस्तको महलको १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन सुन्ने अड्डामा निवेदन दिन सक्नेछ," भन्ने व्यवस्था गरेको र न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १६ मा ५ वर्ष वा सो भन्दा बढी कैद सजाय हुन सक्ने मुद्दामा बाहेक अन्य मुद्दामा मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा भएको अन्य कुनै अन्तर्कालिन आदेशउपर एकतह मात्र पुनरावेदन सुन्ने अदालतमा निवेदन दिन सकिने व्यवस्था भएको सन्दर्भमा जिल्ला अदालतको तहसीलदारले गरेको फैसला कार्यान्वयनको क्रममा लिलाम गरी तामेलीमा राखेको कामकारवाही समेत उपर अ.व. ६१ नं. अनुसार जिल्ला न्यायाधीश समक्ष उजूर गर्न सक्ने र सो आदेशउपर एकतहमाथि अर्थात् पुनरावेदन अदालतमा अ.व. १७ नं. बमोजिम उजूर

निवेदन गर्न सक्ने भन्ने देखिन आउँछ । यस्तो स्थितिमा सामान्यतया पुनरावेदन अदालतबाट भएको आदेश नै अन्तिम हुने गर्दछ । त्यसउपर सर्वोच्च अदालतमा १७ नं. को निवेदन लाग्न सक्दैन । तरपनि तहसीलदार, जिल्ला न्यायाधीशले फैसला कार्यान्वयनको सन्दर्भमा गरेको आदेश र त्यस उपर परेको १७ नं. को उजूरमा भएको आदेश वा निर्णयमा कानून वा नजीरको पालना नभै वेरीतको कामकारवाही भएको रहेछ भने सर्वोच्च अदालतले असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोग नगर्नु पनि उपयुक्त हुँदैन । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ३ मा मौलिक हकको व्यवस्था गरी स्वतन्त्रता, समानता, रोजगार, वातावरण, सम्पत्ति र न्याय सम्बन्धी हकहरू प्रत्याभूत गरेको छ । संविधानद्वारा प्रदत्त र प्रत्याभूत मौलिक हकहरूको प्रचलनका लागि वा प्रचलित नेपाल कानूनमा बैकल्पिक उपचारको व्यवस्था नभएको वा अर्को उपचारको व्यवस्था भएपनि सो उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहिन देखिएमा अन्य कुनै कानूनी हकको प्रचलनको लागि ...उपयुक्त आदेश जारी गरी त्यस्तो हकको प्रचलन गराउने वा विवाद टुल्ने लगाउने असाधारण अधिकार सर्वोच्च अदालतमा अन्तर्निहित देखिन्छ । यस प्रयोजनका लागि पूर्णरूपमा न्याय गरी उचित उपचार प्रदान गर्न सर्वोच्च अदालतले वन्दीप्रत्यक्षीकरण, परमादेश, उत्प्रेषण, प्रतिषेध, अधिकारपृच्छालगायत जुनसुकै उपयुक्त आदेश जारी गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था ऐ. धारा १०७(२) मा गरिएकोले सर्वोच्च अदालतले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्रका अड्डा अदालतले कानूनबमोजिमको कामकारवाही गरेको नदेखेमा र सामान्य कानूनको प्रक्रिया र पद्धतिबाट पूर्ण न्याय प्राप्त हुन नसकेको देखिएमा सर्वोच्च अदालतले आफूलाई प्राप्त असाधारण अधिकारको प्रयोग गरी पूर्ण न्याय प्रदान गर्न सक्ने नै देखिन्छ । आफ्ना मातहतका निकायबाट गरेको नियमित कामकारवाहीबाट न्यायको मर्म पालन भएको छ, छैन वा कानूनी व्यवस्थाको पूर्ण परिपालना भएको छ, छैन भन्ने कुराको न्यायिक अनुगमन गरी आफूलाई प्राप्त असाधारण अधिकार प्रयोग गरी न्याय प्रदान गर्न सक्ने नै देखियो । त्यसकारण गम्भीर कानूनी त्रुटि भएको वा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त अवलम्बन नगरी प्रत्यक्षत्रुटि देखिरहेको अवस्थामा नियमित अदालतबाट तह तह गरी उपचार

प्राप्त भएको छ भन्दैमा असाधारण अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुन सक्दैन भन्दा ऐ. धारा १०७(२) को प्रयोग संकुचित हुन जान्छ जुन कदापि पनि मान्य हुन सक्दैन ।

३. तहसीलदारको आदेश सदर गरेको जिल्ला न्यायाधीशको आदेश बदर गर्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश कानूनसम्मत छ कि छैन ? भन्ने दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा मुद्दाको तथ्य र अदालतहरूको कारवाहीहरूको विवेचना गर्नुपर्ने देखियो । निवेदकले विपक्षीमध्येका विनोदप्रसादलाई जग्गाको मूल्य रु.१,१०,०००/- दिएको र राजीनामा लिखत तयार गरी सो जग्गा रकमबापतको जग्गा पास गर्न मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिएको देखिन्छ । सो दिन समयको अभावले राजीनामा पास हुन नसकेकाले पास गर्न भोली आउने गरी घर फर्केकोमा भोलिपल्ट र त्यसपछि पटक-पटक अनुरोध गर्दा पनि पास गर्न उपस्थित नभएकोले निवेदकले सो दिएको रकम भरी पाउन जिल्ला अदालतमा मुद्दा गर्दा साँवाव्याज भरी पाउने गरी जिल्ला अदालतबाट फैसला भएकोमा सो फैसला पुनरावेदन अदालतबाट सदर भएको र सर्वोच्च अदालतबाट निस्सा प्रदान नभै अन्तिम भएको देखिन्छ । सो लेनदेन मुद्दाको फैसलाबमोजिम निवेदकले विपक्षीको जायजैथा देखाई विगो भरिभराउ गरी पाउन निवेदन दिँदा भरिभराउको कार्य प्रक्रिया आरम्भ भएको देखिन्छ । विगो दाखिल गर्न सूचना पठाउँदा पनि लेनदेन मुद्दाको प्रतिवादी जग्गाधनी विनोदप्रसाद मिश्रले विगो दाखिल गरेको देखिँदैन । सो पछि विगो भरिभराउको कारवाहीको क्रममा मिति २०६५।३।३१ मा पञ्चकृते मूल्य कायम भएको देखिन्छ । पञ्चकृते मूल्य कायम भै जग्गा लिलाम हुने क्रमसम्ममा पनि विपक्षीहरूले विगोको रकम अदालतमा दाखिल गर्न ल्याएको देखिँदैन । चाँडै लिलाम गर्छन कि भन्ने डरले सो कार्य रोक्न विपक्षीमध्येकी शान्तिदेवी मिश्रले जिल्ला अदालतमा भरिभराउको कारवाही रोक्न निवेदन दिएकी र कारवाही रोक्न नै पुनरावेदन अदालतमा निषेधाज्ञाको निवेदन गरेको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालतबाट निषेधाज्ञाको निवेदन खारेज गरेको कारण सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गरी सोमा निर्णय नहुँदासम्म मुलतवी राख्न पुनः जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएको देखिन्छ । मुलतवी राखिपाउँ भनी परेको निवेदनमा मुलतवी राख्न मिल्दैन भनी जिल्ला अदालतबाट भएको आदेशउपर पुनरावेदन

अदालतमा उजूर पर्दा तहाँबाट समेत कानूनबमोजिम गर्नु भनी आदेश सदर भएको देखिन्छ। तत्पश्चात् मिति २०६६।२।१५ मा लिलाम कार्य सम्पन्न भएको देखिन्छ। शान्तिदेवीले सो लिलाम बदर गर्न र अर्की श्रीमती राधा ज्ञवाली मिश्रले विगो रकम बुझाई लिलाम मुचुल्का बदर गर्न मिति २०६६।२।१८ मा निवेदन गरेको देखिन्छ भने निवेदकले पनि लिलाम भैसकेपछि रकम दाखिल गर्न मिल्दैन, दाखिल गरेको विगो रकम उसैलाई फिर्ता गरिपाऊँ भनी निवेदन गरेको देखिन्छ। यसरी निवेदकको, विपक्षी मध्येकी शान्तिदेवी र राधा ज्ञवालीको निवेदनमा तहसीलदारबाट भैसकेको लिलाम बदर गर्न मिलेन, ऐन नियमको अवधि नाघी दाखिल गरेको रकम फिर्ता दिनु भन्ने आदेश गरेकोमा सोउपर राधा ज्ञवालीको अ.वं. १७ नं. बमोजिम निवेदन पर्दा पुनरावेदन अदालत, वुटवलले रुपन्देही जिल्ला अदालतको मिति २०६६।२।२९ को आदेश बदर गरेको देखिन्छ।

४. विपक्षीमध्येकी शान्तिदेवीले दिएको मिति २०६६।२।११ को निवेदनमा मेरो अंश भागमा परेको जग्गाबाट विनोदप्रसाद मिश्रबाट भरिपाउने ठहरेको विगो भरिपाउन लिलाम गर्न पाउने होइन। त्यसै गरी मेरो जग्गा लिलाम गर्दा मेरो नाममा सूचना दिनुपर्नेमा सूचना दिएको छैन भन्ने मुख्य जिकीर रहेको देखिन्छ भने अर्को विपक्षी राधा ज्ञवाली मिश्रले मिति २०६६।२।१८ मा दिएको निवेदनमा विनोदप्रसाद मिश्रबाट निवेदकले भरी पाउने ठहरेको विगो दाखिल गर्न ल्याएकी छु। सो रकम धरौटीमा राखी लिलाम मुचुल्का बदर गरिपाऊँ भन्ने व्यहोरा रहेको देखिन्छ। त्यसैगरी निवेदकले लिलाम कानूनबमोजिम भएको र लिलाम भै सकेपछि रकम बुझ्ने कानूनी व्यवस्था छैन, रकम नबुझ्ने व्यहोरा जानकारी गराउन आएको छु, लिलाम सदर कायम राखी पाऊँ भनी मिति २०६६।२।२४ मा जिल्ला अदालतसमक्ष निवेदन गरेको देखिन्छ।

५. लेनदेन मुद्दामा विगो भरी पाउने ठहरी फैसला भएपछि विगो भरिभराउ गर्न दरखास्त परेपछि जिल्ला अदालतले द.स. को ४२ नं. र जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७४(४) नं. बमोजिम विगो दाखिल गर्न अर्कोपक्षलाई ३५ दिनको म्याद दिई सूचना पठाउनु पर्ने, वादीले देखाएको सम्पत्ति रोक्का

वा कब्जामा राख्नु पर्ने र म्यादभित्र विगो दाखिल नगरे सो सम्पत्ति जायजात लिलाम गरी भराई दिने भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(१)(११) मा विगो दाखिल गर्ने व्यक्तिले लिलाम डाँकको कार्य सम्पन्न नहुँदासम्म विगो दाखिल गरे बुझी लिई लिलाम कार्य तामेलीमा राख्ने व्यवस्था गरेबाट भरी पाउने विगो डाँक लिलाम कार्य सम्पन्न नहुँदासम्म मात्र दाखिल गर्न पाउने सुविधा हो भन्ने देखिन्छ। कानूनले निर्धारण गरेको समय सीमाभित्र विगो दाखिल नगरे त्यसको कानूनी मान्यता हुँदैन। विपक्षी विनोदप्रसाद मिश्रले म्यादभित्र रकम दाखिल नगरेको र विपक्षी मध्येकी राधा ज्ञवाली लेनदेन मुद्दाको प्रतिवादी नभएपनि म पत्नी हुँ भनी रकम दाखिल गर्न आएतापनि कानूनले निर्धारण गरेको म्यादभित्र आउनु पर्ने र विगो दाखिल गर्नुपर्ने थियो। कानूनले तोकेको म्यादभित्र नआई डाँक लिलामको कार्य सम्पन्न भै सकेपछि रकम दाखिल गर्न ल्याएकोलाई कानूनको म्यादभित्र दाखिल गर्न ल्याएको भन्न मिलेन। त्यसै गरी विपक्षी मध्येकी शान्तिदेवी मिश्रले समग्र लिलाम प्रक्रिया नै वेरीतको भयो भनी निवेदनमा उल्लेख गरे पनि निजको निवेदनमा मूलतः मेरो अंश भागमा परेको जग्गा लिलाम गर्दा मलाई सूचना दिइएन भन्नेसम्म रहेको देखिन्छ। विगो लेनदेन गर्दाको अवस्थामा शान्तिदेवी ऋणी विनोदप्रसादसँग सगोलमा रहेकी देखिन्छन्। ऋण खाँदा सगोलमा रहेकी पत्नी शान्तिदेवीले सगोलमा रहँदा लिएको ऋणको दायित्व वहन गर्न पर्दैन भन्न मिल्ने देखिदैन। विनोदप्रसाद मिश्रउपर अंश मुद्दा दिई मिलापत्रबाट लिलाम गरेको जग्गा मेरो अंश भागको हो भनी दावी गरेपनि लिलाम हुँदासम्म सो जग्गा विनोदप्रसाद मिश्रको नाममा नै भएको देखिन्छ। पतिपत्नी आपसमा अंश मुद्दा गरी मिलापत्र गरी अंश भागमा पार्ने र नामसारी दा.खा. दर्ता नगरी साहूको दायित्वबाट पन्छिने प्रवृत्तिबाट जग्गा दर्ता नगरेको र जग्गा लिलाम हुँदाको समयमा लिलाम भएको जग्गा शान्तिदेवीको नाममा दर्ता नभै विनोदप्रसाद मिश्रकै नाममा रहेभएको र ऋण खाँदा सगोलमै रहेकी शान्तिदेवीलाई निजको नाउँमा लिलाममा परेको जग्गा दर्ता नरहेको स्थितिमा सूचना दिनुपर्ने अवस्था समेत देखिन आएन। सूचना दिनु नपर्ने व्यक्तिलाई सूचना दिइएन भन्ने आधारले

नियमपूर्वक भएको लिलामलाई अन्यथा भएको छ भन्न मिलेन ।

६. पञ्चकृते मूल्याङ्कन रीतपूर्वक भएको छैन, मूल्याङ्कन साह्रै न्यून छ भन्ने जिकीरका सम्बन्धमा तहसीलदारबाट मिति २०६५।८।१३ र जिल्ला न्यायाधीशबाट मिति २०६५।१२।२८ मा भएको आदेशउपर निवेदकको बण्डा मुचुल्का बदर गरिपाउँ भनी पुनरावेदन अदालतमा अ.व. १७ नं. को निवेदन पर्दा सो मुचुल्का बदर नभै कानूनबमोजिम गर्नु भनी पहिलो निवेदनबाट निक्कै भैसकेको विषय हुँदा अन्तिम भैसकेको विषयमा पछि विवेचना गर्न आवश्यक देखिएन । जहाँसम्म लिलाम गर्दा पहिलोपटक कसैले लिलाम सकार नगरे दोस्रोपटक लिलाममा चढाउनुपर्ने र दोस्रो पटकमा पनि कसैले सकार नगरे मात्र साहूले पञ्चकृते मूल्यमा स्वीकार गर्न पाउँछ, साहूले प्रथमपटकमा लिलाम सकार गर्न पाउदैन भन्ने विपक्षीको जिकीर छ सो सम्बन्धमा विचार गर्दा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(७) मा “लिलाम गर्दा पञ्चकृते मोलमा कसैले सकार नगरे अर्को एक पटक लिलाम बढावढ गरी लिलाम बिक्री गर्नुपर्छ । यसरी दोस्रो लिलाम बढावढ हुँदा समेत कसैले सकार नगरेमा दुनियाँको विगोको हकमा पञ्चकृते मोलमा निवेदकले समेत सकार गर्न नचाहेमा अर्कोचोटी लिलाम गराई रहन पर्दैन” भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । सो व्यवस्थाले प्रथम पटकमा कसैले सकार नगरेमा तामेलीमा राख्नु हुँदैन, पुनः अर्को पटक लिलाममा राख्नु पर्छ भन्ने अर्थ गरेको हो । प्रथम पटकको डाँक लिलाममा निवेदक सहित कसैले लिलाम सकार नगरेमा विगो भरिभराउ हुन सक्दैन । त्यस स्थितिमा लिलाम नगरी तामेलीमा राखेमा साहूको विगो भरिभराउ नभै मर्कापर्ने भएकोले पुनः एकपटक लिलाम चढाउनु पर्छ भन्ने व्यवस्था भएको हो । साहूले विगो नगदमै चाहेमा प्रथम पटकको डाँक लिलाममा जेथा सकार नगर्न सक्छ । त्यस स्थितिमा पुनः लिलाम चढाउने गरेको व्यवस्थाले साहूलाई प्रथमपटकको लिलाममा डाँक सकार गरी जेथा नै बोक्नु पर्ने बाध्यता नगरेकोसम्म हो । साहूले जेथा लिन नचाहि विगो नगदमै खोजेको अवस्थामा साहूलाई एकपटक जेथा सकार नगर्ने मौका दिएकोलाई अन्यथा अर्थ गरी साहूले पहिलो लिलाममा सकार नै गर्न पाउदैन भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन । अन्य

कसैले डाँक सकार नगरेको स्थितिमा साहूले विगो नगदमा नखोजी जेथा नै सकार गर्न चाहेमा साहूले प्रथमपटकको डाँक लिलाममा पनि पञ्चकृते मोलमा जेथा सकार गर्न पाउँछ । प्रथम पटकको लिलाममा साहूले पञ्चकृते मोलमा सकार गर्न सक्दैन भन्न मिल्ने देखिँदैन । साहूसहित कसैले पनि प्रथमपटकको डाँक लिलाममा सकार नगरे दोस्रोपटक डाँक लिलाममा राख्नुपर्ने र साहू बाहेक अन्यले डाँक सकार गरे सकार गर्नेले पाउँछ, अन्य कसैले सकार नगरेको अवस्थामा भने दोस्रोपटकको लिलामको हकमा साहूले अनिवार्यरूपमा पञ्चकृते मूल्यमा नै सकार गर्नुपर्छ । दोस्रो पटकको डाँक लिलाममा सकार नगरे अर्को पटक लिलाम गराउनु पर्दैन, तामेलीमा राख्नुपर्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था छ । दोस्रोपटकको लिलाममा कसैले लिलाम सकार नगरे साहूले अनिवार्य सकार गर्नुपर्ने अन्यथा तामेलीमा राख्ने व्यवस्था गरेपनि प्रथम पटकको डाँक लिलाममा अन्य कसैले सकार नगरे साहूले पञ्चकृते मूल्यमा सकार गर्न पाउँदैन भन्ने विपक्षीको जिकीर कानूनसम्मत रहे भएको देखिएन ।

७. तसर्थ, उपरोक्त विवेचना तथा कानूनी व्यवस्था समेतको आधारमा निवेदकले फैसलाले पाउने ठहरेको विगो भरिभराउ गरिपाउँ भनी दिएको निवेदनमा तहसीलदारले कानूनबमोजिमको प्रक्रिया अवलम्बन गरी पञ्चकृते मूल्याङ्कन गराई मिति २०६६।२।५ मा डाँक लिलाम गराई अन्य कसैले लिलाम सकार नगर्दा प्रथम पटकको डाँक लिलाममा साहूलेनै पञ्चकृते मूल्यमा सकार गरी विगो भरिभराउ गर्ने कार्य सम्पन्न गरी लिलामको कारवाही अर्थात् फैसलाको कार्यान्वयन सम्पन्न भई तामेलीमा राखी सकेको अवस्थामा फैसलाले भरिपाउने ठहरेको विगो रकम पछि दाखिल गर्न पाउने कुनै कानूनी व्यवस्था नभएको सन्दर्भमा यसै निवेदनसँग सम्बन्धित लिलामको पञ्चकृते मूल्याङ्कन र लिलामी प्रक्रियाको सम्बन्धमा पटकपटक १७ नं. को निवेदन र निषेधाज्ञाको निवेदन परी पुनरावेदन अदालत एवं सर्वोच्च अदालतबाट विवादको निरोपण भैसकेको विषयमा टुङ्गि सकेको पञ्चकृते मूल्याङ्कनमा पुनः विचार गर्न परेन । शान्तिदेवी सगोलमै छुँदा नै ऋण लिएको र हाल लिलाम भएको जग्गा समेत निजको नाममा सेस्ता कायम भएको नदेखिदा निजलाई लिलामको सूचना दिनु आवश्यक

देखिएन । लिलाम गर्दा पञ्चकृते मूल्यमा कसैले सकार नगरे दोस्रोपटक लिलाममा चढाउने व्यवस्था जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५ मा भएपनि कसैले लिलाम सकार नगरे प्रथमपटकको लिलाममा नै पञ्चकृते मूल्यमा साहूले सकार गर्न पाउँदैन भन्ने व्यवस्था गरेको नदेखिँदा सकार गर्न पाउँदैन भन्न मिल्दैन । लिलाम कार्य सम्पन्न भै सकेपछि दाखिल भएको विगोको कानूनको दृष्टिमा कुनै अर्थ नहुने हुँदा त्यस्तो विगो फिर्ता गर्नु भनी जिल्ला अदालतले गरेको मिति २०६६।२।२९ को आदेश समेत कानूनसम्मत देखिन्छ । अतः जग्गा नाममा नभएकी शान्तिदेवीलाई लिलामको सूचना नदिएको, प्रथमपटकको लिलाममा नै पञ्चकृते मूल्यमा साहूले लिलाम सकार गरेको र न्यून मूल्याङ्कनको आधारमा लिलाम भएको भन्ने आधारमा जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६६।२।२९ को आदेश बदर गरेको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०६६।६।२९ को आदेश कानूनसम्मत नदेखिँदा उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी दिएको छ । जिल्ला अदालतको २०६६।२।५ को लिलाम मुचुल्का कायम रहने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइ दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.बलराम के.सी.

इति संवत् २०६८ वैशाख २८ गते रोज ४ शुभम् .
इजलास अधिकृतः लीलाराज अधिकारी

निर्णय नं.८६३५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६३ सालको दे.पु.नं. ८९६, ०५८९
फैसला मिति: २०६७।७।२३।३
मुद्दा :- करारबमोजिम रकमको क्षतिपूर्ति दिलाई
पाऊँ ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: अध्यक्ष, सञ्चालक समिति अमर
आदर्श माध्यमिक विद्यालय समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: काठमाडौँ जिल्ला, काठमाडौँ
महानगरपालिका वडा नं. ३३ मैतिदेवी वस्ने
कृष्णबहादुर श्रेष्ठ

पुनरावेदक वादी: काठमाडौँ जिल्ला काठमाडौँ
महानगरपालिका वडा नं. ३३ मैतिदेवी वस्ने
कृष्णबहादुर श्रेष्ठ

विरुद्ध

प्रत्यर्था प्रतिवादी: अध्यक्ष, सञ्चालक समिति, अमर
आदर्श माध्यमिक विद्यालय वानेश्वर समेत

शुरु फैसला गर्ने:-

मा.जि.न्या.श्री वीरसिंह महारा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री दुर्गाप्रसाद उप्रेती

मा.न्या.श्री जगदीश शर्मा पौडेल

- एक पक्षबाट करारको उल्लंघन हुनासाथ अर्को पक्षले करारमा उल्लिखित पूरै रकम क्षतिपूर्तिबापत भराई लिन पाइहाल्ने भन्ने होइन । क्षतिपूर्तिको रकम अत्याधिक वा वेमुनासिव भई एक पक्षले अर्को पक्षबाट वेमुनासिव लाभ वा फाइदा (Unjust Inreachment) पाउने अवस्थामा क्षतिपूर्ति भनी उल्लेख गरिएको रकमले पेनाल्टी वा जरीवानाको रूप पनि धारण गर्नसक्ने ।
- व्यापारिक प्रकृतिका देवानी कारोवार वा कारवाहीमा राज्यले त कुनै पनि रूपमा जरीवाना, पेनाल्टी असूल गर्ने कानून बनाउन सक्दैन भने कुनै करारको एक पक्षले अर्को पक्षबाट जरीवाना वा पेनाल्टी भरी लिन सक्ने अधिकार नहुने ।
- करार उल्लंघन हुँदा प्राप्त हुने क्षतिपूर्ति भनी करारमा उल्लेख गरिएको रकम करारको एक पक्षले करारको उल्लंघन हुँदा अर्को पक्षलाई पुग्न गएको वा पुग्ने व्यावसायिक हानि नोक्सानीको वास्तविक क्षतिपूर्तिको पूर्वानुमानभन्दा अत्याधिक देखिएको

अवस्थामा यसरी तोकिएको रकमले जरीवानाको रूप लिने हुन्छ र यस्तो रकम अदालतले भराउँदैन। करार उल्लंघनबाट मर्का पर्ने पक्षले आफूलाई क्षति पुग्न गएको कारण र आधार प्रस्तुत गर्न सकेको छ वा छैन भन्ने आधारमा पनि भिन्नता छुट्याउन सकिने।

- करार उल्लंघनबाट पुग्न गएको क्षतिपूर्तिको रकम प्रमाणित गर्न नसकेको वा प्रमाणित रकमभन्दा अत्याधिक र वेमुनासिव देखिएको अवस्थामा पनि करारमा लेखिएको रकम क्षतिपूर्तिबापत भराउँदै जाने हो भने दुई व्यक्तिबीचको निजी कारोवारमा अदालतले जरीवाना भराउने नियम निर्माण गरेको अवस्था हुन सक्ने।

(प्रकरण नं.६)

पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू क्रमसः सोमकान्त मैनाली, तेजबहादुर कटवाल, तुलसी सिंखडा

प्रत्यर्थी वादीतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता पिताम्बरप्रसाद सिलवाल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अ.व. ७८ नं., अ.व. १३९ नं.
- करार ऐन २०५६ को दफा ८३, ८३(२)

फैसला

न्या.भरतराज उप्रेती: पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६३३४ गतेको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन परी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ।

विपक्षी बसन्तबहादुर समेतले स्कूल सञ्चालनका लागि मसँग केही रकम माग गरेकोले स्कूलका नाममा रही विपक्षी बैंक अफ सिलोनमा धितोमा रहेको का.जि. का.म.न.पा. वडा नं. १० कि.नं. २४२ को क्षेत्रफल २-६-०-२, ऐ.ऐ. कि.नं.२४३ को क्षेत्रफल, ०-१५-१-०, र ऐ.ऐ.कि.नं. २४४ को क्षेत्रफल

१-१४-२-० समेत जम्मा ५-३-३-१ जग्गाको मूल्य रु.१,१५,३२,८१२।५० कायम गरी करार गर्दाकै दिन मिति २०५८।३।१८ को चेक नं. १३०४०८ बाट रु.१२,००,०००।- र मिति २०५८।३।२२ गतेको चेक नं. १३०४०९ बाट रु.८,००,०००।- समेत जम्मा रु.२०,००,०००।- बीस लाख राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक मैतिदेवी शाखाबाट विपक्षी बसन्तबहादुर श्रेष्ठले बुझी लिई उक्त जग्गा उक्त करार गर्दाको अवस्थामा विपक्षी बैंक अफ सिलोनमा धितो रहेको भएपनि उक्त करार गरेको मितिबाट चार महिनाभित्रमा उक्त जग्गाहरू बसन्तबहादुर श्रेष्ठले विपक्षी बैंकको धितो फुकुवा गरी म फिरादीको नाउँमा मालपोत कार्यालयबाट रजिष्ट्रेशन गरी दिने मैले पास गरी लिने भई निज बसन्तकुमार श्रेष्ठसंग मिति २०५८।३।१८ मा करार सम्झौता भएको थियो। उक्त जग्गा बैंक अफ सिलोनमा राखेको धितो फुकुवा गरी मेरो नाममा पारीत गरी दिने र म फिरादीले विपक्षीलाई रु.९५,३२,८१२।५० बुझाउने शर्तनामा गरी करार भएको दिन रु.२०,००,०००।- विपक्षी बसन्तबहादुरलाई दिएको थिए। यदि उक्त करारको अवधिभित्र उक्त जग्गाहरूको धितो फुकुवा नगरी म फिरादीलाई रजिष्ट्रेशन पास नगरी दिएको खण्डमा करार हुँदा लिएको रुपैयाँ रु.२०,००,०००।- बीस लाखको दोब्बर रकम तिर्ने बुझाउने भनी उक्त करारको शर्त नं. ५ मा उल्लेख गरिएको छ। विपक्षी स्कूल र म फिरादी बीच करारीय सम्झौताअनुसारका जग्गाहरू करार गर्दाकै अवस्थामा विपक्षी बैंकमा धितो रहेको थियो। उक्त जग्गाहरू हाल बैंकले आफ्नो नाउँमा नामसारी गरिसकेको बुझिन आएको हुँदा म फिरादकर्ता र जग्गावाला विपक्षी स्कूलबीच भएको सम्झौताअनुसारको जग्गाहरू विपक्षी बैंकले नामसारी गर्दा मलाई कुनै जानकारी नदिई एकलौटी रूपमा नामसारी गरिएकोले उक्त सम्झौताअनुसारका जग्गाहरू विपक्षी बैंकले पञ्चकृति मोल कायम गरी आफ्नो लेना असूल गरी बढी रकम म फिरादीलाई दिलाई पाऊँ। साथै बैंकले अन्य कुनै पक्षलाई विक्री गर्न चाहेको खण्डमा म फिरादीले पहिलो प्राथमिकता पाइ विपक्षीहरूबाट मेरो करारीय सम्झौताअनुसारको रकम रु.४०,०००००।- चालीस लाख दिलाई भराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको फिराद दावी।

प्रतिवादी बैंक र विपक्षीबीच कुनै करार भएको छैन। अन्य व्यक्ति र निकायसंग विपक्षीको के करार भएको छ, बैंकलाई जानकारी हुने कुरा होइन। बैंक संलग्न नभएको करारको दायित्व बैंकले व्यहोर्नु पर्ने होइन। तसर्थ कुनै प्रकारको क्षतिपूर्ति बैंकले तिर्नुपर्ने होइन। बैंकले कर्जा प्रवाह गरेको ऋणी अमर आदर्श मा.वि.ले. यस बैंकबाट लिएको कर्जा भाखाभिन्न नबुझाउको हुँदा बैंकले वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ को दफा ४७(क) बमोजिम धितो सुरक्षण राखेको कि.नं. २४२ र २४४ को जग्गा र सोमा बनेको घर लिलाम विक्री गरी बैंकले आफ्नो नाममा सकार गरेको हो। बैंकमा कानूनतः सुरक्षण रहेको सम्पत्ती बैंकको स्वीकृति विना सोही सुरक्षणलाई लेनदेन गर्न सक्ने गरी करार गर्नु गैरकानूनी हुँदा फिराद दावी खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल बैंक अफ सिलोनको प्रतिउत्तर पत्र।

मिति ०५दा३१९८ को करार मैले उल्लंघन गरेको छैन। मिति २०५दा३१९८ को करारको म्याद मिति २०५दा७१७ सम्म थियो। सो म्यादसम्ममा किस्ताको रुपमा विपक्षीले रु.९५,३२,८१२।०१- जम्मा गर्नु पर्नेमा कुनै पनि किस्ता विपक्षीले नबुझाउकोले करारको दायित्व विपक्षी आफैले पूरा नगरी करार उल्लंघन गरेपछि रुपैयाँ फिर्ता गरिपाउँ भन्न मिल्दैन। रुपैयाँ पच हुने फिर्ता गर्न बाध्य नहुने भन्ने शर्त रहेको छ। करारमा उल्लेख भएको भाखाभिन्न विपक्षीले बैंकको रुपैयाँ बुझाउको भए करारमा विवाद हुने नै थिएन। सो करारको दायित्व विपक्षीले पूरा नगरी विपक्षीले नै करारको उल्लंघन गरेको अवस्थामा फिरादमा दावी गर्नु भएको रकम मैले तिर्नु बुझाउनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको अमर आदर्श मा.वि. का अध्यक्ष र आफ्ना हकमा समेत बसन्तबहादुर श्रेष्ठको प्रतिउत्तरपत्र।

मिति ०५दा३१९८ मा भएको लिखतमा उल्लेख भएको शर्त दुवैले पालन गर्नुपर्ने हो। उक्त करारमा उल्लेख भएको रकम चेक मार्फत् लिनुदिनु भएको हो भन्ने श्यामराज लिम्बूले अ.वं. १३९ नं. बमोजिम गरेको बयान।

मिति ०५दा३१९८ को करार दुवैले मञ्जूर गरेपछि भएको हो। चेकमार्फत् वादीले बसन्तबहादुरलाई रकम दिएको हो भन्ने कृष्ण सुब्बाले अ.वं. १३९ नं. बमोजिम गरेको बयान।

दुवै पक्षले चेकमार्फत् रकम लिनुदिनु गरी सहिछाप गरेको हो। लिखत सहमतिमा खडा भएको हो। उक्त लिखत सद्धे हो भन्ने समेत व्यहोराको भिनबहादुर राउतको अ.वं. १३९ नं. बमोजिमको बयान।

मिति ०५दा३१९८ को करारबमोजिम रकम लिनु दिनु गरेको होइन। विपक्षीले नै करारको शर्त उल्लंघन गरेको र मैले रुपैयाँ नलिएको हुँदा उक्त करार जालसाजी हो भन्ने प्रतिवादी बसन्तबहादुर समेतको वा. तेजबहादुर कटुवालको अ.वं. ७८ नं. अनुसारको बयान र करार सद्धे हो भन्ने वादी वा. राजन पाण्डेको अ.वं. ७८ नं. अनुसार भएको बयान।

उक्त करार के कस्तो हो मलाई थाह छैन भन्ने कृष्णबहादुर घिमिरेले अ.वं. ७८ नं. अनुसार गरेको बयान वादीले प्रतिवादीबाट करारबमोजिम क्षतिपूर्ति पाउनु पर्ने हो। प्रतिवादीको जग्गा वादीले किन्ने विषयमा करार भएको हो भन्ने वादीका साक्षी सुरज श्रेष्ठको वकपत्र।

बसन्तबहादुरले बैंकको ऋण नतिरेकोले धितोको जग्गा लिलाम गरेको हो भन्ने बैंकको साक्षी गणेश थापाले गरेको वकपत्र।

यसमा, यी वादीले मात्र फिराद दावीको करारको आफ्नो पक्षबाट पूरा गर्न पर्ने करारको शर्तनामाको दफा ४ अनुसारको दायित्व पूरा गरेको नदेखिँदा वादी दावीअनुसारको क्षतिपूर्ति पाउँ भन्ने फिराद दावी कानूनसंगत नदेखिँदा फिराद दावी पुग्न सक्तैन भन्ने समेत व्यहोराको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति ०६०६।२८ को फैसला।

शुरु जिल्ला अदालतले वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको फैसलामा चित्त बुझेन। मिति ०५दा३१९८ को करारनामाको दफा ४ अनुसार विपक्षीले बैंक अफ सिलोनमा धितो बन्धक रोक्का समेत फुकुवा गराई हक हस्तान्तरण गर्ने भनी स्पष्ट उल्लेख भएको छ। उक्त कार्यको लागी पुनरावेदक वादीले उक्त करार भएको दिनमा रु.२०,००,०००।- बीस लाख दिएकोले मबाट लिएको उक्त रकमबाट जग्गा फुकुवा गरी म पुनरावेदकलाई हक हस्तान्तरण गर्ने दायित्व विपक्षीको हो। यसरी करारनामामा उल्लेख भएको कुरालाई कुनै वास्ता नगरी गरिएको शुरु फैसला बदरभागी छ। तसर्थ विपक्षीबाट करारको दफा ५ मा उल्लिखित

रु.४०,००,०००। र कोर्टफी समेत दिलाई भराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यस्मा करार हुनुभन्दा अगावै जग्गा बैंकले लिलाममा राखिसकेको अवस्थामा क्षतिपूर्ति पाउनु नसक्ने गरेको शुरु फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.व. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६१।२।१५ को आदेश ।

यसमा शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति ०५.०३।१९८ को करारनामा जालसाजी नठहरी सद्धे साँचो ठहरी फैसला भए उपर प्रत्यर्थी अमर आदर्श मा.वि.को तर्फबाट पुनरावेदन परेको नदेखिएको र उक्त करारनामा लिखतमा प्रत्यर्थीले करार गरेकै अवस्थामा रु.२०,००,०००- (बीस लाख) रुपैयाँ बुझी लिएको देखिएको र करार गरेको अवस्थामा करारमा उल्लिखित जग्गा बैंकबाट रोक्का रहेको दुवै पक्षलाई जानकारी भएको कुरा करारबाट नै देखिएको र उक्त जग्गा मिति ०५.०३।१९८ मा बैंकबाट लिलामीको मिति तय भएकोमा सो मितिमा अन्य कसैले लिलाम सकार गरेको नहुँदा बैंकको निर्णयबाट मिति ०५.०३।१९८ को पत्रबाट उक्त जग्गा बैंकले आफ्नो नाममा दा.खा. माग गर्न मालपोत कार्यालयलाई पत्र लेखेको समेत देखिँदा करार गर्नुपूर्व नै विवादित जग्गा बैंकले लिलाम गर्न सूचना निकाली करारमा उल्लिखित ४ महिनाको म्यादभित्रै आफ्नो नाउमा दा.खा. गर्न पत्र समेत लेखेको देखिँदा र सो कुरा करारका पक्ष प्रत्यर्थी अमर आदर्श विद्यालयलाई थाहा नभएको भन्ने नदेखिँदा करार गर्ने पुनरावेदक वादीले प्रत्यर्थी अमर आदर्श माध्यमिक विद्यालयबाट भराई पाउनु पर्नेमा सो रकम भरी नपाउने भनी भएको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी भई वादीले प्रत्यर्थी अमर आदर्श माध्यमिक विद्यालयबाट करार गर्दा दिएको रु.२०,००,०००।- (बीस लाख) रुपैयाँ भरी पाउने ठहर्छ । क्षतिपूर्तिको हकमा बैंकमा धितो राखेको कुरा वादीलाई करार गर्दा थाहा भएको र बैंकले जग्गा लिलाम गरी लिएको देखिँदा वैना करारको रकम क्षतिपूर्ति भराई पाऊँ भन्ने क्षतिपूर्ति सम्मको पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६३।३।४ को फैसला ।

मिति २०५८।३।१८ मा करार गर्दा करारनामामा उल्लिखित जग्गाहरू बैंकमा रोक्का रहेको र सो जग्गा फुकुवा गराई विपक्षी वादीका नाउमा रजिष्ट्रेशन गराउन शर्त नं. ३, शर्त नं. ४ मा ४ महिनाभित्र रु.९५,३२,८१२।५० अनिवार्य रुपमा हामी प्रतिवादी मध्येको अमर आदर्श मा.वि. लाई तिर्न बुझाउनु पर्ने स्पष्ट शर्त कायम गरिएको व्यहोरा करारनामाबाट स्पष्ट देखिन्छ । उक्त करारको शर्त नं. ३ समेत उल्लिखित शर्तहरूको परिपालना विपक्षीबाट नभएको प्रष्ट छ । करारको म्यादभित्र विपक्षीले बाँकी रुपैयाँ दाखिल गर्न नसक्नुको कारणले विपक्षीबाट करार उल्लंघन भएको हो । विपक्षी वादीले नै करारमा उल्लिखित शर्त पालना नगरी करार ऐन, २०५६ को दफा ७३(ग) को अवस्था सिर्जना गर्नु भएको छ । दफा ७३ (ग) मा अर्का पक्षले करार उल्लंघन गरेको कारणबाट करारको परिपालना हुन नसक्ने भएमा करार पूरा गर्नु नपर्ने भनी करार ऐनमा स्पष्ट व्यवस्था छ । विपक्षीले करारनामामा उल्लेख भएका जग्गाहरू खरीद गरी लिने नै मनसाय भएको भए पनि ९५,३२,८१२।५० रुपैयाँ धरौटी राखी नालेश गर्नुपर्दथ्यो । तर विपक्षीबाट यसो भएको छैन । यसरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट फैसला गर्दा प्रतिपादित सिद्धान्त एवं कानूनको समेत विवेचना नगरी फैसला भएको हुँदा उक्त अदालतको मिति २०६३।३।४ को त्रुटिपूर्ण फैसला मुलुकी ऐन, अ.व. १८४(क), १८५, प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, र ५४ समेतको विपरीत हुँदा उक्त फैसला बदर गरी शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६०।६।२८ को फैसला कायम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अमर आदर्श मा.वि. समेतको यस अदालतसमक्ष पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

विपक्षीको तर्फबाट अख्तियार प्राप्त विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सदस्य सचिव बसन्तबहादुर श्रेष्ठबीच मिति २०५८।३।१८ मा करार भएको कुरालाई अदालतले स्वीकार गरेकै छ । म पुनरावेदकले करार गरेको दिनमा नै करारको प्रथम पक्षलाई करारको शर्त नं. २ बमोजिम रकम बुझाउको कुरामा विवाद भएन । त्यसैगरी प्रथम पक्षले करारको शर्त नं. ३ बमोजिम ४ महिनाभित्र किस्ता किस्ता रकम बुझाउदै जाने र सोही रुपैयाँ बराबरको जग्गा प्रथम पक्षले द्वितीय पक्षलाई पारीत गरी दिनु पर्नेमा पारीत गरी

दिने भनिएका जग्गाहरू बैंक आफ सिलोनका नाउमा दा.खा. भैसकेकोले प्रथम पक्षले करारबमोजिमको जग्गा पारीत गरी दिन सक्ने अवस्था नै नरहेको व्यहोरा समेत प्रष्ट भएकै छ। यस अवस्थामा प्रथम पक्षले करारको उल्लिखित शर्त नं. ५ को व्यवस्थाबाट उन्मुक्ति पाउन सक्ने होइन। तसर्थ शर्त नं. ५ को व्यवस्थाबमोजिम मैले प्रथम पक्षबाट रु.४० लाख भराई पाउने कुरामा पनि विवाद हुन सक्दैन। करार र करारमा उल्लिखित शर्त तथा त्यसलाई तथ्यले पुष्टी गरेको अवस्थालाई गलत तवरले व्याख्या गरिएको छ। यसरी करारबमोजिम क्षेतिपूर्ति बापतको रकम पाउनेगरी फैसला हुनुपर्नेमा सो नपाउने गरी हुन गएको फैसला करार ऐन, २०५६ को दफा ८२ र ८३ समेतको विपरीत भएको हुँदा क्षेतिपूर्ति बापतको रकम र कोर्ट फी समेत भराई लिन नपाउने गरी भएको हदसम्म उक्त फैसला बदर गरी करारबमोजिम क्षेतिपूर्ति र कोर्ट फी राखेको रकम समेत भराई पाउने गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी बसन्तबहादुर श्रेष्ठको यस अदालतसमक्ष पर्न आएको पुनरावेदन पत्र।

यसमा वादी प्रतिवादी दुवै पक्षको पुनरावेदन परेको अवस्था देखिदा इन्साफको रोहमा अ.व. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ दुवै पक्षको पुनरावेदन एक अर्कालाई सुनाई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६६।१२।२२ को आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चठी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन समेतको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक अमर आदर्श माध्यमिक विद्यालयकातर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू क्रमशः सोमकान्त मैनाली, तेजबहादुर कटवाल, तुलसी सिंखडा समेतले बैंकमा रोकका रहेका जग्गा फुकुवा गराई रजिष्ट्रेशन गरी लिने शर्तमा उल्लिखित रकम तिर्न ४ महिनाको समय दिइएकोमा विपक्षीले म्यादभित्र शर्तबमोजिमको रकम नबुझाई केही गर्न नसकेको प्रष्ट देखिँदा देखिँदै बीस लाख तिर्न पर्ने ठहराई गरेको फैसला मिलेको छैन, सो हदसम्म पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला उल्टी होस भनी तथा पुनरावेदक कृष्णबहादुर श्रेष्ठकातर्फबाट विद्वान अधिवक्ता पिताम्बरप्रसाद सिलवालले मेरा पक्षका कारण करार उल्लंघन भएको होइन करारमा उल्लिखित

म्यादभित्र जग्गाहरू बैंकले नामसारी गरी लिई सकेको अवस्था हुँदा करार पूरा हुन सक्ने अवस्था थिएन, यसमा विपक्षीहरू नै जिम्मेवार हुँदा शर्तबमोजिम मेरा पक्षले दिएको बीस लाखको दोब्बर चालिस लाख भरी पाउन पर्नेमा बीस लाख मात्र भरी पाउने ठहराएको पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी होस भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ, सक्दैन भन्ने कुराको निर्णय दिन परेको छ।

यसमा, अमर आदर्श माध्यमिक विद्यालयका नाममा दर्ता रही बैंक अफ सिलोनमा धितोमा रहेको काठमाडौँ जिल्ला काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. १० स्थिति कि.नं. २४२ को क्षेत्रफल २-६-०-२, ऐ.ऐ.कि.नं.२४३ को क्षेत्रफल ०-१५-१-० र ऐ. ऐ.कि.नं. २४४ को क्षेत्रफल १-१४-२-० समेत जम्मा जग्गा क्षेत्रफल ५-३-३-१ को मूल्य रु.१,१५,३२,८१२।५० कायम गरी चेकमार्फत् रु.२०,००,०००।- बीस लाख विपक्षी बसन्तबहादुरले बुझिलिई करार भएका मितिले ४ महिनाभित्र उक्त बैंक बाट धितो फुकुवा गरी म फिरादीका नाममा रजिष्ट्रेशन गरी दिने लिने र करार अवधी भित्र उक्त जग्गा फुकुवा गरी मलाई रजिष्ट्रेशन पारीत गरी नदिए उक्त रु.२०,००,०००।-बीस लाखको दोब्बर रु.४०,००,०००।-चालिस लाख तिर्ने बुझाउने भनी विपक्षी बसन्तबहादुरसँग २०५८।३।१८ मा करार सम्झौता भएको थियो तर सम्झौताअनुसारको उक्त जग्गा मलाई जानकारी नदिई विपक्षीमध्येको बैंकले आफ्नो नाममा नामसारी गरी लिएको हुँदा बैंकले आफ्नो लेना असूल गरी बढी भएको रकम दिलाइ सम्झौताअनुसारको रु.४०,००,०००।- चालिस लाख विपक्षीबाट दिलाई भराई पाँउ भन्ने समेत फिराद दावी तथा कर्जा प्रवाह गरेको ऋण नबुझाएकोले दावीका जग्गा आफ्ना नाममा लिएको हो भन्ने समेत बैंक अफ सिलोनको र बुझाउन बाँकी रकम फिरादीले नबुझाई नतिरी विपक्षीबाट करारीय दायित्व पूरा नभएको हो फिराद दावी खारिज गरिपाऊँ भन्ने समेत अमर आदर्श माध्यमिक विद्यालयको प्रतिउत्तर भएको प्रस्तुत मुद्दामा वादीले अमर आदर्श माध्यमिक विद्यालयबाट रु.२०,००,०००। बीस लाख मात्र भरी पाउने ठहराएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला

बदर गरी करारबमोजिमको थप रु.२०,००,०००।- क्षतिपूर्ति र कोर्टफी समेत भराई पाऊँ भन्ने समेत पुनरावेदक वादी कृष्णबहादुर श्रेष्ठको र विपक्षीबाट नै करार उल्लघन भएकोले रु.२०,००,०००। वीस लाख भराई दिने ठहराएको पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरी शुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरी पाँउ भन्ने समेत प्रतिवादी अमर आदर्श माध्यमिक विद्यालय समेतको पुनरावेदन जिकीर देखिन्छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा मिसिल संलग्न मिति २०५८।३।१८ गतेको करारनामा हेर्दा, उक्त करारको दफा १ मा दावीको कि.नं.२४२,२४३ र २४४ का जग्गा क्षेत्रफल ५-३-३-१ करारको दोस्रो पक्ष वादी कृष्णबहादुर श्रेष्ठले खरीद गर्ने र करारको प्रथम पक्ष आदर्श माध्यमिक विद्यालयले बिक्री गर्ने, दफा २ मा करार भएको मितिमा वीस लाख रुपैयाँ प्रथम पक्षले दोस्रो पक्षबाट बुझी लिने दिने काम सम्पन्न भएको, दफा ३ मा जग्गाको मूल्य रु.१,१५,३२,८१२।५० एक करोड पन्ध्र लाख बत्तीस हजार आठ सय बाह्र रुपैयाँ पचास पैसा कायम गरी बाँकी रु.९५,३२,८१२।५० चार महिनाभित्र दोस्रो पक्षले प्रथम पक्षलाई किस्ताबन्दी रुपमा बुझाउँदै जाने तथा प्रथम पक्षले रुपैयाँ बराबरको जग्गा रजिष्ट्रेशन पारीत गरिदिने जाने। दफा ४ मा बैंक अफ सिलोनका पत्रले रोक्का रहेका दावीका जग्गा प्रथम पक्ष आदर्श माध्यमिक विद्यालयले ऋण चुक्ता गरी फुकुवा गर्दै दोस्रो पक्षलाई पारीत गरिदिने। दफा ५ मा प्रकरण ३ मा उल्लिखित म्यादभित्र प्रथम पक्षले जग्गा पास गरी नदिएमा करार हुँदा लिएको रु.२०,००,०००।- वीस लाखको दोब्बर रकम प्रथम पक्षले तिर्ने र दोस्रो पक्षले पास गरी नलिएमा दिएको वीसलाख प्रथम पक्षले दोस्रो पक्षलाई दिन बाध्य नहुने र दफा ६ मा उल्लिखित शर्त दुवैपक्षले पालन गर्नुपर्ने र कुनै पक्षले शर्त उल्लघन गरेमा उल्लघन गर्ने पक्षउपर अर्को पक्षले कानूनी प्रक्रिया अवलम्बन गरी करारका शर्त पूरा गराउन कानूनले कुनै पक्षलाई बन्देज नलगाउने भन्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ।

३. करारनामाको उपरोक्त व्यवस्था हेर्दा दावीका जग्गा खरीद बिक्री गर्न दुवै पक्ष सहमत मञ्जूर भई रु.२०,००,०००। वीस लाख प्रथम पक्षले दोस्रो पक्षबाट बुझिलिएको कुरा उक्त करारको

कागजबाट प्रष्ट हुन आउँछ। प्रतिवादी आदर्श माध्यमिक विद्यालयले उक्त करारको कागजलाई जालसाजी भनी अ.व. ७८ नं. अनुसार बयान गरेको देखिएता पनि करार लिखत लेख्ने व्यक्ति एवं लिखत साक्षी समेतलाई अदालतबाट अ.व. १३९ नं. बमोजिम भिकाई बुझ्दा लिखत सट्टे साँचो व्यहोराको हो जालसाजी होइन चेकमार्फत् रकम लिनु दिनु भएको हो भनी बयान गरेको देखिन्छ भने प्रतिवादीले फिराएको प्रतिउत्तरपत्रमा पनि लिखतमा उल्लिखित शर्त विपक्षीले नै पालना नगरेका हुन् विपक्षीले मान्ने हो भने अहिले पनि सो करारका शर्त पालना गर्न मञ्जूर छ भनी प्रतिउत्तर फिराई उक्त करार लिखतलाई स्वीकार गरेको अवस्था देखिन्छ। लिखतलाई जालसाजी भन्ने प्रतिउत्तर कथनलाई प्रतिवादी विद्यालयले स्वतन्त्र रुपमा पुष्टि गर्न सकेको नपाइँदा सबूद प्रमाणको अभावमा लिखतलाई जालसाजी भन्न मिलेन उक्त करारनामाको लिखत सट्टे साँचो नै देखिन आयो।

४. अब अमर आदर्श मा.वि. बाट पुनरावेदक कृष्णबहादुरले पुनरावेदन दावीको रकम रु.वीस लाख पाउने हुन् होइनन् भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा दावीको लिखत माथि विवेचित आधार र कारणबाट सट्टे साँचो भन्ने कुरा प्रमाणित भएको र लिखत सट्टे साँचो व्यहोराको ठहरे पछि लिखतबमोजिम पुनरावेदक कृष्णबहादुर श्रेष्ठबाट पुनरावेदक अमर आदर्श मा.वि.ले रु.२०,००,०००।- वीस लाख बुझिलिएको कुरामा पनि कुनै विवाद रहेन। जहाँसम्म करारको शर्त फिरादीले पूरा नगरेको कारण रकम तिर्न नपर्ने भन्ने प्रश्न छ, लिखत हुँदाकै अवस्थामा मिति २०५८।३।१८ मा नै जग्गा विपक्षी बैंकको ऋणवापत रोक्का रहेको कुरा दुवै पक्षलाई जानकारी भएको देखिन्छ। उक्त जग्गाहरू बैंकको ऋण समयमा नै तिरी फुकुवा गर्ने कार्य प्रथम पक्ष विद्यालयतर्फबाट हुनपर्नेमा सो हुनसकेको देखिँदैन। ऋणी विद्यालयले लिएको ऋण समयमा नतिरेको कारण लिलामीको सूचना प्रकाशित गरी २०५८।२।३० मा लिलाममा राख्दा समेत कोही व्यक्ति सकार गर्न नआएको भनी बैंक अफ सिलोनले फिराएको प्रतिउत्तरबाट देखिन्छ। अर्थात् यी वादी कृष्णबहादुर श्रेष्ठ र प्रतिवादी अमर आदर्श माध्यमिक विद्यालय बीचमा मिति २०५८।३।१८ मा करार हुँदाकै अवस्थामा उक्त जग्गा लिलाममा चढी सकेको भन्ने देखिन्छ र २०५८।६।३०

मा नै उक्त जग्गा बैंक अफ सिलोनका नाममा नामसारी दा.खा. गरी लिनका लागि बैंकबाट लेखी पठाई मालपोत कार्यालयबाट नामसारी गर्ने निर्णय गरेको मालपोत कार्यालयको पत्र र जग्गा धनी दर्ता सेस्तासमेतबाट देखिन्छ। आफूले ऋण लिई बैंकमा धितो राखेको जग्गा चार महिनाभित्र बैंकको ऋण तिरी जग्गा फुकुवा गरी वादीलाई विक्री गरी दिने शर्त राखी करार गरेपछि आफूले करारको समयावधीभित्र जग्गा फुकुवा गरी करारीय दायित्व पूरा गर्न नसकेको अवस्थामा शर्तबमोजिम लिइएको बैना स्वरूपको रकम रु.२०,००,०००।- बीस लाख तिर्न नपर्ने भन्ने प्रत्यर्थी आदर्श माध्यमिक विद्यालयको पुनरावेदन जिकीर मनासिव देखिएन। सो बीस लाख रकम वादी कृष्णबहादुर श्रेष्ठलाई यी प्रतिवादी अमर आदर्श माध्यमिक विद्यालयले तिर्नु पर्ने नै देखिन आयो।

६. त्यस्तै, पुनरावेदक वादी कृष्णबहादुर श्रेष्ठले आफूले बैना स्वरूप दिएको रु.२०,००,०००। बीस लाख मात्र भरी पाउने ठहराएको मिलेन, क्षतिपूर्ति स्वरूप थप बीस लाख समेत भरी पाउँ भनी लिएको जिकीर कानूनसम्मत छ छैन ? भनी विचार गर्दा, करार उल्लंघन हुँदा प्राप्त हुने क्षतिपूर्तिसम्बन्धी नेपाल कानूनमा के व्यवस्था गरिएको छ भनी हेर्नुपर्ने हुन्छ यस सम्बन्धमा करार ऐन, २०५६ को दफा ८३ को व्यवस्था उल्लेखनीय छ। उक्त ऐनको दफा ८३(२) मा "करार उल्लंघन भएमा कुनै निश्चित रकम सो वापत वा क्षतिपूर्तिवापत पाउने भनी करारमा उल्लेख भएकोमा सोबमोजिमको रकममा ननाघ्ने गरी मर्का पर्ने पक्षले अर्को पक्षबाट मनासिव माफिकको रकम भराई लिन पाउने छ" भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। क्षतिपूर्ति भराई लिन पाउने सम्बन्धमा करार ऐन, २०५६ को उक्त दफा ८३(२) मा गरिएको व्यवस्थाको मनसाय करारमा उल्लेख गरिएको पूरै रकम नै क्षतिपूर्तिवापत अदालतले भराउने नभई करारमा उल्लेख गरिएको क्षतिपूर्तिको रकमको माथिल्लो हद मात्र हो भन्ने देखिन्छ। सो रकममा नबढाई करारको अर्को पक्षबाट करारको उल्लंघन भएको कारणले करारको निर्दोष पक्षलाई पुग्न गएको वास्तविक हानि वा नोक्सानी अदालतले यकीन गरी भराउन सक्ने भन्ने व्यवस्था मात्र हो। उक्त दफामा गरिएको व्यवस्थाअनुसार एक पक्षबाट करारको उल्लंघन हुनसाथ अर्को पक्षले करारमा

उल्लिखित पूरै रकम क्षतिपूर्तिवापत भराई लिन पाइ हाल्ने भन्ने होइन। क्षतिपूर्तिको रकम अत्याधिक वा वेमुनासिव भई एक पक्षले अर्को पक्षबाट वेमुनासिव लाभ वा फाइदा (Unjust Inreachment) पाउने अवस्था पनि हुन सक्दछ। यस्तो अवस्थामा क्षतिपूर्ति भनी उल्लेख गरिएको रकमले पेनाल्टी वा जरीवानाको रूप पनि धारण गर्न सक्दछ। व्यापारिक प्रकृतिका देवानी कारोवार वा कारवाहीमा राज्यले त कुनै पनि रूपमा जरीवाना, पेनाल्टी असूल गर्ने कानून बनाउन सक्दैन भने कुनै करारको एक पक्षले अर्को पक्षबाट जरीवाना वा पेनाल्टी भरी लिन सक्ने अधिकार हुँदैन। करार उल्लंघन हुँदा प्राप्त हुने क्षतिपूर्ति भनी करारमा उल्लेख गरिएको रकम करारको एक पक्षले करारको उल्लंघन हुँदा अर्को पक्षलाई पुग्न गएको वा पुग्ने व्यवसायिक हानि नोक्सानीको वास्तविक क्षतिपूर्तिको पूर्वानुमानभन्दा अत्याधिक देखिएको अवस्थामा यसरी तोकिएको रकमले जरीवानाको रूप लिन हुन्छ र यस्तो रकम अदालतले भराउँदैन। प्रस्तुत विवादका पक्षहरू बीचमा भएको करारमा बैनाको रकमको दोब्बर रकम क्षतिपूर्ति वापत भराई पाउँ भनी उल्लिखित रकम क्षतिपूर्तिको पूर्वानुमान हो वा यसले जरीवानाको रूप धारण गर्दछ भन्ने कुरा पनि विचारणीय हुन्छ। करार उल्लंघनबाट मर्का पर्ने पक्षले आफूलाई क्षति पुग्न गएको कारण र आधार प्रस्तुत गर्न सकेको छ वा छैन भन्ने आधारमा पनि यी दुवै बीचको भिन्नता छुट्याउन सकिन्छ। करार उल्लंघनबाट पुग्न गएको क्षतिपूर्तिको रकम वादी पक्षले प्रमाणित गर्न नसकेको वा प्रमाणित रकमभन्दा अत्याधिक र वेमुनासिव देखिएको अवस्थामा पनि करारमा लेखिएको रकम क्षतिपूर्तिवापत भराउँदै जाने हो भने दुई व्यक्तिबीचको निजी कारोवारमा अदालतले जरीवाना भराउने नियम निर्माण गरेको अवस्था हुन सक्छ र यस्तो अवस्था सिर्जना हुन नदिनको लागि अदालतहरूले विशेष होसियारी अपनाउनु पर्दछ। करार उल्लंघनवापत क्षतिपूर्ति दावी गर्ने पक्षले क्षतिपूर्तिवापत माग गरिएको रकम करारको उल्लंघनबाट हुन गएको नोक्सानीको वास्तविक र मुनासिव रकम हो भन्ने सम्बन्धमा अदालतलाई सन्तुष्ट गराउने आधार, कारण र प्रमाण पेश गर्न सक्नुपर्दछ। प्रस्तुत मुद्दामा यस्तो प्रमाण र आधार वादी पक्षले पेश गर्न सकेको देखिएन। यस्तो आधार र कारणबाट प्रमाणित हुन नसक्ने रकमले

क्षतिपूर्ति नभई पेनाल्टी वा जरीवानाको रूप धारण गर्ने गर्दछ । क्षतिपूर्ति माग गर्ने कारण र आधार विविध हुन सक्दछन् जस्तै:

- (क) क्षतिपूर्ति माग गर्न आउने पक्षले करारका सवै शर्त पालना गरेको थियो ।
- (ख) करार गर्दाको अवस्थामा नै प्रतिवादीले करारबमोजिमको पूरा गर्न पर्ने दायित्व पूरा गर्न नसक्ने प्रबल सम्भावना पनि छ भन्ने बारेमा क्षतिपूर्ति दावी गर्ने पक्षलाई कुनै जानकारी थिएन वा यस्तो जानकारी थियो भनी विवेकपूर्ण अनुमान गर्न सक्ने अवस्था पनि थिएन ।
- (ग) क्षतिपूर्ति माग गर्ने पक्षले प्रतिवादीबाट करारका शर्त उल्लंघन भएको कारणले आफूलाई यति नोक्सानी परेको छ भन्ने कुराको वस्तुनिष्ठ प्रमाणको विद्यमानता भएको र यस्ता प्रमाण अदालतमा पेश गरेको अवस्था आदि ।

७. प्रस्तुत मुद्दामा माथि उल्लेख गरेबमोजिमको अवस्था थियो थिएन भनी हेर्दा यी वादी र प्रतिवादी दुवै पक्षले करार गर्दाको अवस्थामा नै दावीका जग्गाहरू प्रतिवादी विद्यालयले लिएको ऋण नतिरेको कारण विपक्षी बैंक अफ सिलोनले रोक्का राखेको कुराको थाहा जानकारी पाई यी पुनरावेदक वादीले करार लिखत गरेको लिखतको व्यहोराबाट नै स्पष्ट हुन्छ । त्यस्तै करारको शर्तबमोजिम बाँकी रुपैयाँ किस्ताबन्दी रुपमा विपक्षीलाई बुझाई दावीका जग्गा पास गरी लिने शर्त उक्त करारनामाको लिखतमा उल्लेख भएको देखिन्छ । तर यी पुनरावेदक वादी कृष्णबहादुर श्रेष्ठले उक्त करारका शर्तअनुसारको रकम प्रतिवादी विद्यालयलाई बुझाएको र बाँकी रकम बुझाए पछि पनि विपक्षी विद्यालयले आफूलाई जग्गा पास गरी नदिएको भनी भन्न प्रमाणित गराउन सकेको पाइदैन । करारअनुसार बिक्री हुने भनिएका जग्गा करार हुँदाको अवस्था बैंक अफ सिलोनमा धितो रहेको र यी जग्गाहरू लिलाम चढिसकेको कुरा यी पुनरावेदक कृष्णबहादुरको जानकारीमा थिएन भन्न सक्ने अवस्था देखिएन । उक्त जग्गाको मूल्यबापत बुझाउनु पर्ने बाँकी रकम यी पुनरावेदकले बुझाएको र यसरी रकम बुझाए पछि पनि प्रतिवादीले जग्गा रजिष्ट्रेशन पारीत गरिदिएन भन्ने फिराद पनि यी पुनरावेदकको छैन ।

८. क्षतिपूर्तिको थप रकम माग गर्ने यी पुनरावेदकले आफूले पूरा गर्न पर्ने शर्तको पूर्ण पालना गरेको भन्ने कुरा प्रमाणित गर्न सकेको देखिदैन । यसरी करारका शर्तहरू पूर्ण रुपमा पालना नगरेको, करारको दायित्व पूरा गर्न नसक्ने सम्भावना पनि छ भन्ने कुराको जानकारी यी पुनरावेदकलाई बैंक अफ सिलोनले जग्गा लिलाममा चढाएको समेत व्यहोरा करार हुँदाको अवस्थामा जानकारी थियो भन्ने विषयमा समेत विवाद देखिदैन र थप क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने सम्बन्धमा अन्य कुनै वस्तुनिष्ठ आधार, कारण र प्रमाण समेत पेश गर्न नसकेको अवस्थामा वैनाबापतको रकमको अतिरिक्त क्षतिपूर्ति समेत भरी पाउँ भन्ने पुनरावेदक वादी कृष्णबहादुर श्रेष्ठको पुनरावेदन जिकीर करार ऐन, २०५६ को दफा ८३(२) को दायराभित्रको क्षतिपूर्तिको दावी नभई पेनाल्टी माग गर्ने आसयको नजिक रहेको देखियो । अब प्रस्तुत मुद्दामा पनि पुनरावेदन जिकीर बमोजिम वैना रकमको दोब्बर रु.४०,००,०००/- (चालीस लाख) भराईदिने हो भने त्यसले जरीवानाको स्वरूप धारण गर्न पुग्छ, जुन माथि विवेचना गरिए बमोजिमको सिद्धान्तको प्रतिकूल हुन जाने देखिन्छ । क्षतिपूर्तिको नाममा पेनाल्टीको रुपधारण गर्ने कुनै पनि रकम करार ऐन अनुसार भुक्तानी गर्ने गराउने आदेश नेपालका अदालतहरूबाट जारी हुन नसक्ने हुँदा पुनरावेदकको माग दावी आधारहीन तथा वेमुनासिव देखियो ।

९. उपरोक्त आधार र काणबाट, शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी गरी पुनरावेदक वादीले प्रत्यर्थी अमर आदर्श माध्यमिक विद्यालयबाट करार गर्दा दिएको रु.२०,००,०००/- बीस लाख रुपैयाँ भरी पाउने ठहराई वैना करार रकमको थप क्षतिपूर्ति भराई पाउँ भन्ने थप क्षतिपूर्तिसम्मको पुनरावेदन जिकीर पुन नसक्ने ठहराएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वैनाबापतको थप बीस लाख क्षतिपूर्ति समेत प्रतिवादी विद्यालयतर्फबाट भरी पाउँ भन्ने पुनरावेदक वादीको र वैनाबापत वादी कृष्णबहादुर श्रेष्ठबाट लिएको बीस लाख तिर्नेपर्ने होइन भन्ने प्रतिवादी अमर आदर्श माध्यमिक विद्यालय समेत दुवै वादी प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन । अरुमा तपसीलबमोजिम गर्नु ।

तपसील

प्रतिवादी अमर आदर्श माध्यमिक विद्यालयले यस अदालतमा पुनरावेदन दर्ता गर्दा कोर्टफी नराखी कोर्टफी ऐन, २०१७ को दफा २३ बमोजिम पछि बुझाउने गरी पुनरावेदन दर्ता गराएको देखिँदा वादीले भरी पाउने ठहरेको विगोको हुने कोर्टफीको १५ प्रतिशत रु.३,६४०।५० प्रतिवादी अमर आदर्श मा.वि. बाट असूल गर्ने बाँकी रहेको देखिँदा सो रकम लगत कसी जरीवाना सरह असूल गर्नु भनी शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह

इति संवत् २०६७ कात्तिक २३ गते ३ रोज शुभम्
इजलास अधिकृत: नारायणप्रसाद पराजुली

निर्णय नं.८६३६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
संवत् २०६२ सालको फौ.पु.नं. ३५९९, ३६९५, ३७३३
फैसला मिति: २०६८।२।२५।४

मुद्दा : फर्निचर खरीदमा भ्रष्टाचार गरेको।

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला पर्सा, वीरगञ्ज उ.म.न.पा.
वडा नं. १८ बस्ने ए. के. सप्लायर्सको प्रोपाइटर
राजेश अधिकारी

विरुद्ध

विपक्षी वादी: अ.दु.अ.आ.को तर्फबाट अनुसन्धान
अधिकृत प्रतापकुमार श्रेष्ठको प्रतिवेदनले
नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला पर्सा वीरगञ्ज उ.म.न.पा.
वडा नं. १६ बस्ने वीरगञ्ज उ.म.न.पा. को
जिन्सी अधिकृत लालबाबु राउत

विरुद्ध

विपक्षी वादी: अ.दु.अ.आ.को तर्फबाट अनुसन्धान
अधिकृत प्रतापकुमार श्रेष्ठको प्रतिवेदनले
नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला पर्सा, वीरगञ्ज उ.म.न.पा.
वडा नं. १५ बस्ने ध्रुवकुमार कार्की
विरुद्ध

विपक्षी वादी: अ.दु.अ.आ.को तर्फबाट अनुसन्धान
अधिकृत प्रतापकुमार श्रेष्ठको प्रतिवेदनले
नेपाल सरकार

शुरु फैसला गर्ने :

अध्यक्ष मा.न्या.श्री गोविन्दप्रसाद पराजुली
सदस्य मा.न्या. श्री रणबहादुर वम
सदस्य मा.न्या. श्री भूपध्वज अधिकारी

- सामान खरीद गर्दा नगरपालिकाको बोर्डको निर्णय वा नगर प्रमुखको आदेशबिना खरीद हुन सक्ने कानूनी अख्तियारी नै देखिन्न र त्यसरी खरीद भएको भन्ने पनि छैन। नगरपालिकाद्वारा खरीद गरिएको सामानमा भ्रष्टाचार भएको भए सामान खरीद गर्न आदेश दिने वा अनुमोदनको निर्णय गर्ने मुख्य निर्णयकर्ता पदाधिकारीले नै पहिलो जिम्मेवारी लिनुपर्ने।
- निर्णयकर्तालाई निर्णयका सम्बन्धमा कुनै जिम्मेवार नगराई निर्णय कार्यान्वयन गर्नेलाई मात्र जिम्मेवार बनाउनु न्यायसंगत देखिन्न। निर्णयकर्तालाई आफूले गरेको कार्यको दायित्वबाट उन्मुक्ति वा छुट दिई मातहतका कर्मचारीहरूलाई मात्रै जिम्मेवार बनाउँदा पूरा तवरले इन्साफ हुन नसक्ने।
(प्रकरण नं.९)
- एउटै विवादमा फरक फरक रुपमा संलग्न रहेका व्यक्तिहरू मध्ये निर्णय गर्नेलाई पूर्ण उन्मुक्ति दिई निर्णयको कार्यान्वयन गर्नेलाई मात्र बदनियतपूर्ण काम गरेको ठान्नु सरासर अन्याय हुन जान्छ। निर्णय गर्नु र गरेको निर्णयको कार्यान्वयन गर्नु फरक कुरा हो।

त्यसमा पनि निर्णयकर्ताले गरेको निर्णय कार्यान्वयन गर्ने दायित्व बोकेका पदाधिकारीले प्रक्रियागत रूपमा कार्यान्वयनको तहगत प्रक्रिया पूरा गर्ने कार्यसम्म गरेको र भुक्तानी हुनबाट मौकामा नै रोकेकोबाट यस्तो अधुरो रूपमा निर्णय कार्यान्वयन गर्नेलाई सजाय गरी निर्णयकर्ताको हकमा विचार हुन नसक्ने स्थिति सिर्जना गर्न कानून र न्यायसंगत नहुने ।

(प्रकरण नं.१०)

पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्तात्रय हरिहर दाहाल, श्री किशोरकुमार अधिकारी र श्री बट्टीबहादुर कार्की एवं विद्वान अधिवक्ता श्री टीकाराम भट्टराई र श्री कृष्ण सापकोटा प्रत्यर्थी वादीतर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री शंकरबहादुर राई

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- आर्थिक प्रशासन नियमावली, २०५६ को नियम २१(२)

आदेश

न्या.सुशीला कार्की: विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६२।०१।१२ मा भएको फैसलाउपर विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम यस अदालतसमक्ष पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

वीरगञ्ज उप.म.न.पा.ले प्लाष्टिक हवील व्यारो खरीद कार्यमा भ्रष्टाचार गरेको छ भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा द.न.३११६ को सुदर्शनराज पाण्डेको उजुरी तथा मिति २०६१।२।२७ को कान्तिपुर दैनिकमा प्रकाशित समाचार ।

स्थानीय निकायको लागि सामान खरीद गर्नुपर्दा स्थानीय निकाय (आर्थिक प्रशासन) नियमावलीको परिच्छेद ५ को नियम ५२ को उपनियम २(क) को खण्ड (घ) अनुसार २ लाखभन्दा बढी मूल्यको सामान खरीद गर्दा बोलपत्र गरी कानूनी रीत पुऱ्याई खरीद गर्नुपर्नेमा सो केही नगरी गैरकानूनी ढंगबाट व्यापारीसंग व्यक्तिगत सम्पर्क गरी नगरपालिकाका

कर्मचारीले कानून विरुद्ध कार्य गरी फर्निचर खरीद गरेको प्रष्ट हुन्छ । रु.२ लाखभन्दा बढीको सामान खरीद गर्दा बोलपत्र गर्नुपर्ने र बोलपत्र गर्दा सबै विक्रेताले समान अवसर पाउने र प्रतिस्पर्धा हुन गई उचित मूल्यमा मालसामान प्राप्त हुने अवस्था हुँदाहुँदै कार्यकारी अधिकृत प्रतिवादी ध्रुवकुमार कार्की र जिन्सी प्रमुख प्रतिवादी लालबाबु राउतले व्यापारीसंग मिलोमतो गरी आफू समेतलाई गैरकानूनी लाभ र नगरपालिकालाई गैरकानूनी हानि गर्ने वदनियतले स्थानीय बजार मूल्य रु.४,९६,९५०।- पर्ने सामानलाई रु.१०,३३,३९४।- मूल्यमा खरीद गरी स्थानीय निकायलाई रु.५,३६,४४४।- नोक्सानी पार्ने कार्य गरेको भन्ने छानबीनको क्रममा भएको बजारमूल्य मुचुल्का व्यहोरा ।

वीरगञ्ज उप.म.न.पा.ले सम्पूर्ण खरीद कार्य गर्दा स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावली अनुसार खरीद गर्नुपर्ने प्रावधान कार्यालयको नै हो । वीरगञ्ज उप.म.न.पा.ले फर्निचर खरीद गर्ने क्रममा स्व.पूर्व मेयर गोपाल गिरीको मौखिक आदेशले ए.के.सप्लायर्सलाई सामानको दरभाउसहित सामान दिनु भन्ने कुरा गरेका रहेछन् । मैले यति ठूलो रकम दरभाउपत्रबाट मात्र दिन मिल्दैन । यसरी खरीद गर्दा स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली विपरीत हुन जान्छ भनी जानकारी गराउँदा उल्टै तपाईंहरूलाई हामीले भनेबमोजिम गर्नुहोस् भनी दवाव दिएकाले हामीले सो खरीद गर्न बाध्य भएका हौ । तर उहाँको अचानक निधन भएपछि ए.के.सप्लायर्सलाई दिनुपर्ने भुक्तानी गैरकानूनी हुन जान्छ भनी भुक्तानी रोक्का गरी दिएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी ध्रुवकुमार कार्कीको अनुसन्धानका क्रममा भएको बयान व्यहोरा ।

वीरगञ्ज उप.म.न.पा.ले फर्निचर खरीद गर्ने क्रममा स्व.पूर्व मेयर गोपाल गिरीको मौखिक आदेशले ए.के.सप्लायर्सलाई सामानको दरभाउसहित सामान दिनु भन्ने कुरा गरेका रहेछन् । मैले यति ठूलो रकम दरभाउ पत्रबाटमात्र दिन मिल्दैन । यसलाई आर्थिक प्रशासनसम्बन्धी नियमावली, २०५६ बमोजिम टेन्डर आहवान गरेर मात्र दिन सकिन्छ । सोभै दररेटबाट मात्र लिंदा स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावलीविपरीत हुन जान्छ भनी जानकारी गराउँदा उल्टै तपाईंहरू हामीले नियुक्ति गरेको कर्मचारी हामीले

भनेबमोजिम गर्नुहोस भनी दवाव दिएकाले हामीले सो खरीद कार्य गरेका हौं तर उहाँको अचानक निधन भएपछि ए.के.सप्लायर्सलाई दिनुपर्ने भुक्तानी गैरकानूनी हुन जान्छ भनी भुक्तानी रोक्का गरी दिएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लालबाबु राउतको अनुसन्धानका क्रममा भएको बयान व्यहोरा ।

वीरगञ्ज उप.म.न.पा.मा मिति २०६०।१।२।५ देखि नियुक्ति भई २०६१।३।३१ सम्म काम गरेको हुँ । यस समयमा फर्निचर सम्बन्धी कुनै पनि खरीद गरेको छैन । म नियुक्ति भएपछि ए.के.सप्लायर्सका प्रोपाइटर राजेश अधिकारीले स्व. पूर्व मेयर गोपाल गिरीको मौखिक आदेशले वार्ड नं १ देखि १९ सम्मका वार्ड कार्यालयहरूका फर्निचर र कार्पेट सप्लाइ गरेको थिए । तर वहाको अचानक निधन भएपछि मैले फर्निचर सप्लाइ गरेबापत पाउनु पर्ने भुक्तानी रकम कार्यालयले रोक्का गरी दिएकोले मलाई मर्का पत्रो भनी भन्न आएका थिए । मैले उक्त रकम त्यसै दिन मिल्दैन सो रकम बोर्डबाट निर्णय भएपछि उपलब्ध गराई दिनेछु भनेको थिए । तर कार्यालयले निज सप्लायर्सबाट मिति २०६१।८।२५ मा बिल माग गरी प्रमाणित गरी दिईसकेको रहेछ । सो नियमविपरीतको कार्य के कसरी गरे सो सम्बन्धी मलाई जानकारी छैन भन्ने समेतको अनुसन्धानका क्रममा बुझिएका निवर्तमान मेयर प्रदीपकुमार सुवेदीको बयान ।

वीरगञ्ज उप.म.न.पा.को वार्ड नं १ देखि १९ सम्मका वार्ड कार्यालयलाई चाहिने आवश्यक फर्निचर र कार्पेटहरू मागबमोजिम सप्लाइ गरेको हुँ । स्व.पूर्व मेयर गोपाल गिरीको मौखिक आदेशअनुसार मलाई आवश्यक पर्ने फर्निचरहरू सप्लाइ गरिदेउ त्यसको भुक्तानी वडा कार्यालयहरूमाफर्त्त नै गराई दिन्छु भन्नु भयो । मैले आफ्नो माल बिक्री गर्नको लागि वार्ड कार्यालयहरूमा गई मागअनुसारको फर्निचर सप्लाइ गरिदिए । अचानक स्व.मेयर गिरीको निधन भयो र मैले भुक्तानी पाउन सकिन । कार्यालयमा गई कार्यकारी अधिकृतसंग सम्पर्क गर्दा रु.१,००,०००।- भन्दा बढीको तपाईंले फर्निचर सप्लाइ गर्नु भएको देखिन्छ । यति ठूलो रकम भुक्तानी गर्न स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावली अनुसार मिल्दैन भन्नुभयो र त्यसको डेड महिनापछि निवर्तमान मेयर प्रदीपकुमार सुवेदीसंग आफ्नो समस्या बताउँदा उहाँले बोर्डमा राखिदिने

आश्वासन दिनुभएको थियो । तर बोर्डबाट निर्णय नहुँदै कार्यकारी अधिकृतले विलहरू मागनुभयो र मैले लगेर वीलहरू दिए । बिल प्रमाणित गरिदिनुभयो । तर भुक्तानी चाहिँ नदिने भनी लेखालाई रोक्का गरीदिनु भयो । हामी व्यापारीहरूलाई यसरी रोक्का हाम्रो लगानीमा अत्यन्तै नराम्रो असर पर्नजाने हुन्छ जसले गर्दा प्रचलित मूल्यभन्दा बढी रकम पर्न जान्छ । हामीले पनि सामान खरीद गर्दाका बखतमा नै खरीद गर्नुपर्छ । वार्ड कार्यालयहरूमा सामान बुझाउँदा ढुवानी खर्च,मिस्त्री, लेबर खर्च पनि जोड्नु पर्ने हुन्छ । मुनाफामा पूँजीको व्याज, डेलिभरी खर्च समेतलाई सामानमा नै जोड्नु पर्ने हुनाले दोब्बर दररेट कायम नगरेको भन्ने अनुसन्धानको क्रममा ए.के. सप्लायर्सका प्रोपाइटर राजेश अधिकारीको बयान ।

बजार मूल्यभन्दा १०७.८४ प्रतिशत बढी मूल्य १०,३३,३९४।-मा फर्निचर खरीद गरी वीरगञ्ज उप.म.न.पा.का कार्यकारी अधिकृत प्रतिवादी ध्रुवकुमार कार्कीले स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावली, २०५६ को परिच्छेद ५ को नियम ५२ को उपनियम २ (घ) बमोजिम रु.२ लाखभन्दा बढी मूल्यका सामान खरीद गर्दा बोलपत्र आह्वान गरी खरीद गर्नुपर्ने कानूनी प्रावधानविपरीत आफूलाई नभएको आर्थिक अधिकार प्रयोग गरी विभिन्न फर्निचर खरीदका बिल भरपाईहरू आफै प्रमाणित गरी भुक्तानी दिनेसम्मको अवस्था सिर्जना गरी रु.५,३६,४४४।- बराबरको रकम नगरपालिकालाई हानि नोक्सानी र आफूसमेतलाई गैरकानूनी लाभ पुऱ्याउने कार्य गरेको हुनाले निजको सो कार्य स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावली, २०५६ को नियम ५२(१)(घ) को प्रतिकूल तथा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(१) को खण्ड (त्र) अर्न्तगतको कसूर भै सोही ऐनको सोही दफा ८ को उपदफा १ बमोजिम सजाय हुनेमा रकम भुक्तानी गरिसकेको अवस्था नहुनाले सोही ऐनको दफा २१ बमोजिम उक्त कसूरको उद्योग गरेबापत सजाय गरिपाऊँ ।

साथै वीरगञ्ज उप.म.न.पा.का जिन्सी अधिकृत श्री लालबाबु राउतको उक्त फर्निचर खरीद कार्यमा मुख्य भूमिका हुने र मालसामान खरीद गर्नुपर्दा कानूनी प्रक्रिया अपनाई खरीद गरी आमदानी बाँध्नु पर्नेमा सो नगरी गैरकानूनी तवरबाट जिन्सी शाखाको मागबमोजिम खरीद आदेश गराई समान बुझी

आम्दानीसमेत बाँधिसकेको र भुक्तानी दिनुपर्ने अवस्थासम्मको कार्य भैसकेको हुँदा निज समेतले व्यापारीसँग मिलोमतो गरी आफूसमेतलाई गैरकानूनी लाभ र नगरपालिकालाई रु.५,३६,४४४।- गैरकानूनी हानि पुऱ्याउने कार्य गरी स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावली,२०५६ को नियम ५२(१)(घ) को उल्लंघन गरी गैरकानूनी कार्य गरेको हुँदा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(१)को खण्ड (अ) अर्न्तगतको कसूरमा सोही ऐनको सोही दफा ८ को उपदफा १ बमोजिम सजाय हुनेमा रकम भुक्तानी गरिसकेको अवस्था नहुनाले सोही ऐनको दफा २१ बमोजिम उक्त कसूरको उद्योग गरेबापत सजाय गरिपाउँ ।

यसैगरी ए. के. सप्लायर्सका प्रोपाइटर प्रतिवादी राजेश अधिकारीले स्थानीय बजार भाउअनुसार सामान सप्लाइ गर्नु पर्नेमा उपमहानगरपालिकाका कर्मचारीहरूसँग मिलोमतो गरी आफूसमेतलाई गैरकानूनी लाभ र नगरपालिका जस्तो सार्वजनिक संस्थालाई रु.५,३६,४४४।- हानि नोक्सानी गर्ने उद्देश्यले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(१) को खण्ड (अ) को कसूर गर्ने कार्यमा मतियार भै सोही ऐनको दफा २२ अनुरूप कसूर गरेको देखिनाले निजलाई अन्य प्रतिवादीसह नै भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(१) को सजाय हुने उद्योग गर्ने सह दफा २२ बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग दावी ।

आरोप लगाएबमोजिमका सामानहरू मेरो तोक आदेशबाट खरीद भएका होइनन् । आ.व. २०६०।२०६१ मा फर्निचर खरीद गर्न वजेट छुट्याइएको थियो । २०६० साल असोज महिनामा सरकारले जन प्रतिनिधिहरू चयन गरी नगरपालिका बोर्ड गठन गरेपछि प्रमुखमा नियुक्ति हुनु भएका गोपाल गिरीले सबै वडा कार्यालयहरूका वडा अध्यक्षहरूलाई सम्बन्धित वडाहरूमा नै अलगअलग वजेट निकास गरी दिने भनी वडा कार्यालयहरूमा फर्निसिङ्ग गराउने मौखिक आदेश सम्बन्धित वडा अध्यक्षहरूलाई दिनु भएको रहेछ । सोही मौखिक आदेशको भरमा वडा अध्यक्षहरूले वडाकैतर्फबाट फर्निचर खरीद गरी प्रमुख गोपाल गिरीकै निर्देशनअनुसार ए.के. सप्लायर्सबाट सामानहरू लगेपछि पेश हुन आएका पृथक-पृथक

रु.२५,०००।- भित्रका विलहरू मैले प्रमाणितसम्म गरेको थिएँ । गोपाल गिरीको निधनपश्चात् नियुक्त हुनु भएका प्रमुख प्रदीपकुमार सुवेदीका पालामा भुक्तानी हुनुपछि भन्ने कुरा उठेपछि न.पा.बाट यती ठूलो रकम एकमुष्ट भुक्तानी दिन नियमविपरीत हुन जाने हुँदा मैले भुक्तानी प्रक्रिया रोकी दिएको हुँ । तत्पश्चात् प्रमुखले न.पा.बोर्डमा प्रस्ताव लगी उक्त फर्निचर खरीदको समर्थन समेत गराउनु भयो । सो निर्णयको छायाँप्रति पेश गरेको छु । सो फर्निचर खरीदमा मेरो बदनियत रहेको भए, अनुचित लाभ लिने दिनेमा संलग्नता रहे भएको भए फर्निचर विलको भुक्तानी रोक्नुपर्ने अवस्था नै आउने थिएन । भुक्तानी नै रोकेबाट मेरो कुनै गैरकानूनी संलग्नता नरहेको प्रष्ट देखिन्छ । केको आधारमा सो फर्निचरको बजारभाउ तय भएको हो सोको कारण अभियोगपत्रमा उल्लेख छैन । फर्निचर सामानको मूल्य भुक्तानी नभएबाट नगरपालिकालाई नोक्सान पारेको र मैले फाइदा लिएको भन्न मिल्ने अवस्था छैन । वडाहरूबाट विल पेश भएपछि सो कार्यमा तलमाथि नहोस् भनेर विल प्रमाणितसम्म गरेको हो । विल प्रमाणित गरेको कारण उक्त खरीदी प्रक्रिया ठीक छ,भुक्तानी दिए हुन्छ भनेर तोक लगाएको वा आदेश गरेको भनी सहमति जनाएको होइन । उक्त फर्निचरहरू नगरपालिकाको तर्फबाट एकमुष्ट खरीद गरेको नहुँदा त्यसमा बोलपत्र आह्वान नभएको हो । मैले आरोपित कुनै कसूर गरेको छैन । बोर्डबाट निर्णय भै खरीद भएको फर्निचरको भुक्तानीसमेत रोकी दिएको स्थितिमा म उपर उल्टे भ्रष्टाचारको आरोप लगाई मुद्दा चलाउनुबाट ममाथि घोर अन्याय भएको छ । नगरपालिकालाई हानि नोक्सानी हुने कुनै कार्य गरेको छैन । एकै पटक २ लाखभन्दा बढीको सामान एकमुष्ट खरीद गर्नुपर्दा बोलपत्र आह्वान गरिन्छ । एक पटकमा रु.२५,०००।-सम्मका सामान खरीद गर्दा सोभै बजारबाट खरीद गर्न सकिन्छ र सोभन्दा माथि दर भाउपत्रबाट खरीद गरिन्छ । मैले प्रमाणित गरेका विलमा भएको सही,खरीद आदेश र दाखिला रिपोर्टमा भएका सहि मेरै हुन् । मैले अभियोग दावीबमोजिम कुनै कसूर नगरेको हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेतको प्रतिवादी ध्रुवकुमार कार्कीले विशेष अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

मेरो कामको प्रकृति फौ.न.२२१ को मुद्दामा भएको बयानमा उल्लेख गरिसकेको छु । कार्यालयको सामान खरीद गर्दा कार्यकारी अधिकृतको निर्देशन र नियन्त्रणमा रही गरिन्छ । मनोनीत नगरप्रमुख स्व. गोपाल गिरीको आदेशमा वडा समिति कार्यालयहरूमा ए.के. सप्लायर्सले कार्यालयको पूर्व आदेश विना नै फर्निचरका सामानहरू उपलब्ध गराएको र सामान उपलब्ध भै सकेपछि वडाका सचिवहरूले माग फाराममा मागेको र बुझेको सही गरी कार्यकारी अधिकृतबाट आदेश गराई जिन्सी शाखामा माग फाराम उपलब्ध गराएका हुन् । मैले माग गरेको भन्ने आरोप भूठा हो । मैले सामान माग गरेको र बुझेको एवं खरीद गरेको होइन । माग फाराममा मेरो सही छाप पनि छैन । सो कार्यलाई नियमित गराउनको लागि खुल्ला दर भाउपत्र कार्यकारी अधिकृतको आदेशमा माग गरियो । यसरी निकालिएको दरभाउपत्रको मागमा ३३ वटा दरभाउपत्र कार्यालयमा आएका मध्ये सबभन्दा कम भएको दरभाउपत्र ए.के. सप्लायर्सको भएकोले सोको नाउँमा खरीद आदेश गरियो र सोहीअनुसार कार्यकारी अधिकृतबाट बिल माग गरियो र प्रमाणित भै जिन्सी शाखामा आयो । उल्लिखित वडाहरूमा खरीद गरिएका सामानहरूको अनुमोदन गर्ने काम पनि बोर्ड बैठकबाट भयो । कार्यकारी अधिकृतले वार्डबाट निर्णय नभएसम्म भुक्तानी नदिने भनेकाले भुक्तानी नगरिएको हो । हामीले बदनियत राखेकै भए अहिलेसम्म भुक्तानी नदिएर राख्ने नै थिएनौं । हामीबाट कुनै भ्रष्टाचार भएको छैन र नगरपालिकालाई कुनै हानि नोक्सानी नै भएको छैन । फर्निचर खरीद आदेश र दाखिला रिपोर्टमा भएको सहिछाप मेरै हो । मैले कुनै आर्थिक लाभ नलिएको, कार्यालयलाई कुनै हानि नोक्सानी नपुगेको र मेरो कुनै बदनियत नभएकोले अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने समेतको प्रतिवादी लालबाबु राउतले विशेष अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

स्थानीय निकायमा पदाधिकारीको मनोनयन भएपछि नगर प्रमुख गोपाल गिरीले मेरो ए.के. सप्लायर्समा मलाई सामान सप्लाई गर्न सक्नुहुन्छ हुदैन भनी सोधेपछि मैले दररेट मिलेमा सामान सप्लाई गर्न सक्छु भनी दररेट दिएको थिएँ । उहाँले अन्यत्र पनि बुझेर अन्तिममा हामीलाई नै सामान दिनुपर्ने भन्नुभयो । त्यसपछि वीरगञ्ज उप.म.न.पा.को १ देखि

१९ वडासम्म सामान सप्लाई गरियो । गोपाल गिरीको हत्यापछि मनोनित हुनुभएका नगर प्रमुख प्रदीप सुवेदीसंग भुक्तानीको लागि अनुरोध गर्दा बोर्ड मिटिङमा भुक्तानीको कुरा राख्छु भन्नु भएको र मिति २०६०।१।२२ मा बोर्डबाट रकम भुक्तानी दिने सम्बन्धमा पास भयो । अफीसले हामीलाई बिल वनाउन आवश्यक पर्ने खरीद आदेश दियो । मिति २०६१।२।२५ मा एकमुष्ट बिल बनाएर दियो तर हामीले पाउने भुक्तानी रकम नगरपालिकाले रोकी दियो । यसै क्रममा अनुसन्धान शुरु भै अहिलेसम्म भुक्तानी पाएका छैनौं । मैले नगरपालिकाको रकम गैरकानूनी रूपमा लाभ गरेको छैन र नगरपालिकालाई हानि पनि पुऱ्याएको छैन । देखाइएका बिल ए.के. सप्लायर्सका हुन र त्यसमा लेखिएको दररेट पनि हामीले दिएको हो । मैले मेरो सामानको भुक्तानी समेत नपाएको अवस्थामा मलाई सजाय हुने कुरै आउँदैन । कुनै मिलेमतो भएको होइन, छैन । भूठा अभियोग दावीबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी राजेश अधिकारीले विशेष अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

प्रतिवादीहरू धुबकुमार कार्की र लालबाबु राउतले प्रस्तुत मुद्दामा र यसै लगाउको स.फौ.१३७२२१ को भ्रष्टाचार मुद्दामा अनुसन्धानको क्रममा राखेको क्रमशः रु.२०,००,०००।- रु.१५,००,०००।- धरौटबापतको जेथा जमानतलाई नै यस मुद्दाको पूर्पक्षको लागि पनि धरौटबापतको जेथा जमानत कायम गरी दिइएको छ भन्ने समेतको विशेष अदालत काठमाडौंको आदेश र सो आदेशबमोजिम प्रतिवादीहरू मुद्दाको पूर्पक्षमा रहेको ।

प्रतिवादी राजेश अधिकारीले विशेष अदालतको आदेशानुसारको रु.२५,०००।- नगद धरौट राखी मुद्दाको पूर्पक्षमा रहेको ।

दावीका फर्निचरका खरीद आदेश एउटै नभई रु.२५ हजारभित्र पर्ने गरी अलगअलग खरीद आदेश दिएको देखिन्छ । पेश भएका खरीद आदेशहरू हेर्दा अधिकांश खरीद आदेशहरू २०६१ साल वैशाखको अन्तिम हप्तादेखि जेठको पहिलो हप्ताभित्रमा लगातार गरेको पाइन्छ । सबै खरीद आदेशका बिलहरू वीरगञ्ज उप.म.न.पा. को नाउँमा अलगअलग बनेको भएपनि मिति २०६१।२।२६ को एउटा बिल बाहेक सबै बिलहरू एउटै मिति २०६१।२।२५ को देखिन्छन् । दावीका

फर्निचरहरू प्रोप्राइटरी सामान वा निश्चित स्तरका सामान भएको भन्ने पनि देखिदैन । यसबाट कानूनले बोलपत्र लिनुपर्ने गरी गरेको बाध्यात्मक व्यवस्थालाई छली दावीका फर्निचरको सामान खरीद गरी भुक्तानी लिने दिने उद्देश्य प्रतिवादीहरूको रहेको पुष्टि भएको ।

दावीका फर्निचरहरू खरीद गर्ने कुनै सूचना वा आदेश विना प्रतिवादी ए.के.सप्लायर्सका प्रोप्राइटर राजेश अधिकारीबाट कोटेशन पेश भएको देखिएको । निजले पेश गरेको कोटेशनको आधारमा दावीका फर्निचरहरू खरीद गर्नलाई प्र.धुवकुमार कार्की र लालबाबु राउतले सही गरी खरीद आदेश दिएको देखिएको । सोही खरीद आदेश र आफैले पेश गरेको कोटेशनको मूल्य राखी प्र.राजेश अधिकारीले बिल पेश गरेको र सो बिल प्र.लालबाबुले प्र.धुवकुमारसमक्ष पेश गरी प्र.धुवकुमारले भुक्तानीको लागि प्रमाणित गरिराखेको देखिएको । आयोगबाट अनुसन्धान शुरु भै आयोगको मिति २०६१।३।९ को बिल भुक्तानी रोक्नु भन्ने पत्रपछि मात्र सो भुक्तानी रोक्का गरेको देखिएको । सो अघि बिल भुक्तानी रोक्का भएको नदेखिएको ।

मिति २०६१।३।८ र २०६१।३।१० को मूल्य खुलेको मुचुल्काबाट वीलअनुसारको मूल्य रु.१०,३३,३९।७५ का फर्निचरको मूल्य रु.४,९६,९५०।- मात्र पर्ने भन्ने देखिएको । मुचुल्कामा खुलेको मूल्य र भुक्तानीको लागि पेश भएको बिलको मूल्य हेर्दा दोब्बरभन्दा पनि बढी फरक परेको देखिँदा स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावली, २०५६ विपरीत फर्निचर खरीद गरिएको र खरीद गरिएका फर्निचरको भुक्तानीका लागि पेश भई स्वीकृत समेत भई बिलहरूमा उल्लिखित मूल्य स्थानीय बजारमूल्यभन्दा ज्यादै बढी देखिएबाट प्रतिवादीहरूको आफूलाई गैरकानूनी लाभ र उप.म.न.पा.लाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याउने बदनियत रहेको देखिएको ।

प्र.धुवकुमार कार्कीले अदालतको बयानमा सो भुक्तानी गर्न नगरपालिका बोर्डबाट अनुमोदन भइसकेको भनी मिति २०६०।१।३० को निर्णयको फोटोकपि पेश गरेकोमा मिति २०६०।१।२९ को एउटा खरीद आदेश बाहेक अन्य सबै खरीद आदेश र बिलहरू उक्त मितिको बोर्डको बैठकपछिको देखिएबाट दावीको फर्निचर खरीदको प्रक्रियालाई समर्थन गरेको नदेखिएको समेत कारणबाट प्रतिवादीहरूले आफूहरूलाई

गैरकानूनी लाभ र उप.म.न.पा.लाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याउने बदनियतले कार्य गरेको र बिलको रकम भने भुक्तानी भैसकेको नदेखिँदा आरोपपत्रको माग दावीवमोजिम प्र.धुवकुमार कार्की तथा लालबाबु राउतले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ (१)(ब) को कसूरको उद्योग गर्ने कार्य गरी सोही ऐनको दफा २१ अर्न्तगतको कसूर गरेको ठहरेकोले दफा ८(१) ले हुन सक्ने जनही कैद महिना १४ चार र जरीवाना रु.१०,०००।- को दफा २१ ले हुने आधा सजाय कैद महिना १२ दुई र जरीवाना रु.५,०००।- पाँच हजारका दरले हुन्छ ।

प्रतिवादी राजेश अधिकारीले उक्त कसूरको मतिथार भई कार्य गरी सोही ऐनको दफा २२ अर्न्तगतको कसूर गरेको ठहरेकोले प्रतिवादी धुवकुमार कार्कीसमेतलाई भएको सजायको सोही ऐनको दफा २२ ले हुने आधा सजाय कैद महिना ११ एक र जरीवाना रु.२,५००।-(दुईहजार पाँचसय) हुन्छ भन्ने समेतको विशेष अदालत काठमाडौंबाट मिति २०६२।८।१२ मा भएको फैसला ।

फर्निचर खरीद प्रक्रियालाई गलत र आत्मपरक ढङ्गबाट व्याख्या गरी सङ्कलित प्रमाणको न्यायपूर्ण विवेचना नगरिएको, सो फर्निचर मेरो आदेशबाट खरीद भएको नभै तत्कालीन नगर प्रमुख गोपाल गिरीको आदेशबाट भएको भन्ने देखिएको, नगरपालिकाको बोर्डबाट अनुमोदन भएपश्चात् वीलहरू रेकर्डको लागि सम्म प्रमाणित गरेको हो । २०६१।२।२७ को मेरै टिप्पणी आदेशबाट आयोगको २०६१।३।९ को पत्रभन्दा पहिलेनै मैले भुक्तानीसमेत रोक्का राखेको देखिँदा मेरो गैरकानूनी संलग्नता नभएको प्रष्ट छ । नगर प्रमुखको आदेशवमोजिम वडाहरूले सामान सोभै सप्लायर्सबाट बुझी लगी पछि बोर्डको अनुमोदनबाट उक्त खरीदलाई समर्थन गरिएकोले प्रक्रियागत रूपमा मैले खरीद आदेश गर्नु परेको हुँदा मेरो बदनियत नभएकोले हचुवा मुचुल्काको भरमा मलाई कसूरदार ठहर गरेको विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाई पाऊँ भन्नेसमेतको प्रतिवादी धुवकुमार कार्कीको यस अदालतसमक्ष परेको पुनरावेदन पत्र ।

विवादित हवील व्यारो(ठेला) वीरगञ्ज उप.म.न.पा.को बोर्डको मिति २०६१।१।१९ को निर्णयबाट

खरीद भएकोमा ती निर्णयकर्ता पदाधिकारी एवं सदस्यमाथि कुनै दावी र मुद्दा चलाएको अवस्था नहुँदा प्रतिवादीहरूले मात्र भ्रष्टाचार गरे गरायो भन्ने फैसला विचारणीय हुँदा छलफलको लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सूचना दिई लगाउका मुद्दाहरू साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६४।६।११ मा भएको आदेश ।

दावीको सामानहरू तत्कालीन नगर प्रमुख स्व.गोपाल गिरीको मौखिक आदेशमा विक्रेता ए.के. सप्लायर्सले सिधै विभिन्न वार्डहरूमा आपूर्ति गरेकोमा एकमुष्ट भुक्तानीको लागि माग गर्दा नियमप्रतिकूल हुन जाने भनी बोर्ड बैठकमा पेश हुनुपर्ने भनी मिति २०६१।२।२६ मा कार्यकारी अधिकृतसमक्ष टिप्पणी पेश गरी बिल भुक्तानी नगर्नु भनी निजबाट मिति २०६१।२।२७ मा आदेशसमेत भएको छ । सो खरीद कार्यलाई नगरपालिकाको बोर्डको मिति २०६०।१।२।३० को बैठकले समर्थन समेत गरेको अवस्था रहेको र म उपमहानगरपालिकाको सामान्य कर्मचारी हुँदा स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावली, २०५६ को नियम १२० बमोजिम कार्यालयमा प्राप्त हुन आउने जिन्सी सामानको लगत खडा गर्ने, जिम्मा लिने र आफूभन्दा माथिको अधिकृत तथा नगर प्रमुखको आदेश निर्देशन पालना गर्नुपर्ने सम्मको मेरो कर्तव्य भएकोले मउपरको अभियोग दावी झूठा हुँदा कसूर ठहर गरेको विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सफाइ पाऊँ भन्ने समेतको प्रतिवादी लालबाबु राउतको यस अदालतसमक्ष पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावली, २०५६ को नियम ५२(२)ख र ऐ ५५(१) बमोजिम स्थानीय निकायले ५० हजारभन्दा कम मूल्य पर्ने सामान सोभै बजारबाट खरीद गर्न सक्छ । मैले सप्लाइ गर्न खोजेको फर्निचरहरू नगरपालिकाका १९ वटा वडा कार्यालयहरूको लागि भएको र प्रत्येक वडामा रु.५०,०००।-भन्दा बढीको सामान सप्लाइ भएको छैन भन्ने विषयमा कुनै विवाद नभएको अवस्थामा फरक फरक बिल र खरीद आदेशको विवेचना नै नगरी शंङ्का र हचुवाको भरमा दोषी ठहर गरिएको छ । फर्निचर खरीद प्रकरणमा कुनै गैरकानूनी कार्य नभएको । बजार मूल्य निर्धारणको कुनै वैधानिक प्रमाणित आधार नभएको । मैले बदनियतपूर्वक कार्य नगरेको प्रमाणमा

लाग्नै नसक्ने गैरकानूनी कथित मुचुल्का मेरो विरुद्धमा प्रमाणमा लगाइएको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने समेतको प्रतिवादी राजेश अधिकारीको यस अदालतसमक्ष पर्न आएको पुनरावेदन ।

वीरगञ्ज उप.म.न.पा.को बोर्डबाट मिति २०६०।१।२।३० मा फर्निचर खरीद प्रक्रियाको समर्थन गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरूको वदनियत रहेको भन्ने कुरा मिसिलबाट समर्थन भएको देखिदैन । खरीद गरिएको फर्निचरको मूल्याङ्कन मुचुल्का कुन कानूनअन्तर्गत गरिएको हो, सो कुरा पनि फैसलामा उल्लेख भएको देखिदैन । साथै उक्त मुचुल्कामा यी प्रतिवादीहरूलाई रोहवरमा राखेको पनि पाइदैन । यस्तो स्थितिमा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई कसूरदार ठहर्‍याई सजाय गरेको विशेष अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलको लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सूचना दिई लगाउका मुद्दाहरू साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६४।६।११ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलासमा पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी राजेश अधिकारीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता टीकाराम भट्टराईले मेरो पक्षलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ बमोजिम अभियोग लाग्न सक्ने होइन । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(ख) ले राष्ट्रसेवकलाई मात्र भ्रष्टाचार निवारण ऐन आकर्षित हुने भनी भनेको छ तर मेरो पक्ष राष्ट्रसेवक होइन । नगरपालिकाले सामान खरीद गर्ने उद्देश्यले कोटेशन माग गरी पक्षले दिएको कोटेशनको मूल्याङ्कन गरी खरीद आदेश दिएपश्चात् मेरो पक्षले सामान उपलब्ध गराएको हो । ०६१।३।१० मा खडा गरिएको मुचुल्कालाई आधार मानी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । मुचुल्कामा उल्लेख भएको दररेट नै वास्तविक दररेट हो भन्ने कुनै वस्तुनिष्ठ आधार बिना मेरो पक्षलाई गरिएको सजाय त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सफाइ हुनु पर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

अर्का पुनरावेदक प्रतिवादी लालबाबु राउतकातर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय हरिहर दाहाल र किशोरकुमार अधिकारीले नगरपालिकाले गरेको निर्णय प्रति निर्णयकर्ता, पदाधिकारी

एवं सदस्यहरू सामूहिक रूपले जिम्मेवार हुनेमा निजहरू उपर मुद्दा चलाइएको छैन। उपमहानगरपालिकाको निर्णय र नगर प्रमुखको आदेशअनुसार खरीद भएका सामानहरूको सम्बन्धमा पक्षउपर मुद्दा चल्न सक्ने होइन। पक्षले खडा गरेको मिति २०६१।२।२६ को टिप्पणी कार्यकारी अधिकृतसमक्ष पेश भएकोमा वीलहरू रोकी भुक्तानी नगर्नु भनी २०६१।२।२७ मा अधिकृतबाट आदेश भएको हो। २०६०।१।२।३० को बोर्डको निर्णयबाट खरीद कार्य अनुमोदित छ। रु.दुई लाख मूल्यभन्दा बढीको सामानहरूमा एकमुष्ट खरीद भएको अवस्था छैन। यस्तो अवस्थामा वोलपत्र आह्वान गर्नुपर्ने होइन। मेरो पक्षले यो यति लाभ प्राप्त गरेको भन्ने किटानी दावी नभएको अवस्थामा कर्मचारीको हैसियतले गर्नुपर्ने काम गरेको अवस्थामा अभियोग लगाइएको कार्य नै गैरकानूनी छ। विना आधार मेरो पक्षलाई सजाय हुने गरी विशेष अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सफाइ पाउनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

त्यस्तै गरी अर्का पुनरावेदक प्रतिवादी ध्रुवकुमार कार्कीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता बद्रीबहादुर कार्की र अधिवक्ता श्री कृष्ण सापकोटाले ध्रुवकुमार कार्कीको आदेशले फर्निचर खरीद भएको होइन। फर्निचर वडा कार्यालयको लागि खरीद भएको २०६०।१।२।३० को वीरगञ्ज उ.म.न.पा. को निर्णयबाट देखिन्छ। वडा समितिका सदस्यहरूलाई बुझिएको सम्म छैन। खरीदको प्रक्रिया हेर्दा वीलबमोजिम भुक्तानी दिन कानूनले नमिल्ने भएपछि मेरो पक्षले फर्निचरको भुक्तानी रोकेको भन्ने कुरा ०६१।२।२७ को टिप्पणी आदेशबाट देखिन्छ। प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान ०६१।३।१९ मा मात्र भएको तर मेरो पक्षलेनै मिति २०६१।२।२७ मा नै सो वीलको भुक्तानी रोक्का गरेको छ। प्रतिवादीहरूलाई विवादास्पद मुचुल्कामा रोहवरमा राखेको समेत देखिँदैन। ०६०।१।२।३० मा खरीद प्रक्रियाको समर्थन बोर्डबाट भैसकेको स्थिति छ। मेरो पक्षले भुक्तानी रोक्का गरेको तथ्यले निजको असल नियत स्थापित हुन्छ। असल नियत प्रमाणित गर्नु पर्दैन तर बदनीयतको आरोप लगाउन सो पक्षले प्रमाणित गर्नुपर्दछ। विवादित फर्निचरको खरीद आदेश, दाखिला रिपोर्ट तथा पेश विलहरूमा सही गर्दैमा कसूर कायम हुन नसक्नेमा

मेरो पक्षलाई कसूरदार कायम गरी विशेष अदालत काठमाडौँबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाइ हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

त्यस्तै प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारकातर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता शंकरबहादुर राईले नगरपालिकाको बोर्ड बैठकको निर्णयविना फर्निचर खरीद गरेको देखिन्छ। ०६०।१।२।३० को नगरपालिकाको बोर्डबाट अनुमोदन गरिएको भनी प्रतिवादी ध्रुवकुमार कार्कीबाट दावी लिएपनि खरीद आदेश दाखेल रिपोर्ट तथा बिल पेश गरेको तथा बिल प्रमाणित गरेको मिति २०६१।१।२७ देखि २०६१।२।१० सम्मका हुन्। ०६०।१।२९ को एउटा मात्र खरीद आदेश छ। खरीद आदेश तथा विलहरू ०६०।१।२।३० को बोर्ड बैठक पछिका देखिएबाट बोर्डका सदस्यहरूलाई भुक्त्याई गलफतमा पारी निर्णय गराई खरीद प्रक्रिया गरेको देखिएको छ। फर्निचर सोभै दरभाउपत्रद्वारा खरीद गरिएकोले अनुमोदन गरिएको छैन। स्थानीय बजार मूल्यभन्दा अत्याधिक बढी मूल्यमा फर्निचर खरीद भएको भन्ने कुरा मूल्याङ्कन मुचुल्काबाट स्पष्ट भएको छ। प्रतिवादी ध्रुवकुमार कार्कीले आफै विल भुक्तानी रोक्का गरेको नभै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको टुरमुकाम वीरगञ्जको ०६१।३।१९ को पत्रले विलको भुक्तानी रोक्का गर्नु भने पछि मात्र रोक्का गरेको हो। भुक्तानी वाहेकका सम्पूर्ण क्रियाहरू सम्पन्न भएबाट मुद्दा चलाउन मिल्ने अवस्था छ। प्रतिवादी राजेश अधिकारी राष्ट्रसेवक नभएपनि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३०(२) बमोजिम निजलाई समेत भ्रष्टाचारको कसूर कायम गर्न मिल्छ। प्रमाणको मूल्याङ्कनका आधारमा विशेष अदालतबाट भएको फैसला कानूनसम्मत हुँदा सदर कायम हुनुपर्दछ भनी गर्नु भएको बहस जिकीर समेत सुनियो।

२. पक्ष विपक्षकातर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको विद्वत्तापूर्ण बहस जिकीर सुनी आज निर्णय सुनाउन तोकिएको तारेखमा पुनरावेदक प्रतिवादी र वादी पक्षका कानून व्यवसायीहरूले पेश गर्नुभएको लिखित बहसनोट तथा पुनरावेदन पत्रसहितका मिसिल प्रमाण कागजातहरू अध्ययन गरियो। अव विशेष अदालत काठमाडौँबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन निर्णय दिनु पर्ने भै

निर्णयतर्फ विचार गर्दा वीरगञ्ज उप महानगरपालिकाको विभिन्न वडा कार्यालयहरूको लागि समेत भनी फर्निचर समेतका सामान स्थानीय व्यापारी ए.के. सप्लायर्सका प्रोपाईटर राजेश अधिकारीबाट खरीद गर्दा स्थानीय निकाय (आर्थिक प्रशासन) नियमावलीको परिच्छेद ५ को नियम ५२ को उपनियम २(क) को खण्ड (घ) अनुसार दुई लाखभन्दा बढीको मूल्यको सामान खरीद गर्दा बोलपत्र गरी कानूनी रीत पुऱ्याई गर्नुपर्नेमा सो केही नगरी गैरकानूनी ढंगबाट निज व्यापारीसँग व्यक्तिगत सम्पर्क गरी अन्य विक्रेताहरूलाई प्रतिस्पर्धा नै नगराई नगरपालिकाका कार्यकारी अधिकृत ध्रुवकुमार कार्की र स्टोरका प्रमुख लालबाबु राउतले आफूहरूलाई गैरकानूनी लाभ र नगरपालिकालाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याउने वदनियतले स्थानीय बजार मूल्य रु. ४,९६,९५०/- पर्ने सामानलाई रु. १०,३३,३९४/- मूल्यमा खरीद गरी रु. ५,३६,४४४/- नोक्सानी पार्ने कार्य गरेको तर खरीद भएका मालसामानको मूल्य भुक्तानी गरिसकेको अवस्था नहुँदा नगरपालिकाका कर्मचारीद्वय कार्यकारी अधिकृत ध्रुवकुमार कार्की र जिन्सी अधिकृत लालबाबु राउतउपर भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(१)(अ) को कसूरमा सोही ऐनको दफा २१ बमोजिम उक्त कसूरको उद्योगमा सजाय हुन र मालसामान विक्रेता ए.के. सप्लायर्सका प्रो. राजेश अधिकारी सोहीबमोजिम सजाय हुने मतियार देखिँदा निजउपर उक्त ऐनको दफा २२ बमोजिम सजाय हुनका लागि मुख्य अभियोग माग दावी लिएको देखिन्छ।

३. उपरोक्त अभियोग दावी भएको प्रस्तुत मुद्दामा फर्निचर खरीद गर्दा कानूनले गरेको बाध्यात्मक व्यवस्था छल्ने उद्देश्यले स्थानीय निकाय (आर्थिक प्रशासन) नियमावली, २०५६ को नियमविपरीत फर्निचर खरीद गरिएको र भुक्तानीको लागि पेश भई स्वीकृत भएको विलहरूमा खरीद गरिएका फर्निचरको स्थानीय बजार मूल्यभन्दा ज्यादै बढी मूल्यमा खरीद गरेको देखिएकोबाट प्रतिवादीहरूको आफूहरूलाई गैरकानूनी लाभ र उपमहानगरपालिकालाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याउने वदनियत प्रष्ट हुँदा र विलहरूको रकम भुक्तानी भइ नसकेको अवस्था हुँदा प्रतिवादीहरूले माग दावीअनुसारको कसूर गरेको ठहऱ्याई भएको विशेष अदालत काठमाडौँको फैसलाउपर चित्त नबुझि

प्रतिवादीहरू राजेश अधिकारी, ध्रुवकुमार कार्की र लालबाबु राउतले यस अदालतसमक्ष प्रस्तुत पुनरावेदन पत्र दायर गरेको देखिन्छ।

४. प्रतिवादी ध्रुवकुमार कार्की विरगञ्ज उपमहानगरपालिकाको कार्यकारी अधिकृत रहेका र प्रतिवादी लालबाबु राउत जिन्सी अधिकृत रहेको देखिन्छन् भने अर्का प्रतिवादी राजेश अधिकारी नगरपालिकालाई सामान सप्ल्याई गर्ने सप्लायर रहेको देखिन्छ। वीरगञ्ज उपमहानगरपालिका र सोका वडा कार्यालयहरूको लागि भनी फर्निचर खरीद गरेका र ती खरीद भएका फर्निचरहरूको बिल भुक्तानीको लागि नगरपालिका बोर्ड बैठकबाट समर्थन समेत गराएपश्चात् बिल भुक्तानीको प्रक्रिया थालनी भएको तर भुक्तानी भइ नसकेको अवस्था देखिन्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले फर्निचरका सामान सप्ल्याई र खरीद गरेको हो तर त्यसरी खरीद गर्दा वा सप्ल्याई गर्दा आफूलाई कुनै गैरकानूनी लाभ र नगरपालिकालाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याउने कसूर अपराध नगरेको र त्यसरी खरीद वा सप्ल्याई गरेका मालसामानको बिल रकम समेत भुक्तानी भई नसकेको भनी आरोपित कसूरमा इन्कार रही बयान गरेको पाइन्छ।

५. वीरगञ्ज उपमहानगरपालिकाको सवै वडाहरूको लागि फर्निचरका सामान खरीद गरिएकोमा विवाद देखिँदैन। फर्निचरका सामान खरीद गर्दा प्रतिवादीहरू आफैले खरीद गर्ने आदेश गरेको अवस्था नदेखिँई स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावली, २०५६ को नियम २१(२) बमोजिम नगर प्रमुखको आदेशले खरीद गरी नगरपालिकाको २०६०।१२।३० को बोर्ड बैठकले फर्निचर खरीदको लागि अनुमोदन समेत गरेको देखिन्छ। वीरगञ्ज उपमहानगरपालिकाको बोर्डको मिति २०६०।१२।३० को निर्णयबाट खरीद गरेका फर्निचरको समर्थन भएपनि भुक्तान गरिसकेको अवस्था देखिँदैन। यदि यी प्रतिवादीहरूको वदनियत रहेको भए सो निर्णयपश्चात् तुरुन्त भुक्तानी दिई आर्थिक लाभ प्राप्त गर्न सक्ने थिए तर सो भुक्तानी दिने कुरामा कुनै तर तागेता गरी तुरुन्त भुक्तानीको कारवाही अगाडि बढाएको अवस्था नदेखिँई रोक्का राखेको देखिन्छ।

६. फर्निचर खरीद गर्दा आवश्यक कानूनी प्रक्रिया पूरा गरे नगरेको सम्बन्धमा हेर्दा स्थानीय

निकाय (आर्थिक प्रशासन) नियमावलीको परिच्छेद ५ को नियम ५२ को २(क) को खण्ड (घ) अनुसार २ लाखभन्दा बढी मूल्यको सामान खरीद गर्दा बोलपत्र आह्वान गरी गर्नुपर्ने भन्ने देखिन्छ। तर वीरगञ्ज उपमहानगरपालिकाले आफ्ना सबै वडाहरूको लागि भनी पृथक-पृथक रूपमा सामान खरीद र सप्लाई गरेको भन्ने भए पनि विल भन्ने उपमहानगरपालिकाको नामको देखिँदा त्यसरी नगरपालिकाले नै एकद्वार प्रणालीबाट फर्निचरका सामान खरीद गरी भुक्तानी गर्ने भएपछि र ती फर्निचरको मूल्य २ लाखभन्दा बढीको हुने भएपछि उक्त नियमले व्यवस्था गरेबमोजिम बोलपत्र आह्वान गरी प्रतिस्पर्धा गराई खरीद गर्नुपर्ने अवस्थाको देखिए पनि नगरपालिकाको प्रमुख उपप्रमुखलगायतका वडा अध्यक्षहरू राजनीतिक नियुक्तिका आधारमा आएका व्यक्तिहरू हुने भएका र ती नै व्यक्तिहरूको बोर्डको निर्णयबाट नगरपालिकाको आर्थिक तथा प्रशासनिक कामकारवाही सञ्चालन हुने हुन्छ। नगरपालिकाको बोर्डबाट बोलपत्र आह्वान विना सोभै फर्निचर खरीद गर्ने भन्नेपछि खरीद भएको र सप्लायरले पनि सोहीबमोजिम सप्लाई गरेको देखिँदा उक्त नियममा व्यवस्था भएबमोजिमको कानूनी प्रक्रिया पूरा गरेको भनी अर्थ गर्न सक्ने देखिन्छ।

७. सो कानूनी प्रक्रिया पूरा नगरी खरीद गरेका ती फर्निचरका सामान खरीद गर्नु पूर्व र खरीद गरिसकेपश्चात् पनि नगरपालिकाको बोर्ड बैठकले बोलपत्र आह्वान नगरी सोभै शिलवन्दी दरभाउपत्रद्वारा खरीद गरिएकोलाई अनुमोदन गरेको अवस्था देखिन्छ। यसरी बोर्ड बैठकले फर्निचर खरीद कार्यको मिति २०६०।१२।३० मा अनुमोदन गरेको कार्यमा यी प्रतिवादीहरूको पनि संलग्नता थियो भनी अर्थ गर्न सकिने हुन्छ। जसबाट यी प्रतिवादीहरूले आफूलाई गैरकानूनी आर्थिक लाभ लिने उद्देश्यबाट काम गरेको भन्ने अवस्था रहनन्। यी प्रतिवादी धुवकुमार कार्कीले त बोर्डले निर्णय गरेर भुक्तानी गर्न मार्ग प्रशस्त गरेता पनि तुरुन्त भुक्तानी दिने कार्य नगरि रोकी राखेकोबाट समेत प्रतिवादीहरूको वर्दनियत रहेको भन्ने कुरा मिसिल प्रमाणबाट समर्थित हुन सकिरहेको छैन।

८. वीरगञ्ज नगरपालिकाले खरीद गरिएका फर्निचरहरूको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले

अनुसन्धानका क्रममा गरेको मूल्याङ्कन के कुन आधारमा गरिएको हो र मूल्याङ्कन गर्दा के कस्तो कानूनी रीत पुऱ्याई गरिएको हो सो स्पष्ट छैन। मूल्याङ्कन हेर्दा यति मूल्य पर्ने भनिएको तर के आधारमा मूल्य तय गरिएको हो सो केही खुल्दैन। नगरपालिकाद्वारा खरीद गरिएको फर्निचरको मूल्याङ्कन गर्दा प्रतिवादीहरूलाई रोहवरमा राखेको पनि र अपनाउनु पर्ने न्यूनतम मापदण्ड समेत केही नखुलाई मुचुल्का तयार गरेको देखिन्छ। उक्त मुचुल्का हेर्दा कुनै वास्तविक मापदण्ड वेगर हचुवाको भरमा रु.४,९६,९५०।- बजार मूल्य पर्ने भन्ने उल्लेख गरेको तर सो बजार मूल्य के कुन कानून वा प्राविधिबाट गरिएको हो स्पष्ट नभएकोले त्यस्तो मूल्याङ्कन वैज्ञानिक वा प्राविधिक आधारमा भएको भन्न सकिने अवस्था रहेन। त्यसमा पनि यी फर्निचरका सामानको यति यति मूल्य पर्छ भन्नेलाई बजार सरकारद्वारा नियन्त्रित मूल्यमा सञ्चालन भएको हुनु पर्ने हुन्छ तर त्यस्तो अवस्थाको विद्यमानता पनि नरहे नभएको स्थितिमा यति नै मूल्य पर्छ भनी किटान गर्नु न्याय संगत पनि हुँदैन।

९. पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले नगरपालिका बोर्डको मिति २०६०।१२।३० को निर्णय तथा अनुमोदनबाट विववादित फर्निचरका सामान खरीद गरेकोमा विवाद छैन। फर्निचरका सामान खरीद गर्दा नगरपालिकाका विभिन्न वडा कार्यालय समेतको लागि भनी खरीद गरेको देखिन्छ। सामान खरीद गर्दा नगरपालिकाको बोर्डको निर्णय वा नगर प्रमुखको आदेशविना यी प्रतिवादीहरूको निर्णयबाट मात्र खरीद हुन सक्ने कानूनी अख्तियारी नै देखिन्छ र त्यसरी खरीद भएको भन्ने पनि छैन। नगरपालिकाद्वारा खरीद गरिएको सामानमा भ्रष्टाचार भएको भए सामान खरीद गर्न आदेश दिने वा अनुमोदनको निर्णय गर्ने मुख्य निर्णयकर्ता यी प्रतिवादीहरू नरहे नदेखिएको अवस्थामा मुख्य निर्णय गर्ने पदाधिकारीले नै पहिलो जिम्मेवारी लिनुपर्ने हुन्छ। तर प्रस्तुत विवादमा निर्णयकर्तालाई सो निर्णयका सम्बन्धमा कुनै जिम्मेवार नगराई निर्णय कार्यान्वयन गर्नेलाई मात्र जिम्मेवार बनाउनु न्यायसंगत देखिन्छ। निर्णयकर्तालाई आफूले गरेको कार्यको दायित्वबाट उन्मुक्ति वा छुट दिई मातहतका कर्मचारीहरूलाई मात्रै जिम्मेवार बनाउँदा पूरा तवरले इन्साफ हुन नसक्ने स्थिति देखिएको छ।

१०. एउटै विवादमा फरक फरक रूपमा संलग्न रहेका व्यक्तिहरू मध्ये निर्णय गर्नेलाई पूर्ण उन्मुक्ति दिई निर्णयको कार्यान्वयन गर्नेलाई मात्र बदनियतपूर्ण काम गरेको ठान्नु सरासर अन्याय हुन जान्छ। निर्णय गर्नु र गरेको निर्णयको कार्यान्वयन गर्नु फरक कुरा हो। त्यसमा पनि निर्णयकर्ताले गरेको निर्णय कार्यान्वयन गर्ने दायित्व बोकेका यी प्रतिवादीहरूले प्रक्रियागत रूपमा कार्यान्वयनको तहगत प्रक्रिया पूरा गर्ने कार्य सम्म गरेको देखिँदा र भुक्तानी हुनबाट मौकामानै रोकेकोबाट यस्तो अधुरो रूपमा निर्णय कार्यान्वयन गर्नेलाई सजाय गरी निर्णयकर्ताको हकमा विचार हुन नसक्ने स्थिति सिर्जना गर्न कानून र न्यायसंगत नहुने हुनाले सबूद प्रमाणको गलत मूल्याङ्कन गरी लिनुपर्ने दावी नलिएको कुरालाई अनदेखा गरी बोर्डले गरेको निर्णय कार्यान्वयन गर्ने यी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई अभियोग लगाई कसूरदार ठहराएको समेत विशेष अदालतको निर्णय कानूनसंगत नदेखिएकोले विशेष अदालत काठमाडौँको इन्साफ उल्टी हुने ठहर्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्छ। अरु तपसीलबमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम पुनरावेदक प्रतिवादीहरू ध्रुवकुमार कार्की, लालबहादुर राउत र राजेश अधिकारीले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहरी फैसला भएकोले विशेष अदालत काठमाडौँको मिति २०६२।८।१२ का फैसलाले निज प्रतिवादीहरूलाई ठहराएको कैद र जरीवानाको लगत कायम रहन नसक्ने हुँदा कट्टा गरीदिनु भनी सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा लेखि पठाईदिनु ---१

पुनरावेदक प्रतिवादी मध्येका राजेश अधिकारीले विशेष अदालत काठमाडौँमा र.नं. ०००६४१ मिति २०६१।८।१ मा रु.२५,०००।- धरौट राखेको र यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा समेत सोही धरौट रकम कायम गरी पुनरावेदन गरेको देखिँदा सफाई पाएका निज प्रतिवादीले उक्त धरौट रकम फिर्ता माग गरेमा कानूनको रीत पुऱ्याई फिर्ता दिनु भनी लेखी पठाई दिनु -----२

पुनरावेदक प्रतिवादीमध्येका ध्रुवकुमार कार्कीले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा विशेष अदालत काठमाडौँका फैसलाले लागेको कैद महिना २ (दुई) र

जरीवाना रु.५,०००।- बापतमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा राखेको जेथा धरौटीलाई नै कायम गरी दिने गरी मिति २०६३।२।७ मा आदेश भई पुनरावेदन दायर भएको देखिँदा निज प्रतिवादीले विशेष अदालत काठमाडौँको मिति २०६२।८।१२ को फैसला उल्टी भई सफाई पाएको हुँदा निजले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा राखेको प्रस्तुत मुद्दामा रोक्का रहेको जेथा अन्य कारण वा मुद्दाबाट रोक्का राख्न नपर्ने भए यस मुद्दाबाट फुकुवा गरी दिनु भनी सम्बन्धित कार्यालयमा लेखि पठाईदिनु ----३

पुनरावेदक प्रतिवादी लालबाबु राउतले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा विशेष अदालत काठमाडौँका फैसलाले लागेको कैद महिना २(दुई) र जरीवाना रु.५,०००।- बापतमा अनुसन्धानका क्रममा राखेको जेथा धरौटीलाई नै कायम गरी दिने गरी मिति २०६३।१।१८ मा आदेश भई पुनरावेदन दायर भएको देखिँदा निज प्रतिवादीले विशेष अदालत काठमाडौँको मिति २०६२।८।१२ को फैसला उल्टी भई सफाई पाएको हुँदा निजले शुरु अनुसन्धानका क्रममा राखेको प्रस्तुत मुद्दाबाट रोक्का रहेको जेथा अन्य कारण वा मुद्दामा रोक्का राख्न नपर्ने भए यस मुद्दाबाट फुकुवा गरीदिनु भनी सम्बन्धित कार्यालयमा लेखि पठाईदिनु ----४

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाईदिनु ---५

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.कल्याण श्रेष्ठ

इति संवत् २०६८ साल जेठ २५ गते रोज ४ शुभम् इजलास अधिकृत : श्रीप्रसाद संजेल

निर्णय नं.८६३७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
२०६४-CR-००१८, ०३१३
फैसला मिति: २०६८।२।२४।३
मुद्दा :- अंगभंग।

पुनरावेदक वादी: असर्फीलाल साह तेलीको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: जिल्ला बारा, प्रष्टोका गा.वि.स. वडा
नं. ५ बस्ने वैजनाथ साह तेली समेत

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला बारा, प्रष्टोका गा.वि.स.
वडा नं. ३ बस्ने श्रमु भन्ने शम्भु साह कानु
समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: असर्फीलाल साह तेलीको जाहेरीले नेपाल
सरकार

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या. श्री अजयराज उपाध्याय

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री उद्धवप्रसाद बासकोटा

मा.न्या.श्री गौरीबहादुर कार्की

- फौजदारी कानून र न्यायको एउटा महत्वपूर्ण उद्देश्य भनेको कसूरदारलाई सजाय गर्नुको साथै अपराधको रोकथाम र नियन्त्रण गरी समाजमा शान्ति र व्यवस्था कायम गर्नु पनि हो। कसूरदारलाई सजाय तोक्दा दण्ड गरे जस्तो मात्र देखिनु हुँदैन। कसूरको मात्रा र गाम्भीर्यताअनुसार दण्ड पाएको अनुभूति गरी पश्चातापको वातावरण पनि सिर्जना हुने किसिमले दण्ड गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं.६)

- ऐन कानूनले कैदको सजाय कसूरदारहरू बीच दामासाही हुने भनी स्पष्ट नभनेको अवस्थामा दामासाही गर्नु तर्क एवं न्यायपूर्ण देखिदैन। यदि एक व्यक्तिले गर्ने कसूर अपराधमा निजलाई हुने दण्ड सजाय नै सामूहिक रूपमा अपराध गर्ने व्यक्तिलाई तोक्यो दण्ड सजाय कसूरदारहरूका बीच दामासाही गरी तोकने हो भने एकलैले गरेको भए हुने सजायभन्दा औसतमा कम सजाय हुन गई सजायको प्रभाव न्यून हुन जाने।

- एक व्यक्तिले गर्ने अपराधभन्दा एकभन्दा बढी व्यक्तिले मिली सामूहिक तवरले गरिने अपराधमा कसूरको मात्रा र गुरुत्व बढी हुने हुँदा कसूरदारलाई दिइने कैदको सजायमा ऐनले कसूरदारहरूका बीच दामासाही हुने भनी स्पष्ट व्यवस्था गरेको अवस्थामा बाहेक कसूरदारहरूलाई कैदको सजाय गर्दा दामासाही नगरी जनही गर्नु न्यायोचित हुने।

(प्रकरण नं.८)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता
रेवतीराज त्रिपाठी

पुनरावेदन प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता
मनमोहन तिमिल्सिना

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन कुटपीटको महलको १, २, ६, ७

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) ले यसै अदालतको क्षेत्राधिकार भित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ:-

यसमा विपक्षी वैजनाथ र सत्येन्द्र समेतले अवैध रूपमा भित्र्याएका काठहरू प्रहरी र सेनाबाट छपा मारिएकोमा सो बारे जानकारी हामीले नै दिएको होला भनी अनुमान गरी रिसइवी लिई राखेका रहेछन्। मिति २०५९।४।१० गते बेलुका म बजार जाँदा विपक्षीहरूले देखी योजना बनाई ६:३० बजेको समयमा फर्की आउँदा मलाई घेराहाली वैजनाथको आदेशले बाँसको लठी, फाइट मुक्काले म असर्फीलालको दाहिने हात २ टुक्रा अंगभंग हुने गरी, दाँत टुट्ने गरी, टाउको फुट्ने गरी तथा शरीर भरी घाउ चोट पुग्ने गरी कुटपीट गरेको र म विक्रम वीरगञ्जबाट आउने क्रममा विपक्षीले म विक्रम समेतलाई घेराहाली पछाडिबाट टाउकोको बीच जोडले बाँसको लठीले हानि गम्भीर घाउचोट पुऱ्याउनुको साथै जिउभरी कुटपीट गरी घाउ, खत पुऱ्याएकोमा घा जाँच गराई पाउँन म असर्फी कुटपीट अंगभंगको चोटले सनाखत

गर्न असमर्थ हुँदा ऐनको म्यादमा नालेस गर्ने नै हुँदा अंगभंग समेतको चोटपटक गराई पाऊँ भन्ने असर्फीलाल साह तेलीको हकमा तथा आफ्नो हकमा समेत विक्रमप्रसाद साह तेलीको मिति २०५९।४।१२ को निवेदन (दरखास्त) ।

यसमा वैजनाथ र निजका छोरा सत्येन्द्रले अबैध सिसौ, सतीसाल साँखु ल्याई आफ्नो स-मिलमा चिरान गरी राखेको कुरा थाहापाई सेना र प्रहरीले छापा मारेकोमा म असर्फीलालले सुराक दिएको भनी सोच बनाउदै आएका र बदला लिने सोच राखी आएकोमा मिति २०५९।४।१० गते बेलुकी ६.३० बजे म कलैया बजारबाट सामान किनमेल गरी प्रष्टोका बजार हुँदै घर जान लाग्दा सुनर सहनीको गोठघर अगाडि पुग्दा लुकीछिपी बसेका विपक्षीहरू एक्कासी अगाडि आई घेरा हाली यस-यसले यस यसै ठाउँमा कुटपीट गरेको भन्न नसकीने गरी सबै उत्तेजित भै लात, लपेटा, थप्पड, मुडुकी समेत तथा बाँसको लठ्ठी, फाटा समेतले कठोर पूर्वक दाँत तोडी, हात भाँचि अंगभंग गराई अब मर्छ भन्ने कुरा गर्दै भागी उम्की गएपश्चात् तत्काल भतिजो विक्रम वीरगञ्जबाट आई मलाई चिन्तित अवस्थामा देखी भागी रहेका अपराधीहरूसँग सोद्धा, बुभ्दा तँ असर्फीलाललाई मद्दत गर्ने भन्दै निर्ममता पूर्वक विक्रम समेतलाई कुटपीट गरेकोमा गाउँलेको सहयोगमा कलैया आई औषधि गराउँदा विक्रमको हालत राम्रो भएको र मेरो अंगभंगको औषधोपचार त्याहाँ हुन नसक्ने कुरा चिकित्सकहरूले भनेकाले एम्बुलेन्समा हाली तत्काल उपक्षेत्रीय अस्पताल वीरगञ्जमा उचार गराउँदा पनि हात भाँची अंगभंग भएकोले अंगभंग गराएकोमा सजाय गरिपाऊँ भन्ने जाहेरवालाको जाहेरी दरखास्त ।

वारदात मिति समयमा असर्फीलाललाई वैजनाथ, सत्येन्द्र, शम्भु, मुनी, नरेश, अशोक साह, गुगुल साह, मकरध्वज साह, प्रदीप साह समेत भई फाइट, बाँसको लठ्ठी समेतले कुटपीट गरेको मैले देखेको हुँ र सो कुटाइबाट निजको दाहिने हात भाँचिएको देखी तत्काल घटनास्थल पुगेका जाहेरवालाको भतिजो विक्रम साहले प्रतिवादीहरूसँग सोधपुछ गर्दा निजलाई पनि कुटपीट गरी भागेको देखेको हुँ भनी व्यहोरा लेखाएका रामेश्वर महतो, आसमन राउत, वैजनाथ साह समेतका प्रतिवादीहरूले जाहेरवाला असर्फी

साहलाई चारैतिरबाट घेराहाली जथाभावी कुटपीट गरेको देखेको हुँ सो कुटाइबाट जाहेरवालाको दाहिने हात भाँची अंगभंग भएको हो सोही स्थानमा जाहेरवालाको भतिजो विक्रम समेतलाई उल्लिखित प्रतिवादीहरूले कुटपीट गरेको भन्ने व्यहोराको राजेन्द्र खाँ, रुपलाल साह र मिति २०५९।४।१० गते विहान ६ बजेको समयमा वीरगञ्ज गई सोही दिनको बेलुकी १९.३० बजेको समयमा घटनास्थल आइपुग्दा मेरो काका असर्फीलाललाई प्रतिवादी वैजनाथ, सत्येन्द्र, सम्भुसाह, मुनी सहनी, नरेश साह, अशोक साह, गुगुल साह, मकरध्वज साह, प्रदीप साह समेत भई जथाभावी रुपले कुटपीट गरी निज काकाको दाहिने हात समेत भाँची सिरियस अवस्थामा देखी मैले प्रतिवादीहरूसँग यस्तो किन गरेको भनी सोधपुछ गर्दा उल्टै वैजनाथ साह समेतले मलाई कुटपीट गरेको हो भन्ने व्यहोराको विक्रम साह तेली समेतले मिति २०५९।७।५ मा प्रहरीमा गरेको कागज ।

प्रतिवादी वैजनाथ साह समेत मिली पीडित असर्फीलाल साहलाई कुटपीट गरी अंगभंग गरेको देखिँदा प्रतिवादीहरूको उक्त कार्य मुलुकी ऐन कुटपीटको महलको १ तथा २ नं. अनुसारको कसूर अपराध देखिन आएकोले कुटपीटको ६ नं. बमोजिमको सजाय गरिपाऊँ भन्ने मागदावी भएको अभियोग दावी ।

म मिति २०५९।४।१० मा दिनरात आफ्नो गाउँघरमा नभई जितपुर भवानीपुर वडा नं. ३ मा मेरो भाइ सन्तलाल साहको नाउँदताको ०-०-६-६ जग्गामा पक्की घर निर्माण भैरहेको हुँदा सो घर निर्माण कार्यको लागि मिति २०५९।४।८ मा गई ऐ.११ गते घर फर्की आएको हुँदा अभियोग दावी भूइ हो । जाहेरवाला धारामा लडी निजको हात भाँचिएको कुरा सुनी थाहा पाएको अंगभंग हुने गरी कुटपीट गरेको छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मकरध्वजप्रसाद साह तेलीले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

अभियोग दावीअनुसार जाहेरवालालाई कुटपीट गरी अंगभंग गरेको छैन । म उपरको अभियोग दावी भूइ हो । मिति २०५९।४।१० गतेको दिनको ३ बजे २ जना मजदुरको साथ इनर्वासीरा गा.वि.स. मा भएको खेतमा धानवालीमा मल हाल्न गएको थिएँ र ७ बजेको समयमा घर फर्की आएँ भोली पल्ट जाहेरवाला धारामा लडी हात समेत भाँची चोटपटक लागेको भन्ने सुने ।

म निर्दोष हुँदा म उपरको अभियोग दावीबाट फुर्सद पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको मुनी सहनीले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

वारदात मिति र समयमा म आफ्नो प्रष्टोका बजारको किराना पसलमा छु जाहेरवालालाई अंगभंग हुने गरी कसैले कुटपीट गरेको छैन । अभियोग दावीबमोजिम कसूर नगरेको हुँदा म निर्दोष हुँदा अभियोग दावीबाट फुर्सद पाऊँ भन्ने प्रतिवादी नरेशसाह तेलीले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

वारदात मिति, गते म गाउँघरमा नभई ससुराली इटीयाही गा.वि.स. मा थिएँ । मिति २०५९।४।९ गते साँझ ससुराली गई ५ दिन पछि आफ्नो घर फर्की आएको हुँदा जाहेरवालालाई कुटपीट गरी अंगभंग गरेको होइन । मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन । जाहेरवाला धारामा लडी हात भाँचिएको सुनेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शम्भुसाह कानूले अदालतमा गरेको बयान ।

अभियोग दावीअनुसारको अंगभंग समेत हुने गरी कुटपीट गरेको छैन अतः मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन म ३४ वर्षदेखि पेन्टिङको काममा पोखरामा नदिपुर भन्ने ठाउँमा डेरा लिई बसेको छु । यही लक्ष्मी पूजाको दिन घर आएको हुँदा मिति २०५९।१०।११ गते घर आई हाजिर हुन आएको छु । मैले अभियोग दावीअनुसारको अंगभंग हुने गरी कुटपीट नगरेको हुँदा अभियोग दावीबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको गुगुल साह तेलीले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मेरो चिरानबाट अवैध काठ बरामद भएको छैन । म मिति २०५९।४।१० गते बिहान खानपिन गरी टेक्टर खराब भएकोमा सो टेक्टर बनाउ भनी वीरगञ्ज मुरली चौकमा अजय मिस्त्रीसँग टेक्टर बनाउँदा बनाउँदै रात परेकोले त्यही मिस्त्रीको ग्यारेजमा बसी भोलिपल्ट टेक्टर लिई आएको हुँ । उक्त समयमा म वीरगञ्जमा हुँदा मैले अंगभंगको अभियोग गरेको छैन । मिति २०५९।४।११ गते टेक्टर बनाइ घर आउँदा जाहेरवाला धारामा लडी चोटपटक लागेको र हात भाँचिएको सुनेको हुँ विक्रम साहलाई कसरी चोटपटक लाग्यो सो थाहा भएन । म निर्दोष छु अभियोग दावीबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेतको वैजनाथ साह तेलीले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

अभियोग दावीबमोजिमको कसूर अपराध गरेको छैन मिति २०५९।४।१० गते बिहान खानपिन गरी म तथा बाबु वैजनाथ टेक्टर बनाउन मुरलीचौक वीरगञ्ज गई टेक्टर बनाउँदा रात परेकोले राति ग्यारेजमै बसी भोलिपल्ट टेक्टर हाँकी घर आएको हुँदा वारदात मिति, समयमा म गाउँघरमा नहुँदा मैले कसूर अपराध गरेको छैन म निर्दोष हुँदा भूइया अभियोग दावीबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी सत्येन्द्रसाह तेलीले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

उक्त मिति, समयमा म गाउँघरमा नभई काठमाडौँबाट कालीमाटिमा, टंकेश्वर टोलमा डेरा घरमा हुँदा मैले जाहेरवालालाई अंगभंग हुने गरी कुटपीट गरेको छैन म उपरको अभियोग दावी भूइया हो । म पेन्टिङको काम गर्ने हुँदा २ वर्षदेखि नरेश सहनी र मुनीलाला चौधरीको डेरामा बसेको हुँ । काठमाडौँबाट १ महिना अघि घरमा आउँदा जाहेरवाला धारामा लडी हात भाँचिएको भन्ने सुनेर थाहा पाएको हुँदा जाहेरवालालाई कसैले पनि कुटपीट गरेको छैन अभियोग दावीबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेतको प्रतिवादी प्रदीप साह तेलीले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मैले अभियोग दावीबमोजिम जाहेरवालालाई अंगभंग हुने गरी कुटपीट गरेको छैन । म उक्त मिति समयमा प्रष्टोका बजारमा भएको आफ्नो पसलमा छु । जाहेरवाला धारामा लडी चोटपटक लागी हात भाँचिएको कुरा सोही मिति र बजे पसलमा बसेको बेला ग्राहकहरूबाट सुनेको हुँ । मैले कसूर अपराध गरेको नहुँदा मलाई सजाय हुनु पर्ने होइन । निर्दोष हुँदा सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु अदालतमा प्रतिवादी अशोक साह कानूले गरेको बयान ।

प्रतिवादी वैजनाथको साक्षी मुरलीसाह, अशोक साहको साक्षी जयमंगल महारा, प्रदीपको साक्षी रामचन्द्र सहनी, सरकारी गवाह पीडित विक्रमप्रसाद, जाहेरवाला असर्फीलाल साह तेली, प्रहरीमा कागज गर्ने आसमन राउत अहिर, प्रतिवादी सत्येन्द्र साहको साक्षी रामानन्द सहनी, सम्भु साहको साक्षी राजेन्द्र साह कानु, मुनी सहनीको साक्षी प्रमोदसाह कानू, नरेश साहको साक्षी शम्भुसाह तेली, मकरध्वजको साक्षी मनोजप्रसाद साह तेली, वस्तुस्थिति मुचुल्काको मानिस राजेन्द्र खाँ थारु र रुपलाल साह तेली, प्रतिवादी गुगुल साह तेलीको साक्षी, रामबाबु महतो धानुकले वकपत्र गरेको ।

यी प्रतिवादीहरूबाटै वादी दावीबमोजिमको कसूर अपराध गरेको देखिई दावीअनुसार सजायतर्फ विचार गर्दा नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पताल वीरगञ्जको मेडिकल वार्डले परीक्षण गरी राय प्रतिवेदनबाट निजको दायाँहातको भाँचिएको हड्डी हालसम्म राम्रोसँग जोडी नसकिएको देखिएकाले हालको अवस्थामा काम गर्न असमर्थ देखिन्छ, भन्ने उल्लेख भएको देखिँदा कुटपीटको ६ नं. बमोजिम उक्त चिकित्सकको राय प्रतिवेदन समेतको आधार प्रमाणबाट वादीको अभियोग दावीबमोजिम प्रतिवादीहरूलाई जनही २ (दुई) वर्ष कैद हुने ठहराई भएको शुरु बारा जिल्ला अदालतको मिति २०६२।३।१ को फैसला ।

उक्त फैसलामा मेरो चित्त बुभेन । कुटपीटको २ नं. को कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा कुटपीट गर्दा मेरुदण्ड, डंडालु, हात खुट्टा वा यिनैको जोर्नी भाँची फोरी फुकाली बेकम्मा पारी दिएमा अंगभंग हुने ठहर्छ भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । जाहेरवालाको दाहिने हात वा हातको जोर्नी भाँचिएको नभई पाखुराको हात फ्याक्चर मात्र भएको भन्ने घा जाँच केश फाराम तथा अड्डाको फैसलामा समेत स्वीकार भएबाट कुटपीटको परिभाषा भित्रनै नपर्ने कुराका सन्दर्भमा कुटपीटको २ नं. अनुसार म समेतले कसूर गरेको ठहर्न्याई ऐ. ६ नं बमोजिम २ वर्ष कैद हुने ठहर्ने गरी भएको उक्त फैसला कानूनसंगत नहुँदा उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहराई सुपथ न्याय इन्साफ पाऊँ भन्ने पुनरावेदक प्रदीप साह, श्रमु भन्ने शम्भुसाह कानू, वैजनाथ साह, सत्येन्द्रप्रसाद साह, नरेश साह तेली, अशोक साह तेली, गुगुल साह तेली, मकरध्वज साह तेली, मुनीसहनी गोढी समेतको एकै मिलानको अलगअलग पुनरावेदन जिकीर ।

जाहेरी तथा देख्ने भनिएका साक्षीको व्यहोरा समेतबाट प्रतिवादीमध्ये सबैका हातमा लाठी नरहेकोमा पनि सबै प्रतिवादीहरूलाई कुटपीटको ६ नं. बमोजिम जनही २ वर्ष कैद गर्ने गरेको शुरु फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफल निमित्त अ.व. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम पेशीको सूचना पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय हेटौँडालाई दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने मिति २०६३।२।२५ को आदेश ।

वादी नेपाल सरकारलाई शुरुले पुनरावेदन म्याद दिएको नदेखिएकोले फैसलाको नक्कलसाथ पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय हेटौँडालाई अ.व. १९३ नं. प्रयोजनार्थको लागि जानकारी दिई पुनरावेदन परे वा गुजारे पछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने मिति २०६३।३।२२ को आदेश ।

प्रस्तुत मुद्दामा मुलुकी ऐन कुटपीटको महलको २ नं. मा भएको कानूनी व्यवस्था मुताविक कुटपीट अंगभंगको वारदात गरेको रहेछ भन्ने प्रमाणित भएको छ । पीडित जाहेरवालाको हात भाँचिएको, हड्डी हालसम्म राम्रोसँग जोडी नसकिएको देखिएकोले हालको अवस्थामा काम गर्न असमर्थ देखिन्छ भनी नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पताल वीरगञ्जको पत्रबाट समेत देखिँदा उक्त हात हालसम्म निको नभई हातले काम दिन नसक्ने रहेछ भन्ने मान्नु पर्ने हुन्छ । कुटपीटको महलको ६ नं. मा भएको कानूनी व्यवस्थाअनुसार प्रतिवादीहरूलाई जनही ४।४ वर्ष कैद र रू. २५००।- जरीवाना गरिनु पर्नेमा सोबमोजिम नगरी आत्मपरक तवरबाट निज प्रतिवादीहरूलाई जनही २।२ वर्ष कैद सजाय गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण देखिँदा सो फैसला बदर गरी उक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट परेको पुनरावेदन जिकीर ।

अस्पतालको पछिल्लो प्रतिवेदनअनुसार जाहेरवालाको फ्याक्चर भएको हातपूर्ण रुपमा बेकम्मा भई काम नलाग्ने भन्ने नदेखिई राम्रोसँग जोडी नसकिई हालको अवस्थामा काम गर्न असमर्थ भन्ने देखिएकोले महादेव यादवको मुद्दामा समेत प्रतिपादित सिद्धान्तअनुरूप कुटपीटको महलको २ र ६ नं. को अंगभंगको कसूर कायम गर्न मिल्ने देखिएन । अतः यस्तो अवस्थामा अंगभंगको खत बाहेकको कुटपीटको महलको ७ नं. बमोजिमको कसूर कायम गरी दुई हजार जरीवाना र ६ महिना कैद गर्नुपर्नेमा ऐ. महलको ६ नं. बमोजिम २ वर्ष कैद गरेको बारा जिल्ला अदालतको फैसला नमिलेकोले सो हदसम्म केही उल्टी भै प्रतिवादीहरू सबैलाई दामासाहीले कैद र जरीवाना समेत हुने ठहर्छ भनी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०६३।७।३०।४ मा भएको फैसला ।

पीडित जाहेरवालाको दायाँ हातको कृहिनाभन्दामाथि Humerus भन्ने हड्डी प्रतिवादीहरूको कुटपीटबाट भाँचिएर अंगभंग भई हालसम्म बेकम्मा

पारिदिएको तथ्य नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पताल पर्साको जाँच प्रतिवेदनबाट देखिई रहेको अवस्थामा समेत कुटपीटको महलको २ नं., ६ नं. को कानूनी व्यवस्था एवं सम्मानीत अदालतबाट प्रतिपादित नजीर समेतको प्रतिकूल हुने गरी प्रतिवादीहरूलाई कुटपीटको महलको ७ नं. प्रयोग गरी कम सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला त्यस हदसम्म बदर गरी यी सबै प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भनी वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन ।

जाहेरवालाको दाहिने हात भाँचिएको घा जाँच फाराम र एक्सरे रिपोर्टबाट देखिएता पनि हाम्रो कारणबाट भएको भन्ने कुरा मिसिल सामेल प्रमाणबाट प्रमाणित हुन सकेको छैन । पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसलाले कुटपीटको महलको ७ नं. अनुसार हामी पुनरावेदकहरूलाई सजाय गरेबाट वारदात कुटपीटको महलको २ नं. अनुसारको नभएको स्पष्ट देखिएको अवस्थामा यो मुद्दा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ अन्तर्गतको नभएकोले दफा २७ को कानूनी व्यवस्था अनुसार सरोकारवालाले सकार गरी साधारण कुटपीटतर्फ कारवाही चलाउनु पर्ने देखिएकोले पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला उल्टी गरी हामीलाई सफाइ दिइयोस भनी प्रतिवादीहरूको यस अदालतमा परेको संयुक्त पुनरावेदन पत्र ।

यसमा जाहेरवाला असर्फीलाल यादवको दाहिने हात पूर्ण रूपमा काम लाग्ने भन्ने डाक्टरको Medical Report बाट नदेखिएको अवस्थामा कुटपीटको ६ नं.को कसूर कायम नगरी कुटपीटको ७ नं. कसूर कायम गरेको तथा उक्त नम्बरअनुसार कसूर सजाय भएका प्रतिवादीहरूलाई सजाय गर्दा पनि दामासाहीले गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादी प्रदीपलाललाई छलफलको लागि अ.व. २०२ नं बमोजिम भिकाउनु र यसै साथ पेश भएको यसै लगाउको फौ.पु.नं. ०३१३ मा प्रतिवादी प्रदीपलाल बाहेक अन्य प्रतिवादीको पुनरावेदन परेको देखिँदा सो पुनरावेदनको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई नियमानुसार गरी पेश गर्नु भनी यस अदालतबाट मिति २०६७।०८।१५ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक वादीका तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता रेवतीराज त्रिपाठीले पीडित जाहेरवाला असर्फीलाल साहको मिति २०६१।१५।३० को एक्सरे र दायाँ हातको परीक्षण गरी हेर्दा निजको दायाँ हातको भाँचिएको हड्डी राम्रोसँग जोडी नसकिएको देखिएकोले हालको अवस्थामा काम गर्न असमर्थ देखिन्छ भनी नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पताल विकास समिति वीरगञ्जको मेडिकल बोर्डले राय प्रतिवेदन दिइ रहेको अवस्थामा मिसिल संलग्न प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी कुटपीटको महलको ७ नं. बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई कम सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो हदसम्म उल्टी गरी अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भनी र पुनरावेदन प्रतिवादीहरूका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता मनमोहन तिमिल्सिनाले पीडितलाई यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले कुटपीट गरी हात भाँची अंगभंग गरेको भन्ने तथ्य मिसिल संलग्न प्रमाणबाट प्रमाणित हुन नसकेको एकातर्फ छ भने अर्कोतर्फ कुटपीटको महलको ७ नं. को कसूर मानी सोहीबमोजिम पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरेपछि सो वारदात सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४८ को अनुसूची १ अन्तर्गतको नहुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले उल्टी गरी प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउन पर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

माथि उल्लिखित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस समेत सुनी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला मिलेको छ, छैन ? वादी एवं प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो, होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीहरू वैजनाथ साह समेत मिली पीडित जाहेरवाला असर्फीलाल साहलाई कुटपीट गरी अंगभंग गरेको देखिँदा प्रतिवादीहरूको उक्त कार्य मुलुकी ऐन कुटपीटको महलको १ तथा २ नं. अनुसारको कसूर अपराध हुँदा प्रतिवादीहरूलाई ऐ.को ६ नं. बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने अभियोग माग दावी देखिन्छ । प्रतिवादीहरू सबैजना मौकामा पक्राउ वा फेला नपरेका र निजहरू अदालतमा उपस्थित भई बयान गर्दा आरोपित कसूरमा पूर्णत इन्कार रहेको पाइन्छ । शुरु वारा जिल्ला अदालतले

प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दावीबमोजिम जनही दुई वर्ष कैद हुने गरी गरेको फैसला केही उल्टी गरी प्रतिवादीहरूले कुटपीटको महलको ७ नं. बमोजिमको कसूर गरेको भनी निजहरूलाई दामासाहीले दुई हजार जरीवाना र ६ महिना कैद गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत हेटौंडाबाट फैसला भएको देखिन्छ। सो उपर वादी एवं प्रतिवादीको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको अवस्था छ।

३. प्रतिवादीहरू सबै जना मौकामा पक्राउ नपरेको अवस्था छ। निजहरूले अदालतमा उपस्थित भई आरोपित कसूरमा इन्कार रही बयान गरेका भएपनि पीडित जाहेवाला असर्फीलाल साह तेलीले जाहेरी दिँदा बैजनाथ साह तेलीको स-मीलमा लुकाई राखेका अवैध काठहरू सुरक्षाकर्मीले बरामद गरेको र सो कार्यमा मैले पोल उजूर गरेको भनी बैजनाथ साह तेली समेतका नौ जना प्रतिवादीहरूले सोही रिसइवीले मलाई लात, मुक्का, बाँसको लाठी समेतले कुटपीट गरी मेरो दाहिने हातको हाड समेत भाँची अंगभंग गराएको भनी किटानी जाहेरी दिएको देखिन्छ। निजले अदालतसमक्ष उपस्थित भई वकपत्र गर्दा समेत मिति २०५९।४।१० गते साँझ ६ बजेको समयमा कलैया बजारबाट प्रष्टोका बजार तीर जाँदै गर्दा लुकीछिपी बसेका बैजनाथ साह तेली समेतका प्रतिवादीहरूले आफूलाई कुटपीट गरेको भनी मौकाको जाहेरी व्यहोरालाई समर्थन गर्दै आफ्नो भनाई लेखाई दिएको पाइन्छ। त्यसैगरी मौकामा कागज गर्ने र घटनाबाट पीडित भनिएका प्रत्यक्षदर्शी साक्षी विक्रमप्रसाद साह तेलीले पनि यीनै प्रतिवादीहरूले नै जाहेरवाला पीडित असर्फीलाललाई कुटपीट गरेका हुन भनी अदालतमा वकपत्र गरी दिएको अवस्था छ।

४. पीडित असर्फीलालको दायाँ हातको ह्युमरस हड्डी भाँचिएको (Fracture of Right Humerus bone) तथ्य निजको घा जाँच केश फारामबाट देखिएको छ। त्यसै गरी निज असर्फीलाल साहको मिति २०६१।५।३० को एक्स-रे र दायाँ हातको परीक्षण गरी हेर्दा निजको दायाँ हातको भाँचिएको हड्डी (Right Humerus) हालसम्म राम्रोसँग जोडी नसकिएको देखिएकोले हालको अवस्थामा काम गर्न असमर्थ देखिन्छ र भविष्यमा अप्रेशन (उपचार) भएको अवस्थामा काम गर्न सक्ने पनि देखिन्छ, भनी नायारयणी उपक्षेत्रीय

अस्पताल विकास समितिको मिति २०६१।६।४ च.नं. ३५६ को पत्रद्वारा लेखी आएको समेत पाइन्छ। यसबाट चिकित्सकहरूले जाँच गरेको अवस्थामा पीडितको भाँचिएको भनिएको हातले काम गर्न असमर्थ रहेको भन्ने देखिएको र अर्कोतर्फ भविष्यमा उपचार भएको अवस्थामा काम गर्नसक्ने भनी उक्त अस्पतालका अर्थोपेडिक सर्जनहरू रहनु भएको मेडिकल बोर्डले राय दिएको पनि देखिन्छ। यस्तो अवस्थामा चिकित्सकहरूले जाँच गर्दाको अवस्थामा पीडितको भाँचिएको हात राम्रोसँग जोडी नसकेकोले त्यस समयसम्म मिति २०६१।६।४) निजको हात काम गर्न असमर्थ भए पनि हालको अवस्थामा निजको सो हातले काम गर्न असमर्थ रहेको भन्ने वस्तुनिष्ठ, ठोस एवं निश्चयात्मक प्रमाण पेश गरी वादी पक्षले प्रमाणित गराउन सकेको छैन।

५. मिसिल संलग्न उल्लिखित प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीहरूले कुटपीट गरी पीडित जाहेरवालाको दाहिने हात भाँची (Right Humerus) मुलुकी ऐन कुटपीटको २ नं.अनुसारको कसूर गरेको निर्विवाद रूपमा पुष्टि हुन आएको र निजको सो हात आजको मिति सम्म पनि काम गर्न असमर्थ भएको भन्ने तथ्य प्रमाणित हुन नआएको अवस्थामा कुटपीटको महलको ६ नं. अनुसार प्रतिवादीहरूलाई २ वर्ष कैदको सजाय गर्नु पर्नेमा ऐ. को २ र ६ नं को अंगभंगको कसूर कायम गर्न नमिल्ने भनी ऐ.को ७ नं. बमोजिमको कसूर कायम गरी प्रतिवादीहरूलाई सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको फैसला मिलेको देखिएन।

६. अब दुई वा सो भन्दा बढी व्यक्तिहरू मिली कुटपीट गरेको अवस्थामा कुटपीटको महलको ६ नं अनुसार प्रतिवादीहरूलाई सजाय गर्दा जनही हुने हो वा दामासाहीले सजाय गर्नुपर्ने हो भनी हेर्दा फौजदारी कानून र न्यायको एउटा महत्वपूर्ण उद्देश्य भनेको कसूरदारलाई सजाय गर्नुको साथै अपराधको रोकथाम र नियन्त्रण गरी समाजमा शान्ति र व्यवस्था कायम गर्नु पनि हो। कसूरदारलाई सजाय तोक्दा दण्ड गरे जस्तो मात्र देखिनु हुँदैन। कसूरको मात्रा र गाम्भीर्यताअनुसार निजले दण्ड पाएको अनुभूति गरी निजमा पश्चातापको वातावरण पनि सिर्जना हुने किसिमले दण्ड गर्नुपर्ने हुन्छ। यसबाट कसूरदारले पुनः त्यस्तै कसूर गर्ने आँट वा साहस नगरोस् र

समाजका अन्य सदस्यहरूमा पनि कसूरदारले पाएको सजायबाट त्यस्तो कसूर गर्न नहुने रहेछ भनी भयको स्थिति सिर्जना होस् ।

७. निश्चय नै एक जना व्यक्तिले गर्ने अपराधभन्दा सामूहिक रूपमा गठजोड एवं षडयन्त्र गरी एकभन्दा बढी व्यक्तिहरूले संगठित रूपमा गर्ने अपराध घातक र गम्भीर हुन्छ र यसले समाजमा पार्ने प्रभाव र असर पनि अधिक हुन्छ । तसर्थ कुनै कसूर एक जना व्यक्तिले गर्दा निजलाई जुन दण्ड सजाय दिइन्छ सोही कसूर एकभन्दा बढी व्यक्तिहरू मिलेर सामूहिक रूपमा गर्दछन भने कसूरको मात्रा र गुरुत्व भन बढेर जाने हुन्छ । त्यसैले पछिल्लो समयमा निर्मित कानूनहरूले दण्ड निर्धारण गर्दा सामूहिक किसिमले गर्ने अपराधमा समूह तर्फ थप सजायको व्यवस्था समेत गरेको पाइन्छ ।

८. यस्तो स्थितिमा ऐन कानूनले कैदको सजाय कसूरदारहरू बीच दामासाही हुने भनी स्पष्ट नभएको अवस्थामा दामासाही गर्नु तर्क एवं न्यायपूर्ण देखिदैन । यदि एक व्यक्तिले गर्ने कसूर अपराधमा निजलाई हुने दण्ड सजाय नै सामूहिक रूपमा अपराध गर्ने व्यक्तिलाई तोक्यो दण्ड सजाय कसूरदारहरूका बीच दामासाही गरी तोकने हो भने एकलैले गरेको भए हुने सजायभन्दा औसतमा कम सजाय हुन गई सजायको प्रभाव न्यून हुन जाने अवस्था रहन्छ । त्यसबाट फौजदारी कानून र न्यायको उद्देश्य नै पराजित हुन पुग्छ । यसै सन्दर्भमा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट पुनरावेदक/वादी नेपाल सरकार प्रत्यर्थी/प्रतिवादी दीपक भट्टराई समेत भएको संवत् २०६२ सालको फौ.पु.इ.नं. ३१ को अवैध रूपमा लकडी ओसार-पसार मुद्दामा (फैसला मिति २०६४।१।२०)“ फौजदारी मुद्दामा कसूरदारलाई सजाय गर्नुको उद्देश्य अपराधको रोकथाम र नियन्त्रण गर्नु पनि हो कसूर गरेबापत ऐनको स्पष्ट व्यवस्था बेगर कसूरदारलाई कैद सजाय दामासाही गर्ने हो भने फौजदारी न्यायको उद्देश्य पराजित हुन पुग्दछ । फौजदारी कानूनको उद्देश्य कुनै पनि तरहले कसूरदारलाई दण्ड दिई अपराध नियन्त्रण वा रोकथाम गर्नु नै हो । एकभन्दा बढी कसूरदार भएमा कैद सजाय दामासाही गरी संगठित अपराधलाई प्रश्रय दिनु फौजदारी न्यायको मान्यता विपरीत हुन जान्छ” भनी नजीर सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ । अतएव

एक व्यक्तिले गर्ने अपराधभन्दा एकभन्दा बढी व्यक्तिहरू मिली सामूहिक तवरले गरिने अपराधमा कसूरको मात्रा र गुरुत्व बढी हुने हुँदा कसूरदारलाई दिइने कैदको सजायमा ऐनले कसूरदारहरूका बीच दामासाही हुने भनी स्पष्ट व्यवस्था गरेको अवस्थामा बाहेक कसूरदारहरूलाई कैदको सजाय गर्दा दामासाही नगरी जनही गर्नु न्यायोचित हुने देखिन्छ ।

९. अतः माथि गरिएको विवेचनाबाट प्रतिवादीहरूले पीडित जाहेरवाला असर्फीलाल साह तेलीलाई कुटपीट गरी निजको दायाँ हात (Right Humerus) भाँची मुलुकी ऐन, कुटपीटको महलको २ नं. अन्तर्गतको कसूर गरेको निर्विवाद रूपमा पुष्टि भएको र चिकित्सकहरूले जाँच गर्दाको अवस्थामा पीडितको भाँचिएको हातको हड्डी अझै राम्रोसँग जोडीई नसकेकोले हालको अवस्थामा (मिति २०६१।६।४) काम गर्न असमर्थ भएको भनी प्रतिवेदन दिएको भएपनि आजको मितिसम्म काम गर्न असमर्थ भन्ने प्रमाणित हुन नआएको र चिकित्सकहरूले सोही प्रतिवेदनमा उपचार भएमा भविष्यमा सो खत निको भई काम लाग्न सक्ने राय दिएको देखिएको हुँदा ऐ कुटपीटको महलको ६ नं. बमोजिम प्रतिवादीहरू वैजनाथ साह तेली, सत्येन्द्र साह तेली, श्रमु भन्ने शम्भु साह कानू, मुनी सहनी गोठी, नरेश साह तेली, अशोक साह कानू, गुगुल साह तेली, मकरध्वज साह तेली र प्रदीप साह तेलीलाई जनही दुई वर्ष कैदको सजाय हुने ठहर्छ । सो नगरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला त्यस हदसम्म नमिलेको हुँदा केही उल्टी हुन्छ । प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । अरुमा तपसीलबमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला केही उल्टी भै प्रतिवादीहरूलाई कुटपीटको महलको ६ नं. बमोजिम जनही दुई वर्ष कैद सजाय हुने ठहरेकाले देहायका प्रतिवादीहरूका नाममा देहायबमोजिमको लगत कसी पहिले थुनामा बसेको अवधि कटाई बाँकी कैद असूलउपर गर्नु भनी शुरु वारा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु १ प्रतिवादी वैजनाथ साह तेली के कैद वर्ष दुई २।०।० प्रतिवादी सत्येन्द्र साह तेली के कैद वर्ष दुई २।०।०

प्रतिवादी श्रमु भन्ने शम्भु साह कानु के कैद वर्ष दुई .. २।०।०
 प्रतिवादी मुनी सहनी गोठी के कैद वर्ष दुई २।०।०
 प्रतिवादी नरेश साह तेली के कैद वर्ष दुई २।०।०
 प्रतिवादी अशोक साह कानु के कैद वर्ष दुई २।०।०
 प्रतिवादी गुगुल साह तेली के कैद वर्ष दुई २।०।०
 प्रतिवादी मकरध्वज साह तेली के कैद वर्ष दुई २।०।०
 प्रतिवादी प्रदीप साह तेली के कैद वर्ष दुई २।०।०
 पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई लागेको कैद असूलउपर भएपछि, यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा राखेको धरौटी एवं जेथा जमानी फिर्ता एवं फुकुवा गरी दिनु भनी सम्बन्धित अदालतमा लेखी पठाउनु१
 प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु१

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल जेठ २४ गते रोज ३ शुभम् .
 इजलास अधिकृत:- पुष्पराज थपलिया

निर्णय नं.८६३८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
 माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
 माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
 संवत् २०६७ सालको WH-००८३
 आदेश मिति: २०६८।३।६।२

विषय : बन्दीप्रत्यक्षीकरण ।

रिट निवेदक: जनमुक्ति सेना नेपालको तेस्रो डिभिजन शक्तिखोर चितवनमा विग्रेड कमाण्डर पदमा कार्यरत् रहेकोमा हाल महानगरीय प्रहरीवृत्त नयाँवानेश्वर काठमाडौँमा गैरकानूनी थुनामा राखिएका गोविन्दबहादुर बटाला "जीवित" को हकमा श्रीमती सुनिताकुमारी गौतम (बटाला)

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत

- एउटा व्यक्तिलाई निजको घरबाट लगेर अन्यत्र कतै कुटपीट र हत्या गरेको छ भने त्यो एउटै वारदातको निरन्तरमा गरिएको कार्य हुन्छ । अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको कानूनी व्यवस्था हेर्दा अपहरण गरिएको वा बन्धक बनाइएको व्यक्तिको हत्या गरिएको छ भने त्यो हत्याको कसूरमा परिणत हुने र ज्यानसम्बन्धीको महल आकर्षित हुने देखिन्छ । यस्तोमा नियतका साथै कार्यको परिणाम र परिणामको अपेक्षा (Result of action and expectation of the result) अत्यन्त महत्वपूर्ण तत्वहरू हुन् । यसअनुसार एउटै परिणामको अपेक्षा गरिएको र एउटै परिणाम निष्कर्ष गरी गरिएको कार्य वा कार्यहरू प्रारम्भदेखि अन्तसम्म एउटै वारदातको विभिन्न चरणमा गरिए तापनि तिनलाई अलग-अलग वारदातको रूपमा (Part-Part) नभई परिणाममूलक एउटै कार्यको समग्रतामा सम्पन्न गरिएको एउटै वारदात मान्नु पर्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- क्रमबद्ध रूपमा भएका घटनाहरूको एउटै वारदातउपर ज्यानसम्बन्धीको १ र १३(३) नं. बमोजिम अभियोगपत्र दायर गरी सजाय भई सो भुक्तान समेत भइसकेपछि कर्तव्य मुद्दा दायर भएपछि ३ वर्षको अन्तरालमा पुनः सोही वारदातलाई आधार बनाई मानिस अपहरण र बन्धकतर्फ पुनः अनुसन्धान गरी अभियोगपत्र दायर गर्न र मुद्दा चलाउन मुलुकी ऐन अ.बं. ७३ नं. ले नमिले ।

(प्रकरण नं.१०)

- अभियोग लागिसकेको व्यक्तिले र अभियोग दायर गर्ने पक्षले दायर भएको अभियोगमा हुने न्यायिक निर्णयको सम्मान र पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । ठहरे ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. अनुसार सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय होस् अन्यथा अभियुक्तउपर अर्कै मुद्दा चलाउने भन्न नमिले ।
- एउटा मुख्य वारदातलाई लिएर एक पटक अभियोग लगाइसकेपछि सोसँग सम्बन्धित

सहायक घटनाहरूको आधारमा पटकपटक गरी दोस्रो वा तेस्रो मुद्दा चलाउन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.११)

- कर्तव्य ज्यान मुद्दामा लागेको कैद भुक्तान गरिसकेपछि कर्तव्य ज्यान मुद्दामा दिएकै जाहेरी दरखास्तमा अपहरण भन्ने शब्द परेको आधारमा पुनः शरीर अपहरणतर्फ मुद्दा दायर गर्नु र त्यसमा पुर्पक्षका लागि थुनामा राख्नेलागायतका कामकारवाहीहरू अदालती बन्दोबस्तको ७३ नं. र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(६) समेतको विपरीत हुने ।

(प्रकरण नं.१२)

निवेदकतर्फबाट:विद्वान अधिवक्ताहरू श्री चन्द्रेश्वर श्रेष्ठ, श्री तुल्सी भट्ट, श्री मुक्ति प्रधान, श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा, श्री रमनकुमार श्रेष्ठ, श्री रामनारायण विडारी र श्री विश्वप्रकाश भण्डारी

विपक्षीतर्फबाट:विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री प्रेमराज कार्की र उपन्यायाधिवक्ता श्री धर्मराज पौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(६)
- ज्यानसम्बन्धी महलको १ र १३ (३), १७(३) नं.
- कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २(क), २५
- दण्ड सजायको ४१ नं.
- अ.वं. ७३ नं.

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ (२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत निवेदनसम्बन्धी संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार रहेको छ :

म निवेदकको पति गोविन्दबहादुर बटाला “जीवित” जनमुक्ति सेना नेपालको तेस्रो डिभिजन,

शक्तिखोर चितवनमा विग्रेड कमाण्डर पदमा कार्यरत हुनुहुन्थ्यो । जनमुक्ति सेना नेपाल, तेस्रो डिभिजनको सम्पर्क कार्यालय कोटेश्वर काठमाडौं स्थित मृतक रामहरि श्रेष्ठको घरमा रहेको थियो । तेस्रो डिभिजनको सम्पर्क कार्यालयको घरधनी रमीला श्रेष्ठले वडा प्रहरी कार्यालय नयाँ वानेश्वर काठमाडौंमा निजको पति रामहरि श्रेष्ठलाई खोजी गरिपाऊँ भनी मिति २०६५।१।३१ गते निवेदन दिनु भएको रहेछ । सोही क्रममा जनमुक्ति सेना तेस्रो डिभिजनले म निवेदीकाको पति गोविन्दबहादुर बटाला “जीवित” लाई रामहरि श्रेष्ठको मृत्यु कसरी हुन पुग्यो नेपाल सरकारलाई सहयोग गर्न भनी मिति २०६५।२।३ को पत्र साथ जिल्ला प्रहरी कार्यालय चितवनमा पठाएको थियो । जिल्ला प्रहरी कार्यालय चितवनले रमीला श्रेष्ठलाई भ्रिकाई जाहेरी दरखास्त पत्र प्रस्तुत गर्न लगाईएको रहेछ । निज रमीला श्रेष्ठले जिल्ला प्रहरी कार्यालय चितवनमा मिति २०६५।२।८ मा दिएको जाहेरीमा अपहरण र हत्या अपराधको वारदात उल्लेख गर्दै जाहेरवालाको निवासबाट मिति २०६५।१।१५ गते राति २.०० बजे अपहरण भएको र जनमुक्ति सेना नेपालको तेस्रो डिभिजन चितवन शक्तिखोर लगी, गम्भीर कुटपीट भै बेहोस अवस्थामा उपचारको लागि भरतपुर मेडिकल कलेजमा भर्ना गरिएकोमा मिति २०६५।१।२६ गते विहान ११.०० बजे मृत्यु भएको जानकारीमा आएको भनी उल्लेख गर्नु भएको छ ।

उल्लिखित व्यहोराबमोजिम मृतक रामहरि श्रेष्ठको मृत्युको सम्बन्धमा अनुसन्धान पूरा गरी मेरो पति गोविन्दबहादुर बटाला “जीवित” समेतउपर नेपाल सरकारबाट चितवन जिल्ला अदालतमा मिति २०६५।२।२७ गते कर्तव्य ज्यान मुद्दाको अभियोगपत्र दायर गरिएको थियो । उक्त अभियोगपत्रमा मेरो पति गोविन्दबहादुर बटाला “जीवित” उपर मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १, १३(३) नं. को कसूर अपराधमा ऐ.को १३(३) नं. अनुसार सजाय गरी पाउँन तथा सोही महलको ४ नं. अनुसार थप सजायसमेत गर्न माग दावी लिइएको थियो । चितवन जिल्ला अदालतबाट मुद्दा कारवाहीको क्रममा वहाँलाई मिति २०६८।२।१७ गते ज्यानसम्बन्धी महलको १७ ((३) नं. अन्तर्गत ३ वर्ष कैद हुने ठहर भई कैद भुक्तान समेत भैसकेकोले थुनाबाट मुक्त गरी दिन तर अभियोग दावीमा उल्लेख

भएअनुसार मानव अपहरण मुद्दाको अनुसन्धान गर्न जिल्ला प्रहरी कार्यालय चितवनमा पठाएको थियो । मेरो पति उक्त मुद्दामा थुनामा बसेको मिति २०६५।२।३ देखि उक्त मुद्दामा फैसला भएको मिति २०६८।२।१७ गतेसम्म ३ वर्ष १५ दिन थुनामा वस्नु भएकोले थुनाबाट मुक्त हुनुपर्ने अवस्था रहेकोमा निज पतिलाई पुनः अपहरण मुद्दामा कारवाहीको लागि कारागार शाखा चितवनमार्फत् जिल्ला प्रहरी कार्यालय चितवनमा पठाई हाल उक्त अपहरण मुद्दाको अनुसन्धानको सिलसिलामा काठमाडौंमा ल्याई प्रत्यर्थी महानगरीय प्रहरी परिसर काठमाडौं महानगरीय प्रहरी वृतले गैरकानूनी थुनामा राखी अपहरणतर्फ अनुसन्धान कारवाही शुरु गरी मिति २०६८।३।१ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा अभियोगपत्र दायर गरी पुर्पक्षको निमित्त थुनामा राख्ने गरी गरिएको कार्य गैरकानूनी तथा संविधानप्रदत्त मौलिक हक तथा फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्तविपरीत रहेको छ ।

जाहेरवाली रमीला श्रेष्ठको जाहेरी दरखास्तमा मेरो पति गोविन्दबहादुर बटाला “जीवित” समेत उपर जिल्ला प्रहरी कार्यालय चितवनमा दिएको जाहेरीमानै मृतकलाई काठमाडौंबाट अपहरण गरी लगी चितवनमा शरीर बन्धक बनाई हत्या गरेको भन्ने उल्लेख छ, निज जाहेरवालीले मानव अपहरण तथा हत्याको सन्दर्भमा छुट्टा छुट्टै जाहेरी समेत दिएको छैनन् । प्रत्यर्थी चितवन जिल्ला सरकारी वकिलको कार्यालयबाट चितवन जिल्ला अदालतमा प्रस्तुत गरेको अभियोगपत्रमा एउटै वारदातलाई पृथक मुद्दामा विभक्त गर्न मिल्दैन । निज जाहेरवालीले अपहरण गरी लगी हत्या गरेको भनी दिएको जाहेरीमा एउटै वारदात देखाएको छ । निजले वडा प्रहरी कार्यालय वानेश्वरमा दिएको जाहेरी तथा जिल्ला प्रहरी कार्यालय चितवनमा दिएको जाहेरी हेरिएमा प्रष्ट हुन्छ । फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्तअनुसार एउटै कसूरमा दुई पटक कारवाही र सजाय हुन सक्दैन । त्यसैले सम्मानीत चितवन जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाबमोजिम ३ वर्ष कैद भुक्तान गरिसकेको मेरो पतिलाई पुनः अपहरणतर्फ कारवाही गर्न पठाएको कार्य तथा प्रत्यर्थी नेपाल सरकारले मेरो पतिउपर पुनः अपहरणतर्फ छुट्टै मुद्दा चलाउने गरेको अनुसन्धान तथा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा दायर गरेको अभियोगपत्र दोहोरो खतराको सिद्धान्तविपरीत

भएको छ । एउटै जरियाबाट उठेको विषयमा दुई छुट्टाछुट्टै मुद्दा चलाउन कदापि मिल्दैन । चितवन जिल्ला अदालतमा ३ वर्ष सम्म विताई ज्यान मुद्दा विचाराधीन अवस्थामा रहेकोमा अपहरण तथा शरीर बन्धकतर्फ कुनै कारवाही नचलाई उक्त कर्तव्य ज्यान मुद्दाको फैसलाबाट ठहर भएको ३ वर्ष कैद बसी भुक्तानी गरी छुटी जाने अवस्था भएपछि पुनः अर्को मुद्दा दायर गर्ने कार्य प्रवृत्त भावनाबाट ग्रसित भएको प्रष्ट छ ।

एउटै जरियाबाट उठेको विषयमा यदि अपराध कायम हुनेनै देखिए पनि जुन अपराधमा अधिकतम सजाय हुन्छ त्यसमा मात्र हुने हो सानो कलममा सजाय गर्न मिल्दैन, जुन दण्ड सजायको महलको ४१ नं. मा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

उल्लिखित वर्णित तथ्य, प्रमाण, कानूनी बुँदा एवं सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको आधारमा मेरो पति गोविन्दबहादुर बटाला “जीवित” लाई थुनामा राखेको कार्य गैरकानूनी भएको प्रष्ट छ । मेरो पति गोविन्दबहादुर बटाला “जीवित” ज्यानतर्फ मिति २०६८।२।१७ गते सम्म ३ वर्ष १५ दिन कैद भोगी सक्नु भएको छ । एउटै जरियाबाट उठेको एउटै कसूर र वारदातको विषयमा पटकपटक मुद्दा चलाउन नमिल्नेमा बदनियतका साथ पुनः अपहरणतर्फ मुद्दा चलाउनको लागि उठान गरिएको कारवाही तथा अभियोगपत्र गैरकानूनी र फौजदारी न्यायको सिद्धान्तविपरीत भै मेरो पति गोविन्दबहादुर बटाला “जीवित” लाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१), (२), (३) को देहाय (ड), (च), १३ (१) (२), २४(६)(९), २६, २७ द्वारा प्रदत्त मौलिक हक हनन् भएकोले प्रत्यर्थीहरूबाट गैरकानूनी थुनामा राखिएको मेरो पति गोविन्दबहादुर “जीवित” लाई यस सम्मानीत अदालतसमक्ष उपस्थित गराई मेरो पतिउपर अपहरण तथा शरीर बन्धक कसूर आरोपित गरी दोहोरो मुद्दा चलाउने गरी गरिएको सम्पूर्ण अनुसन्धान कारवाही तथा सम्मानित काठमाडौं जिल्ला अदालतमा दायर गरिएको अभियोगपत्र समेतलाई गैरकानूनी घोषित गरी पति गोविन्दबहादुर बटालालाई तत्काल थुनाबाट मुक्त गरी दिनु भन्ने प्रत्यर्थीहरूको नाममा बन्दिप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी मेरो पतिको मौलिक हकको प्रचलन गरिपाऊँ भन्ने समेत निवेदकको निवेदन पत्र ।

यसमा अपहरण गरिएको भनिएको रामहरि श्रेष्ठलाई कर्तव्य गरी मारेको भन्ने अभियोगमा यी निवेदिका सुनिताकुमारी गौतम (बटाला) को पति गोविन्दबहादुर बटाला समेत उपर चलेको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा चितवन जिल्ला अदालतबाट २०६८।२।१७ मा फैसला भइसकेको र सो फैसलाअनुसार तीन वर्षको कैद सजाय पनि निवेदकले भुक्तानी गरिसकेपछि, मानिस अपहरण गरेको भन्ने अभियोगमा पुनः कारवाही गरी अर्को अभियोगपत्र दर्ता गरिएको भन्ने समेत उल्लेख गरी प्रस्तुत निवेदन दायर भएको देखिँदा, यसमा के भएको हो ? ज्यान मुद्दामा कारवाही भइसकेको व्यक्तिउपर के कुन आधारमा पुनः मानिस अपहरणसम्बन्धी अभियोग कारवाही गरी अभियोगपत्र दायर गरिएको हो ? सो समेत खुलाउने गरी २०६८।३।५ गते २ बजे भित्र लिखित जवाफ दाखिल गर्नु भनी सबै विपक्षीहरूलाई निवेदनको प्रतिलिपिसहितको सूचना पठाउनुका साथै बन्दी भनिएको गोविन्दबहादुर बटालालाई सोही मिति २०६८।३।५ का दिन दिउँसो २ बजे यस अदालतमा उपस्थित गराउनु भनी काठमाडौँ जिल्ला अदालत र महानगरीय प्रहरी परिसर हनुमानढोका, काठमाडौँलाई लेखिपठाई २०६८।३।५ गते दिउँसो ३ बजे यो रिट निवेदन निर्णयार्थ पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०६८।३।३ को आदेश ।

यसमा रिट निवेदक गोविन्दबहादुर बटाला “जीवित” उपर काठमाडौँ जिल्ला का.म.नपा. ३५ कोटेश्वर निवासी रामहरि श्रेष्ठलाई अपहरण गरी हत्या गरेकोमा मानिस अपहरण तथा शरीर बन्धक मुद्दा दर्ता रहेको भन्ने महानगरीय प्रहरी वृत नयाँबानेश्वर काठमाडौँको सि.नं. ७९८४ को सञ्चारप्राप्त हुन आएको र निज गोविन्दबहादुर बटालालाई रामहरि श्रेष्ठको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा चितवन जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।२।१७ मा फैसला हुँदा तीन वर्ष सजाय भई छुटकारा भएकोले उल्लिखित मानिस अपहरण तथा शरीर बन्धक मुद्दामा थप अनुसन्धानको लागी पठाइएको भनी कारागार कार्यालय चितवन र कारागार सुरक्षा गार्ड, भरतपुरको क्रमश च.नं. १६९०, ३३० मिति २०६८।२।१७ को पत्रसाथ यस कार्यालयमा उपस्थित गराइएकाले निज गोविन्दबहादुर बटालालाई महानगरीय प्रहरी वृत नयाँ बानेश्वर काठमाडौँमा दर्ता रहेको मानिस अपहरण

तथा शरीर बन्धक मुद्दामा थप अनुसन्धानका लागी यस कार्यालयको च.नं. ३६७७ मिति २०६८।२।१८ गतेको पत्रसाथ निज गोविन्दबहादुर बटालालाई महानगरीय प्रहरी वृत नयाँ बानेश्वर काठमाडौँ बुझाइएको हो । रिट निवेदकले गैरकानूनी रूपमा पक्राउ गरी थुनामा राखेको भनी भूठो लान्छना लगाई यस कार्यालय उपर दिएको रिट निवेदनको व्यहोरा कपोल कल्पित भूठो भएकोले यस कार्यालयको नाउँमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुनु पर्ने होइन । खारेजभागी छ । खारेज गरिपाऊँ भन्ने जिल्ला प्रहरी कार्यालय चितवनको लिखित जवाफ ।

रमीला श्रेष्ठको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी “जीवित” भन्ने गोविन्दबहादुर बटाला समेत जना-५ भएको मानव अपहरण तथा शरीर बन्धक मुद्दामा प्रतिवादी “जीवित” भन्ने गोविन्दबहादुर बटालालाई अनुसन्धान कार्यका लागी मिति २०६८।२।१८ गते देखी पहिला पटक ४ दिन र पुनः मिति २०६८।२।२२ बाट दोस्रो पटक १० दिनको म्याद थप भै उक्त मुद्दाको अनुसन्धान भै उक्त मुद्दाको अभियोगपत्र श्री जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय काठमाडौँबाट मिति २०६८।३।१ गते स.वा.फौ. २२२३ मा यस अदालतमा दर्ता भई मिति २०६८।३।२ गते बयान र थुनछेक आदेश गर्न समय अभावले नभ्याइने हुँदा मिति २०६८।३।३ गते विहान १० बजे उपस्थित गराउने गरी महानगरीय प्रहरी वृत नयाँ बानेश्वर काठमाडौँमा फिर्ता पठाएकोमा निज प्रतिवादी विरामी भै वीर अस्पतालमा उपचार भैरहेको हुँदा डिस्चार्ज पश्चात् उपस्थित गराईने भनी लेखी आएको हुँदा प्रतिवादी गोविन्दबहादुर बटालाको यथोचित उपचार सम्बन्धित अस्पतालबाट गराउने र सुरक्षाको प्रवन्ध गर्ने तथा निजको स्वास्थ्यको जानकारी लिई निज प्रतिवादी बयान गर्न सक्ने अवस्थाको भएमा भोली मिति २०६८।३।४ गते शनिवार भै सार्वजनिक विदा भएकोले पर्सि मिति २०६८।३।५ गते प्रस्तुत मुद्दाको बयान कार्यको लागि उपस्थित गराई दिनु र बयान गर्न नसक्ने अवस्थाको भएमा सोसम्बन्धी अस्पतालको रिपोर्ट साथै राखी यस अदालतलाई प्रतिवेदनसहित जानकारी पठाई दिनु भन्ने मिति २०६८।३।४ मा आदेश भै उक्त आदेशको प्रतिलिपि पाना-२ सहित महानगरीय प्रहरी वृत नयाँ बानेश्वरमा च.नं. ५८८७ मिति २०६८।३।३ को पत्रबाट

लेखी पठाएको हो। यसरी उपरोक्त सम्पूर्ण आधार प्रमाणहरू समेतबाट यस अदालतबाट भएको सम्पूर्ण कामकारवाही कानूनबमोजिम भए गरेको देखिएको र निवेदकलाई यस अदालतबाट नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १०७(२) द्वारा प्रदत्त संवैधानिक हकमा आघात गरे गराएको नहुँदा यस अदालतको हकमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सादर अनुरोध गरिन्छ, भन्ने जिल्ला अदालत काठमाडौंको लिखित जवाफ।

प्रथमतः यस कार्यालयको के कस्तो कामकारवाहीबाट निवेदकको मौलिक हक हनन भएको हो भन्ने सम्बन्धमा कुनै उल्लेख नगरी यस कार्यालयलाई विना कारण विपक्षी बनाएको देखिन्छ। निवेदकले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाउँ भनी जिकीर लिनु भएको विषयवस्तुको सम्बन्धमा हेर्दा मूलतः नागरिकलाई प्राप्त स्वतन्त्रताको हक निरपेक्ष हुँदैन। व्यक्तिले फौजदारी कानूनको उल्लंघन गरेको आधार देखा परेमा राज्यले अन्तरनिहित अधिकार प्रयोग गरी व्यक्तिका त्यस्ता कार्यलाई कानूनी दायरामा ल्याउन फौजदारी कानून क्रियाशील हुन्छ। समाजको नैतिकता, सुव्यवस्था र सर्वसाधारणको कल्याणको लागि अनियन्त्रित स्वतन्त्रता नहुने सिद्धान्तलाई सर्वत्र स्वीकार गरिएको हुन्छ। निज गोविन्दबहादुर बटालाउपर कोटेश्वर, काठमाडौं निवासी रामहरि श्रेष्ठलाई कर्तव्य गरी मारेको कसूरमा मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. को अभियोग दावी लिई चितवन जिल्ला अदालतमा कर्तव्य ज्यान मुद्दा चलेकोमा सो मुद्दाको अभियोगपत्रमा नै मृतक रामहरि श्रेष्ठलाई अपहरण गर्ने कार्य काठमाडौं जिल्ला, कोटेश्वरस्थित निजको आफ्नै घरबाटै पेस्तोल देखाई गोविन्दबहादुर बटाला समेतले लगेको भन्ने भएबाट अपहरणतर्फको कसूरमा अनुसन्धान गरी मुद्दा दायर गर्न अपहरण भएकै क्षेत्रमा लेखी पठाइने तथा गोविन्दबहादुर बटाला यस मुद्दाबाट छुटी जाने भएमा मानव अपहरण मुद्दातर्फ अनुसन्धान गर्न जिल्ला प्रहरी कार्यालय चितवनमा पठाई पाउँ भन्ने समेत व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ। यसबाट गोविन्दबहादुर बटालाले दुई अलग भौगोलिक क्षेत्राधिकारयुक्त र अलग कानूनले परिभाषित गरेको भिन्दा भिन्दै अपराध गरेको तथ्य स्पष्ट हुन्छ। यी निवेदक प्रतिवादीलाई कर्तव्य ज्यानतर्फ चितवन जिल्ला

अदालतमा मुद्दा चली मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १७(३) नं.ले ३ वर्ष कैद सजाय ठहर भएको अवस्था छ। मुलुकी ऐन अ.व. २९नं. को देहाय २ को खण्ड ३ मा लेखिएबमोजिम फौजदारी मुद्दा अपराध भएको इलाकाको अदालतबाट हेरिने र न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७ ले प्रचलित कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक जिल्ला अदालतलाई आफ्नो क्षेत्रभित्रको सबै मुद्दामा शुरु कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार तोकिएको हुँदा निज गोविन्दबहादुर बटाला उपर कर्तव्य ज्यानतर्फ चितवन जिल्ला अदालतमा र मानव अपहरणतर्फ काठमाडौं जिल्ला अदालतमा अलगअलग अभियोगपत्र दायर भई मुद्दा चलन नसक्ने भन्ने निवेदकको जिकीर कानूनसंगत छैन। फौजदारी न्यायका सन्दर्भमा दोहोरो खतरा विरुद्धको हक (Right against double jeopardy) एक अपराधमा उसै व्यक्तिउपर सोही कसूरमा पुनः कारवाही र सजाय गर्न रोक्ने उद्देश्यले गरिएको प्रत्याभूति हो। तर एउटै कार्यबाट दुई अलगअलग कानूनले परिभाषित गरेको कसूर स्थापित भएको खण्डमा दुई वा सो भन्दा बढी कानूनबमोजिम कारवाही गरी सजाय गर्न यो अधिकारले छेकबार लगाउँदैन। मानिसको अपहरण गर्ने कार्य अपहरण तथा शरीर बन्धक अन्तर्गतको अपराध भएको र कार्यको प्रारम्भ अलग भौगोलिक क्षेत्रबाट भएको तथा मृतकलाई कुटपीट गरी मार्ने र लासलाई नदीमा फाल्ने कार्य अलग भौगोलिक क्षेत्र अन्तर्गतको अर्को अपराध भएकोले व्यक्तिको कार्यले दुई भिन्नभिन्न कानूनअन्तर्गतका अपराध सिर्जना गर्दछ भने एक अपराधमा मुद्दा चलाई अर्को अपराधमा मुद्दा चलाउनबाट रोकिने अवस्था रहँदैन। कानूनद्वारा निषेधित कुनै कार्य गर्दा वा गर्नुपर्ने कार्य नगर्दा एकभन्दा बढी कानूनअन्तर्गतको कसूर हुन्छ भने त्यस्तो कसूरमा एक वा सो भन्दा बढी मुद्दा चलन सक्छ अर्थात् एउटै अपराधिक क्रियाबाट दुई कानूनअन्तर्गतको कसूर हुने रहेछ भने सो कानूनअनुसार कारवाही र सजाय हुनु दोहोरो खतरा विरुद्धको हक प्रतिकूल नहुने भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउन सम्मानित अदालतसमक्ष सादर अनुरोध गरिन्छ, भन्ने महान्यायाधिवक्ता कार्यालयको लिखित जवाफ।

रिट निवेदक गोविन्दबहादुर बटालाले आफूलाई एउटै वारदातलाई पृथकपृथक मुद्दामा विभक्त गरी दुई

पटक कारवाही र सजाय गर्न लागेकोले मौलिक हक तथा फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्तको ठाडो उपेक्षा गरी दायर भएको अभियोगपत्र गैरकानूनी घोषित गरी थुनाबाट मुक्त गरी दिन आदेश गरिपाउँ भन्ने निवेदन जिकीर लिएको पाइन्छ। निवेदकले मृतक रामहरि श्रेष्ठलाई काठमाडौँबाट अपहरण गरी लगेको तथ्य स्थापित भएको छ मुलुकी ऐन अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलले यस्तो कार्य कसूरजन्य कार्य हुने भनेर परिभाषित गर्नुका साथै सजाय हुने सम्मको कानूनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ। सोही कानूनी व्यवस्था अनुसार निजले कसूरजन्य कार्य गरेकोले सजाय गरी पाउन दायर गरिएको अभियोगपत्र प्रचलित कानूनबमोजिम नै भएको हुँदा सो अभियोगपत्र गैरकानूनी होइन, बदर हुनुपर्ने होइन। रिट निवेदक गोविन्दबहादुर बटाला समेतले कर्तव्य गरी ज्यान मारेको कर्तव्य ज्यान मुद्दा चितवन जिल्ला अदालतमा दायर भएको र सो मुद्दामा मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलले सजाय हुने कसूर अपराधमा मुद्दा चलाईएको हो। यसरी अपहरण गरेको वारदात काठमाडौँ जिल्लाअन्तर्गत घटेको र कर्तव्य ज्यानको वारदात चितवन जिल्ला अन्तर्गत घटेको देखिएबाट अलगअलग वारदात भएको स्पष्ट छ। दुई अलग वारदातको सन्दर्भमा दुई वटा मुद्दा दायर भएको लाई दोहोरो खतराको सिद्धान्तविपरीत भएको भनी अर्थ गर्नु न्यायसंगत हुँदैन। रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय काठमाडौँको लिखित जवाफ।

काठमाडौँ जिल्ला काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं.३५ कोटेश्वर बस्ने रामहरि श्रेष्ठलाई मिति २०६५।१।१५ गते राति अं. ०२.०० बजेको समयमा काठमाडौँ जिल्ला काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं.३५ कोटेश्वरस्थित आफ्नै घरबाट नेकपा एमाओवादी तेस्रो डिभिजन शक्तिखोरका कमाण्डर विविध भन्ने कालीबहादुर खाममगरको निर्देशनमा “जीवित” भन्ने गोविन्दबहादुर बटाला, रघु भन्ने केशव अधिकारी र एटम भन्ने गंगाराम थापा समेत भई अपहरण गरी जिल्ला चितवन शक्तिखोरमा पुऱ्याई ११ दिन बन्धक बनाई कुटपीट गरी कर्तव्य गरी हत्या गरेको घटना सम्बन्धमा रामहरि श्रेष्ठको श्रीमती रमीला श्रेष्ठले “जीवित” भन्ने गोविन्दबहादुर बटाला समेतका विरुद्धमा

जिल्ला प्रहरी कार्यालय चितवनमा अपहरण र कर्तव्य ज्यान मुद्दामा दिएको जाहेरीका आधारमा चलेको मुद्दामा गोविन्दबहादुर बटाला सम्मानित चितवन जिल्ला अदालतबाट कर्तव्य ज्यान मुद्दामा भएको ३ वर्ष कैद भुक्तान गरी छुटकारा भएकोले निज विरुद्ध महानगरीय प्रहरी वृत नयाँ बानेश्वर काठमाडौँमा मानिस अपहरण तथा शरीर बन्धक शीर्षकमा मुद्दा दर्ता रहेको हुँदा निजलाई थप अनुसन्धानको लागि पठाई दिनु भन्ने सम्मानित चितवन जिल्ला अदालतबाट कारागार कार्यालयलाई आदेश भएको भनी च.नं. ३६७७ मिति २०६८।२।१८ गतेको जिल्ला प्रहरी कार्यालय चितवनको पत्र साथ निज गोविन्दबहादुर बटालालाई प्रहरी वृत बानेश्वरमा उपस्थित गराएकोमा निज उपर अपहरण तथा शरीर बन्धक मुद्दामा प्रहरी हिरासतमा राखी अनुसन्धान गर्न सम्मानित काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट म्याद थप अनुमति लिई निजलाई कानूनबमोजिम प्रहरी हिरासतमा राखि सो मुद्दाको सम्पूर्ण अनुसन्धान कार्य सम्पन्न गरी जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय काठमाडौँमा पेश गरिएको र सो कार्यालयको मिति २०६८।३।१ गतेको अभियोगपत्र साथ सम्मानित काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर भएको हो, निजलाई गैरकानूनी थुनामा राखिएको होइन। अतः यस कार्यालय समेतको नाममा जारी भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सादर अनुरोध गरिएको छ भन्ने महानगरीय प्रहरी परिसर काठमाडौँको लिखित जवाफ।

काठमाडौँ जिल्ला काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. ३५ कोटेश्वर निवासी रामहरि श्रेष्ठलाई मिति २०६५।१।१५ गते राति अं. ०२.०० बजेको समयमा निजको घरबाट नेकपा माओवादी तेस्रो डिभिजन शक्तिखोरका कमाण्डर विविध भन्ने कालीबहादुर खाममगरको निर्देशनमा जीवित भन्ने गोविन्दबहादुर बटाला, रघु भन्ने केशव अधिकारी, एटम भन्ने गंगाराम थापा संकल्प भन्ने अर्जुन कार्की समेत मिली अपहरण गरी जि. चितवन शक्तिखोरमा लगी ११ दिन बन्धक बनाई कुटपीटपश्चात् कर्तव्य गरी मारेको घटना सम्बन्धमा रामहरि श्रेष्ठको श्रीमती रमीला श्रेष्ठले जीवित भन्ने गोविन्दबहादुर बटाला समेतका विरुद्धमा जिल्ला प्रहरी कार्यालय चितवनमा अपहरण र कर्तव्य ज्यान मुद्दामा जाहेरी दिई अनुसन्धान भई जिल्ला

सरकारी वकिल कार्यालय चितवनमार्फत् सम्मानीत चितवन जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर भएको, सोही मुद्दामा विविध भन्ने कालीबहादुर खाम समेत फरार रहेका र अपहरण वारदात स्थान यस कार्यालय एरियाअन्तर्गत पर्ने हुँदा निज जीवित भन्ने गोविन्दबहादुर बटाला समेत उपर मानिस अपहरण तथा शरीर बन्धक कसूरमा मुद्दा दर्ता गरी कारवाही गर्नु भनी रमीला श्रेष्ठको जाहेरी लगायतका आवश्यक कागजातहरू मजकुर जिल्ला प्रहरी कार्यालय चितवनबाट यस कार्यालयमा प्राप्त हुन आई तत्कालै निज जीवित भन्ने गोविन्दबहादुर बटाला समेत उपर यस कार्यालयमा अपहरण तथा शरीर बन्धक शीर्षकमा मुद्दा दर्ता गरी निज “जीवित” भन्ने गोविन्दबहादुर बटाला समेत उपर अनुसन्धान गर्न निज पत्राउ प्रतिवादी गोविन्दबहादुर बटालालाई यस कार्यालयमा उपस्थितिको लागि जि.प्र.का. चितवन समेतलाई लेखापढी गरिएको । कर्तव्य ज्यान मुद्दामा सम्मानीत चितवन जिल्ला अदालतको आदेशले कारागारमा रहेका “जीवित” भन्ने गोविन्दबहादुर बटालालाई अपहरण तथा शरीर बन्धक मुद्दामा मिति २०६८।२।२५ गते बयान गराउन उपस्थित गराउने सहमतिका लागि यस कार्यालयको च.नं. १९३४ मिति २०६८।२।१९ गतेका पत्रद्वारा लेखापढी गरी, निजलाई झिकाई बयान कार्य समेत गराउने तथा उक्त मुद्दाको अनुसन्धान कार्य जारी रहेकै बखत निज प्रतिवादी गोविन्दबहादुर बटालालाई मिति २०६८।२।१७ गते सम्मानीत चितवन जिल्ला अदालतबाट ३ वर्ष कैद ठहरी निजलाई लागेको कैद भुक्तान भई सकेकोले आजै छुटकारा भएकोले निज विरुद्ध महानगरीय प्रहरी वृत नयाँवानेश्वर काठमाडौँमा मानिस अपहरण तथा शरीर बन्धक शीर्षकमा मुद्दा दर्ता रहेको हुँदा निजलाई थप अनुसन्धानको लागि पठाई दिनु भन्ने सम्मानीत जिल्ला अदालत चितवनबाट कारागार कार्यालयलाई आदेश भएको भनी च.नं. ३६७७ मिति २०६८।२।१८ गतेको मजकुर जिल्ला प्रहरी कार्यालय चितवनको पत्र साथ यस कार्यालयमा उपस्थित गराएको हुँदा सोही दिन बाटै लागू हुने गरी निज “जीवित” भन्ने गोविन्दबहादुर बटालालाई यस कार्यालयमा पूर्व दायर गरिएको अपहरण तथा शरीर बन्धक मुद्दामा सम्मानीत काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट म्याद थप समेत प्रदान भई निजलाई प्रहरी हिरासतमा राखी उक्त मुद्दाको

सम्पूर्ण अनुसन्धान कार्य सम्पन्न भएपश्चात् जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय काठमाडौँमार्फत् मिति २०६८।३।१ गते निज प्रतिवादी गोविन्दबहादुर बटालालाई सम्मानीत काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा अभियोगपत्र र मिसिल सहित मुद्दा पेश गरिएको हो, रामहरि श्रेष्ठ अपहरण भएको स्थान यस वृतअन्तर्गत पर्ने र निजलाई कर्तव्य गरी मारेको स्थान चितवन जिल्ला भएको हुँदा अपहरण र कर्तव्य वारदात मिति र स्थान पृथक-पृथक भएकोले अपहरण तथा शरीर बन्धक मुद्दामा अनुसन्धान गर्नलाई सम्मानीत काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट म्याद थप अनुमति लिई कानूनसम्मत रूपमा निज प्रतिवादीलाई प्रहरी हिरासतमा राखी अनुसन्धान गरी सम्मानीत काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा पेश गरिएको हो, अतः वारदात मिति र स्थान फरक फरक रहेको अवस्थामा दोहोरो खतराको सिद्धान्त भन्न मिल्दैन, निज उपर गरिएको अनुसन्धान तथा कारवाही कानूनसम्मत नै भएको हुँदा निज विपक्षीको मागबमोजिमको बन्दिप्रत्यक्षीकरण रिट निवेदन भुठ्या हुँदा खारेज गरी पाउन सादर अनुरोध गर्दछु । साथै उक्त मुद्दासम्बन्धी सबकल मिसिल कागजात मिति २०६८।३।१ गतेका जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय काठमाडौँको अभियोगपत्र साथ सम्मानीत काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा पेश गरिएको हुदां विस्तृत व्यहोरा सोहीबाट अवगत हुने नै छ, भन्ने समेत महानगरीय प्रहरी वृत नयाँ वानेश्वरको लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदीकाले आफ्नो निवेदनमा निजका पति गोविन्दबहादुर बटालालाई थुनामा राख्ने सम्बन्धमा यस कार्यालयको के, कस्तो संलग्नता रहेको हो ? भन्ने सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख गर्नु भएको छैन । कसैको विरुद्ध कुनै कुराको दावी लिंदा कसको के, कुन काम, कारवाही वा निर्णय संविधान तथा कानूनविपरीत हुनुका साथै सो बाट निवेदकको के, कुन हक, अधिकारको उपभोगमा के कसरी बाधा उत्पन्न हुन गएको हो ? भन्ने कुरा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरी सो कुरामा अदालत समेत सन्तुष्ट हुने प्रमाण समेत पेश गर्नुपर्ने हुन्छ । हचुवाका आधारमा कसैलाई पनि विपक्षी बनाउन मिल्ने हुँदैन । विपक्षी बनाउनु पर्ने आधार र निवेदनमा स्पष्ट रूपमा खुलेको हुनुपर्दछ । साथै कानूनबमोजिम कार्य गर्ने अख्तियारी प्राप्त अन्य निकायहरूबाट भए, गरेका काम, कारवाहीउपर यस कार्यालयलाई विपक्षी

बनाउन नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

यसमा काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा मिति २०६८।३।१ गते दर्ता नं. २२२३ मा दर्ता भएको गोविन्दबहादुर बटाला प्रतिवादी रहेको अपहरण तथा शरीर बन्धक मुद्दाको चालु मिसिल काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट पेसीका दिन इजलाससमक्ष देखाई फिर्ता लैजाने गरी भिकाई बन्दीप्रत्यक्षीकरण मुद्दा हुँदा अविलम्ब पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।३।५ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदन पत्रसहितको मिसिल अध्ययन गरी निवेदकतर्फका विद्वान अधिवक्ताहरू चन्द्रेश्वर श्रेष्ठ, तुल्सी भट्ट, मुक्ति प्रधान, कृष्णप्रसाद सापकोटा, रमनकुमार श्रेष्ठ, रामनारायण विडारी र विश्वप्रकाश भण्डारी तथा विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता प्रेमराज कार्की र उपन्यायाधिवक्ता श्री धर्मराज पौडेलले गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

निवेदकतर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूले एउटै वारदात अर्थात् रामहरि श्रेष्ठलाई काठमाडौँको कोटेश्वरबाट अपहरण गरी चितवनको शक्तिखोर शिविरमा लगी कूटपीट गरी मारेको भन्ने एउटै क्रियामा निवेदकलाई कर्तव्य ज्यान मुद्दा चलाई चितवन जिल्ला अदालतबाट सजाय समेत भई सकेपछि पुनः सोही विषयमा अपहरण तथा शरीर बन्धक मुद्दा चलाउन संविधान तथा कानूनले स्पष्टतः रोक लगाएको छ । मृतककी पत्नी रमीला श्रेष्ठले २०६५।२।८ मा जिल्ला प्रहरी कार्यालय चितवनमा दिएको जाहेरीमा आफ्नो श्रीमान मृतक रामहरि श्रेष्ठलाई अपहरण गरी हत्या गरेको भन्ने उल्लेख गरेबाट पनि वारदात एउटै भएको स्पष्ट छ । सोही जाहेरीपत्र अनुरूपनै अभियोगपत्र दायर भई चितवन जिल्ला अदालतबाट निवेदकलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १७(३) नं. बमोजिम ३ वर्ष कैद सजाय भई कैद भुक्तान समेत भइसकेको छ । चितवन जिल्ला अदालतको उक्त फैसलाउपर दुवै पक्षबाट पुनरावेदन गर्ने र मुद्दाको अन्तिम टुङ्गो लाग्ने कार्य बाँकी नै रहेको अवस्था छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(६) र कानून

ब्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २५ ले स्पष्ट रूपमा एउटा कसूरमा दुईपटक अभियोग लगाउनबाट बन्देज लगाएको छ । कानून ब्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २(क) ले कार्य भन्ने शब्दभित्र कार्यहरूको समूह समेत पर्दछ भनी उल्लेख गरेबाट एउटै वारदातलाई छुट्याई दुई अलगअलग अपराध कायम गरी मुद्दा चलाउन मिल्ने होइन । अपहरण र कर्तव्य ज्यानउपर दुई वटा ऐनले सजाय हुने भएमा पनि एकै पटक अनुसन्धान र मुद्दा दायर गरी दण्ड सजायको ४१ नम्बरबमोजिम सजाय हुनु पर्दथ्यो । हाल आएर ३ वर्ष पछि सोही एउटै क्रियाउपर मिति २०६५।२।८ मा परेको जाहेरी दरखास्तको आधारमा पुनः अनुसन्धान गरी मुद्दा दायर गरेको विपक्षीहरूको कार्यले निवेदकको संविधानप्रदत्त दोहोरो खतरा विरुद्धको फौजदारी न्यायसम्बन्धी हक आघातीत भई उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाको प्रतिकूल भएकोले निवेदकलाई अपहरण तथा शरीर बन्धक मुद्दामा हाल गरिएको अनुसन्धान, सोको आधारमा दायर भएको अभियोगपत्र तथा मुद्दा पुर्पक्षका लागि निवेदकलाई थुनामा राख्ने गरी भएको आदेश समेतका सम्पूर्ण कामकारवाहीहरू बदर गरी बन्दीलाई गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरिनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षीतर्फका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री प्रेमराज कार्की र उपन्यायाधिवक्ता श्री धर्मराज पौडेलले मृतक रामहरि श्रेष्ठको अपहरण काठमाडौँको कोटेश्वरबाट भएको हो । त्यस्को ११ दिन पछि मात्र चितवनमा हत्या भएको हुँदा दुईवटा अपराध स्पष्ट देखिएको छ । मुलुकी ऐन, अ.व. २९(२) नम्बरले फौजदारी मुद्दामा अपराध भएको इलाकामा मुद्दा चलाउनु पर्ने भएकोले मृतक रामहरि श्रेष्ठलाई कर्तव्य गरी मारेको स्थान चितवन हुँदा सो कसूरमा मुद्दा हेर्ने क्षेत्राधिकार भएको निकाय चितवन जिल्ला अदालतमा मुद्दा चलाइएको हो । अपहरणको वारदात काठमाडौँ जिल्लामा घटेको कारण सोसम्बन्धी मुद्दा हेर्ने क्षेत्राधिकार प्राप्त निकाय काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा अपहरण तथा शरीर बन्धक मुद्दा छुट्टै चलाउनु परेको हो । एउटै अपराधमा दुई छुट्टै कानूनले सजाय हुनेमा छुट्टैछुट्टै मुद्दा चलाउन संविधान र कानूनले कुनै बन्देज नलगाएको र त्यस्तोमा दोहोरो खतराको सिद्धान्त (Principle of Double Jeopardy) आकर्षित हुन नसके

भएकोले उल्लिखित अपहरण तथा शरीर बन्धक मुद्दामा निवेदकलाई पुर्पक्षको निमित्त साधिकार निकायबाट थुनामा राख्ने गरी भएको आदेशलगायतका कामकारवाहीहरू रितपूर्वक नै भए गरेको हुँदा आधारहीन रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

निवेदन पत्र सहितको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजात अध्ययन गरी दुवै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपर्युक्त बहस समेत सुनी हेर्दा मुलभूत रूपमा देहायका प्रश्नहरूको निरोपण गर्नुपर्ने देखियो ।

१. मृतक रामहरि श्रेष्ठलाई काठमाडौँबाट अपहरण गरी चितवनको शक्तिखोर शिविर पुऱ्याई कूटपीट गरी निजको मृत्यु भएको वारदात एउटै हो वा अलगअलग हो ?
२. एउटै वारदात वा क्रिया उपर परेको एउटै जाहेरी दरखास्तको आधारमा त्यसको प्रारम्भिक घटनालाई अलग गरी दुई छुट्टा छुट्टै मुद्दा चलन सक्छ वा सक्दैन ?
३. निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन ?

२. प्रस्तुत रिट निवेदनको सन्दर्भमा पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा यिनै निवेदक प्रतिवादी भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दा समेतको घटनाक्रम हेर्नु पर्ने हुन आउँछ । काठमाडौँ कोटेश्वर बस्ने रामहरि श्रेष्ठलाई मिति २०६५।१।१५ गते राति यी निवेदक गोविन्दबहादुर बटाला लगायतका व्यक्तिहरूले अपहरण गरी चितवनको शक्तिखोर शिविरमा पुऱ्याई कूटपीट गरी निज रामहरि श्रेष्ठको मृत्यु भएको भन्ने वारदातका सम्बन्धमा मिति २०६५।२।२८ मा निज मृतकको पत्नी श्रीमती रमीला श्रेष्ठले यी रिट निवेदक समेतका विरुद्धमा मानिस अपहरण तथा कर्तव्य ज्यानसम्बन्धमा जिल्ला प्रहरी कार्यालय चितवनमा जाहेरी दरखास्त दिएको देखिन्छ । सोही जाहेरीका आधारमा कारवाही भई यी रिट निवेदक समेत उपर मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १ र १३(३) नं. अनुसार सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय हुन माग दावी लिई चितवन जिल्ला अदालतमा दायर भएको अभियोगपत्रबाट चलेको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा यी रिट निवेदकलाई ज्यानसम्बन्धीको १७(३) नं. अन्तर्गतको

कसूरमा सोही दफाअनुसार तीन वर्ष कैद हुने ठहरी चितवन जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।२।१७ मा फैसला भैसकेको देखियो । सो फैसलाउपर वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी यी निवेदक समेतले पुनरावेदन गर्न पाउने र पुनरावेदन परेमा माथिल्लो अदालतबाट फैसला हुने समेतका प्रक्रियाहरू पूरा हुन बाँकी रहेको अवस्था छ ।

३. उल्लिखित कर्तव्य ज्यान मुद्दाको अभियोगपत्रमा सो मुद्दाबाट छुटिजाने भएमा यी रिट निवेदक गोविन्दबहादुर बटालालाई मानव अपहरण मुद्दातर्फ थप अनुसन्धान गर्न जिल्ला प्रहरी कार्यालय चितवनमा पठाई दिन समेत माग भएको र यी निवेदकलाई उक्त कर्तव्य ज्यान मुद्दामा भएको कैद वर्ष ३ भुक्तान भई निज छुटि जाने अवस्थामा चितवन जिल्ला अदालतको पत्रबाट यी निवेदकलाई जिल्ला प्रहरी कार्यालय चितवनमा पठाएको देखिन्छ ।

४. तत्पश्चात् यी रिट निवेदकलाई मानव अपहरण र शरीर बन्धक मुद्दामा अनुसन्धान गर्ने प्रयोजनको लागि काठमाडौँ ल्याई सोही मिति २०६५।२।२८ को एउटै जाहेरी दरखास्तको आधारमा उक्त वारदातको प्रारम्भिक घटनालाई अलग गरी पुनः अनुसन्धान भई जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय काठमाडौँबाट यी निवेदक उपर मानव अपहरण र शरीर बन्धक मुद्दाको अभियोगपत्र दायर भई काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट यी निवेदकलाई पुर्पक्षको निमित्त थुनामा राख्ने आदेश भई उक्त मानव अपहरण र शरीर बन्धक मुद्दा सो अदालतमा विचाराधीन अवस्थामा रहेको पाइयो ।

५. यसरी मृतक रामहरि श्रेष्ठलाई काठमाडौँबाट अपहरण गरी चितवनको शक्तिखोर शिविरमा पुऱ्याई कूटपीट गरी कर्तव्य गरी मारेको भन्ने कसूरमा चलेको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा आफूलाई चितवन जिल्ला अदालतबाट सजाय भइसकेपछि, सोही एउटै वारदातको प्रारम्भिक घटनालाई अलग गरी पुनः मानव अपहरण र शरीर बन्धक मुद्दाको अभियोजन गर्ने र काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट सोसम्बन्धी मुद्दा दर्ता गरी पुर्पक्षको निमित्त थुनामा पठाउने समेतका कामकारवाहीहरू मुलुकी ऐन अ.व. ७३ नं., दण्डसजायको ४१ नं. कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २(क), ऐ.को दफा २५ र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(६) द्वारा प्रदत्त

दोहोरा खतरा विरुद्धको मौलिकहक समेत विपरीत भएकोले उल्लिखित कारवाहीहरू बढेर गरी बन्दीप्रत्यक्षीकरण को आदेशद्वारा थुनामुक्त गरिपाउँ भनी प्रस्तुत रिट निवेदन परेको देखिन्छ।

६. उल्लिखित तथ्य र घटनाक्रमको पृष्ठभूमिमा पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा मृतक रामहरि श्रेष्ठको पत्नी रमीला श्रेष्ठले दिएको मिति २०६५।२।८ को जाहेरी व्यहोराबाट यी निवेदक गोविन्दबहादुर बटाला समेतका व्यक्तिहरूले २०६५।१।१५ गते काठमाडौंको कोटेश्वरस्थित निजको घरबाट मृतकलाई अपहरण गरी चितवनको शक्तिखोर शिविर पुऱ्याई कुटपीट गरेको कारण निजको मृत्यु भएको भन्ने देखिएको छ। सोही जाहेरीका आधारमा यी निवेदक समेत उपर ज्यानसम्बन्धी महलको १ र १३ (३) नं. को मागदावी लिई मुद्दा चलेको तथ्यउपर विवाद देखिदैन। घटनाक्रमको विवेचना गरी हेर्दा रामहरिको अपहरण भयो भनिएको मिति २०६५।१।१५ पछि निजको मृत्यु हुनुपूर्वको अवधिमा निज मृतक घरमा फर्की आएको वा निज अपहरणबाट मुक्त भएको भन्ने नदेखिई उक्त अपहरण भएको भनिएको वारदातको निरन्तरतामा कुटपीट समेत भई निजको मृत्यु भएको भन्ने देखिन्छ। उक्त जाहेरी दरखास्तको व्यहोराबाट र त्यसैको आधारमा ज्यान मुद्दा र शरीर अपहरण मुद्दाको अनुसन्धान कारवाहीबाट दुई अलगअलग वारदात वा घटना भएको भन्ने देखिन आउँदैन। नेपाल कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २(क) मा “फौजदारी वा देवानी कसूरको प्रसंगमा प्रयोग गरेको कार्य भन्ने शब्दभिन्न कार्यहरूको समूह समेत पर्दछ र गरेको कार्यहरूलाई जनाउने शब्दहरूले कानूनले गर्नुपर्ने नगरेको समेत जनाउँछ” भनी परिभाषा गरेको पाइन्छ। उल्लिखित परिभाषालाई दृष्टिगत गर्दा प्रस्तुत विवादमा मृतक रामहरि श्रेष्ठलाई काठमाडौंको कोटेश्वरबाट अपहरण गरी चितवनको शक्तिखोर शिविर पुऱ्याई कुटपीट गरी निजको मृत्यु भएको वारदातसम्बन्धी कसूरजन्य कार्य समूह अलगअलग नभई समष्टिगत रूपमा एउटै कसूरजन्य कार्यको परिधिभित्र पर्ने देखियो।

७. यसरी स्व. रामहरि श्रेष्ठको घरबाट निजलाई प्रतिवादी गोविन्दबहादुर बटाला समेतले लिएर गए पछि सोही निरन्तरतामा निजको मृत्यु भएको कसूरजन्य क्रियाहरू उपर परेको एउटै जाहेरी

दरखास्तबाट कारवाही हुँदा रिट निवेदक गोविन्दबहादुर बटाला समेतले हत्याको कसूर गरेको अनुसन्धानबाट देखिए पछि ज्यानसम्बन्धीको १३ नं. को देहाय ३ अनुसार सर्वस्वसहित जन्मकैद सजायको दावी लिई अभियोगपत्र दायर भएको हो। ज्यानसम्बन्धी अपराध शरीर अपहरणको भन्दा गम्भीर र बढी सजाय हुने कसूर हो। हत्याको कसूर गर्ने तरीका अनेक हुन सक्दछन्, हुन्छन् पनि। प्रस्तुत रिट निवेदनको रोहबाट हत्यामा कर्तव्य ज्यानसम्बन्धी कसूर र अपहरण सम्बन्धी कसूरको परिभाषा र आवश्यक तत्वहरूबारे विस्तृत व्याख्या र ज्यानमुद्दाका तथ्यहरूको विस्तृत विवेचना गर्नु उचित हुँदैन, त्यसो गर्नु आवश्यक पनि छैन। तर कर्तव्य गरी ज्यान मार्नु एउटै कार्य वा एउटै निरन्तरतामा गरिएका कार्यहरूको समूहको परिणाम हो। एउटै परिणामका लागि गरिएको कार्यहरूको समूहलाई अलगअलग छुट्याई अलगअलग कसूरजन्य वारदातको रूपमा लिन वा चित्रित गर्न मिल्ने देखिएन।

८. एउटै कार्यको निरन्तरतामा गरिएका अनेक कार्यहरूबाट अर्को अपराधको सिर्जना हुनै नसक्ने पनि होइन। कुनै व्यक्तिले एउटा कसूर गर्दागर्दै अर्को कसूर गर्न सक्दछ वा अनेक अपराधिक कार्यहरू एकसाथ सिलसिलाबद्ध रूपले वा एउटा कसूर गर्ने कार्यको प्रारम्भदेखि समापनबीच अर्को कसूर पनि गर्न सक्दछ। उदाहरणको लागि ज्यान मार्न गएको व्यक्तिले डकैती, लुटपाट, जवरजस्ती करणी जस्ता अनेक अपराध गर्न सक्दछ। वा ती सबै कसूरहरू गर्ने निरन्तर योजनाका साथ एउटै वारदातको निरन्तरतामा गर्न सक्दछ। एउटाको ज्यान मार्न र अर्कोको अपहरण पनि गर्न सक्दछ, वा एउटालाई अपहरण गर्न गएको कुनै अपराधीले अर्कोको ज्यानै मार्न पनि सक्दछ। त्यस्तोमा त्यस्ता सबै कसूरको वारदातअनुसार अभियोग दायर गर्न नसकिने होइन। तर प्रस्तुत सन्दर्भमा उपरोक्त वा उस्तै परिस्थिति भने छैन। एउटा व्यक्तिलाई निजको घरबाट लगेर अन्यत्र कतै कुटपीट र हत्या गरेको छ भने त्यो एउटै वारदातको निरन्तरता गरिएको कार्य हुन्छ। अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको कानूनी व्यवस्था हेर्दा अपहरण गरिएको वा बन्धक बनाइएको व्यक्तिको हत्या गरिएको छ भने त्यो हत्याको कसूरमा परिणत हुने र ज्यानसम्बन्धीको महल आकर्षित हुने देखिन्छ। यस्तोमा नियतका साथै कार्यको परिणाम

र परिणामको अपेक्षा (Result of action and expectation of the result) अत्यन्त महत्वपूर्ण तत्वहरू हुन् । यसअनुसार एउटै परिणामको अपेक्षा गरिएको र एउटै परिणाम निष्कर्ष गरी गरिएको कार्य वा कार्यहरू प्रारम्भदेखि अन्तसम्म एउटै वारदातको विभिन्न चरणमा गरिएतापनि तिनलाई अलगअलग वारदातको रूपमा (Part-Part) नभई परिणाममूलक एउटै कार्यको स्रष्टामा सम्पन्न गरिएको एउटै वारदात मान्नु पर्ने हुन्छ ।

९. जाहेरी दरखास्तमा अपहरण गरी लगेको भन्ने शब्दावली प्रयोग भएको भन्ने आधारमा त्यसको प्रारम्भिक घटनालाई अलग गरी छुट्टै मुद्दा चल्न सक्ने हो होइन भन्ने दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा मिति २०६५।२।८ को जाहेरी दरखास्तमा यी निवेदक समेतलाई मानव अपहरण र कर्तव्य ज्यानमा कारवाही गरिपाउँ भन्ने व्यहोरा परेको देखिन्छ । अपहरण र कर्तव्य ज्यानसम्बन्धी वारदातमा संलग्न रहेको भनिएका यी निवेदकउपर मुलुकी ऐन अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महल एवं कर्तव्य ज्यानसम्बन्धी महल बमोजिम छुट्टाछुट्टै सजाय हुने भएकोले कर्तव्य ज्यान मुद्दामा यी निवेदकलाई चितवन जिल्ला अदालतबाट सजाय भइसकेपछि मानव अपहरणतर्फ छुट्टै मुद्दा चलाउनु परेको भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ देखिन्छ । दण्ड सजायका ४१ नं. को कानूनी व्यवस्थाबाट दुवै महलअन्तर्गत एकै पटक अभियोग दायर भएको अवस्थामा यी निवेदकलाई ठूलो कलममा मात्र सजाय हुन सक्ने देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा सो जाहेरी दरखास्तको आधारमा अपहरण तथा कर्तव्य ज्यानसम्बन्धमा यी निवेदकउपर दुवै महलअन्तर्गत अभियोग दायर गर्न आवश्यक भए सोबमोजिम एकै पटक अभियोग दायर गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तै कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २५ मा दुई वा दुईभन्दा बढी ऐन मुताविक गरेमा वा नगरेमा कसूर मानिने काम रहेछ भने कसूरदारलाई ती मध्ये कुनै एक ऐनबमोजिम सजाय हुन्छ तर एकपटक सजाय पाइसकेपछि सो कसूरमा दोस्रो पटक सजायको भागी हुने छैन भन्ने उल्लेख भएको छ ।

१०. यस सम्बन्धमा अदालती बन्दोवस्तको ७३ नं. को व्यवस्था अत्यन्त महत्वपूर्ण छ । यसमा

“उही मानिसको नाममा एकै पटक एउटै नालिस दिए हुनेमा सो नगरी पहिले दिएका नालिसको रूप विचार गरी मात्र सो मुद्दाको सो स्वरूपले अरु कुरामा पछि नालिस दिने नियत लिई यति कुरा मात्र यस नालिसबाट दिलाई भराई वा सजाय गरिपाउँ भनी वादी दिन र सो वादीमा छूटेको त्यस्तो किसिमको बाँकी रहेको मुद्दामा पछि वादी दिन समेत पाउँदैन” भनी उल्लेख गरेको छ । यस अवस्थामा क्रमबद्ध रूपमा भएका घटनाहरूको एउटै वारदातउपर यी निवेदक समेत विरुद्ध ज्यानसम्बन्धीको १ र १३(३) नं. बमोजिम अभियोगपत्र दायर गरी सजाय भई सो भुक्तान समेत भइसकेपछि कर्तव्य मुद्दा दायर भएपछि ३ वर्षको अन्तरालमा पुनः सोही वारदातलाई आधार बनाई मानिस अपहरण र बन्धकतर्फ पुनः अनुसन्धान गरी यी रिट निवेदकउपर अभियोगपत्र दायर गर्न र मुद्दा चलाउन उक्त अ.व. ७३ नं. ले मिल्दैन । अपहरण गरिएको भनिएको घटना कर्तव्य ज्यानको वारदातको एक भाग मात्र हो, समष्टिगतमा उक्त घटनादेखि ज्यान मारिएको घटनासम्म एउटै वारदात हो भनी माथिको प्रकरणमा विवेचना गरी सकिएको छ । तर त्यसको एक भागलाई आधार बनाएर अभियोगपत्र दायर गर्नु नै परेछ भने पनि त्यो कर्तव्य ज्यान मुद्दाको अभियोगको साथ साथै अधिकारप्राप्त अदालतमा दायर गर्नुपर्ने हुन्छ ।

११. ज्यानसम्बन्धीको १३.३ को अभियोग लगाई दायर भएको ज्यान मुद्दाको अभियुक्तलाई दावी अनुसारको कसूर गरेको ठहरी उक्त १३.३ नं. अनुसार सर्वस्वसहित जन्मकैद भएमा सो सजाय भुक्तान गरी छुटेपछि सोही व्यक्तिउपर पुनः अपहरण मुद्दा वा कुटपीट मुद्दा वा अंगभंग मुद्दाको अनुसन्धानको थालनी गरी पुन अर्को अभियोगपत्र दायर हुने अवस्थाको कल्पना ऐनले गरेको छैन । त्यसै गरी अभियोग लागिसकेको व्यक्तिले र अभियोग दायर गर्ने पक्षले दायर भएको अभियोगमा हुने न्यायिक निर्णयको सम्मान र पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । ठहरे ज्यानसम्बन्धीको १३.३ नं. अनुसार सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय होस् अन्यथा अभियुक्त उपर अर्को मुद्दा चलाउने भन्न मिल्दैन । यसरी अनिश्चिततामा आधारित फौजदारी न्याय व्यवस्था रहेको छैन । एउटा मुख्य वारदातलाई लिएर एक पटक अभियोग लगाई सकेपछि सोसंग सम्बन्धित

सहायक घटनाहरूको आधारमा पटकपटक गरी दोस्रो वा तेस्रो मुद्दा चलाउन मिल्ने देखिदैन ।

१२. निवेदन पत्रमा र बहसको दौरानमा समेत दोहोरो खतराको सिद्धान्त सम्बन्धमा चर्चा गरिएको देखिए तापनि यस बन्दीप्रत्यक्षीकरण मुद्दाको रोहबाट उक्त सिद्धान्तको विस्तृत व्याख्या र प्रस्तुत सन्दर्भमा लागू हुने, नहुने बारे बोल्नु आवश्यक देखिन आउँदैन । विपक्षीतर्फबाट जिल्ला अदालतमा दायर भएको अपहरण मुद्दामा न्यायिक प्रक्रिया अगाडि बढेको खण्डमा सोही मुद्दाको रोहबाट दोहोरो खतराको सिद्धान्त र त्यसको प्रयोग Applicability को सम्बन्धमा बोल्नु उचित हुने थियो । तर यसमा अपहरण भनिएको घटना देखि ज्यान मार्नुसम्मका घटनाहरूलाई समग्रतामा एउटै वारदातको रूपमा लिएर कर्तव्य ज्यान मुद्दा दायर गर्न न्यायिक प्रक्रिया अगाडि बढिसकेपछि पुनः सोही वारदातको एक भागलाई लिएर अर्को मुद्दा चलाउन नमिल्ने भनी माथिको प्रकरणमा उल्लेख गरिसकिएको छ । यस्तो अवस्थामा दोहोरो खतराको सिद्धान्त (Principle of double jeopardy) सम्बन्धमा यहाँ थप विवेचना गरिरहनु परेन । विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट यी निवेदक गोविन्दबहादुर बटालाले निजउपर दायर भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा भएको जिल्ला अदालतको फैसलानुसार लागेको कैद भुक्तान गरिसकेपछि कर्तव्य ज्यान मुद्दामा दिएकै जाहेरी दरखास्तमा अपहरण भन्ने शब्द परेको आधारमा पुनः शरीर अपहरणतर्फ मुद्दा दायर गर्नु र त्यसमा पुर्पक्षका लागि थुनामा राख्ने लगायतका कामकारवाहीहरू अदालती बन्दोबस्तको ७३ नं. र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(६) समेतको विपरीत देखिएको छ ।

१३. अब निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन ? सोतर्फ विचार गर्दा माथि प्रश्न नं. १ र २ मा गरिएको विवेचना एवम् उल्लिखित घटनाक्रम र कानूनको व्याख्या समेतबाट यी निवेदक उपर मानिस अपहरण तथा शरीर बन्धक महलअन्तर्गत गरिएको अनुसन्धान र मुद्दा दर्ता गर्ने लगायतका कामकारवाहीहरू कानूनबमोजिम गरिएको देखिन आएन । संविधानले सबै नागरिकलाई समानताको हक प्रदान गरेको छ । कानूनको प्रयोगमा समानता, कानूनको दृष्टिमा सबै नागरिक समान हुने अवधारणा र सबैलाई

कानूनको समान संरक्षण; यी समानताको मौलिकहकको प्रचलनका लागि मार्ग दर्शकसिद्धान्त Guiding Principle हुन् । यसको विपरीत गरिएको कामकारवाहीहरूले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न सक्दैनन् ।

१४. तसर्थ मुलुकी ऐन अ.व. ७३ नं., नेपाल कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २(क) र २५ एवम् नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा २४ को उपधारा ६ समेतको उल्लंघन गर्दै मिति २०६५।२।८ मा रमीला श्रेष्ठको जाहेरी दरखास्तबाट कारवाही भई वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी गोविन्दबहादुर बटाला समेत भई दायर भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा अदालतबाट मिति २०६८।२।१७ मा फैसला भई सो फैसलानुसार ठहरेको कैद भुक्तान गरिसकेको मात्र नभई सो फैसलाउपर वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादीले पुनरावेदन गर्न सक्ने एवम् पुनरावेदन परेमा अदालतबाट अन्तिम निर्णय हुन सक्ने अवस्था समेत बाँकी रहँदा रहँदै पुनः मिति २०६८।३।१ को रमीला श्रेष्ठको जाहेरी दरखास्तको आधारमा मानिस अपहरण तथा शरीर बन्धक मुद्दा चलाउने र सोसंग सम्बन्धित अन्य कारवाहीहरू गरेको देखिएकोले ती सबै कामकारवाहीहरूलाई बदर गर्नुका साथै यी रिट निवेदकलाई सो मुद्दाको अनुसन्धान र पुर्पक्षको सिलसिलामा थुनामा राखिएको कार्य पनि असंवैधानिक भएकोले सोसमेत बदर गरी निज गोविन्दबहादुर बटालालाई आजै थुनामुक्त गर्ने गरी बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने ठहर्छ । यस आदेशानुसार निवेदक गोविन्दबहादुर बटालालाई थुनाबाट मुक्त गर्नु भनी मिति २०६८।३।६ मा विपक्षी काठमाडौं जिल्ला अदालत समेतलाई लेखिपठाए अनुसार निज थुनाबाट मुक्त समेत भइसकेकोले यस आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु । उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६८ साल असार ६ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत: रामप्रसाद शर्मा

निर्णय नं.८६३९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
रिट नं.६५-WO-०७११
आदेश मिति: २०६८।३।२५

विषय:- उत्प्रेषण, प्रतिषेध परमादेश।

रिट निवेदक: कास्की जिल्ला, पोखरा उपमहानगरपालिका
वडा नं. ८ पृथ्वीचोक स्थित भृकुटी सुपर
मार्केट कम्प्लेक्स प्रा.लि. का तर्फबाट सो प्रा.लि.
का अध्यक्ष ऐ.ऐ. बस्ने वाङ्गे लामा समेत
विरुद्ध

विपक्षी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समेत

- घर जग्गा, नेपाल सरकारले उपलब्ध गराएको अभिलेख वा स्नेस्ता प्रमाण नहुनुबाटै त्यसको हक स्वामित्व स्वतः निजी व्यक्तिको नाममा जान नसक्ने।
- २०२८ सालमा लिखत गराई लिएको भन्ने देखिए पनि त्यो कामकारवाही र दर्ता तत्काल प्रचलित मुलुकी ऐन, अदलको महलको २ नं. विपरीत रहेकोले त्यसबाट हक स्वामित्वको सिर्जना हुन नसक्ने।
- २०२८ सालमा लिखत पारीत गराउनु अघि तत्कालीन नेपाल सरकारको स्वीकृति नलिएकाले जग्गा परिसरमा रहेको भनिएको निजी स्वामित्व प्रारम्भदेखि नै गैरकानूनी देखिएकोले त्यस्तो गैरकानूनी स्वामित्वले निरन्तरता पाउन नसक्ने।

(प्रकरण नं.८)

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख. ले अनुचित कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम प्रचलित कानूनबमोजिम सच्याउनका लागि आयोगले सम्बन्धित अधिकारी वा निकायलाई लेखी पठाउनेसम्म हो। त्यसरी लेखी आएमा कानूनबमोजिमको कारवाही गरी दुष्परिणाम छ भने त्यसलाई

सच्याउने दायित्व, कर्तव्य र अधिकार सम्बन्धित अधिकारी वा निकायकै हुन्छ। त्यसमा हस्तक्षेप हुने गरी आयोग आफैले दुष्परिणाम सच्याउन निर्णय गर्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.९)

- हक प्राप्तिको अधिकार दिने कानूनको वा सरकारी स्वीकृतिको अभावमा राजीनामा वा जग्गा खरीद बिक्रीको लिखतले स्वामित्वको सिर्जना हुन सक्ने होइन। साथै शरणार्थीहरू सामूहिक रूपमा बसोबास गरेको र सार्वजनिक प्रकृतिका संस्थाहरू सञ्चालित रहेको सार्वजनिक प्रकृतिको जग्गालाई कसैको नाममा निजी रूपमा दर्ता गराउन खोज्नु र सो कार्यमा त्यहाँ बसोबास गर्नेले कसैले विरोध नजनाएकै आधारमा व्यक्ति विशेषको नाममा भएको त्यस्तो जग्गाको दर्ताले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने।

(प्रकरण नं.११)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री विश्वकान्त मैनाली र विद्वान अधिवक्ताहरू श्री कमलप्रसाद अर्याल र सोमकान्त मैनाली
विपक्षीतर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद शिवाकोटी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख.
- मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३२ ख, दफा २४(१)
- मुलुकी ऐन, अदलको महलको २ नं.,

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिक संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७ (२) बमोजिम दायर भएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर निम्नबमोजिम छ :

निवेदकहरू तिब्बती भूलका नागरिक भई सन् १९५८ मा चिनिया सरकारबाट हस्तक्षेप भएपछि, तिब्बत छाडेर नेपाल आउँदा नेपाल सरकारले शरणार्थीको रूपमा

मान्यता दिई सोही समयदेखि नेपालमा बस्दै आएका छौं। सरकारको इजाजत लिई अचल जग्गा जमिन समेत खरीद गरी लिई घर निर्माण गरी कार्पेट उद्योग सञ्चालन गरी आएका र नेपाल सरकारबाट अंगीकृत नागरिकता समेत प्राप्त गरेका छौं। निवेदक बाङ्गे लामाले २०२८/०२९ सालतिर तत्कालीन पोखरा न.पा. वडा नं. ८ मा गंगाधर बराल समेतसँग विभिन्न कित्ता जग्गा राजीनामा गरी लिएका जग्गा २०३१ सालमा पोखरा ८ कि.नं. १०४ ज.रो. ३१-१३-१^१/_५ कायम भई सोमध्ये केही जग्गा २०४८ सालमा बण्डापत्रको व्यहोराबाट पत्नी डेन्डु लामालाई दिए। सो मूल कित्ता फोड गर्दा कायम कि.नं. ११५९४ को ६-९-२-०, कि.नं. ११५९५ को १७-९-०-९ गरी २ कित्ता भृकुटी सुपर मार्केट कम्प्लेक्स प्रा. लि.को नाममा र कि.नं. ११५९६ को ७-१०-२-२ निवेदकको नाममा कायम छ। ती जग्गाहरूमा हाल विभिन्न व्यापारिक सटर कवलहरू, पक्की घरहरू रहेका छन्।

२०६५ सालमा सो जग्गाको सम्बन्धमा विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजूरी परेको र सो सम्बन्धमा आयोगबाट निवेदकसँग बयान समेत लिई जग्गा पजनीको २ नं. र मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ का आधारमा बदर गरी नेपाल सरकारको कायम गर्नु भन्ने निर्देशनसहित भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागलाई २०६५।१०।६ मा लेखिएको र सोबमोजिम नै गर्न विपक्षी मालपोत कार्यालय कास्कीलाई विभागकोतर्फबाट २०६५।१०।१३ मा लेखिएको रहेछ। सो आधारमा भनी विपक्षी मालपोत कार्यालय कास्कीबाट हाम्रा नाममा ७ दिने सूचना जारी गरी हाम्रा नाममा कायम रहेको जग्गाको सेस्ता पूर्जा बदर गरी सरकारी कायम गर्न मिल्ने होइन भन्ने सम्बन्धमा लिखित जवाफ मालपोत कार्यालयमा दिई सकेका छौं।

आयोगले व्यक्तिका नाममा दर्ता भएको जग्गाको दर्ता बदरका लागि परेको उजूरीमा सुनुवाई गरी सोही आधारमा दर्ता बदर गर्न निर्देशनसहितको आदेश विपक्षी भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागका महानिर्देशकलाई दिने र सोही निर्देशनका आधारमा हामीलाई फिकार्ड कारवाही गर्ने गरी विपक्षी मालपोत कार्यालय कास्कीबाट फिकार्ड गर्ने भएका कार्यहरू क्षेत्राधिकारविहीन भै नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३,१९ र धारा ३२ द्वारा प्रदत्त हकको हनन् हुन गएको छ। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले दिएको निर्देशन

र सो आधारमा भएको कामकारवाहीहरू उत्प्रेषण, परमादेशलगायत उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरी बदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६६।१।२३ मा दर्ता भएको रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु। लिखित जवाफ आएपछि जा अवधी नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु। साथै यसमा अन्तरिम आदेशतर्फ विचार गर्दा विपक्षीमध्ये अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको अधिकारक्षेत्रसम्बन्धी व्याख्यात्मक प्रश्न रहेको देखिएको र निवेदकलाई अपूरणीय क्षति हुन सक्ने आशकाँ समेत रहेकोले लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि पुनरविचार गर्ने गरी हाललाई विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निवेदन दावीको आदेश र निर्देशन तत्काल कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु तथा निवेदकहरूको दर्ता सेस्ता बदर नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६६।१।२४ मा भएको आदेश।

सचेत पोखरेली जनताको नामबाट पोखरा उपमहानगरपालिकाको वडा नं. ८ कि.नं. १०४ को करीब ३२ रोपनी सार्वजनिक जग्गामा तिब्बतीयन शरणार्थीहरूलाई बसोबास गराई आएकोमा सो जग्गा बाङ्गे लामाले आफ्नो नाममा दर्ता गराई सो जग्गा श्रीमती डेन्डु लामालाई बण्डापत्र तथा भृकुटी सुपर मार्केट कम्प्लेक्स प्रा. लि.लाई डेन्डु लामाबाट विक्री समेत गरी सार्वजनिक जग्गा हिनामिना गरेको भन्ने विषयमा परेको उजूरीका सम्बन्धमा आयोगबाट अनुसन्धान हुँदा कि.नं. १०४ को जग्गा २०३१ सालको नापीमा बाङ्गे लामाले आफ्नो नाममा दर्ता गरी श्रीमती डेन्डु लामालाई अंशबण्डाबापत दिएको र २०५८।५।२९ मा १७-९-०-० रोपनी र २०५८।५।२४ मा ६-९-२-० रोपनी जग्गा डेण्डु लामाले भृकुटी मार्केट कम्प्लेक्स प्रा. लि. लाई विक्री गरी हक हस्तान्तरण भएको पाइएको छ। कि.नं. १०४ को जग्गा बाङ्गे लामाले कुन आधार

प्रमाणबाट आफ्नो नाममा दर्ता गराएका हुन् ? खुलाउन नसकेको, सो जग्गा तिब्बती शरणार्थीलाई राख्न सरकारले उपलब्ध गराएको जग्गा हो भन्ने अनुसन्धानबाट खुली आएको, निज बाङ्गे लामा तिब्बती शरणार्थी रहेको तथ्यमा विवाद नरहेको र निजले २०४२/३१६ मा मात्र नेपालको नागरिकता प्राप्त गरेको अवस्थामा २०३१ सालको नापीका समयमा जग्गावाला व्यक्ति नेपाली नागरिक हो होइन ? जग्गावालाको हक प्राप्तको स्रोत के हो ? भन्नेतर्फ ध्यान नदिएर जग्गा दर्ता गर्ने दुस्कृतजन्य कार्य भएको र २०३१ सालमा निवेदकका नाममा जग्गा नापजाँच गरी दर्ता गरिएको कार्य मुलुकी ऐन, अदलको महलको २ नं. समेत विपरीत पाइएको हुँदा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ (ख) बमोजिमको अधिकार प्रयोग गरी आयोगबाट मिति २०६५/१९/२८ मा त्यस्तो दुष्परिणाम सच्याउन सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाउने गरी भएको निर्णयानुसार दिएको निर्देशन कानूनसम्मत छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५ (ग) अनुसार आयोगको निर्णयउपर चित्त नबुझे पक्षले विशेष अदालतसमक्ष पुनरावेदन गर्न सक्ने वैकल्पिक उपचारको व्यवस्थाविपरीत रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरी पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदन क्षेत्राधिकारविहीन भई स्वतः बदरभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भएको निर्देशन कार्यान्वयन गर्नु यस विभागको कानूनी दायित्व भएको हुँदा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३२ (ख) मा “मालपोत अधिकृतबाट जग्गाको नामसारी, दाखिल खारेज वा उल्लिखित विवरणहरूमा संशोधन गर्दा प्रचलित कानूनबमोजिम गम्भीर त्रुटि भएको छ भन्ने कुरामा अदालतमा उजूर गर्नु अघि कसैको निवेदन परी कुनै व्यहोराले थाहा हुन आएमा मालपोत विभागको महानिर्देशकले उक्त निर्णय बदर गरी कानूनबमोजिम निर्णय गर्न सक्नेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको छ । मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ तथा मालपोत नियमावली, २०३६ को नियम २२(क) बमोजिम नेपाल सरकारको नाममा दर्ता कायम भएको जग्गा व्यक्ति विशेषको नाममा दर्ता गराउनु हुँदैन, दर्ता गरी आवाद गरेकोमा त्यस्तो स्वतः बदर हुनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको र सोही व्यवस्थाबमोजिम गरेको कामकारवाही हुँदा यस विभागलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै कारण

आधार नभएकोले रिट निवेदन माग दावी भूठा छ । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको लिखित जवाफ ।

पोखरा उपमहानगरपालिका वडा नं. ८ कि.नं. १०४ को जग्गा मुलुकी ऐन, अदलको महलको २ नं. विपरीत हुने गरी विदेशी नागरिक बाङ्गे लामाका नाममा त्रुटिपूर्ण दर्ता भएको । निजले २०४२/३१६ मा मात्र अंगीकृत नागरिकता प्राप्त गरेकोले सो दर्ता वैध हुन नसक्ने भएको । अवैध दर्ता भएकोमा अदलको महलको २ नं. बमोजिम दर्ता बदर भै जग्गा नेपाल सरकारका नाममा कायम हुने प्रावधान भएको हुँदा उक्त कि.नं. १०४ फोड भै भूकुटी सुपर मार्केट कम्प्लेक्स प्रा. लि. का नाउँमा कायम कि.नं. ११५९४, ११५९५ र श्रीमती डेण्डु लामाका नाउँमा कायम कि.नं. ११५९६ को जग्गाको दर्ता मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३२ख. र अन्य प्रचलित कानूनका आधारमा बदर गरेर नेपाल सरकारको नाममा कायम गरी सम्बन्धित व्यक्तिलाई सोही व्यहोरा जानकारी गराउनु भन्ने समेत व्यहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट निर्देशन भै सोही निर्देशन कार्यान्वयन गर्नु भनी भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागबाट यस कार्यालयमा उक्त निर्देशन सहितको पत्र प्राप्त भई विपक्षीहरूको नाममा ७ दिने म्याद जारी भै लिखित जवाफ प्राप्त भएको । तहाँ अदालतमा रिट निवेदन पेश गरेपछि आदेशको फोटोकपी राखी तत्काल कारवाही स्थगित गरिपाउँ भनी बाङ्गे लामा समेतले निवेदन पेश गरेपछि यस कार्यालयबाट अन्य कारवाही भएको छैन भन्ने समेत व्यहोराको मालपोत कार्यालय कास्कीको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसल अध्ययन गरी रिट निवेदकका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री विश्वकान्त मैनाली र विद्वान अधिवक्ताहरू श्री कमलप्रसाद अर्याल र सोमकान्त मैनालीले बहस गर्नुभयो । विपक्षीहरूका तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद शिवाकोटीले बहस गर्नुभयो ।

निवेदकतर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता र अधिवक्ताहरूले विवादित जग्गा सरकारी पर्ति जग्गा होइन, सरकारी जग्गा भन्ने प्रमाण पनि छैन, निवेदकहरू तिब्बती शरणार्थी भै २०२८ सालमा जग्गा खरीद गर्न अनुमति दिइएपछि विभिन्न व्यक्तिबाट रजिष्ट्रेशन पारीत गरी खरीद गरेको जग्गा हो । भ्रष्टाचारजन्य क्रियाबाट

प्राप्त भएको होइन । संवत् २०३१ सालको नापीमा रिट निवेदक बाङ्गे लामाको नाममा नापी भएको र २०४२ सालमा अंगीकृत नागरिकता समेत प्राप्त गरेको अवस्था हुँदा नेपाली नागरिकको जग्गा राज्यले जवरजस्ती खोस्न सक्दैन । अन्य तिब्बती शरणार्थी शिविर जस्तै नेपाल सरकारले तिब्बती शरणार्थीहरूका लागि उपलब्ध गराएको यो जग्गा होइन । तिब्बतीहरू मिली साभा प्रयोगको लागि सबैको सहमति अनुसार यी निवेदकको नाममा खरीद गरेको जग्गा हो । त्यसैले बाङ्गे लामा एकैले निजी रूपमा सो जग्गा भोगेको होइन । सबै तिब्बती शरणार्थीहरूले सामूहिक रूपमा भोग चलन गरेको साभा जग्गा हो । विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई व्यक्तिका नाममा दर्ता भएको जग्गाको दर्ता बदर गरी सरकारको नाममा दर्ता गर्न निर्णय गर्ने अधिकार छैन । अधिकारविहीन निर्णय कायम रहन नसक्ने हुनाले सो बदर गर्ने गरी रिट जारी हुनु पर्दछ, भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी आयोगको तर्फबाट सहन्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद शिवाकोटीले विवादित जग्गामा २७५ घर तिब्बती शरणार्थीहरू बसोबास गर्दछन् । विवादित जग्गा व्यक्ति विशेषको नाममा दर्ता रहेको जग्गा सामूहिक हुन सक्दैन । विवादित जग्गामा स्वास्थ्य क्लिनिक, गुम्बा, स्कूल समेत भएको हुँदा नेपाल सरकारले शरणार्थीलाई बसोबासको लागि उपलब्ध गराएको जग्गा भन्ने स्पष्ट हुन्छ । निवेदकले २०४२ सालमा अंगीकृत नागरिकता प्राप्त गरेको भए पनि विवादित जग्गा २०३१ सालमा आफ्नो नाममा दर्ता गराएको प्रक्रिया स्वतः गैरकानूनी छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले विवादित जग्गाको दर्ता बदर गरेको होइन, कारवाहीको लागि अधिकारप्राप्त निकायले कार्यवाही गर्न भनी निर्णय गरेको हो । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख. ले कुनै सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले गरेको अनुचित कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम सच्याउनका लागि सम्बन्धित अधिकारीलाई लेखी पठाउन सक्ने अधिकार आयोगलाई प्रदान गरेको छ । सोहीअनुरूप लेखी पठाएको सम्म हो । उक्त आयोगले गर्न नसक्ने काम वा निर्णय गरेमा सोही ऐनको दफा ३५ ग. अनुसार विशेष अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था गरिएको छ । यसरी बैकल्पिक उपचारको व्यवस्था हुँदाहुँदै रिट क्षेत्र आकर्षित हुन सक्दैन । सो जग्गाको दर्ताको प्रक्रियाबाट उत्पन्न दुष्परिणाम सच्याउन मालपोत कार्यालयलाई

लेखी पठाएको सम्म हो । गैरकानूनी कामलाई रिटबाट निरन्तरता दिन नमिल्ने हुँदा निवेदन खारेज हुनपर्दछ, भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

दुवै पक्षका तर्फबाट प्रस्तुत भएको बहस एवं मिसिलबाट देखिएको तथ्यलाई विचार गरी हेर्दा निवेदन माग दावीअनुसारको आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होइन भनी निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा तिब्बतबाट नेपाल आउँदा नेपाल सरकारले शरणार्थीको रूपमा मान्यता दिई सरकारको इजाजत लिई विभिन्न कित्ता जग्गा खरीद गरी लिएकोमा २०३१ सालको सर्भे नापीमा पोखरा ८ कि.नं. १०४ मा ज.रो. ३१-१३-१^१/ कायम भएकोमा २०४८ सालमा बण्डापत्रअनुसार केही जग्गा पत्नी डेन्डु लामालाई दिएकोमा मूल कित्ता फोड हुँदा कायम भएको कि.नं. ११५९४ र ११५९५ को जग्गा भृकुटी सुपर मार्केट कम्प्लेक्सको नाममा र कि.नं. ११५९६ निवेदकको नाममा कायम छ, २०६५ सालमा सो जग्गाको सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजूरी परी व्यक्तिको नाममा भएको दर्ता बदर गर्न निर्देशनसहितको आदेश विपक्षी भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको महानिर्देशकलाई दिएको र सोही आधारमा निवेदकहरूलाई मालपोत कार्यालय कास्कीबाट भिकाई गरिएका कारवाहीहरू क्षेत्राधिकारविहीन र त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन दावी रहेको देखियो ।

३. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट प्राप्त तत्सम्बन्धी फाइल अवलोकन गर्दा, २०३१ सालमा सर्भे नापी हुनु पूर्वदेखि नै तत्कालीन श्री ५ को सरकारले शरणार्थीहरूलाई बसोबासको व्यवस्था मिलाएको करीव ३२ रोपनी जग्गाभित्र तिब्बतीयन शरणार्थीसँग सम्बन्धित मञ्जूश्री मिडिल स्कूल पोखरा हाल प्रा.वि.को रूपमा कक्षा ५ सम्म सञ्चालित छ । २५ जना बौद्ध लामा बसोबास एवं पूजाआजा गर्ने गर्दछन् । बौद्ध गुम्बा, करीव १०० घरपरिवार तिब्बतीयन शरणार्थी बसोबास गरी आएको जग्गा सर्भे नापीमा कास्की पो. उ.म.न.पा.वडा नं. ८ पृथ्वीचौकमा कि.नं. १०४ क्षेत्रफल ३१-१३-०^१/ जग्गा शरणार्थी मध्यकै बाङ्गे लामाको नाउँमा दर्ता भई निजले आफ्नै श्रीमती डेण्डु लामाको नाउँमा र.नं. ८०२८, मिति २०४८।१।२७ मा बण्डापत्र पास गरी दिएको देखिन्छ । साथै दर्ता नं. १६५१९ मिति २०५८।५।१४ मा भृकुटी सुपरमार्केट कम्प्लेक्स प्रा.लि.

दर्ता गरी निज बाङ्गे लामाकी श्रीमती डेण्डु लामा बिक्री गर्ने र उक्त प्रा. लि. को प्रतिनिधि भै बाङ्गे लामाले खरीद गर्ने गरी साविक कि.नं. १०४ फोड गरी कि. नं. ११५९४ क्षेत्रफल ६-९-२-० रोपनी जग्गा र सो भित्र बनेका ३८ वटा सटर शरणार्थीका घरहरू तथा कार्यालय समेत पर्ने गरी रु.२,६०,६७,५०० मा र. नं. ९१४ मिति २०५८।५।२१ मा मालपोत कार्यालयबाट राजीनामा पारीत गरी लिने दिने गरी बिक्री गरेको देखिएको छ। यसरी कि. नं. १०४ फोड गरी कायम भएको अर्को कि. नं. ११५९५ क्षेत्रफल १७-९-०-० रोपनी जग्गा र सोमा बनेको मञ्जुश्री मिडिल स्कूल शरणार्थीका घरहरू बौद्ध गुम्बा समेतका निर्माणहरू रहेको जग्गा रु.८७,२२,५०० मा र. नं. १००० मा मिति २०५८।५।२४ बाट डेण्डु लामा बिक्री गर्ने भृकुटी सुपरमार्केट कम्प्लेक्स प्रा. लि.का प्रतिनिधि न्हर्फ धोर्जे भोटे खरीद गर्ने गरी मिलेमतोमा लेनदेन खरीद बिक्री गरी पालजोर्निङ्ग तिब्बतीयन शरणार्थी क्याम्प पृथ्वीचोकको जग्गा र सोमा रहेका सम्पूर्ण संघ, संस्था एवं शरणार्थी घर तथा सटरहरू भृकुटी सुपरमार्केटको नाममा लगिसकेको र सोही कि. नं. १०४ को जग्गा कित्ताफोड भै बाँकी कायम कि. नं. ११५९६ क्षेत्रफल ७-१०-२-२ को जग्गा निज बाङ्गे लामाको नाममा रहेकोमा बाङ्गे लामाले उक्त जग्गा विभिन्न व्यक्तिलाई शेयरवाला बनाई जग्गा अनुचित तवरले बेचबिखन गर्न प्रमाण कागज सिर्जना गराएको भन्ने समेत व्यहोरा उल्लेख गरी परेको उजुरीको आधारमा विपक्षी आयोगले अनुसन्धान, छानबीनको कारवाही गरेको देखिन्छ।

४. उल्लिखित निवेदनको सन्दर्भमा विपक्षी आयोगको तर्फबाट भएको कारवाहीमा “कि.नं. १०४ को क्षे.फ.३१-१३-०-०.५को जग्गा तत्कालीन माल कार्यालय कास्कीका मालपोत अधिकृतबाट मुलुकी ऐन, अदलको महलको २ नं. विपरीत हुने गरी विदेशी नागरिक बाङ्गे लामाको नाममा त्रुटिपूर्ण ढंगले दर्ता गरे भएको देखिन्छ। निज बाङ्गे लामाले २०४२।३।१६ मा मात्र अंगीकृत नेपाली नागरिकता प्राप्त गरेकोले सो अगाडि निजमा नामको दर्ता वैध हुन नसक्ने, अदलको महलको २ नं. बमोजिम उक्त अवैध दर्ता बदर भै जग्गा नेपाल सरकारको नाममा कायम हुने प्रावधान भएको हुँदा उक्त कि.नं. १०४ फोड भै हाल कायम हुन आएका विभिन्न व्यक्तिका नाममा कायम भएको जग्गाको दर्ता मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३२ ख र अन्य प्रचलित कानूनका आधारमा बदर गरी नेपाल सरकारको नाममा

कायम गरी सम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई सोही व्यहोरा जानकारी गराउन भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागका महानिर्देशकलाई प्रमाण कागजातसहित अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख. बमोजिम निर्देशन दिई फाइल तामेलीमा राख्ने” भन्ने विपक्षी आयोगले निर्णय गरेको देखिन्छ। रिट निवेदकले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई त्यस्तो निर्णय गर्न अधिकार नभएको भन्ने मुख्य प्रश्न उठाएकोले सर्वप्रथम त्यसैको निरोपण गर्नुपर्ने हुन आएको छ।

५. तत्सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था हेर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२क. मा “सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य गरी नेपाल सरकार वा सार्वजनिक संस्थालाई हानि, नोक्सानी पुऱ्याएकोमा त्यस्तो हानि नोक्सानी सम्बन्धित व्यक्तिबाट भरिभराउ गर्न वा आयोगले उपयुक्त ठानेको अन्य आवश्यक कारवाही गर्नका लागि सम्बन्धित निकाय वा अधिकारीलाई लेखी पठाउने छ” भन्ने उल्लेख छ। सोही ऐनको दफा १२ख. मा “सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले गरेको अनुचित कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम प्रचलित कानूनबमोजिम सच्चाउनका लागि आयोगले सम्बन्धित अधिकारी वा निकायलाई लेखी पठाउन सक्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको पाइयो।

६. विवादित जग्गा २०३१।२।११ मा रिट निवेदक बाङ्गे लामाले आफ्नो नाममा नापी गराएको र सो नापी अगाडि निजले खरीद गरेको भनी निवेदनमा उल्लेख गरेको देखिन्छ। तर निज तिब्बती शरणार्थी हो र वि.सं. २०४२ सालमा मात्र नेपालको अंगीकृत नागरिकता प्राप्त गरेको भन्ने पनि रिट निवेदनमा नै उल्लेख गरिएको छ। २०४२ सालमा मात्र नेपालको अंगीकृत नागरिकता प्राप्त गरेको निवेदकले अंगीकृत नागरिकता प्राप्त गरेपछि मात्र तिब्बती शरणार्थीबाट नेपाली नागरिकको हैसियत प्राप्त गरेको हो। यसमा कुनै विवाद छैन। तर नेपाली नागरिक हुनु अगावै यी निवेदक बाङ्गे लामाले विवादित सा.कि.नं. १०४ को जग्गा आफ्नो नाममा नापी दर्ता गराएको भन्ने तथ्यमा पनि विवाद भएन। २०४२ सालमा अंगीकृत नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेपछि निवेदकमध्येका बाङ्गे लामाले सोही सालमा उस्तै नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेकी आफ्नी पत्नी डेण्डु लामालाई २०४८ साल वैशाख २७ गते र.नं. ८०२८ को पारीत बण्डापत्रको लिखतबाट कि.नं. १०४ को पुरै

जग्गा रोपनी ३१-१३-०% अंशवापत दिएको र आफूले कि. नं. २०३ को जग्गा रोपनी १३-६-२ ½ जग्गा राखेको देखिन्छ। डेण्डु लामाले उल्लिखित बण्डापत्रबाट पाएको कि. नं. १०४ को जग्गा किताफोड गरी कायम भएको कि. नं. ११५९४, ११५९५ र ११५९६ मध्ये मिति २०५८।५।२१ मा र. नं. ९१४ बाट कि. नं. ११५९४ बाट जग्गा रोपनी ६-९-२-० र त्यसमा भएको नं. क देखि ड सम्मका घरहरू तथा मिति २०५८।५।२४ मा र.नं. १००० बाट कि. नं. ११५९५ को जग्गा रोपनी १७-९-०-० जग्गा र त्यसमा भएका घरसमेत भूकृटी सुपर मार्केट कम्प्लेक्स प्रा.लि. लाई राजीनामा गरी दिएको निवेदकले पेश गरेको राजीनामाका प्रतिलिपिहरूबाट देखिन आयो।

७. निवेदकले उक्त जग्गा २०३१ सालमै निजी रूपमा जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पूर्जा प्राप्त गरेको भनी निजी स्वामित्वको दावी लिएको भए पनि उल्लिखित जग्गामा भण्डै ६०-७० परिवारका सरदर २५० शरणार्थीहरू बस्ने घरहरू, शरणार्थीका बालबालिका पढ्ने मञ्जूश्री प्राथमिक विद्यालयको भवन, शरणार्थीहरूले सञ्चालन गरेको गलैचा कारखानाको भवन, शरणार्थीहरूका लागि सञ्चालित स्वास्थ्य क्लिनिक भवन, सभाहल-१, बौद्ध गुम्बा-१, स्तुप-१, बास्केट बल कोर्ट-१, चाउचाउ बनाउने भवन समेत रहेका छन्। व्यापारिक प्रयोजनका सटरहरू ३५ थान र प्रशासकीय भवन-१ समेत रहेको तथा सटरहरूबाट प्राप्त सरदर मासिक १,५०,०००/- आम्दानी पनि शरणार्थीहरूको स्वास्थ्य शिक्षालगायतमा खर्च गर्ने गरिएको भनी कर्मा लामा समेतका शरणार्थीले मुचुल्का गरी दिएको भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय कास्कीका प्रमुख जिल्ला अधिकारीले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पठाएको मिति २०६३।७।१९ को प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको देखिन्छ। सो कुरालाई निवेदक एवम् निजहरूतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले अन्यथा भनेको देखिएन। विवादित जग्गामा प्राथमिक विद्यालय (सार्वजनिक गुठीमा सञ्चालित संस्थागत विद्यालय), शरणार्थी आवास भवन, स्वास्थ्य क्लिनिक, सभा हल, गुम्बा तथा व्यापारिक प्रकृतिका सटरहरू भई ती भौतिक संरचना भाडामा लगाई उठेको रकम पनि सार्वजनिक कार्यमै खर्च गरिने र सो परिसर तिब्बती शरणार्थीहरूको साभ्ना प्रयोगमा रहेको अवस्थामा विवादित उक्त जग्गा परिसर र त्यहाँ निर्मित संरचना एवम् भौतिक पूर्वाधारहरूबाट समेत

सार्वजनिक प्रकृतिको भन्ने देखिन आउँछ। यसको अतिरिक्त उक्त परिसर र घर कम्पाउण्डको प्रयोग र भोग चलन यी निवेदकले मात्र निजी रूपले गरी आएको भन्ने निजको भनाई नै छैन। पहिलादेखि नै सो परिसरको उपभोग, प्रयोग र भोगचलन तिब्बतीयन शरणार्थीहरूबाट भई आएको तथ्य निर्विवाद देखिए पछि त्यस्तो घर, जग्गाको दर्ता र स्वामित्व निजी नाममा हुनु वा रहनु स्वतः कानूनविपरीत देखिन्छ।

८. उक्त घर जग्गा नेपाल सरकारले उपलब्ध गराएको अन्य शरणार्थी शिविर जस्तो गरी उपलब्ध गराएको वा प्रदान गरेको अभिलेख वा सेस्ता प्रमाण नहुनुबाटै त्यसको हक स्वामित्व स्वतः निजी व्यक्तिको नाममा जान सक्ने अवस्था हुँदैन। निवेदकले २०२८ सालमा लिखत गराई लिएको भन्ने देखिए पनि त्यो कामकारवाही र दर्ता तत्काल प्रचलित मुलुकी ऐन, अदलको महलको २ नं. विपरीत रहेकोले त्यसबाट हक स्वामित्वको सिर्जना हुन सक्दैन। यी निवेदकले २०२८ सालमा लिखत पारीत गराउनु अघि तत्कालीन नेपाल सरकारको स्वीकृति लिएको देखिँदैन। यस्तो अवस्थामा यी निवेदकको उक्त जग्गा परिसरमा रहेको भनिएको निजी स्वामित्व प्रारम्भदेखि नै गैरकानूनी देखिएकोले त्यस्तो गैरकानूनी स्वामित्वले निरन्तरता पाउन सक्ने देखिँदैन।

९. यस्तो अवस्थाको विद्यमानता रहे पनि त्यसलाई आफैले बदर गर्ने अधिकार वा बदर गर्नु भनी आफैले गरेको निर्णय सम्बन्धित अन्य निकाय वा कार्यालयबाट कार्यान्वयन गराउने अधिकार विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई ऐनले प्रदान गरेको देखिन आएन। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख. ले अनुचित कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम प्रचलित कानूनबमोजिम सच्याउनका लागि आयोगले सम्बन्धित अधिकारी वा निकायलाई लेखी पठाउने सम्म हो। त्यसरी लेखी आएमा कानूनबमोजिमको कारवाही गरी दुष्परिणाम छु भने त्यसलाई सच्याउने दायित्व, कर्तव्य र अधिकार सम्बन्धित अधिकारी वा निकायकै हुन्छ। त्यसमा हस्तक्षेप हुने गरी आयोग आफैले दुष्परिणाम सच्याउन निर्णय गर्न नमिल्ने हुनाले विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मिति २०६५।१।२८ मा गरेको निर्णय अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि गरी गरेकोले उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गरिदिएको छ।

१०. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको विवादित निर्णय बढेर भएपछि यी निवेदकले साविक कि. नं. १०४ को आफ्नो नाममा गराएको गैरकानूनी दर्ता स्वामित्व र सोही आधारमा पछि हकहस्तान्तरण गरिएको हैसियत के हुने भन्नेतर्फ पनि बोल्नु आवश्यक हुन आएकोछ। सार्वजनिक प्रकृतिको जग्गा व्यक्ति विशेषले दर्ता गराउन नसक्ने गरी मालपोत ऐन, २०३४ ले प्रतिबन्ध लगाएको देखिन्छ। उक्त ऐनको दफा २४(१) ले सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा दर्ता गर्न वा आवाद गर्न नहुने गरी प्रतिबन्ध लगाएको भए पनि सरकारले सार्वजनिक जग्गा सार्वजनिक प्रयोजनका लागि व्यवस्था गर्नसक्ने अधिकार भने दिएको देखिन्छ। सोही ऐनको दफा ३२ख.बमोजिम उक्त ऐनबमोजिम मालपोत अधिकृतबाट जग्गाको नामसारी, दाखिल खारेज तथा दफा ७ को उपदफा (३) मा उल्लिखित विवरणहरूमा संशोधन गर्दा प्रचलित कानूनबमोजिम गम्भीर त्रुटि भएको छ भन्ने कुरा अदालतमा उजूर पर्नु अघि कसैको निवेदन परी वा कुनै व्यहोराले थाहा हुन आएमा मालपोत विभागको महानिर्देशकले उक्त निर्णय बढेर गरी कानूनबमोजिम पुनः निर्णय गर्न सक्ने व्यवस्था भएको समेत देखिन्छ। यस्तै मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(२) ले कसैले यो दफा प्रारम्भ हुनुभन्दा अघि वा पछि कुनै सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषको नाउँमा दर्ता गरी आवाद गरेकोमा त्यस्तो दर्ता स्वतः बढेर हुनेछ। त्यस्तो जग्गाको व्यक्ति विशेषका नाउँमा रहेको दर्ता लगत समेत मालपोत कार्यालय वा नेपाल सरकारले तोकेको अधिकारीले कट्टा गर्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ।

११. निवेदक बाङ्गे लामाले सा.कि.नं. १०४ समेतको जग्गा व्यक्ति विशेषबाट राजीनामाबाट पारीत गराई लिएको भनी दावी गरेको भए पनि शरणार्थी व्यक्तिलाई नेपालमा तत्कालीन अवस्थामा के कुन कानूनले निजी रूपमा जग्गा खरीद गर्न अधिकार दिएको हो वा के कहाँबाट कुन कानूनको आधारमा के कस्तो इजाजत प्राप्त गरी सो सम्पत्ति खरीद गरेको हो भन्ने कुराको प्रमाण निवेदकहरूले पेश गरेको देखिएन। हक प्राप्तिको अधिकार दिने कानूनको वा सरकारी स्वीकृतिको अभावमा राजीनामा वा जग्गा खरीद बिक्रीको लिखतले स्वामित्वको सिर्जना हुन सक्ने होइन। साथै शरणार्थीहरू सामूहिक रूपमा बसोबास गरेको र सार्वजनिक प्रकृतिका संस्थाहरू

सञ्चालित रहेको सार्वजनिक प्रकृतिको जग्गालाई कसैको नाममा निजी रूपमा दर्ता गराउन खोज्नु र सो कार्यमा त्यहाँ बसोबास गर्नेले कसैले विरोध नजनाएकै आधारमा व्यक्ति विशेषको नाममा भएको त्यस्तो जग्गाको दर्ताले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न सक्ने हुँदैन। यसरी तिब्बतीयन शरणार्थीहरूको सामूहिक बसोबास र सार्वजनिक प्रयोग एवम् भोग चलनमा रहेको सार्वजनिक प्रकृतिको संरचनाहरू निर्माण भएको देखिएको अवस्थामा कानूनले अधिकार नै नदिएको अवस्थामा त्यस्तो जग्गा खरीद गरी लिएको भन्ने आधारमा निजी रूपमा विवादित जग्गा नापी गर्नु गराउनु र मालपोत कार्यालयले निवेदकका नाममा निजी दर्ता गरेको कार्य समेत कानूनसम्मत देखिन आएन।

१२. मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(२) अनुसार सार्वजनिक वा सरकारी जग्गाको व्यक्ति विशेषको नाममा भएको दर्ता बढेर गर्ने अधिकार सम्बन्धित मालपोत कार्यालयलाई तथा जग्गाको नामसारी दाखिल खारेज सम्बन्धमा त्रुटिपूर्ण रूपमा भएका निर्णय बढेर गर्न र पुनः कानूनबमोजिम निर्णय गर्न सक्ने अधिकार सोही ऐनको दफा ३२ख. बमोजिम मालपोत विभागको महानिर्देशकलाई रहे भएको देखिन्छ। कानूनको यस्तो व्यवस्था भएको स्थितिमा भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागका महानिर्देशकलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले विवादित जग्गाको दर्ता बढेर गर्न निर्देशन दिनु र रिट निवेदनमा उक्त विभागका महानिर्देशकलाई विपक्षी बनाउनुको औचित्य देखिँदैन। यी निवेदकले गैरकानूनी ढंगले २०२८ सालमा लिखत पारीत गराई लिई दर्ता र हकहस्तान्तरण समेत गरेको कार्य गैरकानूनी भनी माथि उल्लेख गरी सकिएकोले त्यसलाई सच्याउने कर्तव्य र अधिकार मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(२) ले सम्बन्धित मालपोत कार्यालय र त्यसको प्रमुखलाई प्रदान गरेको छ।

१३. अतः विवादित जग्गाको दर्ता मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३२ख. र अन्य प्रचलित कानूनका आधारमा बढेर गरी नेपाल सरकारको नाममा कायम गरी सम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई सोही व्यहोरा जानकारी गराउन भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागका महानिर्देशकलाई निर्देशन दिने गरी कानूनले नदिएको अधिकार प्रयोग गरेको विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय कानूनसम्मत नदेखिँदा

विपक्षी आयोगको मिति २०६५।१।२८ को अनधिकृत निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुन्छ। साथै विवादित सा.कि.नं. १०४ जग्गाको दर्ता सम्बन्धमा आवश्यक परेमा निवेदक बाङ्गे लामाको दाताको हकको स्रोत लगायतको प्रमाण बुझी मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(२) अनुसार व्यक्तिको नाममा भएको दर्ता बदर गर्ने लगायतको निर्णय गर्नु भनी मालपोत कार्यालय कास्कीको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरी दिइएकोछ। यस आदेशबमोजिम निर्णय गर्ने समेतको कार्य यो आदेश प्राप्त भएको मितिले छ महिनाभित्र सम्पन्न गरी यस अदालतलाई जानकारी गराउनु भनी मालपोत कार्यालय कास्कीको प्रमुख मालपोत अधिकृतलाई लेखी पठाउनुका साथै यसको अनुगमन गर्नु भनी यस अदालतको निरीक्षण तथा अनुगमन महाशाखालाई बोधार्थपत्र लेखी दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६८ साल असार २ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत: दीपककुमार दाहाल

निर्णय नं.८६४०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

रिट नं.०६७-WO-१०००

आदेश मिति: २०६८।३।२०।२

विषय : उत्प्रेषणमिश्रित परमादेश।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला कीर्तिपुर न.पा.वडा नं.२
बस्ने जीवन महर्जन समेत

विरुद्ध

विपक्षी: ऐ.ऐ.बस्ने दानबहादुर महर्जन समेत

- फैसला कार्यान्वयनले विशेष सक्रियताको अपेक्षा राख्छ। कुनै पक्ष त्यो कहिल्यै कार्यान्वयन नहोस् भन्ने उद्देश्यले सदैव क्रियाशील रहने खालको हुन्छ। ढिलाई गर्ने एकमात्र उद्देश्य राख्ने पक्षका क्रियाकलाप पनि अदालतले अध्ययन र विश्लेषण गर्नुपर्ने विषय हुन्। फैसला

कार्यान्वयनलाई सघाउ पुऱ्याउनु पक्षको पनि कर्तव्य हो। खासगरी जसका भोग, कब्जा, दर्तामा सो सम्पत्ति छ, उसले अदालतको फैसलाले अर्को पक्षलाई दिनुपर्ने भाग हिस्सा दिने सदाशय राखेको हुनुपर्छ। कुनै फैसला कार्यान्वयन गरिएको कार्यलाई चुनौती दिने पक्षले फैसलाअनुसार के कसरी सो फैसला कार्यान्वयन हुनु पर्दथ्यो भन्ने कानूनसम्मत बिकल्प पनि दिन सक्नुपर्ने।

- कार्यविधिका रौचिरा त्रुटि औल्याइएका आधारमा मात्र कार्यान्वयन भइसकेको प्रक्रियालाई लम्ब्याउनु न्यायोचित हुँदैन। हार्ने पक्षलाई आफूले निर्वाह गर्नुपर्ने दायित्व वा कर्तव्यको जानकारी हुन्छ र उसलाई सूचना दिई कार्यान्वयन प्रक्रिया आरम्भ भएको छ र यो प्रक्रिया कानूनद्वारा निर्धारित आधारभूत व्यवस्थाप्रतिकूल देखिँदैन भने सो प्रक्रिया तथा आदेश थप न्यायिक परीक्षणको विषय बन्न नसक्ने।
- कार्यान्वयन प्रक्रिया वा आदेशबाट सोलाई चुनौती दिने पक्षका फैसलाबिपरीत हक नै लोप भएको देखिन्छ भने मात्र फैसला कार्यान्वयनको प्रक्रिया वा आदेशमा माथिल्लो अदालतबाट हस्तक्षेप गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं.७)

- चलन चलाउँदा जग्गाको क्षेत्रफल घटी बढी भएको भन्ने जिकीर नभएको अवस्थामा अदालतको डोरले चलन चलाएकोभन्दा बाहेक यसरी चलन छुट्याएको भए नरमगरम हुने थियो भनी कुनै न्यायोचित विकल्प सुझाउन नसकेको अवस्थामा अदालतको फैसलालाई कार्यान्वयन नगरी त्यतिकै निष्क्रिय राख्नु न्यायको रोहमा उचित नहुने।

(प्रकरण नं.८)

निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय द्रोणराज रेग्मी र धर्मराज रेग्मी

विपक्षीतर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री योगराज वराल, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा र विद्वान अधिवक्ता इन्द्र खरेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

आदेश

न्या. प्रकाश वस्ती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २३ एवं धारा १०७(२) अन्तर्गत यस अदालतमा दर्ता भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार रहेको छ :-

विपक्षी वादी र हामी प्रतिवादी भई चलेको अंश मुद्दामा सर्वोच्च अदालतको मिति २०५८।१०।१ को फैसलाले विवादित कि.नं.३६ को हालको कि.नं.२३ को जग्गाबाट विपक्षी वादीले २ भागको १ भाग अंश पाउने ठहरी फैसला भएको थियो। उक्त फैसला हुनु अगावै बाजेले गरिदिनु भएको शेषपछिको बक्सपत्रअनुसार कि.नं.२३ को जग्गा मिति २०५२।१।१६ मा मेरो नाममा नामसारी निर्णय भएकोमा सोउपर विपक्षी वादीले नामसारी निर्णय बदर मुद्दा दिएकोमा उक्त मुद्दामा २ भागको १ भाग लिखत बदर हुने गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६६।१।०।३ मा भएको फैसला अन्तिम भएको अवस्था छ। उक्त फैसलाहरू अनुसार विपक्षी वादीले फैसलाअनुसार चलन चलाई पाउँ भनी काठमाडौं जिल्ला अदालत तहसील शाखामा निवेदन दिएकोमा सो अदालतबाट खटिगएको डोर कर्मचारीले मेरो अनुपस्थितिमा मिति २०६७।१।०।४ मा चलन चलाउने मुचुल्का खडा गरेका रहेछन्। कि.नं.३६ को हालको कि.नं.२३ को पश्चिम र उत्तरतर्फ बाटो भएकोमा पश्चिम र उत्तरतर्फ गरी दुईतर्फ बाटो पर्ने गरी विपक्षी वादीलाई र पश्चिमतर्फको एकतर्फको बाटो मात्र पर्ने गरी दक्षिणतर्फबाट हामी निवेदकको भागमा रहने गरी हाम्रो अनुपस्थितिमा फैसलाअनुसार जग्गाको क्षेत्रफल र नरम गरम मिलाउनु पर्नेमा नमिलाई चलन चलाएको मुचुल्का खडा भएको थाहा पाएपछि दण्ड सजायको ६१ नं.बमोजिम काठमाडौं जिल्ला अदालतमा उजूर गरेकोमा मिति २०६७।१।१।३ मा नरम गरमको हिसावले चलन नचलाएको भन्ने आधारमा उक्त चलन मुचुल्का बदर भएको थियो। सो मुचुल्काउपर विपक्षी वादीले अ.बं.१७ नं.बमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनमा निवेदन दिएकोमा सो अदालतबाट मिति २०६७।१।२।४ मा आदेश हुँदा गोलाप्रथाबाट चलन छुट्टाएको भन्ने देखिँदा चलन मुचुल्कालाई सदर गर्दै काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६७।१।१।३ को आदेश बदर गर्ने गरी आदेश भएको छ।

अतः कि.नं.२३ को अंश हकको जग्गामा दुईतर्फ बाटो भएकोमा दुइतर्फको बाटो पर्ने गरी विपक्षीलाई र एकतर्फको बाटो पर्ने जग्गा मलाई चलन चलाउने गरी मेरो अनुपस्थितिमा खडा भएको मुचुल्का नरम गरम नमिलाई छुट्टाएकाले बदरभागी हुँदा उक्त मुचुल्का र सोलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको आदेश बदर गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतको आदेशानुसार दुवैतर्फको बाटो पर्ने गरी पुनः नरम करम मिलाई चलन चलाई पाउन रिट जारी गरिपाऊँ। पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश कार्यान्वयन भएमा मलाई अपूरणीय क्षति पुग्न जाने हुँदा यो निवेदनको टुङ्गो नलागेसम्मको लागि उक्त आदेश कार्यान्वयन नगर्नु, यथास्थितिमा राख्नु भनी अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदन जिकीर।

यसमा के कसो भएको हो, विपक्षीहरूबाट १५ दिनभित्र लिखित जवाफ मगाउनु। साथै अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा विचार गर्दा मिति २०६७।१।०।४ को बण्डा मुचुल्कामा निवेदकले सहमति नजनाएको र नरम गरम गरी बण्डा नभएको भन्ने निवेदन जिकीर हुँदा पछि ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६७।१।२।४ को आदेश कार्यान्वित नगर्नु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम विपक्षीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ। आदेशको सूचना विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।१।१।२।२ को आदेश।

काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको बेरीतको आदेश बदर गरिपाऊँ भनी लिखत बदर समेत मुद्दामा दानबहादुर महर्जनले यस अदालतमा अ.बं.१७ नं.बमोजिम दिएको निवेदनको प्रतिवेदन नं.०६७-RE-०५९४ मा काठमाडौं जिल्ला अदालत के, “यसमा कि.नं.२३ को जग्गा बण्डा छुट्टाउने प्रयोजनको लागि दुवै पक्ष सहमत भै गोलाप्रथाको प्रक्रियामा प्रवेश गरी गोला हाली सकेपछि नरम गरम मिलेन भनी प्रतिवादीले विवाद उठाएको क्रियालाई न्यायोचित मान्न नसकिने हुँदा २०५७।१।०।४ मा भएको बण्डा मुचुल्कालाई बदर गर्ने गरी त्यस अदालतबाट मिति २०६७।१।१।३ मा भएको आदेश मिलेको नदेखिँदा बदर गरिदिएको छ। नियमानुसार गर्नु भनी मिति २०६७।१।२।४ मा यस अदालतबाट

आदेश भएको भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको लिखित जवाफ ।

विवादित जग्गामध्ये आ-आफ्नो हक गरी पूरै जग्गा विपक्षी रिट निवेदकमध्ये जीवन महर्जनले मिति २०५८।१।०९ गते र.नं.३४७७ को हालैदेखिको बकसपत्रको लिखतबाट र विपक्षी दीपक महर्जनले मिति २०५४।६।६ गते र.नं.१३।११ को शेषपछिको पारीत लिखतबाट पार्वती महर्जनलाई हक हस्तान्तरण गरी निज पार्वती महर्जनले उक्त जग्गा २०५८।१।०९ मा दिवाकर महर्जनलाई दिई सकेको हुँदा निवेदकहरूको हक नरहेको जग्गाको विषयलाई लिएर सम्मानीत अदालतमा विपक्षी जीवन महर्जन र दीपक महर्जनले रिट निवेदन दिने हकद्वैया नै नरहेको अवस्था एकातिर देखिन्छ, भने अर्कोतर्फ उक्त जग्गामा अदालतमा अंश निर्णय बदर र लिखत बदर मुद्दा परी तह-तहमा कारवाही चली अन्तिम फैसला भएपश्चात् जिल्ला अदालतबाट फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा विवादित जग्गामा गई नरम गरम मिलाई दुबै पक्षलाई बाटो निकास पर्ने गरी गोला प्रथाको विधि अपनाई चलन चलाउने कार्य भएको हो । गोला रोज्ने क्रममा कि.नं.२३ को दक्षिणतर्फको जग्गा आफ्नो भागमा परेपछि विपक्षीले चलन मुचुल्कामा सहिछाप नगरेको हो । यसरी दुबैलाई फैसलाबमोजिम क्षेत्रफल र नरम गरम मिलाई जग्गा छुट्ट्याएको हुँदा मिति २०६७।१।०४ को बण्डा मुचुल्का र सोलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको मिति २०६७।२।२४ को आदेश सदर कायम गरी यस अदालतबाट एकतर्फी रूपमा जारी भएको मिति २०६८।१।१२ को अन्तरिम आदेशसहित रिट निवेदनसमेत खारेज गरिपाऊँ भन्ने विपक्षी दानबहादुर महर्जनको लिखित जवाफ ।

जग्गामा हकै नरहेको व्यक्तिले दिएको निवेदनमा मिति २०६८।१।१२ मा यस अदालतबाट जारी भएको अन्तरिम आदेश खारेज गरिपाऊँ भन्ने विपक्षी दानबहादुर महर्जनको मिति २०६८।२।४ को निवेदन पत्र ।

अन्तरिम आदेश खारेज गरिपाऊँ भन्ने निवेदन मूल रिट निवेदन पेसीमा चढेको दिन मिति २०६८।२।३० मा पेसीमा चढाई विपक्षीलाई सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।२।१०।३ को आदेश ।

नियमानुसार दैनिक पेसी सूचीमा चढी आज यस इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा यस

अदालतबाट जारी भएको अन्तरिम आदेश खारेज हुनु पर्ने नपर्ने विषयमा पेसी चढे पनि सबै विपक्षीका लिखित जवाफ प्राप्त भैसकेकोले निर्णय हुन दुबै पक्षका कानून व्यवसायीको सहमति भएको र सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) को देहाय (४) को व्यवस्थाअनुसार मूल रिट निवेदनमाथि नै निर्णय गर्न मिल्ने भएबाट निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय द्रोणराज रेग्मी र धर्मराज रेग्मीले कि.नं.२३ को जग्गाको उत्तर र पश्चिमतर्फ बाटो भएकोमा उक्त जग्गा छुट्ट्याउँदा विपक्षीलाई दुईतर्फ बाटो पर्ने गरी र निवेदकलाई एकतर्फ मात्र बाटो पर्ने गरी जग्गा छुट्ट्याएको छ । उक्त मुचुल्कामा प्रतिवादीलाई रोहवरमा राखिएको छैन । यसरी जग्गाको नरम गरम नमिलाई छुट्ट्याएको चलन मुचुल्का बदर गर्ने गरेको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको आदेश कानूनसम्मत हुँदा उक्त आदेश बदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश त्रुटिपूर्ण भएकाले रिट जारी हुनुपर्छ भनी तथा विपक्षी दानबहादुर महर्जनको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा र विद्वान अधिवक्ता इन्द्र खरेलले विवादित जग्गा निवेदकहरूले पार्वती महर्जनलाई र पार्वती महर्जनले दिवाकर महर्जनलाई हक हस्तान्तरण गरिसकेबाट हाल निवेदकको नाममा रहेको छैन । यस्तो स्थितिमा जग्गामा हकै नरहेका व्यक्तिले निवेदन दिने हकद्वैया नै नहुँदा हकद्वैयाको अभावमा रिट खारेजभागी छ । त्यसमा पनि जिल्ला अदालतबाट खटिगएको डोर कर्मचारीले विवादित जग्गामा गई गोलाप्रथाको प्रक्रियाबाट दुबै पक्षलाई राखी बाटो, निकास र क्षेत्रफल बराबर पारी नरम गरम मिलाई जग्गा छुट्ट्याएको हो । फैसला कार्यान्वयनलाई रोक्न मात्र रिट निवेदन दिएको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने बहस गर्नुभयो । त्यस्तै विपक्षी पुनरावेदन अदालत पाटनको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता योगराज बरालले पुनरावेदन अदालतले डोर कर्मचारीले गोलाप्रथाबाट जग्गा चलन चलाएको मुचुल्कालाई सदर गर्ने गरेको आदेशमा कुनै त्रुटि नदेखिँदा रिट जारी हुनुपर्ने अवस्था छैन भन्ने बहस गर्नुभयो ।

दुबै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको उपरोक्तानुसारको बहस जिकीरसमेत सुनी मिसल अध्ययन गरी निवेदकको मागबमोजिम रिट जारी हुने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा विपक्षीले चलन चलाई पाउँ भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतमा दरखास्त दिएको कि.नं.२३ को जग्गाको पश्चिम र उत्तरतर्फ गरी दुबैतर्फ बाटो भएकोमा विपक्षी वादीलाई दुबैतर्फको बाटो पर्ने गरी उत्तरतर्फ र म निवेदकलाई पश्चिमतर्फको बाटो मात्र पर्ने गरी दक्षिणतर्फको भाग छुट्याएको र उक्त मुचुल्का मेरो अनुपस्थितिमा भएको हुँदा नरम गरम नमिलाई जग्गा छुट्याएको मिति २०६७१०१४ को मुचुल्का बदर गर्ने गरेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६७१११३ को आदेश बदर गरी मुचुल्कालाई मान्यता दिने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको मिति २०६७१२२४ को आदेश बदर गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतको आदेशबमोजिम नरम गरम मिलाई पुनः चलन चलाई दिनु भन्ने आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षीमध्येको दानबहादुर महर्जनको लिखित जवाफ व्यहोरा हेर्दा कि.नं.२३ को जग्गा निवेदकहरूले पार्वती महर्जनलाई हक हस्तान्तरण गरिसकेको हुँदा जग्गामा हकै नहुने व्यक्तिले दिएको निवेदन खारेजभागी छ। त्यसमा पनि अन्तिम फैसलाअनुसार जग्गा छुट्याउने क्रममा डोर कर्मचारी विवादित कि.नं.२३ को जग्गामा गई चलन चलाउने क्रममा दुबै पक्षले गोलाप्रथामा जान मञ्जूर गरेबाट गोलाप्रथाबाट बण्डा छुट्याउँदा कि.नं.२३ को उत्तरतर्फ मेरो भागमा र दक्षिणतर्फको जग्गा विपक्षीको भागमा परेको हो। पश्चिमतर्फको मूल सडक दुबै पक्षलाई मोहडा बराबर पर्ने गरी नरम गरमसमेत मिलाई जग्गा छुट्याएको र निवेदक प्रतिवादीसमेतका रोहवरमा गोलाप्रथाबाट जग्गा छुट्याएकोमा आफूलाई उत्तरतर्फको भाग नपरेको कारणबाट मुचुल्कामा सहिछाप नगरी रिट निवेदन दिएको हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइयो। त्यस्तै पुनरावेदन अदालत पाटनको लिखित जवाफ हेर्दा मिति २०६७१०१४ को मुचुल्कामा दुबै पक्षलाई गोलाप्रथाबाट जग्गा छुट्याई सकेपछि नरम गरम मिलेन भनी निवेदकले विवाद उठाएको कार्यलाई न्यायोचित भन्न नमिल्ने भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ।

३. सर्वप्रथम विवादित कि.नं.२३ को जग्गामा निवेदकको हकै नरहेकोले निजहरूलाई निवेदन दिने हकाधिकार नभएको भन्ने विपक्षी दानबहादुरको लिखित जवाफ जिकीर एवं निजतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीको बहस जिकीर हुँदा सोतर्फ हेर्दा प्रस्तुत

जग्गा हक हस्तान्तरण पूर्व निवेदकको नाममा दर्ता रहेको देखिन्छ। मिति २०६७१०१४ को चलन मुचुल्कामा अशियारको नाताले एक भाग जग्गा निवेदकको नाममा बाँकी रहेको देखिन्छ। यिनै पक्ष विपक्षीबीच अधि यसै जग्गाको विषयमा समेत अदालतमा विभिन्न मुद्दा दायर भएको समेत देखिएको छ। आफूले बिक्री गरेको जग्गा विषयमा मुद्दा परेमा पूर्व स्वामी निरपेक्ष रहन्छ भन्न मिल्दैन। मुद्दा तथा चलनसमेतका तत्सम्बन्धी काम कारबाहीमा पक्ष रहेका यी निवेदक सो सम्पत्तिसँग सम्बन्ध सरोकार नै नरहेका व्यक्ति होइनन्। सम्पत्ति वा कुनै हकसँग सार्थक सम्बन्ध रहेको देखिनु नै हकद्वैया रहेको मानिने आधार हो। हस्तान्तरण गरेको सम्पत्तिका हकमा पूर्व स्वामीको हक हित स्वार्थ गाँसिएको अवस्थामा सो हक हित स्वार्थको संरक्षणको कार्यलाई निरन्तरता दिनै नपाउने भन्नु हकद्वैयाको सिद्धान्त प्रतिकूल हुन्छ। लिखत कच्चा ठहरे थैली भर्नुपर्ने देवानी दायित्व सिर्जना हुन्छ भने कार्यको प्रकृतिअनुसार फौजदारी कसूर पनि कायम हुन सक्ने अवस्था पर्दछ। तसर्थ हस्तान्तरण गरिएको सम्पत्तिको हक पाको रहेको स्थापित गराउने हकद्वैया पूर्व स्वामीलाई रहन्छ। प्रस्तुत रिट निवेदनको व्यहोरा हेर्दा अदालतको फैसलाअनुसार चलन चलाउँदा आफ्नो भागमा परेको जग्गा नरम गरम नमिलाई बाँडेको भन्नेसम्मको दावी रहेको देखिँदा यस्तो विषयमा निवेदकलाई निवेदन दिने हक अधिकार नै नरहेको भन्न मिलेन। तसर्थ निवेदकलाई प्रस्तुत रिट निवेदन दिने हकद्वैया रहे भएकै देखियो।

४. अब निवेदकको मागबमोजिम रिट जारी हुने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा यी निवेदक र विपक्षीबीच अंश, नामसारी निर्णय बदर र लिखत बदरसमेत गरी विभिन्न मुद्दाहरू चलेको मिसिल संलग्न फैसलाको प्रतिलिपिसमेतबाट देखिन आउँछ। सर्वोच्च अदालतको मिति २०५८१०१९ को अंश मुद्दाको फैसलाले कि.नं.२३ को जग्गा बण्डा लाग्ने ठहरी अन्तिम भएको पाइयो। निवेदक दीपक र जीवन महर्जनले २०४० सालमा पाएको शेषपछिको बकसपत्रको लिखतले मिति २०५२१११२६ मा यिनै निवेदकहरूको नाममा नामसारी दा.खा. दर्ता गर्ने निर्णय भएउपर यिनै विपक्षी दानबहादुरले नामसारी निर्णय बदर मुद्दा दिई अन्त्यमा मिति २०५८१०१९ मा दानबहादुरको भाग जति लिखत बदर भएको अवस्था देखिन्छ। उक्त फैसलाहरू पुनरावलोकन गरिपाउँ भन्ने यिनै प्रतिवादीले दिएको निवेदनमा

पुनरावलोकनको निस्सा पाए पनि मिति २०५८।१०।१ को फैसला सदर हुने ठहरी यस अदालतबाट २०६४।१०।१३ मा फैसला भएको समेत देखियो । त्यस्तै दीपक महर्जन र जीवन महर्जनले सोही कि.नं.२३ को जग्गा पार्वती महर्जनलाई र पार्वती महर्जनले पुनः सोही जग्गा मिति २०५८।१०।१ मा दिवाकर महर्जनलाई लिखत गरी दिई हक हस्तान्तरण गरेउपर यिनै दानबहादुरले दिएको विभिन्न लिखत बदर मुद्दामा दानबहादुरको अंश भाग जति लिखत बदर हुने ठहरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६६।११।३ मा फैसला भएको देखिन्छ ।

५. यिनै पक्ष विपक्षीबीच अदालतमा विभिन्न मुद्दा चली भएका अन्तिम फैसलाअनुसार हक हुनआएको कि.नं.२३ को जग्गाको चलन चलाई पाऊँ भनी काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा दानबहादुर महर्जनको दरखास्त परेकोमा प्रतिवादीलाई सूचना दिई काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट खटिगएको डोर कर्मचारीले कि.नं.२३ को जग्गा मिति २०६७।१०।४ मा चलन छुट्टाएको मुचुल्का तयार गरेको पाइन्छ । उक्त मुचुल्का हेर्दा “कि.नं.२३ को पश्चिमतर्फ पक्की मूल सडक रहेको, उत्तरतर्फ सहायक पक्की सडक रहेको, पूर्व र दक्षिणतर्फको अन्य व्यक्तिको घरजग्गा रहेकोले फैसलाअनुसार लिखत बदर भई वादीको भागमा परेको जग्गा छुट्टाउनु पर्दा पश्चिमतर्फको मूल पक्की सडकलाई आधार मानी फैसलाअनुसार जग्गाको बराबर मोहडा र क्षेत्रफल पर्ने गरी नरम गरम गरी पूर्व पश्चिम दुई चिरा गरीतर्फ सम्बन्धमा उत्तर दक्षिण गोला हाल्दा उत्तरतर्फको एक भाग वादी दानबहादुर महर्जनको भागमा परेको र दक्षिणतर्फको भाग दीपक महर्जन र जीवन महर्जनको भागमा परेको” भन्ने देखियो । उक्त मुचुल्कामा प्रतिवादी वा.स.दीपक महर्जन डोरमा उपस्थित भई सहिछाप नगरेको भन्ने उल्लेख भएको देखियो ।

६. चलन चलाउने सम्बन्धमा भएको कानूनी कार्यविधि हेर्दा फैसलाअनुसार चलन चलाई पाऊँ भनी वादीको दरखास्त परेपछि प्रतिवादीलाई चलन छाडी दिनु भनी सूचना दिनुपर्ने, त्यसरी चलन नछोडे पुनः सूचना दिई अदालतबाट डोर खटी गई उपस्थित भए प्रतिवादीलाई रोहवरमा राखी फैसलाअनुसार चलन चलाई दिने, सोबमोजिम गर्न मञ्जूर नगरे नरमगरम मिलाई गोला प्रथाबाट जग्गा छुट्ट्याई चलन चलाई दिनुपर्ने कार्यविधि उल्लेख भएको पाइन्छ । उक्त कार्यविधिअनुसारको प्रक्रिया पूरा नगरेको वा मुचुल्का

तयार हुँदा आफूलाई सूचना नदिएको भन्ने विपक्षीको भनाई देखिँदैन । त्यस्तै चलन चलाउँदा डोरमा उपस्थित भई सहिछापसम्म नगरेको भन्ने मुचुल्कामा उल्लिखित व्यहोरा भूट्टा हो भनी विपक्षीले कुनै वस्तुगत जिकीर लिएको पनि देखिँदैन । यसबाट गोला हाल्ने कार्यसम्ममा सहमति रही विपक्षीलाई गोला परेको खण्ड आफूलाई नपरेपछि डोरमा उपस्थित भए पनि सहिछाप नगरेको विपक्षीको कथनको पुष्टि भएको मान्नु पर्ने हुन्छ । गोला नै हालिएन भन्ने समेतका जिकीर निवेदकको देखिँदैन । अदालतबाट खटिगएको डोरले गलत तथ्य प्रस्तुत गर्नुपर्ने कारण र अवस्था केही देखिँदैन ।

७. फैसला कार्यान्वयनले विशेष सक्रियताको अपेक्षा राख्दछ । कुनै पक्ष त्यो कहिल्यै कार्यान्वयन नहोस् भन्ने उद्देश्यले सदैव क्रियाशील रहने खालको हुन्छ । ढिलाई गर्ने एकमात्र उद्देश्य राख्ने पक्षका क्रियाकलाप पनि अदालतले अध्ययन र विश्लेषण गर्नुपर्ने विषय हुन् । फैसला कार्यान्वयनलाई सघाउ पुऱ्याउनु पक्षको पनि कर्तव्य हो । खासगरी जसका भोग कब्जा दर्तामा सो सम्पत्ति छ, उसले अदालतको फैसलाले अर्को पक्षलाई दिनुपर्ने भाग हिस्सा दिने सदाशय राखेको हुनुपर्छ । कुनै फैसला कार्यान्वयन गरिएको कार्यलाई चुनौती दिने पक्षले फैसलाअनुसार के कसरी सो फैसला कार्यान्वयन हुनु पर्दथ्यो भन्ने कानूनसम्मत विकल्प पनि दिन सक्नु पर्ने हुन्छ । केवल कार्यविधिका रौचिरा त्रुटि औल्याइएका आधारमा मात्र कार्यान्वयन भइसकेको प्रक्रियालाई लम्ब्याउनु न्यायोचित हुँदैन । हार्ने पक्षलाई आफूले निर्वाह गर्नुपर्ने दायित्व वा कर्तव्यको जानकारी हुन्छ र उसलाई सूचना दिई कार्यान्वयन प्रक्रिया आरम्भ भएको छ र यो प्रक्रिया कानूनद्वारा निर्धारित आधारभूत व्यवस्था प्रतिकूल देखिँदैन भने सो प्रक्रिया तथा आदेश थप न्यायिक परीक्षणको विषय बन्न सक्दैन । यसका अतिरिक्त सो कार्यान्वयन प्रक्रिया वा आदेशबाट सोलाई चुनौती दिने पक्षका फैसलाविपरीत हक नै लोप भएको देखिन्छ भने मात्र फैसला कार्यान्वयनको प्रक्रिया वा आदेशमा माथिल्लो अदालतबाट हस्तक्षेप गर्नुपर्ने अवस्था आउँछ ।

८. मिसिल संलग्न कि.नं.२३ को ट्रेस उतार हेर्दा समेत पश्चिमतर्फ मूल पक्की सडक र उत्तरतर्फ सहायक सडक रहेको देखिन्छ । उक्त मुचुल्काअनुसार जग्गा छुट्टाउँदातर्फ सम्बन्धमा विवाद परेपछि गोलाप्रथाको प्रक्रियाअनुसार छुट्टाएको भन्ने देखिन्छ । चलन चलाउँदा

जग्गाको क्षेत्रफल घटी बढी भएको भन्ने निवेदन जिकीरसमेत देखिँदैन। विपक्षीलाई दुईतर्फ बाटो र आफूलाई एकतर्फ मात्र बाटो पत्थो भनी निवेदनमा जिकीर लिए पनि अदालतको डोरले चलन चलाएकोभन्दा बाहेक यसरी चलन छुट्याएको भए नरमगरम हुने थियो भनी निवेदकले कुनै न्यायोचित विकल्प सुझाउन सकेको पनि देखिँदैन। यस्तो अवस्थामा अदालतको फैसलालाई कार्यन्वयन नगरी त्यतिकै निष्क्रिय राख्नु न्यायको रोहमा उचित समेत देखिँदैन।

९. यस प्रकार कि.नं.२३ को जग्गा छुट्टाउँदा पश्चिमतर्फको बाटो दुबै पक्षलाई बराबर पर्ने गरी नरम गरम मिलाई जग्गा छुट्टाई तर्फ सम्बन्धमा विवाद परेपछि गोलाप्रथाबाट बाँडेको भन्ने देखिएको र यिनै पक्ष विपक्षका बीच विभिन्न मुद्दा चली तह-तहबाट फैसला भई फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा खडा भएको प्रस्तुत चलन मुचुल्कामा जग्गा छुट्टाउँदा फैसलाविपरीत त्रुटि गरेकोसमेत नदेखिएको अवस्थामा रिट क्षेत्राधिकारभित्रबाट यस अदालतले फैसला कार्यान्वयनका सिलसिलामा भए गरेको कार्यलाई रोक्न मिल्ने देखिएन।

१०. तसर्थ माथि उल्लिखित आधार र कारणबाट निवेदक मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। परिणामतः यस अदालतबाट २०६८।१।१२ मा जारी अन्तरिम आदेशको औचित्य पनि समाप्त हुन्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.गिरीश चन्द्र लाल

इति संवत् २०६८ साल असार २० गते रोज २ शुभम्-
इजलास अधिकृत : कमलराज विष्ट

निर्णय नं.८६४९

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
०६५-CI-०४६८
आदेश मिति: २०६८।२।२२
मुद्दा:- नापी दर्ता बदर खिचोला।

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला धनुषा जनकपुर नगरपालिका
वडा नं. ४ बस्ने मुन्दीकादेवी ब्राह्मणी
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: जिल्ला धनुषा लोहना बमनगामा गा.वि.स.
वडा नं. १ बस्ने महालक्ष्मी देवी ब्राह्मणी

शुरु फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री बलरामप्रसाद अधिकारी

पुनरावेदन फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री दीपेन्द्र उपाध्याय

मा.न्या.श्री विष्णुप्रसाद ढकाल

- मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ४३ नं. मा मुद्दा फैसला भई पुनरावेदनको उजुरको म्याद नाघेपछि जायजातबाट भराउने विगोबाहेक फैसलाबमोजिम चलन पाउने वस्तु चलन गर्न जाँदा नदिएमा भन्ने व्यहोरा रहेको हुँदा यदि फैसलाबमोजिम आफ्नो हक कायम भएको जग्गामा कुनै बाधा बिरोध विना घरसारमा नै निर्विवाद भोगचलन गर्न पाएको अवस्थामा चलन चलाउनेतर्फ कारवाही नचलाई भोग गर्न पाउने व्यवस्था विद्यमान भएको हुँदा त्यसतर्फको प्रतिवादीको जिकीर तर्कसंगत नभएको, विना विवाद भोगचलन गर्न पाएपछि चलन हटकतर्फ उजुरी गर्नुपर्ने भन्ने अवस्था नै नआउने।

(प्रकरण नं.३)

- फैसलाबमोजिम हक स्थापित भएको तथा भोगसमेत भएको एकाको जग्गामा आफ्नो हकै नपुग्ने जग्गालाई नापी कार्यालयले अर्काको नाउँमा जग्गा दर्ता गरिदिएको आधारमा जग्गा खिचोला गरी भोगचलन गर्दैमा हक समाप्त हुने देखिँदैन। भोगमा अवरोध गरेको मितिमा जग्गा खिचोलाको उजुर गर्न पाउने।

(प्रकरण नं.४)

- प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुसार जसको विरुद्ध प्रमाण लाग्ने हो निजलाई जानकारी प्रत्यक्ष रुपमा नदिएको अवस्थामा हदम्याद जान नसक्ने।

- वारिस बसेको मुद्दामा फैसला भइसकेपछि त्यस्तो वारिसको प्रयोजन समाप्त हुन जान्छ । त्यसरी विवादको अन्त्य भएपछि वारिसले पत्र बुझेको अवस्थामा विवादको अन्त्य भएपछि बुझेको पत्रको आधारमा हदम्याद जान नसक्ने ।
(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फ: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री
महादेवप्रसाद यादव र अधिवक्ता श्री नारायण भा
प्रत्यर्थी वादीतर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अ.व. ८५ नं.
- दण्ड सजायको ४३ नं.

फैसला

न्या.सुशीला कार्की: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(क), (ख) बमोजिम दोहोच्याई हेर्न निस्सा प्रदान भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर निम्न छ :-

मैले जिया धनुकाइनसँग मौजे जनकपुर सहोद्वीपको कि.नं. ८२१ को ०-६-११ तथा कि.नं. ८२४ को ०-४-० मध्ये परिक्रमा सडक सो दक्षिण ०-१-९ जग्गा जसको कायमी कि.नं. ८३९ को समेतका जम्मा ०-८-० जग्गा मिति २०२१।३।६ मा धनुषा मालबाट राजीनामा पास गराई सो मध्ये ०-२-० रामलाललाई, ०-०-१० बालकृष्णलाई विक्री गरी बाँकी ०-५-१० जग्गा भोगचलन गर्दैआएकोमा २०२५ सालमा विपक्षी सुन्दर भाले खिचोला गर्दा दे.पु.नं. ४३८ को जग्गा खिचोला मुद्दामा मिति २०२८।८।१४ मा धनुषा जिल्ला अदालतबाट, मिति २०३२।५।४ मा जनकपुर अच्चल अदालतबाट र मिति २०३४।६।२५ मा मध्यमाच्चल क्षेत्रीय अदालतबाट समेत खिचोला ठहर्च्याई फैसला भएबमोजिम मैले भोगगर्दै आएकोमा जनकपुर शहरी क्षेत्र नापी हुँदा मेरो उक्त जग्गा जिल्ला धनुषा जनकपुर नगरपालिका वडा नं. ४ सिट नं. १३९५-१९ किता नं. १९ मा ०-४-१० नापी भै मेरो वारेसमार्फत् मेरो नाममा दर्ता भएको हो । बाँकी जग्गा ऐ.ऐ. कि.नं. १८ मा ०-१-४-३ जग्गा विपक्षीले आफ्नो नाममा नापी गराइएकोमा मेरो वारेसले नि.द.नं. १७६७ को निवेदन

दिई कारवाही गरिआएको कुरा निज वारेसलेभन्दा थाहा पाउँ । मिति २०५२।१२।८ गते उक्त जग्गामा जाँदा विपक्षीले जान रोक्दा मिति २०५२।१२।९ मा नापी कार्यालय धनुषाबाट नक्कल लिई यथार्थ कुरा थाहापाई नालिस गरेको छु । मेरो उक्त साविक कि. नं. ८२१ र ८३९ को जग्गामध्ये उत्तरतर्फबाट ०-१-० जग्गा विपक्षीले खिचोला गरी नापी दर्ता समेत गराइएकोले सो नापी निर्णय बदर तथा दर्ता बदर गरी मेरो नाउँमा दर्ता गरी अड्डैबाट चलनसमेत चलाइपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको फिरादपत्र ।

सर्वे नापीबाट उक्त जग्गाको निर्णय भई ३५ दिनभित्रमा चित्त नबुझे अदालतमा जानु भन्ने मिति २०४९।३।१४ को पत्र मिति २०४९।५।३ मा निज वारेसले बुझी सो म्यादभित्रमा नालेश नगरेकोले खारेज गरिपाउँ । वादीको साविक कि.नं. ८२१ को जग्गा सो दक्षिण पश्चिम सडक फाँडी गएको र सडकमा परेको जग्गाको लगत कट्टा नभएको हुँदा क्षेत्रफल घटनजानु स्वभाविक छ । वादीको जग्गा खिचोला गरी नापी गराएको छैन । यदि खिचोला गरी नापी गराएको भए निजले कि.नं. १९ को जग्गाको जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा लिने बेलामा नै मुद्दा गर्नुपर्थ्यो सो नगरी जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ को ८(क) बमोजिम हालै २०४४ सालको नापजाँच सम्बन्धी सम्पूर्ण प्रक्रिया पूरा भई दर्ता सेस्ता तयार भइसकेपछि साविक नापीबाट कायम रहेको दर्ता सेस्ता नेपाल राजपत्र भाग ३ खण्ड ४३ संख्या १७ मिति २०५०।४।२५ मा प्रकाशित सूचनाद्वारा निष्कृत्य तुल्याइदिएको हुँदा गैरकानूनी फिराद खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिउत्तर पत्र ।

वादी दावीको जग्गा प्रतिवादीले खिचोला समेत गरेका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको वादीको साक्षी ब्रजकिशोर भाले गरेको बकपत्र ।

वादी दावी भूठा हो सुन्दर भाले आफ्नो जग्गामा देवाल लगाई घेरवेर गरिराख्नुभएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी रामजतन ठाकुर र गोविन्द भाले गरेको बकपत्र ।

वादीको प्रस्तुत फिराद दावी कानूनको म्यादभित्रै नपरेको र हदम्याद नाघी दायर भएको देखिँदा अ.व. १८० नं. बमोजिम प्रस्तुत फिराद दावी खारेज हुने ठहर्छ, भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५४।४।१६ मा धनुषा जिल्ला अदालतबाट निर्णय भएको देखिन्छ ।

सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी परेको फिरादमा वादी दावी पुग्ने नपुग्ने के हो भनी इन्साफतर्फ प्रवेश

गरी तत्सम्बन्धमा कानूनबमोजिम ठहर निर्णय नै गर्नुपर्नेमा इन्साफतर्फ प्रवेश नै नगरी फिराद खारेज गर्ने गरेको शुरु धनुषा जिल्ला अदालतको मिति २०५४।४।१६।५ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उक्त फैसलालाई बदर गरी दिइएको छ। अब कानूनबमोजिम यसै मिसिलबाट जे जो बुझ्नुपर्छ बुझी ठहर निर्णय गर्नु भनी उपस्थित पक्ष विपक्षलाई तारेख तोकी शुरु मिसिल धनुषा जिल्ला अदालतमा पठाई दिने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५५।१२।७ गतेको पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट निर्णय भएको देखिन्छ।

मिति २०५७ साल पुस १२ गते विवादित जग्गाको धनुषा जिल्ला अदालतबाट डोर गई डोरबाट भइआएको नापनक्सा मुचुल्का मिसिल सामेल रहेको देखिन्छ।

यिनै वादी महालक्ष्मी देवीले यिनै प्रतिवादी सुन्दर भा मैथिलउपर दिएको २०२५ सालको दे.नं. ५७४ को जग्गा खिचोला मुद्दामा न.नं. १७ को जग्गाको किल्ला र यस अदालतबाट यस मुद्दामा मिति २०५७।१२।२ मा नापनक्सा भएको न.नं. १ को ०-०-१९-३३ जग्गाको किल्लासँग मिले भिडेको वादीले भोगिआएको साविक कित्ताको फैसलाले जितिपाएको जग्गा समेत प्रतिवादीले जनकपुर शहरी क्षेत्रभित्र भएको नापीको कि.नं. १८ भित्र पारी नापी दर्ता गराई दावी खिचोला समेत गरेको ठहर्छ। विवादित न.नं. १ को ०-०-१९-३३ जग्गासम्म प्रतिवादीले सिट नं. १३९५-१९ कि.नं १८ को ०-१-४-३ जग्गाभित्र पारी नापी दर्ता गराएको विवादित न.नं. १ को ०-०-१९-३३ जग्गाको हदसम्म उक्त कि.नं. १८ को नापी दर्ता बदर गरी वादीको नाममा दर्ता गरी प्रतिवादीले गरेको खिचोला मेटाई वादीलाई चलन चलाई दिनुपर्ने समेत ठहर्छ भन्ने मिति २०५८।१।१० गतेको धनुषा जिल्ला अदालतको फैसला।

शुरु फैसलाको प्रमाणमा लिइएको २०२८।८।१४, २०३२।४।४ र २०३४।६।२५ को फैसलाहरूले साविक कि.नं ८२१ को जग्गासँग सम्बन्ध राखी निर्णय गरेको देखिँदा त्यसबखत दावी नै नभएको कि.नं.८२४ बाट ८३९ कायम भएको परिक्रमा सडकदेखि दक्षिणको ०-१-९ जग्गालाई परिक्रमा सडकको उत्तरतर्फ समावेश गरी हालसम्म निर्विवाद रहेको म पुनरावेदीकाको जग्गा प्रत्यर्थीलाई दिने गरी

गरेको निर्णयबाट मैले न्याय पाउन नसकेकोले यो पुनरावेदन गरेको छु। शुरु त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी मेरो दर्ता यथावत् कायम रहने गरिपाऊँ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालत जनकपुरमा परेको पुनरावेदन जिकीर।

अ.वं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी भिकाई हाजीर भएपछि वा म्याद भुक्तान भएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने मिति २०६१।१।६ गतेको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको आदेश।

विवादित न.नं. १ को ०-०-१९-३३ जग्गासम्म प्रतिवादीले सिट नं. १३९५-१९ कित्ता नं.१८ मा ०-१-४-३ जग्गाभित्र पारी नापी दर्ता गराएको हदसम्मको उक्त कि.नं. १८ को नापी दर्ता बदर गरी वादीको नाममा दर्ता गरी प्रतिवादीले गरेको खिचोला मेटाई वादीलाई चलन चलाई दिनुपर्ने ठहर्छ। शुरु धनुषा जिल्ला अदालतबाट मिति २०५८।१।१० मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६१।१।५ गतेको फैसला।

वादीले दायर गरेको २०२५ सालको दे.नं. ५७४ को जग्गा खिचोला मुद्दामा अञ्चल अदालतबाट मिति २०२८।८।१४ मा खिचोला ठहर्छ। शुरु भएकोमा वादीले दण्ड सजायको महलको ४३ नं. बमोजिम चलन चलाउने कारवाही चलाएको छैन। सोबमोजिम चलन चलाउन नसकेको अवस्थामा फैसलाबमोजिम चलन हुन सक्दैन भन्ने दण्ड सजायको महलको ४३ नं.को देहाय १(क) मा कानूनी व्यवस्था भएको हुँदा सोको विपरीत भएको फैसला बदरभागी छ। दुवै कित्ताको शहरी नापी २०४३ सालमा भएकोमा विपक्षीले उजूर नगरी चुप लागि बसी १० वर्षपछि निर्णय बदर तथा खिचोलातर्फ नालेश गरेकोमा खिचोलातर्फ भए गरेको मितिले ६ महिनाभित्र नालेश गर्नुपर्ने जग्गा मिच्नेको १८ नं. मा भएको व्यवस्थाविपरीत १० वर्षपछि परेको नालेस खारेज गर्नुपर्नेमा खिचोला ठहर हुने गरी गरेको धनुषा जिल्ला अदालतको फैसलालाई पुनरावेदन अदालत जनकपुरले सदर गर्ने गरी गरेको फैसलामा जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ को दफा ८ को उपदफा (२) तथा जग्गा मिच्नेको महलको १८ नं. को विपरीत व्याख्या गरिएको हुँदा पुनरावेदन

अदालत धनुषाको फैसला बदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको यस अदालतमा परेको निवेदन पत्र ।

यसमा सर्वे नापी कार्यालयले २०४९।३।७ मा विवादित जग्गासहित कि.नं. १८ को जग्गा प्रतिवादीका नाउँमा दर्ता गर्ने र चित्त नबुझ्ने पक्षले अदालतमा उजुर गर्न जानु भनी निर्णय गरेकोमा सो म्यादभित्र यी वादीले अदालतमा उजुर गरेको नदेखिएकोले हदम्यादसम्बन्धी कानूनी प्रश्न रहनुका साथै प्रस्तुत मुद्दामा २०५७।१।१२ मा भइआएको नक्सा मुचुल्काको न.नं. २ प्रतिवादीको भनी वादीले लेखाएको तथा उक्त नक्सा मुचुल्काको विवादित न.नं. १ र २०२५ सालको दे.नं. ५७४ को मुद्दामा २०२७।१।०।२ मा भएको नक्सा मुचुल्कामा विवादित न.नं. १७ को क्षेत्रफल समेत फरकफरक रहेको देखिएकोले पुनरावेदन अदालतको फैसला हदम्यादसम्बन्धी, जग्गा पजनीको १७ नं. र जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ को दफा ६(७) को व्याख्यात्मक त्रुटि तथा प्रमाण मूल्याङ्कन सम्बन्धी प्रमाण ऐन, २०३९ को दफा ५४ समेतको त्रुटि रहेकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) अनुसार दोहोच्याउन निस्सा प्रदान गरिदिइएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।१।०।१७ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री महादेवप्रसाद यादव र अधिवक्ता श्री नारायण भाले नापी कार्यालय धनुषाबाट भएको २०४९ सालको निर्णयअनुसार दर्ता भएको जग्गाबाट नै विपक्षीले २०५२ सालमा विक्री गरेको हुँदा उक्त जग्गा दर्ता भएको निर्णय मलाई थाहा थिएन भन्न मिल्ने होइन । २०४९ सालमा भएको निर्णयउपर परेको वादी दावी हदम्यादविहीन अवस्थामा आएको छ । हाम्रो पक्षको जग्गा पनि बढी छैन र वादीको जग्गा पनि घटी छैन । क्षेत्रीय अदालतबाट वादीकै ठहरेको भएतापनि हाम्रो पक्षको भोगचलनमा रहेको हुँदा शुरु र पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फका कानून व्यवसायीले प्रस्तुत गर्नु भएको बहस समेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत

जनकपुरको फैसला मिलेको छ, छैन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा साविक कि.नं. ८२१ र ८३९ को जग्गामध्ये उत्तरतर्फबाट ०-१-० जग्गा जनकपुर शहरी क्षेत्र नापी हुँदा विपक्षीले जिल्ला धनुषा जनकपुर नगरपालिका वडा नं. ४ सिट नं. १३९५-१९ कि.नं. १८ मा घुसाई नापी कार्यालयबाट आफ्नो नाममा दर्ता गराई जवरजस्ती भोगचलन गरी जग्गा खिचोला गरेको हुँदा सो नापी निर्णय बदर तथा दर्ता बदर गरी मेरो नाउँमा दर्ता गरी अड्डैबाट चलन समेत चलाइपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी दावी । वादीको जग्गा खिचोला गरी नापी गराएको छैन । सर्भे नापीबाट उक्त जग्गाको निर्णय भई ३५ दिनभित्रमा चित्त नबुझे अदालतमा जानु भन्ने मिति २०४९।३।१४ को पत्र मिति २०४९।५।३ मा वारेसले बुझी सो म्यादभित्रमा नालेश नगरेकोले खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादीको जिकीर रहेकोमा उक्त कि.नं. १८ को नापी दर्ता बदर गरी वादीको नाममा दर्ता गरी प्रतिवादीले गरेको खिचोला मेटाई वादीलाई चलन चलाई दिनुपर्ने ठहर्‍याई शुरु धनुषा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला दोहोच्याइ हेर्ने निस्सा प्रदान भई निर्णयार्थ पेश हुन आएको देखियो ।

३. जनकपुर शहरी क्षेत्रमा नयाँ नापी हुँदा कायम भएको जनकपुर नगरपालिका वडा नं. ४ सिट नं. १३९५-१९ कि.नं. १९ को जग्गा वादी लक्ष्मीदेवी भाको नाउँमा र ऐजन ऐजन कि.नं. १८ को जग्गा प्रतिवादीको नाउँमा नापी दर्ता रहेको र दुवै कित्ता जग्गाको सीमाना जोडिएको तथ्यमा विवाद देखिएन । यिनै वादी प्रतिवादी भएको २०२५ सालको दे.नं. ५७४ को जग्गा खिचोला मुद्दामा मिति २०२७।१।०।२ मा भइआएको नक्साको नक्सा नं. १७ र प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा धनुषा जिल्ला अदालतबाट मिति २०५७।१।१२ मा भइआएको नक्साको नक्सा नं. १ को जग्गाको नक्साको प्रकृति प्रष्टतः एकै देखिएको छ । उक्त दे.नं. ५७४ को मुद्दाको नक्सा नं. १७ को जग्गामा प्रस्तुत मुद्दाका वादी महालक्ष्मीको हक कायम हुने ठहर्‍याई धनुषा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला तहतह पुनरावेदन परी सोही फैसला सदर भएको मिति २०३४।६।२५ को मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको फैसला

अन्तिम भई बसेको मिसिल संलग्न कागजबाट देखिन्छ । उक्त फैसलाबमोजिम चलन चलाउनेतर्फ कारवाही नचलाएको भन्ने सन्दर्भमा हेर्दा मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ४३ नं. मा मुद्दा फैसला भई पुनरावेदनको उजुरको म्याद नाघेपछि जायजातबाट भराउने विगोबाहेक फैसलाबमोजिम चलन पाउने वस्तु चलन गर्न जाँदा नदिएमा भन्ने व्यहोरा रहेको हुँदा यदि वादीले फैसलाबमोजिम आफ्नो हक कायम भएको जग्गामा विपक्षीको कुनै बाधा विरोध विना घरसारमा नै निर्विवाद भोगचलन गर्न पाएको अवस्थामा चलन चलाउनेतर्फ कारवाही नचलाई भोग गर्न पाउने व्यवस्था विद्यमान भएको हुँदा त्यसतर्फको प्रतिवादीको जिकीर तर्कसंगत नभएको, विना विवाद भोगचलन गर्न पाएपछि चलन हटकतर्फ उजुरी गर्नुपर्ने भन्ने अवस्था नै आउँदैन ।

४. एकपटक २०२५ सालमा दे.नं. ५७४ को जग्गा खिचोला मुद्दा दायर गरेको र सो मुद्दा अन्तिम भई बसेको र वादीले जितीपाएको जग्गासँग साँधमा जोडिएको एकै प्लटको सम्पूर्ण जग्गा भोगेको अवस्थामा पुनः एकै वादी विरुद्ध एकै प्रतिवादीबीच दायर भएको प्रस्तुत मुद्दा अ.व. ८५ नं. को वर्खिलाप हुने भन्ने प्रतिवादीको जिकीरको सन्दर्भमा विचार गर्दा क्षेत्रीय अदालतबाट भएको फैसलाबमोजिम वादीले व्यवहारतः घरसारमै भोगचलन गरेको तर पछि गएर प्रतिवादीले पुनः सोही जग्गा शहरी क्षेत्रभित्र नयाँ नापी हुँदाको अवस्थामा वादीको जानकारी वेगर आफ्नो नाममा दर्ता गराई खिचोला गरेको देखिन्छ । २०२५ सालको दे.नं. ५७४ को विवाद र मिति २०५३/१६ मा फिवाद पर्न गएको प्रस्तुत मुद्दाको विवाद वर्षौं पछिको खिचोलाको अवस्था रहेको हुँदा अ.व. ८५ नं. बमोजिमको एकै मुद्दा नभई फरक जरियाबाट उत्पन्न भएको देखिँदा प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर खण्डित हुन गएको छ । यसरी वादीको २०२५ सालको दे.नं. ५७४ को जग्गा खिचोला मुद्दाबाट हक स्थापित भई फैसलाबमोजिम हक स्थापित भएको तथा भोगसमेत भएको वादीको जग्गामा आफ्नो हकै नपुग्ने जग्गालाई नापी कार्यालयले प्रतिवादीको नाउँमा जग्गा दर्ता गरिदिएको आधारमा जग्गा खिचोला गरी भोगचलन गर्दैमा वादीको हक समाप्त हुने देखिँदैन । भोगमा अवरोध

गरेको मितिमा जग्गा खिचोलाको उजुर गर्न पाउने देखिन्छ ।

५. प्रतिवादीले २०४९/३१९४ को नापी गोश्वाराले पठाएको पत्र २०४९/५१३ मा वादीको वारिसले बुझेको हुँदा हदम्याद व्यतित भएपछि उजुर गरेको भन्ने जिकीर लिएको सन्दर्भमा विचार गर्दा वादीले वारिस धर्मवीर भा. मैथिल बाहुनलाई वारिसनामा दिँदा उक्त नापी कार्यालयमा जग्गा दर्ता गराउन निवेदन दिई कारवाही गर्न भनी खुलाएको हुँदा नापी कार्यालयको निर्णयपश्चात् पनि निज वारिसको अख्तियारी रहेको भन्न मिल्दैन । अतः प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुसार जसको विरुद्ध प्रमाण लाग्ने हो निजलाई जानकारी प्रत्यक्ष रूपमा नदिएको अवस्थामा हदम्याद जानसक्ने होइन । स्वयम प्रतिवादीले वादीको वारेसले मिति २०४९/५१३ मा पत्र बुझेको भन्ने जिकीर छ, मुद्दाको पुर्पक्षको लागि पक्षकोतर्फबाट वारिस बसेको मुद्दामा फैसला भइसकेपछि त्यस्तो वारिसको प्रयोजन समाप्त हुन जान्छ । त्यसरी विवादको अन्त्य भएपछि वारिसले पत्र बुझेको हुँदा विवादको अन्त्य भएपछि बुझेको पत्रको आधारमा वादीको हदम्याद जान सक्ने होइन ।

६. अतः वादीको सिट नं. १३९५-१९ कि.नं. १९ को जग्गा प्रतिवादीले कि.नं. १८ को जग्गाभित्र पारी आफ्नो नाममा नापी दर्ता गराएको हदसम्म उक्त कि.नं. १८ को नापी दर्ता बदर गरी वादीको नाउँमा दर्ता गरी प्रतिवादीले गरेको खिचोला मेटाई वादीलाई चलन चलाई दिनुपर्ने ठहर्‍याई शुरु धनुषा जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय

इति संवत् २०६८ साल जेठ २ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृतः- गेहेन्द्रराज रेग्मी